

E-ISSN: 2149-2786

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

**CİLT/Volume
17**

**SAYI/No
1**

**YIL/Year
2020**

**Yayınlanma Tarihi
30.04.2020**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

Sahibi / Publisher

(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute)

Prof. Dr. Niyazi CAN (Rektör / Rector)

Editör / Editor

Prof. Dr. Burcu ERŞAHAN

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Burcu ERŞAHAN

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN

Doç. Dr. Erkan Hasan ATALMIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Sadi GEDİK

Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ

Doç. Dr. Mustafa ÇABUK

Dr. Öğr. Üyesi Burak TELLİ

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞAHİN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “**hakemli**” bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN, SOBİAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndex)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi yılda iki kez yayımlanır.

İngilizce Düzeltmen / English Redactor
Öğr. Gör. Şerife DURNA

Şekil ve Dizgi Sorumlusu
Dr. Öğr. Üyesi Burak TELLİ

Teknik Koordinatör
Zafer TABAK

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress :

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Kurulu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Aşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

	0 344 280 18 46
Tel	0 344 280 18 45
	0 344 280 18 48
Faks	0 344 280 18 40
E-mail	ksusbd@ksu.edu.tr

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

DANIŞMA KURULU* / Advisory Board*

- Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR** - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ - Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE - Hasan Kalyoncu Üniversitesi

**: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi E-ISSN: 2149-2786	
Cilt 17, Sayı: 1, Yıl 2020 Yayın Tarihi: 30.04.2020 İÇİNDEKİLER / CONTENTS	
EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES	
Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilikleri ile Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Investigating the Relationship between Teachers' Individual Innovativeness and their Attitudes towards Using Student-Centered Teaching Methods and Techniques</i> Abdullah ÇETİN	1-20
Üstün Yetenekli Öğrenciler ile Akranlarının Sayı Hissi Alt Bileşenlerinin Karşılaştırılması <i>Comparing Gifted Students and Their Peers' Sub-Components of Number Sense</i> Adem DOĞAN, Seyhan PAYDAR	21-44
Sosyal Girişimcilik Becerilerinin Kazandırılmasında Bir Araç Olarak Yaratıcı Dramaya Yönelik Algılar <i>Perceptions of Creative Drama as a Tool for Teaching Social Entrepreneurship Skills</i> Derya GİRGIN, Nur AKCANCA	45-63
Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kronolojik Düşünme Becerilerinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Chronological Thinking Skills of Social Sciences Teacher Candidates</i> Cengiz ÖZMEN, Ökkeş HANÇER	64-84

İngilizce Dersi Test Maddelerinde Resim Kullanımının Test ve Madde Psikometrik Özelliklerine Etkisi <i>The Effect of the Using Visuals in Test Items of English Lessons on Test and Item Psychometric Properties</i> Miray ÖZSU, Niyazi CAN	85-103
FİLOLOJİ / PHILOLOGY	
Hız. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması <i>The Reflections Of Parable Of Prophet Moses In Classical Turkish Poem In 16th Century</i> Mehmet Burak ÇAKIN	104-128
Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinde Kayyum Nasırî <i>Kayyum Nasırî in Abdurrahman Sadi's History of Tatar Literature</i> Metin DEMİRCİ	129-167
"Balbal" Sözcüğüne Artsüremlî Bir Bakış <i>A Diachronic View To Word "Balbal"</i> Ertuğrul KAYA	168-178
Bir Romancının Gözüyle Ortadoğu'yu Şekillendiren Milletler <i>Through the Eyes of a Novelist Nationalities Shaping the Middle East</i> Kemal TİMUR	179-194
Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri <i>Ahmed Kuddûsî's Elifnâmes And Intra-Language Translations</i> Ahmet YENİKALE	195-210

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES	
Dulkadir Beyliği-Akkoyunlu Devleti Münasebetleri <i>Relations Between Dulkadir Principality And Aq Qoyunlu Confederation</i> Samet ALIÇ	211-226
Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği <i>Determining the Financial Literacy Level of the University Students: the Case of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Sivas Cumhuriyet University</i> Öznur ARSLAN	227-257
İşyeri Arkadaşlığı, Mesleki Tatmin, İş Stresi İlişkisi: Bir Alan Araştırması <i>The Relationship between Workplace Friendship, Compassion Satisfaction and Job Stress: A Field Study</i> İsmail BAKAN, Mustafa Tuncer OKUMUŞ, Merve Rabia KUTLUK	258-273
Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu-Fatımî Siyasi İlişkileri <i>The Eastern Roman Empire-Fathim Political Relations In West Mediterranean</i> Fatma ÇAPAN	274-293
Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerkliği: Şanlıurfa İlçe Belediyeleri Örneği <i>The Self-Government of Metropolitan Sub-Provincial Municipalities: the Sample of Şanlıurfa’s Sub-Provincial Municipalities</i> Abdullah ÇELİK, Adile TAŞ	294-320
İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti’nde Milliyetçilik ve Millî Kimlik (1991-2019) <i>The Nationalism and National Identity in the First Period of the Republic of Kazakhstan (1991-1919)</i> Hikmet DEMİRCİ	321-342

<p>Brics-T Ülkelerinde Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi</p> <p><i>The Effect Of Financial Development On Economic Growth In Brics-T Countries</i></p> <p>Halil Oğuzhan ERGÜR, Yavuz ÖZEK</p>	<p>343-357</p>
<p>Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Problemleri ve Pazarlamaya Etkisi</p> <p><i>Institutionalization Problems of Family Owned Enterprises and Their Effect on Marketing</i></p> <p>Kemal KAMACI, Çağatay ÜNÜSAN, Hasan GEDİK</p>	<p>358-379</p>
<p>Psikolojik Sermaye İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama</p> <p><i>The Relationship Between Psychological Capital And Job Satisfaction: An Application In Health Employees</i></p> <p>Mustafa MACİT, Mesut KARAMAN, Mehmet Akif CERAN</p>	<p>380-404</p>
<p>Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu ve İnsani Gelişmişlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş Akdeniz Ülkeleri</p> <p><i>The Relationship Between Economic Growth, Carbon Emission and Human Development: The Case of Selected Mediterranean Countries</i></p> <p>Müge MANGA, Pınar GÜMÜŞ AKAR</p>	<p>405-419</p>
<p>Üniversite Öğrencilerinin Turizm Algısı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği</p> <p><i>Tourism Perception of University Students: The Case of Van Yüzüncü Yıl University</i></p> <p>Sağbetullah MERİÇ, Şilan ERTEN</p>	<p>420-440</p>
<p>Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif İnovasyon Algısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma</p> <p><i>A Research on the Relationship between Transformer and Interactive Leadership Style and Negative Innovation</i></p> <p>Mutlu TOKMAK</p>	<p>441-464</p>

Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi <i>Transition to Multiparty System in Turkey: An Analysis of Internal and External Dynamics</i> Vahap ULUÇ	465-486
Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar <i>The Sources On The History Of Mersin In The Ottoman Archive</i> Songül ULUTAŞ	487-518
7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında Cumhuriyet Halk Partisine Yönelik Bir Karşılaştırma <i>A Comparison Into Republican People’s Party (CHP) In Terms of June 7th and November 1st, 2015 General Elections</i> Ahmet Hikmet ZABUN	519-530
SPOR BİLİMLERİ / SPORTS SCIENCES	
Antrenörlük ve Öğretmenlik Bölümü Öğrencilerinin Akademik İyimserlik ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi <i>Investigating the Academic Optimism and Psychological Well-Being of Students of the Departments of Coaching and Sports Teaching</i> Tamer KARADEMİR, Mahmut AÇAK	531-542

Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilikleri ile Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ¹

Abdullah ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

abdcecin46@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1118-0740>

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ile öğrenci merkezli öğretim yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutum düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırma nicel araştırma desenlerinden biri olan ilişkisel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş il merkezinde görev yapan öğretmenler oluştururken araştırmanın örneklemini farklı okul türlerinde görev yapan 212 kadın ve 236 erkek olmak üzere toplam 448 öğretmen oluşturmuştur. Araştırmada veriler “Kişisel Bilgi Formu”, “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ)” ve “Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutum Ölçeği (ÖMÖYTKYTÖ)” kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 21 paket programı kullanılarak betimsel istatistiğin yanı sıra Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeylerinin ve öğrenci merkezli öğretim yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutum düzeylerinin “katılıyorum” düzeyde olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin bireysel yenilikçi oluşları ile öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutumları arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bireysel yenilikçi olmaları, öğrenci merkezli öğretim yöntem ve teknikleri kullanma tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamakta ve toplam varyansın %42’sini açıklamaktadır.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 19.11.2019 / 20.04.2020

Künye Bilgisi: Çetin, A. (2020). Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilikleri ile Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 1-20. DOI: 10.33437/ksusbd.648747

Anahtar Kelimeler: Bireysel Yenilikçilik, Öğrenme Yöntem ve Teknikleri, Öğretim, Tutum.

Investigating the Relationship between Teachers' Individual Innovativeness and their Attitudes towards Using Student-Centered Teaching Methods and Techniques

Abstract

This study aims to determine the relationship between teachers' individual innovation perception levels and their attitudes towards using student-centered teaching methods and techniques. The relational screening model, one of the quantitative research methods, was adopted in this particular research. The sample of the study was composed of 448 teachers (212 females and 236 males) working in different schools in Kahramanmaraş city center in 2018-2019 education year. The data were collected through "Personal Information Form", "Individual Innovation Scale" and "Attitude Scale for Using Student-Centered Teaching Methods and Techniques". The data were descriptively analysed using SPSS 21.0; accordingly, the Pearson product-moment correlation coefficients were calculated and multiple regression analysis was performed. The research results indicated that the teachers' individual innovativeness levels and their attitudes towards using student-centered teaching methods and techniques were "agree". A moderate positive relationship was found between the teachers' individual innovativeness and their attitudes towards using student-centered teaching methods and techniques. Hence, the teachers' being individual innovators significantly predicts their attitudes towards using student-centered teaching methods and techniques and explains 42% of the total variance.

Keywords: Individual Innovativeness, Instructional Methods and Techniques, Teaching, Attitude.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojide meydana gelen gelişimlerle birlikte kurumlar dışsal çevrede yaşanan koşullara cevap vermek adına ürün, yapı, sistem, süreç ve stratejilerini sürekli yenilemek ve değiştirmek zorunda kalmaktadırlar (Naktiyok, 2007). Kurumlar gerçekleştirdiği yeniliklerle kapasitelerini artırmakta, performanslarını iyileştirmekte ve dinamizm yakalayabilmektedirler (Elçi, 2012). Aynı zamanda kurumlar karşı karşıya kaldıkları atalet ve durgunluğu yansıtan dinazorlaşma sendromunun panzehiri olarak yenilikleri görmektedirler

(Naktiyok, 2007). Değişim ve yenilik ihtiyacını sürekli hisseden kurumların başında eğitim kurumları gelmektedir (Arkhipova ve Kuchmaeva, 2018; Caena, 2014; Genç, 2000; Genç ve Erayman, 2007; Özdemir, 2000; Voogt ve Pelgrum, 2005). Bu kapsamda Türkiye’de de 2004 yılında yapılandırıcı yaklaşıma uygun eğitim benimsemiş öğretim programlarında köklü değişikliklere gidilmiştir (Ünsal vd., 2019). Yapılandırmacılıkla birlikte öğretmenin görevleri tamamen farklılaşmış, meslek en büyük değişimi ve dönüşümü gerçekleştirmiştir (Bay, 2008; Bayır, 2008). Yapılandırıcı yaklaşıma göre yeniden düzenlenen eğitim programları öğretmenlere; öğrenme ve öğretme sürecine rehberlik ederken, öğrenme ortamını düzenlerken ve değerlendirme etkinliklerini planlarken program felsefesine uygun hareket etme sorumluluğu yüklemiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005).

Yapılandırıcı yaklaşım göre, bilgi öğretmenden öğrenciye doğrudan ve olduğu gibi aktarılamaz, öğrenci bilgiyi etkin bir şekilde yeniden yapılandırır ve yeni bir formata dönüştürerek alır. Öğretmen öğrencinin öğrenmesine rehberlik eder (MEB, 2005). Yapılandırıcı yaklaşım öğrenme öğretme sürecinde öğrencilerin aktif katılımını gerektiren öğrenci merkezli öğrenme yöntem ve tekniklerin kullanılmasına vurgu yapar (Akpınar ve Gezer, 2010; Karasu Avcı ve Ketenoğlu Kayabaşı, 2018; Koç, 2014; Okur Akçay vd., 2016; Ünsal, Ağçam ve Korkmaz, 2017). Ayrıca tüm öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çeşitli öğretim stratejilerinin kullanılması yapılandırıcı yaklaşımın doğası gereğidir (MEB, 2005). Konunun içeriğine uygun belirlenen yöntem veya teknikle öğrencilerin akademik başarısı artmakta (Uyar Yeşilpınar ve Doğanay, 2018), ders daha akıcı ve eğlenceli hale gelmekte, zamandan tasarruf sağlanmakta (Ergani, 2010), katılım ve motivasyon artmakta, bilgi kalıcı ve dikkat çekici olmakta, öğrenme kolaylaşmaktadır (Demirkan ve Saraçoğlu, 2016; Ünsal, 2017). Ayrıca öğrenme-öğretme süreçlerinde çeşitli yöntem ve tekniklerin kullanılması öğretme-öğrenme sürecini de etkili ve basit hale getirebilmektedir (Okur Akçay vd., 2016). Bunun yanında eğitimde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılması öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada ve küresel bilince sahip vatandaşlar olarak yetiştirilmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (İlter, 2014). Benzer gerekçelerle 2005 öğretim programının felsefesi, öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına vurgu yapmakta ve geleneksel öğretme ortamını değiştirerek eğitim ortamlarına çeşitli yenilikler getirmektedir.

Yenilik, yeni olarak algılanan fikir, nesne ya da uygulamanın sistemin üyeleri arasında belli kanallar aracılığıyla iletişimde bulunma süreci olarak tanımlanmaktadır. Her hangi bir nesne, fikir, teknik ya da uygulama eski dahi olsa kişi veya toplum tarafından ilk kez algılanıyorsa bu bir yenilik olarak kabul edilir (Rogers, 2003).Yenilikleri benimsemek ve uygulamaya koymak genelde kolay olmamaktadır. Çünkü insanın doğasında yenilik ve değişmeye karşı bir

tepki ve isteksizlik bulunmaktadır (Çınar vd., 2006; Yatağan 2014). Abrami, Poulsen ve Chambers'e (2004) göre eğitimsel yeniliklerin uygulanması çoğunlukla sınırlı düzeyde başarıya ulaşmaktadır. MEB'de yapılan yenilikleri bazı öğretmenler kendi öğretimiyle bütünleştirerek büyük bir coşkuyla uygularken bazıları yeni bir öğretim stratejisini hiç denememekte ya da başlangıçta çok az denedikten sonra geleneksel öğretim repertuarlarına geri dönmektedirler (Koç, 2015). Öğretmenlerdeki "En iyi yol bildiğin yoldur." anlayışı değişim ve yeniliğe karşı öğretmenlerin geleneksel eğitim anlayışında olduklarını da göstermektedir (Çınar vd., 2006; Yatağan 2014). Öğretmenlerin yenilikleri hayata geçirmedeği bir ortamda eğitimsel gelişimden bahsetmek mümkün görünmemektedir (Bitkin, 2012). Aynı zamanda öğretmenler bir yeniliğin gerektirdiği becerileri kazanmadıkça ve yeniliği benimsemedikçe hiçbir yenilikten de beklenen başarı elde edilemeyecektir (Açıkgöz, 2002).

Eğitimsel yeniliklerde üç tür öğretmen davranışı görülmektedir. Bunlar yeniliği denemeyi seven yenilikçiler, bekle gör tutumunu sergileyen orta ve geniş grup ve yeniliğe direnç gösteren sabit fikirlilerdir (Koç, 2015; Stevens, 2004). Yeniliği gerçekleştirmenin yolu yenilikçi olmaktan geçmekte (Naktiyok, 2007), yeniliklerin hayata geçirilmesinde yenilikçi kadrolar önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Durmuş, 2018). Yenilikçilik bireylerin yeniliklere verdikleri tepki olarak tanımlanmaktadır (Demiralay vd., 2016). Rogers'e (2003) göre yenilikçiler yeni fikirleri denemeye istekli ve risk alma eğiliminde olan bireylerdir. Öğretmenlerin yenilikçilik algılarına sahip olması, yeniliklere karşı tutumları, yetenekleri, yeni eğitim ürünleri ve eğitim teknolojileri oluşturmaya hazır olmaları eğitimin yenilikçi doğası açısından önemlidir (Erden ve Erden, 2020; Trapitsin vd., 2018). Çünkü bilimsel ve teknolojik gelişmeler, yeni müfredatlar, yeni öğrenme ve öğretme yöntemleri, bireyden beklenen beceriler, değişen öğrenci ve toplumun ihtiyaçları öğretmenlerin yenilikçi özelliklere sahip olmasını gerektirmektedir (Kocasaraç ve Karataş, 2017). Bu bağlamda MEB'de yenilikçi öğretmenlerin sayısının fazla olması getirilen yeniliklerin öğretmenler tarafından benimsenmesini kolaylaştırabilir. Aynı zamanda öğrenme öğretme sürecinde çeşitli yöntem ve tekniklerin kullanılmasını artırabilir.

Alanyazın incelendiğinde öğretmenlerin öğrenme öğretme sürecinde yalnızca bildikleri yöntem ve teknikleri kullandıkları, bunların daha çok öğretmen merkezli yöntem ve teknikler olduğu ve sayısının da çok az olduğu görülmektedir (Akpınar ve Gezer, 2010; Aliusta vd., 2015; Covill 2011; Çetin, 2017; Kayabaşı, 2012; İter, 2014). Öğretmenler sınıfların kalabalık olmasını, okulların fiziki alt yapısının uygun olmamasını, öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin çok zaman almasını gerekçe göstererek geleneksel yaklaşıma uygun öğretim gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir (Demirkan ve Saraçoğlu, 2016). Ancak Çetin (2017) yaptığı çalışmada öğrenci merkezli yöntem ve teknikler için uygun olan ortamlarda da öğretmenlerin geleneksel yöntemlere uygun öğretim

gerçekleştirdiklerini vurgulamıştır. Öğretmenlerin geleneksel yaklaşımlardan vazgeçmemeleri, birçok ülkede büyüyen bir eğitim sorunu olarak ele alınmaktadır (Akpınar ve Gezer, 2010; Patrick, 2003). Öğretmenlerin geleneksel yaklaşıma bağlı kalması, yapılandırmacı yaklaşımın felsefesine uygun olarak öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaması, öğretmenlerin yenilikçi tutum sergilememeleri ile ilişkili olabilir. Öğretmenlerin desteklemediği değişim ve yeniliklerin uygulamada fazla başarılı olamayacağı gerçeğinden hareketle (Akpınar ve Gezer, 2010; Bitkin, 2012; Çetin, 2017), eğitim yaklaşımlarında meydana gelen yeniliklerin uygulamaya geçirilmesinin öğretmenlerin sahip oldukları yenilikçilik anlayışıyla ilişkisi olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden bu çalışmada öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve öğrenme-öğretme sürecinde uyguladıkları öğrenci merkezli yöntem ve teknik arasındaki olası ilişki ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin yönetici, araştırmacı ve öğretmenlere rehberlik etmesi, ayrıca alanyazında konuyla ilgili eksikliğin giderilmesine katkı sunması beklenmektedir.

Bu araştırmanın amacı; öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ile öğrenci merkezli öğretim yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutum düzeylerini belirleyerek bu iki değişken arasındaki olası ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1.Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algıları hangi düzeydedir?
- 2.Öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutumu hangi düzeydedir?
- 3.Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algıları ile öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 4.Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri, öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algıları ile öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlandığından nicel araştırmalardan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli genel tarama modelleri içerisinde olup iki ya da daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığı ya da derecesini belirlemede kullanılan araştırma modelidir (Büyüköztürk vd., 2014; Karasar, 2005). İlişkisel tarama modelinde değişkenlerden ölçme araçları kullanılarak elde

edilen veriler bazı istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek ve değişkenler arasındaki olası ilişki sayısal olarak ifade edilir (Creswell, 2014). İlişkisel tarama modelinde bir değişkendeki durumun bilinmesi diğer değişkenin durumunun kestirilmesine yardımcı olabilir (Karasar, 2005).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş il merkezinde görev yapan öğretmenler oluştururken araştırmanın örneklemine ise bu evrenden tabakalı örnekleme yoluyla seçilen farklı okul türlerinde görev yapan 212 kadın ve 236 erkek olmak üzere toplam 448 öğretmen oluşturmuştur. Tabakalı örnekleme evrenin homojen olmadığı durumlarda alt gruplar ana kütlede ayrılır daha sonra alt gruplardan rassal örnekleme ile veri toplanır (Karagöz, 2017; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Örnekleme seçiminde öncelikle öğretmenlerin görev yaptığı okul türleri, ana sınıfı, ilköğretim, ortaokul ve lise düzeyinde gruplandırılmıştır. Bu gruplardan tesadüfi olarak okullar belirlenmiş ve bu okullarda görev yapan öğretmenlere internet aracılığı ile ulaşılarak katılımları sağlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 54' ü okul öncesinde (%12), 180'ni ilköğretimde (%40), 110'u ortaokulda (%25), 104'ü ise lisede (%23) görev yapmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 57'si 0-5 yıl (%13), 88'u 6-10 yıl (%20), 106'sı 11-15 yıl (%24), 112'si 16-20 yıl (%25), 85'i ise 21 yıl ve üzeri (%19)öğretmenlik deneyime sahiptirler.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeylerini ve öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutum düzeylerini belirlemede veri toplama araçları olarak "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ)" ve "Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutum Ölçeği (ÖMÖYTKYTÖ)" kullanılmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerini belirlemek için araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Bunun yanında ölçekleri geliştiren ve uyarlayan araştırmacılardan ölçeği araştırmada kullanmak için gerekli izinler alınmıştır.

Bireysel Yenilikçilik Ölçeği

Hurt, Joseph ve Cook (1977) tarafından geliştirilen ölçek Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Kılıç (2015) ise bazı biçimsel düzenleme yaparak ölçeği öğretmenlere uygulamış geçerlik ve güvenirlik çalışması yapmıştır. 20 madden oluşan ölçek değişime direnç (8 madde), fikir önderliği (5 madde), deneyime açıklık (5 madde) ve risk alma (2 madde) olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik katsayıları ise sırasıyla değişime direnç boyutu için .82 fikir önderliği boyutu için .77 deneyime açıklık

boyutu için .80 ve risk alma boyutu için .61 ve ölçeğin geneli için ise .87 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında ise ölçeğin güvenilirlik katsayıları direnç boyutu için .88 fikir önderliği boyutu için .88 deneyime açıklık boyutu için .84 risk alma boyutu için .77 ve ölçeğin geneli için ise .88 olarak hesaplanmıştır. Ölçek maddeleri kesinlikle katılıyorum (5), katılıyorum (4), ortadayım (3), katılmıyorum (2), kesinlikle katılmıyorum (1) şeklinde beşli likert olarak derecelendirilmiştir. Bireysel yenilikçilik ölçeğinin değişime direnç boyutunu oluşturan tüm maddeler (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17. ve 20) olumsuz maddeler olduğu için tersten kodlama yapılarak analiz edilmiştir.

Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutum Ölçeği

Öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya yönelik tutumlarını ölçebilmek için Koç (2014) tarafından geliştirilen 27 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçek değer verme, direnç gösterme, olumlu etkiler ve maliyet inancı olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayıları ölçeği geliştiren araştırmacı tarafından değer verme için .94, direnç gösterme için .89, olumlu etkiler için .90, maliyet inancı için .84 olarak ölçeğin tamamı için .93 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada yapılan güvenilirlik çalışmasında ölçeğin güvenilirlik katsayıları, değer verme için .95, direnç gösterme için .86, olumlu etkiler için .94, maliyet inancı için .76 ölçeğin tamamı için .94 olarak hesaplanmıştır. Ölçek maddeleri kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde beşli likert olarak derecelendirilmiştir. Öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya ilişkin tutum ölçeğinin direnç gösterme alt boyutundaki tüm maddeler (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14) ve maliyet inancı alt boyutundaki tüm maddeler (20, 22, 24, 26) olumsuz yargı içerdikleri için tersten kodlama yapılarak analiz edilmiştir.

Bu araştırmada veriler Web Tabanlı Anket Hazırlama yazılımı kullanarak online toplanmıştır. Online veri toplama kolay ulaşılabilirlik, ekonomiklik ve istekli olanların katılım göstermesi gibi avantajlarından dolayı araştırmacılar tarafından son yıllarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Çeliköz ve Erişen, 2017). Bu araştırmada ölçek maddelerinin Web tabanlı anket hazırlama yazılım programına aktarılması; uygulanmasını, veri toplanmasını daha ekonomik ve pratik hale getirmiştir. Web tabanlı anket hazırlama yazılım programı sayesinde ölçek katılımcılara internet bağlantısı olan telefon ya da bilgisayar gibi cihazlarla hızlı bir şekilde ulaştırılmakta, gönüllü olan katılımcılar ölçek maddelerini kolay bir şekilde istediği her yerde doldurabilmektedirler. Ayrıca kâğıt üzerinde her hangi bir işlem yapılmadığından kâğıt üzerindeki verilerin bilgisayar ortamına taşınması gibi bir problemde olmamaktadır (Özüsağlam vd., 2009). Bu araştırmada internet üzerinden hizmet veren Web tabanlı anket hazırlama sitelerinden güvenilir ve işlevsel olduğu düşünülen birine üye olunmuştur. Daha

sonra sisteme ölçek maddeleri yüklenerek ölçme aracı internet ortamına aktarılmıştır. Ölçme aracı internet ortamda öğretmenlere gönderilerek doldurmaları istenmiştir. Öğretmenlerden gelen dönütlerin örneklem için yeteri sayıya ulaştığı düşünüldüğünde sistem kapatılmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık 15 gün sürmüştür, süreç sonunda veriler SPSS programına aktarılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde SPSS 21 istatistik paket programı kullanılmıştır. Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeylerini ve öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya ilişkin tutum düzeylerini belirlemek adına frekans, aritmetik ortalama ve standart sapmaları değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya ilişkin tutum düzeyi ile bireysel yenilikçilik düzeyleri arasındaki olası anlamlı ilişkiyi ortaya çıkarmak için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni anlamlı olarak yordayıp yordamadığını belirleyebilmek için de çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, bağımlı değişken (yordanan) ile bağımsız değişken (yordayıcı değişken) arasındaki ilişkiyi matematiksel bir bağıntıyla açıklamaya çalışan bir analiz türüdür (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). Bu araştırmada bağımsız değişken öğretmenlerin bireysel yenilikçileri iken bağımlı değişken öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya ilişkin tutumlarıdır. Çoklu regresyon analizlerinin uygulanabilmesi için ise bağımlı ve bağımsız değişkenlerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir (Çokluk, vd., 2012). Ölçekteki verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test etmek için histogram ve Q-Q plot grafiğini bakılmış ve veri sayısının 30'u geçmesinden de hareketle verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır. Regresyon analizlerinin yorumlanmasında standartlaştırılmış Beta (β) katsayıları ve bunların anlamlılığı için t-testi sonuçlarına bakılmıştır. Bulguların istatistiksel olarak analiz edilmesinde '.05' anlamlılık düzeyi kriter olarak ele alınmıştır.

Her iki ölçeğin ortalamalarının değerlendirme aralığı $(5-1)/5=0.80$ belirlenmiştir. (Kan, 2009; 407). BYÖ ve ÖMÖYTKYTÖ yer alan maddenin aritmetik ortalama puanları 1.00 - 1.80 arası "Kesinlikle Katılmıyorum", 1.81 - 2.60 arası "Katılmıyorum", 2.61 - 3.40 arası "Ortadayım/Kararsızım", 3.41 - 4.20 arası "Katılıyorum", 4.21 - 5.00 arası "Kesinlikle Katılıyorum" şeklindeki puan aralıkları dikkate alınarak değerlendirilmiş öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ve öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya ilişkin tutum düzeyleri belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın cevap aradığı sorulara ilişkin ölçeklerden elde edilen bulgular, araştırmanın alt problemleri dikkate alınarak sırasıyla tablolar şeklinde verilmiştir.

Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilik Algılarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi olan öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeylerinin belirlemek için kullanılan ölçeğin geneli ve alt boyutlarıyla ilgili betimsel istatistik Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. BYÖ Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Aralık Değerleri

Değişken	N	\bar{X}	S	Aralık
Değişime direnç	448	3.58	.793	Katılıyorum
Fikir önderliği	448	4.12	.738	Katılıyorum
Deneyime açıklık	448	3.77	.723	Katılıyorum
Risk alma	448	3.63	.866	Katılıyorum
BYÖ Toplam	448	3.77	.537	Katılıyorum

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin bireysel yenilikçilik ölçeği alt boyutları aritmetik ortalamaları puanları yüksekte düşüğe doğru fikir önderliği 4.12, deneyime açıklık 3.77, değişime direnç 3.58, risk alma 3.63 olduğu görülmektedir. Ölçeğin genelinin aritmetik ortalaması ise 3.77’dir. Öğretmen görüşlerinden elde edilen ortalama puanlar ölçeğin alt boyutlarında ve genelinde katılıyorum aralığında yer almaktadır.

Öğretmenlerin Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi olan öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya ilişkin tutum düzeylerinin belirlemek için kullanılan ölçeğin geneli ve alt boyutlarıyla ilgili betimsel istatistik Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. ÖMÖYTKYTÖ Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Aralık Değerleri

Değişken	N	\bar{X}	S	Aralık
Değer verme	448	3.94	.781	Katılıyorum
Direnç gösterme	448	3.61	.821	Katılıyorum
Olumlu etkiler	448	4.03	.830	Katılıyorum

Maliyet inancı	448	3.08	.845	Kararsızım
ÖMÖYTKYTÖ Toplam	448	3.74	.620	Katılıyorum

Tablo 2 incelendiğinde öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarının aritmetik ortalamaları ve katılım düzeyi yüksekten düşüğe doğru olumlu etkiler 4.03 ortalamayla katılıyorum düzeyinde, değer verme 3,94 ortalamayla katılıyorum düzeyinde, direnç gösterme 3,61 ortalamayla katılmıyorum düzeyinde, maliyet inancı, 3,08 ortalamayla kararsızım düzeyinde, olduğu görülmektedir. Öğretmenler ölçeğin genelinde ortalama puanları 3, 74 ortalamayla katılıyorum aralığında görüş bildirmişlerdir. Öğretmen görüşlerinden elde edilen ortalama puanlar ölçeğin maliyet inancı alt boyutu dışındaki alt boyutlarında ve genelinde katılıyorum aralığında yer almaktadır.

Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilik Algıları İle Öğrenci Merkezli Yöntem ve Teknik Kullanmaya Yönelik Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ile öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Pearson-Moment Çarpımı Korelasyonunun sonucu elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. BYÖ ile ÖMÖYTKYTÖ Puanları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
BYÖ Toplam	1									
Değişime Direnç	.664**	1								
Fikir Önderliği	.795**	.191**	1							
Deneyime Açıklık	.710**	.025	.710**	1						
Risk Alma	.595**	.057	.596**	.580**	1					
ÖMÖYTKYTÖ Top	.644**	.433**	.538**	.437**	.353**	1				
Değer Verme	.571**	.161**	.634**	.551**	.449**	.868**	1			
Direnç Gösterme	.491**	.646**	.187**	.088	.100*	.730**	.351**	1		
Olumlu Etkiler	.526**	.178**	.570**	.487**	.381**	.855**	.902**	.361**	1	
Maliyet İnancı	.261**	.410**	.040	.024	-.019	.447**	.062	.574**	.065	1

Bireysel yenilikçilik ölçeğinin alt boyutları arasında ilişki düzeyi yüksekten düşüğe doğru sırasıyla; deneyime açıklık ile fikir önderliği boyutları ($r=.710$), fikir önderliği ile risk alma boyutları ($r=.596$), risk alma ile deneyime açıklık

boyutları ($r=.580$), değişime direnç ile fikir önderliği boyutları ($r=.191$), değişime direnç ile risk alma boyutları ($r=.057$), değişime direnç ile deneyime açık olma boyutları ($r=.025$) arasındadır. ÖMÖYTKYTÖ alt boyutları arasında ilişki düzeyi yüksekten düşüğe doğru sırasıyla; değer verme ile olumlu etkiler boyutları ($r=.902$), direnç gösterme ile maliyet inancı boyutları ($r=.574$), direnç gösterme ile olumlu etkiler boyutları ($r=.361$), değer verme ile direnç gösterme boyutları ($r=.351$), olumlu etkiler ile maliyet inancı boyutları ($r=.65$), değer verme ile maliyet inancı arasındadır ($r=.062$).

BYÖ ile ÖMÖYTKYTÖ arasında korelasyon incelendiğinde ise ölçeklerin geneline göre iki değişken arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=.644$) ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum öğretmenlerin bireysel yenilikçilik düzeyleri yükseldiğinde öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanımına ilişkin tutumlarının da artacağı şeklinde yorumlanabilir. İki ölçeğin alt boyutları göre korelasyonlar incelendiğinde en yüksek ilişki fikir önderliği ile değer verme arasında ($r=.634$) iken en düşük ilişki ise risk alma ile maliyet inancı alt boyutları ($r=-.019$) arasındadır.

Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçiliğinin Öğrenci Merkezli Yöntem ve Teknik Kullanmaya Yönelik Tutumlarını Yordamasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi öğretmenlerin bireysel yenilikçiliğinin öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya ilişkin tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutum Ölçeği Toplan Puanı ve Yordayıcı Değişkenlere İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Standart		β	t	p	İkili r	Kısmi r
	B	Hata					
Sabit	.955	.159		5.997	.000		
Değişime Direnç	.290	.029	.370	9.976	.000	.433	.428
Fikir Önderliği	.291	.051	.346	5.711	.000	.538	.262
Deneyime Açıklık	.114	.051	.133	2.246	.025	.437	.106
Risk Alma	.035	.033	.049	1.051	.294	.353	.050

$R=.649$ $R^2=.421$ Düzeltmiş $R^2=.416$ $F=(4-447)=80.665$ $p=.000$

Tablo 4’te görüldüğü gibi tüm yordayıcı değişkenler hep birlikte ÖMÖYTKYTÖ toplam puanındaki varyansın yüzde 42’sini anlamlı bir şekilde açıklamaktadır ($R=.649$, $R^2=.364$ $F=(4-447)=64.895$ $p<.001$). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerini kullanmaya yönelik tutumlarında görece

önem sırası; değişime direnç (.370), fikir önderliği (.346), deneyime açıklık (.133) ve risk alma (.049) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde, değişime direnç, fikir önderliği ve deneyime açıklığın öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutum puanları üzerinde anlamlı yordayıcılar olduğu, risk almanın ise anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmektedir. Elde edilen regresyon analizi sonuçlarına göre öğrenci merkezli öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmaya yönelik tutumun yordanmasına ilişkin regresyon eşitliği (matematiksel model) ise şu şekildedir:

Öğrenci merkezli öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmaya yönelik tutum = $.955 + .290 * \text{değişime direnç} + .291 * \text{fikir önderliği} + .114 * \text{deneyime açıklık} + .035 * \text{risk alma}$

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmanın sonucunda öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeylerinin “katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutunda ve toplamında öğretmenlerin katılıyorum düzeyde görüş bildirmesini alanyazında yapılan çalışmalar desteklemektedir (Akın Kösterelioğlu ve Demir, 2014; Kayasandık, 2017; Kılıç, 2015; Kılıç ve Ayvaz Tuncel, 2014; Saraç, 2019). Bu araştırmanın sonucundan farklı olarak bazı araştırmalarda öğretmenler “ortadayım” şeklinde görüş bildirmişlerdir (Aslan ve Kesik, 2018; Başaran ve Keleş, 2015; Kayabaşı ve Özerbaş, 2019; Yenice ve Tunç, 2019). Bu araştırmada ve araştırma sonucunu destekleyen alanyazındaki araştırmalarda öğretmenlerin kesinlikle katılıyorum diye görüş bildirmemesi öğretmenlerin; yeniliklere karşı ihtiyatlı ve temkinli davrandıkları, yenilikleri benimseme sürecinde yavaş hareket ettikleri, alışkanlıklarından vazgeçmede güçlük çektikleri anlamına gelebilir. Yenilikleri uygulanmada bireysel düzeyde yenilikçilik önem arz etmektedir. Yeni ürünleri, hizmetleri ve yöntemleri denemeye istekli bireyler yenilikleri yönlendirme potansiyeline sahiptirler (Elçi, 2012; Sansom, 2017). Ayrıca bireylerin deneyime açık olmaları dışsal bir uyarıcıya ihtiyaç duymadan içsel motivasyonla yeni fikirler ve ürünler ortaya koymasını kolaylaştırmaktadır (Gürkan ve Demiralay, 2017). Bireysel yenilikçi bireyler farklı yaşantılarla kendilerini geliştirmekte, yeni bilgilerini önceki bilgilerini bütünleştirerek kullanmaktadırlar (Başaran ve Keleş, 2015; Demiralay vd., 2016). Bireysel yenilikçi bireylerin özellikleri ve öğretmenlerin görevleri dikkate alındığında öğretmenlerin bireysel yenilikçiliklerinin yüksek düzeyde olması ülkelerin eğitim öğretiminin niteliği için önemlidir (Sansom, 2017; Trapitsin vd., 2018). Diğer taraftan Kocasarac ve Karataş (2017) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin yenilikçilik kavramına yükledikleri anlamı teknolojiyi kullanma, yeniliklere uyum sağlama, günceli takip etme, kendini geliştirme, farklı öğretim yöntemlerini kullanma ve öğrencileri geleceğe hazırlama şeklinde belirtmiştir (Kocasarac ve Karataş, 2017). Bu araştırmada öğretmenlerin bireysel yenilikçiliklerini

katılıyorum düzeyinde belirtmesi Kocasaraç ve Karataş'ın (2017) belirttiği yenilikçilik algısına göre öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri gerektiği anlamına gelebilir.

Bu araştırmanın sonucunda öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutumlarının “katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Araştırmanın bu sonucu öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya çok da istekli olmadıklarını göstermektedir. Alanyazında yapılan çalışmalarda öğretmenlerin genellikle öğretmen merkezli geleneksel yöntem ve teknikleri kullanması (Akpınar ve Gezer, 2010; Aliusta vd, 2015; Covill 2011; Çetin, 2017; Kayabaşı, 2012; İlter, 2014) araştırmanın bu sonucunu destekler niteliktedir. Bu da Türkiye’de yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan öğretim programların felsefesine uygun eğitim verilmediği anlamına gelebilir. Öğretmenin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri seçimini etkileyecek pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlar; öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknik hakkında bilgi sahibi olması, yöntem ve tekniği kullanmaya yatkın olması, fiziki donanımlar, yeterli zaman, maliyet, sınıfların kalabalık olması, konunun içeriği, öğrencinin hazırbulunuşluğu, kazandırmak istenilen davranışın niteliği şeklindedir (Aksu ve Doğan, 2015). Ayrıca öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmalarına öğretmenlerin deneyime açıklığı, tutumu, başarılı olacağına inanması, maliyet, değer verme, risk alma, fikir önderliği değişime direnç gibi faktörler etki etmiş olabilir.

Bu çalışmada öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ile öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bireysel yenilikçiliği, öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamakta ve toplam puan varyansının yüzde 42’sini açıklamaktadır. Bireysel yenilikçilik ile öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya yönelik tutumların alt boyutundaki bazı değişkenlerin bireydeki benzer özellikleri ortaya çıkarması bu iki ölçeğin puanları arasında olumlu ilişkinin çıkmasına neden olmuş olabilir. Alanyazın incelendiğinde bireysel yenilikçilikle; öğretmen liderliği (Akın Kösterelioğlu ve Demir, 2014), çevrimiçi öğrenmeye hazırbulunuşluk (Demiralay vd. 2016), eğitim araştırmalarına yönelik tutum (Akçöldekin, 2017), öğrenmeye ilişkin tutum düzeyi (Adıgüzel vd., 2014), bilgi edinme becerileri (Bitkin, 2012), teknoloji tutum düzeyi (Örün vd., 2015) arasında olumlu yönde pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Erden ve Erden (2020) yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik özellikleri ile bireysel yenilikçilik özellikleri arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu bulmuştur. Bu araştırma ile alanyazındaki diğer araştırmaların dikkat çekici ortak yönlerinin değişim olduğu söylenebilir. Sonuç olarak değişim ve gelişim bireysel yenilikçilikle ilişkilendirilebilir. Bu araştırmanın bulgularından elde edilen araştırmanın sonucuna göre aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

1. Bu araştırmanın bulgularına göre öğretmenlerin bireysel yenilikçiliklerinin “katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bireysel yenilikçiliklerini daha da artırarak “kesinlikle katılıyorum” düzeyine çıkaracak kurum içi ve kurum dışı etkinlikler yapılabilir.

2. Bu araştırmanın bulgularına göre öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutumları algı düzeylerinin “katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmaya yönelik tutumları algı düzeylerinin artırarak “kesinlikle katılıyorum” düzeyine çıkaracak kurum içi ve kurum dışı etkinlikler yapılabilir.

3. Bu araştırmanın bulgularına göre yenilikçilik algı düzeyleri ile öğrenci merkezli yöntem ve teknik kullanmaya yönelik tutum düzeyleri arasında anlamlı orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik algı düzeyleri ile artırılarak sınıflarda kullandıkları öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin çeşidi ve sayısı artırılabilir.

4. Öğretmenlerin her iki değişken için de katılıyorum düzeyinde görüş bildirmelerinin nedenleri nitel bir araştırma ile ortaya konabilir.

5. Öğretmenlerin bireysel yenilikçilik girişimleri desteklenebilir.

6. Nitel ve nicel araştırmalarla öğretmenlerin bireysel yenilikçilikleri önündeki engeller belirlenerek bu engellerin kaldırılması için araştırmalar yapılabilir.

7. Nitel ve nicel araştırmalarla öğretmenlerin bireysel yenilikçiliklerini geliştirecek faktörler belirlenerek öğretmelerin bu özellikleri kazanması sağlanabilir.

Bu araştırma 2019-2020 eğitim öğretim yılı Kahramanmaraş'ta görev yapan 448 öğretmenden BYÖ ve ÖMÖYTKYTÖ'den elde edilen verilerle sınırlıdır.

KAYNAKÇA

Abrami, Philip C.; Poulsen, Catherina ve Chambers, Bette (2004). “**Teacher Motivation To Implement An Educational Innovation: Factors Differentiating Users and Non-Users of Cooperative Learning**” Educational Psychology, Vol. 24, No:2, pp. 201-216.

Açıkgöz, Kamile Ün (2002). **Aktif Öğrenme**. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Adıgüzel, Abdullah; Kaya, Ahmet; Balay, Refik ve Göçen, Ahmet (2014). “**Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özellikleri İle**

Öğrenmeye İlişkin Tutum Düzeyleri.” Milli Eğitim. Cilt. 204, ss. 135-154

Akçöltekin, Alptürk (2017). “**Lise Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Alguları ile Eğitim Araştırmalarına Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.**” Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, Cilt. 03, No: 01, ss. 23-37.

Akın Kösterelioğlu, Meltem ve Demir, Fatih (2014). “**Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilik Düzeyinin Öğretmen Liderliğine Etkisi.**” The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt. 26, ss. 247-256., Doi: 10.9761/JASSS2271

Akpınar, Burhan ve Gezer, Burcu (2010). “**Öğrenen Merkezli Yeni Eğitim Yaklaşımlarının Öğrenme-Öğretme Sürecine Yansımalar.**” Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 14, ss. 1-12.

Aksu, Gökhan ve Doğan, Nuri (2015). “**Öğretim Yöntem ve Tekniklerinin Öğrenci Görüşlerine Göre İkili Karşılaştırma Yöntemiyle Ölçeklenmesi.**” Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology , Vol. 6, No:2, ss. 195-206. DOI: 10.21031/epod.87629

Aliusta Gülen, Onurkan-Özer Bekir - Kan, Adnan (2015). “**Öğrenci Merkezli Öğretim Stratejilerinin Kuzey Kıbrıs'taki Okullarda Uygulanması.**” Eğitim ve Bilim, Cilt. 40, Sayı:181, ss. 77-91.

Arkhipova, Marina Yu and Kuchmaeva, Oksana V. (2018). “**Social demand of Russians for innovation (according to a sample survey).**” Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast, Vol. 11. No:2, 69-83, doi: 10.15838/esc.2018.2.56.5

Aslan, Hüseyin ve Kesik, Fatma (2018). “**Lise Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi.**” Journal of Human Sciences, Vol. 15. No: 4, ss. 2215-2228

Bay, Erdal (2008). **Öğretmen Eğitiminde Yapılandırıcı Program Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Bayır, Eylem (2008). **Fen Müfredatlarındaki Yeni Yönelimler Işığında Öğretmen Eğitim: Sorgulayıcı-Araştırma Odaklı Kimya Öğretimi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

- Bitkin, Ayşe (2012). **Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri İle Bilgi Edinme Becerileri Arasındaki İlişki**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Şanlıurfa
- Büyüköztürk, Şener; Kılıç Çakmak, Ebru; Akgün Özcan, Erkan; Karadeniz, Şirin ve Demirel, Funda (2014). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** (17. Baskı). Pegem Yayınları, Ankara
- Caena, Francesca (2014). “**Teacher Competence Frameworks in Europe: Policy-as-discourse and policy-as-practice**”, European Journal of Education, Vol. 49, No:3, pp. 311-331. DOI: 10.1111/ejed.12088
- Covill, Amy E. (2011). “**College Students Perceptions of the Traditional Lecture Method.**” College Student Journal, Vol. 45 No:1, ss. 2-15.
- Creswell, John W. (2014). **Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches**. Sage Publications, London
- Çeliköz, Mine ve Erişen, Yavuz (2017). **EPÖ Alanında Görev Yapan Eğitim Bilimcilerin Yapılandırıcılıkla İlgili Görüşleri: Bir Karma Yöntem Araştırması**. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt. 6, Sayı: 2, ss. 286-304.
- Çetin, Abdullah (2017). **Özel Dershanelerden Resmi Okullara Atanan İlköğretim Fen Bilimleri Öğretmenleri Üzerine Bir Durum Çalışması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana
- Çınar, Orhan; Teyfur, Emine ve Teyfur, Mehmet (2006). “**İlköğretim okulu öğretmen ve yöneticilerinin yapılandırıcı eğitim yaklaşımı ve programı hakkındaki görüşleri.**” İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 7, Sayı:11, ss. 47-64.
- Çokluk, Ömay; Şekercioğlu, Güçlü ve Büyüköztürk, Şener (2012). **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları**. Pegem Akademi, Ankara.
- Demir Başaran, Semra ve Keleş, Süleyman (2015). **Yenilikçi Kimdir? Öğretmenlerin Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 30, Sayı: 4, ss.106-118
- Demiralay, Raziye - Bayır, Esmâ Aybike- Gelibolu, Mehmet Fikret (2016). “**Öğrencilerin bireysel yenilikçilik özellikleri ile çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşlukları ilişkisinin incelenmesi.**” Journal of Research in Education and Teaching, Vol.5, No:1, pp. 161-168.

A.Çetin Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilikleri ile Öğrenci...

- Demirkan, Özden ve Saraçoğlu, Gülçin (2016). “Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Derslerde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Tekniklerine İlişkin Görüşleri.” *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, Vol. 2. No:1, ss. 1-11.
- Durmuş, Aysun (2018). **Yenilik Stratejilerinin İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri Ve Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı. İstanbul
- Elçi, Şirin (2012). **İnovasyon Rehberi: Kârlılık ve Rekabetin Elkitabı, İçinde Karata, Selçuk (Ed.). Yenilik – Yenileşim - İnovasyon Dünyasına Bir Yolculuk**, (ss. 15-54), Ege Genç İş Adamları Derneği, İzmir.
- Erden, Ali ve Erden, Hale (2020). **The Relationship Between Individual Innovation and Social Entrepreneurship Characteristics of Teacher Candidates.** *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12(Special Issue), pp. 185–206.
- Ergani, Kadir (2010) **İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Yöntem ve Teknikleri İle Materyal Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Kütahya.
- Genç, S. Z., (2000). “**Bilgi Toplumunda Öğretmen Eğitimi.**” *Kuram ve Uygulamada Eğitim bilimleri*, Cilt. 23, ss. 375-386.
- Genç, Salih Zeki ve Erayman M. Yunus (2007), “**Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması,**” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 9,Sayı:1 ss. 90-103
- Gürkan, Güney Çetin ve Demiralay. Tülay (2017). **Bireysel Yenilikçiliğin Çalışanın Yenilikçi Davranışı Üzerindeki Etkisinde İçsel Motivasyonun Aracılık Rolü: Türkiye’de Cerrahlar Örneği.** *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, Cilt. 6, Sayı:1, ss. 65-90.
- İlter, İlhan (2014). “**Öğretim Elemanlarının Kullandığı Yöntem ve Tekniklere İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri.**” *Journal of International Social Research*, Cilt. 7, Sayı:35, ss. 562-575
- Karagöz Yalçın (2017). **SPSS ve AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği**, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Karasar, Niyazi (2005). **Bilimsel Araştırma Yöntemi.** Nobel Yayıncılık, Ankara.

- Karasu Avcı, Emine ve Ketenoğlu Kayabaşı, Esra Zehra (2019). “**Sınıf Öğretmenlerinin Derslerinde Kullandıkları Yöntem ve Tekniklere İlişkin Görüşleri: Bir Olgubilim Araştırması.**” Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt. 34, Sayı: 4, ss. 926-942.
- Kayabaşı, Yücel (2012). “**Öğretmenlerin Öğretim Sürecinde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Teknikleri ile Bunları Tercih Etme Nedenleri.**” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.15 Sayı:27, ss. 45-65.
- Kayabaşı, Yücel ve Özerbaş, Mehmet Arif (2019). “**Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçi Profillerinin Karşılaştırması**”. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt. 17, Sayı: 2, ss. 285-303.
- Kayasandık, Alp Eren (2017). “**Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilik ve Değişime Hazır Olmalarının Algılanan Örgütsel Destek İle İlişkisi: Samsun’da Bir Çalışma.**” Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 5, Sayı:54, ss. 511-527
- Kılıç, Hasan (2015). **İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri (Denizli İli Örneği).** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli
- Kılıç, Hasan ve Ayvaz Tuncel, Zeynep (2014). “**İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri.**” Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi, Cilt. 4, sayı:7, ss. 25-37.
- Kılıçer, Kerem ve Odabaşı, Ferhan H. (2010). “**Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması.**” Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 38, ss. 150-164.
- Kocasaraç, Hüseyin ve Karataş, Hakan (2018). “**Yenilikçi Öğretmen Özellikleri: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması.**” Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, Cilt. 4, Sayı:1, ss. 34-57.
- Koç, Canan. (2014). “**Öğrenci Merkezli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanmaya Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması.**” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 13, Sayı: 49, ss. 150-170.

A.Cetin Öğretmenlerin Bireysel Yenilikçilikleri ile Öğrenci...

- MEB (2005). **İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi (4 ve 5. sınıflar) Öğretim Programı**. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Naktiyok, Atılhan (2007). **Yenilik Yönelimi ve Örgütsel Faktörler**, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2), ss. 211-230
- Okur Akçay, Nilüfer; Akçay, Ahmet ve Kurt, Murat (2016). **Ortaokul Öğretmenlerinin Öğretim Yöntem Ve Tekniklerine Yönelik Görüş ve Yeterliklerinin İncelenmesi**. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5(1), ss. 333-342.
- Örün, Özgür; Orhan, Derya; Dönmez, Pelin ve Kurt, Adile Aşkım (2015), **“Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Profilleri ve Teknoloji Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.”** Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 5, Sayı:1, ss. 65-76.
- Özdemir, Servet (2000). **Eğitimde Örgütsel Yenileşme**. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Özusağlam, Erdal; Atalay, Ali ve Toprak, Salih (2009). **WEB Tabanlı Anket Hazırlama Sistemi**. XI. Akademik Bilişim Konferansı, (11-13 Şubat), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Patrick, Rachel (2003). **Where Are Beginning Teachers’ Stories about Learning to Teach in Culturally And Socially Diverse Secondary School Classrooms?** Retrieved on 18/11/2019. at URL: <https://www.researchgate.net/publication/228383173> pp. 1-16.
- Rogers, Everett M. (2003). **Diffusion of Innovations** (5th ed.). Free Press, New York.
- Sansom, David W. (2017). **Reinvention of Classroom Practice Innovations**. ELT Journal, Vol.71, No: 4, pp. 423–432, doi:10.1093/elt/ccw116.
- Saraç, Mürüvvet (2019). **Öğretmenlerin Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi**, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, Denizli.
- Stevens, Robert J. (2004). **“Why do Educational Innovations Come And Go? What do We Know? What can We Do?”** Teaching and Teacher Education, Vol. 20, pp. 389-396.

- Trapitsin, Sergey; Granichin, Oleg; Granichina, Olga ve Zharova, Marina (2018). **Innovative Behavior of Teachers: Definition and Analysis.** The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences, pp. 350-360, doi: 10.15405/epsbs.2018.12.02.37
- Ünsal, Serkan (2017). “**Felsefe Dersinde Aktif Öğrenme Tekniklerinin Kullanımı.**” Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD) , Cilt. 37, Sayı:3, 1013-1040.
- Ünsal, Serkan; Çetin, Abdullah; Korkmaz, Fahrettin ve Aydemir, Mikail (2019). “**The Change in the Curricula: Teachers’ Perceptions,**” Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 48, Sayı:1, ss. 623-66.
- Ünsal, Serkan; Ağçam, Reyhan ve Korkmaz, Fahrettin (2019). **Prospective Teachers’ Perceived Competence in the Use of Instructional Techniques: Evidence from Turkey.** In E. Dobrescu (Ed.), Recent Ideas and Developments in Education, pp. 243-252.
- Voogt, Joke and Pelgrum Hans (2005). “**ICT and Curriculum Change.**” Human Technology; An Inter Disciplinary Journal on Humans in ICT Environments , Vol.1, No:2, pp. 157-175
- Yatağan, Murat (2014). **Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programının Öğrenci Ve Öğretmen Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi: TIMSS 2007 ve 2011 Verileri ile Bir Durum Analizi.** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Yenice Nilgün ve Tunç Alpak Gizem (2019). “**Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Bireysel Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi.**” Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt. 27, Sayı:2, ss. 753-765.
- Yeşilpınar Uyar, Melis ve Doğanay, Ahmet (2018). “**Öğrenci merkezli strateji, yöntem ve tekniklerin akademik başarıya etkisi: Bir meta-analiz çalışması.**” Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt. 14. Sayı:1, ss. 186-209. DOI: 10.17860/mersinefd.334542
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2011). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.** Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Üstün Yetenekli Öğrenciler ile Akranlarının Sayı Hissi Alt Bileşenlerinin Karşılaştırılması^{1*}

Adem DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

aademdogan@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6952-7415>

Seyhan PAYDAR

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
spaydar@hacettepe.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5165-2509>

Öz

Öğrencilerde sayı hissi, mantıksal çıkarım yapmasını kolaylaştıran bir düşünme biçimi geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Matematik Öğretmenleri Ulusal Konseyi (NCTM, 2000), sayı ve işlemlerin anlaşılması, sayı hissi gelişimi ve aritmetik işlemlerde akıcılığın kazanılmasını sağlamak amacıyla, “Tüm öğrenciler sayı hissini ve sayıları farklı durumlarda kullanabilme ve sayıları farklı formlarda temsil etme becerisini geliştirmelidir.” tavsiyesinde bulunmuştur. Başarılı matematik kullanıcılarının bir özelliği olarak da benimsenen sayı hissi ile bu kavramın alt bileşenlerinin, ülkemizde üstün yetenekli tanısı konan ve Bilim ve Sanat Merkezlerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile tanı konulmayan öğrenciler arasındaki ilişki düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmış betimsel bir çalışmadır. Çalışma 182 üstün yetenekli tanısı konan, 122 de üstün yetenekli tanısı konmayan 4. ve 5.sınıf öğrencisi ile yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak Reys, Reys, Emanuelsson, Johansson, McIntosh ve Yang (1999)’ın belirlediği sayı hissi alt bileşenlerine göre araştırmacılar tarafından geliştirilen 17 soruluk bir başarı testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda farklı

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 14.02.2020 / 08.04.2020

*Üstün yetenekli öğrenciler için olan verilerin bir kısmı 18. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu’nda (USOS 2019); 4. ve 5. sınıf öğrencilerine yönelik verilerin bir kısmı ise 28. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi’nde (ICES/UEBK-2019) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Künye Bilgisi: Doğan, A. ve Paydar, S. (2020). Üstün Yetenekli Öğrenciler ile Akranlarının Sayı Hissi Alt Bileşenlerinin Karşılaştırılması. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 21-44. DOI: 10.33437/ksusbd.689146

sayı hissi bileşenlerinde hem sınıf seviyesine göre hem de üstün yetenekli tanısı konan ve konmayan öğrenciler arasında çeşitli farklılıklar çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sayı Hissi, Sayı Hissi Alt Bileşenleri, Üstün Yetenekli Öğrenciler, 4. ve 5. sınıf.

Comparing Gifted Students and Their Peers' Sub-Components of Number Sense

Abstract

The sense of number in students enables it to develop a way of thinking that facilitates logical inference. Principles and Standards for School Mathematics (NCTM 2000) recommend that all students should develop their sense of number and ability to use numbers in different situations and to represent numbers in different forms for understanding numbers and transactions, development of number sense and ensuring fluency in arithmetic operations. This descriptive study was motivated to compare 4th and 5th grade students and their gifted peers regarding development of number sense and sub-components of number sense that are counted among characteristics of successful users of mathematics. Participants of the research were 122 4th and 5th graders and 182 gifted students attending the same classes at a Centre of Science and Arts in Turkey. Data were collected through a 17-item performance test developed by the researchers based on sub-components of number sense (Reys, Reys, Emanuelsson, Johansson, McIntosh ve Yang 1999). The results indicated significant differences in the development of sub-components of number sense in students with respect to the attended grade and giftedness.

Keywords: Number Sense, Sub-Components Of Number Sense, Gifted Students, 4th and 5th Grade.

GİRİŞ

Asırlar boyunca çeşitli eğitim kademelerinde zorunlu ders olarak okutulan matematik, eski bir bilim dalı olmasının yanı sıra sosyal seçimin önemli bir ölçütü ve tüm eğitim sistemlerinin vazgeçilmez parçası olagelmiştir (Oliveira, Negreiros ve Neves, 2015). Yaşamın tüm yönlerini kapsıyor olması sebebiyle öğrenciler ve hayatın diğer tüm kesimlerindeki bireyler, günlük işlerini etkili bir şekilde gerçekleştirmeleri, toplumun üretken, işlevsel ve bağımsız fertleri olmaları konusunda matematik eğitimi göz ardı edilemez bir öneme sahiptir (Etuk ve

Bello, 2016). Ülkemizde, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda belirlenmiş olan genel amaçlar ve temel ilkeler doğrultusunda 2018 yılında güncellenen Matematik Dersi Öğretim Programında “matematiksels okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanımı”, “matematiksels kavramların anlaşılması ve günlük hayatta kullanımı”, “problem çözme sürecinde akıl yürütme”, “matematiksels düşüncelerin mantık çerçevesinde açıklanması”, “matematiğın anlam ve dilinin kullanılarak insan ile nesnelere arasındaki ilişkiler ile nesnelere arasındaki ilişkilerin anlamlandırılması”, “üst-bilişsel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi”, “tahmin yürütme ve zihinden işlem yapma becerilerinin etkin bir şekilde kullanılması”, “kavramların farklı temsil biçimleri ile ifade edilmesi” ve “araştırma yapma, bilgi üretme ve kullanma becerilerinin geliştirilmesi” gibi amaçlara değinilmiştir (MEB, 2018). Ancak, tüm bilim dallarında olduğu gibi matematik bilimine/ dersine yakınlık konusunda da bireysel farklılıklara rastlanmaktadır. Bu farklılığın temel sebeplerinden birinin “sayı hissi” kavramı ile ilgili olduğu ifade edilmektedir (Mutlu, Olkun ve Cumhuri, 2019; NCTM, 2000; Olkun ve Toluk-Uçar, 2009; Olkun, Altun, Şahin ve Denizli, 2015; Yang ve Li, 2013). Sayı hissi kavramı, sayıların esnek kullanımı, sayısal işlemlerde pratik düşünme, en etkili ve işlevsel çözüm yolunu seçme, bazı durumlarda duruma pek de uygun olmayan standart dışı yöntemlerin bulunması/ üretilmesi, problemlerin karşılaştırma yöntemi ile kolaylaştırılması ve kavramsal düşünme ile kesirlerin farklı gösterimi olarak tanımlanmaktadır (Altay, 2010). Matematiğe yakınlık konusunda önemli bir yere sahip olan bu kavramın, matematik algısı ya da genel algılama yetisi ile yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. İnsan beyninde, öğrenmenin gerçekleşmesi, kavramlar arasında bağın kurulması ve sürdürülmesini sağlayan yapılar mevcuttur. Söz konusu ilişki ağlarının oluşumunda gözlemlenen bireysel farklılıklara istinaden, sayı hissi ve alt bileşenleri bazı bireylerde farklı gelişebilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde matematik eğitimi konusundaki ilke ve standartların belirlenmesinden sorumlu Matematik Öğretmenleri Ulusal Konseyi (NCTM, 2000) tarafından, sayı ve işlemlerin anlaşılması, sayı hissi gelişimi ve aritmetik işlemlerde akıcılığın kazanılmasını sağlamak amacıyla, “*Tüm öğrenciler sayı hissini ve sayıları farklı durumlarda kullanabilme ve sayıları farklı formlarda temsil etme becerisini geliştirecektir*” ifadesi kullanılmıştır. Başarılı matematik kullanıcılarının bir özelliğı olarak da benimsenen sayı hissi ile bu kavrama ait alt bileşenlerin, ülkemizde Bilim ve Sanat Merkezlerinde (BİLSEM) öğrenim görmekte olan üstün yetenekli öğrencilerde oluşum düzeylerinin incelenmesi, bu çalışmanın genel amacını teşkil etmektedir. Bu öğrencilerin gelişmiş akademik fırsatlar sağlanması halinde, yenilikçilik ve ekonomik büyümeye öncülük edecek (Nobbe ve Davis, 2019), tıp, bilim, siyaset, iş ve sanat dünyasında adından söz ettirecek kapasitede olduğu öne sürülmektedir (Fisher, 2013). Ayrıca, teknolojiye meydana gelen birçok yeniliğın üstün yetenekli bireylerin kapasitelerini kullanmaları sonucunda ortaya çıktığı ifade

edilmektedir (Clinkenbeard, 2007; Florida, 2005; Rindermann, Sailer ve Thompson, 2009).

Renzulli (1986) üstün yetenekli çocukların, ortalamanın üstünde zekâyâ sahip olma, yaratıcılık ve görev bağlılığı olmak üzere üç temel alanda öne çıkmalarının beklendiğini belirtmektedir. Bu üç alanın etkileşimi sonucunda, üstün yetenekli bireylerin kendilerini matematik, felsefe, din veya görsel sanatlar gibi genel performans alanlarında kanıtlayabileceği vurgulanmaktadır. Üstün yetenekliler, “zekâ, yaratıcılık, sanat, liderlik kapasitesi veya özel akademik alanlarda yaşıtlarına göre yüksek düzeyde performans gösterdiği uzmanlar tarafından belirlenen bireyler” şeklinde de tanımlanmaktadır (MEB, 2016). Üstün yetenekli öğrencilerin, matematik alanında diğer öğrencilerden daha farklı becerilere sahip olması ve buna istinaden sayı hissi bakımından daha gelişmiş olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda, yukarıda sözü edilen BİLSEM’lerde üstün yetenekli öğrencilere yönelik uygulanan zenginleştirilmiş eğitim programının bu öğrencilerin sayı hissi oluşum düzeylerine etkisinin ölçülmesi, çalışmanın sonuçları bakımından önem arz etmektedir.

Günlük hayatımızın her alanında sayıları kullanarak birtakım işlemler yaparız. Sayılarla yapılan bu işlemler dizisini öğrenilen kurallar yerine daha kolay ve farklı çözüm yolları ile gerçekleştirmemiz mümkündür. Başka bir deyişle, sayılara ilişkin kural kullanımı ile işlem yapmak yerine çeşitli stratejiler ile sayı hissi olarak adlandırdığımız bilgimizi kullanabiliriz. Sayı hissi “en temel anlamda çevrenin sayısal yönleri için bireyin sezgisel hissiyatını ifade eder” (Westwood, 2000, 27). Kurallı işlemler dizisinden bizi farklı bir yöne taşıyan sayı hissi, zihinde ilk 20 sayının ilişkilendirilmesi ile başlar. Sayı hissi süreci küçük sayılar ile sona ermeyip daha büyük sayılar ile tanıştıkça, basamak değeri kavramı ile hesaplamalar yapmada, kesirler, ondalık sayı ve yüzdelerle sayılar ile yapılan hesaplamalarda devam eder (Van de Walle, Karp, Bay-Williams, 2012).

Sayı hissi oluşumunun yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen faydaları şunlardır: i) Öğrencilerin mantıksal çıkarım yapmasını kolaylaştıran bir düşünme biçimi geliştirmesine olanak sağlar. ii) Öğrencilerin matematik başarısının artmasında etkili rol oynar. iii) Anlamlı öğrenme sürecini teşvik ederek yazılı hesaplamalar yerine zihinden işlemlerle öğrencilerin matematiksel düşünme ve anlayışını geliştirir. iv) Öğrencilerin problemleri esnek yöntemler kullanarak çözmesi ve kavramsal anlayışının gelişmesine katkı sağlar (Dunphy, 2007; Markovits ve Sowder, 1994; Yang ve Li, 2013).

Uzun bir süreç gerektiren sayı hissi kavramının oluşumu, matematik öğretiminin farklı aşamalara taşınması ve öğretim sürecine farklı bir bakış açısı getirilmesi açısından araştırılması önem arz eden bir konudur. Sayı hissi ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar, öğrencilerin sayı hissi yerine kurala dayalı, rutin

işlemler ile soruları yanıtladıklarını ortaya koymaktadır (Çekirdekçi, Şengül ve Doğan, 2016; Dede, 2015; Gülbağcı-Dede ve Şengül, 2016; İymen ve Paksu, 2015; Kartal, 2016; Kayhan-Altay, 2010; Kayhan-Altay ve Umay, 2011; Şengül ve Gülbağcı-Dede, 2014). Yurt dışında yapılan çalışmalarda ise, sayı hissinden çok kurallara dayalı işleme yapıldığı, sayı hissini öğretmele geliştirilebileceği ve sayı duygusu ile matematik başarısı arasındaki ilişkiye değinildiği gözlemlenmiştir (Armeria-Zavala ve Hernandez-Gallardo, 2012; Jordan, Kaplan, Locuniak ve Ramineni, 2007; Reys, Reys, Emanuelsson, Johansson, McIntosh ve Yang, 1999; Vapumarican ve Kapur, 2012; Yang, Li ve Lin, 2008).

İnsan hayatında bir süreç ifade eden sayı hissi, farklı araştırmacılar tarafından birtakım sınıflandırmalar ile açıklanmıştır (Greeno, 1991; Markovits ve Sowder, 1994; McIntosh, Reys ve Reys, 1992; Reys, vd., 1999; Sowder ve Schappelle, 1994). İsveç, ABD, Avustralya ve Tayvan’da 8-14 yaş grubunda olan öğrenciler üzerinde sayı hissi bileşenlerini konu alan araştırmalarında, Reys vd., (1999), öğrencilerin sayı hissi yeterliliklerini ölçerek bir sınıflama ortaya koymuştur. Bunlar: (i) Sayının anlamının ve büyüklüğünü anlama, (ii) sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, (iii) işlemlerin anlamını ve etkisini anlama, (iv) eş ifadelerin kullanımı ve anlamı, (v) zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri, (vi) ölçüm referanslarıdır.

Sayı hissi konusunda yapılan çalışmaların öğrenci ve öğretmenlerin sayı hissinden çok öğretilen birtakım kuralları kullandığı, sayı hissini öğretilbilir olması ve sayı hissini matematik başarısını etkilemesi gibi sonuçlarından hareketle, bu çalışmada, öğrencilerin sayı hissi konusunda başarılı olduğu ve günlük yaşadığı aşamaların belirlenmesi ile dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi düzeyleri, Reys vd., (1999) tarafından geliştirilen 6 bileşene göre açıklanmaya çalışılmıştır.

Günlük hayatımızın her alanında sayıları kullanır ve sayılar ile birtakım işlemler yaparız. Sayılarla yapılan bu işlemler dizisini öğrenilen kurallar yerine daha kolay yollardan ve farklı çözüm yolları ile hesaplamamız mümkündür. Sayılarla kural kullanarak işlem yapmak yerine çeşitli stratejiler ile sayı hissi olarak adlandırdığımız bilgimizi kullanabiliriz. Sayı hissi “en temel anlamda çevrenin sayısal yönleri için bireyin sezgisel hissiyatını ifade eder” (Westwood, 2000, 27). Kurallı işlemler dizisinden bizi farklı bir yöne taşıyan sayı hissi ilk 20 sayıdaki ilişkilendirmeler ile başlar. Sayı hissi süreci küçük sayılar ile sona ermeyip daha büyük sayılar ile tanıştıkça, basamak değeri kavramı ile, hesaplamalar yapmada, kesirler, ondalık sayı ve yüzdeler sayılar ile yapılan hesaplamalarda devam eder (Wan de Walle, Karp, Bay-Williams, 2016).

Uzun bir süreci içeren sayı hissi kavramı matematik öğretimini farklı aşamalara taşımak için ve öğretim sürecine farklı bir bakış açısı getirmek adına araştırılması önem arz eden bir konudur. Sayı hissi ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar (Çekirdekçi, Şengül ve Doğan, 2016; Altay, 2011; İymen ve Paksu, 2015; Dede, 2015; Kartal, 2016) öğrencilerin sayı hissi yerine kurala dayalı, rutin işlemler ile soruları yanıtladıklarını ortaya koymaktadır. Yurt dışında yapılan çalışmalarda (Reys, Reys, Emanuelsson, Johansson, McIntosh ve Yang, 1999; Yang, Li ve Lin, 2008; Jordan, Kaplan, Locuniak ve Ramineni, 2007; (Armeria-Zavala ve Hernandez-Gallardo, 2012; Vapumarican ve Kapur, 2012) sayı hissinden çok kurallara dayalı işleme yapıldığı, sayı hissini öğretiminle geliştirilebileceğine ve sayı duygusu ile matematik başarısı arasındaki ilişkiye değinen çalışmalar mevcuttur.

Sayı hissi ile ilgili yapılan çalışmalar göz önüne alındığında öğrencilerin ve öğretmenlerin sayı hissinden daha çok öğretilen birtakım kurallar kullandığı, sayı hissini öğretilen olmasının ve sayı hissini matematik başarısını etkilemesi sonuçlarından hareketle bu çalışmada öğrencilerin sayı hissi konusunda hangi aşamada güçlük yaşadığını ve hangi aşamada başarılı olduklarını ortaya koymak oldukça önemlidir. Bunun için ilkokulun sonu olan dördüncü sınıf ile ortaokulun başlangıcı olan beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi durumlarını karşılaştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla Reys ve arkadaşlarının (1999) sayı hissini ölçen 6 bileşene göre (sayının anlamının ve büyüklüğünü anlama, sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, işlemlerin anlamını ve etkisini anlama, eş ifadelerin kullanımı ve anlamı, zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri, ölçüm referansları) durumları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Alt Problemler:

- 1) Devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayma ilkelerine ulaşma düzeyleri nedir?
- 2) BİLSEM'e devam eden BYF öğrencilerinin sayma ilkelerine ulaşma düzeyleri nedir?
- 3) Devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini her bir alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında anlamlı fark var mıdır?
- 4) BİLSEM'e devam eden BYF sınıf öğrencilerinin sayı hissini her bir alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında anlamlı fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma birinci ve ikinci alt problem kapsamında BİLSEM'e ve devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi ilkelerinde istenilen öğrenme düzeyine ulaşması yönüyle betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırmalar mevcut durumu dikkatli ve tam olarak ifade eder (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı alt problem kapsamında öğrencilerin devam ettikleri eğitim merkezi ve sınıf düzeyi değişkenlerinin öğrencilerin sayı hissi başarısına etkisi herhangi bir müdahale yapılmaksızın belirlenmeye çalışılması yönüyle ise nedensel karşılaştırma çalışmasıdır. Nedensel karşılaştırma araştırmaları herhangi bir müdahale olmaksızın insan gruplarındaki farklılıkların neden ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışan araştırmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim Ankara'nın Haymana ve Keçiören ilçe merkezlerinde bulunan devlet okuluna devam eden dördüncü sınıf 60 öğrenci ve beşinci sınıf 62 öğrenci oluşturmaktadır. Üstün yetenekli öğrenciler ise Ankara, Mersin ve Kahramanmaraş illerinde BİLSEM'e devam eden 96 dördüncü ve 86 beşinci sınıf BYF programı öğrencisinden oluşmaktadır. Bunun için ilkokulun sonu olan dördüncü sınıf ile ortaokulun başlangıcı olan beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi durumlarını karşılaştırmak amaçlanmıştır. BİLSEM öğrencileri 4. ve 5. sınıf seviyesinde bireysel yetenekleri fark ettirme programı (BYF) eğitim sürecindedir. Bireysel yetenekleri fark ettirme programı (BYF), zihinsel yetenek alanından tanılanan ve destek eğitim programını tamamlayan öğrencilerin bireysel yeteneklerini fark etmeleri amacıyla yürütülen eğitim programıdır (MEB, 2016). Bu kapsamda araştırmaya 304 öğrenci katılmıştır. Üstün yetenekli öğrencilerin farklı illerden seçilmesinin nedeni ise aynı ilde çalışmayı destekleyecek sayıda gönüllü BYF dönemi öğrencisinin bulunmamasından kaynaklanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu oluşturulurken amaçlı örneklemeden ölçüt örnekleme türü kullanılmıştır. Çalışmanın ölçütlerini öğrencilerin dördüncü ve beşinci sınıfa gitme ile BİLSEM ile devlet okuluna devam etme durumları ölçüt olarak alınmıştır. Ölçüt örnekleme çalışması bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada ölçüt olarak devlet okulundaki öğrenciler için 4. ve 5. sınıf öğrencisi olmak; üstün yetenekli öğrenciler için ise 4. ve 5. sınıf öğrencisi olup BİLSEM'de öğrenim gören BYF dönemi öğrencisi olma durumu belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada veri toplama aracı hazırlanırken Reys ve arkadaşlarının (1999) belirlediği sayı hissi bileşenleri olan sayının anlamının ve büyüklüğünü anlama, sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, işlemlerin anlamını ve etkisini anlama, eş ifadelerin kullanımı ve anlamı, zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri, ölçüm referansları ilkelerine göre 17 sorudan oluşan test araştırmacılar tarafından ilkökul matematik dersi öğretim programındaki dördüncü ve beşinci sınıf kazanımlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Soruların anlaşılabilirliğini kontrol etmek amacıyla pilot uygulama yapılmış ve bir sorunla karşılaşılmamıştır. Testin güvenilirliği KR-20 70,3 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama ve Analizi

Araştırmanın veri toplama aşamasında araştırmacılar tarafından geliştirilen “Sayı Hissi Testi” (SHT) kullanılmıştır. Ankara’nın Haymana ve Keçiören ilçe merkezlerinde 4. ve 5. sınıfa devam eden öğrenciler ile Ankara, Mersin ve Kahramanmaraş illerinde bulunan üç BİLSEM’deki BYF öğrencilerinden veri toplanmıştır.

Testin analiz aşamasında sorulara verilen yanlış cevaplara 0, standart olarak verilen doğru cevaplara 1, sayı hissi becerisi olduğu halde yanlış cevap verilen sorulara 2, sayı hissi becerisi ile doğru yapılan sorulara 3 puan verilerek cevaplar kodlanmıştır. Birinci ve ikinci alt problemlerin analizi için devlet okulunda ve BİLSEM’de eğitim gören 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin sayı hissi bileşenleri olan sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama, sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, işlemlerin anlamını ve etkisini anlama, eş ifadelerin kullanımı ve anlamı, zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri, ölçüm referansları ilkelerinin her birine ulaşma düzeyleri belirlenmiştir. Sayı hissini her bir ilkesi için öğrencilerin becerilerde başarılı kabul edilme düzeyleri 0,75 olarak belirlemiştir (Özçelik, 2010; Turgut ve Baykul, 2014). Her bir ilke için 0,75 düzeyine ulaşan öğrenciler başarılı kabul edilmiştir.

Üçüncü ve dördüncü alt problemlerin analizi için BYF ile 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin sayı hissi durumlarını alan eğitim türü ve sınıf düzeyi açısından karşılaştırmak için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Bağımsız gruplar t-testinde iki ayrı evren ya da iki ayrı davranış koşulları arasındaki ortalama farklar iki ayrı örneklemeden toplanan veriler ile değerlendirilir (Gravetter ve Wallanu, 2013).

BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında araştırma sorularının sırasına göre bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci alt probleminde yer alan devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayma ilkelerine ulaşma düzeylerini görmek için “Sayı Hissi Testi” (SHT) uygulanmıştır. Öğrencilerin her bir soruya verdikleri cevaplara göre sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri verilmiştir.

Tablo 1. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Test Maddelerini Sayı Hissine Göre Ve Standart Kurallara Göre Cevaplama Yüzdeleri

Sorular	4.sınıf standart doğru yüzdesi	4.sınıf sayı hissine göre doğru yüzdesi	5.sınıf standart doğru yüzdesi	5.sınıf sayı hissine göre doğru yüzdesi
1	28,3	0	26,2	0
2	1,7	0	0	0
3	3,3	3,3	8,2	8,2
4	1,7	10,7	6,6	23
5	36,7	6,7	44,3	0
6	3,3	1,7	6,6	3,3
7	18,3	0	29,5	4,9
8	0	18,3	26,2	0
9	3,3	55	6,6	47,5
10	0	0	1,6	1,6
11	50	0	59	1,6
12	23,3	0	52,5	1,6
13	10	0	44,3	0
14	30	0	57,4	0
15	1,7	0	21,3	0
16	3,3	6,7	6,6	0
17	16,7	18,3	4,9	1,6

Tablo 1 incelendiğinde dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “Sayı Hissi Testi” (SHT) sorularının hiçbirinde tam öğrenme düzeyi olarak kabul edilen 0.75 düzeyine ulaşamadıkları görülmektedir. 5.sınıf öğrencilerinin 4. Sınıf öğrencilerine göre daha başarılı olduğu söylenebilir ancak devlet okuluna devam eden her iki sınıf seviyesinde de öğrencilerin sayı hissi bakımından oldukça zayıf oldukları görülmektedir.

Aşağıda devlet okuluna gidip üstün yetenekli tanısı konmayan 4. ve 5.sınıf öğrencilerinin sayı hissi alt bileşenlerine göre SHT'den almış oldukları puan ortalamaları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Üstün Yetenekli Tanısı Konmayan Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sayı Hissi Bileşenlerine Ulaşma Düzeyleri

Sayı hissi bileşenleri	4.sınıf sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri	5.sınıf sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri
Sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama	12,3	32
Sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma	27,9	37
İşlemlerin anlamını ve etkisini anlama	14	23,5
Eş ifadelerin kullanımı ve anlamı	29,15	28,6
Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri	23	47,5
Ölçüm referansları	27,5	6,55

Tablo 2'de görüldüğü gibi üstün yetenekli tanısı konmayan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi bileşenlerinden hiçbirinde istenilen öğrenme düzeyi olan 0.75'e ulaşamadıkları görülmektedir.

Aşağıdaki tablo 3'te ise BİLSEM'e devam eden üstün yetenekli dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin "Sayı Hissi Testi" (SHT) sorularına verdikleri doğru cevap yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 3. Üstün Yetenekli Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Test Maddelerini Sayı Hissine Göre Ve Standart Kurallara Göre Cevaplama Yüzdeleri

Sorular	4.sınıf standart doğru yüzdesi	4.sınıf sayı hissine göre doğru yüzdesi	5.sınıf standart doğru yüzdesi	5.sınıf sayı hissine göre doğru yüzdesi
1	25	3,1	54,3	2,2
2	14,6	3,1	26,1	10,9

A.Doğan - S.Paydar Üstün Yetenekli Öğrenciler ile Akranlarının...

3	68,8	0	84,8	0
4	1,0	71,9	0	84,8
5	58,3	0	60,9	0
6	47,9	0	60,9	2,2
7	25	44,8	30,4	54,3
8	72,9	9,4	86,6	2,2
9	2,1	91,7	0	97,8
10	5,2	3,1	34,8	0
11	62,5	17,7	34,8	54,3
12	64,6	14,6	45,7	47,8
13	69,8	2,1	80,4	0
14	87,5	2,1	84,8	4,3
15	57,3	1	69,6	6,5
16	29,2	5,2	43,5	6,5
17	15,6	12,5	4,3	10,9

Tablo 3'te görüldüğü gibi BİLSEM'e devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin "Sayı Hissi Testi" (SHT) sorularına verdikleri cevaplara bakıldığında daha çok standart doğru cevaplar verdikleri görülmektedir. 4.sınıf standart doğru cevap ortalaması %41,6; 4.sınıf sayı hissine göre doğru cevap ortalaması %16,6; 5.sınıf standart doğru cevap ortalaması %47,2 ve 5.sınıf sayı hissine göre doğru cevap ortalaması %22,6'dır. Bu ortalama puanlar tam öğrenme düzeyi olarak kabul edilen 0.75 düzeyinden oldukça uzak görülmektedir. BİLSEM öğrencileri arasında da 5.sınıf öğrencilerinin 4. Sınıf öğrencilerine göre daha başarılı olduğu söylenebilir.

Aşağıda Tablo 4'te BİLSEM'e devam eden üstün yetenekli 4. ve 5.sınıf öğrencilerinin sayı hissi alt bileşenlerine göre SHT'den almış oldukları puan ortalamaları verilmiştir.

Tablo 4. Özel Yetenekli Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sayı Hissi Bileşenlerine Ulaşma Düzeyleri

Sayı hissi bileşenleri	4.sınıf sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri	5.sınıf sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri
Sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama	38,2	58,8
Sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma	66	73
İşlemlerin anlamını ve etkisini anlama	67	79

Eş ifadelerin kullanımı ve anlamı	51,5	66,3
Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri	76	86
Ölçüm referansları	31,25	32,6

Tablo 4'te görüldüğü gibi üstün yetenekli tanısı konan dördüncü sınıf öğrencilerinin sayı hissi alt bileşenlerinden sadece “Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri” kategorisinde istenilen öğrenme düzeyi olan 0.75'e ulaştıkları görülmüştür. Buna karşılık üstün yetenekli tanısı konan beşinci sınıf öğrencileri, sayı hissi bileşenlerinden “İşlemlerin anlamını ve etkisini anlama” ile “Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri” alt bileşenlerinde istenilen öğrenme düzeyine ulaştıkları görülmektedir. Ayrıca beşinci sınıf öğrencileri “Sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma” alt bileşeninde de %73 ortalama ile hedef düzeye oldukça yaklaşmışlardır. Bu durumda üstün yetenekli tanısı konan ve BİLSEM'de eğitim almaya devam eden 5.sınıf öğrencilerinin sayı hissi alt bileşenleri bakımından en iyi puanı aldıkları söylenebilir.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde “Devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini her bir alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında anlamlı fark var mıdır?” sorusuna SHT'ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi yapılmış ve sonuçlar her bir alt bileşen için ayrı ayrı aşağıda verilmiştir.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama” bileşenine ilişkin SHT'ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin “Sayının Anlamını Ve Büyüklüğünü Anlama” Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,200	,259	120	,289	,773
5.sınıf	62	,187	,245			

Sayı hissini *sayının anlamı ve büyüklüğünü anlama* bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, $t(120) = ,289$, $p > 0,05$ ($p = 0,773$). Ancak dördüncü sınıf

öğrencilerinin ortalama puanlarının beşinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanlarından biraz daha yüksek olduğu söylenebilir.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “sayının eş gösterimini anlama ve kullanma” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sayının Eş Gösterimini Anlama Ve Kullanma Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,6750	,72967	120	-1,067	,288
5.sınıf	62	,8145	,71422			

Tablo 6’da görüldüğü üzere sayı hissini *sayının eş gösterimini anlama ve kullanma* bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, $t(120) = -1,067$, $p > 0,05$ ($p = 0,288$). Ancak beşinci sınıfların puan ortalamasının dördüncü sınıf puan ortalamasından daha yüksek olduğu söylenebilir.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “işlemlerin anlamını ve etkisini anlama” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin İşlemlerin Anlamını Ve Etkisini Anlama Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,2056	,34221	120	-,826	,410
5.sınıf	62	,2581	,35921			

Tablo 7’de görüldüğü üzere sayı hissini *işlemlerin anlamını ve etkisini anlama* bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, $t(120) = -,826$, $p > 0,05$ ($p = 0,410$). Beşinci sınıf puan ortalamasının dördüncü sınıf puan ortalamasından daha yüksek olduğu söylenebilir.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “eş ifadelerin kullanımı ve anlamı” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Eş İfadelerin Kullanımı Ve Anlamı Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,6333	,44021	120	-,229	,820
5.sınıf	62	,6532	,51684			

Tablo 8’de görüldüğü üzere sayı hissini eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü sınıfa giden ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, $t(120) = -,229$, $p > 0,05$ ($p = 0,820$). Beşinci sınıf puan ortalamasının dördüncü sınıf puan ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Zihinden İşlem, Yazılı İşlem Ve Hesap Makinesi Kullanımı İçin Sayma Ve Esnek İşlem Stratejileri Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,2400	,23807	120	-4,625	,000
5.sınıf	62	,5000	,37064			

Tablo 9’da görüldüğü üzere sayı hissini zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında beşinci sınıf öğrencilerinin lehine anlamlı fark görülmüştür, $t(120) = -4,625$, $p < 0,05$ ($p = 0,000$).

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin “Ölçüm referansları” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Ölçüm Referansları Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	60	,5167	,58198	120	4,113	,000
5.sınıf	62	,1613	,33601			

Tablo 10’da görüldüğü üzere sayı hissini ölçüm referansları bileşeninde öğrencilerin toplam puanlarında dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrenciler arasında dördüncü sınıf öğrencilerinin lehine anlamlı fark görülmüştür, $t(120)=4,113, p<0,05 (p=0,000)$.

Devlet okuluna devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında üç bileşende sınıflar arasında anlamlı fark çıkmıştır. Bunlardan ikisi beşinci sınıf lehine biri de dördüncü sınıf lehine çıkmıştır.

Araştırmanın dördüncü alt probleminde “BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini her bir alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında anlamlı fark var mıdır?” sorusuna SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi yapılmış ve sonuçlar her bir alt bileşen için ayrı ayrı aşağıda verilmiştir.

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissi genel ortalama puanlarına ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Bilssem’e Devam Eden Byf Öğrencilerinin Sayı Hissi Genel Ortalama Puanlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	1,022	,24	180	4,990	,000
5.sınıf	86	1,244	,25			

Tablo 11’de görüldüğü gibi BİLSEM’de BYF dönemi öğrencilerinden dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissi başarı ortalaması 1,022 ve bu gruba ait standart sapma 0,24’tür BİLSEM’de BYF dönemi öğrencilerinden beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissi başarı ortalaması 1,244 ve bu gruba ait standart sapma 0,25’tir. BİLSEM’de BYF dönemi beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin genel sayı hissi başarı ortalaması, BİLSEM’de BYF dönemi dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksektir, $t(180)=4,990, p < 0,05 (p=0,00)$. BİLSEM beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissi başarılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini “sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. BİLSEM’e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin Sayının Anlamını Ve Büyüklüğünü Anlama Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	,642	,402	180	2,310	,022
5.sınıf	86	,826	,519			

Tablo 12’de görüldüğü gibi BİLSEM’de BYF dönemi öğrencilerinden dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini *sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama* bileşeninde başarı ortalaması 0,642 ve bu gruba ait standart sapma 0,402’dir. BİLSEM’de BYF dönemi öğrencilerinden beşinci sınıfa devam edenlerin sayı hissini *sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama* bileşeninde başarı ortalaması 0,826 ve bu gruba ait standart sapma 0,519’dur. BİLSEM’de beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini *sayı hissini anlama* ve *sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama* bileşeninde başarı ortalaması BİLSEM’de dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksektir, $t(180)= 2,310$, $p < 0,05$ ($p=0,022$). Beşinci sınıf BİLSEM öğrencilerinin sayı hissini *sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama* bileşeninde daha başarılı olduğu söylenebilir.

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini “sayının eş gösterimini anlama ve kullanma” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. BİLSEM’e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin Sayının Eş Gösterimini Anlama Ve Kullanma Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	1,609	,459	180	-,802	,424
5.sınıf	86	1,673	,424			

Tablo 13’te BİLSEM’de BYF dönemi öğrencilerinden beşinci sınıfa devam edenlerin sayı hissini *sayının eş gösterimini anlama ve kullanma* bileşeninde başarı ortalaması BİLSEM’de dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamaları arasında anlamlı fark görülmemiştir, $t(180)= -,802$, $p > 0,05$ ($p=0,424$).

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini “işlemlerin anlamını ve etkisini anlama” bileşenine ilişkin SHT’ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. BİLSEM'e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin İşlemlerin Anlamını Ve Etkisini Anlama Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	1,05	,535	180	2,453	,015
5.sınıf	86	1,29	,576			

Tablo 14'te görüldüğü gibi BİLSEM'de BYF dönemi dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde başarı ortalaması 1,05 ve bu gruba ait standart sapma 0,535'tir. BİLSEM'de BYF dönemi beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde başarı ortalaması 1,29 ve bu gruba ait standart sapma 0,576'dır. BİLSEM'de beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde başarı ortalaması BİLSEM'de dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksektir, $t(180)= 2,453$, $p < 0,05$ ($p=0,015$). Beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde daha başarılı olduğu söylenebilir.

BİLSEM'e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini "eş ifadelerin kullanımı ve anlamı" bileşenine ilişkin SHT'ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. BİLSEM'e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin Eş İfadelerin Kullanımı Ve Anlamı Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	1,458	,462	180	2,383	,019
5.sınıf	86	1,641	,344			

Tablo 15'te görüldüğü gibi BİLSEM'de BYF dönemi dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşeninde başarı ortalaması 1,458 ve bu gruba ait standart sapma 0,462'dir. BİLSEM'de BYF dönemi beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşeninde başarı ortalaması 1,641 ve bu gruba ait standart sapma 0,344'tür. BİLSEM'de beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşeninde başarı ortalaması dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksektir, $t(180)= 2,383$, $p < 0,05$ ($p=0,019$). Beşinci sınıf öğrencilerinin sayı eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşeninde daha başarılı olduğu söylenebilir.

BİLSEM'e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini "işlemlerin anlamını ve etkisini anlama" bileşenine ilişkin SHT'ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. BİLSEM'e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin İşlemlerin Anlamını Ve Etkisini Anlama Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	,935	,474	180	3,931	,000
5.sınıf	86	1,317	,571			

Tablo 16'da görüldüğü gibi BİLSEM'de BYF dönemi dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde başarı ortalaması 0,935 ve bu gruba ait standart sapma 0,474'tür. BİLSEM'de BYF dönemi beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde başarı ortalaması 1,317 ve bu gruba ait standart sapma 0,571'dir. BİLSEM'de beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini *işlemlerin anlamını ve etkisini anlama* bileşeninde başarı ortalaması BİLSEM'de dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksektir, $t(180)= 3,931$, $p < 0,05$ ($p=0,000$). Beşinci sınıf öğrencilerinin işlemlerin anlamını ve etkisini anlama bileşeninde daha başarılı olduğu söylenebilir.

BİLSEM'e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin sayı hissini "ölçüm referansları" bileşenine ilişkin SHT'ye verdikleri cevaplardan elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. BİLSEM'e Devam Eden Byf Dönemi Öğrencilerinin Ölçüm Referansları Bileşenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	SS	Sd	t	p
4.sınıf	96	,739	,725	180	,322	,748
5.sınıf	86	,782	,786			

Tablo 17'de görüldüğü gibi BİLSEM'de BYF dönemi beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissini *ölçüm referansları* bileşeninde başarı ortalaması BİLSEM'de BYF dönemi dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin başarı ortalamaları arasında anlamlı fark görülmemiştir, $t(180)= ,322$, $p > 0,05$ ($p=0,748$).

BİLSEM'e devam eden dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında dört bileşende sınıflar arasında

5.sınıf lehine anlamlı fark çıkmıştır. Anlamlı fark çıkan sayı hissi alt bileşenleri, sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama; işlemlerin anlamını ve etkisini anlama; eş ifadelerin kullanımı ve anlamı; işlemlerin anlamını ve etkisini anlamadır. Bu çıkan farkların tamamı beşinci sınıf lehine olmuştur. Genel olarak da BİLSEM’de beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissi başarı ortalaması dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerin sayı hissi başarı ortalamasından anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu çalışma hem devlet okulunda öğrenim gören hem de BİLSEM’de eğitim alan öğrencilerin sayı hissi konusunda başarılı olduğu ve günlük yaşadıkları alt bileşenlerinin belirlenmesine yönelik dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır. Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayma ilkelerine ulaşma düzeylerini belirlemek için “Sayı Hissi Testi” (SHT) uygulanmış ve öğrencilerin her bir soruya verdikleri cevaplara göre sayı hissi bileşenlerine ulaşma düzeyleri bulunmuştur. Buna göre sayı hissi bakımından üstün yetenekli tanısı konmayan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin tam öğrenme düzeyi olarak kabul edilen 0.75 düzeyine ulaşamadıkları sonucu çıkmıştır. Ancak yine de 5.sınıf öğrencilerinin 4. Sınıf öğrencilerine göre daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Bunun nedeni 5.sınıf öğrencilerinin sayı hissini alt bileşenlerine yönelik olarak sorulan soruları bir üst sınıfta olmanın avantajı ile daha fazla doğru cevap vermeleri olabilir. Devlet okuluna devam eden ve üstün yetenekli tanısı konmayan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissini alt bileşenlerine göre alınan puanlar arasında üç bileşende sınıflar arasında anlamlı fark çıkmıştır. Bunlardan ikisi beşinci sınıf lehine biri de dördüncü sınıf lehinedir. Devlet okuluna devam eden ve üstün yetenekli tanısı konmayan öğrencilerin her iki sınıf seviyesinde de sayı hissi bakımından oldukça zayıf oldukları görülmüştür. Bunun nedeni de öğretim programlarında sayı hissi ve alt bileşenlerine yönelik bir kazanımın bulunmaması olabilir.

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin SHT’ye verdikleri cevaplara bakıldığında daha çok standart doğru cevaplar verdikleri görülmüştür. 4.sınıf öğrencilerin sayı hissi bakımından 5.sınıf öğrencilerine oranla çok daha geride oldukları elde edilen puanlarla ortaya konulmuştur. Üstün yetenekli tanısı konan dördüncü sınıf öğrencilerinin sayı hissi alt bileşenlerinden sadece “Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri” kategorisinde istenilen öğrenme düzeyine ulaştıkları görülmüştür. Buna karşılık üstün yetenekli tanısı konan beşinci sınıf öğrencileri, sayı hissi bileşenlerinden “İşlemlerin anlamını ve etkisini anlama” ile “Zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri” alt bileşenlerinde istenilen öğrenme

düzeyine ulaştıkları ve “Sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma” alt bileşeninde ise bu düzeyine oldukça yaklaşmışlardır. BİLSEM’e devam eden beşinci sınıf öğrencilerin de sayı hissi başarılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi becerileri karşılaştırıldığında sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama, sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, işlemlerin anlamını ve etkisini anlama, eş ifadelerin kullanımı ve anlamı bileşenlerinde dördüncü ve beşinci sınıflar arasında anlamlı fark görülmezken, ölçüm referansları bileşeninde dördüncü sınıf öğrencilerinin lehine, zihinden işlem, yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri bileşeninde ise beşinci sınıf öğrencilerinin lehine anlamlı fark saptanmıştır. Bu çalışma ile yurt içinde yapılan çalışmalar (Altay, 2011; İymen ve Paksu, 2015; Dede, 2015; Kartal, 2016) öğrencilerin sayı hissi becerilerinin düşük olması açısından benzerlik göstermektedir. Benzer şekilde Yang (2007) ve Yang, Reys ve Reys (2009) çalışmalarında öğretmen adaylarının da sayı hissi algılarının düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu araştırmada öğrencilerin rutin işleme ve sayı hissine yönelik toplam cevapları incelendiğinde sayı hissi becerisinin düşük olması genel matematik başarısının düşük olması ile ilişkilendirilebilir. Çalışma bu yönüyle Çekirdekçi, Şengül ve Doğan’ın (2016) çalışmasında sayı hissi ile matematik başarısı arasındaki pozitif ilişki sonucu ile benzerlik göstermektedir. Yine Can (2019), öğrencilerin sayı duygusu kullanımının düşük olduğunu fakat soruların görselle desteklenmesi; karşılaştırma, tahmin, referans alma gibi durumlar içermesi; soru kökünde algoritma kullanmadan çözmeye yönelik küçük ipuçlarının yer alması; kullanılan sayıların yuvarlama, parçalama/birleştirme gibi durumlara uygun olmasının öğrencilerin sayı hissi kullanımını arttırdığını ifade etmiştir. Bu özelliklerdeki sorularla BİLSEM öğrencilerinin bu kurumlarda aldıkları eğitim çeşitliliğinden dolayı devlet okullarına devam eden akranlarından daha çok karşılaştığından dolayı üstün yetenekli öğrencilerin sayı hissini daha fazla geliştirdiği söylenebilir.

Altay (2010) altı, yedi ve sekizinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi durumlarına baktığında altıncı sınıf öğrencilerinin en yüksek sayı hissine sahip olduğu bulgusu bu çalışmada sayı hissini bileşeni olan ölçüm referansı bileşeninin dördüncü sınıf öğrencilerinin lehine olması ile benzerlik; Sayının anlamını ve büyüklüğünü anlama, Sayının eş gösterimlerini anlama ve kullanma, İşlemlerin anlamını ve etkisini anlama, Eş ifadelerin kullanımı ve anlamı, zihinden işlem bileşenlerinin her birinde dördüncü ve beşinci sınıflar için anlamlı bir fark görülmemesi ve yazılı işlem ve hesap makinesi kullanımı için sayma ve esnek işlem stratejileri bileşeninde beşinci sınıf lehine anlamlı fark göstermesi yapılan çalışma ile farklılık göstermektedir. Başka bir çalışmada Mutlu, Olkun ve Cumhuriyet (2019)’un

dokunsay sayı tabletlerinin okul öncesi 48-60 ay dönemi çocuklarının aritmetik becerilerinin gelişimi üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada sayı hissinin ilk basamağı olan “sayının anlamının ve büyüklüğünü anlama”da olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Bu sonuç da öğrencilerin erken yaşta sayı hissi ile tanışmalarının onların ileriki matematik öğrenme düzeylerine etki edeceğini gösterebilir.

BİLSEM’e devam eden BYF dönemi öğrencilerinin üstün yetenekli tanısı konmayan devlet okulunda devam eden akranlarına göre sayı hissi genel puanları bakımından anlamlı düzeyde daha ileride oldukları görülmektedir. Buna göre BİLSEM’de uygulanan etkinlik temelli zenginleştirilmiş ve derinlemesine verilen eğitimin çocukların sayı hissine olumlu katkılar sunduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Üstün yetenekli tanısı konmayan devlet okulunda devam eden öğrenciler için de etkinlik temelli öğretim uygulamalarına ağırlık verilmesi önerilebilir.

Sayı hissi kavramı öğrencilerin sayısal içerikli problemlerde çözüme ulaşmak için sayıları esnek ve akıcı bir şekilde kullanılmaları için oldukça önemlidir. Özellikle tahmin etme ve zihinden yaklaşık hesap yapma gerektiren fermi problemlerini çözmeye becerilerinin gelişmesinde oldukça önemlidir. İlkokul ve ortaokul matematik öğretim programlarında sayı hissi ve alt bileşenlerinin öğretimine yönelik kazanımların bulunmasını matematik başarısını arttıracığı düşüncesiyle tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Altay, Mesture Kayhan (2010), **An investigation of middle grade students number sense in terms of grade level, gender and components of number sense**. Doctoral thesis, Hacettepe University, Social Sciences Institute, Ankara, Turkey.
- Armería-Zavala, Luis ve Hernández-Gallardo, Sara Catalina (2012), **“Development of number sense in third grade of elementary school using serious game”**. In Proceedings of the 20th International Conference on Computers in Education. Singapore: Asia-Pacific Society for Computers in Education, ss. 26-30.
- Can, Derya (2019), **“İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sayı duygusu performansının bazı değişkenler açısından incelenmesi”**. Elementary Education Online, 18(4), ss.1751-1765.
- Clinkenbeard, Pamela R. (2007), **“Economic arguments for gifted education”**. Gifted Children, 2(1), ss. 5–9. Retrieved from <http://docs.lib.purdue.edu/giftedchildren/vol2/iss1/3>

- Çekirdekçi, Sıtkı; Şengül, Sare ve Doğan, M. Cihangir (2016), “**4. Sınıf öğrencilerinin sayı hissi ile matematik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Examining the relationship between number sense and mathematics achievement of the 4th grade students]**”. Qualitative Studies, 11(4), ss. 48-66.
- Dunphy, Elizabeth (2007), “**The primary mathematics curriculum: Enhancing its potential for developing young children’s number sense in the early years at school**”. Irish Educational Studies, 26(1), ss. 5-25. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03323310601125088>
- Etuk, Emmanuel Dan ve Bello Daniel Oluyinka (2016), “**Challenges and prospects of mathematics education in Nigeria**”. Journal of Assertiveness, ss. 1-8. Retrieved from <http://www.globalacademicgroup.com/journals/assertiveness/Emmanuel%20Dan.pdf>
- Florida, Richard (2005), **Cities and the creative class**. New York: Routledge.
- Greeno, James G. (1991), “**Number sense as situated knowing in a conceptual domain**”. Journal of Research in Mathematics Education, 22(3), ss. 170-218.
- Gülbağcı-Dede, Hande ve Şengül Sare (2016), “**İlköğretim ve Ortaöğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Sayı Hissinin İncelenmesi**”. Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 7(2), ss. 285-303.
- İymen, Esra ve Duatepe-Paksu, Asuman (2015), “**8. sınıf öğrencilerinin üslü ifadeler ile ilgili sayı duyularının sayı duyusu bileşenleri bakımından incelenmesi**”. Eğitim ve Bilim, 40(177), ss. 109-125. Doi:10.15390/EB.2015.2710
- Jordan, Nancy; Kaplan, David; Locuniak, Maria N. ve Chaitanya Ramineni (2007), “**Predicting first-grade math achievement from developmental number sense trajectories**”. Learning Disabilities Research & Practice, 22(1), ss. 36-46.
- Kartal, Aygül (2016), **8. Sınıf Öğrencilerinin Kesirlerde Sayı Duyularının İncelenmesi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Kayhan-Altay, Mesture (2010), **İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sayı duyularının; sınıf düzeyine, cinsiyete ve sayı duyusu bileşenlerine göre**

incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kayhan-Altay, Mesture ve Umay, Aysun (2011), “**Sınıf öğretmeni adaylarının hesaplama becerileri ve sayı duyuları arasındaki ilişkinin incelenmesi**”. E-Journal of New World Sciences Academy, 6(1), ss. 1277-1283.

Markovits, Zvia ve Sowder, Judith (1994), “**Developing number sense: An intervention study in grade 7**”. Journal for Research in Mathematics Education, 25(1), ss. 4-29. <https://doi.org/10.2307/749290>

McIntosh, Alistair; Reys, Barbara J. ve Reys, Robert E. (1992), “**A proposed framework for examining basic number sense**”. For the Learning of Mathematics, 12(3), ss. 2-8. Retrieved from <https://flm-journal.org/Articles/94F594EF72C03412F1760031075F2.pdf>

MEB (2018), **Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1-8. Sınıflar)**. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

MEB (2016), **Bilim ve Sanat Merkezi Yönergesi**. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Mutlu, Yılmaz; Olkun, Sinan ve Cumhuriyet, Fatma (2019), “**Dokunsay sayı tabletlerinin okul öncesi çocuklarının aritmetik becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi**”. Elementary Education Online, 18(1), ss. 437-450. Doi: 10.17051/ilkonline.2019.527655

NCTM (2000), **Principles and standards for school mathematics**. Reston, VA: NCTM.

Nobbe, Christine ve Davis, Kristin (2019), **Recommendations for Providing Levels of Services for Gifted and Advanced Students**. Missouri Department of Elementary and Secondary Education, Missouri.

Oliveira, Maria Fatima - Negreiros, João Garrott Marques ve Neves, Ana Cristina (2015), “**Constraints of learning mathematics: A systemic historical review of the literature**”. Education Pesqui, 41(4), ss. 1023-1037. <http://dx.doi.org/10.1590/s1517-97022015051533>

Olkun, Sinan; Altun, Arif; Sahin, Sakine Göçer ve Denizli, Zeynep Akkurt (2015), “**Deficits in basic number competencies may cause low numeracy in primary school children**”. Eğitim ve Bilim, 40(177), ss. 141-159.

- Olkun, Sinan ve Toluk-Uçar, Zülbiye (2009), **İlköğretimde etkinlik temelli matematik öğretimi**. Ankara: Eğiten Kitap.
- Renzulli, Joseph (1986), **“The three- ring conception of giftednes: A development model for Creative productivity”**. In: Sterberg, Robert and Dabidson, Janet (Orgs.). *Conceptions of giftedness*. New York: Cambridge University Press, ss. 53-92.
- Reys, Robert; Reys, Barbara; Emanuelsson, Goran; Johansson, Bengt; McIntosh, Alistair ve Yang, Der Ching (1999), **“Assessing number sense of students in Australia, Sweden, Taiwan, and the United States”**. *School Science and Mathematics*, 99(2), ss. 61–70. Doi:10.1111/j.1949-8594.1999.tb17449.x
- Rindermann, Heiner; Sailer, Michael ve Thompson, James (2009), **“The impact of smart fractions, cognitive ability of politicians and average competence of peoples on social development”**. *Talent Development and Excellence*, 1, ss. 3–25.
- Sowder, Judith ve Schappelle, Bonnie (1994). **“Number sense-making”**. *Arithmetic Teacher*, 41(6), ss. 342-346.
- Şengül, Sare ve Gülbağcı-Dede, Hande (2014), **“Matematik Öğretmenlerinin Sayı Hissi Problemlerini Çözerken Kullandıkları Stratejiler”**. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 5 (1), ss. 73-88. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilmat/issue/21572/231496>
- Van de Walle, John A.; Karp, Karen S. ve Bay-Williams, Jennifer M. (2012), **İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim**. (Editör: Soner Durmuş). Ankara: Nobel.
- Yang, Der-Ching - Li, Mao-neng ve Lin, Chih-I (2008), **“A study of the performance of 5th graders in number sense and its relationship to achievement in mathematics”**. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 6, ss. 789-807. Doi: 10.1007/Student 10763-007-9100-0
- Yang, Der-Ching ve Li, Mao-neng (2013), **“Assessment of animated self-directed learning activities modules for children's number sense development”**. *Journal of Educational Technology & Society*, 16(3), ss. 44-58. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/jeductechsoci.16.3.44.pdf>

Sosyal Girişimcilik Becerilerinin Kazandırılmasında Bir Araç Olarak Yaratıcı Dramaya Yönelik Algılar^{1*}

Derya GİRGIN

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

deryagirgin@comu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6114-7925>

Nur AKCANCA

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

nurakcanca@comu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4074-0639>

Öz

Öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramaya ilişkin analogiler geliştirmeleri amaçlanan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, Temel Eğitim Bölümü'ne devam eden amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen 90 öğretmen adayından analogi geliştirme formu aracılığıyla toplanmıştır. Adayların geliştirmiş olduğu analogiler; kaynak kavram ve hedef kavram arasındaki ilişki, sunum şekli, soyutlanma düzeyi, zenginlik durumu bakımından sınıflandırılmıştır. Araştırmada güvenilirliğin sağlanması için veriler arası karşılaştırma yapılmış, araştırmacılar arasındaki güvenilirlik oranı %88 olarak tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı drama kavramına yönelik geliştirdikleri analogilerin sınıflama biçimlerine göre tamamının sözel analogiler olduğu, basit analogi, yapısal analogi ve somut-soyut analogilerin sayıca fazla olduğu belirlenmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının sınırlı çeşitlilikte geliştirmiş oldukları analogiler

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 13.02.2020 / 11.04.2020

*Bu çalışma "Yaratıcı Drama Yöntemiyle Hazırlanan Etkinliklerin Temel Eğitim Bölümü Öğretmen Adaylarının Sosyal Girişimcilik Becerilerine Etkisi" isimli Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından SBA-2019-3027 numaralı proje kapsamında desteklenerek gerçekleştirilmiştir.

Künye Bilgisi: Girgin, D. ve Akcanca, N. (2020). *Sosyal Girişimcilik Becerilerinin Kazandırılmasında Bir Araç Olarak Yaratıcı Dramaya Yönelik Algılar*. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 45-63. DOI: 10.33437/ksusbd.688809

irdelendiğinde, soyut bir kavram olan sosyal girişimcilik kavramını aktif bir yöntem olan yaratıcı drama ile ilişkilendirme noktasında sorun yaşadıklarını, sosyal girişimciliğin çok boyutlu yapısını tam olarak kavrayamadıkları görülmektedir. Araştırma sonuçları çerçevesinde hizmet öncesinde öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik konusunda donanımlı yetiştirilmesi için yaratıcı drama gibi etkileşimli tekniklerin kullanımının yaygınlaştırılması ve uygulamalı eğitimler ile farkındalık oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Girişimcilik, Yaratıcı Drama, Analoji, Öğretmen Adayları.

Perceptions of Creative Drama as a Tool for Teaching Social Entrepreneurship Skills

Abstract

This study aimed to develop analogies related to creative drama as a tool for teaching pre-service teachers' social entrepreneurship skills. A holistic single state pattern, one of the qualitative research methods, was used. 90 pre-service primary teachers participated to the current study determined by purposeful sampling method. The related data were collected were collected by analogy development form. The analogies developed by pre-service teachers were classified in terms of the relationship between the source concept and the target concept, presentation style, level of abstraction and content richness. Data analysis of researchers was compared, and the reliability rate of the researchers was determined as 88% in order to ensure reliability. Results indicated that the analogies developed by the pre-service teachers towards the concept of creative drama as a tool to gain social entrepreneurship skills were verbal analogies in terms of classification styles. In addition, it has been determined that simple analogy, structural analogy and concrete-abstract analogies were more numerous. When the analogies created by the pre-service teachers in a limited variety was examined, it was seen that they had problems in associating the concept of social entrepreneurship with creative drama, and they could not fully grasp the multidimensional structure of social entrepreneurship. It was also recommended to increase the use of interactive techniques such as creative drama and raise awareness through applied trainings in order to train pre-service teachers equipped with social entrepreneurship.

Keywords: Social Entrepreneurship, Creative Drama, Analogy, Pre-Service Teachers.

GİRİŞ

Günümüzde değişen yaşam şartlarına uyum noktasında kazandırılması gereken temel yaşam becerileri arasında sosyal girişimcilik kavramı yerini almıştır. İçerisinde çok yönlü yapılar barındırması nedeniyle sosyal girişimciliğin net bir tanımına rastlamak güçtür. Genel olarak bakıldığında ise, sosyallik ve girişimcilik kavramlarını içeren sosyal girişimcilik, toplum sorunlarını dönemin şartlarına uygun olarak girişimci bir yapıyla ele almayı ve farklı stratejiler üreterek çözüm üretebilmeyi ifade etmektedir (Eraslan, 2011; Katzenstein ve Chrispin, 2011; Kümbül Güler, 2008).

Sosyal girişimcilik, toplumsal fayda sağlayarak sosyal değer oluşturmayı amaçlar (Besler, 2010; Gusseinova, 2015; Kickul ve Lyons, 2012; Konaklı ve Göğüş, 2013). Bu sosyal değer oluşturma sürecinde aktif rol oynayan bireyler, sosyal girişimci bireyler olarak tanımlanmaktadır (Biçer ve Başer, 2019). Sosyal girişimci bireyler risk alabilmeleri, hızlı karar verebilmeleri, yaratıcı, yenilikçi olmaları, kendilerine olan güvenleri ve başarılı olma güduları gibi karakteristik özelliklere sahiptir (Akpınar, 2009).

Toplumlarda çok önemli bir rol üstlenen öğretmenlik mesleği sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında diğer meslek gruplarına göre daha çok öne çıkmaktadır. Çünkü öğretmenlik mesleği etki alanındaki tüm paydaşlarıyla güçlü bir etkileşim içerisinde bulunarak, bireylere rol model olma ve onları yönlendirme noktasında belirgin özelliklere sahiptir (Çermik ve Şahin, 2015).

Öğretmenlik mesleği genel yeterlilikleri incelendiğinde (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017), öğretmenlerin hem mesleki bilgi, beceri hem de tutum ve değerler noktasında sosyal girişimcilik becerilerine ihtiyaç duydukları görülmektedir (Öztürk vd., 2019). Dolayısıyla öğretmenlerin mesleki bilgi ve becerileri kazandıkları hizmet öncesi dönem, sosyal girişimcilik kavramının eğitsel bir bakış açısıyla doğru yapılandırılması noktasında önem kazanmaktadır (Deveci, 2018; İkävalko vd., 2009). Yüksek Öğretim Kurumu tarafından son güncellenen öğretmenlik lisans programlarında 'Ekonomi ve Girişimcilik' ismiyle yer alan seçmeli dersin içeriğine bakıldığında (YÖK, 2018), girişimciliğin ekonomik boyutunu ele alınarak, kültürel ve sosyal boyutunun göz ardı edildiği görülmektedir. Fakat girişimcilik kültürünün oluşturulması ve girişimcilik sürecinin etkin olarak yapılandırılması için girişimciliği oluşturan toplumsal, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutların eş güdümlü olarak ele alınması gerekmektedir. Tüm bu boyutların bir arada ele alınması, sosyal girişimcilik becerileri gelişmiş öğretmenler yetişmesine olanak sağlayacaktır. Sosyal girişimcilik becerileri gelişmiş bu öğretmenler ise meslek yaşantılarında sosyal girişimciliğin doğasına uygun bir öğrenme ortamı oluşturabilecek, öğretim

süreçlerinde aktif ve doğru yönlendirmeler sayesinde yeni imkanların farkında olabilecek öğrenciler yetiştirip, toplumda sosyal girişimci sayısını arttıracaktır (Çalışkan, 2019; Eraslan, 2011; Karademir vd., 2018). Bu bağlamda tüm eğitim kademelerinde işlevsel olarak sosyal girişimcilik becerilerini kazanmış bireyler karşımıza çıkacaktır (Armut ve Kılınç, 2018).

Toplumda sosyal girişimci bireylerin artması, öğretmenlerin sosyal girişimci bireylerin teoriye bağlı olarak değil deneyim ve yaşantılara bağlı olarak öğrenmelerini dikkate alma çabalarıyla yakından ilgilidir (Bornstein ve Davis, 2010). Bu yaşantıların deneyimlenebileceği, yaşamın küçük bir provası olarak da nitelendirilen yaratıcı drama öğrencilerin yaşadıkları dünyaya bakış açıları ve karşılaşacakları problem durumları ile başa çıkma fırsatı sunması yönüyle ön plana çıkmaktadır (Bal İncebacak vd., 2017).

Yaratıcı drama kurgu yoluyla gerçekliğe bakmaları için bireylere olanak tanıyarak, bireylerin eylemleri derinlemesine anlamlandırmasını sağlar. Bu noktada yaratıcı drama sosyal, duygusal ve toplumsal öğeleri bir arada ele alan aktif bir yöntem olarak kullanılmaktadır (McCaslin, 2016; Önder, 2003). Yaratıcı dramaya öğretim süreçlerinde yer verilmesinin en önemli sebebi öğrencilerin bağımsız düşünebilmeleri, grup içinde iş birliği yaparak kendi düşüncelerini geliştirmeleri ve onlara farklı çevrelerde sosyal farkındalık geliştirmeleri için olanak sunmasıdır (McCaslin, 2016). Yaratıcı drama bireylere kazandırdığı özellik ve beceriler anlamında değerlendirildiğinde, sosyal girişimcilik eğitiminin de kazandırmayı amaçladığı becerilerin önemli ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir (Zibeniene ve Virbaliene, 2014). Sosyal girişimcilik kavramı ile yaratıcı dramanın bireyde kazandırmayı amaçladığı bu ortak beceriler alan yazın incelenerek (Akpınar, 2009, McCaslin, 2016; Oğuz, 2019; Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009; Paksoy vd., 2019) araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ve Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Sosyal Girişimcilik Kavramı ile Yaratıcı Dramanın Bireyde Kazandırmayı Amaçladıkları Ortak Beceriler

Şekil 1 incelendiğinde sosyal girişimciliğin genel amacının sosyal değer oluşturmak iken; yaratıcı drama da genel amaç sosyal gelişimin desteklenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kavramın genel amaçlarına bakıldığında sosyal olgulara odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Toplumsal yaşama uyum noktasında sosyal olgular bireyler için temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal girişimcilik ile yaratıcı dramanın bireyde kazandırmayı amaçladıkları ortak beceriler sosyal beceriler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu beceriler; değişime açık olma, iş birliği içinde sorumlulukları paylaşma, yaratıcı olup aktif katılımı önemseme, etkili iletişim becerilerine sahip olma, problem çözme, hızlı karar verme, planlı ve uyumlu olmadır. Bu noktada araştırmada bu iki kavramın bireylerin zihinlerindeki yerinin belirlenmesi, bireylere kazandırılması amaçlanan beceriler açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Sosyal girişimcilik gibi kavramların öğretiminde bireylerin eleştirel ve yenilikçi bakış açısını ortaya çıkaran yöntemlerden biri de analogilerdir. Analogiler, bilinmeyen bir durum (hedef kavram) ile bilinen bir durum arasında (kaynak kavram) ilişkisel bağ kurarak, bireylerin eski bilgileri ile yeni bilgileri arasında köprü görevinde önemli bir rol oynamaktadır (Yerrick vd., 2003). Gerçek benzerlikten farklı olarak analogilerde, durumun hangi özelliğine odaklanılıyorsa o özelliklerdeki benzerliğin incelenmesi esastır (Güler, 2014). Bu bağlamda bilgilerin zihinde kalıcılığını arttıran bir yöntem olarak analogiler kullanılmaktadır (Kadayıfçı, 2008). Bununla birlikte analogiler, olayları farklı değerlendirip üst düzey düşünebilmelerine, sebep-sonuç ilişkilerini doğru şekilde kurup, günlük hayatta karşılaşılan kavramların anlamlı şekilde öğrenilmesine katkı sağlar (Yenice, Alpak Tunç ve Yavaşoğlu, 2018). Analogilerle ilgili alan yazın incelendiğinde, araştırmaların genellikle ders kitaplarındaki analogilerin tespitine yönelik olduğu görülmektedir (Demirci Güler ve Yağbasan, 2008; Karadeniz, 2017; Kaya, 2010; Newton, 2003; Schreglmann, 2019). Ders kitaplarında hazır olarak öğrenciye sunulan analogilerden ziyade öğrencilere kendi analogilerini hazırlama fırsatı verilmesi ile öğrenme süreci daha aktif hale gelip, anlamlı öğrenmeler gerçekleşecektir (Akar, 2007; Atav vd., 2004; Yerrick vd., 2003). Bu sebeple araştırmada öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik kavramının sadece teorik olarak tanımını yapmaları değil, bu kavramı zihinlerinde kavramlar arası ilişkilerle doğru yapılandırılmaları için sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramaya ilişkin analogiler geliştirmeleri amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır. Bütüncül durum çalışmaları bütüncül bakış açısı ile daha önce üzerinde çalışılmamış durumların irdelenmesine imkân tanımaktadır (Best ve Kahn, 2017; McMillan ve Schumacher, 2014; Merriam, 2013; Stake, 2003). Durum çalışmalarının en önemli özelliği, güncel bir olgunun gerçek bağlamda araştırılmasıdır (Yin, 2003). Bütüncül tek durum deseninde araştırmaya konu olan bir birey, bir kurum ya da bir program yani tek bir analiz birimi yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Yapılan araştırmadaki analiz birimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü oluşturmaktadır. Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramayı tanımlamaları açısından her durumun kendi içinde bütüncül olarak ele alınıp karşılaştırıldığı bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2019–2020 Eğitim-Öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Temel Eğitim Bölümüne devam eden 90 (34 erkek, 56 kız) öğretmen adayı oluşturmaktadır. Söz konusu çalışma 21-25 Ekim 2019 tarih aralığında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örnekleme amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına uygun ayrıntılı araştırma yapabilmek için bilgi açısından zengin durumların belirlenmesi olarak tanımlanabilir (Neuman ve Robson, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Öğretmen adaylarının lisans dersleri kapsamında ‘Eğitimde Drama’ ile ‘Ekonomi ve Girişimcilik’ derslerini almaları ve bu alanlarda nasıl benzetmeler yapacakları, benzetme yapılarının ve türlerinin nasıl olacağı, amaçlı örneklemin seçiminde belirleyici olmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramaya ilişkin analogileri belirlemek için araştırmacılar tarafından oluşturulan analogi geliştirme formu kullanılmıştır. Analogi geliştirme formunun hazırlanma aşamasında öncelikle alan yazın araştırması yapılmıştır. Daha sonra uzman görüşleri ışığında gerekli düzeltmeler yapılarak forma son hali verilmiştir. Analogi geliştirme formunda Nottis ve McFarland (2001) bakış açısı merkeze alınarak, öğretmen adaylarının yalnızca bir tane analogi geliştirmeleri istenmiştir. Öğretmen adaylarından form üzerinde yer alan hedef kavram (bilinmeyen) ve kaynak kavram (bilinen) belirtilen

alanlara yazması, bu kavramlar arasında var olan benzerliklerin ve farklılıkların listelenmesi istenmiştir.

Verilen Toplanması

Öğretmen adaylarının sürece katılımda gönüllü olmaları esasında; bilgilendirilme yapıp süreç başlatılmıştır. Öğretmen adaylarına öncelikle analogi kavramı açıklanmıştır. Öğretmen adaylarının geliştirecekleri analogilerin içeriğini, yapısını ve çeşitlerini etkilememek amacıyla farklı konulardan analogi örnekleri verilmiştir. Öğretmen adaylarının kendi analogilerini yazmaları için ihtiyaç duydukları süre verilmiştir. Bu araştırmanın temel verileri öğretmen adaylarının kendi el yazıları ile yazıp geliştirdiği analogilerdir.

Verilerin Analizi

Öğretmen adaylarının geliştirmiş olduğu analogiler iki kez okunarak gözden geçirilmiş, boş bırakılan kağıtlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Böylece araştırmada 90 öğretmen adayının geliştirdiği 87 analogi sınıflandırılmıştır. Araştırma etiği açısından araştırmaya katılan Öğretmen adaylarının isimleri gizli tutularak ÖA₁, ÖA₂, ÖA₃, ÖA₈₇ şeklinde kodlar verilmiştir.

Araştırmada toplanan verilerin kavramsallaştırılması, belli özelliklere göre sınıflandırılması ve analogi türlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede analogi sınıflandırmalarından Thiele ve Treagust (1994) tarafından yapılan sınıflandırmanın araştırma yapısına uygun olan kısımları esas alınarak araştırma verileri sınıflandırılmıştır. Öğretmen adaylarının geliştirdikleri analogiler yapı ve çeşitlerine göre incelenerek, geliştirilen analogilere ilişkin farklı katılımcıların doğrudan alıntılarına yer verilerek bulgular yorumlanmıştır. Öğretmen adaylarının geliştirdiği analogi sınıflandırması için kullanılan ölçütler tablosu Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Analogi Sınıflandırılması İçin Kullanılan Ölçütler

Kategori	Analogi türleri
Kaynak ve Hedef Arasındaki Analogik İlişki	Fonksiyonel Yapısal Yapısal- Fonksiyonel
Sunum Şekli	Sözel Resimsel Resimsel- Sözel
Kaynak ve Hedefin Soyutlanma Düzeyi	Somut- Somut Somut- Soyut Soyut- Soyut

Analojinin Zenginlik Durumu	Basit Zenginleştirilmiş Genişletilmiş
-----------------------------	---

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırma verileri olan analogiler; kaynak kavram ve hedef kavram arasındaki ilişki, sunum şekli, soyutlanma düzeyi, zenginlik durumu bakımından sınıflandırılmıştır.

Alan yazında nitel araştırmaların geçerlik ve güvenilirlik konusunun sağlanmasında inandırıcılık, aktarılabilirlik ve doğrulanabilirlik ölçütlerine vurgu yapılmaktadır (Lincoln ve Guba, 2000; Merriam ve Tisdell, 2015). Bu bağlamda bulgular kısmında verilerin sunumunda aktarılabilirlik ölçütü için öğretmen adaylarının doğrudan alıntılarına yer verilerek; farklı bakış açılarını yansıtılması ile çarpıcılık ölçütü, temalara uygunluk bakımından açıklayıcılık ölçütü, uç noktada yer alan örneklerin sunulması ile de çeşitlilik ölçütleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Ünver vd., 2010). Araştırmada güvenilirliği sağlamak amacıyla elde edilen veriler araştırmacılar tarafından incelenerek, veriler arası karşılaştırma yapılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin güvenilirliğinin sağlanması için Miles ve Huberman’ın (2015) Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülü kullanılmıştır. Araştırmacılar arasındaki güvenilirlik oranı %88 olarak tespit edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın amacına uygun olarak yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramaya ilişkin algılarının belirlenmesi amacıyla geliştirdikleri analogiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Sosyal Girişimcilik Becerilerinin Kazandırılmasında Bir Araç Olarak Yaratıcı Dramaya İlişkin Geliştirdikleri Analojiler

Analoji adı	f	Analoji adı	f	Analoji adı	f
Abaküs	1	Gözlemcilik	1	Oyun	3
Ağaç	2	Gözlük	3	Öğretmenlik	1
Antrenman	1	Yansıma	1	Ön Hazırlık	1
Araba Motoru	1	Hayat	4	Özel Ders	1
Ayna	1	Hedefe Yönelme	1	Özgürlük	1
Baba	1	Isınma	1	Peynir	1
Balon	1	İletişim	1	Rahatlık	1
Bisiklet Sürme	1	İp	1	Rehber	2
Boks Eldiveni	1	İp Düğümü	3	Sanat	3
Giyme	1	İş birliği	2	Serap	1
Büyüteç	1	İşlevsel	1	Silah	1
Ceviz Kıracağı	1	Kazma/Kürek	1	Simülasyon	2
Çay ve Şeker	1	Köprü	6	Tarak	1
Damar	1	Kutsal Bir Kâse	1	Tren	1
Deniz Feneri	1	Lunapark	1	Tuğla	1
Ders	1	Makine Parçası	1	Uçmak	1
Doğaçlama Metodu	1	Masa	1	Uyum	1
Dönme Dolap	1	Maskeli Baloya	1	Yapı Taşı	2
Eğitici Kitap	1	Matkap	1	Yemekteki Tuz	1
Elektrik Teli	2	Mikrofon	1	Yiyecek	3
Elektrikli Fırın	2	Okul	2	Yürüteç	1
				Toplam	87

Tablo 2’de görüldüğü gibi sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı drama kavramını öğretmen adaylarından 6’sı köprüye, 4’ü hayata, 3’ü gözlüğe, ip düğümüne, oyuna, sanata ve yiyeceğe, 2’si ağaca, elektrikli fırına, iş birliğine, okula, rehberine, simülasyona ve yapı taşına benzetmiştir.

Araştırmada öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı dramaya yönelik geliştirdikleri analogiler; ilişkilerine göre, sunum formatına göre, durumuna göre, zenginlik düzeyine göre analogi sınıflandırmalarına göre Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Sosyal Girişimcilik Becerilerinin Kazandırılmasında Bir Araç Olarak Yaratıcı Dramaya İlişkin Analoji Sınıflandırmaları

Kategori	Analoji türleri	f
Kaynak ve hedef arasındaki analogik ilişki	Yapısal	7
	Fonksiyonel	5
	Yapısal- Fonksiyonel	3
Sunum Şekli	Sözel	87
	Resimsel	-
	Resimsel- Sözel	-
Kaynak ve Hedefin Soyutlanma Düzeyi	Somut- Somut	-
	Somut- Soyut	12
	Soyut- Soyut	5
Analojinin Zenginlik Durumu	Basit	6
	Zenginleştirilmiş	4
	Genişletilmiş	3

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırma verileri olan analogiler; kaynak kavram ve hedef kavram arasındaki ilişki bakımından, sunum şekli bakımından, soyutlanma düzeyi bakımından, zenginlik durumu bakımından sınıflandırılmış, Öğretmen adaylarının geliştirdikleri analogilerle, bunların yapı ve çeşitlerine göre frekans (f) değerleri verilmiştir.

Tablo 3'te öğretmen adayları sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı drama kavramına ilişki düzeylerine göre 7 yapısal analogi, 5 fonksiyonel analogi ve 3 yapısal ve fonksiyonel analogi geliştirmiştir. Yapısal analogiler, kaynak ve hedef kavramın şekil, görünüş ve büyüklük gibi özellikleri yönünden; fonksiyonel analogiler kaynak ve hedef kavram görev, hareket ve davranış gibi özellikleri yönünden ele alınmaktadır. Yapısal ve fonksiyonel analogiler ise hem şekil, görünüş ve büyüklük hem de görev, hareket ve davranış gibi özellikler yönünden ele alınmaktadır. Araştırmada öğretmen adayları sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak dramaya ilişkin en az yapısal ve fonksiyonel analogiler geliştirdikleri görülmektedir.

Öğretmen adayları sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı drama kavramına sunum şekline göre tamamının sözel analogi olacak şekilde analogiler geliştirdikleri görülmektedir. Sözel analogilerde hedef kavram ve kaynak arasındaki benzerlik sadece kelimeler kullanılarak gerçekleştirilir. Bunun yanı sıra öğretmen adayları kaynak ve hedefin soyutlama düzeyine göre 5 soyut-soyut analogi, 12 somut-soyut analogi geliştirmiştir.

Araştırmada hedef kavram soyut bir kavramdır. Bu nedenle araştırmada tek bir hedef kavram olduğu ve onun da soyut bir kavram olduğundan dolayı geliştirilen analogiler somut-somut analogiler sınıflandırmasında yer almamaktadır. Ayrıca öğretmen adayları zenginlik düzeyine göre 6 basit analogi, 4 zenginleştirilmiş analogi, 3 genişletilmiş analogi geliştirmiştir. Araştırmada hedef kavram ve kaynak arasında gerekçe ve sınırlılık belirtilmeyen basit analogilerin, hedef kavramı açıklamak için birden fazla kaynak kullanılan zenginleştirilmiş analogilerden ve gerekçe ile sınırlılıkları belirtilmiş olan genişletilmiş analogilerden daha fazla sayıda olduğu görülmektedir.

Öğretmen adaylarının geliştirdikleri analogilerin analogi sınıflandırmalarındaki doğrudan alıntıları şu şekildedir:

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak köprüye benzer. Köprüye yönelik benzer yönler; hedefe ulaşmayı sağlaması, hayatı kolaylaştırması, zamanı iyi kullanmayı sağlaması, zorlukların üstesinden gelmesini sağlaması olarak belirtilmiştir. Köprüye yönelik farklı yönler; her köprüünün her zaman doğru amaca ulaştırmaması, köprülerin yıpranmış olması zamandan tasarrufu sağlarken yıpratıcı olması şeklinde belirtilmiştir.” (ÖA₂₁) Öğretmen adayının ifadeleri incelendiğinde hem şekil, görünüş ve büyüklük hem de görev, hareket ve davranış gibi özellikler yönünden yapısal ve fonksiyonel analogi olarak ele alındığı görülmektedir.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak ipe benzer. İpe yönelik benzer yönler; inanları bir amaç için bir araya toplaması, güçlü bir bağ oluşturması, farklı renklerde, maddelerde yapılsa da bir araya getirme özelliğinin olması olarak belirtilmiştir. İpe yönelik farklı yönler; her zaman doğru şekilde birleştirici özelliğinin olmaması, kopunca bölünmenin ve güçsüzleşmesinin etkisinin daha farklı olması şeklinde belirtilmiştir.” (ÖA₅) Burada hedef kavram hem şekil, görünüş ve büyüklük hem de görev, hareket ve davranış gibi özellikler yönünden yapısal ve fonksiyonel analogi olarak ele alındığı görülmektedir.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak hayata benzer. Hayata yönelik benzer yönler; farkındalığı sağlaması, deneyimleri içinde barındırması olarak belirtilmiştir. Hayata yönelik farklı yönler; canlandırmaların günlük hayattan farklı olması, hayat içinde öngörülemeyen daha fazla değişkenin olması şeklinde belirtilmiştir.” (ÖA₄₅) Burada hedef kavram görev, hareket ve davranış gibi benzer özellikler yönünden fonksiyonel analogi olarak ele alınmıştır.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak lunaparka benzer. Lunaparka yönelik benzer yönler; uygulamalı olması, eğlenceli olması, keyifli zaman geçirilmesi olarak belirtilmiştir. Lunaparka yönelik farklı

yönler; tehlikeli olması, her yaştaki birey için uygun olmaması, risk almanın bir sınırının olması şeklinde belirtilmiştir.” (ÖA₆₇) Burada hedef kavram soyut, kaynak somut durumda olduğundan somut-soyut analogiler olarak ele alınmıştır.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak özgürlüğe benzer. Özgürlüğe yönelik benzer yönler; bireylerin kendilerini rahat hissetmeleri olarak belirtilmiştir. Özgürlüğe yönelik farklı yönler; aktifliğin, rahat olmanın bir başka insanın özgürlük sınırını ihlal edebilmesi olarak belirtilmiştir.” (ÖA₅₄) Burada hedef kavram ve kaynak soyut durumda olduğundan soyut-soyut analogiler olarak ele alınmıştır.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak evin temeline benzer. Ev temeline yönelik benzer yönler; hayatın temeli olması olarak belirtilmiştir. Ev temeline yönelik farklı yönler; evin yıkılmaz olmasında yeterli olmaması olarak belirtilmiştir.” (ÖA₂₂) Burada hedef kavram ve kaynak arasında gerekçe ve sınırlılık belirtilmediğinden basit analogi olarak ele alınmıştır.

“Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında drama bir araç olarak bisiklet sürmeye benzer. Bisiklet sürmeye yönelik benzer yönler; erken yaşlarda tanışma, hareket becerisi kazandırma, denge de durmayı, uyumla pedalları çevirirken eşgüdümlü hareket etmeyi sağlama olarak belirtilmiştir. Bisiklet sürmeye yönelik farklı yönler; aşamalar halinde öğrenilmesi, bireysel özelliklerine göre (fiziksel duruş, kas, psikomotor motor beceriler) kullanım becerisinde farklılık göstermesi olarak belirtilmiştir.” (ÖA₃₆) Burada hedef kavram ve kaynak arasında gerekçe ve sınırlılık belirtildiğinden zenginleştirilmiş analogi olarak ele alınmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde öğretmen adaylarının geliştirmiş olduğu analogiler yapı ve çeşitlerine göre sınıflandırılmış, ilgili alan yazın incelenerek tartışılmıştır.

Kaynak ve hedef unsurları arasındaki ilişkiye göre incelendiğinde, öğretmen adaylarının geliştirdiği analogilerin yapısal olanlarının sayısı; ilişkilerine göre diğer analogi türlerinden daha fazladır. Fonksiyonel olanların ve hem yapısal hem de fonksiyonel olanların analogilerin sayısından fazla olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adayları hedef kavram olan sosyal girişimciliği ilişkilendirmede yaratıcı dramının bir araç olarak kullanımını fiziksel görünüm ya da oluşum açısından yapısal analogilerle; işlevsel olarak ise fonksiyonel analogilerle ortaya koymuşlardır. Nottis ve McFarland (2001) ve Karadeniz (2017) araştırmalarında öğretim sürecinde öğrenme faaliyetlerinin geliştirilmesi için ağırlıklı olarak yapısal analogilerin kullanıldığını ortaya koymuşlardır. Daha karmaşık ve soyut kavramların öğretiminde ise daha çok fonksiyonel analogiler tercih edilmektedir (Curtis ve Reigeluth, 1984). Bu araştırmada adayların daha çok yapısal

analojilere yer vermesi sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında yaratıcı dramın rolünün tam anlamıyla anlaşılmadığını düşündürebilir. Bununla birlikte bu çalışmada öğretmen adayları yapısal ve fonksiyonel analojilere daha az yer verdikleri ortaya konmuştur. Sosyal girişimcilik kavramı çok sayıda faktörün belli koşullarda bir araya gelmesiyle oluşur (İlhan, 2003). Alan yazında bilgilerin daha anlamlı hale gelmesi ve edinilen bilgilerin zihinde daha uzun süre kalabilmesi için analojilerin hem yapısal hem de fonksiyonel olması önerilmektedir (Thiele ve Treagust, 1994). Araştırmadan elde edilen sonuç çerçevesinde öğretmen adaylarının az sayıda yapısal ve fonksiyonel analojiler üretmeleri, adayların sosyal girişimciliğin çok boyutlu yapısını tam olarak kavrayamadıklarını düşündürmektedir.

Araştırma bulguları sunum formatı açısından incelendiğinde, öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak yaratıcı drama kavramına ilişkin analojilerinin tamamının sözel analojiler olduğu belirlenmiştir. Sözel analojilerde hedef kavram ve kaynak arasındaki benzerlik sadece kelimeler kullanılarak gerçekleştirilir. Kaya ve Durmuş (2011) araştırmalarında öğretmen adaylarının geliştirdikleri analojilerin sözel analojiler olduğunu vurgulamışlardır. Ertirel (2019) ise öğretim sürecinde geliştirilen analojilerin daha çok sözel analojiler olduğunu ortaya koymuştur. Adayların bu çalışmada sadece sözel analojilere yer vermesi, sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasında yaratıcı dramın rolüne ilişkin bilgilerinin daha yüzeysel kaldığını düşündürmektedir.

Kaynak ve hedef arasındaki unsurların durumuna göre incelendiğinde, öğretmen adaylarının geliştirdikleri analojilerin ağırlıklı olarak somut-soyut analojiler olduğu görülmektedir. Hıdır ve Didiş Körhasan (2018) çalışmalarında öğretim sürecinde soyut olayları somutlaştıran analojilere sıklıkla yer verildiğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Digiilli (2014) çalışmasında öğretmen adaylarının tamamına yakınının somut-soyut analojiler tasarladıklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmada ise öğretmen adaylarından soyut olan sosyal girişimcilik kavramını yine soyut olan yaratıcı drama kavramıyla ilişkilendirerek analojiler geliştirmeleri beklenmiştir. Dolayısıyla analojik anlamda algıları her iki kavramın öğretiminde de soyut kavramların somutlaştırılması yönünde olmuştur. Bununla birlikte çalışmada adayların soyut-soyut analojilere daha az yer vermesi de her iki soyut kavramın başka bir soyut kavramla ilişkilendirilmesi noktasında sorun yaşadıklarını düşündürebilir.

Araştırmada geliştirilen analojiler zenginlik düzeylerine göre incelendiğinde, öğretmen adaylarının diğerlerine oranla basit analojileri sayıca fazla geliştirdikleri görülmektedir. Öğretmen adayları hedef kavram olan sosyal girişimcilik ile kurulan benzerlikte sınırlılıkları ve gerekçeleri belirtmedikleri belirlenmiştir. Demirci Güler ve Yağbasan (2008) araştırmalarında öğretim

sürecinde daha çok basit analogilerin kullanıldığını ortaya koymuştur. Analogilerin yeterince anlaşılabilir olması için, oluşturulurken bilinmeyen ile bilinen kavramlar arası yeterli benzerlik kurulması, sınırlılıklarının açıklanması, sonuç ifadelerinin de açık ve net olması beklenir (Orgill ve Bodner, 2006). Bu araştırmada adayların daha çok basit analogilere yer vermelerinin nedeni soyut bir kavram olan sosyal girişimciliği aktif bir yöntem olan yaratıcı dramayla ilişkilendirme noktasında adayların zorlandıklarını düşündürmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara dayalı olarak şu öneriler getirilebilir:

- Sosyal girişimcilik gibi çok yönlü faktörlerden etkilenen soyut kavramların öğretimi noktasında yaratıcı drama gibi etkileşimli tekniklerin kullanımı yaygınlaştırılabilir.
- Farklı karmaşık kavramların öğretiminde tüm sınıflama biçimlerinde analogilerin artırılmasına yönelik analogilerin kullanılması ile farkındalık çalışmaları yapılabilir.
- Hizmet öncesinde öğretmen adaylarının sosyal girişimcilik konusunda donanımlı yetiştirilmesi için öğretmen adaylarına sosyal girişimcilik ile ilgili uygulamalı eğitimler verilerek farkındalık oluşturulabilir.
- Sosyal girişimcilik becerilerinin kazandırılmasına yönelik öğretmenler için uygulama kitapçıkları geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Akar, Muhammed Said (2007), **Laboratuvar Dersinde Yazma Metinleri Oluşturmanın ve Analoji Kullanımının Akademik Başarıya Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Akpınar, Selma (2009), **Girişimciliğin Temel Bilgileri**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Atav, Esin; Erdem, Emine; Yılmaz, Ayhan ve Gücüm, Berna. (2004), “**Enzimler Konusunun Anlamlı Öğrenilmesinde Analogiler Oluşturmanın Etkisi**”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27, ss. 21-29.
- Bal İncebacak, Belgin; Sarışan Tungaç, Aslı ve Yaman, Süleyman (2017), “**Yaratıcı Drama ile Öğretim Uygulamasına Yönelik Öğrenci Görüşleri**”, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), ss. 214-248.

- Besler, Senem (2010), **Sosyal Girişimcilik**, S. Besler (Ed.), Sosyal Girişimcilik içinde (ss. 3-28), Beta Yayınları, İstanbul.
- Best, John ve Kahn, James (2017), **Eğitimde Araştırma Yöntemleri**, M. Durmuşçelebi (Çev.), O. Köksal (Çev. Ed.), Dizgi Ofset, Konya.
- Biçer, Baykal ve Başer, Enis Harun (2019), “**Öğretmen Adaylarının Empatik Eğilimlerinin Sosyal Girişimcilik Özelliklerini Yordama Gücü ve Empatik Eğilim ile Sosyal Girişimcilik Özelliklerini Etkileyen Faktörler**”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(5), ss. 235-243.
- Çalışkan, Erkan (2019), “**Öğretmen Adaylarının Sosyal Girişimcilik Özellikleri ile Sosyal Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişinin İncelenmesi**”, Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi, 2(2), ss. 93-114.
- Curtis, Ruth ve Reigeluth, Charles (1984), “**The Use of Analogies in Written Text**”, Instructional Science, 13, ss. 99-117.
- Çermik, Fatih ve şahin, İbrahim Fevzi (2015), “**Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarının Sosyal Girişimcilik Özelliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**”, Current Research in Education, 1(2), ss. 76-88.
- Demirci Güler, Pınar ve Yağbasan, Rahmi (2008), “**Fen ve Teknoloji Ders Kitaplarında Kullanılan Analojilerin ve Analojilere İlişkin Sorunların Betimlenmesi**”, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi, 9(16), ss. 105-122.
- Digilli, Azize (2014), **Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Geliştirdikleri Benzeşimler (Analojiler) Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Eraslan, Levent (2011), “**İlköğretim Programlarında Girişimcilik Öğretimi (Hayat Bilgisi Dersi Örneği)**”, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakóltesi Dergisi, 27, ss. 82-94.
- Ertirel, Talat (2019), **Ortaöğretim 9. ve 10. Sınıf Kimya Ders Kitaplarında Kullanılan Analojilerin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gusseınova, Dilara (2015), **Sosyal Girişimcilik Olgusu ve Bir Örneğ Olay İncelemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Güler, Bekir (2014), **Çeşitli Öğretim Teknikleri Analoji (Metafor) Tekniği**. F. Güneş (Ed.), Öğretim ilke ve yöntemleri içinde (ss. 378-380), Pegem Akademi, Ankara.
- Hıdır, Mustafa ve Didiş Körhasan, Nilüfer (2018), **“Fen Ders Kitaplarındaki Analojilerin İncelenmesi ve Fen Öğreticilerinin Analojilerin Etkin Kullanımına İlişkin Görüşleri”**, Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 12(2), ss. 415-453.
- İlhan, Süleyman (2003), **“Sosyo-Ekonomik Bir Fenomen Olarak Girişimciliğin Oluşumunu Etkileyen Başlıca Faktörler”**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, ss. 61-79.
- Kadayıfçı, Hakkı (2008), **Yaratıcı Düşünmeye Dayalı Öğretim Modelinin Öğrencilerin Maddelerinin Ayrılması ile İlgili Kavramları Anlamalarına ve Bilimsel Yaratıcılıklarına Etkisi**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karademir, Ersin; Balbağ, Mustafa Zafer ve Çemrek, Fatih (2018), **“Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”**, Millî Eğitim, 220, ss. 177-200.
- Karadeniz, Serkan (2017), **Ortaokul Matematik Ders Kitaplarında Kullanılan Analojilerin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- Katzenstein, James ve Chrispin, Barbara R. (2011), **“Social Entrepreneurship and a New Model for International Development in the 21st Century”**, Journal of Developmental Entrepreneurship, 16(1), ss. 87-102.
- Kaya, Emine (2010), **Fen ve Teknoloji Ders Kitaplarında ve Öğretim Programındaki Benzetmelerin Gruplandırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Kaya, Sinan ve Durmuş, Alpaslan (2011), **“Bilişim Teknolojileri Öğretimi İçin Geliştirilen Örnek Analojilerin İncelenmesi”**, Journal of Kırşehir Education Faculty, 12(2), ss. 235-254.
- Kickul, Jill ve Lyons, Tohamas S. (2012), **Understanding Social Entrepreneurship: The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World**, Routledge Publishing, New York.
- Konaklı, Tuğba ve Göğüş, Nur (2013), **“Aday Öğretmenlerin Sosyal Girişimcilik Özellikleri Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”**,

Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF), 33(2), ss. 373-391.

Kümbül Güler, Burcu (2008), **Sosyal Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Analizi**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Lincoln, Yvonna S. ve Guba, Egon G. (1986), “**But is it Rigorous? Trustworthiness and Authenticity in Naturalistic Evaluation**”, *New Directions for Evaluation*, 30, ss.73-84.

McCaslin, Nellie (2016), **Yaratıcı Drama: Sınıf İçinde ve Dışında**. (Çev. Ed. Pınar Özdemir Şimşek), 8. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

McMillan, James McMillan ve Schumacher, Sally (2014), **Research in Education: Evidence-Based Inquiry** (7th Edition), Pearson, Boston.

Merriam, Sharan B. ve Tisdell, Elizabeth J. (2015), **Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation (4th Edition)**, Jossey Bass, San Fransisco.

Merriam, Saharan B. (2013), **Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber** (3. Baskıdan Çeviri) S. Turan (Çev. Ed.), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Miles, Matthew B. ve Huberman, A. Michael (2015), **Nitel Veri Analizi: Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap** (1. Baskı), S. Akbaba Altun ve A. Ersoy (Çev. Eds), Pegem Akademi, Ankara.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, (2017). **Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri** (Erişim: 24.06.2019),http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/0617244_1_Ygretmenlik_Meslegi_Genel_Yeterlilikleri.pdf

Neuman, William Lawrence ve Robson, Colin (2014), **Basics of Social Research**, Pearson, Toronto.

Newton, Lynn D. (2003), “**The occurrence of Analogies in Elementary School Science Books**”, *Instructional Science*, 31, ss. 353-375.

Nottis, Katharyn Ellen Ketter ve Mc Farland, Jacqueline (2001), “**A comparative analysis of pre-service teacher analogies generated for process and structure concepts**”, *Electronic Journal for Research in Science and Mathematics Education*, 5, 4.

- Oğuz, Ayşegül (2019), Drama, T. Erdoğan (Ed.), Drama içinde (ss. 1-17), Eğiten Kitap, Ankara.
- Orgill, Marykay ve Bodner, George (2006), “**An Analysis of the Effectiveness of Analogy Use in College-Level Biochemistry Textbooks**”, *Journal of Research in Science Teaching*, 43(10), ss. 1040-1060.
- Önder, Alev (2003), **Okul Öncesi Çocuklar için Eğitici Drama Uygulamaları**, Morpa Yayınları, İstanbul.
- Özdevecioğlu, Mahmut ve Cingöz, Ayşe (2009), “**Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler: Teorik Çerçeve**”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32, ss. 81-95.
- Paksoy, Mustafa; Özbezek, Dilek ve Gül, Meryem (2019), “**Kişilik Özellikleri ve Sosyal Sorumluluk Bilincinin Sosyal Girişimcilik Özelliklerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma**”, *Social Sciences*, 14(3), ss. 973-1006.
- Schreglmann, Sinan (2019), “**Ortaöğretim Bilgisayar Bilimi Ders Kitabındaki Analojilerin İncelenmesi**”, *Elementary Education Online*, 18(4), ss. 1641-1651.
- Stake, Robert (2005), **Case Studies**, N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Eds.), in *The SAGE Handbook of Qualitative Research (Third Edition)*. London: Sage.
- Thiele, Rodney ve Treagust, David (1994), “**The Nature and Extend of Analogies in Secondary Chemistry Textbooks**”, *Instructional Science*, 22, ss. 61-74.
- Ünver, Gülsen; Bümen, Nilay ve Başbay, Makbule (2010), “**Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Derslerine Öğretim Elemanı Bakışı: Ege Üniversitesi Örneği**”, *Eğitim ve Bilim*, 35(155), ss. 63-77.
- Yenice, Nilgün; Alpak Tunç, Gizem ve Yavaşoğlu, Neslihan (2018), “**Ortaöğretim Öğrencileri ile Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyoloji Kavramına İlişkin Geliştirdikleri Analojiler**”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), ss. 16-30.
- Yerrick, Randy; Doster, Elizabeth; Nugent, Jeffrey; Parke, Helen ve Crawley, Frank (2003), “**Social Interaction and the Use of Analogy: An Analysis of Preservice Teachers’ Talk During Physics Inquiry Lessons**”, *Journal of Research in Science Teaching*, 40(5), ss. 443-463.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2011), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, (8. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara.

Yin, Robert (2003), **Case Study Research Design and Methods** (3. Baskı), Sage Publications, London.

Yüksek Öğretim Kurulu [YÖK] **Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları**, (2018). (Erişim: 24.06.2019), <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

Zibeniene, Gintaute ve Virbaliene, Rita (2014), “**Learning Methods of Entrepreneurship Education**”, Education reform in comprehensive school, ss. 123-133.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kronolojik Düşünme Becerilerinin Değerlendirilmesi ^{1*}

Cengiz ÖZMEN

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
cengizozmen001@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5014-1299>

Ökkeş HANÇER

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Öğrencisi, okkeshancer@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6565-6076>

Öz

Kronolojik düşünme, tarihi olayları bir bütün içinde görmemizi sağlayan, olaylar arasında zaman olarak bağlantı kurmamıza yardımcı olan, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkileri görmemizde etkili olan bir beceridir. Tarihte meydana gelmiş olayların sırasını ve içinde bulunulan dönemi bilmemizde, analiz etmemizde, anlamamızda ve değerlendirmemizde bizlere katkı sağlar. Bu bağlamda öğrencilerimizin kronolojik düşünme becerisine sahip bireyler olabilmesi için öncelikle bu becerilerin öğretmenlerimizde bulunması önem arz etmektedir.

Nitel desende tasarlanan bu araştırmanın amacı, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının tarihsel düşünme becerilerinden biri olan kronolojik düşünme becerilerine sahip olup olmadıklarını incelemektir. Çalışmada veri toplama aracı olarak literatürde kabul görmüş kronolojik düşünme becerisini oluşturan alt beceriler doğrultusunda hazırlanan sorular ve ilgili görsellerin yer aldığı çalışma yapıları kullanılmıştır.

Bu araştırma 2017-2018 öğretim yılı bahar döneminde Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 07.02.2019 / 27.06.2019

*Bu çalışma 7. Uluslararası Sosyal Bilgiler Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Künye Bilgisi: Özmen, C. ve Hançer, Ö. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kronolojik Düşünme Becerilerinin Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 64-84. DOI: 10.33437/ksusbd.523869

verilen görselleri geçmişten günümüze doğru kronolojik olarak sıralayabildikleri, fakat zamana ve içinde bulunulan duruma göre çıkarımda bulunmakta zorlandıkları, görselleri ya ön bilgilerinden hareketle veya çoğunlukla yorumlamadan gördükleri şekilde yazdıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Düşünme, Kronolojik Düşünme, Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayı.

Evaluation of Chronological Thinking Skills of Social Sciences Teacher Candidates

Abstract

Chronological thinking is a skill that enables us to see historical events as a whole, helps us to connect in time between events, and is effective when we see relationships between past, present and future. It contributes to us when we analyze and evaluate the sequence of events that have taken place in history and the period in which we have been involved. In this context, it is important that students both have chronological thinking skills and teachers need to have these skills.

The aim of this research designed qualitatively, it is to examine social studies teacher candidates the use of chronological thinking skills, one of the historical thinking skills. In this study, as the data collection tool, accepted in the literature sub-skills that constituent the chronological thinking skills questions prepared in the direction of questionnaires and worksheets in which relevant images are used.

This research was carried out with teacher candidates studying in the Social Studies Teaching Department of Kilis 7 Aralık University during the spring semester of 2017-2018 academic year. As a result of the research, it is seen that the teacher candidates can rearrange the visuals chronologically, but they are difficult to deduce according to time and situation, they have been seen to write their visuals either from their prior knowledge or mostly as they see it.

Keywords: Historical Thinking, Chronological Thinking, Social Studies Teacher Candidate.

GİRİŞ

İnsanı insan yapan yetilerin en önemlisi olan düşünmek, insanın geçmişten geleceğe birikimlerini taşımasına, geçmişten dersler çıkarmasına ve geleceği ona göre planlamasına yardımcı olur. Düşünme için kısaca aklın kullanılması da denilebilir. İnsan düşünme sayesinde çevresini araştırır, inceler ve bir takım sonuçlar elde eder. Bu sonuçlara göre de hayatını anlamlandırır. Düşünme öncelikle bir durumu anlama, olaylar arasındaki ilişkileri görme ve bir sonuca varma yeteneğidir (Arseven vd., 2015). Bunun dışında Güneş (2012) düşünmeyi zihnimizde meydana gelen ve bir sınır çizebilmenin mümkün olmadığı bir beceri, Özden (2009) tecrübelerle, gözlemlerle ve akıl yürütme ile elde edilen bilgilerin harmanlanmış hali, Saban (2000) duygu, düşünce, deneyim ve gözlemlerle ulaşılan bilgilerin yorumlanması olarak tanımlamışlardır. Düşünme, insanın kendini rahatsız eden bir olayla, problemle karşılaşması sonucunda başlar (Zincirli, 2014). Düşünme insana karşılaştığı bu problemler karşısında yol gösterir ve bu durumların üstesinden gelmesinde ona yardımcı olur (Kazancı, 1989).

Tarihsel olayların eleştirel olarak incelenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması tarih derslerinin ezber yapmaktan öte bir öneme sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Buradan hareketle tarih derslerinin işlenişinde tarihsel düşünme becerilerinden yararlanılması gerekmektedir (Keçe, 2015). Tarihte meydana gelmiş olayları zamanın şartlarına uygun olarak yorumlamaya tarihsel düşünme becerisi denir (Chowen, 2005, akt. Keleş ve Kiriş, 2010). Dilek (2002)'e göre tarihsel düşünme becerileri tarihi bilmek, tarihi sorgulayarak geçmiş hakkında çıkarımlarda bulunmak ve geçmiş ile günümüz arasında bağlantı kurmamıza yarayan becerilerdir. Öğrenciler, geçmişte meydana gelen olayları öğrenirken, bu olaylar arasındaki ilişkileri mantık süzgecinden geçirerek değerlendirir ve değerlendirirken de tarihçilerin kullanmış olduğu yöntemleri kullanarak bilginin nasıl üretildiğini görürler (Demircioğlu, 2009).

Tarihsel düşünme becerilerinin öğrencilere kazandırılması hususunda öğretmenlere büyük görevler düşmektedir. Öğretmenler tarihsel düşünme becerilerini kazandırırken öğrencilerin zihinlerini aydınlatacak bilgilere başvurmalı (Bickford ve Rich, 2014), farklı görüşlere açık olmalı ve böylece öğrencilerin geçmişteki olayları anlamalarına katkı sağlamalıdır (Vansledright, 2010; akt. Murray, 2013). Öğretmenler tarafından öğrencilere sınıf içi etkinliklerde tarihsel metinler üzerinden tartışmalar yaptırılarak tarihsel düşünme becerileri geliştirilebilir.

İnsanların hayatı üzerinde etkili olan olayların zaman belirtilerek sıralanmasına kronoloji denir (URL 1, 2018). Bir başka tanıma göre kronoloji, tarihte meydana gelmiş olayların sıralanması ile ilgilenen bilim dalıdır (Çelik

Bayramoğlu, 2016). Tarihsel düşünmenin merkezinde bulunan kronolojik düşünme, kronolojiye göre daha karmaşık bir yapıya sahip olup zaman içinde meydana gelen değişimleri sebep sonuç ilişkisi içinde incelememize yardımcı olur (Aktın ve Dilek, 2016).

Kronolojik düşünme, tarihte meydana gelmiş olayların sırasını ve içinde bulunulan dönemi bilmemizde, analiz etmemizde, anlamamızda ve değerlendirmemizde bizlere katkı sağlar. Kronolojik düşünme aynı zamanda, tarihi olayları bir bütün içinde görmemizi sağlayan, olaylar arasında zaman olarak bağlantı kurmamıza yardımcı olan, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkileri görmemizde etkili olan bir beceridir. Kronolojik düşünme olmadan olaylar arasında neden sonuç ilişkisinin kurulabilmesi oldukça güçtür (URL 2, 2018).

Çalışmamızda Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, tarihsel düşünme becerilerinden biri olan kronolojik düşünme becerilerine sahip olup olmama durumları görseller sunularak ve sorular yöneltilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında “Zaman ve kronolojiyi algılama” ve “Değişim ve sürekliliği algılama”becerisinin bulunması öğrencilerde zaman algısının kazandırılması açısından önemlidir (MEB, 2018).

Sosyal bilgilerin içerisinde yer alan tarihsel konuların kronolojik bir şekilde ele alınmasında öğretmenlere büyük görevler düşmektedir. Öğrencilerimizin kronolojik düşünme becerisine sahip bireyler olabilmesi için öncelikle bu becerilerin öğretmenlerimizde bulunması önem arz etmektedir. Gelecekte öğretmenlik görevini üstlenecek olan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerine sahip olması gerekmektedir. Alan yazınında kronolojik düşünmeye yönelik birtakım çalışmaların olduğu fakat Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına yönelik çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Kronolojik düşünme becerilerine ilişkin bu çalışmanın Sosyal Bilgiler alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının tarihsel düşünme becerilerinden biri olan kronolojik düşünme becerilerini değerlendirmeye yönelik bu çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmamızda elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Bu araştırma: 2017-2018 öğretim yılının bahar dönemiyle, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilgiler öğretmenliği 1. sınıfta okuyan 16 öğretmen adayıyla ve öğretmen adaylarına yöneltilen sorularla sınırlıdır.

Çalışma Grubu

Çalışmamız, 2017-2018 öğretim yılı bahar döneminde Kilis 7 Aralık Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler öğretmenliği 1. sınıfta okuyan 11 kız 5 erkek toplam 16 öğretmen adayının katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak literatürde kabul görmüş kronolojik düşünme becerisini oluşturan alt beceriler doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan sorular ve ilgili görsellerin yer aldığı çalışma yaprakları kullanılmıştır. Veri toplama aracı oluşturulurken becerileri karşılayabilecek soruların seçimine dikkat edilmiş olup sorular oluşturulurken çeşitli dönemlerde sosyal bilgiler ders kitabı olarak okutulan materyalden ve elektronik ortamdan alınan görsellerden faydalanılmıştır. Sorular iki tarihçi ve iki tarih eğitimcisi olmak üzere dört uzman tarafından incelenmiştir. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra tekrar uzmanlara danışılarak son hali elde edilmiştir. Katılımcılardan kendilerine yöneltilen kronolojik düşünme becerilerine yönelik soruları yanıtlamaları istenmiştir. Böylece öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerini kullanma durumları derinlemesine bir şekilde incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerine ilişkin elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

A

B

C

D

Kanıt 1.

Tablo 1. Geçmiş Bugün Ve Gelecek Arasında Ayrım Yapabilmeye Yönelik Bulgular

Kanıt 1'deki görselleri geçmişten günümüze doğru sıralayıp, benzerlik ve farklılıkları belirtebilir misiniz?	f	%
Doğru	14	87.5
Yanlış	1	6.25
Boş	1	6.25
Resimler arasındaki benzerlikler	f	%
Aynı soydan gelme (Türk olma)	7	29.16
Lider	6	25
Başarı	4	16.66
Yönetici olma	3	12.50
Yenilik yapmış olma	2	8.33
Topraklarımızı korumak	1	4.16
Vatan ve millet sevgisi benimsetmek	1	4.16
Resimler arasındaki farklılıklar	f	%
Dönemleri	11	28.94
Kıyafet	10	26.31
Yönetim şekli	7	18.42
Döneme uygun kıyafetler	5	13.15
Farklı yenilikler	3	7.89
Yaşam biçimi	1	2.63
Ünvan	1	2.63

Tablo 1. İncelendiğinde resimleri geçmişten günümüze doğru sıralama sorusunu, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının % 87.5'i doğru bir şekilde sıralamış, % 6.25'i yanlış bir şekilde sıralamış, % 6.25'i ise soruyu boş bırakmıştır. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının büyük bir kısmı verilen görselleri geçmişten günümüze doğru olacak şekilde sıralayabildikleri görülmektedir.

Görseller arasındaki benzerlikler, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının belirttiklerinden anlaşılacağı üzere %29.16'sı Türk olması, %25'i lider olması, %16.66'sı başarılı olmaları, %12.50'si yönetici olmaları, %8.33'ü yenilik yapmış olma, %4.16'sı topraklarımızı korumak, %4.16'sı ise vatan ve millet sevgisi benimsetmek olarak ifade etmişlerdir.

Görseller arasındaki farklılıklar hususunda Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ifadeleri % 28.94'ü dönemleri, %26.31'i kıyafetleri, %18.42'si

yönetim şekli olarak yer almaktadır. Kavramların %13.15'i ise kılık kıyafetlerin zamana ve döneme göre farklı olduğu yönündedir.

Öğretmen adaylarının %26,31'i kıyafete vurgu yapmış olsada,sadece %13,15'i dönemin özelliklerini yansıtan kıyafet giydiklerinden bahsetmiştir. Bunlar da çoğunlukla birkaç kelimedenden oluşan cümleler kullanmışlardır. Örneğin;

ÖA.8. Kılık kıyafetleri zamana göredir.

ÖA.15. Dönemlerine uygun bir şekilde giyinmişlerdir.

Bir öğretmen adayı ise kıyafet ve dönem ilişkisini yorumlayabilmiştir. Örneğin;

ÖA.12. Bu resimlerde eski Türk hükümdarlarını görmekteyiz. D resminde eski Türk devleti hükümdarına ait bir resim vardır. Burada kıyafet göze çarpmakta, gayet rahat hareket edebilecek şekilde tasarlanmış. Atın da kullanımına bakılacak olursa, elbiseyle bağdaştırırsak Türklerin savaşçı bir toplum olduğunu ve özellikle de ordu millet özelliğini görmekteyiz. Geçmişten günümüze doğru gittikçe elbiseler değişmiş, günlük hayatta kullanılan at üstünde giymeye müsait olmayan rahat kıyafetler hükümdarlar tarafından terkedilmiş daha resmi daha ihtişamlı kıyafetler giymeye başlamışlardır. Burada da özellikle savaşta hükümdarın geride olduğunu, savaşı dolaylı olarak yönettiğini ileri sürebiliriz.

Kanıt 2.

Tablo 2. Belirli Bir Zaman Akışına Göre Tarihsel Metin Oluşturmaya Yönelik Bulgular

Görsellerden yararlanarak bir tarihsel metin oluşturmada öne çıkan ifadeler	f	%
Kubbe (Kültürel yapı devamlılık)	13	39.39
Zamana göre değişim & Dönem farklılığı	10	30.30
Yerleşik hayata geçiş & Göçebelige vurgu	7	21.21
Mimari alanda gelişme	2	6.06
İslamiyet öncesi ve sonrası	1	3.03

Tablo 2. İncelendiğinde Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının görsellerden yararlanarak bir tarihsel metin oluştururken belirttikleri ifadeler %39.39'u kültürel yapının devamlılığından ve mimari tarz olarak kubbe yapısından, %30.30'u zamana göre değişim ve dönem farklılığından, %21.21'i yerleşik hayata geçişten ve göçebelikten, %6.06'sı mimari alandaki gelişmeden, %3.03'ü İslamiyet öncesi ve sonrası şeklindedir. Öğretmen adayları görsellerden yararlanarak zamanın akışına göre bir metin oluşturmuşlar ancak görsellerin hangi dönem Türk medeniyetine ait olduğuna (İslam öncesi, Selçuklu, Osmanlı veya Türkiye Cumhuriyeti) vurgu yapmamışlardır. Öğretmen adayları görselleri kronolojik bir sıra içerisinde yorumlayarak, gördüklerini yazıya dökmeye çalışmışlardır. Örneğin;

ÖA.9. Eski zamanlarda insanlar yerleşik hayatta yaşamamışlardır. Göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir. Bu zamanla yeni yerleşmelerin gelişmesiyle olanaklar daha imkânli ve mümkün hale gelmiştir. Eski toplumlar göçebe bir hayat sürdürdükleri için mimari alanda pek gelişim gösterememişlerdir. Ancak yerleşik hayattan sonra hem mimarimiz, hem de birçok alanda farklı gelişmeler olmuştur. Mimarimizi yansıtan en canlı örnekler ise camilerimizdir. Çünkü Türk toplumu din ve inançlarına çok önem verir.

Tablo 3. Takvimde Belirtilen Tarihlerin Kaçınıcı Yüzyıla Ait Olduğuna Yönelik Bulgular

M.Ö. 3200	f	%
Doğru	13	81.25
Yanlış	2	12.50
Boş	1	6.25
1518	f	%
Doğru	15	93.75
Yanlış	0	0
Boş	1	6.25

Tablo 3 incelendiğinde M.Ö. 3200 yılının kaçınıcı yüzyıla ait olduğunu Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının %81.25'i M.Ö. 33.yüzyıl olarak doğru cevaplamış, bir aday 4. yüzyıl, bir aday ise 3-4. yüzyıllar arası yanıtını vererek yanlış cevaplamış ve bir öğretmen adayı da boş bırakmıştır. 1518 yılının kaçınıcı yüzyıla ait olduğunu Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının %93.75'i 16.yüzyıl olarak doğru cevaplamış, bir öğretmen adayı da boş bırakmıştır. Tabloya göre Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının büyük bir kısmı verilen tarihlerin kaçınıcı yüzyıla ait olduğunu doğru bir şekilde ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Takvimleri Birbirine Dönüştürmeye Yönelik Bulgular

Hicri 720 Miladi?	f	%
Doğru	8	50
Yanlış	8	50
Boş	0	0
Miladi 1965 Hicri?	f	%
Doğru	8	50
Yanlış	8	50
Boş	0	0

Tablo 4. İncelendiğinde hicri 720 yılını miladi yıla Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının %50'si doğru, %50'si ise yanlış olarak dönüştürmüş, miladi 1965 yılını hicri yıla dönüştürmede Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yine %50'si doğru, %50'si ise yanlış olarak dönüştürmüştür.

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR		TARİH ÇAĞLARI			
TAŞ ÇAĞI	MADEN ÇAĞI	İLK ÇAĞ MÖ 3200 MS 375	ORTA ÇAĞ 375-1453	YENİ ÇAĞ 1453-1789	YAKIN ÇAĞ 1789-
1. Eski Taş Çağı	1. Bakır Çağı	Yazının icadından Kavimler Göçü'ne kadar olan dönemi kapsar.	Kavimler Göçü'nden İstanbul'un Fethi'ne kadar olan dönemi kapsar.	İstanbul'un Fethi'nden Fransız İhtilali'ne kadar olan dönemi kapsar.	Fransız İhtilali'nden günümüze kadar olan dönemi kapsar.
2. Orta Taş Çağı	2. Tunç Çağı				
3. Yeni Taş Çağı	3. Demir Çağı				

Kanıt 3.

Tablo 5. Tarih Şeritlerinde Sunulan Bilgileri Yorumlamaya Yönelik Bulgular

Tarihin bu şekilde çağlara ayrılmasına katılıyor musunuz?	f	%
Katılıyorum	16	100
Katılmıyorum	0	0
Katılıyorum Çünkü	f	%
Tarih derslerini kolaylaştırır, insanların daha kolay öğrenmelerine yardımcı olur, tarih bilimine yardımcı olur	13	81.25
Kullanılan malzemeye göre adlandırılmış, insanların kendi dönemlerinde kullandıkları alete göre adlandırmışlar	2	12.50
Her dönemde farklı olayların yaşanması	1	6.25

Tablo 5. incelendiğinde, verilen görselden hareketle “Tarihin bu şekilde çağlara ayrılmasına katılıyor musunuz?” sorusuna Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının tamamı katılıyorum cevabını vermiştir. Katılıyorum cevabını veren adayların buna neden olarak %81.25’i tarih derslerini kolaylaştırır, insanların daha kolay öğrenmelerine yardımcı olur ve tarih bilimine yardımcı olur şeklinde, %12.50’si kullanılan malzemeye göre adlandırılmış, insanların kendi dönemlerinde kullandıkları alete göre adlandırmışlar, %6.25’i ise her dönemde farklı olayların yaşanması şeklinde cevaplar vermişlerdir. Örneğin;

ÖA. 1. Geçmişte yaşanmış olan dönemleri daha kolay incelememize yardımcı olur.

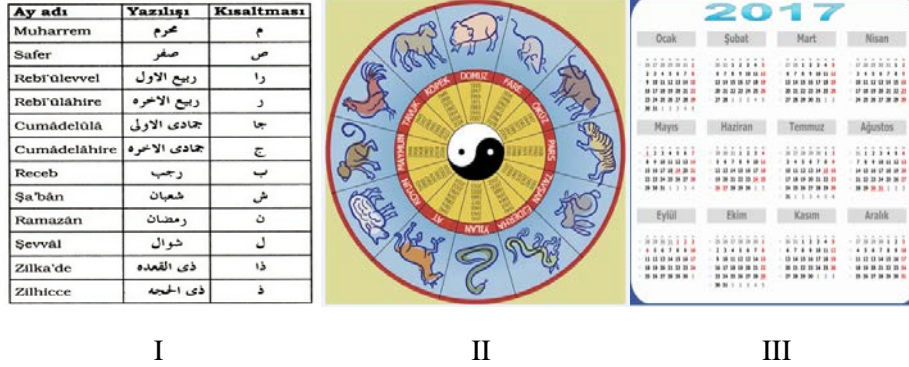
ÖA. 2. Tarihi dönemlerin böyle ayrılması ve kabul edilmesi derslerimizde çok yardımcı olmaktadır. Tarih dersini kolaylaştırmakta ve sadeleştirmektedir.

ÖA. 5. Tarihi dönemlerin böyle ayrılması tarih bilimine ve dersine yardımcı olmaktadır ve kolaylaştırmaktadır.

ÖA. 6. Böyle ayrılması tarih biliminde yardımcı ve kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Tarih dersinin verilmesinde yardımcı olmuştur.

ÖA.13. İnsanların daha kolay anlayabileceği bir şekilde sıralanmıştır. Daha anlaşılabilir ve ayırt edilebilir bir çağ ayrılması yapılmıştır.

ÖA. 15. Bu yaşanan olaylar dünyanın kaderini belirlediği için bu zamanları incelememizde işimizi kolaylaştırıyor.

Kanit 4.

Tablo 6. Takvimleri Geçmişten Günümüze Sıralama Ve Çeşitli Takvimlerin Kullanılmasının Sebeplerine Yönelik Bulgular

Takvimlerin kullanılma zamanlarına göre geçmişten günümüze doğru sıralayabilir misiniz?	f	%
Doğru	16	100
Yanlış	0	0
Boş	0	0
Türklerin dönem dönem değişik takvim çeşitleri kullanmalarının sebepleri neler olabilir?	f	%
Dini inanış, inanç	11	30.55
Çağdaşlaşma ve batılılaşma	9	25
İhtiyaçtan dolayı	6	16.66
Medeniyet değişimi	5	13.88
Bilimsel gelişmeler	2	5.55
Yaşanılan olaylar	1	2.77
Günün şartları	1	2.77
Kültürel farklılık	1	2.77

Tablo 6. İncelendiğinde görsellerden hareketle “Bu takvimlerin kullanılma zamanlarına göre geçmişten günümüze doğru sıralayabilir misiniz?” sorusu sorulmuş Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının tamamı verilen takvimleri doğru bir şekilde sıralayabilmişlerdir. “Türklerin dönem dönem değişik takvim çeşitleri kullanmalarının sebepleri neler olabilir?” sorusuna ise Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yanıtları %30.55’i dini inanış, %25’i çağdaşlaşma ve batılılaşma, %16.66’sı ihtiyaçtan dolayı, %13.88’i medeniyet değişimi şeklindedir. Öğretmen

adayları genelde takvim değişimini mantıklı gerekçelere dayandırabilmişlerdir. Örneğin;

ÖA.1. Göç eden bir toplum oldukları için göç ettikleri yerlerde farklı kültürlerle etkileşime girmeleriyle çeşitli takvimler kullanmışlardır.

ÖA.8. On iki hayvanlı Türk takvimi İslamiyet'ten önceki inançtan ve ihtiyaçtan dolayı kullanılmıştır. Hicri takvim İslamiyet'in kabul edilişiyile kullanılmaya başlanılmıştır. Dini günleri belirlemede büyük öneme sahiptir. Miladi takvim cumhuriyet döneminde çağa ayak uydurmak amacıyla kabul edilmiştir. Günümüzde de hala kullanılmaktadır.

ÖA.13. Tarih boyunca pek çok devir atladık bu yüzden Türklerin dininde dilinde ve gelenek göreneklerinde değişimler oldu. Bu yüzden de siyasi ve sosyal değişimler meydana geldi. Takvimlerin değişmesi de bu yüzdendir.

a) Aurelius Augustinus (354-430) 6 dönemli dünya tarihini şu şekilde ortaya koymuştur:

1) *İnfantia/Çocukluk (1-7) : Hz.Adem-Hz.Nuh(Tufan)*

2) *Pueritia/Delikanlılık(8-14) : Hz.Nuh-Hz.İbrahim*

3) *Adolescentia/Gençlik(15-28) : Hz.İbrahim-Hz.Davud*

4) *İuventus/Gençlik(29-40) : Hz.Davud-Babil Sürgünü*

5) *Gravitas/Olgunluk(41-50) : Babil Sürgünü-Hz.İsa'nın doğması, kendi orjinal ifadesiyle "Hz.İsa'nın insan olması"*

6) *Senectus/Yaşlılık(50-) : Hz.İsa'nın Doğması-Dünyanın Sonu, "Altıncı gün şu anda yaşanmakta ve belli bir neslin sayısı ile sınırlandırılmaz"(URL 3, 2018).*

b) Karl Marx (1818-1883) dünya tarihini aşağıda belirtilen şu dönemlere ayırmıştır:

- *Sınıfsız toplum*
- *Köleleğin istidam edildiği toplum*
- *Feodal toplum*
- *Burjuvanın hakim olduğu toplum*
- *Proletarya diktatörlüğü*

- *Sınıfların ortadan kalkması ve komünist toplum* (Alkan, 2009).
- c) Christoph Cellarius'un (1634-1707) çağ tasnifi şu şekildedir:
1. *Başlangıç-337, "Historiaantiqua"/ Antik veya Eskiçağ*
 2. *337-1453, "Historiamediaevi" / Ortaçağ*
 3. *1453-sonrası, "Historiaaevi moderni"/ Yeniçağ* (Buchman, 2002: 72).

Tablo 7. Tarihin Farklı Kişiler Tarafından Farklı Dönemlere Ayrılmasına Yönelik Bulgular

Tarihin farklı kişiler tarafından farklı dönemlere ayrılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?	f	%
Dünya görüşü ve düşünce yapılarının farklı olması	13	21.66
Yaşanılan dönemin farklı olması	9	15
İdeolojilerine göre	7	11.66
Tarihi çağlara göre ayırma	7	11.66
Dini eksenli	6	10
Toplumsal farklılık	5	8.33
Yaşanılan olaylar	4	6.66
Coğrafi farklılık	3	5
Kişisel özellikler	2	3.33
Ekonomik olarak	2	3.33
Farklı yaşam tarzı	1	1.66
Toplumun ihtiyacına göre	1	1.66

Öğretmen adaylarına tarihin farklı dönemlere ayrılmasına yönelik yukarıda görülen üç farklı yaklaşım verilerek "Tarihin farklı kişiler tarafından farklı dönemlere ayrılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yanıtlarının %21.66'sı dünya görüşü ve düşünce yapılarının farklı olması, %15'i yaşanılan dönemin farklı olması, %11.66'sı ideolojilerine göre, %11.66'sı tarihi çağlara göre ayırma olarak, %10'u ise dine göre ayrılmıştır şeklindedir. Genelde öğretmen adayları tablodan da anlaşılacağı üzere tarihin çağlara ayrılmasında kişilerin dini, ideolojik veya kültürel farklılıklarını yansıttıklarını görebilmişlerdir. Örneğin;

ÖA.3. *Bu kişiler değerlendirmede bulunurken yaşadıkları çevreyi dini inanışlarını ve dünya görüşlerine dayanarak ortaya atmışlardır.*

ÖA.12. *Bu durum aslında birazda bu insanların kendi ideolojisiyle alakalıdır. Burada ilk önce Augustinus bir insanın gelişme evresine benzetmiştir dünya tarihini, Karl Marx ekonomi ile ilişkilendirmiş ona göre sınıflandırma yapmış, son olarak Cellarius çağları üç grupta tam tarihi çağ olarak ele almıştır. Yani bakış açıları ve ideolojiler fikirleri de etkiler.*

ÖA.13. *Kişilerin farklı zihniyete sahip olmaları siyasi ve sosyal yönden farklı yaşam tarzlarından ve kendine özgü düşünce yargısından dolayı farklı dönemlere ayrılmıştır.*

ÖA.15. *Üçü de farklı zamanlarda yaşadığı için farklı bakış açılarıyla yaklaşmışlardı.*

ÖA.16. *Hepsi yaşadığı dönemdeki duruma ve düşüncesine göre sınıflandırmıştır. Böyle yapmaları zenginlik ve farklılık yapmıştır.*

Tablo 8. Tarih Şeridi Oluşturmaya Yönelik Bulgular

Kendinize göre tarihi çağlara ayıran bir tarih şeridi oluşturmak isteseniz nasıl bir tarih şeridi oluştururdunuz sorusunda öne çıkan kavramlar.	f	%
Yazının icadı	11	20
İstanbul'un Fethi	9	16.36
Yazıdan önce(Tarih öncesi çağlar)	8	14.54
Uzaya çıkış	4	7.27
Hz.İsa'nın doğuşu	4	7.27
Malazgirt Savaşı	3	5.45
Fransız Devrimi (İhtilali)	3	5.45
Kavimler Göçü	3	5.45
ABD'nin kuruluşu	2	3.63
Roma'nın ikiye ayrılması	2	3.63
Coğrafi Keşifler	2	3.63
I.Dünya Savaşı	1	1.81
II.Dünya Savaşı	1	1.81
Atom Bombası	1	1.81
Sovyetlerin Dağılışı	1	1.81

Tablo 8 incelendiğinde, “Kendinize göre tarihi çağlara ayıran bir tarih şeridi oluşturmak isteseniz nasıl bir tarih şeridi oluştururdunuz?” sorusuna Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yanıtlarından anlaşıldığı üzere tarih şeridi oluştururken öne çıkan kavramların %20’si yazının icadı, %16.36’sı İstanbul’un

Fethi, %14.54'ü yazıdan önce (tarih öncesi çağlar), %7.27'si ü uzaya çıkış, %7.27'si Hz. İsa'nın doğuşu, %5.45'i Malazgirt Savaşı, %5.45'i Fransız Devrimi (İhtilali), %5.45'i kavimler göçü, %3.63'ü ABD'nin kuruluşu, %3.63'ü Roma'nın ikiye ayrılması, % 3.63'ü coğrafi keşifler şeklindedir. Bunun yanında %1.81'i I.Dünya Savaşı, II.Dünya Savaşı, atom bombası ve Sovyetlerin dağılışı gibi ifadeler kullanarak tarih şeridi oluşturmuşlardır. Bazı öğretmen adaylarının oluşturmuş oldukları tarih şeritleri aşağıdaki gibidir;

ÖA.1. Yazıdan Önce – Yazının İcadı – Kavimler Göçü – İstanbul'un Fethi – Fransız Devrimi – Uzaya Çıkış

ÖA.4. Yazının İcadı – Hz.İsa'nın Doğuşu – İstanbul'un Fethi – I.Dünya Savaşı

ÖA.5. Tarih Öncesi Dönem – Yazının İcadı – Roma'nın Kuruluşu – İstanbul'un Fethi – Fransız Devrimi – Atom Bombası – Sovyetlerin Dağılışı

ÖA.14. Tarih Öncesi Dönem – Yazının İcadı – Roma'nın ikiye ayrılması – Malazgirt Savaşı – İstanbul'un Fethi – ABD'nin Kuruluşu – İnsanlığın Uzaya Çıkışı

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Geçmiş, bugün ve gelecek arasında ayırım yapar, becerisi doğrultusunda katılımcıların büyük bir kısmının Tablo 1'deki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere verilen görselleri kronolojik olarak doğru bir şekilde sıralayabildikleri görülmüştür. Ancak Tablo 1'deki kanıtlardan hareketle benzerlik ve farklılıklar bulunurken öğretmen adaylarının yaşanan dönemle ilişki kurarak kıyafetlerin dönemin özelliklerini yansıttığına, zamana göre değişime ve içinde bulunulan dönemin şartlarına yeterince vurgu yapamadıkları görülmüştür. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının görselleri kronolojik olarak yorumlama ve anlamlandırma noktasında birtakım eksikliklerinin olduğu düşünülebilir. Bayramoğlu (2016)'nın çalışmasında da öğrencilerin olayları kronolojik bir şekilde kolayca sıralayabildikleri ancak tarihsel olay ve olguların kronolojik olarak değerlendirilmesi noktasında zorlandıklarının görülmesi araştırmamızın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Tarih derslerinin ezberci anlayış yerinetarihte meydana gelmiş olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurarak, o dönemin şartlarına göre düşünmeyi sağlayacak eğitimin verilmesi, öğretmen adaylarının bu konudaki gelişimlerini artırabilir.

Belirli bir zaman akışına göre tarihsel bir metin oluşturur, becerisi doğrultusunda katılımcılardan verilen görselleri kullanarak tarihsel bir metin

oluşturmaları istenmiştir. Katılımcılar görsellerin hangi dönem Türk medeniyetine ait olduğuna vurgu yapmamış olsalar da Tablo 2’de kültürel yapının devam ettiğine, zamana göre değişime, dönem farklılığına, göçebelikten yerleşik hayata geçildiğine ve mimari alandaki değişimi ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları görsellerin hangi dönemi yansıttığından hareket ederek kronolojik olarak tarihsel bir metin oluşturmaya çalışmışlardır.

Takvim zamanını günler, haftalar, aylar, yıllar, yüzyıllar, bin yıllar olarak ölçme. Takvim çeşitleri ve bunlara ait temel kavramlar üzerinden zamanı hesaplama ve diğer takvim sistemlerine dönüştürür, becerisi doğrultusunda katılımcılara 3, 4 ve 6. Sorular yöneltilmiştir. Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların büyük bir kısmı tarihlerin kaçınıcı yüzyıla ait olduğunu M.Ö.-M.S. ve yüzyıl kavramlarına dikkat ederek doğru bir şekilde ifade etmiştir. Safran ve Şimşek (2006)’in ilköğretim öğrencilerine yönelik yapmış olduğu çalışmada ise çocukların M.Ö.-M.S. kavramlarına yönelik işlem yapabilme konusunda başarısız oldukları belirlenmiştir. Bu durum çalışmamızın sonucuyla farklılık göstermektedir. Bu farklılığın ortaya çıkmasında çocukların öğretmen adaylarına göre bilişsel ve zihinsel gelişim yönünden yeterli düzeyde olmamasının etkili olduğu düşünülebilir. Tablo 4’te görüldüğü üzere farklı takvimlerdeki tarihleri birbirine dönüştürmeyi katılımcıların %50’si doğru, %50’si ise yanlış olarak dönüştürmüştür. Katılımcıların farklı takvimlerdeki tarihleri birbirine dönüştürme noktasında zorlanmalarının nedeni olarak formül ve işlem bilgisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Tablo 6’da görüldüğü üzere takvimleri geçmişten günümüze sıralama ve çeşitli takvimlerin kullanılmasının sebeplerine yönelik soruya katılımcıların tamamı farklı takvimlere ait görselleri geçmişten günümüze kronolojik olarak doğru bir şekilde sıralamış ve Türklerin dönem dönem değişik takvim çeşitleri kullanmalarının sebeplerini ise kronolojik olarak mantıklı gerekçelere dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır.

Tarih şeritlerinde sunulan bilgileri yorumlar, becerisi doğrultusunda klasik tarih şeridi verilerek tarihin bu şekilde çağlara ayrılmasına katılıyor musunuz? sorusu sorulmuş ve Tablo 5’te görüldüğü üzere katılımcıların tamamı katılıyorum cevabını vermiştir. Tarihi, dönemlere ayırmaya yönelik yaklaşımları karşılaştırır ve farklı yaklaşımlar önerir, becerisi doğrultusunda ise katılımcılara tarihi, çağlara veya dönemlere ayırmaya yönelik üç farklı yaklaşım verilerek tarihin farklı kişiler tarafından farklı dönemlere ayrılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? sorusu sorulmuş öğretmen adayları Tablo 7’de görüldüğü üzere tarihin farklı kişilerce farklı dönemlere ayrılmasını mantıklı gerekçelere dayandırarak açıklamışlardır. Ancak bu durum Tablo 5. ile çelişki göstermektedir. Tablo 5’te adayların hemen hepsi klasik tarih çağ ayırımına eleştirisiz bir şekilde katılırken, Tablo 7’de görüldüğü üzere üç farklı tarihi çağ ayırımı verildiğinde öğretmen adaylarının farklı bakış açıları ile konuya yaklaştıkları görülmüştür. Buradan hareketle öğretmen adaylarının alternatifler sunulduğunda düşünebildikleri ve

yorum yapabildikleri ancak genel kabul görmüş veriler karşısında eleştirel bir bakış açısıyla konuya bakamadıkları görülmüştür. Öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerini sergilerken bağımsız alternatifler sunmaktan çok birtakım önerilerden yola çıkarak beceriyi sergilemiş olmaları bu konuda yeterli donanıma sahip olmadıkları kanaatini oluşturmaktadır. Dilek ve Dilek (2015)'in çalışmasında da öğrencilerin zamanı kronolojik olarak anlamlandırmakta ve yorumlamakta birtakım güçlükler yaşaması çalışmamızın sonucuyla benzerlik göstermektedir. Tarih derslerinin kronolojik düşünme becerisiyle ilişkilendirilerek verilmesi öğretmen adaylarının bu becerilerini artırmaları noktasında etkili olabilir.

Tarihsel süreklilik ve değişimi açıklamak amacıyla bir tarihsel akış şeması oluşturur, becerisi doğrultusunda katılımcılara kendinize göre tarihi çağlara ayıran bir tarih şeridi oluşturmak isterseniz nasıl bir tarih şeridi oluştururdunuz? sorusu sorulmuştur. Tablo 8'e göre katılımcıların oluşturmuş oldukları tarihsel akış şemasında klasik olarak yazının icadı, İstanbul'un Fethi ve yazıdan önce (tarih öncesi çağlar) gibi ifadeler yer verilirken öğretmen adayları az da olsa bunların dışında klasik tarihsel akış şemalarından farklı olarak uzaya çıkış, ABD'nin kuruluşu, atom bombası ve Sovyetlerin dağılışı gibi ifadeler kullanarak kendilerine özgü tarihsel akış şeması oluşturmuşlardır.

Sonuç olarak araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının muhtemelen yeterince tarihsel kavrama becerisine sahip olmadıklarından, kronolojik düşünme becerilerinin de istenilen seviyede olmadığı düşünülmektedir. Nitekim yönlendirme yapıldığında, düşündükleri ve mantıklı çıkarımlarda buldukları ancak yönlendirilmediklerinde, verilen herhangi bir kanıtı çoğunlukla olduğu gibi kabul ettikleri ya da yorumlamakta zorlandıkları bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının kronolojik düşünme becerilerini sergilemekte zorlandıkları, eksik oldukları ifade edilebilir. Özmen (2015)'in çalışmasında da öğretmen adaylarının tarihsel düşünme becerileriyle dolayısıyla kronolojik düşünme becerisiyle ilgili yeterince eğitim almadıkları ve uygulama noktasında eksikliklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bulgulardan da anlaşıldığı üzere tarihsel kavrama becerisinin eksikliği kronolojik düşünme becerilerinde de eksikliğe yol açmaktadır. Öyleyse Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının tarihsel düşünme becerileri ve bunun yanında kronolojik düşünme becerilerinin istenen seviyeye gelebilmesi için mümkün olduğunca tarihi eserleri okumaları ve tarih derslerinin Sosyal Bilgiler programında artırılması bu soruna çözüm olabilir. Ayrıca, Akıncı (2011)'nin çalışmasında öğrencilerin resimlere bakarak zamanı belirleme konusunda başarı göstermiş olmaları ve Akıncı ve Dilek (2012)'in çalışmasında da öğrencilerin resimlerin zamanını tespit ederek konuyu daha iyi anlamış olmaları dikkate alındığında derslerde tarihsel görsellerin daha fazla kullanılması öğretmen

adaylarının ve ileride yetiştirecekleri çocukların kronolojik düşünme becerilerinin geliştirilmesinde yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Güngör Akıncı, Besime Arzu (2011), **İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Temsili Resim Kullanımıyla Tarihsel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi**, Doktora Tezi, İstanbul.
- Güngör Akıncı, Besime Arzu ve Dilek, Dursun (2012), **“Sosyal Bilgiler Öğretiminde Temsili Resim Kullanımıyla Tarihsel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi”**, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 36(36), ss. 5-23.
- Aktın, Kibar ve Dilek, Dursun (2016), **“Okul Öncesi Dönemde Kronolojik Düşünme: Bir Durum Çalışması”**, Sakarya University Journal of Education, 6(3), ss. 129-144.
- Alkan, Necmettin (2009), **“Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üç’lü Sistem ve “Avrupa Merkezci” Tarih Kurgusu”**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(9), ss. 23-42.
- Arseven, Ayla; Dervişoğlu, Mehmet Fatih ve Arseven, İlhami (2015), **“Tarih Öğretmen Adaylarının Sorgulama Becerileri ile Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki”**, TheJournal Of Academic Social Science Studies, (32), ss. 171-185.
- Çelik Bayramoğlu, Alev (2016), **Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Tarih Konularının Tarihsel Düşünme Becerileri Açısından Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Bickford, John H. ve Rich, Cynthia W. (2014), **“Historical Thinking And Common Core: Facilitating Adolescents Scrutiny Of The Credibility Of Slave Narratives”**, A Journal Of The Social Studies, 75 (1), ss. 1-14.
- Buchmann, Bertrand Michael (2002), **Einführung in die Geschichte**, Facultas AG, Wien.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı (2009), **“Tarih Öğretmenlerinin Tarihsel Düşünme Becerilerine Yönelik Görüşleri”**, Milli Eğitim Dergisi, 39(184), ss. 228-239.
- Dilek, Dursun (2002), **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**, (2. baskı b.), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

- Dilek, Dursun ve Dilek, Gülçin (2015), **Tarihsel Becerilerin Öğretimi**, İçinde Demirel, Muammer (Ed.) *Tarih öğretim yöntemleri* (II.baskı), Pegem Akademi, Ankara.
- Güneş, Firdevs (2012), “**Öğrencilerin Düşünme Becerilerini Geliştirme**”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (32), ss. 127-146.
- Kant.1 Karakaya, Fatih Mehmet; Midilli, Aliye ve Güven, Mehmet Necati (2017), **6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**, Sema, C. Ş. (Ed.), Sevgi yayınları, Ankara.
- Kant.2 Karakaya, Fatih Mehmet; Midilli, Aliye ve Güven, Mehmet Necati (2017), **6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı**, Sema, C. Ş. (Ed.), Sevgi yayınları, Ankara.
- Kazancı, Osman (1989), **Eğitimde Eleştirci Düşünme ve Öğretimi**, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara.
- Keçe, Murat (2015), “**Tarihsel Düşünme Becerileri İle Tarih Okuryazarlığı Becerilerinin Karşılaştırılması**”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), ss. 107-121.
- Keleş, Hamza ve Kiriş, Ayten (2010), “**Tarihsel Tartışma ve Tarihsel Tartışma Metni Yazma**”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), ss. 187-205.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). Sosyal bilgiler öğretim programı. <http://mufredat.meb.gov.tr> (25.11.2018).
- Murray, D. R. (2013). **Exploring Three Fifth-Grade Teachers’ Understanding Of Historical Thinking: A Case Study**. (Doctor Of Philosophy), Utah State University Logan, Utah.
- Özden, Yüksel (2009), **Öğrenme ve Öğretme**, (9.baskı), Pegem Yayınları, Ankara.
- Özmen, Cengiz (2015), “**Social Studies Teacher Candidates Views On Historical Thinking Skills**”, *Educational Research and Reviews*, 10(14), ss. 2031-2042.
- Saban, Ahmet (2000), **Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar**, Nobel Yayınevi, Ankara.

Safran, Mustafa ve Şimşek, Ahmet (2006), “İlköğretim Öğrencilerinde Tarihsel Zaman Kavramının Gelişimi”, İlköğretim Online Dergisi, 5(2), ss. 87-109.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2011), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Zincirli, Özgün (2014), Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Anne Baba Tutum Algısı, Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

İnternet Kaynakları:

Kanıt.1 <https://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/images/osmanli-devletini-kim-kurdu.gif>. (15.04.2018).

Kanıt.1 <http://www.gezegendennotlar.com/wp-content/uploads/2017/07/ataturk-sapka.jpg>. (15.04.2018).

Kanıt.1 <http://www.3.bp.blogspot.com/eQdcGdSw9sw/U21BDicOzoI/AAAAA/AAABWM/MZbgu6SONfk/s1600/Mahmut+II.jpg>. (15.04.2018).

Kanıt.2 <https://www.osmanli-devleti.net/datas/pagethumb/3133-thumb.gif>. (17.04.2018).

Kanıt.2 <http://www.img.youtube.com/vi/JFWUQS3wId8/hqdefault.jpg>. (17.04.2018).

Kanıt.2 https://www.diyaret.tv/uploaded/IcerikUstuFoto_21556014_IUst.JPG. (17.04.2018).

Kanıt.3 <http://www.i59.tinypic.com/2uzc9z5.jpg>. (20.04.2018).

Kanıt.4 https://www.galeri.uludagsozluk.com/25/hicri_takvim_120242.jpg. (22.04.2018).

Kanıt.4 http://www.nkfu.com/wp-content/uploads/2013/01/12-hayvanli_takvim1.jpg. (22.04.2018).

Kanıt.4 <https://www.programdoktoru.blogspot.com/2016/12/2017-yili-takvimi.html>. (22.04.2018).

URL.1.<http://www.kronoloji.nedir.org>. (25.11.2018).

URL.2.<http://phi.history.ucla.edu/nchs/historical-thinking-standards/>.

URL.3.<http://www.unifr.ch/bkv/kapitel1940-29.htm>. (15.04.2018).

İngilizce Dersi Test Maddelerinde Resim Kullanımının Test ve Madde Psikometrik Özelliklerine Etkisi ¹

Miray ÖZSU

MEB, Öğretmen

mirayyolacan0000@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2769-5183>

Niyazi CAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Yön. Tef. Plan. Eko. Bilim Dalı

niyazican46@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4373-0719>

Öz

Sınıf içi değerlendirme ve ulusal sınavlarda sıklıkla kullanılan çoktan seçmeli maddeler, kök ve seçeneklerden oluşmaktadır. Bu maddelerin kökleri incelendiğinde farklı disiplinler için resim veya grafik gibi farklı öğelerin eklendiği görülmektedir. Özellikle yabancı dil sınavlarındaki çoktan seçmeli maddelerde kökte bulunan resmin madde kökünü ve cevabı açıklayıcı amaç için kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada İngilizce dersi için çoktan seçmeli maddelerde resim kullanım amacının test ve madde psikometrik özelliklerini nasıl değiştirdiği araştırılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle liseye geçiş sınavlarında (TEOG) madde kökünde resim olmayan ancak resim eklemeye uygun olan 20 madde seçilmiş, ardından bu maddelere madde kökünü ve cevabı açıklayacak formatta resimler eklenerek 8.sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre madde ve test psikometrik özelliklerini soru kökünde bulunan resmin kullanım amacına göre değişim gösterdiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Sınavlar, Çoktan Seçmeli Maddeler, Test ve Madde Psikometrik Özelliği, Görselin Etkisi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 29.02.2020 / 18.04.2020

Künye Bilgisi: Özsu, M. ve Can, N. (2020). İngilizce Dersi Test Maddelerinde Resim Kullanımının Test ve Madde Psikometrik Özelliklerine Etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 85-103. DOI: 10.33437/ksusbd.693800

The Effect of the Using Visuals in Test Items of English Lessons on Test and Item Psychometric Properties

Abstract

Multiple choice items, consisting of a stem and options, are frequently used in classroom assessment and national exams. When the items are analyzed, it is seen that pictures or graphics are added to the stem of the items for different disciplines. Multiple choice items used in foreign language exams, it is seen that the picture in the stem is used for the purpose of explaining the stem and directing to the answer. In this study, it was investigated how the purpose of using pictures in multiple choice items for English lesson changed the test and item psychometric properties. In this context, first, 20 items that do not have a picture at the stem, suitable for adding pictures, were selected from the high school exams (TEOG). Then they were added pictures in a format that would explain the stem and direct to the answer. Picture added questions and their original formats are applied as an exam to 8th grade students. According to the findings, the item and test psychometric properties were found to vary according to the intended use of the picture at the question stem.

Keywords: English Exams, Multiple Choice Items, Test and Item Psychometric Properties, Effect of Visual.

GİRİŞ

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) göre temel eğitimin amacı, “Her Türk çocuğunun iyi birer yurttaş olabilmesi için, gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlık kazanmasını, millî ahlak anlayışına uygun olarak yetişmesini, ilgi, yeti ve yetenekleri doğrultusunda hayata ve bir üst öğrenime hazırlanmasını sağlamaktır” (MEB, 2011). Özellikle öğrencilerin akademik bilgi ve becerilerini ölçmek için gerek sınıf içi değerlendirmeler gerekse kademeler arası geçişlerde ulusal sınavlar uygulanmaktadır. Yapılan bu sınavların formatları ve isimleri yıllar içinde değişiklik gösterse de amacı ve kullanılan soru türü aynı kalmıştır. Örneğin, ilköğretimden ortaöğretime geçişte yapılan bu sınavlar, 1997’den 2008 yılına kadar sadece sekizinci sınıflara yönelik olarak uygulanmış ve Ortaöğretim Kurumlarına Öğrenci Seçme Sınavı (OKS) olarak adlandırılmıştır (MEB, 2015). 2008 yılından itibaren bu sınav, Seviye Belirleme Sınavı (SBS) olarak altı, yedi ve sekizinci sınıflara uygulanmıştır (MEB, 2015).

2013-2017 yılları arasında sınav, Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) adı altında uygulanmaya başlamıştır. Altı temel ders (Türkçe,

Matematik, Fen Bilimleri, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İngilizce) için 8. sınıfta öğretmenler tarafından dönemsel olarak yapılan sınavlardan biri ortak olarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir (MEB, 2015). 2013-2017 yılları arasındaki eğitim-öğretim dönemlerinde TEOG dönemde bir, yılda iki kez belirli tarihlerde uygulanmış ve bu tarihlerden üç hafta sonra mazeret sınavı yapılmıştır. Sorular, sınavların yapılacağı tarihe kadar okulda öğretilen ilgili derslerin öğretim programlardan belirlenen kazanımlar esas alınarak öğrencinin eleştirel düşünme, analiz yapma, problem çözme, sonuç çıkarma, yorumlama ve benzeri becerilerini ölçecek nitelikte hazırlanmıştır (MEB, 2016). Bu uygulama ile öğrenci performansının, sonuç değil süreç odaklı olarak değerlendirilmesi, öğretim programının bütün ülkede aynı zamanda uygulanması ve program kazanımlarının objektif bir sınav ya da yazılı vasıtasıyla ölçülmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır (MEB, 2016). Ayrıca öğrencilerin sınav heyecanı faktörünü minimum düzeye indirmek için sınav, her öğrencinin kendi okulunda gireceği şekilde planlanmıştır. Her biri 20 sorudan oluşan altı temel dersten yapılan sınav, iki günde toplam 6 oturum olarak uygulanmıştır. Her sınava ortalama 1.150.000 öğrencinin girdiği TEOG sınavının sonuncusu 2017 Nisan ayında yapılmıştır (MEB, 2017). 2013 Kasım itibariyle her yıl mazeret sınavları dahil dört sınav uygulanmış ve 2017 Nisan dahil olmak üzere toplam 16 sınav yapılmıştır.

2017- 2018 Eğitim- Öğretim Yılı itibariyle sınav, Liselere Geçiş Sınavı (LGS) adı altında uygulanmaya başlanmış ve sınava başvuru öğrencinin isteğine bağlı olarak yapılmıştır. LGS önceki sınav gibi altı temel dersten ancak yılda bir kez, tek gün ve iki oturum olarak eğitim- öğretim yılı sonunda belirlenen merkezlerde uygulanmaya başlanmıştır (MEB, 2017). Seçme ve yerleştirme amacıyla yapılan ortaokuldan liseye geçişte uygulanan bütün sınavlarda, ölçme ve değerlendirme araçlarından çoktan seçmeli testler kullanılmıştır.

Çoktan Seçmeli Testler

Ölçme araçlarından biri olan çoktan seçmeli testler, testi cevaplayanlar için yanıtlarını belirli sayıdaki seçenekler arasından seçerek vermesini gerektiren maddelerden oluşan ölçme araçlarıdır (Turgut, 1987). Madde, testini puanlanabilen en küçük birimdir. Bir madde, kök ve seçeneklerden oluşur. Seçeneklerde cevaplayanların seçebileceği olası yanıtlar vardır. Seçenekler iki kısma ayrılır; doğru yanıt ve çeldiriciler. Madde köküne doğru yanıt veren seçeneğe doğru cevap, doğru yanıtı vermeyen seçeneklere ise çeldiriciler denir.

Eğitimin her basamağında kullanılan çoktan seçmeli testlerin kullanımının avantajları ve dezavantajları literatürde oldukça değinilmiştir. Özellikle açık uçlu sorular ile karşılaştırıldığında çoktan seçmeli testlerin en büyük avantajlarından biri, belirlenen sınav süresinde sayıca daha fazla madde kullanımı sağlamasıdır.

Bu durum sınavın hem güvenilirliğini hem de kapsam geçerliliğini artırabilir. Ayrıca sınav sonuçları değerlendirilirken, çoktan seçmeli testler açık uçlu sorulara göre daha objektif ve nesnedir. Ancak çoktan seçmeli testler, zayıf yönlerinden biri, başarının şansa bağlı olabilme ihtimalidir. Ölçülen davranışa sahip olmayan bireyin şans faktörü ile doğru seçeneği işaretlemesi, şans başarısı olarak nitelendirilir. Ayrıca çoktan seçmeli sorularda çeldiricileri hazırlama süreci oldukça zaman alıcı ve uğraştırıcıdır (Atılğan vd., 2007: 235-238). Çoktan seçmeli testlerin avantajlarından biri psikometrik özelliklerinin incelenmesidir.

Psikometrik Özellikler

Küçük gruplarda uygulanan çoktan seçmeli testlerin psikometrik değerleri klasik test toerisi (KTT) kullanılarak hesaplanır. Klasik test kuramı gerçek puanı gözlenen puandan kestirmeye çalışan kuramlardan biridir. Klasik test kuramına gerçek puan modeli de denilmektedir (Doğan ve Tezbaşaran, 2003). Kuramın varsayımı, bir bireyin özellikleri sabittir ve gözlenen puanlardaki değişim, yorgunluk veya şans gibi çeşitli faktörlerin sonucu olan random hatalardan kaynaklanır (Crocer ve Algina, 1986). Klasik test kuramında test ve madde psikometrik özelliklerinin hareket noktası madde güçlük düzeyi (p) ve madde ayırtıcılığıdır (r). Bu istatistikler yardımıyla teste ait özellikler kestirilebilir (Osterlid, 1989). Testin psikometrik değerleri genellikle test güvenilirliği, madde güçlük indeksi ve madde ayırt edicilik indeksi olarak sınıflandırılır. Güvenirlik, genel tanımıyla ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınık olma derecesi olarak ifade edilmektedir (Turgut ve Baykul, 2015). Bir ölçme aracının güvenilirliğini arttırmak, madde sayısını arttırmak, maddeleri açık anlaşılır ve net ifadelerle yazmak, öğrencilerin sınava olan motivasyonunu arttırmak, sınav süresinin az ya da çok fazla olmayacak şekilde ayarlamak, tesadüfi hata kaynaklarını olabildiğince azaltmakla mümkün olmaktadır (Atılğan vd., 2007). Testte yer alan maddelerin testin tamamı ile uyumunu güvenilirlik katsayısı göstermektedir. Güvenirlik katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Güvenirlik katsayısının 1'e yakın bir değer alması testin maddeleri arasındaki iç tutarlılığın yüksek olduğu ve testin güvenilir sonuçlar ürettiği şeklinde yorumlanmaktadır (Baykul, 2000). Bir ölçme aracının hatasız ölçebilmesi güvenilirliğini, ölçülen özelliği başka özellik karışmaksızın ölçebilmesi de geçerliliğini göstermektedir.

Bir maddenin güçlüğü, o maddeye doğru cevap verenlerin sayısının testi alanların sayısına oranıdır. Madde güçlük katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır (Turgut ve Baykul, 2015). Bire yaklaştıkça madde kolaylaşır, sıfıra yaklaştıkça zorlaşır. (Atılğan vd., 2007). Madde güçlük katsayısı hem bir ortalama hem bir yüzde hem de bir olasılık belirtir. Madde güçlüğü orta değeri 0.50'dir. Bu değer her maddenin, orta güçlükte (zorlukta) olduğunu gösterir ve madde güçlük değeri

sıfıra yaklaştıkça (bilmeyen sayısı arttıkça) madde zorlaşır, madde güçlük değeri bire yaklaştıkça (bilen sayısı arttıkça) madde kolaylaşır.

Madde ayırt edicilik gücü, maddenin ölçülen davranışa sahip olanla olmayanı ne ölçüde ayırdığını göstermektedir. Bir maddenin, bilen ile bilmeyeni ayırabilmesinin derecesidir (Turgut ve Baykul, 2015). Maddenin güvenilirliğinin bir ölçüsünü veren madde ayırt ediciliği, bir maddenin en önemli istatistiğidir. (Güler, 2015: 58). Bu sebeple bir maddenin teste alınıp alınmamasına karar verilirken öncelikle madde ayırt ediciliğinin yüksek olup olmadığına bakılır. (Güler, 2015: 58). Madde ayırt ediciliği maddenin ölçmek istenilen davranışı ölçüp ölçmediği ile ilgili olduğu için bu katsayıya madde geçerliği de denmektedir. Madde ayırt edicilik gücü bir korelasyon katsayısıdır. Diğer korelasyon katsayıları gibi (-1) ile (+1) aralığında değerler alır. Bu katsayının (+) işaretli değerleri, maddenin ölçtüğü niteliğin testin bütününde ölçülen nitelikle uyumlu olduğunu; (-) işaret değerleri, maddenin ölçtüğü değişkenin testin bütününde ölçülen nitelikle ters yönde ilişki içinde bulunan bir niteliği ölçtüğünü; 0 ve 0 civarındaki değerleri de maddenin ölçtüğü niteliğin testin bütününde ölçülen nitelik arasında ilişki bulunmadığını belirtir. Test geliştirmelerde maddelerin, testin bütünüyle ölçülen niteliklerle uyumlu olması istenir; bu nedenle ayırt edicilik gücü katsayısı (-) işaretli olanlar ve 0 ve 0 civarındaki olan maddeler teste dahil edilmez (Turgut ve Baykul, 2015: 225).

Çoktan Seçmeli Madde Yazımı ve Resim Kullanımı

Eğitim- öğretim sürecinde kullanılan çoktan seçmeli testler, öğrencilerin bilgi düzeylerini, bilişsel becerilerini öğrenme ve ilerlemelerini belirlemede ve değerlendirmede önemli bir rol oynar. Farklı ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılsa da çoktan seçmeli soruları içeren testler, yüksek güvenilirliği, geçerliği ve kullanılabilirliği sebebiyle yaygın olarak kullanılmaktadır (Haladyna, Downing ve Rodriguez, 2002; McCoubrie, 2004). Ancak soru kökü ve seçeneklerden oluşan çoktan seçmeli sorular oluşturulurken istenilen hedefleri/kazanımları ölçmek, uygun sayıda seçenekleri oluşturmak oldukça ayrıntılı bir süreçtir (Collins, 2006; Haladyna vd., 2002). Çoktan seçmeli maddeler oluşturulurken öncelikle madde yazım ilkeleri göz önünde bulundurulur.

Maddeler yazılırken kazanımların belirlenmesi, belirtke tablosunun oluşturulması, maddenin hedef kitlesinin özellikleri gibi birçok aşamadan geçmektedir ve farklı türde çoktan seçmeli testler oluşturulmaktadır. Önceki çalışmalarda çoktan seçmeli soru yazımında dikkat edilmesi gereken ilkeler üzerinde durulmuştur. Haladyna vd. (2002), çalışmalarında soru yazım ilkelerini: İçerik oluşturma, formatı oluşturma ve seçenekleri yazma alt başlıklarında toplam 31 adet ilke ile belirlemiştir. İlkeler incelendiğinde, maddedeki okuma miktarının azaltılması (13. ilke), laf kalabalığının yapılmaması (16. ilke) ve doğru

cevaba yönlendiren ipuçlarından kaçınılması (28. Madde) maddelerinin bu çalışma ile ilgili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ulusal sınavlardaki çoktan seçmeli maddeler incelendiğinde soru köklerine resim, grafik, tablo gibi farklı öğelerin eklendiği görülmektedir. Ayrıca yabancı dil sınavlarındaki çoktan seçmeli maddelerde kökte bulunan resmin madde kökünü veya cevabı açıklayıcı amaç için kullanıldığı görülmektedir. Önceki çalışmalara bakıldığında resim kullanımı ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında, çoktan seçmeli sorularda resim kullanımının etkisi genellikle tıp- anatomi, aritmetik ve fen bilimleri alanlarında olduğu tespit edilmiştir. Resim kullanımı genellikle psikometrik özellikler, soruları cevaplama süresi ve başarılı- başarısız öğrenci üzerindeki etkisi açısından incelenmiştir. Bu alanda ulaşılan ilk çalışmayı Hunt (1978), tıp alanında çoktan seçmeli sınavlarda görsel kullanımının sınav başarısına etkisini ölçmek amacıyla yapmıştır. Çalışma sonucunda görsel eklenen soruların madde gücünü azaltmış ancak madde ayırt ediciliklerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Olleranshaw vd. (1997), yaptıkları çalışmada maddelere resim eklemenin etkisinin ön bilgi/hazırbulunmuşluk düzeyine göre değişkenlik gösterdiği ve konu hakkında bilgisi olmayana daha fazla katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Wasylenky ve Tapajna (2001) ise parça ile ilişkili olan ya da olmayan görselin hatırlamaya olan etkisini ölçmüşler ve parçayla alakalı yani tutarlı görsellerin hatırlamayı olumlu yönde etkilediği, tutarsız görselin olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Berends ve Lieshout (2009), aritmetik problem çözümünde resmin etkisini incelemişlerdir. Çalışma resim eklemenin öğrenciyi meşgul ederek soru çözüm süresini uzattığı, bilginin resimle tekrar edilerek faydasız bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmanın sonucu Haladyna vd. (2002), 16. ilkesi ile tutarlılık göstermektedir. Notebaert (2017), anatomi sınavı üzerinde yaptığı çalışmada resim eklemenin madde ayırt ediciliği istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değiştirmemiştir. Özcan vd. (2014), Türkçe dersi sınav soruları üzerinde yaptıkları çalışmalarında, metin sorularında resimlerden etkili bir şekilde yararlanılmadığı ayrıca kullanılan görsellerin istenen amaca hizmet etmediği sonucuna ulaşmışlardır. Vorstenbosch vd. (2013), anatomi sınavı sorularında resim kullanımının test başarısına, madde gücünü ve madde ayırt ediciliği üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, resmin test başarısını, madde gücünü ve madde ayırt ediciliği anlamlı olarak etkilemediği sonuca ulaşılmıştır. Önceki araştırmalar incelendiğinde, çoktan seçmeli sorularda resim kullanımı test başarısı ve psikometrik özellikler açısından genel olarak genel olarak olumlu etkilere sahip olmadığı görülmektedir.

Çalışmanın Önemi ve Araştırma Sorusu

Konu ile ilgili yapılan önceki çalışmalarda maddeye eklenen resmin test başarısı, testin yapılma süresi ve psikometrik özellikleri üzerindeki etkisini

incelemiştir. Önceki çalışmalarda madde kökünü açıklayan resimlerin etkileri incelenmiştir. Ulaşılan çalışmalarda yabancı dil dersi ya da İngilizce dersi sorularında resim kullanımının etkisi araştırılmamıştır. Bu çalışmada madde kökünü açıklayan resim kullanımının etkisi ve cevaba yönlendiren resim kullanımının etkisi araştırılmıştır. Haladyna vd. (2002), doğru cevaba yönlendiren ipuçları vermektan kaçınılmalı ilkesi (28. ilke) resim kullanımı açısından incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, İngilizce dersi test maddelerinde resim kullanım amacının test ve madde istatistiğini nasıl değiştirdiğini araştırmaktır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Madde köküne eklenen ve madde kökünü açıklayan resim, test ve madde psikometrik özelliklerini nasıl değiştirir?

2. Madde köküne eklenen ve cevaba yönelten resim, test ve madde psikometrik özelliklerini nasıl değiştirir?

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın evren ve örneklemini, veri toplama araçları ve verilerin analizi yer almaktadır.

Çalışmanın Evren ve Örneklemini

Çalışmanın örneklemini 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş'ta 8. sınıf düzeyinde eğitim gören 279 öğrenci oluşturmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi kullanılan iki veri toplama aracı için 279 öğrencinin 139'na "A" kitapçığını, 140'na ise "B" kitapçığı uygulanmıştır. Kitapçıklar rastgele şekilde dağıtılmıştır. Çalışmada 124 kız 155 erkek öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 1. Çalışmanın Örneklemini.

	<i>Katılımcı Özellikleri</i>	<i>Katılımcı Sayısı</i>
Cinsiyeti	Kız	124
	Erkek	155
Kullanılan Kitapçık Türü	"A" Kitapçığı Dağıtılan	139
	"B" Kitapçığı Dağıtılan	140

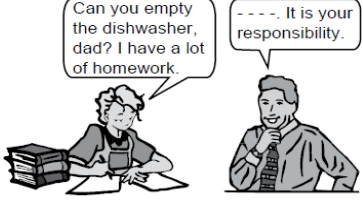

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın veri toplama aracını 2013-2017 yılları arasında 8. sınıf öğrencilerinin liseye geçişleri için yapılan 16 TEOG sınavında bulunan toplam 320 İngilizce dersi sorusu arasından seçilmiş 20 madde oluşturmaktadır. 320 maddeden, madde köküne resim eklenebilecek 33 ve cevaba yönelten resim eklenebilecek 28 madde seçilmiştir. Seçilen maddelere resimler eklendikten sonra her grup için 10'ar soru belirlenmiştir. Resimler, TEOG sınavında kullanılan görsellerin de siyah-beyaz olmasından dolayı aynı formda kitapçıkların baskısı yapılmış ve renksiz olmasının resmin anlaşılabilirliğini bozup bozmadığına dikkat edilmiştir. Oluşturulan testteki yazı karakteri ve punto büyüklüğü sınavdaki gibidir.

Veri toplama araçlarında, "A" kitapçığının çift numaralı maddelerine (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20) resim madde köküne eklenirken, aynı maddeler "B" kitapçığında orijinal haliyle bulunmaktadır. "B" kitapçığının tek numaralı maddelerine (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19) cevaba yönelten resim eklenirken, "A" kitapçığında ise aynı maddeler resimsiz yani sınavda kullanılan orijinal halleriyle bulunmaktadır.

Türkiye'de liselere geçiş sınavında İngilizce çoktan seçmeli test maddeleri incelendiğinde resimlerden sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Sınavlardaki resimlerin üç farklı amaçla kullanıldığı belirlenmiştir; madde kökünü anlaşılır hale getirmek, doğru seçeneğe yönlendirmek ve seçenekleri sadece resimden oluşturmak. Kullanılan görsellerin ilk iki amacını örnekleyen ve liselere geçiş sınavlarından alınan maddeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. TEOG Sınavındaki Resimli Soru Örnekleri.

Soru kökünü Açıklayan Resim Örneği	Cevaba Yönelten Resim Örneği
<p>1.</p> <p>Can you empty the dishwasher, dad? I have a lot of homework.</p> <p>----. It is your responsibility.</p> <p>A) I'm sorry C) That's OK</p> <p>B) Of course D) No problem</p>	<p>11.</p> <p>Verilen görsele göre boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?</p> <p>My grandmother still writes ---- to communicate with her friends.</p> <p>A) emails C) voicemails</p> <p>B) letters D) text messages</p>
Nisan 2017 8. Sınıf Merkezi Ortak Sınav- A Kitapçığı Soru "1" (MEB, 2017).	Nisan 2017 8. Sınıf Merkezi Ortak Sınav- A Kitapçığı Soru "11" (MEB, 2017).

Çalışmanın veri toplama aracında bulunan köküne resim eklenen maddeler ve bu maddelerin orijinalleri; cevaba yönelten resim eklenen maddeler ve bu maddelerin orijinalleri örnekler Tablo 3'te ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. “A” Kitapçığında Orijinal Halde Bulunan Madde ve “B” Kitapçığında Cevaba Yönelten Resim Eklenen Madde Örneği.

<i>A Kitapçığındaki Orijinal Madde</i>	<i>B Kitapçığında Cevaba Yönelten Resimler Eklenmiş Madde</i>
<p>If you want to be a successful student, and use your time carefully.</p> <p>A) feel stressed B) miss classes C) make a plan D) never rest</p>	 <p>If you want to be a successful student, and use your time carefully.</p> <p>A) feel stressed B) miss classes C) make a plan D) never rest</p>

Tablo 4. “B” Kitapçığında Orijinal Halde Bulunan Madde ve “A” Kitapçığında Soru Köküne Resim Eklenen Madde Örneği.

<i>“B” Kitapçığındaki Orijinal Madde</i>	<i>“A” Kitapçığında Köküne Resim Eklenen Madde</i>
<p>Ethan : I've decided to be a vet. Dean : - - - - . You are afraid of animals.</p> <p>A) I hope so B) That's weird C) I agree D) That's true</p>	 <p>Ethan : I've decided to be a vet. Dean : - - - - . You are afraid of animals.</p> <p>A) I hope so B) That's weird C) I agree D) That's true</p>

Hazırlanan veri toplama araçları Kahramanmaraş ili Onikişubat ilçesinde bulunan 3 ortaokulda, ortalama 25 öğrencinin bulunduğu 11 farklı sınıfta uygulanmıştır. Uygulama esnasında öğrencilerin ders dokümanlarından faydalanmamalarına ve dersliklerde İngilizce dersine ait poster, afiş gibi materyallerin bulunmamasına özen gösterilmiştir. TEOG sınavında 20 sorudan

oluşan her ders sınavı için öğrencilere 40 dakika süre verildiği için bu çalışmada da 20 soru için 40 dakika süre verilmiştir. Öğrencilere hazırlanan kitapçık ile kodlamalarını yapacakları optik form dağıtılmıştır.

Verilerin Analizi

İngilizce dersinde çoktan seçmeli maddelerde resim kullanımının test ve madde istatistiğini nasıl etkilediğinin araştırıldığı bu çalışmada karşılaştırma türü ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modellerinden biri olan karşılaştırma türü ilişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişkenin değişim derecesini belirlemek amacıyla kullanılır. Bu tarama modelinde ilişki belirlemede bağımsız değişkene göre gruplar oluşturulduktan sonra bağımlı değişkende farklılık olup olmadığı gözlemlenir (Karasar, 2012: 79-87). Bu çalışmada, madde köküne eklenen resim ve cevaba yönelen resim olmak üzere iki bağımsız değişken vardır. Bu değişkenlerin, bağımlı değişken olan test ve madde istatistiğine etkisini ölçmek için iki ayrı kitapçık oluşturularak her iki değişkenin etkisi ve yönü araştırılmıştır. Kullanılan maddeler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmış sınavlardan alındığı için geçerlik kontrolü yapılmamıştır.

Maddeye eklenen resimlerin madde güçlük ve madde ayırt edicilik değerlerine etkisini belirlemek için 10'ar madde çiftinin (resimsiz formatları ile resim eklenen formatları) belirtilen değerleri hesaplanmıştır. Ardından madde çifti sayısı 10 olduğu için parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İlişki Testi yapılmıştır.

Testin güvenilirliğini hesaplamak için 10'ar maddenin orijinal (resimsiz) formatının ve resimli formatının Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı sorular arasında uyumu gösterdiği için iç tutarlılığı veren bir değerdir (Büyüköztürk, 2016: 183).

Madde güçlüğü, madde ayırt ediciliği ve testin güvenirliği psikometrik özellikleri hesaplamak için önemli kriterlerdir. Bulgular ve sonuçlar bölümünde her bir maddenin ve testin, madde güçlüğü, madde ayırt ediciliği ve her iki kitapçığın test güvenirliği değerlerine yer verilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde madde güçlüğü, madde ayırt ediciliği ve testin güvenirliği sonuçları sırasıyla verilmiştir.

Madde Güçlüğü ve Madde Ayırt Ediciliği

Madde köküne resim eklenen format ile orijinal (resimsiz) madde formattan oluşan 10 madde çifti için madde güçlükleri ve madde ayırt ediciliklerinin farkının değişimini test etmek için, parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İlişkili Testi yapılmıştır. Test sonucunda madde güçlük değerleri farklılıklarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($z=-0,92$, $p=0,357$). Madde ayırt edicilik değerleri farklılıkların ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($z=2,40$, $p<0,05$). Madde kökünde resim eklendiğinde madde ayırt edicilik değerlerinin (medyan değerinin) orijinal madde formatındaki maddelere göre daha yüksek oldukları görülmüştür (Medyan_{orijinal}=0,49; Medyan_{resim}=0,60). Tablo 5'te her bir maddenin iki formattaki madde güçlük ve madde ayırt edicilik değerleri verilmiştir.

Tablo 5. Orijinal Madde ile Köküne Resim Eklenen Madde Güçlük ve Madde Ayırt Edicilik Değerleri.

<i>Madde Çifti (Madde Nu.)</i>	<i>Orijinal (Resimsiz) Maddeler</i>		<i>Köküne Resim Eklenen Maddeler</i>	
	<i>Madde Güçlük İndeksi</i>	<i>Madde Ayırt Edicilik İndeksi</i>	<i>Madde Güçlük İndeksi</i>	<i>Madde Ayırt Edicilik İndeksi</i>
1 (2)	0,86	0,50	0,84	0,61
2 (4)	0,25	0,35	0,32	0,38
3 (6)	0,78	0,49	0,74	0,62
4 (8)	0,73	0,45	0,64	0,59
5 (10)	0,51	0,37	0,61	0,47
6 (12)	0,45	0,48	0,66	0,49
7 (14)	0,57	0,52	0,61	0,62
8 (16)	0,78	0,51	0,71	0,66
9 (18)	0,54	0,63	0,61	0,62
10 (20)	0,58	0,53	0,61	0,52

Cevaba yönelten resim eklenen madde formatı ile orijinal (resimsiz) madde formatından oluşan 10 madde çifti için madde güçlükleri ve madde ayırt ediciliklerinin farkının değişimini test etmek için parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İlişkili Testi yapılmıştır. Testin sonucunda madde güçlük değerleri farklılıklarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülürken ($z=-2,56$, $p<0,05$), madde ayırt edicilik değerleri farklılıklarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($z=-1,53$, $p=0,125$). Resim olan maddelerin madde güçlük değerlerinin (medyan değerinin) orijinal madde formatındaki maddelere göre daha büyük oldukları görülmüştür (Medyan_{orijinal}=0,67 ve Medyan_{resim}=0,71).

Tablo 6’ da her bir maddenin iki formattaki madde güçlük ve madde ayırt edicilik değerleri verilmiştir.

Tablo 6. Orijinal Madde ile Cevaba Yönelten Resim Eklenen Maddelerin Madde Güçlük ve Madde Ayırt Edicilik Değerleri.

<i>Madde çiftleri (Madde Nu.)</i>	<i>Orijinal (Resimsiz) Maddeler</i>		<i>Cevaba Yönelten Resim Eklenen Maddeler</i>	
	<i>Madde Güçlük İndeksi</i>	<i>Madde Ayırt Edicilik İndeksi</i>	<i>Madde Güçlük İndeksi</i>	<i>Madde Ayırt Edicilik İndeksi</i>
1 (1)	0,71	0,41	0,80	0,37
2 (3)	0,85	0,56	0,96	0,36
3 (5)	0,72	0,60	0,96	0,25
4 (7)	0,68	0,60	0,73	0,58
5 (9)	0,59	0,55	0,65	0,59
6 (11)	0,26	0,32	0,32	0,25
7 (13)	0,66	0,58	0,66	0,59
8 (15)	0,51	0,52	0,69	0,49
9 (17)	0,85	0,49	0,91	0,50
10 (19)	0,61	0,52	0,58	0,53

Yapılan testteki maddelerin Tablo 5 ve Tablo 6’da verilen değerlerinde orijinal formattaki maddelerin hepsinin madde ayırt ediciliğinin yüksek olduğu; testten çıkarılması gereken madde bulunmadığı görülmektedir.

Test Güvenirliği

Güvenirlik katsayısı, testte yer alan maddelerin testin tamamı ile uyumunu gösterir ve 0 ile 1 arasında değerler alır. Güvenirlik katsayısının 1’e yakın bir değer alması testin maddeleri arasındaki iç tutarlılığın yüksek olduğu ve testin güvenilir sonuçlar ürettiği şeklinde yorumlanır. 1’e yaklaştıkça iç tutarlık anlamındaki güvenilirlik katsayısının yüksek olduğu ifade edilir (Baykul, 2000).

Bu çalışmada, Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, orijinal formatta 0,70 iken, maddenin köküne eklenen resim formatında 0,78 bulunmuştur.

Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, orijinal soru formatında 0,73 iken maddeye eklenen cevaba yönelten resim formatında 0,67 bulunmuştur. Ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınık olma derecesi olarak ifade edilen güvenilirliğin, maddeye cevaba yönelten resim eklenince düştüğü görülmüştür.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma, İngilizce dersi test maddelerinde resim kullanımının test ve madde psikometrik özelliklerine etkisini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada maddeye eklenerek kökünü açıklayan ve de cevaba yönelten resimlerin testin psikometrik özelliklerini olan etkileri araştırılmıştır. Araştırmada madde güçlüğü, madde ayırt ediciliği ve test güvenilirliği öğeleri resmin kullanımının amacına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Madde güçlüğü açısından bakıldığında, madde köküne resim eklenen ile orijinal madde grubunun madde güçlük değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Resimsiz haline göre madde köküne eklenen resmin soruyu kolaylaştırmadığı ya da zorlaştırmadığı sonucuna varılmıştır. Cevaba yönelten resim eklenen madde ile orijinal madde grubunun madde güçlük değerleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Cevaba yönelten resim eklenmesi, maddenin orijinal haline göre maddeyi kolaylaştığı görülmektedir.

Madde ayırt ediciliği sonuçlarına bakıldığında, madde kökünde resim olan maddelerin madde ayırt edicilik değerlerinin (medyan değerinin) orijinal madde formatındaki maddelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Cevaba yönelten resim eklenen madde ile orijinal madde grubunun madde ayırt edicilik değerleri farklılıkların ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Testlerin güvenilirlik katsayısı incelendiğinde maddenin köküne eklenen resim formatında, orijinal haline göre daha yüksek çıkmıştır. Bu durum testin maddeleri arasındaki iç tutarlılığın yüksek olduğu ve bu testin orijinal maddelerden oluşan teste göre daha güvenilir sonuçlar ürettiği söylenebilir. Güvenirlik katsayısı, cevaba yönelten resim eklenmiş madde grubunda, orijinal haline göre daha düşük çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle maddeye cevaba yönelten resim eklenmesi, testin güvenilirliğini düşürdüğü görülmüştür.

Sonuç olarak, madde köküne resim eklenmesi madde ayırt ediciliği arttırırken, maddelere cevaba yönelten resim eklenmesi madde ayırt ediciliğini değiştirmemiştir. Köküne resim eklenen maddelerin madde güçlüklerinde anlamlı bir değişim olmazken, cevaba yönelten resim eklenen maddelerin madde güçlükleri azalmıştır. Maddenin köküne eklenen resim, testin güvenilirliğini arttırırken; maddeye eklenen cevaba yönelten resim, testin güvenilirliğini düşürmüştür.

Hunt (1978) tarafından yapılan çalışmada, tıp sınav sorularına görsel öge eklemenin sınav başarısına etkisi ölçülmüş ve gerçek görsel resim eklenen maddelerin madde güçlüğü azalmış ancak madde ayırt edicilik değerlerine istatistiksel olarak anlamlı bir etki yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç, bu araştırmanın cevaba yönelten resim eklenen madde sonuçlarıyla

örtüşmektedir. Ancak madde köküne resim eklenen madde sonuçları ile ters düşmektedir. Çünkü resim soruyu kolaylaştırmış madde güçlüğü artmış ve bilen ile bilmeyeni ayırt etme gücüne istatistiksel olarak anlamlı bir katkı sağlamamıştır. Wasylenky ve Tapajna (2001) çalışmalarında olumlu ve olumsuz görselin okuma parçasını hatırlamadaki etkisine ölçmüşlerdir. Parça ile tutarlı yani olumlu görsel eklemenin parçayı hatırlamaya yardımcı olduğu ancak parça ile tutarsız yani olumsuz resim eklenmesi parçanın doğru hatırlanmasını engellediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu da yapılan çalışmadaki maddenin köküne ya da cevabına yönelten resim eklenmesinin sonuçlarının birbirinden farklı olduğu ve parçalara ya da sorulara eklenecek görselin seçimindeki dikkat unsuru ile örtüşmektedir. Diğer bir ifadeyle, eklenen görselin amaca hizmet etmesi gerekmektedir. Berends ve Lieshout (2009), aritmetik problem çözümünde resmin etkisini incelemişlerdir. Çalışma resim eklemenin öğrenciyi meşgul ederek soru çözüm süresini uzattığı, bilginin resimle tekrar edilerek faydasız bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmanın sonucu Haladyna vd. (2002), 16. ilkesi ile tutarlılık göstermektedir. Vorstenbosch vd. (2013), anatomi dersi yazılı sınavında görsel kullanımının madde güçlüğü ve madde ayırt ediciliği üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında sorularda resim kullanımının madde güçlük ve madde ayırt edicilik değerlerini düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada resim, madde köküne eklendiğinde madde ayırt edicilik değeri düşerken, madde güçlük değerinde anlamlı bir fark yaratmamıştır. Cevaba yönelten resim eklenen maddelerde ise madde güçlük değerleri düşerken madde ayırt edicilik değerlerinde anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Araştırmacıların ulaştığı sonuçlar, çalışmamızın sonuçları ile örtüşmektedir.

Yapılan önceki araştırmalarda sorulara resimlerin maddeyi açıklamak amacıyla mı yoksa cevaba yönelmek amacıyla mı eklendiği belirtilmemiştir. Eklenen resim her zaman istenilen amaca hizmet etmediği çalışmalardan çıkan genel sonuçlar arasındadır. Öğrencilerde zaman kaybına ve kavram karmaşasına yol açabildiği sonuçları bu çalışma ile ulaşılan madde köküne resim eklemenin madde güçlüğüne ve testin güvenilirliğine bir katkı yapmadığı sonuçlarıyla pekişmiştir. Ancak bu çalışmada madde köküne eklenen resim formatında madde ayırt ediciliği orijinal formata göre daha yüksek çıkmıştır. Madde ayırt ediciliğin yüksek olması testin güvenilirliğin de yüksek olduğu konusunda bilgi verir. Bu sonuç, madde köküne resim eklenen testin güvenilirliğinin orijinal formata göre yüksek olması ile pekişmektedir.

ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmanın bulgularına dayalı olarak elde edilen sonuçlara ve bu sonuçlar doğrultusunda geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Uygulayıcılara yönelik öneriler:

- Maddelere eklenen görsel materyalin kullanım amacına hizmet etmesine dikkat edilebilir.
- Sınavlarda kullanılan görsel öğelerin maddeye olan etkisi belirlenerek kullanılabilir.
- Çoktan seçmeli testlerde kullanılan maddelere resim eklemenin her zaman olumlu katkı yapmadığı sonucu göz önünde bulundurulabilir ve etkisine göre görseller eklenebilir.

Araştırmacılara yönelik öneriler:

- Bu araştırma, İngilizce dersi için yapılmıştır, benzer araştırmalar farklı derslerin soruları üzerinde de yapılabilir.
- Araştırmada maddenin köküne resim eklemek ve cevaba yönelten resim eklemek kategorileri değerlendirilmiştir. Yapılacak farklı çalışmalarda seçeneklerde resim kullanılması kategorisi de eklenebilir.
- Bu çalışmada farklı maddelere cevaba yönelten ve maddeyi açıklayan resimler eklenmiştir. Benzer araştırmalarda aynı maddelere farklı türde resimler eklenebilir ve etkisi ölçülebilir.
- Bu çalışmada maddelere resim eklemenin etkisi araştırılmıştır. Yapılacak farklı çalışmalarda grafik veya tablo eklemenin madde üzerindeki istatistiksel etkileri araştırılabilir.
- Araştırmada öğrenciler seviye gruplarına ayrılmadan rastgele olarak dağıtılan kitapçıklardaki soruları çözmüşlerdir. Benzer araştırmalar öğrenciler seviye gruplarına ayrılarak yapılabilir. Böylece seviye grupları üzerinde resmin etkisi araştırılabilir.
- Bu çalışmada öğrencilere toplam 40 dakika süre verilmiştir, başka çalışmalarda farklı gruplarda öğrencilerin testi çözme hızları kaydedilip, resmin test çözme hızı üzerindeki etkisi araştırılabilir.
- Benzer araştırmalarda maddelerin sonuna, öğrencilerin resim eklenmesi hakkındaki görüşlerini almak için nitel bir ölçek eklenip çalışma desteklenebilir.
- Bu çalışmada soru sayısı 10 olduğu için analiz yapılırken parametrik olmayan ilişki testi kullanılmıştır. İleriki çalışmalarda soru sayısı arttırılıp parametrik testler kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- Atılgan, Hakan; Kan, Adnan ve Doğan, Nuri (2009), **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Atılgan, Hakan; Kan, Adnan ve Doğan, Nuri (2007), **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Baykul, Yaşar (2000), "**Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması [Measurement in Education and Psychology: Classical Test Theory and Application]**", ÖSYM Yayınları, Ankara.
- Berends, Inez E.; Ernest, CDM ve Lieshout Van (2000), "**The Effect of Illustrations in Arithmetic Problem-Solving: Effects of Increased Cognitive Load.**" Learning and Instruction 19/4, ss.345-353.
- Büyüköztürk, Şener (2016), **Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Büyüköztürk, Şener; Çokluk, Ömay ve Köklü Nilgün (2015), **Sosyal Bilimler için İstatistik**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Collins, Jannette (2006), "**Education Techniques for Lifelong Learning: Writing Multiple-Choice Questions for Continuing Medical Education Activities and Self-Assessment Modules.**" Radiographics: a review publication of the Radiological Society of North America, Inc 26.2, ss.543-551.
- Crocker, Linda ve James Algina (1986), **Introduction to Classical and Modern Test Theory**. Holt, Rinehart and Winston, 6277 Sea Harbor Drive, Orlando, FL 32887.
- Doğan, Nuri ve A. ATA Tezbaşaran (2003), "**Klasik Test Kuramı ve Örtük Özellikler Kuramının Örneklemeler Bağlamında Karşılaştırılması.**" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 25.25.
- Güler, Neşe (2017), "**Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.**" Pegem Atıf İndeksi, ss.1-196.
- Haladyna, Thomas M.- Steven M. Downing- Michael C. Rodriguez (2002), "**A Review of Multiple-Choice Item-Writing Guidelines for Classroom Assessment.**" Applied measurement in education, 15/3, ss.309-333.

- Hunt, David. R. (1978), “**Illustrated Multiple Choice Examinations**”, Medical Education, 12(6), ss. 417-420.
- Karasar, Niyazi (2012), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 23. Basım. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- McCoubrie, Paul (2004), “**Improving the Fairness of Multiple-Choice Questions: A Literature Review**”, Medical Teacher, 26(8), ss.709-712.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2011), “**Ortaöğretim Kurumları İngilizce Dersi Öğretim Programı**” (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı).
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2015), **Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Ortak Sınav Başarısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**, <http://odsgm.meb.gov.tr/test/analizler/docs/Ortak-Sinavlar-Arastirma-Raporu.pdf> (25.12.2019).
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2016), **2015-2016 Eğitim Öğretim Yılı II. Dönem Ortak Sınav Test ve Madde İstatistikleri**, <http://odsgm.meb.gov.tr/test/analizler/docs/2015-2016-ortak-sinav-2-donem-madde-istatistikleri.pdf> (25.12.2019).
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2017), **2016-2017 Eğitim Öğretim Yılı II. Dönem Ortak Sınav Test ve Madde İstatistikleri**, <http://odsgm.meb.gov.tr/test/analizler/docs/2016-2015-ortak-sinav-2-donem-madde-istatistikleri.pdf> (25.12.2019).
- Notebaert, Andrew. J. (2017), “**The Effect of Images on Item Statistics in Multiple Choice Anatomy Examinations**”, Anatomical Sciences Education (DOI 10.1002/ase.1637) University of Mississippi Medical Center, Mississippi, ss. 68-78.
- Ollerenshaw, Alison; Eugene Aidman ve Garry Kidd (1997), “**Is an Illustration Always Worth Ten Thousand Words? Effects of Prior Knowledge, Learning Style and Multimedia Illustrations on Text Comprehension**”, International Journal of Instructional Media, 24(3), ss. 227-239.
- Osterlind, Steven J. (1989), “**Judging the Quality of Test Items: Item Analysis**”, In Constructing Test Items, Springer, Dordrecht, ss. 259-310.
- Özcan, Kürşat Volkan; İdris Göksu ve Selçuk Karaman (2014), “**Çoktan Seçmeli Testlerin Dekoratif Resimlerle Desteklenmesinin Testin Puanına ve Tamamlanma Süresine Etkisi**”, Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, 9(2014), ss.13-19.

- Turgut, M. Fuat ve Baykul, Yaşar (2012), **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Pegem Akademi, Ankara.
- Turgut, M. Fua. ve Baykul, Yaşar (1987), **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları**, Yargıcı Matbaası, Ankara.
- Vorstenbosch, Marc. A.; Klaassen, Tim P.; Kooloos, Jan. G.; Bolhuis, Sanneke. M. ve Laan, Roland, F. (2013). **“Do Images Influence Assessment in Anatomy? Exploring the Effect of Images on Item Difficulty and Item Discrimination”**, Anatomical Sciences Education, 6 (1), ss. 29-41.
- Wasylenky, Krista ve Tapajna, Nicole (2001), **“The Effects of Positive and Negative Illustrations on Text Recall”**, Cahiers Linguistiques D Ottawa (2001), ss. 105-112.

Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması¹**Mehmet Burak ÇAKIN**

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı
mehmetburak44@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0579-4850>

Öz

Klasik Türk edebiyatının beslendiği kaynakların en önemlilerinden biri Kur'ân'dır. Özellikle Kur'ân'ın anlatımında önemli bir yere sahip olan peygamber kıssaları, klasik edebiyatı büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etki kimi zaman belli bir peygamberin hayatını konu edinen müstakil eserlerin yazılmasıyla; kimi zaman da şairlerin eserlerinde peygamber kıssalarına ait hususları telmih, teşbih, kinâye, mübâlağa, tevriye gibi edebî sanat unsuru olarak kullanmasıyla kendini göstermektedir.

Klasik edebiyatta kendisine çokça telmih yapılan, hayatı ile ilgili birçok unsura atıfta bulunulan peygamberlerden biri Hz. Mûsâ'dır. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın hayatı ile ilgili olarak birçok kişiden ismen veya şahsen söz edilmekte ve birçok olağanüstü hadise aktarılmaktadır. Bu durum şairlerin Hz. Mûsâ kıssasındaki olay, kişi ve mekânları kullanarak söylemlerini daha etkili kılmalarını sağlamıştır.

Bu çalışmada Hz. Mûsâ kıssasının; XVI. yüzyılın önemli şairlerinden Zâtî, Bâkî, Fuzûlî ve Hayâlî Bey'in şiirlerine ne şekilde yansıdığı ortaya konması amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle adı geçen şairlerin, şiirlerinde yer alan Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili unsurlar tespit edilerek bunların Kur'ânî temelleri ortaya konmuştur. Daha sonra bu unsurlar, şairlerin kullanım amaçlarına göre tasnif edilmiştir. Buna göre şairlerin Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili unsurları kullandığı yerlerin memdûha övgü, tabiat ve aşk tasviri ile hikmetli söz ve nasihatte bulunma olmak üzere üç grupta toplandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hz. Mûsa, XVI. Yüzyıl Klasik Şiiri, Zâtî, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 22.02.2020 / 20.04.2020

Künye Bilgisi: Çakin, M.B. (2020). Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 104-128. DOI: 10.33437/ksusbd.692896

The Reflections Of Parable Of Prophet Moses In Classical Turkish Poem In 16th Century

Abstract

The Koran is one of the most important resources which Classical Turkish Literature benefits from. Especially, prophetic parables that take an important place in Koran's phraseology affected classical literature largely. This effect sometimes occurs by writting certain prophet's life; and sometimes appears in poet's literal works by using prophetic parable components vi figure of speech like: reference, similitude, allusion, hyperbolism, double-entendre.

In classical literature, it is obvious that prophet Moses' life is the most mentioned and referred life among the all prophets. In Koran, almost every stage of the life of Prophet Moses is narrated in any way, regarding to this, several people and extraordinary events are also conveyed. Accordingly, poets made their expressions more impressive by using people, incidents and locales that were involved in parable of prophet Moses.

This studying aim to reveal how parable of Moses was reflected to poems that belongs to Zati, Baki, Fuzuli, and Hayali who were the most important characters lived in 16th century. For this reason, first of all, elements which related to parable of Moses that take an part poems of aforementioned poets were identified, and then how these elements were stated in Koran was searched. Secondly, these elements were classified according to poet's purpose. According to this classification, purposes were divided into three titles: Compliment to Praised One, Depiction of Nature and Love, Giving Wisely Word and Advice.

Keywords: Prophet Moses, Classical peoms in 16th century, Zâtî, Bâki, Fuzûlî, Hayâlî.

1. GİRİŞ

Hz. Mûsâ; Kur'ân'da hayatından ve mücadelelerinden en fazla bahsedilen, isminin 136 kez geçmesi ile Kur'ân'da ismi en fazla zikredilen peygamber olma özelliğine sahiptir. Aynı şekilde Bakara, Araf, Yûnus, Kehf, Tâhâ, Kasas, Neml, Nâziât sûreleri başta olmak üzere toplam 34 sûrede Hz. Mûsâ'nın hayatının farklı dönemlerine yer verilmekte yahut konu farklı bir bağlamda ve farklı bir yönden

ele alınmaktadır. Hz. Mûsâ'nın kıssasına Kur'ân'da bu derece yer verilmesi, bazı âlimlerce "Neredeyse Kur'ân'ın tamamı Hz. Mûsâ'nın kıssasını anlatmaya hasredilecekti" (Suyûtî, 1421: 1/204) şeklinde ifade edilerek kıssanın önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Hz. Mûsâ'nın, Kur'ân'da kendisinden sağlam söz alındığı ifade edilen ve ulu'l-azm olarak adlandırılan beş büyük peygamberden biri olduğu görüşü genel olarak kabul edilmektedir (Karacabey, 1998: 302).

Sen de peygamberlerden azim sahibi (ulu'l-azm) olanların sabrettiği gibi sabret... (Ahkaf, 46/35).

Hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da. (Evet) biz onlardan pek sağlam bir söz aldık. (Ahzab, 33/7).

Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!" diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı... (Şura, 42/13).

Hz. Mûsâ'nın en meşhur lakabı, Allah'ın kendisi ile konuştuğu anlamına gelen Kelîmullâh'tır. Hz. Mûsâ'ya verilen bu lakap genel itibariyle "*Sana kıssalarını daha önce anlattığımız ve kıssalarını hiç anlatmadığımız nice peygambere (de vahyettik). Ve Allah Mûsâ ile de doğrudan konuştu*" (Nisa, 4/164) ayetinin muhtevasına dayanmaktadır. Bu lakabının yanında Kur'ân'da, ihlâsa erdirilmiş anlamında "muhlas" (Meryem, 19/51), Allah'ın nezaretinde yetişmiş (Tâhâ, 20/39), Allah için yetiştirilmiş (Tâhâ, 20/41), ilim ve hikmet verilen (Kasas, 28/14), muhsin (Kasas, 14/28), kerîm (Duhan, 44/17), emîn (Duhan, 44/18), vecîh (Ahzâb, 33/69) gibi lakap ve ifadelerle kendisinden övgü ile söz edilmektedir.

Hz. Mûsâ kıssasının Kur'ân'da bu kadar vurgulanması ve Kur'ân'da bahsi geçen diğer pek çok peygamberin aksine; doğumu, emzirilmesi, annesi, ablası, Firavun'un sarayına alınması, Medyen'e kaçması, Medyen'den dönmesi, Firavun ile olan mücadelesi, İsrâiloğullarını Mısır'dan çıkarması, İsrâiloğullarının asi ve inatçıları ile mücadelesi, Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması, Samiri ve buzağı kıssası, Kârûn'un kıssası, adı geçmese de Bel'am bin Baura'ya atıfta bulunulması, kendisine ilim verilen kimse ile yolculuğu, İsrâil oğullarının inek kesme kıssası gibi hayatındaki birçok kişi ve olayın ayrıntılı denebilecek bir şekilde anlatılmasının çok sayıda hikmeti bulunmaktadır. Bu hikmetlerden biri, Hz. Mûsâ'nın doğumundan itibaren hayatının her döneminin olağanüstülükler, mucizeler, ilâhî lütuf ve inayetler ile iç içe olmasıdır. Bu durum ayette "*Onu (bebek Mûsâ'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun)*

alsın. Sana da, (ey Mûsâ), sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmışım.” (Tâhâ, 20/39) şeklinde ifade edilmektedir.

Kur'ân'a göre Hz. Mûsâ'nın hayatı ve mücadelelerine bakılacak olursa en temelde iki ana döneme ayrıldığı görülecektir. Bunlardan ilki Mısır'da Firavun ve Hâmân ile onların meydana getirdiği siyasî ve toplumsal yapıya karşı verdiği mücadeledir. Hz. Mûsâ'nın hayatının ikinci önemli dönemi ise İsrâiloğulları'nı Mısır'daki esaretten kurtardıktan sonra İsrâiloğulları'nın asi, inatçı ve nankör insanlarına rağmen hak ve adalete dayalı bir toplum oluşturmak için verdiği mücadelelerden meydana gelmektedir. Bu dönemde Hz. Mûsâ, onca ilâhî nimet ve ihsana nail olan kavminin, ilâhî hüküm ve fermanlara karşı gelmesi sorunuyla uzun yıllar uğraşmış, onların bu emirlere tabi olması için büyük gayretler göstermiştir.

Hz. Mûsâ'nın hayatının her döneminde göstermiş olduğu büyük azim ve gayreti Kur'ân'da övgü ile anılmakta, buna mukabil her zorluğun karşısında kendisine ve kavmine verilen ilâhî lütuf ve ihsanlar tüm zamanlar için tevekkül kaynağı ve ümit ışığı olması amacıyla vurgulanmaktadır.

2. HZ. MÛSÂ KISSASI İLE İLGİLİ KULLANILAN MAZMUNLARIN KUR'ÂNÎ TEMELLERİ

Çalışmanın bu kısmında, Hz. Mûsâ'nın hayatının farklı dönemlerinde önemli bir yere sahip olan asâ, yed-i beyzâ, Firavun, Kârûn, Hâmân, sihirbâzlar, Tûr dağı gibi kıssa unsurlarına Kur'ân'da ne şekilde yer verildiğine değinilecektir. Bu unsurların Kur'ânî temellerinin bilinmesi şiiirlerdeki telmih, teşbih, mübâlağa vb. sanat unsurlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak şiiirlerdeki anlam derinliğinin fark edilmesini beraberinde getirecektir. Bu kısımda bulunan Hz. Mûsâ kıssasına ait unsurlar, araştırmanın konusu olan şiiirlerde tespit edilenler ile sınırlandırılmıştır.

2.1. Asâ

Hz. Mûsâ kıssasındaki en önemli varlıklardan biri asâsıdır. Hz. Mûsâ'nın asâsı ile birden fazla mücizeyi gerçekleştirdiği Kur'ân'da anlatılmaktadır.

Hz. Mûsâ; hikmet-i ilâhî gereği can düşmanı olan Firavun'un sarayında büyür, Firavun'un adamlarından birini kazaen öldürmesi sonucu Medyen'e kaçmak zorunda kalır. Medyen'de Hz. Şuayip ile karşılaşan Hz. Mûsâ, kızlarından biri ile evlenmesi karşılığında ona 8 yahut 10 sene çobanlık yapar. Hz. Mûsâ çobanlık süresi bitince yeniden Mısır'a dönmeye karar verir. Çölde giderlerken bir ateş görmesi üzerine Tûr Dağı'na gelen Hz. Mûsâ'ya burada ilâhî hitap ulaşır. Asânın Hz. Mûsâ kıssasında bahsinin geçtiği ilk yer Hz. Mûsâ'nın, Allah ile konuşarak peygamber seçildiğini öğrendiği Tûr Dağı'ndaki bu hadisedir:

Sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Dedi ki: "O, benim asamdır; ona dayanmakta, onunla davarlarım için ağaçlardan yaprak silkelemekteyim, onda benim için daha başka yararlar da var (Tâhâ, 20/17-18).

Hz. Mûsâ'ya asâsı aracılığı ile verilen mûcizelerden ilki, asânın yılanı dönüşmesidir. Kur'ân, asânın üç farklı ortamda yılanı dönüşmesinden söz etmektedir. Asânın yılanı dönüştüğü ilk sefer, Tûr Dağı'nın Tuvâ Vadisi'nde Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuştuğu yukarıda bahsi geçen hadisedir:

Dedi ki: "Onu at, ey Mûsâ!" Böylece, onu attı; (bir de ne görsün) o hemen hızla koşan bir yılan (oluvermiş). Dedi ki: "Onu al ve korkma, Biz onu ilk durumuna çevireceğiz." (Tâhâ, 20/19-21).

Asanı bırak, (bıraktı ve) onun çevik bir yılan gibi hareket ettiğini görünce, geriye doğru kaçtı ve arkasına bakmadı. "Ey Mûsâ, korkma; şüphesiz Ben(im); Benim yanımda gönderilen (elçiler) korkmaz (Neml, 27/10).

İkincisi, Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sarayına giderek onu imana davet ettiği ve risâletinin delili olarak mûcize gösterdiği zamandır:

(Firavun) Dedi ki: "Eğer gerçekten bir âyet getirmişsen ve doğru sözlülerden isen, bu durumda onu getir. Böylece (Mûsâ) asâsını fırlatınca, anında apaçık bir ejderha oluverdi (Arâf, 7/106-107).

Kur'ân'a göre; asânın ejderhaya dönüştüğü son yer ise Hz. Mûsâ ile sihirbâzların bayram günü halkın gözünün önünde davalarının haklılığını ispat etmek için karşı karşıya geldiği zamandır:

(Sihirbâzlar) "Ey Mûsâ" dediler. Ya sen (asânı) at veya önce biz atalım. Dedi ki: "Hayır, siz atın." Sonra hemen (ne görsün), sihirlerinden dolayı, onların ipleri ve asâları kendisine gerçekten koşuyormuş gibi göründü. Mûsâ, bu yüzden kendi içinde bir tür korku duymaya başladı. "Korkma" dedik. "Muhakkak sen üstün geleceksin." "Sağ elindekini ativer, onların yaptıklarını yutacaktır; çünkü onların yaptıkları yalnızca bir büyücü hilesidir. Büyücü ise nereye varsa kurtulamaz. Bunun üzerine büyücüler, secdeye kapandılar: "Hârûn'un ve Mûsâ'nın Rabbine iman ettik" dediler. (Tâhâ, 20/65-70).

Yılanı dönüşmesinden başka, Hz. Mûsâ'nın asâ ile gösterdiği bir diğer mûcize, İsrâiloğullarını Mısır'dan kaçırdığı sırada denizi yarmasıdır. Hz. Mûsâ, kendilerini takip eden Firavun ordusu ve deniz arasına sıkışınca Allah'ın emri ile asâsını denize vurur ve denizden geçmeleri için yollar açılır:

Bunun üzerine Mûsâ'ya: "Asânla denize vur" diye vahyettik. (Vurdu ve) Deniz hemencecik yarılıverdi de her parçası kocaman bir dağ gibi oldu. (Şuara, 26/63).

Asânın gösterdiği başka bir mucize de taştan su çıkarmasıdır. Hz. Mûsâ, İsrâiloğulları ile birlikte çölde susuz kaldıkları sırada Allah'ın emri ile asâsını taşa vurur ve taştan on iki pınar kaynamaya başlar:

(Yine) Hatırlayın; Mûsâ kavmi için su aramıştı, o zaman Biz ona: "Asânı taşa vur" demiştik de ondan on iki pınar fıçkırmişti, böylece herkes içeceği yeri bilmişti. Allah'ın verdiği rızıktan yiyin, için ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. (Bakara, 63).

Kur'ân'a göre, Hz. Mûsâ'nın hayatının farklı dönemlerindeki mücadelesi ve davasının ispatı noktasında, asanın ilâhî bir lütuf ile önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.

2.2. Yed-i Beyzâ

Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden biri yed-i beyzâdır. Yed-i beyzâ, beyaz el demektir. Hz. Mûsâ'nın elini koynuna veya koltuk altına koyup çıkardıktan sonra elinin, göz alıcı bir şekilde beyaz ve parlak hale dönüşmesi mucizesidir. Kur'ân'da bu mucizenin iki farklı ortamda geçtiğinden söz edilir. İlki Hz. Mûsâ'nın Medyen dönüşünde, Tûr Dağı'nda Allah ile konuşarak risalet ile görevlendirildiğini öğrendiği zamandır:

Elini koltuğuna sok, bir hastalık olmadan, başka bir mucize (âyet) olarak bembeyaz bir durumda çıksın (Tâhâ, 20/22).

İkincisi de risâlet vazifesi ile Firavun'un huzuruna ilk çıktığı zamandır:

Elini de çekip çıkardı, bir de (ne görsün) o, bakanlar için 'parlayıp aydınlanıvermiş'. (Firavun,) Çevresindeki önde gelenlere: "Bu" dedi, "Doğrusu bilgin bir büyüdüdür." (Tâhâ, 20/33-34).

Rivâyete göre, Firavun bir mucize göstermesini isteyince Hz. Mûsâ ilk önce asâsını atar ve asâ ejderhaya dönüşür. Ardından elini koynuna sokup çıkarır. Hz. Mûsâ'nın eli gözleri alacak kadar parlar, etrafı aydınlatır, gözleri kamaşan Firavun ona bakamaz; öyle ki bu parlaklık şehirdeki evlerden hatta perde arkalarından bile görünür. Elini tekrar koynuna sokup çıkardığında eli yine eski haline döner (Sa'lebî, 1954:183-184).

Yed-i Beyzâ, tıpkı asâ gibi Hz. Mûsâ'nın kendisi ile teyit edildiği mucizelerindendir, ancak bu mucizenin Firavun sarayından sonra başka bir yer ve zamanda gerçekleşmesi hakkında bir âyet yoktur.

2.3. Firavun

Firavun, eski Mısır'da kral için kullanılan bir unvandır. Başlangıçta yönetim sarayı için kullanılan kelime zamanla krallar için kullanılmaya başlanmıştır. Arapçada Fir'avn şeklinde kullanılan kelimenin İbranice veya Süryaniceden geçtiği düşünülmektedir (Harman, 1996: 13/118).

Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın kendisi ile mücadele ettiği ve nihayetinde denizde boğularak can veren bu Firavun'un adının ne olduğu geçmemektedir. Hazret-i Mûsâ'nın mücadelesi bağlamında kendisinden sıkça söz edilen Firavun'un adının geçmemesi dikkat çeken bir husustur. Yûsuf sûresinde, Hz. Yusuf'un muhatap olduğu Mısır hükümdarı için Firavun yerine melik (kral) denilmesi de yine bu bağlamda dikkat çeken bir diğer husustur. Her iki durumun, Kur'ân'ın "firavun" kelimesini, her devirde ortaya çıkabilecek azgınlaşmış zalim ve zorba insanlar ve iktidarlar için sembolleştirmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Yani Kur'ân, firavun kelimesi ile tarihin belli bir döneminde yaşamış olan belli şahıstan ziyade, insanlığın her döneminde ortaya çıkması muhtemel "firavun" tipini anlatmaktadır ki bu da Kur'ân kıssalarının en temel özelliğidir.

Firavun, Hz. Yusuf'tan itibaren Mısır'a yerleşmiş olan ve yüzyıllar içinde orada çoğalan İsrâiloğulları'na en kötü zulümleri yapmakta, onların nüfuslarını ve toplumsal güçlerini sınırlandırmak için belli bir oranda erkek çocuklarını katletmektedir:

Hani size dayanılmaz işkenceler yapan, kadınlarınızı sağ bırakıp erkek çocuklarınızı öldüren Firavun ailesinden sizi kurtarmıştık. Bunda Rabbinizden sizin için büyük bir imtihan vardı (Araf, 7/141).

Erkek çocuklarını katlederken ilâhî hikmet gereği, Hz. Mûsâ'yı kendi sarayında büyütüp yetiştirmek durumunda kalır. Azgınlıkta sınır tanımayan Firavun, kendisini Mısır'ın tek hâkimi olarak görmeye kalkmayıp insanların en yüce rabbi olarak tanıtmaktadır:

Firavun, kendi kavmi içinde bağırды; dedi ki: "Ey kavmim, Mısır'ın mülkü ve şu altımda akmakta olan nehirler benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz? (Zuhruf, 43/51)

Dedi ki: "Sizin en yüce Rabbiniz benim. (Naziât, 81/24)

Hz. Mûsâ'nın Medyen'den dönmesinin ardından kendisine yaptığı tebliği ve ilâhî ikazları dikkate almadığı gibi daha da azgınlaşır. Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları'nı Mısır'daki esaretten kurtarmak için kaçırmasının ardından onların peşine düşer. Hz. Mûsâ ve beraberindekilerin yarılan denizden geçtiklerini görünce o da ordusu ile beraber yarılan denizden geçmeye çalışır

ancak denizin ortasında iken su üstlerine kapanır ve boğularak can verir. Âyette boğulma anında iman eden Firavun'a artık imanının fayda etmeyeceği beyan edilmektedir:

Biz, İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; Firavun ve askerleri azgınlıkla ve düşmanlıkla onların ardına düştü. Sular onu boğacak düzeye erişince (Firavun): "İsrâiloğulları'nın kendisine inandığı (İlâh'tan) başka İlâh olmadığına iman ettim ve ben de Müslümanlardanım" dedi. Şimdi (öyle) mi? Oysa sen önceleri isyan etmiştin ve bozgunculuk çıkararlardandın. Bugün ise, senden sonrakilere bir âyet (ibret, mucize) olman için seni yalnızca bedenle kurtaracağız (herkese cesedini göstereceğiz). Gerçekten insanlardan çoğu, bizim âyetlerimizden habersizdirler (Yûnus, 10/90-92).

2.4. Kârûn

Kârûn, İsrâiloğulları'ndan oldukça zengin bir kimsedir. Kur'ân'da hazinelerinin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir topluluğun ancak taşıyabildiği ifade edilmek suretiyle ne kadar zengin olduğu anlatılmaktadır. Serveti ile mağrur olması, serveti içindeki ilâhî hakkı görmezden gelmesi ve insanları ifsat etmesi sebebiyle kendisinin ve sarayının yerin dibine batırıldığı Kur'ân'da anlatılmaktadır (Kasas, 28/76-82).

Rivayetlere göre Kârûn, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğludur. Önceleri Hz. Mûsâ'ya iman eden ve ona yardım eden kimselerdendir. Kârûn, zekât zamanı geldiğinde servetini kendisinin kazandığı ifade ederek malının zekâtını vermekten kaçınır. Hz. Mûsâ'yı kendisi için bir tehdit olarak gören Kârûn, işi Hz. Mûsâ'ya iftira atmaya kadar götürür. Bu şekilde, Hz. Mûsâ'yı insanların gözünden düşürerek kendi konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Ancak Allah'ın yardımını ile iftirası ortaya çıkınca Hz. Mûsâ'nın bedduası ile kendisi ve sarayı yerin dibine batırılır (Taberî, 2001: 18/332-335).

Gerçek şu ki, Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi, ancak onlara karşı azgınlıktı. Biz, ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarları, birlikte (taşımaya) davranan güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Hani kavmi ona demişti ki: "Şımararak sevinme, çünkü Allah, şımararak sevince kapılanları sevmez (Kasas, 28/76).

Kârûn da tıpkı Firavun gibi Kur'ân da sembolleştirilen tiplerden biridir. Kârûn, Kur'ân'da anlatıldığı şekliyle servetin ve dünyalığın zirvesidir. Her biri, bir hazineye ait olan anahtarlarını toplamda 60 adet katırın taşıyabildiği rivâyet edilmektedir (Taberî, 2001: 18/312-313). Kârûn, servete tapmanın, serveti toplumu ifsat etmenin ve ilâhî risâleti yüklenenlere karşı bir silah olarak kullanmanın sembolü olmuştur.

2.5. Tûr Dağı

Hız. Mûsâ kıssası içinde Tûr Dağı'nın önemli bir yeri vardır. Tûr kelimesinin Süryanicede dağ anlamına geldiği ve Kur'ân'da geçen Arapça olmayan kelimelerden olduğu belirtilmektedir. (Ebu Muğulî, 2003: 66) Hız. Mûsâ kıssasında Tûr Dağı, ilk olarak Hız. Mûsâ'nın ailesi ile birlikte Medyen'den Mısır'a dönmesi esnasında konu edinilmektedir. Çölde gece vakti hava oldukça soğuk ve ateşleri de yok iken Hız. Mûsâ dağda bir ışık görür. Orada birilerinin olduğunu düşünerek yol sormak, köz almak ve yardım istemek için ailesini olduğu yerde bırakarak oraya gitmeye karar verir. Tûr Dağı'nda ateşin olduğu yere varınca ilâhî hitaba mazhar olur ve türlü mucizelerle Firavun'a giderek ona tebliğde bulunmak ve İsrâiloğulları'nı onun zulmünden kurtarmakla görevlendirilir:

Böylelikle Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle birlikte yola koyulunca, Tur tarafında bir ateş gördü. Ailesine: "Siz durun, gerçekten bir ateş gördüm; umarım ondan ya bir haber, ya da ısınmanız için bir kor parçası getiririm" dedi. (Kasas, 28/29).

Tûr Dağı, Hız. Mûsâ'nın hayatının sonraki dönemlerinde yine vardır. Hız. Mûsâ'ya Tevrat'ın verilmesi, Allah'ı görmek istemesi, Allah'ın dağa tecelli ederek dağın parçalanması; Tûr Dağı'nın yerinden sökülerek bir azap işareti olmak üzere İsrâiloğullarının tepesinin üzerinde başlarına inecek şekilde havada tutulması gibi mucizeler (Bakara, 2/63; Araf, 7/142-147; Tâhâ, 20/80) Tûr Dağı ile ilgili olarak Hız. Mûsâ kıssasında bahsi geçen hadiselerdendir.

2.6. Sihirbâzlar

Hız. Mûsâ, Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu söyleyerek hakkaniyetini ispat etmek amacıyla mucizlerini gösterince Firavun hakkı kabule yanaşmaz, Hız. Mûsâ'yı sihirbâzlık ile itham eder ve ülkedeki tüm sihirbâzları toplayarak Hız. Mûsâ'nın karşısına çıkarmaya karar verir. Bu şekilde sihirbâzların Hız. Mûsâ'yı yeneceğini ve etkisiz hale getireceklerini hesap etmektedir. Hız. Mûsâ ise bu karşılaşmanın, bayram günü ve tüm halkın toplandığı bayram yerinde olmasını isteyerek davasını ve hakkaniyetini tüm halka göstermeyi amaçlar. Ülkenin tüm mâhir sihirbâzları bayram günü toplanır ve herkes yerini alır. Her biri asâsını, iplerini vb. ortaya atarak insanların gözünde yılan gibi görünmesini sağlar. Daha sonra Hız. Mûsâ asâsını atar ve ejderhaya dönüşen asâsı, sihirbâzların yılan şeklindeki asâ ve iplerini ağzına alarak yutar. Sihir ile yapılan bir yılanın bir başkasını yiyerek ortadan kaldıramayacağını bilen sihirbâzlar, Hız. Mûsâ'nın yaptığının bir sihir değil, ancak bir peygamberin gösterebileceği ilâhî bir mucize olduğunu anlarlar ve imana gelerek secdeye kapanırlar. İşlerin umduğunun aksine kendi aleyhine ve Hız. Mûsâ'nın lehine döndüğünü gören Firavun, sihirbâzları daha önceden Hız. Mûsâ ile anlaşarak

kendisine tuzak kurmuş olmakla itham eder ve imanlarından vazgeçmezlerse el ve ayaklarını çapraz keserek onları hurma ağaçlarında sallandırmakla tehdit eder. Sihirbâzlar ise kendilerine gelen hakikati görmezden gelemeyeceklerini ve imanlarından canları pahasına da olsa asla dönmeyeceklerini söylerler (Araf, 7/111-126; Tâhâ, 20/57-73; Şuara 26/35-51).

Hz. Mûsâ kıssasında sihirbâzlar ilk önce, bâtılın ve hak karşısındaki mağlubiyetinin daha sonra hakka teslimiyetin ve bu uğurda can vermenin temsilcileridir. Ancak edebiyatta daha çok ilk yönleri ile ele alınmışlardır. Yani sihirbâzlar, bâtıl olan düşmanın ne kadar güçlü ve üstün görünse de hak karşısında aciz ve mağlup olmaktan başka bir seçeneğinin olmadığını temsil etmektedirler.

2.6. Hâmân

Firavun'un veziri yahut sarayındaki üst rütbeli yetkililerden biri olduğu anlaşılan Hâmân'ın adı Kur'an'da altı kez geçmektedir (Karaman, vd., 2007: 4/216). Eski Mısır ile ilgili yapılan son araştırmalar ışığında Hâmân'ın eski Mısır'daki Amon kültünün başrahibi yahut inşaat işlerinden sorumlu en üst düzeydeki yetkili veya iki görevi üstlenen kişinin aynı kişi olabileceği ihtimali bulunmaktadır (Kuzgun, 1997: 15/436-437).

Ve (istiyoruz ki) onları yeryüzünde iktidar sahipleri olarak yerleşik kılalım, Firavun'a, Hâmân'a ve askerlerine, onlardan sakındıkları şeyi gösterelim (Kasas, 28/6).

Nihayet Firavun'un ailesi, onu (ileride bilmeksizin) kendileri için bir düşman ve üzüntü konusu olsun diye sahipsiz görüp aldılar. Gerçekte Firavun, Hâmân ve ikisinin askerleri bir yanılğı içindeydi (Kasas, 28/8).

Firavun dedi ki: "Ey önde gelenler, sizin için benden başka ilah olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân, çamurun üstünde bir ateş yak da, bana yüksekçe bir kule inşa et, belki Mûsâ'nın ilahına çıkarım çünkü gerçekten ben onu yalancılardan (biri) sanıyorum (Kasas, 28/38).

Andolsun, Biz Mûsâ'yı ayetlerimizle ve apaçık bir delille gönderdik; Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a. Ama onlar: (Bu,) Yalan söyleyen bir büyücüdür" dediler (Mümin, 40/23-24).

Âyetlerde Mısır ordusunun Firavun ile birlikte Hâmân'a da nispet edilmesi ve Firavun'un büyük bir kule yapma görevini Hâmân'a vermesi, Hâmân'ın Mısır siyâsî ve askerî düzeni içinde oldukça önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Yine zulüm ve sapkınlıkta Firavun ile birlikte anılması onun da bu konularda

Firavun'dan çok aşağı kalır yanının olmadığını ve zulüm düzeni içinde Firavun'un en büyük destekçisi olduğunu göstermektedir.

2.7. Bel'am bin Ba'ûr

Bel'am ismi Kur'ân'da geçmemektedir. Ancak A'râf sûresi 175-176. âyetlerde bahsi geçen kişinin Bel'âm olduğu yönünde görüşler ve genel kabul vardır.

Kendisine verdiğimiz âyetleri (delilleri) bir kenara bırakarak şeytanın ardına takılan ve sonunda azgınlardan olan kişinin haberini onlara oku. Eğer isteseydik onu kendisine verdiklerimizle yüceltirdik ama o, dünyaya saplanıp kaldı ve hevasına uydu. Onun durumu kovsan da kendi haline bıraksan da dilini çıkarıp soluyan köpek gibidir...(A'râf, 7/175-176).

Tefsirlerde bu âyette bahsi geçen kişinin Eber veya Baura oğlu Bel'âm (Bel'am) olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Kendisine ilim verilen ve duası Allah katında makbul olan bu zatın Hz. Mûsâ döneminde yaşadığı aktarılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın kendi kavminden veya düşman olan bir kavimdir. Hz. Mûsâ düşman olan bu kavimle savaşacağı sırada Bel'am'a gelerek Hz. Mûsâ ve ordusuna beddua bulunmasını isterler. Ancak Allah'ın peygamberine beddua etmesi durumunda hem dünyasını hem de ahiretini kaybedeceğini söyleyen Bel'am ilk başta bu teklifi reddeder. Ancak daha sonra kendisine sunulan güzel hediyelere kanarak Hz. Mûsâ ve ordusuna beddua etmek üzere dağa çıkar. Burada Hz. Mûsâ'ya beddua edecekken ilâhî takdir ile diline sahip olamaz. Hz. Mûsâ'ya dua ve kendi kavmine beddua eder. Bunun üzerine dili köpeğin dili gibi uzayıp ağzından sarkar. Hem dünyasının hem ahiretinin gittiğini anlayan Bel'am bu sefer Hz. Mûsâ'nın ordusuna karşı tuzak kurmaya başlar (Taberî, 2001: 10/566-582).

3. KLASİK EDEBİYATTA HZ. MÛSÂ

Klasik edebiyatın önemli kaynaklarından biri peygamber kıssalarıdır. Divan şairleri eserlerinde, dinî motif ve sanat unsuru olarak peygamber kıssaları ve peygamberlerin mucizelerini işlemişlerdir (Mermer vd., 2008: 31). Peygamberlerin hayatları, kavimlerini Allah'ın dinine davetleri, davet sırasındaki mücadeleleri, yaşadıkları zorluklar, düşmanlarına üstün gelmeleri, mucizeleri vb. peygamberlerle alakalı birçok hususa klasik şiirde sıkça yer verilmiştir. Şairler; peygamberler ile ilgili yaptıkları teşbihlerini çoğu zaman telmihlerle yani ilgili peygamberinin hayatının belli bir dönemine, mucizesine yahut onun hayatındaki önemli bir varlık veya şahsa yaptıkları göndermeler ile eserlerindeki anlamı pekiştirerek derinleştirmeye çalışmışlardır (Canım, 2016: 186).

Divan şairleri kimi zaman peygamber kıssalarından teşbih, telmih, mübâlağa vb. sanat unusu ru olarak istifade ederken kimi zaman bu peygamberlerin hayatlarını konu edinen müstakil eserler vermişlerdir. Divan şairlerinin eserlerine kaynaklık eden peygamberlerden birisi de Hz. Mûsâ'dır.

Hız. Mûsâ'nın hayatı ve mucizeleri ile ilgili unsurlar klasik edebiyatta sıkça işlenmiştir. Buna ilaveten az da olsa Hz. Mûsâ'nın hayatını konu alan müstakil eserlerin var olduğu da bilinmektedir. Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerim tarafından kaleme alınan Mûsâ-nâme Çağatay edebiyatı sahasında kaleme alınmış önemli bir eserdir (Aşçı, 2012). Anadolu sahasında kaleme alınmış olan *Kıssa-i Mûsâ Aleyhi's-Selâm Ma'a Fir'avn Kavmihi Min Ehli'l-Küfr ve'z-Zalâm* adlı eserin, bu sahada yazılmış olan tek manzum örnek olduğu ifade edilmektedir (Ölker, 2013). Hız. Mûsâ kıssasını konu edinen Kıssa-i Mûsâ adlı mensûr eserlere de kütüphanelerde rastlanmaktadır (Uzun, 2016: 67).

3.1. Hız. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Şiiri'ne Yansıması

Bu çalışmada XVI. yüzyıl edebiyatının önde gelen eserlerinden Fuzûlî Dîvânı (Kılınç, 2017), Bâkî Dîvânı (Küçük, 2019), Hayalî Bey Dîvânı (Tarlan, 1992) ile Zâtî Dîvânı'nın Gazelleri Dışında Kalan Şiirleri (Kurtoğlu, 2017) taranarak Hız. Mûsâ kıssasına atıfta bulunan beyit ve kıtalar tespit edilmiştir. Eserlerden alınan bölümlerde transkripsiyon alfabesi kullanılmamış, sadece aslî uzunluklar gösterilmiştir.

İncelenen eserlerde Hız. Mûsâ'nın kıssası ile ilgili mazmunların memdûha övgü, aşk ve tabiat tasviri ile hikmet ve nasihat olmak üzere üç ana grupta toplandığı görülmektedir.

3.1.1. Memduha Övgü

Şairler özellikle kasidelerde, Hız. Mûsâ kıssasına ait şahıs, olay ve varlıkları teşbih ve mübâlağa unsuru olarak kullanıp memdûhlarını övmektedirler.

Zâtî, devlet adamları için yazdığı kasidelerinde ordunun mızraklarını Hız. Mûsâ'nın mucizevî asâsına benzetmektedir. Bu bağlamda pâdişâhın düşmanları hakkın karşısında yer alarak yenilmeye ve teslim olmaya mecbur olan sihirbâzlara benzetilmektedir. Askerlerin elindeki mızraklar asâ-yı Mûsâ görevi üstlenerek hak orudusunu galip getirmekte ve nusret ile zafere erişirmektedir:

Leşkerün nîzesi mânend-i asâ-yı Mûsâ

Görinür düşmenünün gözlerine ejderhâ (Kurtoğlu, 2017: 81)

Nefes-i İsiy-i nusretdür anun gürzi yili

Mûsi-yi fetha asâ nîze-i leşker-şikenî (Kurtoğlu, 2017: 186)

Îsâ-yı fetha satvetinün yilidür nefes

Mûsâ-yı nusret ü zafere nîzesi asâ (Kurtoğlu, 2017: 198)

Îsi-yi fetha revân şeş-perünün yili nefes

Mûsi-yi nusrete nîzen n'ola olursa asâ (Kurtoğlu, 2017: 81)

Ceng içre gerçi sihr iderüm dir idi adû

Hak bu ki itdi sihrini bâtl asâ-yı feth (Kurtoğlu, 2017: 85)

Zâtî, Kanûnî için yazdığı kasidelerde pâdişâhın sancağını Hz. Mûsâ'nın asâsına, düşmanları da Firavun'a benzetmektedir. Firavun'un geniş mülkünün kendisine dar edilerek denizde boğulması gibi pâdişâhın sancağının da havaya kaldırılmasıyla, düşman ordusuna yeryüzü dar edilmektedir. Saltanat tıpkı mucizeler meydana getiren asâ gibi pâdişâhın eline sunulmuştur.

Mûsâ asâsı gibi kaldursa sancagun ser

Firavn-veş adûya teng ola mülk-i vâsi (Kurtoğlu, 2017: 132)

Nîl-i hûna düşmeni gark it yûri Mûsâ gibi

Sunilupdur destüne çün kim asâ-yı saltanat (Kurtoğlu, 2017: 81)

Yine Zâtî, Kanûnî için yazdığı kasidesinde kazanılan zaferler ve gerçekleştirilen fetihler sayesinde elde edilen ganimetlerin çokluğunu anlatmak için ordunun Kârûn gibi altına boğulduğunu; zafer ve fethin; Kârûn'a kimya öğreten Hz. Mûsâ'ya dahi kimya öğretmesine benzediğini anlatmaktadır:

Leşkerün müstagrak-ı zer oldılar Kârûn gibi

Kîmyâ öğretti benzer Mûsi'ye umrân-ı feth (Kurtoğlu, 2017: 81)

Bâkî, Sultan Mehmet için yazdığı kasidesinde pâdişâhın düşmanlarına beddua ederek tıpkı Firavun ve Hâmân'ın denizde boğulması gibi onların da yokluk denizinde boğularak yok olmalarını niyaz etmektedir:

Belâ gird-âbına salsun adûnı nâ-bedîd itsün

Fenâ deryâsına gark eyleyen Fir'avn u Hâmân'ı (Küçük, 2019: 33)

Fuzulî, yazmış olduğu kasidesinde yeryüzünde düzeni sağlayan adaletin tıpkı yed-i beyzâ gibi nurlar saçtığını, yeryüzünde düzenin bozulmasının ve bozgunculuğun çıkmasının sihirbâzların sihri gibi olduğunu, bu bozgunculuğu ortadan kaldırmak için tıpkı Hz. Mûsâ'nın asâsını kullanması gibi azim sahibi olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Sâ'id-i adldediür kuvvet-i îcâd-ı nizâm

'Arz-ı i' câz-ı nübüvvet yed-i beyzâ eyler

Pençe-i azmedediür kudret-i islâh-ı fesâd

Sihir def'in meded-i mu'ciz-i Mûsâ eyler (Kılınç, 2017: 730)

Şairler, Hazret-i Mûsâ'nın "Kelîmullâh" olmasından dolayı memdûhlarını Mûsâ sözlü anlamına gelen Mûsâ-sühan ibaresi ile övmekte, onların güzel sözlü ve tatlı dilli olmalarından da öte konuşmalarında ilâhî bir hikmetin olduğunu ima etmeye çalışmaktadırlar:

Âl-i 'Osmân Hazret-i Sultân Süleymân bin Selîm

Server-i 'âlem-sünen Îsâ-nefes Mûsâ-sühan (Kurtoğlu, 2017: 129)

Mustafâ Paşa medâr-ı âftâb-ı ma'delet

Hazret-i Mûsâ-sühan Îsâ-nefes Ahmed-sünen (Kurtoğlu, 2017: 147)

Fuzulî, vefa Tûru'nun Kelîm'i olarak övdüğu memdûhunun elindeki kalemin hayır ehline asâ, şer ehline yılan olduğunu dile getirmektedir. Kalemin hayır ehline asâ olması, Hz. Mûsâ'nın asa ile denizi yarıp İsrâiloğullarını kurtarması, susadıkları sırada kayaya vurarak onlara kayadan su çıkarması gibi iyiliklerine telmihtir. Şer ehline yılan olması da Firavun, yakınları ve sihirbâzlarına karşı korkutucu ve üstün gelen bir mücizevî güçtür. Şair bu şekilde, kalemin memdûhunun elinde iyiler için nimet ve kötüler için zillet ve azap aracı haline geldiğini ifade etmektedir.

Kelîm-i Tûr-ı vefâsan ki ehl-i hayr ü şere

Elünde gâh asâ oldı gâh mâr kalem (Kılınç, 2017: 730)

3.1.2. Tasvir

Şairler, Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili mazmûnları, anlatmak istedikleri bir konuyu tasvir etmede sıkça kullanmaktadırlar. Bu tasvirleri genel itibariyle gül, bülbül,

gülzar, bahar, hazan vb. tabiat tasvirleri ile âşık ve maşûka matuf olan aşk ile ilgili tasvirler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

3.1.2.1. Tabiat Tasvirleri

Şairlerin en fazla kullandıkları tasvirlerin bahara ait tasvirler olduğu dikkat çekmektedir. Gül, gonca, bülbül ve gülzâr vb. öğeleri anlatmak için Mûsâ kıssasına teşbih, istiare, telmih vb. sanatlarla atıfta bulunmaktadır. Zâtî'nin, bülbülü Hz. Mûsâ'ya teşbihen sıkça kelîm olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Yine Zâtî'nin bu bağlamda sıkça kullandığı bir ifade de “ahdar şecerden nâr çıkarmak”tır. Zâtî, sıkça kullandığı bu “yeşil ağaçtan ateş çıkarmak” ibaresi “*Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız.*” (Yasin, 36/80) ayetini hatırlattığı gibi Hz. Mûsâ'nın kıssası bağlamında düşünüldüğünde Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması hadisesini de çağrıştırmaktadır. Zira Hz. Mûsâ ateşi görerek ateşin yanına gitmiş, ateşin yanında iken sağ tarafında bulunan bir ağaçtan ilâhî nidâyı işitmiştir. Bu durum âyetlerde şu şekilde ifade edilmektedir:

(Mûsâ) oraya (ateşin yanına) gelince şöyle seslenildi: Ateşin yanında olan ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmıştır. Âlemlerin Rabbi olan Allah münezzehdir (Neml, 27/8).

Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah'im. (Kasas, 28/30)

Zâtî'nin aşağıdaki beyitlerde sıkça bir arada kullandığı “nâr, şecer, kelîm ve dîdâr” kelimelerinin bu tenasübü âyetlerde bahsi geçen hadisenin tasvirini çağrıştırmaktadır:

Yine ahdar şecerden güller izhâr eyleyüp nârı

Kelîm-i bülbüle arz eyledi gülşende dîdârı (Kurtoğlu, 2017: 104)

Yüri bir yâr-ile dîdâre bakış Tûr-ı gülşende

Kelîm-i bülbülün hakka budur ma'nâ-yı güftârı (Kurtoğlu, 2017: 104)

Gösterür ahdar şecerde nâr-ı Mûsâ verd-i sürh

Tûr-ı şâh-ı şûh üzre bülbül olmuşdur Kelîm (Kurtoğlu, 2017: 75)

Şöyle yıkdı Tûr-ı sabrın kim kelîm-i bülbülün

'Arz-ı dîdâr eyleyüp gül sad hezârân-âferîn (Kurtoğlu, 2017: 98)

Nice güller gelüp ahdar şecerden göstere nârı

Kelîm-i bülbüle 'arz eyledi gülşende dîdârı (Kurtoğlu, 2017: 104)

Tûr-ı sabrın yakdı ser-tâ-ser kelîm-i bülbülün

'Arz-ı dîdâr itdi gül ahdar şecerde gonceden (Kurtoğlu, 2017: 128)

Zâtî aşığıdaki beyitlerde, Hz. Mûsâ'nın, Allah'tan onu görme isteği üzerine Allah'ın dağa tecelli etmesi ile dağın parçalanması ve Hz. Mûsâ'nın bayılması hadisesine atıfla baharın gelişini tasvir etmektedir

Gördi yine yüz lutf ile dîdâr-ı bahârı

Dil bülbülünün yansa n'ola Tûr-ı karârı (Kurtoğlu, 2017: 72)

Gülzâr-ı rebî 'eyledi dîdâr-ı tecellî

Tûr-ı dil-i bübüllere urdı yine nârı (Kurtoğlu, 2017: 73)

Bâkî baharın gelmesi ile açan zambakları, Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâ mücizesine benzetmektedir. Bu da o çiçeklerin yapraklarının kusursuz bir şekilde bembeyaz olduklarını akla getirmektedir. Zira Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâsı için Kur'ân'da kusursuz bir şekilde bembeyaz şeklinde de tercüme edilebilecek "beydâe min-ğayr-i sû'in" (Kasas, 28/32) ifadesi kullanılmaktadır.

Dem-i 'Îsâ dirilür bûy-ı buhûr-ı Meryem

Açdı zambak yed-i beyzâyı kefi Mûsâ-vâr (Küçük, 2019: 41)

Bâkî baharın gelmesi ile güllerin açmasını Hz. Mûsâ'nın, Allah ile konuşması hadisesi ile ilişkilendirerek anlatmaktadır.

Yaklaşdı ol ki bâd ola enfâs-ı 'İsevî

Şâh-ı gül ide bahs dıraht-ı Kelîm ile (Küçük, 2019: 348)

Yine Bâkî bitmekte olan kışı suda boğulup yok olan Firavun ordusuna, sümbülü Hz. Mûsâ'ya ve sümbülün rengârenk çiçek açan kısımlarını asâyâ benzetmektedir. Sümbül açan bu çiçeği ile kışa meydan okumakta ve onu hezimete uğratmaktadır. Buna göre sümbüldeki esas hayat belirtisi açan çiçeklerindedir, tıpkı asadaki hayat belirtisinin yılana dönüşmesinde ortaya çıktığı gibi.

Yine Fir'avn-ı şitâ ceyşine Mûsâ-mânend

Eyledi elde asâsını bir ejder sünbül (Küçük, 2019: 63)

Hayâlî de baharın gelmesini yed-i beyzâ ile anlatmaktadır. Bâkî beyaz zambakları yed-i beyzâyâ benzetirken Hayâlî gülleri benzetmektedir. Bu da gül denince akla ilk gelen kırmızının aksine beyaz güllerin konu edildiğini akla getirmektedir.

Çekti âvâze-i Dâvûdunu her bülbül-i mest

Yed-i beyzâsını arz eyledi gül Mûsâ-vâr (Tarlan,1992: 251)

Zâtî, sonbahar tasvirlerinde sararan yaprakları anlatmak için Kârûn'un hazineleri teşbihinde bulunmaktadır. Bu durumda hem yaprakları değerli bir hazineye benzetmek suretiyle onlara kıymet atfetmekte hem de Kârûn'un hazinesinin çokluğuna telmihen yaprakların çokluğunu ifade etmektedir. Zâtî, yine bu bağlamda Hz. Mûsâ'nın Kârûn'a kimya ilmini öğretmesi şeklindeki rivâyete de değinmiştir.

Bâğlar Kârûn'dan artuk cem' itmişler zeri

Kîmyâ öğretti Mûsâ-veş meger kim rûzgâr (Kurtoğlu, 2017: 151)

Kanda bulurdu bu denlü zeri Kârûn-ı zemîn

Kîmyâ itmese talîm ana Mûsâ-yı zamân (Kurtoğlu, 2017: 139)

Tasviri dikkat çeken bir diğer hadise gecenin sona erip günün doğmasıdır. Zâtî, güneşin doğmasını Hz. Mûsâ'nın denizi yarması gibi karanlığı yarıp içinden geçmesine, yıldızların batmasını Firavun ve ordusunun batmasına benzetmektedir

Leşker-i Fir'avn-veş gark itdi Nil'e encümi

Destine alup güneş zerrîn asâyı subh-dem (Kurtoğlu, 2017: 114)

Leşker-i Fir'avn-i şeb bir arada oldu helâk

Urdı çün Mûsâ gibi Nil'e asâyı âftâb (Kurtoğlu, 2017: 122)

3.1.2.2. Aşk ile ilgili Tasvirler

Şairler; maşûklarının güzellikleri, âşık olan kendilerinin hâl-i pür-melâlleri vb. durumları tasvir etmek için Hz. Mûsâ kıssasından yararlanmışlardır. Zâtî, sevgilinin zülfünün her bir telinin âşıklar için bin asâ-yı Mûsâ gücünde olduğunu ifade etmektedir:

Aşkun ile gösterür 'uşşâka zülf-i dil-berün

Bir kılı bin şive-i i 'câz-ı Mûsâ-yı kelîm (Kurtoğlu, 2017: 43)

Zâtî, yine sevgilisini tasvir ederken Hz. Mûsâ kıssası ile farklı hususlardan yararlanmaktadır.

Ey yanagı nâr-ı Mûsâ v'ey tudagı selsebîl

Hüsnünün Tevrât'ını Mûsâ'ya öğretti Halîl

Göricek dîdâr-ı Mûsâ'yı revân deryâ-yı Nîl

Dest-i şevkiyle girîbânın çeküp çâk eyledi (Kurtoğlu, 2017: 274)

Şairler gözyaşlarının çokluğunu Kârûn'un hazine ile ilişkilendirirler. Bâkî, gümüş paraya benzettiği gözyaşların hiç bitip tükenmediğini, bunun sebebi olarak da sanki Karûn'un hazinesinin yerin dibine batırıldığı topraktan yaratılmış olduğunu ifade etmektedir. Fuzûlî de benzeri bir şekilde gözbebeğinin, sevgilinin ihsanı ile Kârûn gibi zenginleştiğini ifade ederek gözyaşlarının çokluğunu dile getirmektedir.

Dirhem-i eşküm dükenmez nice demdür Bâkiyâ

Hâk-i cismümdür meger kim mâl-i Kârûn'un yiri (Küçük, 2019: 439)

Çeşmümi eşk ile genc-i dür-i meknûn

Merdüm-i çeşmümi ihsân ile Kârûn itdün (Kılınç, 2017: 910)

Hayalî de Kârûn'un hazinesi gibi çok olan gözyaşlarının sevgilinin iltifatını celbetmediğinden yakınlık olarak onların da Kârûn'un hazinesi gibi yerin dibine geçmesini dilemektedir.

Sîm-i eşkim neme yarar nazar etmez ana yâr

Yere geçsin nideyin genci imiş Kârûn'un (Tarlan, 1992: 182)

Bâkî, sihirbâzların ip ve asâlarını sihir ile yılan gibi göstermeleri hadisesine telmihen, sevgilisinin gözlerinin zülûflerini yılanmış gibi gösterdiğini, bu gözlerin ayn-i câdû yani hem sihirbâzın ta kendisi hem de sihirbâz gözü olduğunu ifade etmektedir.

Siyeh zülfeynünü sihr ile çeşmün gösterür su'bân

Ruhunda hâlün âteşler saçır ol 'ayn-i câdûdur (Küçük, 2019: 207)

Tûr Dağı'nın ilâhî tecellîye dayanamayıp paramparça olması gibi sevgilinin cemalini görme şevkine de gönül dayanamaz ve paramparça olur

Cemâlün şevkine doymaz gönüller

Tecellî tâbına sabr eylemez Tûr (Küçük, 2019: 183)

Bâkî, gönlündeki yaralarda sevgilinin hasreti ile ateşler yansa bu ateşlerin nûra dönüşeceğini dile getirmektedir. Ateşin nûra dönüşmesi aynı şekilde göğüs / gönül yarası anlamında kullanılan dâğ-ı sîne kelimesinin Sina Dağı yani Tûr Dağı'nı çağrıştırması şairin Hz. Mûsâ kıssasına atıfta bulunduğunu göstermektedir.

Yansa dâğ-ı sînem üzre hasret-i haddünle nâr

Nâr nûr u nûr hûr u hûr pür-envâr olur (Küçük, 2019: 172)

Sevgilinin attığı cefa taşlarının tenini adeta Nil nehrinde boğulurcasına mosmor ettiğini dile getiren Bakî, sevgilinin zulmü sebebiyle akıttığı gözyaşlarının da Ceyhun ırmağı kadar çok olduğunu dile getirmektedir. Şairin ikinci beyitte kullandığı çokça cevr ü cefa anlamındaki cevr-i firâvân ifadesi cevr-i Firavun'u çağrıştırmakta ve Nil'de gark olmak ile beraber kullanılınca güzel bir ihâm-ı tenâsüb örneği oluşturmaktadır.

Nîle gark itdi teniüm seng-i cefâ zahmından

Yaşımı cevr-i firâvân ile Ceyhûn itdi (Küçük, 2019: 406)

Fuzûlî, Hz. Mûsâ'nın asâsı ile denizi ikiye bölmesi hadisesinden, gözlerinden akan yaşların yarılması ve bölünmesini anlatmak için yararlanmaktadır. Bir beyitinde sevgilinin attığı okların nehir gibi çok olan gözyaşlarının yarıp gözüne ulaştığını ifade eder; bu durumu Hz. Mûsâ'nın asâsı ile denizi yarması mucizesi ile karşılatırır, bu mucizeyi inkâr etmenin mümkün olmadığını ve bahsettiği kendi durumunun bu mucizenin gerçekleştiğinin delili olduğunu söyler. Diğer bir beyitinde ise her iki gözünden iki ayrı nehrin oluştuğunu ve bunların sevgilinin kâmetinin şevkinin asâ-yı Mûsâ hüviyetine bürünmüş olması sebebiyle gerçekleştiğini belirtir:

Nâvekin gör kim yarup eşküm dutar göz perdesin

İy diyen Mûsâ asâsı kaş-ı deryâ itmedi (Kılınç, 2017: 1023)

İki gözden revân itmiş sirişküm kametün şevki

Asâ-yı muciz-i gör kim iki bölmiş bu deryâyı (Kılınç, 2017: 1020)

Fuzûlî de sevgilinin zülflerinin sihir ile kendisine ejderha imiş gibi görüldüğünü dile getirmektedir:

Kemend-i çân-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden

Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsündür (Kılınç, 2017: 836)

Dil dutar mâr-ı ser-i zülfünü vehm eylemeyüp

Bilmezem kim ana talîm-i ne efsûn itdün (Kılınç, 2017: 910)

Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini Firavun ordusuna benzeten Hayalî, Mûsâ'nın aşk ateşini sevgilinin yüzünün nûrundan yaktığını dile getirmektedir.

Da'vî-i ihyâ eder lâ'l-i lebin Îsâ ile

Cünd-i Fir'avn oldu hattın ceng eder Mûsâ ile (Tarlan, 1992: 273)

Aşk şem'ini yakıp Mûsî yüzün nûrundan

Nâr-ı sûzânı Halîl etdi gülistân senden (Tarlan, 1992: 246)

Hayalî, Kârûn'un yerin dibine batan tüm hazinesini vererek sevgilinin "belâ"sını almak istediğini söylemektedir

Dahî Kârûn ile hâk-i siyehde

Ne denli var ise ey bî-amân genc

Verip bu cümlesin alam belânı

Kim oldur cân içinde câvidân genc (Tarlan, 1992: 273)

Hayâlî, âşıklığını anlatmak için Tûr Dağı'nda yanan ateşi ve ilâhî tecellîye telmihlerde bulunmaktadır

Çemendir Vâdi-i Eymen şükûfeyle dırahtım hem

Tecellî nûruna müstağrak olmuş Tûra benzettim (Tarlan, 1992: 204)

Ey Hayâlî Tûr-veş yandım mahabbet nârına

Mihr-i âlem-tâb bir ednâ şîârımdır benim (Tarlan, 1992: 214)

Aşk Tûrudur tenim sûz ile bir âh eylesem

Şu'leler peydâ olur sînemdeki her çâkden (Tarlan, 1992: 246)

Şol kadar müstağrak-ı deryâ-yi eşvâka bugün

Nûrdan fark etmezem Tûr-ı mahabbet nârını (Tarlan, 1992: 291)

3.1.3. Hikmet ve Nasihat

Şairler Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması hadisesine, ilâhî marifeti anlatmak için şiirlerinde yer vermişlerdir. Zâtî, Cenâb-ı Hakk'ın insanın rûhuna tecellî etmesi ile Tûr Dağı gibi paramparça olması gerektiği dile getirir:

Küllî eczâsı ser-â-ser kül iderse eylesün

Kanı ol gün kim tecellî ide Tûr-ı rûha zât (Kurtoğlu, 2017: 41)

Bâkî ise insanın gönlünün Hz. Mûsâ'nın gönlü gibi şevk ateşi ile dolduğu gün âteş zannettiğinin gerçekte ilâhî tecellî nuru olacağını dile getirir:

Sîne pür-şu'le-i şevk olsa dil-i Mûsâvâr

Nâr zann eyledüğün nûr-ı tecellî görür (Küçük, 2019: 33)

Fuzûlî fakr içinde iken şükreden herkese Allah'ın, Hz. Mûsâ'ya verdiği kadri vereceğini dile getirmektedir.

Virür fakr içre şükr ehline kadr-i Mûsi-i İmrân

Tenaum içre terk ehlin Süleymân-ı zamân eyler (Kılınç, 2017: 677)

Fuzûlî'nin buradaki kastı Hz. Mûsâ'nın başından geçen bir hadiseye telmihtir. Hz. Mûsâ Firavun'dan kaçıp Medyen'e ulaştığı zaman bir suyun başında çobanların hayvanlarını sulatmaya çalıştıklarını, onların gerisinde de hayvanlarını zaptetmeye çalışan iki hanım görür. Hanımlara niçin hayvanlarını sulatmadıklarını sorunca onlar babalarının yaşlı olması sebebiyle hayvanlara kendilerinin çobanlık etmek zorunda kaldıklarını, diğer çobanlar hayvanlarını sulayıp ayrılmadan suyun başına gidemeyeceklerini söylerler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ onların hayvanlarını alıp sular ve onlar gittikten sonra bir gölgeye çekilir ve korku, gariplik ve açlık hislerini tam manası ile yaşadığı bu bilmediği diyarda Rabbine “*Rabbim bana indireceğin her hayra fakirim (muhtacım)*” şeklinde dua eder. Hz. Mûsâ'nın hayvanlarını sulattığı hanımlar Hz. Şuayip'in kızlarıdır. Hz. Şuayip kendilerine bu iyiliği yapan kişiyi karşılığını ödemek üzere bulması için kızını gönderir. Hz. Mûsâ Hz. Şuayip'in yanına gidince ona başından geçenleri anlatır. Daha sonra Hz. Mûsâ Hz. Şuayip'in kızlarından biri ile evlenerek Hz. Şuayip'in çobanlığını yapar. (Kasas, 28/22-28) Allah Hz. Mûsâ'yı kaçıdığı Firavun'un şerrinden emin kılmış, iş sahibi kılarak maişetini temin etmiş, garip olduğu Medyen'de ona bir aile nasip ederek tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır.

M.B.Çakın Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne...

Beyitte bu kıssaya telmihen, fakrını bilerek şükreden ve Allah'tan isteyen kimselerin ihtiyaçlarını Allah'ın karşılayacağı açıklanmaya çalışılmıştır.

Şairler, Kârûn'un mal ve mülkünün çokluğuna rağmen düştüğü feci sonu hatırlatarak dünya malına gönül vermenin yanlışlığını vurgulamaktadırlar

Vakt ola yire geçesin utanup fi'lünden

Olma Kârûn gibi dünyâda iken tâlib-i mâl (Kurtoğlu, 2017: 225)

Zîr-i hâk olsa gerek menzilin âhir n'ideliim

Mâline mâlik imişsin tatalum Kârûnun (Küçük, 2019: 33)

Kârûn ölünce verdi yele anı rûzigâr

Fasl-ı hazân varakları genc-i hızânedir (Tarlan, 1992: 117)

Bezlini evvel bahârın kûha sor hâmûna sor

Mâl-i dünyâdan ne alıp gitdiğin Kârûna sor (Tarlan, 1992: 144)

Fuzûlî ise farklı bir şekilde kanaat ve istiğnasından ötürü Kârûn gibi olduğunu dile getirmektedir.

Ne milk ü mâl mana çarh virse memnûnam

Ne milk ü mâlden âvâre kûsa mahzûnam

Egerçi müflis ü pest ü muhakkar ü dûnam

Dem-â-dem eyle hayâl eylerem ki Kârûnam (Kılınç, 2017: 1075)

Hayalî'nin bir beyitinde Hz. Mûsâ kıssası bağlamında Bel'âm-ı Ba'ûr'a telmihte bulunduğu dikkat çekmektedir. Bel'âm ve İblis'in hikâyelerinden ders çıkararak ibadet ile övünmemenin gerektiğini dile getirmektedir.

İbâdetine dayanma ki sana pend yeter

Hemîn hikâyet-i İblîs ü Bel'am-ı Bâ'ûr (Tarlan, 1992: 28)

SONUÇ

Kur'ân'da bahsi en fazla geçen peygamber olma hususiyetine sahip olan Hz. Mûsâ, klasik şiirde de kendisi ile ilgili hususlardan çokça bahsedilen bir peygamberdir. Bu bağlamda incelenen eserlerde Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili olarak

asâ, yed-i beyzâ, Tûr Dağı, Firavun, Hâmân, Kârûn, Bel'am ve sihirbâzların şiirlerde yer aldığı görülmektedir.

Hız. Mûsâ kıssası ile ilgili unsurların şiirlerde hangi amaçlarla konu edildiğini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki şairlerin memdûhlarını övmek için bu kıssa unsurlarına yer vermesidir. Buna göre düşmanlar Firavun ve Hâmân'a benzetilmektedir. Düşmanın gücü ve görüntüsü sihirbazların sihrine, memdûhun ordusunun mızrakları da Hız. Mûsa'nın asâsına benzetilmektedir. Hız. Mûsa'nın asâsının sihirbâzların sihrini bâtl kılması gibi, medûhun ordusu da düşmanları etkisiz hâle getirecektir. Yeryüzünde adaleti yayan memdûhun bu durumu yed-i beyzâ gibi her tarafı aydınlatmak ve zulüm ve fesâdı kaldırma yolundaki gayretleri ise sihirbâzların sihrini batıl kılmaya eşdeğer tutulmaktadır. Memdûhun ordusunun zaferlerden elde ettiği ganimetin, Kârûn hazinesinden bile daha fazla olduğunun vurgulanması da yine bu bağlamda ele alınan hususlardandır. Şairlerin memdûhlarını övmek için için kıssadan istifade ettikleri bir diğer husus da Hız. Mûsâ'nın kelîm sıfatıdır. Memdûhlar övülürken onların ne kadar tatlı dilli ve güzel sözlü oldukları Mûsâ-sühan ibâresiyle anlatılmak sûretiyle memdûhlara ulvî bir yön de kazandırılır.

Şairlerin kıssa unsurlarından yararlandıkları ikinci husus tasvirlerdir. Bu tasvirlerin başında tabiat tasvirleri gelmektedir. Bu tasvirlerin çoğu baharın gelişi ile tabiatta meydana gelen değişiklikleri anlatmak içindir. Karların erimesi, bülbüllerin ötmeye başlaması, güllerin açması, gibi hususlar Hız. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşma hadisesinde istifade edilerek betimlenmiştir. Sonbaharda bağlarda yetişen meyvelerin çokluğu ve güzelliği Kârûn'un hazinelerine benzetilirken güneşin doğarak yıldızları boğması da yine kıssa unsurları ile yapılan tabiat tasvirlerindedir.

Şairlerin yaptığı betimlerin bir kısmının da âşıklık ve maşûk ile ilgili olduğu görülmektedir. Maşûkun zülflerinin her bir teli sihirbazların yılanlarına yahut onları yutan Hız. Mûsâ'nın asâsına benzetilmektedir. Aşklarından dolayı gözlerinden akan yaşların çokluğu ve değeri Kârûn'un hazineleri ile kıyaslanmaktadır. Yine Tûr Dağı'nda Hız. Mûsâ'nın ilâhî hitaba muhatap olması ve Allah'ın cemalini görmek istemesi şairlerin aşkların tasvirde kullandıkları unsurlardandır.

Hız. Mûsâ kıssasına ait unsurların kullanıldığı son hususun ise şairlerin hikmetli sözleri nasihatlerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ilâhî nûr ve tecellîye mazhar olmanın önemi, dünya malının değersizliği, Kârûn gibi dünya malına gönül vermemenin, Hız. Mûsâ gibi fakrını bilerek şükretmenin, Bel'am gibi ibadetine güvenmemenin önemi benzeri hususlar üzerinde durulmaktadır.

Sonuç olarak; şairlerin birbirinden farklı amaçlarla ve farklı konularda Hız. Mûsâ kıssasına ait unsurları teşbih, telmih, teşhis, mübâlağa vb. sanatlar için

kullanmalarının şiirlerdeki anlam derinliği ve zenginliğini arttıran bir husus olduğu görülmektedir. Yine bu durum klasik şiirdeki hayal gücünün enginliğini ve şairlerin tarihî hadiseleri kullanmadaki maharetini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aşçı, Ufuk Deniz (2012), **Mûsâ-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)**, Palet Yayınları, Konya.
- Canım, Rıdvan (2016), **Divan Edebiyatının Kaynakları**, Akıl Fikir Yayınları.
- Ebu Muğuli, Semih (2003), **Kur'an'ın Dilleri**, İnsan Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk (1996), “**Firavun**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Karacabey, Salih (1998), **Ulû'l-Azm Peygamberler ve Ortak Yönleri**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 7, ss 297-313.
- Karaman, Hayrettin - Çağrı, Mustafa (2012), **Kur'ân Yolu Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kılınç, Abdülhakim (2017), **Fuzuli'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzuli Divanı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtoğlu, Orhan (2017), **Zâtî Dîvânı Gazelleri Dışındaki Şiirler**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> (22.02.2020)
- Kuzgun, Şaban (1997), “**Haman**” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Küçük, Sabahattin, **Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mermer, Ahmet; Bayram, Yavuz; Alıcı, Lütfü; Eflatun, Muvaffak ve Koç Keskin, Neslihan (2008), **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ölker, Gökhan (2013), **Kıssa-i Musa Aleyhi's-Salam Ma'a Fir'avn Kavmihi Min Ehli'l-Küfr ve'z-Zalam**, Palet Yayınları, Konya.
- Sa'lebî Nisâbü'rî, Ebu İshak Ahmed bin Muhammed (1954), **Kasasu'l-Enbiyâ el-Musemma bi-'Arâ'isü'l-Mecâlis**, Kahire.

Suyûfî, Celaleddin (1421 /h.), **el-İtkân Fî-Ulûmi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr (2001), **Tefsiru Taberî Câmî'u'l-Beyân an-Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân**, (thk. Abdullah bin Abdulmusin et-Turki) Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire.

Tarlan, Ali Nihad (1992), **Hayâli Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Uzun, Adnan (2016), “**Divan Şiirinde Hz. Musa**”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Vol. 5, No:1, March, ss. 64-74.

**Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinde
Kayyum Nasırî¹*****Metin DEMİRCİ**

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
mdemirci@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3605-9894>

Öz

Kayyum Nasırî Türk dünyası, Tatar düşünce hayatı, dil ve edebiyatı için önemli bir isimdir. Türkiye'de gerektiği kadar bilinmese, eserleri Türkiye Türkçesine aktarılmaya da Nasırî ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Çağatay (1952), Maraş ve Türkoğlu (2002), Nasırî hakkında bilgiler vermektedir. İnternet ortamında da Roza Kurban'ın yazdığı çeşitli yazılar görülmektedir. Son yapılan çalışmalardan biri de doğumunun 190. yılı münasebetiyle 15 Mayıs 2015'te TÜRKSOY vasıtasıyla Hacettepe Üniversitesi bünyesinde düzenlenen Kayyum Nasırî Anma Sempozyumu'dur. Sempozyuma yurt içinden ve yurt dışından birçok değerli akademisyen katılmıştır. Sempozyumda Biner, Zamaletdinova, Gilazov, Türkoğlu, Yusupova, Demirci, Husnutdinov tarafından bildiriler sunulmuştur. 2017'de Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu'nda da Nasırî ile ilgili Alışık, Shahgoli tarafından birer bildiri sunulmuştur. Kayyum Nasırî ile ilgili Abdurrahman Sadi'nin edebiyat tarihinde detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi Tataristan Devlet Neşriyatında 1926 yılında basılmış, derslerde kullanmak için ve kaynak olarak kullanılmak üzere hazırlanmış bir edebiyat tarihidir. Bu edebiyat tarihi Arap harfli ve Tatarca yazılmıştır. Bahsedilen sempozyumda Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyat Tarihi'nden yararlanılarak tarafımızdan bir bildiri sunulmuştur. Aldığımız bilgiler tarafımızdan Arap harfli, Tatarca yazılan bu eserin tamamı taranarak aktarma yoluyla okura sunulmuştur. Gerekli yerlerde açıklamalara, karşılaştırmalara ve çeşitli değerlendirmelere yer verilmiştir.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 06.01.2020 / 14.04.2020

* Bu çalışma 15 Mayıs 2015'te TÜRKSOY vasıtasıyla Hacettepe Üniversitesi bünyesinde düzenlenen Kayyum Nasırî Anma Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmesi ve makaleleştirilmesi sonucu yeniden yazılmış biçimindedir. Bildiri, sözlü aşamasında kalmış olup başka yerde yayımlanmamıştır.

Künye Bilgisi: Demirci, M. (2020). Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinde Kayyum Nasırî. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 129-167. DOI: 10.33437/ksusbd.667382

Anahtar Kelimeler: Kayyum Nasırı, Abdurrahman Sadi, Tatar Edebiyat Tarihi.

Kayyum Nasırî in Abdurrahman Sadi's History of Tatar Literature

Abstract

Kayyum Nasırî is an important person for Turkish world and Tataric thought of life, language and literature. Even though his works weren't translated into Turkish and he is not so well-known as he should be in Turkey. There has been some studies about Nasırî. Çağatay (1952), Maraş and Türkoğlu (2002) give us information about Nasırî. There are also some articles written by Roza Kurban on the internet. One of the latest works is the Kayyum Nasırî Memorial Symposium organised within Hacettepe University on May 15th 2015, by TÜRKSOY. It was for the 190th anniversary of Kayyum Nasırî's birth. Many local and foreign dignified academicians had participated in the symposium. Declarations had been presented by Biner, Zamaletdinova, Gilazov, Türkoğlu, Yusupova, Demirci, Husnutdinov during the symposium. In 2017, Alışık and Shahgoli each one presented a declaration at Modern Studies of Turkishness Symposium, It's possible to find information about Kayyum Nasırî inside literary works of Abdurrahman Sadi. Abdurrahman Sadi's History of Tatar Literature had published by Tatarstan State Publications in 1926 and was prepared to be used as a source of literary history for lessons. This work was written in Tatar and Arabic. In the symposium , we benefited from Abdurrahman Sadi's History of Tatar Literature and presented a declaration. All the Arabic and Tatar scripts in this work were scanned and paraphrased for readers. Comparisons, explanations and several evaluations took place whenever it's necessary.

Keywords: Kayyum Nasırı, Abdurrahman Sadi, History of Tatar Literature.

Giriş

Türk düşünce dünyasında önemli dönüm noktalarında bazı simalar köşe taşı niteliğinde yol gösterme ve yönlendirme bakımından önemli bir yere sahiptir. Eğitim, din, dil ve edebiyat adına çeşitli tartışmaların yaşandığı, kutuplaşmaların olduğu dönemlerde böyle büyük isimlerin fikirleri ve tavırları millet adına doğru kararlar almak için önem arz eder.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında Tatarlar üzerinde etkin rol oynayan Fatih Kerimî, Musa Carullah Bigiyef, Şehabettin Mercanî, Kayyum Nasırî ve Rızaeddin Fahreddin Tatar Türklerinin yetiştirdiği tarihe mal olmuş, bu kabilden fikir ve bilim adamlarındandır (Özkan, 2006:102)

Tatarlarda usul-i cedit-usul-i kadim, Tatarcılık-Türkicilik tartışmalarının yaşandığı dönemde bu tartışmaların odak noktasında olan isimlerden biri de Kayyum Nasırî'dir.

Kayyum Nasırî Türk dünyası, Tatar düşünce hayatı, dil ve edebiyatı için önemli bir isimdir. Onun düşünce dünyasını tam olarak anlayabilmek için geçmişten günümüze Rus, Tatar ve Türkiye Türkologları ile eğitimcileri, ilahiyatçıları tarafından çeşitli biyografik ve monografik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Nasırî ile ilgili Türkiye'de de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Saadet Çağatay (1952), İbrahim Maraş ve İsmail Türkoğlu (2002), Abbasov İmran (1996), Nasırî hakkında bilgiler vermektedir. Bahri Ata (2013), Modern Eğitim Karşısında İki Aydın: Abdülkayyum Nasırî ve Selim Sabit Efendi adlı çalışmasında Türk dünyasının farklı bölgelerinden iki ismi karşılaştırmaktadır. Murat Uzun (2013), Abdullah Tukay'la ilgili makalesinde genel olarak Tatarlardan bahsederken Nasırî'den de bahsetmektedir. İnternet ortamında da Roza Kurban'ın verdiği bilgiler görülmektedir. Son zamanlarda yapılan çalışmalardan biri de doğumunun 190. yılı münasebetiyle 14-15 Mayıs 2015'te TÜRKSOY vasıtasıyla Hacettepe Üniversitesi bünyesinde düzenlenen Kayyum Nasırî Anma Sempozyumu'dur. Sempozyuma yurt içinden ve yurt dışından birçok değerli akademisyen katılmıştır. Sempozyumda İsmet Biner, Gülnara Zamaletdinova, Tahir Gilazov, İsmail Türkoğlu, Alfiya Yusupova, Metin Demirci, Rasim Husnutdinov tarafından bildiriler sunulmuştur. 2017'de Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu'nda da Nasırî ile ilgili Gülşen Seyhan Alışık, Nasser Shahgoli tarafından birer bildiri sunulmuştur.

Kayyum Nasırî'nin çeşitli yönlerini ortaya çıkarma amacıyla ve Tatarlardaki önemine atfen 07 Şubat 2014'te Kazan Federal Üniversitesi tarafından Akademik Kurul'un kararına dayanılarak Kayyum Nasırî ile ilgili Uluslararası faaliyet gösteren Institute of Kayum Nasyri (Kayum Nasırî Enstitüsü) adında bir enstitü kurulmuştur. Enstitünün kuruluş amacı, Enstitü'nün faaliyetleri; Tatarların dil ve kültür, eğitim, destek, tanıtım ve gelişimi alanında Rusya Federasyonu bölgelerinde yakın ve uzak ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi olarak belirtilmektedir. Enstitü şu an Sen Petersburg, Bişkek ve Yekaterinburg gibi üç merkezde faaliyetini yürütmektedir. Bu enstitü British Council, Goethe Enstitüsü, Cervantes Enstitüsü, Konfüçyüs Enstitüsü ve Yunus Emre Enstitüsü gibi enstitülerin çalışma biçimini kendisine şiar edinmektedir (Shaiakhmetova vd, 2017:628-630).

Türkiye'de benzer adda Marmara Üniversitesi bünyesinde bir merkez kurulması hususunda Kazan Federal Üniversitesi akademisyenlerinin çalışmaları² neticesinde Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü'nde bulunan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde Kayyum Nasırî Bilim ve Eğitim Merkezi Şubesi faaliyet göstermeye başlamıştır ve herkese açık bir şekilde Tatarca kursları verileceği ilan edilmiştir.³

Kayyum Nasırî ile ilgili Abdurrahman Sadi'nin *Tatar Edebiyatı Tarihi*'nde detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Abdurrahman Sadi'nin *Tatar Edebiyatı Tarihi* Tataristan Devlet Neşriyatında 1926 yılında basılmış, dersler için ve kaynak olarak kullanılmak üzere hazırlanmış bir edebiyat tarihidir. Bu edebiyat tarihi, Arap harfli ve Tatarca yazılmıştır. Eserin tamamı taranarak eserin farklı yerlerinde Nasırî ile ilgili verilen bilgiler elde edilmiştir. Aldığımız bilgiler tarafımızdan Arap harfli, Tatarca yazılan bu eserden aktarma yoluyla okura sunulmuştur. Gerekli yerlerde açıklamalara, karşılaştırmalara ve çeşitli değerlendirmelere yer verilmiştir.

Abdurrahman Sadi, aslında edebiyat tarihini girişte verdiği bilgilere göre üç cilt hâlinde oluşturmak ve yayımlatmak istemiştir. Bahsedilen tarihte ve yerde basılan edebiyat tarihi, bu üç ciltlik eserin ikinci cildi olarak basılmıştır, yani aslında birinci ciltten önce ikinci cildi yayımlamıştır. Basıldığı tarihte konuların tasnifi bakımından ikinci cilde taalluk eden kısım kendisi tarafından tamamlanmış olması, malzemelerin elinin altında bulunması gibi sebeplerle böyle bir pratik yola gidilmiş olabilir.

Yazar birinci cildi 19. yüzyılın son yarısına kadar Tatar edebiyatı hakkında yazmayı planlamıştır, üçüncü cildi ise Ekim Devrimi sonrası Tatar edebiyatı hakkında oluşturmayı planlamıştır. Ancak derslerde öğretmen ve öğrenciler için bir kaynak olmaması sebebiyle elimizdeki cildin ilk olarak basıldığını belirtmektedir.

Öyleyse elimizdeki cilt 19. yüzyılın ikinci yarısından Ekim Devrimi'ne kadar olan Tatar edebiyatı hakkında yazılmış olmalıdır. Kayyum Nasırî de 1824-1902 yılları arasında yaşadığına göre bu edebiyat tarihinde Kayyum Nasırî ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Abdurrahman Sadi'nin edebiyat tarihinin muhtelif yerlerinde "*Allah beni yazmak için yarattı, yazmadan otursam onun hükmüne karşı gelmekten korkarım diyerek durup dinlenmeden eserler yazan*" Kayyum Nasırî'den sık sık

²Erişim Tarihi: 13.03.2019: <https://ydil.marmara.edu.tr/de/arastirma/akademik-etkinlikler/egitim-ve-komiyon-toplantilari/kayyum-nasiri-merkezi-toplantisi/>

³Erişim Tarihi: 13.03.2019: <http://old.qha.com.ua/tr/toplum/marmara-universitesi-nde-ucretsiz-tatarca-kursu/143182/>

bahsedilmektedir. Ancak özellikle şu başlıklar altında Kayyum Nasırî ile ilgili daha detaylı bilgilere, açıklamalara ve değerlendirmelere yer verilmektedir: Tatarcılık Hareketi ve Kayyum Nasırî, Kayyum Nasırî'nin Tercüme-i Hâli (s.42-48), Edebî Dilde İki Akım (48), Tatar Dilinin İlmî Nazarî İşlenmesi Yolunda (51), Tatar Dilinin İlmî Gramer Nigîzî (temeli) ve Kayyum Nasırî (52), Kayyum Nasırî'nin Eserleri (59), Tabiiyyat ve Riyaziyat Bilimi, Tarih (60), Pedagoji Bilimi (62), Eğitim-Okuma İşlerinde Reform Yapmanın İleri Basamakları (63), Ceditçilik Hareketi ve Usul-i Savtiye (69), Usul-i Cedit Hareketi ve Gaspıralı (70), Matur Edebiyatı Avamî Tatarcılık Hareketi ve Ali Asgar Kemal Dramaları (114), Devrim ve Reyaksiya Günlerinde Dilde İki Akım Mücadelesi (168), On Yıl İçinde Tatar Dilinin İlmî İşlenmesi ve Dilde İkinci Aşama Reformatörlük (183), Halk Edebiyatını Toplama, Bunu Araştırma-İnceleme Yolunda (189).

Buradaki başlıklara ve ele alınan konulara bakılarak bile Kayyum Nasırî'nin Tatar dünyasında, Tatar edebiyat ve fikir yaşamında ne kadar mühim bir kişi olduğu görülür. Kayyum ismi eserde 132 defa geçmektedir. Bunun bir kısmında ise benzetme amaçlı Kayyumlar şeklinde geçmektedir.

1. Eserde Nasırî'nin Biyografisiyle İlgili Verilen Genel Bilgiler ve Değerlendirmeler

Saadet Çağatay, Nasırî'nin doğum ve ölüm tarihini 15.11.1825-2.09.1902 olarak vermektedir (Çağatay, 1952:147). Birkaç yerde ise şubat 1825 tarihi verilmektedir (Türkoğlu-Maraş, 2002:109). Abdurrahman Sadi ise 1824-1902 tarihlerini vermektedir. Çağatay, Nasırî'yle ilgili "K. Nasırî, geçen asrın ikinci yarısında esaretin şiddeti altında üç yüz yıldan beri ağır baskıya yalnız din kuvvetiyle dayanan Kazan ahalisini ilim ve irfan ışıklarıyla uyandırmaya muvaffak olan bir muallim, ders kitapları yazan bir terbiyecisi, mütefekkir, muharrir, filolog, tarihçi, etnograf ve folklorcu olarak muayyen bir metotla çalışmış olan ve hakkında yazı yazanların çoğunun fikirlerine göre bir ansiklopedist idi. O, kendi memleketine yeni Avrupa kültürünün ışıklarını muvaffakiyetle getirmiş ve onu tabii yollarla benimsetmekle de ilk doğru adımı atmış olanlardandır. K. Nasırî Kazan'da bir medresede yetişmiştir. Ulema tarafından yasak⁴ edilmiş olmasına rağmen gizlice Rusça öğrenmiştir. Bu bilginin onun çalışmalarına çok faydaları dokunacağı da aşikârdır. Umumiyetle

⁴ Şiddetli Rus siyasetinin Ruslaştırma cereyanlarına karşı koymak için ulema, İslâm dini vasıtasıyla bütün Rusluğa dair münasebeti bu cümleden dil öğrenmeyi de yüzlerce yıl yasak ederek ahaliyi Ruslardan uzak tutmaya muvaffak olmuştur.

o, Rusça öğrenme taraftarı olan ilk münevverlerdendir.”⁵ şeklinde genel bir değerlendirme yapmaktadır (Çağatay, 1952:147).

Abdurrahman Sadi'nin edebiyat tarihinde Kayyum Nasırî ile ilgili asıl bilgiler 42-63. sayfalar arasında verilmektedir. 42. sayfada Tatarcılık Hareketi ve Kayyum Nasırî başlığıyla Kayyum Nasırî hakkında bilgilere geçilmektedir. Bu bölümde 42. sayfada: “*Bu yolda Tatar dünyasında ilk, esaslı amelî baş hareket de Kayyum Nasırî ile başladı. Kayyum Baba önceki edebî-Türkî dilinden çıkarak yeni edebî Tatar diline önderlik ederek yol açtı.*”⁶ değerlendirmesiyle Kayyum Nasırî'nin Tatarcılık hareketinde ilk olma özelliği vurgulanmaktadır. Akabinde ise Kayyum Nasırî'nin biyografisine yer verilmiştir.

Abdurrahman Sadi: “*O, tüccar ve ruhanîler neslinden olup⁷ 1824'te dünyaya gelmiştir. Vefatı 1902'dir. Önce babasından ders almıştır, sonra Kazan medreselerinden birinde (Ahmet Hazret Medresesinde) tahsil görmüştür. Orada dinî bilimlere ilaveten Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Buna ilaveten bu medresede o dönem gizli bir şekilde Rusça okumaya merak salmıştır. Tatar burjuvası arasında Ticaret işleri için Rusça öğrenmek gerekliliği onun ataları zamanında sezilen ve onun babası kendisi de Rusçayı, yazılışını az çok öğrenmeye mecbur olmuş idi. Kayyum ise Rusçayı Tatar'ın yenileşmesi, yeni medenî hareketi için ve bunu ilim dünyasına yaygınlaştırmak için birinci kural olduğunu anlayanların önde gelenlerinden, öncülerinden olmuştur.*” (s. 42) diyerek Nasırî'nin tahsili ve Rusçaya verdiği önemi dile getirmektedir.

Eserde Nasırî'nin: “*Nasırî 1850'de başlangıçta dini Rus mekteplerinde Rus Seminaryasında Tatar dilini okutmaya çağrılarak Rus ilim dünyasına girer. Ve meşhur Radlof gibi alim Avrupa Türkologları ile kaynaşmaya başlar. Sonunda 1873'te Tatarlar için açılan “Muallim Mektebi” yanındaki (Bu okul 1872'de açılır.) “Rus-Tatar Başlangıç Mektebi”nde Rus dili okutan, Tatarlar arasından*

⁵ “Kayyum Nasırî Mecmuası” s. 102 de A. Aziz makalesinde: Nasırî ilk defa korkarak da olsa “zi-fünun” olan kimseye Rusça okumanın lazım olduğunu, bildiriyor. 1886'da : “Mümkün olduğu kadar fırsat olsa muamelât babından Rusça okumak dahi caizdir” diyor.

⁶ Alimcan İbrahimof; “İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri” (Sayfa, 122) ve “Tatarlar Arasında Devrim Hareketleri” Sayfa, 223.

⁷ K. Nasırî'nin babası Rusça bilen bir tüccar Çin'e gidip ve Megerce illerine, pazarlarına giderek ticaret yapmıştır ve bununla birlikte “Cemaat hadimi” bir molla olduğu gibi Nasırî'nin abisi Abdulhey de Moskova'da kalarak sabun ve mum yaparak onları Rusya'daki birçok pazarda satan ve sonra böylece büyük birikim yaparak çok zenginleşen, büyük mal sahibi. (O sonunda Kazan'a dönerek yaşamaya devam eder.) Nasırî'nin kardeşi Sibir'e gitmiştir, nihayet kendisine bir periske (?) alan bir kişi. (Nasırî'nin detaylı biyografisi hakkında “Kayyum Nasırî” mecmuasında Abdurrahim makalesine bakılsın. Sayfa, 18-76)

çıkan ilk muallim olarak hizmete başlar, Tatar çocuklarına Rusça okutmaya başlar. İlaveten kendi usulüne göre medrese şakirtlerine Rusça okutur. İşte böylece Nasırî Rus dünyası vasıtasıyla kendisi Avrupalılaşmakla birlikte Tatar çocuklarına, Tatar medrese şakirtlerine de Rus ve Tatar dili vasıtasıyla Avrupa bilimlerini vererek onları Avrupa metodu ile eğitmeye başlar. Nihayet Nasırî, Kazan Üniversitesine dinleyici olarak katılır. Kendisini geliştirir ve üniversite yanındaki arkeoloji cemiyetine asıl üye olarak atanıp (1885'te) gerçekten de Avrupa fen muhitine girer. " (s.43) şeklinde hem kendisini geliştirdiği hem de Tatar çocuklarını eğittiği belirtilmektedir. Çağatay, Nasırî'nin misyoner İlminski'nin isteği üzerine seminariyadaki muallimlik görevinden uzaklaştırıldığını belirtmektedir (Çağatay, 1952: 148).

Abdurrahman Sadi, böylece Nasırî'nin Avrupa bilimleri öğrendiğini, Avrupalılaştığını, 1859'da kendisinin ilk muharrirlik adımlarını⁸ attığını, o zamandan itibaren ta ölünceye kadar 42 yıllık ömrü boyunca Tatar dilinde kitaplar yazdığını, gece gündüz bu yolda çalışıp Tatar dilini ve onun halk edebiyatını, mitolojisini araştırma yolunu tuttuğunu, Tatar dilinin gramerinden, lügatinden, belagatinden, edebiyat nazariyesinin üslup bölümünden, Tatarlar için Rus dilinin grameri ve Rus lügatinden, riyaziyat, tabiiyyat, tarih, coğrafya, hıfzıssihha, anatomi-fizyoloji, pedagoji gibi fenlerden Tatar dilinde orijinal eserler yazdığını, Tatar diline Arapça, Türkçe ve Rusçadan tercüme yapıtığını, böylece kendi ilmî makaleleri ile Rus matbuat dünyasına girdiğini, orada da Tatar burjuvasının uyanma seslerini verdiğini belirtmektedir. Nasırî, Tatarca gazete çıkarmaya⁹ niyetlenmiştir, izin alamamasından dolayı bu işi gerçekleştirememese de o, sonra döneminde Tatarlar için hem gazetenin hem derginin yerini tutan kendisinin "*Takvim*"ini çıkarmıştır. Bunun peşinden koşup kendisinin türlü fennî makale ve broşürlerini dağıtmıştır.¹⁰ (s.43)

M. Öner, modern bir medrese eğitimi alan hem de artık Rusçaya da vâkıf olan Müslüman kökenli Türkologlar Mirza Aleksandr Kazem Bek, Said Halfin,

⁸Çağatay, ilk eseri olarak Mecma'ül-Ahbar'ı vermektedir. Bu eseri, müsveddesi kaybolduğu için 1895'te yayımlanmıştır. Çağatay, Nasırî'nin toplam 40 eseri olduğunu belirtmektedir (Çağatay,1952:148).

⁹1871'de çıkmaya başlayan birinci yılki Takviminde o "Bu Takvim 72'de çıkması gerekirdi. -Allahu Teala ecele mühlet verse- buna benzer dahi Tatar dilinde gazete bastırmaya niyet eder. Fakat halkın rağbeti nasıl olur. Okumaktan zevk alan kişiler olursa tamamen hazırlanıp yetiştiğinde o gazete çıkar, malum edilir idi." diye ilan eder.

¹⁰Onun bütün ömrü boyunca yazdığı eseri (Takvim'i hariç) 40 tane olup tamamı dört bin sayfadan fazladır, amma onlara 1228 sayfa civarında olan Takvim'lerini de eklersek (Takvim'i 1871'de çıkmaya başlar, 1897 yılına kadar her yıl çıkarak sadece 95-97 1886'larda da çıkmaz olur, 24 yıl devam eder) Onun bütün yazılı eseri beş bin iki yüz yirmi sekiz sayfa civarındadır.

Şihabeddin Mercani, Mirza Fethali Ahundov, Şokan Velihanov, Cemal Velidi gibi kişilerin yanına Kayyum Nasırî'yi de eklemektedir (Öner, 2018a:145).

Alfina Sibgatullina da Abdurrahman Sadi gibi: *"Tatar halkı tarafından ansiklopedik bilim adamı sayılan Nâsırî, mektep ve medreseler için tarihte ilk olarak fen bilimleri üzerine Tatarca derslik kitapları yazan, Tatarca matematik, fizik, coğrafya vb. bilimlerinden terimler üreten, Tatar folklorunun bütün türlerinden ilk metinleri toplayıp bastıran, Tatarca-Rusça, Rusça-Tatarca sözlükler hazırlayan büyük bir aydındır. Tatarlara bizzat ilk olarak Rusça öğreten bir öğretmen, Tatarca ilk gazete çıkarmak için çabalayıp da Rus hükümetinden izin alamayınca yirmi beş yıl boyunca zengin içerikli masa üstü takvimler bastıran bir gazetecidir."* (Sibgatullina, 2015:185) şeklinde Nasırî'den bahsetmektedir.

Abdurrahman Sadi, Fenler (Tabiiyyat, riyaziyyat, tarih, etnografya, terbiye, pedagoji) başlığıyla 19. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında Tatar dünyasına ilk olarak Avrupa manası ile ilim eşiği açıldığını, fen edebiyatı doğmaya başladığını, bunun Tatar reform hareketinin en dikkatle göze çarpan yönü olduğunu, iktisadî, ictimai gidişatın talebine göre Avrupa fenlerine ihtiyaç duyarak Tatar dili vasıtasıyla bunları öğrenmeye ve öğretmeye başladığını, bunun Tatar halkının önüne gelen en büyük medenî ihtiyaç olmasına rağmen bu büyük ihtiyacı başta anlayan kişilerin pek az olduğunu veya anlayan olsa da bunu olduracak, bu büyük işe girişecek ilmî güç olmadığını, bu ilk adımı atan kişilerin bu fenleri Tatar dilinde yazacak kalemleri beklediğini, bu yolda da ilk adımı atan kişinin Kayyum Nasırî¹¹ olduğunu belirtmektedir. Abdurrahman Sadi'ye göre bu ilk tarihî adım Kayyum Nasırî ile başlamıştır. O, Avrupa fenlerini alma yolunda ilk kişi¹² olarak meydana çıkmıştır. Tatar dünyasında ilk olarak işe başlayıp kendisinin Takvim'i vasıtasıyla ve bunlara farklı risalelerini ekleyerek tabiiyyat, coğrafya, kozmografya, tarih, etnografya, terbiye, pedagoji bilimlerinden, estetikten malumat vermesinin yanında bu fenlerden tercüme ve orijinal olarak çeşitli, farklı makaleler, kitaplar yazmıştır. Matematikten, mühendislikten ders kitapları, coğrafyadan, tarım, açılış bilimlerinden, bitkilerden anatomiye ve fizyolojiden etnografyaya birçok alanla ilgili ve tarihi konularda makaleler yazmıştır, kaynak kitaplar oluşturmuştur. (s.58)

¹¹Gerçi Kayyum'dan önde Halfinler gibi kişiler olsa da bunlar Rus hükümetinin Tatar dilini bilen memur âlimleri idi. Onlar halkın ilimde terakkisi tarihinde bir türlü de iz tesir bırakmamışlardır.

¹²Aziz Ubeydullin makalesinden Kayyum Nasırî Mecmuası, sayfa, 90.

2. Eserde Nasırî'nin Dil ve Edebiyata Dair Düşüncesiyle İlgili Verilen Bilgiler ve Değerlendirmeler

Eserde Tatar halkının ilk Avrupaist ve ansiklopedist ideoloğu olan Kayyum Nasırî'ye kadar Tatar dünyasında şimdiki manası ile Tatar dilini doğuran, onu Tatar dili diye dillendiren, bu hususta yol açan kimsenin olmadığından, bu büyük işi 60. yıllardan itibaren Kayyum Nasırî'nin başlattığından bahsedilerek bu husustaki mücadelesi: “*Önceden gelen Türki dilimiz tamamen Çağatay tesirinde olup yarısından fazlası Arapça-Farsça sözler ile dolu olduğundan halk hiçbir şey anlamıyor idi. Nasırî başta işte buna savaş açtı. Tatarcılık temelindeki dili yenileme yolunda çalışan¹³ ilk kahraman olmuştur. Gerçi Hüseyin Feyizhanî, Nasırî ile Mercanî'ye bakıldığında solcu olsa da o Kayyum Nasırî gibi Tatar halkı, Tatar dili diye meydana çıkarmaya, o zaman solculuğu işlemeye cesaret edememiş idi. İşte o büyük kahramanlığı, bu en zor tarihî bir hizmeti biz ilk olarak Nasırî'de gördük.*” (s.44) şeklinde verilmektedir.

Eserin devam eden kısımlarında (s.44-47) Nasırî'nin Tatar halkı ve Tatar dili savunuculuğu *Lehçe-i Tatarîye* ve *Kavaidi Kitabet*'ten alınan bölümlerden hareketle aşağıdaki şekilde dile getirilmektedir:

O açıktan açığa en evvel kendi halkını “Tatar halkı”, dilini de “Tatar dili” diye ortaya çıkan ve Feyizhan'ın üstadı Mercanî “*Lisan-ı Türki men aksaru'l elsinetü ve badeha an istılahatu'l ulum*”¹⁴ diye Türk-Tatar dilinin fakirliğini açıktan açığa söylediği zaman Tatar dilinin başka dillerden hiç de düşük değil belki üstün tarafları olduğunu, bunu delillerle ispat eden kişi oldu. O kendisinin “*Kavaid-i Kitabet*”i vasıtasıyla 1892'de matbuata: “*Bizler Tatarız, kendimize gerek olan sözleri istesek, Arap'tan alırız, istesek Fars'tan alırız, istesek Türk'ten alırız, fakat kendi dilimizin nahiv kaidesine koyarız, kendimize yetecek nahvimiz var!*”¹⁵ diye ortaya Tatarlık demir kazığını koydu. O, bizi Arap-Fars dili esirliğinden kurtarmak için mücadeleye çıktı. Çoğunlukla da “*Önceki hakim-diktatör Arapçadan Tatar'a dönmede Nasırî bizde ilk açık devrimci*” oldu.¹⁶

Nasırî'nin *Lehçe-i Tatarî*'si madde başları bilgisayar ortamına aktarılmış ve bütün söz varlığı üzerine inceleme yapılmış, söz varlığı, XIX. yüzyılın sonunda Kazan merkezli bir yazı dili olarak gelişen İdil-Ural Türkçesinin niteliği hakkında tam bilgi almak üzere incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. Buna göre iki ciltlik bu sözlükte toplam söz varlığının 7043 olduğu, alıntıların ise 1601 olduğu bilgisi verilmektedir (Öner-Kaya-Özşahin, 2010:9-10). Öner, Kayyum Nasırî'nin

¹³Alimcan İbrahimof “Tatarlar Arasında Devrim Hareketleri” Sayfa, 223.

¹⁴Mustafadu'l Ahbar ikinci bölüm sayfa 46, “*Türk dili dillerin en düşüğü ve yetkin olmayanı, ilmi adlandırmadan uzak olanı*” şeklindeki söz.

¹⁵Kavaid-i Kitabet, sayfa 5.

¹⁶Alimcan İbrahimof “Kayyum Nasırî Mecmuası” sayfa, 11.

bu eserini Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmanî* (1876) adlı ilk Osmanlı sözlüğünden ilhamla ondan yirmi yıl sonra yazdığını söylemektedir (Öner,2018b:254)

Kısacası o, kendisine kadar olmayan edebî bir dil doğurdu. O ilk olarak Tatarlara kendilerinin bir dilleri olduğunu bildirmek için "*Lehçe*" ve "*Fevakihü'l Cülesa*" telif eden, ilk olarak eserlerini Tatarca yazmaya başlayarak her okuyan kişi için istifade edecek tarzda bunu ortaya koyan kişi¹⁷ oldu.

"*Kavaidi Kitabet*"inden sonra o, bu iki eserinde açıktan açığa aşağıdaki fikirleri yazdı ve bunları uygulamaya koydu:

1. Dilimizi muteber bir hâle getirip iyice araştırsak malumdur ki dilimizde olan beyitler, şiirler ve makaleler ve makamat yani elfaz-ı gayet mevzun ve müseccî tasnif kılınır. Ve Arap ve Fars elfazının ianeti ile belagatta ve ifade-i manada diğer dillerden geri değildir. Belki bazı hususta özellikleri üstün olan yerleri de vardır, özellikle fiil babında. Fakat şu da vardır ki hiç ilerlemeden kalmıştır. Hâlbuki zamanımızda başka halkların maksadı dil oluşturmak ve dil ıslah etmektir.

2. Tatar dili müstakil bir dil ise elbette kendisine mahsus kavaid-i nahviyesi vardır. Ve aynı şekilde resim, hat, beyan, mesail-i nahviyenin bölümleri olmak haysiyetinden gayet itibar edilecek şeydir. Fakat bunu anlayacak kim var? Ama ümittir ki: Bu kıtada bir danişment vücuda gelip bu üslup üzere evkatını sarf ederek bu dereceye ulaşsa müellifin de pahasını fehmeder. Ancak bazı erbab-ı inattan iştirsin ki Tatar dilini dil olarak hesaba katmazlar. Suphanallahul azim hatta ilim tarihi bilmediklerinden yeniden ortaya çıkan Tatar lafzına tahammül etmeye takatleri yoktur."¹⁸

Tatar ve Moğol eskiden ikisi iki kavim ve dilleri de iki türlü dil idi. Uzun zamandan beri birbirine karışmıştır, meşhur olarak da Tatar dili diye kalmıştır. Fakat mezkûr tarihten ta bu zamana kadar Tatar diline hizmet edecek kimse olmamasından dolayı Tatar dili gayet geride kalmıştır. Ama Tatar diline hizmet edecek kişi ben olayım diye otuz beş yıl geçirdim. Fakat çok mana çıkmadı. Gece gündüz ne kadar içtihat ettiysem o kadar cefa çektim. Milletimiz halkını Tatar diye isimlendirdiğimde sevmедiler. Tatar dili dediğimde sevmедiler." (*Lehçe-i Tatariye*, üçüncü sayfa, 1895'te basılmıştır.)

Abdurrahman Sadi yukarıda Nasırî'nin eserlerinden aldığı bilgileri şöyle yorumlamaktadır:

¹⁷ F. Emircan, "El İslah", sayı 47, yıl 1908.

¹⁸ Fevâkihü'l Cülesâ, sayfa 593-594. 1884'te basılmış.

O kendisinin yukarıdaki eserinde:

1. “Bizler Tatarız” diyerek halkımızı “Tatar” olarak dile getirip meydana çıkar. Dilimizi “Tatar dili” diye adlandırıyor ve onun “müstakil bir dil” olduğunu savunuyor: kendimize yetecek kadar nahvimiz var, yabancı kelimeleri de “Dilimizin kendi nahiv ve kaidesine uydururuz. Onun kendisinin nahiv kaideleri, imlası var.” diyor. Fakat bunu anlayan kim var bizde? diye kaygılanıyor, bazı inat kişilerin (erbab-ı inadın) Tatar dilini dilden saymamalarını ve kendilerini Tatar diye adlandırılmalarının dikkate alınmamasını cahilliklerinden, tarih bilmemelerinden sayıyor.

2. Dilimizde beyitler, şiirler, makaleler, bilmeceler, sormacalar pek vezinli ve armonilidir diyor.

3. Gerektiği yerlerde Arapça ve Farsça sözlerin yardımıyla belagatte ve manayı ifade etmede başka dillerden asla geri değil diyor.

4. Bazı noktalarda mesela fiillerde başka dillerden üstün, zengin bir dildir diyor.

5. Dilimiz uzun zamanlardan başlayarak şimdiye kadar kendisini işleyenler olmadığından işlenmeden uyuyarak, geride kalarak bir de gelişmeden kalmıştır, bunun için onu uyandırmak, işlemek, düzeltmek gerekir diyor. Bunun için de başka milletlerden ibret almaya çağıyor. Onlar “dil düzeltmek, dili ıslah etmek” arzusundadır. Bir de olmasa da bundan örnek almak gerekiyor diyor.

6. Otuz beş yıldan yani 60’tan beri (çünkü o bu sözü 95’te söylüyor) Tatar diline hizmet edeyim diye gece gündüz durmadan ne kadar çalışsam, o kadar da bu halktan cefa gördüm, halkın kendisine “Tatar” denmesini de dilini “Tatar dili” denmesini sevmediler diyor.

İşte bu sözler, bu fikirler zamanında Tatar dünyasında da en yabancı, en yeni sözler ve uygulamaya koymanın pek zor olduğu fikirler idi. Böyle bir zamanda ortaya çıkarak: “O Tatar halkı, Tatar milleti” diye adlandırıyor. Bu nokta da ona kadar edebî dil hakkında hiç kimse tarafından harekete geçirilmeyen bir şey idi. Nasırî, bunları anlayarak harekete geçerek: “Bu yolda bir hizmetçi olayım.” diye 35-40 yıl çalışıyor. Kamil saflık bütün yönüyle olmasa da bu Tatarcılığa, sadeliğe, avamlığa gidişini asıl temel olarak alma onun sözünde değil, bütün eserlerinde de görülüyor.¹⁹

Kısaca: Kayyum Nasırî, kalemi vasıtasıyla Tatar dünyasında şimdiki manası ile olan Tatar edebî dili doğup kendisinin farklı bir dil olduğunu gösteriyor. Daha

¹⁹Alimcan İbrahimof “Tatarlar Arasında Devrim Hareketleri” Sayfa, 223.

da açık söylemek gerekirse Nasırî, yeni Tatar edebî dilini değil belki bununla birlikte yeni Tatar edebiyatını doğuran ilk Tatar edibi oldu.²⁰

Kayyum Nasırî, Tatar edibi. O gerçekte hiçbir hikâye, hiçbir roman, hiçbir şiir yazmadı. Fakat yine de Tatar edibi. Edibin manası geniş. Edip olmak için de bir şair veya bir dramaturg hatta bir hikâyeci olmak da lazım değil. Edip yani kalemi ile edebiyata hizmet eden.²¹

Kendi eserlerinin dil ve üslubunda, yazısında da Nasırî'yi diğer Çağataycı, "Türkî"ci Tatar muharrirlerine karşı bir savaşı diye anlamak gerekir. Nasırî'nin dili asla ve asla Çağatay dili değil. O, anlaşılır ve pek kaideli şekilde Tatar dilini öne sürüyor.²²

Nasırî ilk aşama olarak Tatar çocuklarına mektepte de onlar oyun oynarken onların kendi dillerini okuttu. Onun gramerini, edebiyatını öğretti. Bu dilde alfabesinden başlayarak bütün fenden ilk olarak (Tatar grameri, riyaziyat, tabiiyyat, tarih, coğrafya, anatomi-fizyoloji, eğitim, hıfzıssıhha, aşçılık ilmi ve diğerleri) ders kitapları, kaynak kitaplar yazarak geniş bir şekilde bu dili Tatar dünyasına çıkararak "müstakil" bir dil hâline getirdi. Kendi söylediğine göre onu bu iş için Tatar halkının büyük bir kısmı, çoğunlukla da ruhanî feodaller Müslüman Türküciler sevmediler. Bunun için ona güldüler, onu hor gördüler.²³ Fakat o ömrünün hemen hemen sonuna kadar kendi yolunda olup kabre girmiştir. O, kendi ideali için mücadele ederek bu mücadelenin son bölümünü 20. yüzyılın Tatar gençlerine getirip teslim etti. 20. yüzyılın ilk on yılında Tatar'ın genç edipleri bunu amelî yönden de ilmî yönden de tamamlayıp işi tamam ettiler. (Bu doğrultuda söz sonunda gelir.)

²⁰C. Velidi kendisinin 1923'te çıkan Rusça, Очерк İstoriy Obrazovannosti i literatur Voleskiy Tatar (Kazan Türklerinin Kültür, Edebiyat Tarihi Üzerine) isimli eserinde 41. sayfada Kayyum Nasırî'yi Perevodno-Edebiyat Takvimi kişisi olarak görse de bu Kayyum hakkında yanlış bir fikirdir.

²¹ C. Velidi, Tatar Edebiyatının Gidişatı, 56-64. sayfalar, 1912 yılında basılmıştır.

²² "Kayyum Nasırî Mecmuası", C. Velidi makalesi. 139-145. sayfalara bakılsın.

²³ Bu doğrultuda bu hâl hatta 20. yüzyılın başlarında da devam ediyordu, bu sözlerimize destek olsun diye Fatih Emirhan'dan burada gerekli vakıyı alarak geçiyoruz. F. Emirhan söylüyor: "Medresede geçirdiğim zamanların sonunda bir vakit pazardan "*Lehçe-i Tatariye*" alıp bakıyordum. Ortaklarımdan uzun boylu, pek kavgacı, iri yapılı bir Mişer yanıma gelerek ne mütalaa ettiğimi sordu. Ben de beyan ettim. O kitabı açtı da ittifakı "yumruk" isimli söze göz attı. Tercümesini okuyup baktığımda göz belertip vahşiyane ellerini yumruk yapıp "Mine anı kitabdan okıp bilesi yok, bilmiysin iken körüp kal!" gözümün içine kadar girdi ve benim ömrümün uykuya zayi olmasına teessüf ettiğini ve "Da molla" olsa bu işim için bana ceza vermiş olacağını beyan etti. İşte Tatar şakirtlerinin Tatar edebiyatı ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu gösteren zamanlar var idi." "El İslah", sayı, 47; yıl, 1908, Edebiyata Ait isimli makalesi, sayfa 4.)

Abdurrahman Sadi, Edebî Dilde İki Akım başlığı altında 48 ve 51. sayfalar arasında Tatar ilim ve edebiyat dünyasında ortaya çıkan Tatarcılık ve Türkçülük fikirleri, bazı temsilcileri, ileri sürdükleri görüşler, bu hususta Nasırî'nin nasıl bir tavır takındığı ile ilgili görüşlerini dile getirmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında önceki Türkçülük'e karşı Kayyum Nasırî ile Tatarcılık akımı doğmuş olsa da bundan sonra yüzyılın dördüncü çeyreği içinde buna karşı Türkçülük akımı doğdu. Tatarcılığa karşı olan bu yeni akım da Gaspıralı kalemi, onun *Tercüman*'ı vasıtasıyla ortaya çıktı. Böylece evvelki Türkçülüğü Gaspıralı geniş milliyet esasında Türkçülük ile değiştirmek, Tatarcılık gibi farklı bir şive edebiyatlarını kapama yolunu tuttu. Kısacası Gaspıralı, kendisinin 1883'te çıkmaya başlayan *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla bütün Türk halkları için "İşte, Fikirde, Dilde Birlik" şiarını kabul ederek bu yolda sıkı mücadele etti. Türk halklarını umumî edebî dile çağırmaya başladı. İşte bu mücadele Kayyum Nasırî tarafından başlatılan Tatarcılık mücadelesine şüphesiz karşı olan bir mücadele idi. Fakat Nasırî, hiçbir vakit onun tesirine girmedi; ona karşı mücadelesinde kendisinin Tatarcılık yolunda devam etti. Benzer şekilde o da kendisine taraftarlar buldu. Tatar dili, Tatar halkı diye son nefesine kadar mücadele etti. Gerçekte 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk on yılında Gaspıralı akımı Türkçülük hareketi Reşitler, Rızalar, Fatihler, Musalar vasıtasıyla güç alarak Kayyum Nasırî'nin Tatarcılık akımını biraz basit göstermiş veya zayıflatmış idi. Fakat 20. yüzyılın ilk on yılı sonlarında Tatarcılık kendisinin kati galebesini kazanma yolunda son, kati hareketlerini yapıyor idi. Bu iki akım ikisi de tam olarak edebî dilde birbirinden başka idiler. Ama ideolojinin din kısmında ikisi bir yolda, ikisi de Müslüman idi. Birisi Müslüman Tatarcılık akımı ise ikincisi Müslüman Türkçülük akımı idi.

Bu iki akım Tatar dünyasında edebiyatta da iki türlü edebî dil akımı doğurdu. Tatar'daki birinci roman- Musa Akikatın *Hüsamettin Molla* isimli romanı biraz Rus dili tesiri altında Gaspıralı'nın Türkçülük akımının Tatar edebiyatında ilk başlangıcı ise, 19. yüzyılın sonlarında Zahir Bigi'nin romanları, Rıza Kazi'nin *Esmâ ve Selime'leri* bu akımın gelişmeye doğru gidişinin neticesi idi. Gaspıralı'nın *Frengistan Mektupları* ile *Darü'r-Rahat Müslümanları* isimli romanları bu yolda edebiyatta ilk adım idi.

Diğer taraftan eski Türk dilinin sadeleşip kendisine Kazak tesirini de alarak Tatarlığa doğru yönelen Orazay Kurmaşî'nin *Tahir-Zühre*, *Boz Yiğit* poemalarına ilaveten Abdurrahman İlyasî'nin *Biçare Kız* draması da Kayyum Nasırî'nin Tatarcılık akımının Tatar edebiyatında ilk adımı oldular. F. Halidî dramaları bunun devamı idi. Bunlara da *Bigayet Maşukname*'yi (1897'de basılmıştır) ve *Hikayat* (Abdullah Feyizhanoglu'nun mecmuatından olup

1896'da basılmıştır.) gibi kitapları eklemek gerek. *Çıstay Komedi*²⁴ ise edebiyatta Tatarcılığın ve de avamî Tatarcılığın en açık bir örneği olarak çıktı. 19. yüzyılın sonunda 20. yüzyılın başlarında işte bu şekilde asıl temeli atılan basit, yeni Tatarca edebî dilini Ali Asker Kemaller, Fatih Kerimîler, Ayazlar, Yarullah Veliler devam ettirerek geliştirdiler, genişlettiler.

Fakat Tatar edebiyatında vezinli sözde-şiiirde Tatarcılık ilk adımının ilk hareketi 19. yüzyılın birinci yarısının sonlarında Kandalı kalemi vasıtasıyla görülmektedir. Sonrakiler Kayyum Nasırî çizgisinde bunu edebî bir akıma dönüştürdüler.

Yeni Tatar dilinin doğuşu ve o dilde kitaplar yazılarak onun amelî gelişimi hakkında söz geldiğinde kendisinin *Mustafad'ları* vasıtasıyla Tatar muharriri olarak meydana çıkan Şehabettin Mercanî'yi de hatırlamak gerekir. Kayyum Nasırî ile aynı zamanda yaşamış olan bu muharrir de "*Tatarca kitap okumayı cahillik sayan ve ataları mektubu Arapça yazamadığı için medresedeki oğullarına sövdüğü*" bir devirde kendisinin çok hizmet gören eserini herkes tarafından tahkir edilen Tatar dili ile yazmaya cesaret etmek için o amelî taraftan Tatar dili yararına hizmet edenlerden sayılabilir. O elbette Kayyum Nasırî gibi saf, basit Tatarca ile yazamadı. Yine de onun *Mustafadu'l Ahbar*'i²⁵ dilde amelî taraftan Kayyumların başlattığı Tatarcılığa, Tatar diline doğru yöneliş hareketinden birisi ve ehemmiyetlisi idi. Gerçekte Mercanî dilinde Arapça, Farsça sözler bu dillerin kaidesine göre söz uydurmalar, ilaveten Çağataycılık ve Osmanlıcılık çok yer alır. Bu yönden bakıldığında onun dili fevkalade karmaşık bir dil. Bu yönden belki onu eski Türkçilik akımından saymaya da yol yok değil. (Bununla birlikte o nazarî yönden Türk dillerini en fakir dillerden sayandır da. *Mustafad'ın* ikinci bölümünde 46. sayfaya bakılsın) Fakat bazı yerlerde (Daha ziyade Mercanî'nin kalemîni tenkitçilik yoluna burduğu vakitlerde bazı Tatar âlimlerinin ağızlarından sözler aktardığında cümle kuruluşunda Tatarcılık, Tatar dili hususiyetleri genellikle bakıldığında önceki-kadim şark devrindekenden çok güçlü olduğundan, onu az çok Tatar diline destek veren eserler dizisinden saymadan geçemeyiz. Gerçi Kayyum Nasırî de genellikle Mercanî eserlerinin dilini "gayri mükerrer dil" (kesintisiz devam etmeyen, elverişsiz bir dil) dese de²⁶ o bazen güzelce, açık şekilde gerçek Tatarca da yazmaktadır. Kayyum Nasırî gibi Mercanî Tatar halkını kendisinin önceki tarihî eseri vasıtasıyla Tatar diye ortaya

²⁴Bu eserler hakkında geniş malumat almak isteyenler *Tatar Tiyatrosu* isimli mecmuada muharririn Tatar Tiyatro Edebiyatı ve Onun Tarihi Gelişimi isimli makalesine baksın. 8-66. sayfalar, 1926'da.

²⁵ *Mustafadu'l Ahbar*'ın birinci bölümü, 1885, ikinci bölümü, 1900'de basıldı.

²⁶ Takvim, 1884, "Et-Teftiş ve't-Tehakim" isimli tenkidî makale, sayfa, 38.

atanlardan birisi.²⁷ Kayyum Nasirîlerin başlattığı amelî Tatarcılık mücadelesi faydasına onun bu davasının ilmî yönden yardımını ve tesiri olmuştur.

Kayyumların Tatarcılığı yolunda bu adamın tesiri ile kendisinin *Tevarih-i Bulgariye*'si ile Hüseyin Emirhanof (merhum edip, Fatih Emirhan'ın yaşlı atası) da az çok işlere yardım edenlerden oldu.

Çağatay (1952): "*Kayyum Nasirî mahallî şeraite göre "Tatarca" tâbirini kullanmışsa dahi, onu Türkî tâbirine müsavi tutmuştur. Tatarca tâbiri bazen Nasirî'ye izafe edilerek ileri sürülmüştür. Bugün de olduğu gibi, sonradan bu tâbir çok su-i istimal e uğramış ve bazı kimseler onu ve ondan sonraki bu cereyanı Tatarcı adıyla tesmiye ederek yanlış istikamete sokmak istemişlerdir. Hâlbuki Nasirî'nin bu tâbiri kullanmaktan maksadı sadece İdil boyu sahası dilinin mahallî tâbirini kullanarak o dili işlemek, dilin menşe'ini ve onun genişliğini göstermek, edebî dilin inkişafına hizmet etmek, mümkün olduğu kadar ıstılahları bile bu dilin bünyesinden yapma imkânlarını araştırmaktan ibaretti.*" şeklinde onun bu husustaki asıl maksadına değinmektedir. Lehçe-i Tatari'den hareketle "*Nasirî'ye isnad edilen Tatarcı tâbirinin ne kadar su-i istimal edilmiş olduğuna da gayet iyi bir cevap teşkil eder.*" (s.150) diyerek örnekler vermektedir.

Çağatay, "*K. Nasirî Fevâkih-ül-Cülesâ'sında 593-94S. Tatarca denen dilin Çağatay dilinin bir parçası olduğunu şöyle anlatır : 'imdi zamanımızda Tatarça diğen tilimiz asıl Çağataybir şubesi bulıp fi nefsihi kavaid ve usulî mun-tazam bir tildir. Çağatay küp şubesi bulıp, başkalarına kamganda (yani nazaran) tatar tili Çağatay tiline küp hususta muvafıkraktır.'* der." (Çağatay,1952:152) şeklindeki alıntıyı da Nasirî'nin meseleye bakışını göstermek üzere nakleder.

²⁷Rusya taifesinin kendilerinden nefrin ve sözniş makamında Tatar diye tenkis ile tabir ettiğinden bazıları Tatar olmayı noksanlık olarak algılayarak bu isimden nefret edip biz Tatar değiliz, Müslüman'ız diye niza ve mücadele etmişlerdir. "Heyhat ve heyhat ve şettan beynen Nili vel Fırat eyyü miskinin bilfarzı" senin Müslüman'dan başka bir ismin ne, düşman din ve milletin bilmese elbette seni Müslüman diye nefrin eder idi, Tatar olmasan Arap ve Tacik ve Nogay değil ve Hıtay ve Rus ve Efrenç (*Fransız*) ve Prus ve Nems (*Osmanlıların Avusturya Devleti'ne verdikleri ad. Sözcük, İslâvcada "susan, konuşmayan" anlamına gelmektedir. İlk Cermenler ile karşılaştıkları zaman onlarla anlaşamayan İslâvlar, Alman ve Avusturya asıllı halka "Nemçe ya da Nemse" sanını vermişler, ancak bu san onlarca unutulduktan sonra, Polonyalılar yoluyla Türkler arasında yayılmıştır.*) dahi değil, şimdi kim oluyorsun hayret Sarit taifesi Çirmiş (*Mari Halkı*) ve Mokşi ve Ar taifelerinin vücutlarını bilmediklerinden senin o isimlerin biri ile isimlendirmemişler. A hamiyetsiz gafil o takdirde kendinizi Çirmiş (*Mari halkı*) veya Mokşi sayarak razı olur muydun? Mustafadu'l Ahbar, cilt 1, sayfa, 6.

Abdurrahman Sadi ise eserinin *Nazarî Yön, Tatar Dilinin İlmî Nazarî İşlenmesi Yolunda* adlı 51-52. sayfalarda Nasırî'nin öncülüğünü aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır.

Tatar dilinin bir Tatar dili olma yolunda nazarî yönden bilimsel olarak işlenmesine ve araştırılmasına başlamada ilk aşama da Kayyum Nasırî'de görüldü. O, dili nazarî yönden gerçek manası ile Tatar dili olarak araştırdı. Ona göre mirzalardan, Halfinler 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Ruslara okutmak için gramerler yazsalar da onlar gerçekte şimdiki manası ile Tatar dilinin grameri değil belki eski Türkî dilinin grameri idi. Bunlar bu önceki "Boyu Çağatay, eni Osmanlı" olarak teşekkül eden dilin gramerini işlediler. Bunların kendilerinin yazdığı dilleri de Tatar feodalizm devri edebiyatının çetrefilli dilinden ibaret idi. Hüseyin Feyizhanî kendisinin söylediğine göre "Türkî dili" ni başka dillere bir de taklit etmeden hatta onların kitaplarına bakmadan (Bu ibareler onun Şehap Mercanî'ye yazdığı mektuptan alınmıştır.) Kayyum Nasırî'nin Tatar dilini araştırması gibi kendi kendine icadî bir yol ile müstakil bir şekilde araştırmaya başlayan ve Ruslar için bunun gramerini yazan bir kişi olmasa da birincisi onun bu grameri basılamadı, ikincisi o bunu Tatarlara okutup bunun amelî tesirini de onlara veremedi. Onun bu hizmeti Türkîçilik yolunda olmasına bakılmadan amelî yönden de nazarî yönden de Tatar dünyasından dışta ve ona tesirsiz kaldı.

Nasıl olduysa Halfinler de Hüseyin Feyizhanlar da Tatar edebî dilini amelî oluşturma değil belki bu eski edebî Türkî diline amelî bir reform da yapamamaları gibi nazarî yönden işte bu doğrultuda Tatar dünyasına etkili bir iş çıkaramadı. Onlar sadece Ruslara okutmak için (Gerçekte de o zaman şarka uzanan Rus ticaret kapitalinin şark sömürsünün talebine göre Ruslar için Tatar dili değil genellikle Orta Asya'ya yakınlaştıran ve Çağataycaya yakın olan Türkî dili gerek idi.) ve böyle bir amelî mecburiyet altında Çağataylaşan, Osmanlılaşan eski edebî Tatar dilinin kaidelerini öğretmek yolunda başlanan bir hareket gösterdiler. Kısacası, onların bu hareketleri önceden tarihî hazırlığı olan eski bir edebî dili araştırmak, onu Ruslara öğretmek ve o yoldaki araştırmaları-gramerleri Rus dilinde yazarak bırakmaktan ibarettir.

Burada işte ehemmiyetli bir hâli söylemeden geçemeyeceğiz: Diğerleri (Halfin ve Feyizhanîler) Türkî dilini Ruslara okutmuş olsalar da onların gramerleri de sadece fihristi doldurmak için dile alınmaya değer karışık gramerler idi. Ama Kayyum Nasırî ise diğerlerinin aksine Rus dilini Tatarlara okutan kişi oldu. Rus dilinin gramerini de onlar için yazdı.

Abdurrahman Sadi: *"Diğerleri Türkî gramerini Ruslar için yazmışlar, Kayyum da Rus gramerini Tatar dili ile karşılaştırma yolunda Tatarlar için yazmıştır. İşte bu hâl de Kayyum'a Tatar dilini de esaslı bir şekilde araştırmak*

için yardım etti. İlaveten o, Rus dilini Tatarlara kendi dillerinin sarf ve nahiv yönünden kuruluşları ile karşılaştırarak okutmak gerektiği fikrini de öne sürdü." (s.52) diyerek Nasırî'nin çalışmalarının diğer çalışmalardan farkını ortaya koymaktadır.

Abdurrahman Sadi, Tatar Dilinin İlmî Gramerinin Temeli ve Kayyum Nasırî başlığıyla 52- 58. sayfalarda Nasırî'nin Tatar grameriğine katkısını aşağıdaki şekilde vermektedir.

Kayyum Nasırî'nin Tatar dilini nazari yönden çalışması onun ilk olarak bilimsel usulde gerçek Tatar gramerini oluşturmasında oldu. Çoğunlukla da o kendisinin 1892'de basılan *Kavaid-i Kitabet*'i ve 1895'te basılan *Enmuzeç (Nümune)*²⁸ isimli gramer kitabı ile Tatar dilinin fonetik, imla ve morfoloji temelini oluşturdu. Bu eser (*Enmuzeç*) hiç şüphe yok Tatar sarfının bilimsel temeline konulan en birinci taştır. Sarfçıların elinde Kayyum Nasırî'nin *Enmuzeç*'i olması, onların hizmetini pek çok kolaylaştırır. Sonraki sarfçılar kendileri için takip etmeleri gereken pek çok eseri Kayyum Efendi'de hazır hâlde bulup onlardan çok faydalandılar.²⁹

Kayyum'un *Enmuzeç*'i 1895'te basıldı. Fakat onun yukarıda söylediğimiz gibi 1892'de basılan *Kavaid-i Kitabet* isimli 26 sayfalık mühim bir nesri vardır. Bunu Tatar dilinin belagatini öğretmek, yazım kaidelerini bildirmek için yazsa da bunda Tatar dilinin imlası, sarfı, nahvi hakkında Tatarcılık ruhunda temel bir başlangıç malumatı verir. Burada o, *Enmuzeç* isimli eserin temelini oluşturur. Böylece onun *Enmuzeç*'i gramer bölümünde bu temel çizgilerin geliştirilmiş, işlenmiş son tam şekli oldu. Genellikle Kayyum Nasırî gramerinde Tatar dilinin üç yönüne dikkat çekip kısaca bir bakış atıp geçeceğiz: 1. Fonetik- İmla 2. Sarf 3. Nahiv

O, kendisinin yukarıda söylenen *Kavaid-i Kitabet*'inde söz başında Tatar'ın yazı dilini yoluna koymaya, işlemeye başlamasını anlatarak geçer. Tatar'a fenilim dili işleyip vererek onu "Medenîyetli Adam" yapmak ister.

²⁸Tatar dilinin sarfı hususunda bu *Enmuzeç*'i bastırmadan önce Kayyum Tatar çocuklarına Rus dilini Tatar dili ile karşılaştırarak okutmak için *Kavaid-i Kıraat-ı Rus* isminde elli derslik amelî, nazari bir ders kitabı bastırmış idi (1889). İşte bu eserine kendisinin de bundan başka Rus dilinin nahvini öğreten *Enmuzeç* isimli kitabından bir *Mukaddime* olarak eklenmiştir. "*Bundan başka Rus dilinin nahiv kaidelerini beyan eden Enmuzeç isimli bir kitabım vardır. Bu Mukaddime onun Mukaddimesidir. O Enmuzeç keşke tez çıksa.*" sayfa 17. Bu Mukaddimesinde Rus dilini Tatar dili ile karşılaştırarak Tatar dili fonetiğinin de temel özelliklerini açar.

²⁹Alimcan İbrahimof makalesi, Eñ sayı, 21-22, yıl, 1915 ve edibin "İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri" isimli makaleleri mecmuasının 97-101. sayfalarına bakılsın.

Bu eserin bir sayfasında şöyle söylemektedir:

“Medeniyetli her bir adamın iki türlü dili olup birisi anasından süt emdiği müddetçe öğrendiği dilidir. İkincisi de bir üstada eğitim için verildiğinde ilim ve fen lügatleri ile açılan dildir. Ancak süt dilinde bizim işimiz yok. Çünkü bu kadarı anasının şanıdır, babası tarafından bir gaflettir. Buna binaen zamane çocukları elfaz ve elkabın hikmetinden mahrum kalmışlardır. Çünkü dilleri ilim ve fen dili ile açılmaktan mazurdur. Büyükleri ilimden lezzet almamışsa çocukları ne olsun? "Elveyl sümme elveyl" "Kaygı, kaygı, sonunda kaygı" şeklindeki söz.³⁰ Bu ana dili ile açılan dilini fen-ilim sütü ile yazmaya da yarayacak şekilde edebî bir şekilde açmak ister. Tatarın büyüklerinin de çocuklarının da fen dilinden mahrum olmalarıyla ilgili kaygılanmaktadır.

Sonunda ilk olarak işe Tatar'ın imlasından başlar. İmlayı oluşturmada Tatarca sözlerin söylendiği gibi yazılmasının yollarını, örneklerini gösterir. Kendi zamanındaki yazarların yanlış imlalarını "Galat, Fahiş" diye kötüler. Onların Tatarca doğru yazımını ortaya koyar.

O, bu hususta işte şöyle diyor:

1. "Ve yine 'kildî-kitdî' şeklindeki kelimelerde "ketdî, keldî, ketürdî" şeklinde yazmak galat-ı fahiştir. Çünkü bizler Tatarlar, "kildî-kitdî" sarf-ı kesre ile söylemeyiz ve aynı şekilde "niçe ve kirek" şeklindeki kelimeleri de halis kesre ile söyleriz. "Kerek, neçe, neçük" yazmak hatadır. İşte bu zaman yazarlarının fahiş hatalarındandır ki "buldı yerine uldı" yazmaktadırlar. Dilimizde "uldı-ulur" gibi kelimeler yoktur. Aynı şekilde "bar yerine var"; "birdi yerine virdi" yazmak sırf hatadır. Malumdur ki: Bizler Tatarız, mahrece muhtaç değiliz, elfaz ve elkap babında muhtacız. İhtiyacımız olan kelimeleri Arapçadan alırız, Farsçadan alırız, Türkçeden alırız, fakat kendi dilimizin nahiv kaidesine uydururuz. Kendimize yetecek nahvimiz var." (Kavaid-i Kitabet, sayfa, 5)

2. "Bu "-siz" harfî bitişik yazılır. Yani "ayak-sız, kul-sız, yul-sız" hatadır ve aynı şekilde "tügil" şeklinde yazmak yanlıştır. Mesela "Bay tügil" demek yerine "Baytügil" yazılmaz. Dahası kendi ibaremizde "degil" yazmak hatadır. (Sayfa, 7)

3. Şimdi de şunu belirtelim: "keldi diye yazma, kildî diye" yaz. "Ketdi diye yazma kitdî diye" yaz. "Değil diye yazma tügil diye yaz. "Kerek" diye yazma, "kirek" yaz. "Niçe" diye yaz, "neçe" deme. Ve "Neçük" veya "neçek" diye yazma, "niçük" diye yaz. "Tiyiş" diye yazmak gerekmez, "tiyüşli" yazılır. Yine harf-i teşbiyeden "kibik" lafzıdır ki onu dilinde "kibi" diye yazma. Bu kelime asıl Türk

³⁰Kayyum Nasırî'de nokta yerine bu (-) çizgiden başka noktalama işareti yok. Onlar bizim tarafımızdan konulmuştur. Ancak imlada tarihî hususiyetini korumak için Kayyum'un kendisi gibi bıraktık.

dilinde de "kibik" diye kullanılır. Fakat "kibik" in sonraki kef'ini belirgin bir şekilde işitilmeyecek kadar yumuşatmışlardır. Mesela Kızılbaşların "köpek oğlu" şeklindeki sözleri gibi işitilmez. Güya "köpey oğlu" diye söyleyişlerle inşallah bu sözler *Lehçe-i Tatar* kitabında mafsala yazılır (s. 25).

Kayyum Nasırî'nin gerçek bir araştırması, onun Tatar dilindeki ağızları belgeleyerek ortaya koyması oldu. O, genellikle Tatar dilinde on ünlü ses (on med) olduğu gerçeğini açığa çıkarmıştır.

Avaz metodu ile ilk okuma yazma öğretimi için ilk Tatar alfabesini hazırlayan ve bu alfabenin metodik olarak kullanılmasını açıklayan yardımcı kitabı hazırlayan Tatar âlimi Şakircan Tahirî, Tatar alfabesindeki ünlü harflerin sayısını artırmış, bazı Arap harflerini de çeşitli işaretler kullanarak birden fazla sesi karşılayacak şekilde göstermiştir. Vav harfinin altına ve üstüne kendine has özel işaretler koyarak farklı şekillerde dört sesi karşılayacak biçimde dört farklı harf olarak alfabesinde ünlü harfler arasında sıralamıştır. Kayyum Nasırî'nin savunduğu Tatar Türkçesinde on ünlü harfin ünlü sesleri karşılamak için imlada gösterilmesi gerektiği tezini kabul eden Şakircan Tahirî, alfabesinde on ünlü sesi karşılayan harf kullanmıştır (Gökçe, 2015:1396). Bu da Kayyum Nasırî'nin vaktiyle ne kadar önemli ve değerli bir tespit bulduğunu göstermektedir.

Ancak şöyle oldu; Nasırî, bu nazariyede böyle on ünlü ses gösterse de yazıda on sesin her birine on işareti farklı koyma ve kendi kitaplarını on ünlü ile yazma cesaretini gösteremedi. Cesaret edemedi değil belki o, doğru imla ile yazmayı ümit de etmiyor ve mazur da: Tatar hayatının o günlerinde yeni imla ile yazıp bir şeyler anlatmak değil halkın bu iki imla ile yazdığı yazıları için de merhum Nasırî millet nazarında Allah'ın kör bendesi idi.³¹

Kayyum Nasırî'nin kendi tabiriyle söylendiğinde "Bizzarure" (amelî ihtiyarsızlık ile) bu önceki üç ünlü "ا, و, ی" harfleri ile kaldı.

Kısacası onun imla ile fonetiğin nazarî yönünü yukarıda gösterildiği gibi tam olarak açmakla birlikte amelde de ona bu dereceye varmasına o zaman zemin de imkân da yok idi. Çünkü o zaman bu fikri doğuran içtimaî hareket hâlâ galip gelememişti. "İhtiyar, kör Kayyum, misyoner Kayyum" diye ifade ediyorlardı. Fakat bu hâllerin hepsi ile birlikte Nazarî yönden Tatar dünyasında herhâlde eski imlaya karşı birinci mücadele başlayıp yenisine yol açan da o, oldu.³²

Abdurrahman Sadi'nin bu verdiği örnekler ve değerlendirmelere bakarsak aslında Nasırî, fonetik bir alfabenin işaretlerini vermektedir, onun Tatarcadaki ünlülerin her birinin ayrı bir harfle gösterilmesi gerektiği düşüncesine

³¹ İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri, sayfa 69.

³² İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri, sayfa, 52.

ulaşabiliriz. Bu aynı zamanda yazıldığı gibi okunan okunduğu gibi yazılan sesçil bir alfabeyle işaret etmektedir.

Kayyum Nasırî'nin Tatar dilini nazarî yönden işleminde en büyük hareketi Tatar dilinin sarfı-morfolojisi hususundaki hizmeti oldu. Bu da onun adlandırmaları (ıstılahları) Tatarca koymasında değil bu yönden tamamen Arap sarfları tesiri altında. Sözleri tarif etmeler, anlatmalar, türlere ayırmalar, sınıflandırmalarda Arap çizgisinde.³³ Metot da eski. Kısacası dıştan ve üstten bakıldığında o tamamen Arap sarfı ve nahvi kalıbına kurulmuş görülmektedir.

Abdurrahman Sadi'nin yukarıda belirttiği husus, ilk gramerimiz Dîvânü Lugâti't-Türk'ten günümüzdeki gramerlere kadar devam eden bir Arap gramerciliği tesiridir. Bu tesir, uzak ve yakın Türk lehçelerinin araştırılması ve onlarla ilgili gramerlerin yazılmasında hâlâ kendini gösteren bir tesirdir. Benzer durumlar vaktiyle huruf-ı ıslah, huruf-ı tebdil konularıyla Türkiye Türkçesi için yaşanmıştır. Yine gramer kitaplarımıza baktığımızda terimlerimizin ve tasniflerimizin bu tesirde olduğu görülmektedir. Ancak Nasırî, eski kalıpta da olsa yeni şeyler söylemiş ve yapmıştır. Abdurrahman Sadi, bunu aşağıdaki şekilde dile getirmektedir:

Fakat işin gidişatının temelini araştırırsak o, sarfta Tatar dilinin bir Tatar dili olma yönü ile kazılarak çıkarılan ve aktarılarak ortaya konulan içerik yönüne, fennî yönüne bakarsak, bunun eski kalıba konulan yepyeni cevherler veren, gayet kıymetli bir şey olduğunu pek açık görmekteyiz. "Kilgenner, (kilgenler), Kazannan (Kazandan), açtan (açdan) gibi bir sesin ikinci sese benzemesi karat (kara at) denildiği gibi iki ünlü sesin yan yana geldiğinde birinin kaybolması, "kulağı, ayağı" sözlerindeki gibi sonlarına ünlüler geldiğinde kaf ve kef'lerin ğ, g'ye dönmeleri, zat, sıfat isimleri, onların türleri, sayıları, erkeklik-dişilik meseleleri, hayvanların isimleri' (*Enmuzeç'in* 3-14. sayfalarına bakılsın.) şüphesiz Tatar dilinin böyle kendi hususiyetleridir. Kayyum Nasırî, bu meselelerde gerçekten de sadece Tatar dilinin kendi ruhundan doğan kaidelerden bahseder ve sonraki sarfçılar tarafından kabul edilen hakikatleri açar. Yine bunda o, sadece Tatarcanın kendi içinden çıkan münasebetleri kuralına oturtacak şekilde anlatarak verir.

Fiiller babında ise biz şimdi Kayyum Nasırî'yi gerçekten de Tatar dilinin içine derinden dalan bir kişi olarak görürüz. O, bu hususta kendisinin esaslı araştırması ile Tatar dilinin zenginliğini açıkça vermektedir. Bu araştırmasının neticesi olarak o, kendisi de "İmdi dilimizde fiil babına girsek ve dikkatle araştırırsak çok acayip hikmetler zahir olur. Şöyle ki cem-i müştekatı müstamel olan bir fiil tam iştikak kılınsa yüze kadar fiil hasıl olur. Dilimizin hasiyetine bakıldığında hiç acep

³³ Onun bu işi, bu kitabını okutmak için yazmasından olmuştur.

değildir." (*Enmuzeç* , sayfa, 14) "Tatar lisanımızın bazı hususiyetlerini beyan edelim: Önce Tatar dilimizin en büyük hasiyetindedir ki fiil babında gayet zengin bir dildir."(*Kavaid-i Kitabet*, sayfa, 22) şeklindeki gerçek fikri meydana koyar.

O, bize fiillerin nasıl baplara ayrıldığıının zengin, mükemmel bir cetvelini verir. (14-15. sayfalar) Fiillerden de geçip bağlama edatları, ekler, edatlar bölümüne gelirsek (O, bunları Arapça adı ile *Harf-i cer* diye kullanıyor.) burada da Kayyum Nasırî, Tatar dilinin kendi içine dalıp iyice araştırır, bunun gerçek neticelerini yazar. Örnekler de tamamen açık Tatarca. Onda "Inçı şikilli çık tamçıkları, ağaç yafraklarında tamçıklanıp tura-ak kalpağın kar kibik" şeklinde saf Tatarca edebî cümlelerle de çok karşılaşırız. (41-48. sayfalara bakılsın.)

Kayyum Nasırî'nin *Sarf Kaideleri* adlı bölümü de ayrıca dikkatleri üzerine çekecek esaslı, derin bir araştırma-incelemedir. Burada da çok orijinal şeyler var (51-65. sayfalara bakılsın). Kayyum Nasırî'nin bu araştırma-incelemeleri tamamıyla sonraki sarfçılar için hazır materyal olmuştur. Onlar bunu basitleştirdi, sadeleştirdi ve bunları yeni metot, yeni adlandırmalarla da tertip ettiler, sınıflandırdılar ve genişlettiler.

Kayyum Nasırî'nin sarfta fennî bir icadı "-sız" adlı ekin sadece isme has bir hususiyet olduğunu söyleyip ("-sız", bu harf-i mutlak olumsuzluk içindir. Fakat isme mahsustur. sayfa, 41) sözlerini sınıflandırma için yeni bir yol tutmaya işaret etmesi oldu. İlaveten o, "-ma" ekinin fiile has olduğunu anlattı. (sayfa 54'e bakılsın)

Kayyum Nasırî'nin nahiv bölümü de Tatar dili ruhunda muhtevaya yönelik bir araştırma-incelemedir. (65-84. sayfalara bakılsın.) Fakat bu bölüm, sarf bölümüne bakıldığında biraz zayıf, çetrefilli işlenmiştir. Burada o sarf kaideleri ile uğraşıp duruyor.

Kayyum Nasırî, sarfta da nahivde de şekilci değil elbette, o mantıki, ruhi gramerci. O çoğunlukla manaya bakarak mana yönünü göz önüne alarak çalışmaktadır. Şekilciliği o zaman ondan talep etmek de haksızlık olurdu.

Kısacası Kayyum Nasırî'nin *Enmuzeç*'i dış yönü metodu ile Arap kalıbında olması, şimdiki gözle bakıldığında bütünsüzlüğü, yetersizliği ile birlikte şimdiki Tatar gramerinin nazarî yönden çalışılması tarihinde en temel çalışmadır. Gelecekte Tatar dilinin nazarî yönden çalışılması-Tatar sarflarının ilmen tam olarak gelişmesi tarihi ne zaman başlamış olsa hemen Kayyum Nasırî'ye yönelip *Kavaid-i Kitabet*'ine *Enmuzeç*'ine gelip düğümlenecek. Yani dil ve edebiyat işlerinin varacağı her yerde Kayyum Nasırî'ye vardığımız gibi imla, sarf ve nahif

fenninin tarihini araştırıp incelemeye başlasak da biz gayriihtiyarî Kayyum Nasırî'yle karşılaşırız,³⁴ karşılaşılacaktır da.

Kayyum Nasırî'nin Tatar dilinin belagati nazariyesine hizmeti de burada söylenmelidir. O, *Kavaid-i Kitabet*'inde Tatar dilinin belagat kaidelerini, üslup nazariyelerini araştırıp incelemenin, bunları bir bilim gibi değerlendirmenin de ilk adımını attı. Fakat onun bu hizmeti belagat bilimi olma yönünden zayıf bir hizmet olmuştur. Bundan imla, sarf, nahif kaidelerini çıkardığımızda belagat namına pek az şey kalacaktır. Bunun da çoğu yazı edepleri şeklinde bir şey. Yine de o, bu hususta bununla ilk adımı attı. Hiç olmazsa ilmin tahsilinin sebeplerinin büyüğü içtihat kılmaktır.³⁵ şeklinde cümle tertip edenlerin (Dilin belagatini bozan bu şekildeki cümlelere A. İshakî'de de çok kez karşılaşırız.) Tatar dilinin belagat ve fesahatine sığmaması gibi meseleleri anlattı. Ve bu mevzu münasebeti ile sarf-nahiv kitaplarında söylenilmeyen yönlerine değindi. Onun bu yoldaki hizmetinin kıymeti de işte bunda.

Abdurrahman Sadi yukarıdaki verdiği bilgiler neticesinde konuyu: *"İşte 19. yüzyılın son yarısı içinde imla, fonetik, morfoloji, nahiv, belagat yönünden Tatar dilinin Kayyum kalemi vasıtasıyla nazari olarak işlenmesi bu derecede idi. Onun bu hizmetlerine Tatar dilinin lügatini yazmakta birinci kıymetli adım olan 'Lehçe-i Tatariye'sini de eklersek (Birinci bölümü 95'te, ikincisi 96 yılında basılmıştır.) Onun bu baptaki hizmetinin görünüşü, ölçüsü tamamen ikmal edilmiş olur."* (s.58) şeklinde toplamaktadır.

3. Eserde Nasırî'nin Eserleriyle İlgili Verilen Bilgiler ve Değerlendirmeler

Çağatay, Nasırî'nin 40 eseri olduğunu belirterek onun eserlerini telif eserleri, çeviri eserleri, takvimleri şeklinde üçe ayırmaktadır (Çağatay, 1952:149). Ata, Nasırî'nin 44 Tatarca ve Arapça, 7 Rusça toplam 51 eserinin olduğunu aktarmaktadır (Lemercier-Qaelquejay, 1984:16 akt. Ata, 2013:256). Abdurrahman Sadi, bu kısımda 18 eserin künyesini vermiş, diğer eserleri konu başlıkları altında genel olarak değerlendirmiştir. Nasırî'nin eserlerini 59-62. sayfalarda aşağıdaki şekilde sınıflandırmış ve eserler hakkında bilgiler vermiştir.

³⁴Alimcan İbrahimof, Eñ sayı, 21-22. Yıl, 1915 ve İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri.

³⁵Kavaid-i Kitabet, sayfa, 21.

Kayyum Nasırî'nin Eserleri³⁶

Riyaziye'den

1. **Hesaplık**, hesap kitabı. İki kez basılmıştır. Birincisi, 1873'te (52 sayfa büyüklüğünde, ikincisi 1899'da (85 sayfa)
2. **Istilahat-ı Hendese**, (hendese adlandırmaları, terimleri), 1895.

Kozmografya'dan

1. **Küsuf ve Husuf** (Güneş ve Ay Tutulması) Hakkında (makale), 1883'teki Takvim'inin sonuna ek olarak basılmıştır, 8 sayfa.

Tabiiyat'tan

1. **Menafi-i Aza**, anatomiye, fizyolojiye, hıfzıssıhha bilimine ait, 1894'te basılmıştır.
2. **Arakı Denilen İçimlik Ademi Zat İçin Sırf Bir Ağudur**, 1889'daki Takvim'inde 8 sayfalık bir makale (37-44. sayfalar)
3. **Ahval-i Şaribü'l Duhan** (Temeki Tartanların Hâlleri-Sigara İçenlerin Hâlleri) 1890 Takvimi'nde 7 sayfalık makale (26-32. sayfalar)
4. **Havas-ı Nebatat**, (Bitkilerin hasiyetleri), 1894'te basılmıştır. Bu risalesi bu yıldaki Takvim'ine eklenerek basılmıştır.

Coğrafya'dan

- Coğrafya-yı Kebir** (Büyük Coğrafya), ikinci ve üçüncü ciltler. İkinci cildi 1898'de, üçüncüsü 1899'da basılmıştır.

Etnoğrafya, Tarih ve Tercüme-i Hâl'den

1. **Negrolog ve Kabir Taşları**, makale. 1877 Takvim'inde basılmıştır (43-46. sayfalarda)
2. **Kısa Tarihler ve Kabir Taşları** (makale) 1878'deki Takvim'inde basılmıştır (30-32. sayfalar)

³⁶Nasırî'nin eserleri Çağatay (1952:148-149) tarafından verildiği için burada sadece Abdurrahman Sadi'de geçen eserleri olarak görülmelidir. Yoksa onun toplamda kırk eseri vardır.

3. **Fevaid-i Tarihiye Min Tevarihü'l Enbiya ve Ulemaü'l Maziyye.** 38 sayfalık bir eser olup 1882'deki Takvim'inde basılmıştır. (26-63. sayfalara bakılsın)

4. **Kazan Şehrindeki Mescitler ve Kazan Şehri** (makaleler) 1882'deki Takvim'inde (74-79. sayfalara bakılsın)

5. **Tezkire**, bu makale Kazan bayları hakkında olup 1883'teki Takvim'inde basılmıştır. Ticaret kapitalizmini öğretmek için güzel materyaller veren bir makale. (31-38. sayfalara bakılsın)

6. **Et-Teftiş vet-Tehaküm**, 1885 Takvim'inin 38-43. sayfalarında basılan tarihî, tenkidî bir makale. Bunda o, Şehap Mercanî'nin Tevarih-i Bulgariye (Hüsamettin Müslimi'nin) hakkındaki tenkidini tenkit etmektedir. Tenkidi kati, sert dilli.

Kayyum Nasırî'nin etnografyadan kendisi sağ iken basılmayan elyazması eserleri sonradan 1926'da bulunarak Tataristan İlmî Merkezi kontrolünde basılmıştır. Bu eserler onun öz babında da ehemmiyetli eserlerdir. Sekseninci yıllarda yazılan bu eserlerin dilinin saf Tatarca olması, onlara ayrı bir itibar bahşetmektedir.

Tabiiyyat ve Riyaziyat Bilimi

Kayyum Nasırî'nin fende büyük hizmeti çokça da tabiiyyat, riyaziyat ve terbiye-pedagoji fenlerinde oldu. Çoğunlukla Nasırî'nin Tatar için en büyük hizmetlerinin birisi onun ulum-ı tabiiyyatı avamlaştırmasındadır.³⁷ İlaveten o, Tatarlar için riyaziyat fenlerinin eşğini açmıştır. Tatar dünyasında ilk olarak hesap ve hendeseden ders kitapları yazmıştır. Heyet (kozmozgrafya)ten malumat vermiştir. Kısaca bu fenleri basit Tatar dili ile Tatar halkı arasına girdirmiştir.

İctimaî Fenler

Bunlara ilaveten o, içtimaî ilimlerden istatistik bilimine büyük ehemmiyet vererek Tatarlar arasında bunun ilk yolunu açmıştır. Takvim'leri onun bu işine açıktan açığa şahittir.

Tarih

Tarih biliminde ise Kayyum Nasırî çok meşhur olan bir âlim değildir. Onun 1926'da basılan yeni eserleri Avrupa metotları ile tarih araştırma-inceleme yapan

³⁷Aziz Ubeydullin-Kayyum Nasırî Mecmuası, 19. sayfa, *Nasırî'nin Fenleri Avamlaştırma Yolunda Hizmetleri* isimli makalesi. Bu hususta detaylı bilgi almak isteyenlerin bu makaleden faydalanmaları mümkündür.

bir kişi olduğunu göstermektedir. Fakat onun bu yazdığı eserleri tam bir tarih olmamakla birlikte tarih ilmi için birinci el kıymetli, emin materyallerdir. Bunlar Tatar'ın uyanması, reform hareketi, tarih biliminden bir bilim sıfatı ile mutlak bir ihtiyaç idi.

Bu bölümde Abdurrahman Sadi, Mustafad'larından hareketle Mercanî'nin tarihçiliğine, bu hususta öncü olduğuna, Rıza Kazi, Abeşî, Zeki Velidî, Hadi Atlasî, Aziz Ubeydullin ve diğerlerinin tarihleri için Mercanî'nin örnek teşkil ettiğine değinmektedir.

Kısacası, Tatar dilini onun bilim ve edebiyatını doğuran ilk kişi Kayyum Nasırî olsa da Tatar tarih biliminin, Tarih edebiyatının baş çeşmesi, onu doğuran da Mercanî oldu. Tatar edebiyat tarihinde onun en büyük rolü de işte bundadır.

Pedagoji Bilimi

19. yüzyılın ikinci yarısında harekete geçen reformculuğun en ehemmiyetli bir dalı eğitim meselesi oldu. Eski medreseler eğitimi, eski eğitim, eski okutma nazariyeleri faydasız bulundu. Bunları yenileştirme ihtiyacı hissedildi. Neticede eğitim, okutma işlerini Avrupa pedagojisi, Avrupa metoduna göre yürütme hareketi başladı. Bu yolda işleyen amelî tecrübelerle ilaveten Tatar dünyasında pedagoji bilimi doğdu. Kayyum Nasırî'nin;

1. Çocuklara Talim Vermek, 1882 Takvim'i, sayfa 78-79.

2. Muinetdin, 1884'teki Takvim'i, sayfa 31-32.

3. Çocuk Eğiten Kadınlara Nasihat, 1890'daki Takvim'i, sayfa 32-40

4. Eğitim, 1891'deki Takvimi, sayfa 31-34.

isimli makaleleri Tatar pedagoji biliminin ve Tatar'da bu bilim edebiyatının ilk konulan temel taşları oldu.

Makaleler de gerçekten de o zamandaki Avrupa pedagojisi nazariyesine muvafık ve şimdi de çoğu da yüz kızartmayacak eğitim nazariyeleri, okutma kaideleridir.³⁸

Bu nazariyeler sadece Rusçadan tercüme değil Kayyum Nasırî'nin çok yıllık amelî tecrübelerinin neticesi idi. O, 1850'den itibaren muallimlik yapmaya başlıyor. O, bu zamandan eğitimde amelî reformcu, yeni metotlarla uygulama

³⁸Eğitim tekniklerimizde Tatar Eğitim Tarihi geçtiğinde birinci amelî ve nazarî Tatar pedagojisi Kayyum'un bu makaleleri mutlaka okunmaya ve bunları eğitim materyali olarak kullanılan metinlere girdirmek gerekir.

yapmaya başlamış idi. O, ömrü boyunca okuttu, ders kitapları, kaynak kitaplar yazdı. Bunlarla birlikte Tatar'da pedagoji bilimi, pedagoji edebiyatını doğurdu.

Fakat eğitim reformundaki amelî harekette Kayyum Nasırî, yalnız kendisi değil idi. Onun yolunda çalışan, aynı fikri paylaşan yandaşları da var idi.

Abdurrahman Sadi (1926) ve Çağatay'da (1952) adı geçmeyen eserlerinden biri de Miftâhu'l-Kur'ân, Miftâhu'l-Kur'ân adlı hacimli Kur'ân-ı Kerim indeksi müellifin vefat tarihinden sonra kaybolmuştur. Nâsırî'nin el yazması hâlinde yıllarca meçhul kalan bir eserdir. Eserle ilgili Sibgatullina: "*Kazan'daki Kayyûm Nâsırî Müzesi Müdürü Dr. Raysaniye Şafigullina tarafından keşfedilen Miftâhu'l-Kur'ân'ı arayıp bulan da Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şehâbeddin Mercânî adına Tarih Enstitüsü üyesi Doç. Dr. Aydar Hayretdinov'dur. Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nin El Yazmaları ve Nâdir Eserler Bölümü'nde bulunan bu değerli eser, Kayyûm Nâsırî tarafından yapılan bir Kur'ân-ı Kerim dizinidir. 1886 yılında yapılan ve Miftâhu'l-Kur'ân adını taşıyan bu çalışma müslüman dünyasında yapılan ilk Kur'ân-ı Kerim konkordansı unvanıyla İslâmî ilimler araştırmaları için oldukça önemli bir kaynak hüviyetindedir.*" değerlendirmesini yapmaktadır (Sibgatullina: Miftâhu'l-Kur'ân, 2016: 184). Aynı makale Türkbilig'de (2016) de yayımlanmıştır. Miftâhu'l-Kur'ân, Hayretdinov - Şafigullina (2015) tarafından yayımlanmıştır. Türkoğlu-Maraş (2002:110), eserden ismen bahsetmekte ve kaybolduğunu belirtmektedir.

4. Eserde Çeşitli Vesilelerle Nasırî İle İlgili Verilen Diğer Bilgiler ve Değerlendirmeler

Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin farklı bölümlerinde, başka yazar ve ediplerden bahsederken veya çeşitli konularda bilgiler verirken değerlendirmelerde bulunurken çoğu kez başka yazar ve ediplere de yer vererek karşılaştırmalarda bulunmaktadır. Bu vesilelerle Nasırî ile ilgili asıl bilgilerin verildiği, Nasırî'ye ve eserlerine ayrılan kısımlar haricinde de hatırı sayılır derecede Nasırî ve çalışmalarına atıfta bulunulmakta, çeşitli değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapılmaktadır.

Abdurrahman Sadi Eğitim-Okuma İşlerinde Reform Yapmanın İleri Basamakları adlı kısımda: "*İlk olarak eğitimdeki reform hareketleri ile birlikte orta ve yukarı eğitimde reform yapma hareketi de başladı. Bu da ilmî-terbiyevî reformculuğun Avrupa manası ile büyük ölçüde Avrupa usulünde orta mektepler açma yolunda yükseltelen birinci hareket idi. Bu hareketin birinci kahramanı da Kayyum'un zamandaşı ve Mercânî'nin öğrencisi Hüseyin Feyizhanî' oldu. Petersburg Üniversitesinin Şark Dilleri bölümünde Arap, Tatar, Türk dillerinin müderrisi olan bu reformcu bu işe başladı. Kendisinin büyük projeler ile sonunda Kazan'da Muhammediye, Orenburg'da Hüseyiniye, Bubi'de Bubi, Ufa'da Aliye,*

Troyski'de Resuliye, Ahmediye medreseleri tarafından 20. yüzyılda ve 1905'te devrimden sonraki amele yönelen orta mektepler, medreseler reformu geliştirdiler. Bu işin ardından çalışıp çok güç sarf etti, çok gayret gösterdi. Hükümetten bunun için izin almasının ardından işe başladı. Fakat onun bu hareketine, o zamanlar kulak veren, ona itibar eden, yardım gösteren olmadı. Hatta düşmanları bunun için halk arasında Rus'a satılmış diye haber yayarak provokasyon yaparak halkı ondan nefret ettirme yoluna girdiler. Müslümanlar zararına çalışıyor diyerek ilaveten türlü türlü yalanlar uydurdular. Böylece Tatar burjuvazisinde başlayan bu orta mektepler, medreseler reform hareketi bir türlü netice veremedi. Hazırlanan büyük proje de amele geçemeden sadece proje olarak kaldı." şeklinde genel bir değerlendirmenin ardından Tatar'da uyanış ve yenileşme devrinin öncülerinden birisi olan Nasırî'nin böylece Rusya'nın merkez şehirlerinden Rus-Avrupa ilim dünyası ile pek yakından karşılaşarak böyle Tatar dünyasına ilmî-terbiyevî uyanış sesleri vermeye başladığına, kendi zamanının ruhuna göre Müslümanlığı koruyarak "İlim ve eğitim yolunda büyük ölçüde Avrupalaşma, Avrupa medeniyeti ile donanmak gerekir." diyerek ses verdiğine değinmektedir. (s.63)

Din Reformu Hareketinde Mercanî (s.66) adlı bölümde: *"İşte bu korkunç kara duvarı yok etmeye başlayan, nice yüzyıllar boyunca kalınlığını hemen arttırdıktan sonra korkunçlaşmaya giden bu karanlığı bütün kuvveti ile aydınlatan gücün birisi yukarıda söylendiği gibi edebî dil, ilim ve eğitim yönünden Kayyum Nasırî idi. Dinî reformcu da Şehabettin Mercanî oldu."* denilmektedir.

Ceditçilik Hareketi ve Usul-i Savtiye (s.69) adlı bölümde usul-i cedit ve usul-i kadim ile ilgili bilgiler verildikten sonra Tatarlarda usul-i cedide geçme ile ilgili Kayyum Nasırî'den: *"Bu da Tatar başlangıç mekteplerine Usul-i Savtiye (Zvukovoy Metot) girdirilip hece usulüne karşı savaş açmakla başladı. Çünkü bu usul Tatar dünyasında tamamen yeni bir iş idi. Onlara göre Kayyumlar vasıtasıyla matematik, hendese, coğrafya, tarih gibi bilimler okutulmaya başlamıştır ve bu bilimler mektepler programına konulma yolu açılmış olsa da alfabe öğretme meselesinde Kayyumlar savtiyeci değil, belki harfiyeci (Bukvo-Slogatilnoy) metot veya hececi (Slogovoy Metot ile hareket edenler) ler idi. Bu meselelerde onlara göre kendimizde Ruslardan geldiği gibi harfiye-hece usulünü almış, savtiye usulüne başlamamış idi. Bunun için savtiye usulü Tatar için kendisi yepyeni bir şey oldu. Hece usulüne karşı bu yeni usul kati bir mücadele hareketini aldı. Bu usul-i savtiyeye bağlanıp Kayyumlar tarafından başlanan bilimlerin Tatar başlangıç mektepleri programlarına girdirilme hareketlerini genelleştirme, geliştirme işleri hızlandırıldı. Sonuçta bu bir umumî akım hâline dönüştürüldü."* şeklinde bahsedilmektedir.

Gökçe, Tatarlarda ortaya çıkan bu fikri uyanışı, aydınlanmayı: *"1880'li yıllardan itibaren toplumsal bir uyanış hareketine dönüşen Tatar Ceditçiliği,*

eğitimdeki yenileşme anlayışı ve dinî düşüncedeki yenilikçilik hareketiyle iyice bütünleşmiştir. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarından itibaren ceditçi, usûl-i ceditçi ve ıslahçı gibi tabirlerin hepsi bu hareketin temsilcileri için kullanılmıştır. Abdurrahim Otuz İmeni, Abdunnasir Kursavî, Kayyum Nasırî ve Hüseyin Feyzhanî gibi bazı Tatar âlimleri, uzun süre cahil, fakir ve zayıf bırakılmış halkın kaderinin ancak eğitimle düzeleceğini düşünmüş, bu sebepten dolayı mektep ve medreselerde sadece dinî eğitim verilmesine karşı çıkararak dinin yanı sıra dünyevî ilimlerin de öğretilmesine imkân tanıyan yeni bir düzenlemenin yapılmasının şart olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak kendi zamanlarında bu istekleri gerçekleştirilmemiştir. Onların bu fikirleri, Türk dünyasında özellikle de İdil-Ural sahasında pek çok taraftar bulmuştur. Bu âlimler dönemlerinde çeşitli ıslahatçı çalışmalara imza atmışlar ve Ceditçilik hareketinin öncüleri olmuşlardır." şeklinde değerlendirmektedir (Gökçe, 2015:1399). İşte bu aydınlanma çağında öne çıkan isimlerden biri de Abdurrahman Sadi'nin ve Gökçe'nin de belirttiği gibi Kayyum Nasırî'dir.

70. sayfada ise: "Alfabe öğretiminde usul-i savtiyeye geçen ve alfabeyi bu usul ile öğreten mektepler açılmaya başlamasıyla tıpkı Kayyumların başlattığı Avrupa bilimlerini okutma manasındaki ceditçilik Hareketi de genelleşerek güçlendi. Kısacası usul-i cedit hareketi bizde okuma-okutma işlerinde geniş reformculuk manası ile 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Kayyumlar, Hüseyin Feyzhanîler ile başlamış idi. Ama bu hareketin de gelişerek geniş ölçüdeki alfabe öğretiminde savtiye usulü ile olan bu yüzyılın dördüncü çeyreği içinde başladı." şeklinde konu detaylandırılmaktadır.

71. sayfada Usul-i Cedit Hareketi ve Gaspıralı'dan bahsedilirken: "Kısacası, Tatar'ın kendi dilinde ve Avrupa bilimlerini Tatarlara öğretme ve bu bilimleri ders kitapları, kaynak kitaplar yazmaya başlama manası ile Tatar dünyasında birinci usul-i cedit muallimi olan Kayyum Nasırî bu yolda amelî ve nazarî yönden işe girdiğinde daha doğmamış olan Gaspıralı (1851'de doğmuştur) böylece sonunda 83. yıllardan başlayarak kendisinin Tercüman'ı vasıtasıyla bu hareketin bütün Rusya Müslümanları içinde savunucusu olarak meydana atılmıştır." denilerek Kayyum Nasırî'nin Gaspıralı'ya ilham oluşundan bahsedilmektedir.

73. sayfada ceditçilik hareketinin yaygınlaşmasıyla ilgili olarak: "Kazan Muhammediyesi'nde ceditçilik hareketi bu medresenin baş müderrisi Alimcan Barudî'nin savtiye usulünden başkasında konservatuarlığına bakılmadan Nasırîler, Feyzhanîler ile başlayan akımlar tesiri ile genişleyerek hemen gelişir. Çünkü Feyzhanîler, Kayyumlar ceditliği, dünyevî ceditlik ve bu yolda nazarî yönden de amelî yönden de liberal burjuvazi gönlüne göre liberal bir hareket idi. Ancak Barudîlerinki Tatar burjuvasının terakkisini sınırlayan sadece dinî bir ceditlikten ibaret oldu. Muhammediye talebeleri ise gittikçe hemen Barudîler tarafından bastırılmaya çalışılmış bu, Kayyumlar ceditçiliğine dünyevî

ceditçiliğe doğru yönelmiş, ceditleşmenin asıl çizgisini bunların yolunda belirlemiştir. Bu medreselere tesir eden Tatar burjuvasının asıl dileği buna yönelir.” şeklinde Kayyum Nasırî de dile getirilmektedir.

Tatar’da Birinci Roman adlı kısımda, 79. sayfada, 1886’da *Hüsamettin Molla* isminde ilk roman basıldığı belirtilmektedir. Bu romanla ilgili özellikler verilirken 7. maddede Kayyum Nasırî ile ilgili: “*Edebî dilde Kayyumların Müslüman Tatarcılık akımına karşı İsmail Gaspıralıların Müslüman Türkçülük akımının Tatar edebiyatında birinci örneğinin verilmesi.*” şeklinde bir bilgiye yer verilmektedir.

Tatar’da İlk Komedi adlı kısımda Tatarlarda basılan ilk komediden bahsedilmektedir. Çistay Komedi diye bilinen bu tiyatro ile ilgili bilgiler verilirken 91. sayfada: “*Bu komediyi yazan edibin kim olduğu, onun tercüme-i hâli bize hâlâ karanlık. Yine de bu yukarıdaki hâl bizi onun tahrir işinde tecrübeli, edebiyattan da iyi anlayan ve dilde Kayyum Nasırîler yolunu bütün genişliği, bütün sadeliği ile edebiyatta uygulamaya koymaya girişen Avrupalı, gerçek Tatar edibi olduğu fikrini getirmektedir.*” cümleleriyle Kayyum Nasırî’nin yolundan gidenlerin başarısı dile getirilmektedir.

Büyük Günahlar (Günah-ı Kebir) Dünyasında veya Tatar’da İkinci Roman³⁹ isimli bölümde 92. sayfada Tatar dünyasının gelişmesiyle ilgili bilgiler verildikten sonra bu gelişmişliğin Tatarlarda “*Onlar Rus meyhanelerine gitmeye başlayıp orada Avrupalılar gibi davranışlar ve içmeler ile tanışırlar.*”⁴⁰ Bunun neticesinde Tatar bayları arasında fuhşa, içkiye düşme gibi hâller pek yayılır. Bu hâl çoğunlukla da 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde güçlenir. Çoğu Tatar tacirleri ve meşçenler (küçük burjuva) her gün meyhanelere gelip orada çok para dökerler. Buna ilaveten böyle hâller Kazan’daki Tatar medresesi öğrencileri-molla balaları arasına girmeye başlıyor. Böylece zengin çocukları da Günah-ı Kebir’lere (Büyük Günahlar’a) müptela oldular. İşte bu hâller Tatar edebiyat dünyasında ikinci romanın ortaya çıkmasına vesile olur. Kazan’da Gölboyu medresesinde okuyan Tatar ediplerinden Zahir Bigi doksanlı yıllarda bu yaşamdan alıp kendisinin Günah-ı Kebir isimli romanını yazar. Bu Tatar edebiyat dünyasında yayımlanan romanların ikincisi olur.” şeklinde Tatarların ikinci romanından bahsedilmektedir.

Daha sonra “*Buna ilaveten dilde Kayyumların Tatarcılık akımına karşı 20. yüzyılın başlarına doğru hemen diğer taraftan Türkçecilik akımının Gaspıralı*

³⁹Eserde Tatarca isminin üstüne Rusça: Smertniya grihi iz ugovnoy hroniki. Soçineniye Magomet Zagır Bineyeva, Roman. diye yazılmış.

⁴⁰"Kazan Tatarları" K. Fuksa 1844 sayfa 5. Bu eserde bu doğrultuda oldukça malumat var.

yolunun Tatar edebiyatında güçlendiğini göstermek için açık örneklerin birisidir.”⁴¹ şeklinde Kayyum Nasırî’den bahsedilmektedir.

Üçüncü Roman adlı bölümde 95. sayfada: “Zahir Bigi’nin Günah-ı Kebir’inden sonra Tatar edebiyat dünyasında üçüncü roman olarak Uluf’ (Miñler) veya Güzel Kız Hatice⁴² isimli roman yazılır.” şeklinde Tatarların üçüncü romanından bahsedilmektedir. Devamında: “Buna ilaveten eserin yine ikinci itibar edilen yönü şudur: Edip bu eserinde Günah-ı Kebir’in diline bakıldığında çok basitleştirilen, Tatarcalastırılıp Kayyumlar yoluna yakınlaştırılan bir dil ile yazmıştır. İsmailcilik yani umumî Türkçecilik bu eserde kendisinin basitliğe yönelmeye başladığını açıkça sezdirmektedir.” şeklinde bir değerlendirmeye Kayyum Nasırî zikredilmektedir.

20. Yüzyıla Girildiğinde adlı bölümde 98. sayfada genel bir değerlendirmenin ardından Tatar burjuvası tarafından ortaya konulan isteklerden bahsedilmektedir. 99. sayfada bu isteklerden birincisi: “Arapça, Farsça’ya boğmadan yazarak anlayabilecek şekilde, açık Türkçe ile yazmak, mekteplerde Türkçeyi daha da okutmak gerekir.” şeklinde belirtilmektedir. Abdurrahman Sadi ise burada: “Bu Türkçe yazmayı da Kayyumların Tatarca yazıları diye anlamak gerekir.” şeklindeki değerlendirmeye Türkçe yazmak ifadesinden kasıt Kayyumların Tatarcası olduğu yorumunu yapmaktadır.

Türkçülük Yolunda Farklı Bir İlmî-Edebî Dil adlı 101. sayfada ise “Rızaeddin Fahreddin’in gerek Asar’ı gibi ilmî eserleri gerek başka edebî eserleri vasıtasıyla yükseltilen edebî dili elbette Kayyumlar Tatarcası değildir.” ibaresinde Rızaeddin Fahreddin ile Kayyum Nasırî’nin dili karşılaştırılmaktadır. Aynı karşılaştırma 102. sayfada “Fakat Rıza’nın dili ve üslubu elbette Kayyumlarınkine saf Tatarcacılığa çokluğu da Tatarcaya karşı idi. Rıza hiçbir zaman halkı da dilini de Tatar diye adlandırmaya razı değildi.” cümleleriyle devam etmektedir. Karşılaştırma 103. sayfada: “Reşid’in edebî dili Rızalarınki gibi güzel bir şekilde işlenmemiştir, onlarınki gibi yunmamış, cilalanmamış bir dil olsa da bu dil diğerlerine oranla çokluğu Kayyumlar akımına çok yakın idi. Yani onun dili gerçi Osmanlılık-Türkçülük tesiri altında ise de kendisinde Tatarcılık unsurları çok olan bir dil idi. Buna ilaveten o, Mirat’ının son bölümlerinde hemen hemen daha da Tatarlaşır.” cümleleriyle sürdürülmektedir.

Matur Edebiyat, 20. Yüzyıla Girildiğinde Edebî İki Kesim adlı bölümde 104. sayfada yine: “20. yüzyıla girildiğinde edebî dilde iki kesim, iki yolda hareket etti. Birincisi Gaspıralı esasında Türkçülük hareketi, ikincisi de Tatarcılık

⁴¹Bu romanın dil ve üslubundan örnek için birinci basımından 1-2. sayfalar okunur.

⁴²Romanın başına Tatarca isminin üstüne Rusça ismi konulmuştur, şu şekilde: Olyuf İli Krasavitsa Hadiça. Roman Zagir İbni Yarulluh Bigiyeva. Bu roman 1908’de Beyanül’ Hak matbaasında üçüncü kez basılır.

hareketidir. Tatar yaşamının gidişatı 19. yüzyılın son yarısı içinde kendi kendisinden mecbur olarak Kayyum çizgisinde Tatar edebiyatını ve bu yolda, bu dalın işi gözle görülecek bir hâlde idi. Bu kesim tarafından avamî Tatar edebî dilinin asıl temeli atılıp bu dil bu temelde, bu asıl çizgide geliştirilmeye başlamış idi. Bu dalın azaları da İlyasî, F. Halidî, Çistay Komedi'sinin sahibi Zahir Bigi, Ali Asgar Kemal, Fatih Kerimî, Sadri Maksudî, Ayaz İshakî, Yarullah Veli ve kendisinin “Gerçek Ekiyet Hikâyeleri ismi ile⁴³ 52 sayfa büyüklüğünde 1901’de yayımlanan kitabı vasıtasıyla Molla Şehabettin Rahmetullin ve diğerleri oldular.” cümleleriyle Kayyum Nasirî’ye atıfta bulunmaktadır.

114. sayfada Matur Edebiyatı Avamî Tatarcılık Hareketi ve Ali Asgar Kemal Dramaları adlı bölümde: “20. yüzyıla girildiğinde dilde, edebiyatta genişleyen Türkçülük akımına karşı diğer taraftan edebiyatta Tatarcılık akımının kuvvetlenmesi daha da devam etti. Kayyumlar tarafından temeli atılan İlyasî, Halidî, Çistay Komedi'leri tarafından edebiyatta en sade bir Tatar dili- edebî “uram-sokak” dili ile yazma fikri gelişir, damarını çeşitli yönlere uzatır, daha da işlenmeye başlanır. Biçare Kız, Redd-i Biçare Kız, Çistay Komedi'lerinden sonra baş gösteren Ali Asgar Kemal kalemi vasıtasıyla Tatar dram edebiyatının da bununla birlikte Tatar edebî avam-uram(sokak) dilinin de edebî yönden işlenen, güzelleşen bir şekli ortaya konuldu. Sonunda bu dil yaşamdan alınan piyesler için bizde klasik bir dile dönüşür. Çünkü o, her türlü nitelikli sözler ile karışan, gerçek, canlı halk dili⁴⁴ idi.” şeklinde Kayyum Nasirî de geçmektedir.

115. sayfada Ali Asgar Kemal’in dramalarından bahsedilirken: “Bu eserin ahirinde o uyarıp: “Bazı kişiler bu kitabı genellikle sokak dilinde çıkarmış diye gülerler, belki, iman-ı ziyan? Gülsünler. Dahası böyle herkesin anlayacağı, sokak dilinde olan kitapların olması nasip olsun diye Kayyum Nasirî gibi işi pek anlayıp daha da tutunduğunu gösterdi. Bu gerçekten de Tatar edebiyatında Kayyum Nasirî’ye kadar uzanan, kahramanlarca kati maksatlı birinci adım idi. (O dönemde sokak dili diye küçümsenen şimdiki avamî, edebî Tatar dilinin gelişme tarihini, Kayyum Nasirîlere karşı başlatılıp harekete geçirilen bu gülmenin onlardan sonra hemen devam ettiğini göstermek için de bu yollar açık bir doküman olur.”⁴⁵ cümleleriyle Kayyum Nasirî geçmektedir.

129. sayfada: “İnkıraz ve Bulgarcılık” adlı Ayaz İshakî’nin 1904’te yazdığı eserlerin anlatıldığı bölümde 130. sayfada: “Ayaz İnkıraz’ı vasıtasıyla yeni bir akım başlattı. Kayyumların yükselttiği Tatar ismini bitirip Bulgar ismini ortaya

⁴³Bu kitap Kazan’da Dumbrovski Matbaasında Şerafettin Şehidullin tarafından bastırılıp yayımlatıldı. Bu kitabın dili oldukça Rusça sözler karışmış, avami bir Tatarca.

⁴⁴Ali Asgar Kemal Eserleri, A. Rahim Mukaddimesi, sayfa 17, yıl 1925.

⁴⁵1925’te basılan Ali Asgar Kemal Eserleri’ne A. Rahim tarafından yazılan ön sözde A. Kemal’in ilk kez basılan bu Bahtsız Yiğit’i 16 sayfalık olup A. Kazanî imzası ile basılmış diye yanlış gösterilmiştir (7. sayfada)

koymaya çalıştı. Tatar'a Tatar demeye tamamen karşı yol tuttu. Pek ateşli bir şekilde bizim Bulgar milleti, Bulgar kızı, Bulgar yiğitleri gibi ifadeleri dillendirdi. İnkıraz'ı ile Dilenci Kızı adlı eseri işte bunun tarihî bir örneği oldu. Fakat onun bu yükselttiği veya başlattığı akımı aslında Gaspıralıların, Rızaların akımları, onların savlarının henüz daha da genç bir kalem vasıtasıyla yeniden dile getirilmesinden ibaret idi. Böylece dilde Tatarcılığı aldığı hâlde Ayaz kalemi de asıl ideolojide Türkçülük yolunda durup Kayyumların Tatarcılığına karşı dillendirildi. Fakat Kayyumların güçlü akımı karşısında pek tutulmadı, Tatarcılığa yenildi: sonraki eserlerinde Bulgar söylevini bırakıp Tatar diye yazmaya başladı." değerlendirmesinde de Kayyum Nasırî'nin yolunun artık güçlendiği vurgulanmaktadır.

Ayaz İshaki'nin dil ve üslubundan bahsedilirken edipler sınıflandırılırken 138. sayfada: "Muharrirler, edipler: 1) Ya başta herhangi bir düşünceyi kendilerine vazgeçilmez olarak alsalar da ömürlerinin sonlarına kadar bu yolda gelişmektedir, yılmadan usanmadan bunun için sonuna kadar savaşır, kaleminden kâğıda çizilen bütün harfler, noktalar ona batar, ona doğru geliştirilir. 2) Veya iktisadî, içtimaî yaşamın akımı altında bu yaşam ile birlikte hareket ederek fikrî, ruhî bir devrim yapma şeklinde bir düşünceden diğerine geçerler. Yani bir idea, bir fikrin hatalı olduğunu, eksik olduğunu, yetersiz olduğunu, yaşam tecrübeleri vasıtasıyla açıkça görüp ondan daha da olgun bir diğer fikre, diğer doğru bir noktaya doğru gelişirler. Bunlarda geriye doğru sıçrama olmuyor, belki hemen öne, hemen iyiye, yeniye doğru gelişiyor. 3) Havaya, gidişata bakıp bir öne bir arkaya sıçrayıp sonunda evvelki noktasına dönerler. Kayyum Nasırî, Gaspıralı, Rıza ve Reşit Kaziy, Fatih Kerimî gibiler birinci tip ediplerdendir, Ayaz da üçüncü tip ediplerden olmuştur." Abdurrahman Sadi, Kayyum Nasırî'yi birinci tipteki ediplerden yani sahiplendiği fikrini sonuna kadar devam ettiren ediplerden saymaktadır.

155. sayfada 1905'ten Sonra Tatar'da Burjuva Toplumculuk Edebiyatı'ndan bahsedilirken: "1905'e kadar Tatar'da Kayyum Nasırî'nin Takvimlerinden Reşit Kazi'nin 1905'te jurnal şeklinde çıkmaya başlayan Mirat'larından başka cemaatçilik edebiyatı, süreli yayınlar yok idi. Onlara göre İdil boyu Tatar'ın kendi dilinde kendisine bakan bir gazetesi olamamıştı. 70-80. yıllarda Kayyum Nasırîler, ondan sonra İlyasiler gazete çıkarmaya çalışıp hükümetten izin istemiş olsalar da izin verilmediğinden çıkaramamışlardır." Kayyum Nasırî ve onun Tatar süreli yayın hayatına yapmak istediği katkıdan ama izin alamadığından bahsedilmektedir.

Daha önceki sayfalarda Journaller değerlendirildikten sonra 165. sayfada Ruski Vidumsti (Russkiye Vedomosti) gazetesinde yazdığı makalesinde Prof. V. Kartlivski'nin aşağıdaki tarihî ehemmiyetli fikirlerinden: "Bu bedbaht günah dünyasına iğrenip bakmak" skolastiğin ideal 19. asrın son yarısından itibaren

düşerek Tatarlar arasında Avrupa medenîyetine itibar ile bakmak devri başladı. Değişim, Tatarların ticaret ve dinî merkezleri olan Kazan'dan başladı. Ve millî varlığı helak olmaktan korumaya çağırın nidalar işitilmeye başladı. İlk söz 1902'de vefat eden ve eski medrese terbiyesi ile yetişen Abdulkayyum Nasırî'den işitildi. 1880'de Tan Yıldızı isimli bir Tatar gazetesi çıkarmayı istese de bu hususta olan ümidini kendisi ile birlikte sonsuzluğa alıp gitti. Merhumun bu yoldaki ümidini 1883'te Bahçesaray'da çıkmaya başlayan Tercüman birazcık olsun tamamlamış ise de yarı yapma bir dilde olan bu gazete bir kısım aydınlar arasından öteye gidemedi. Ve avam halkı arasına yeni fikir yayamadı. İlyasof, Ahmedof ve diğerleri Kazan'da gazete çıkarmayı isteseler de onlara çok kısa men cevabı verildi.” cümlelerinde de Kayyum Nasırî'den bahsedilmektedir.

168. sayfada Edebî Dil, Edebî Yön, 1905-1907, Devrim ve Riyaksiya Günlerinde Dilde İki Akım Mücadelesi'nden bahsedilirken: *“Birinci devirde biz edebî dilde, Türkçülük, Tatarcılık akımları ile tanışmış idik. 1905 devrimi ile yükseltelen matbuat ve edebiyatta bu akımlar birbiriyle mücadele etmeye başladılar. Fakat Türkçülük yok idi. Meydanda Gaspıralı ve Rızaların Türkçülüğü ile Kayyum Nasırîlerin Tatarcılığı tartışılıyor idi.”* şeklinde Nasırî'den bahsedilir. Yine *“Kazan gazetesi ve jurnallerinde (Burada da bazı istisnalar var) Kayyumculuk, Tatarcılık alevlense Petrograd'ta (Ülfet gibi) ve Orta Asya sınırlarında (Orenburg'da Vakıf, Şura; Uralski'de El-Asarül Cedit gibi) Türkçülük ile beslenir idi. Bunlarda yazılan makalelerde de şiir ve hikâyelerde de böyle idi.”* cümleleriyle Kayyum Nasırî'den bahsedilir. *“Kayyum çizgisine, Kayyum düşüncesine yakın duran yazarlar çoğunlukla da Kayyum kazanında yaşayıp bu kazanda kaynayanlar bu yöne çabucak basitçe geçtiler.”* cümlelerinde Kayyum Nasırî'den bahsedilir.

169. sayfada da *“Genç kalemlere bu hususta Kayyum Nasırî, İlyasî, Fatih Halidî eserleri ve Çıstay Komedi gibi bazı avamî Tatarca edebî eserler birinci örnek oldular.”* şeklinde Kayyum Nasırî'nin gençlere örnek olmasından bahsedilmektedir.

On Yıl İçinde Tatar Dilinin İlmî İşlenmesi ve Dilde İkinci Aşama Reformatörlük bölümünde 183, 184 ve 185. sayfalarda: *“Tatar dilinin ilmî ve nazarî yönden işlenmeye başlanmasının asıl noktasının Kayyum'un kalemine gittiğini bilmekteyiz. İşte bu işin devamını veya bu yolda ikinci reformistliğin başlamasını bu Ekim'e kadar olan son on yıl içinde gördük. Kayyum'dan on yıl sonra filizlenmeye başlayan bu hareket de 1910 yıllarında başladı. Ahmetcan Mustafa'nın Türkî Sarfı'sı, Hadi Maksudî'nin Sarf-ı Türkî, Nahv-i Türkî'si, Muallim Kebuterî'nin Tertib-i Cebirle Muhtasar Sarf-ı Türkî'si, Şeyhiattar İmanayof'un Nahv ve Sarfı gibi eserler bu hareketin hazırlık aşamasındaki hizmetler idi.”* şeklinde Nasırî'nin öncülüğü dile getirilmektedir. Devamında Abdurrahman Sadi, bunlarla ilgili Alimcan İbrahimofun: *“Eksiklikleri ile*

beraber Tatar sarfı ilmine az çok kaideler eklediler, özellikle Maksudof sarfı bu meselenin ehilleri için Kayyum Nasırî'den sonra biraz yeni münasebetler ortaya koyar, bunu kaide şekline girdirir.” şeklindeki görüşüne yer vermektedir.

“Fakat bu yolda Kayyum'dan sonra en evvel gerçekten de dile ikinci, yeni reform yapmaya girişen (Birincisi bize malum Kayyum Nasırî idi.) iki kalem görüldü. Biri İmad Nogaybek, ikincisi de Alimcan İbrahimof idi. Birincisi kendisinin sade, tabii Tatar dili ile yazılan Türlik'i⁴⁶ vasıtasıyla bu hususta çok materyaller verdi, dili ilmî araştırma yoluna girdirdi. Bununla birlikte onun bu eseri kendi yolunda gerçekten de orijinal bir eser oldu. O, Kayyum gibi imlada on ünlü aldı ve onlara kendisinden mahsus işaretler koyup uygulamaya geçirmenin ilk denemesini yaptı. Dilden bütün istisnaları çıkarmak istedi. Fakat dilde olan sözlerin münasebetinden doğan kaideleri beyan etmek için yol seçmekte harfiyen Rus gramerini taklit etti. Ancak saf Tatar dili ile yazılıp adlandırmaları da saf Tatarca olarak alması ve dilimizin fonoloji ve morfoloji kanunlarını güzel bir düzene koyup gösterme yönünden⁴⁷ şüphesiz kıymetli bir hizmet idi. Yukarıdaki Sarf-ı Türki'ler tamamen Arap ve Osmanlı eserlerine özenmişler idi. Türlik bütün manası ile tersinedir. Muharriri güya kitabın başına yazıp koyduğu: 'Bu esere hiçbir yabancı kelime girmez.' Ve bunu reaya kılan, tamamen Tatarlaşmış biten harf isimli bir kelimeyi almasak seksen sayfalık kitapta başka hiçbir yabancı-Rusça, Arapça-Farsça kelimeyle karşılaşmadım, muharririn bu fikri uygulanamasa da eseri Tatar dilini muhafaza etme yolunda çalışanlara büyük hazine olduğuna şüphe yok. İmad izlemiş, araştırmış, unutulmuş sözleri kabirden çıkarmıştır. Beş altı yüze yakın yeni terim yapmış. Bunlar elbette bizim dil araştırmalarımızda büyük materyal olacak” (Alimcan İbrahimof, Añ, sayı 21-22, yıl 1915)” şeklinde Kayyum Nasırî'den dilde reform yapmaya çalışan bir kişi olarak bahsedilmektedir.

Tatar Dilinin Edebiyat Bilimini Oluşturması Yolunda adlı bölümde 187. sayfada da Kayyum Nasırî ile ilgili: “Tatar dilinin üslup ve belagat kaidelerini araştırma ve incelemenin zayıf olsa da birinci adımı Kayyum Nasırî tarafından başladığını onun Kavaid-i Kitabiyeye'sinde Tatar dilinin üslubu ve belagati hakkında az çok inceleme hizmeti gördüğünü yukarıda söylemiş idik.” şeklinde hatırlatıcı bir bilgi verilmiştir.

Sayfa 189'da Halk Edebiyatını Derleme-Toplama, Bunu Araştırma-İnceleme Yolunda adlı bölümde: “Tatar halk edebiyatını derleme, bunu araştırma-inceleme ilk kez Kayyum Nasırî ile başlamış idi.” şeklinde Kayyum Nasırî'nin halk edebiyatına katkısından bahsedilmektedir.

⁴⁶Nogay'ın Arapça sarf sözü yerine Türlik diye isim verir. Onun bu eseri 1911'de Kazan'da orta boy olarak 80 sayfa büyüklüğünde basılıp çıktı.

⁴⁷Alparof, Şekli Esasta Tatar Grameri, sayfa 17.

193. sayfada Tabiiyyat ve Coğrafya adlı bölümde: “*Coğrafyadan ilk öncüler Haris Feyzî'nin Usul-i Coğrafya isimli büyük eseri (Kayyum Nasırî'den sonra) Fatih Kerimî'nin Muhtasar Coğrafya'sı ile işte Haris Feyzi'nin Talim-i Coğrafya gibi kitaplar oldular.*” şeklinde Kayyum Nasırî'nin eserinin coğrafyayla ilgili ilklerden olduğuna işaret edilmiştir.

Fatih Emirhan'ın biyografisinin verildiği kısımda “*Bu son makalesinde o, kısaca Tatar edebiyat tarihinden malumat verir. Bunda göze çarpan bir yönü onun Kayyum Nasırî'yi takdir edebilmesidir.*” değerlendirmesi yer almaktadır.

Sonuç

Kayyum Nasırî, Türk dünyasının özellikle de Tatar düşünce, dil ve edebiyat dünyasının önemli bir ismidir. Savunduğu düşünceler ve ortaya koyduğu eserler de bu hususta ne derece önemli birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Onu daha iyi anlamak, fikirlerinden istifade etmek için hayatı ve eserleri üzerine yapılacak her bir çalışma dil ve edebiyatla ilgili bazı çıkmazlarımızda bize yol gösterecektir. Nasırî ülkemizde gerektiği kadar araştırılmamış ve eserleri dilimize aktarılmamış biridir, bu değerli kişinin eserlerinin Türkiye Türkçesine aktarılması da ülke akademisyenlerinin önemli vazifelerindedir ve bu vazifenin ifa edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Makale Yazarının Gösterdiği Kaynaklar

Abbasov, İmran (1996), “**Kayyum Nasırî'nin Tatar Edebiyatındaki Yeri M.H. Gaynulli'nin Kayyum Nasırî Adlı Eserinden Özetle**”, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Güz, S.3, ss.79-89.

Abdulkayyum Nasırî (1922), **Kayyum Nasırî Mecmuası**, Kazan.

Abdurrahman Sadi (1926), **Tatar Edebiyatı Tarihi**, Tataristan Devlet Neşriyatı Yayınları, Kazan.

Alışık, Gülşen Seyhan (2017), “**Abdu'l-Kayyum el-Nasırî'nin Lehçe-i Tatarî Adlı Eserinin Türklük Bilimindeki Yeri**”, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, 23-26 Ekim, Ankara.

Ata, Bahri (2013), “**Modern Eğitim Karşısında İki Aydın: Abdulkayyum Nasırî ve Selim Sabit Efendi**”, Avrasya'da Tür Dili ve Tarihi Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, 15-17 Mayıs, İstanbul.

- Biner, İsmet (2015), "**Türk Kaynaklarında Kayyum Nasırî**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs 2015, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Chantal, Lemercier Quelquejay (1984), "**Abdulkayyum El-Nasırî, 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı**", çev. Deniz Bozer, ODTÜ Asya-Afrika Çalışmaları Grubu, Yayın no: 13, Ankara.
- Çagatay, Saadet (1952), "**Abdülkayyumnasırî**", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt X, Sayı: 3-4 Eylül-Aralık, ss. 147-160 .
- Demirci, Metin (2015), "**Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi'nde Kayyum Nasırî**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Gilazov, Tahir (1952), "**Edebiyatçı Bilim Adamı ve Halkbilimci Olarak Kayum Nasırî**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Gökçe, Hülya (1952), "**Şakircan Tahirî'nin Kazan Tatarlarında Avaz Metodunun Kullanılışındaki Rolü**", International Journal of Languages' Education and Teaching ISSN: 2198 – 4999, Udes, Mannheim – Germany, ss. 1395-1406.
- Hayretidinov, Aydar G. ve Şafıgullina, Rayşaniye F. (2015), "Kelâm Şerîf (Faksimile Kur'an Metni)"; Miftâhu'l-Kur'ân, Kayyûm Nâsırî, I-II, Poznaniye Neşriyatı, Kazan.
- Husnutdinov, Rasim (1952), "Kayum Nasırî'nin Bilimsel ve Tarihî Mirası ve Türk Dünyası İçin Önemi" Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Kurban, Roza (2019) "**Tatar Bilgini Kayyum Nasiri'yi Anarken**", Erişim Tarihi, 04.03.2019, <https://www.altayli.net/dogumumnun-190-yilinda-tatar-bilgini-kayyum-Nasiri.html>, <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/roza-kurban/tatar-bilgini-kayyum-Nasiri-yi-anarken-1756>.
- Öner Mustafa, Kaya M. Yasin ve Özşahin, Murat. (2005), "Lehçe-i Tatarî'nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme", УченыезапискиТаврического национальногоуниверситета им. В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). No 3. г. , s. 9-19.

- Öner, Mustafa (2018a), "**Cemal Velidi ve Tatar Leksikolojisi**", Mejdunarodniy Naučno- Praktičeskiy Forum: Soxranenie i Razvitie Rodnix Yazıkov v Usloviyax Mnogonatsional'nogo Gosudarstva: Problemi i Perspektivi, Kazan, ss.145-151.
- Öner, Mustafa (2018b), "**Tatarlarda Millî Kimlik ve Folklor**", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 24, , s. 252-259.
- Özkan, Fatma (2006) "**Fatih Kerimî'nin Türk Kadınına Bakışı**", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20/1, ss.101-108.
- Shahgoli, Nasser (2017), "**Nasîrî' nin Sözlüğünün Farsça Tanımlarındaki Türkçe Unsurlar**", 23-26 Ekim Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara.
- Liliia Shaiakhmetova, Leysan Shayakhmetova, Rasim Khusnutdinov, Assiya Sulkarnayeva (2017), "**Tatar Virtual Institute of Kayum Nasyrî**", Journal of History Culture and Art Research, 6(6), ss. 628-633.
- Sibgatullina, Alfina (2016a), "**Miftâhu'l-Kur'ân**", İslâm Araştırmaları Dergisi, 36, ss. 179-208.
- Sibgatullina, Alfina (2016b), "**Kazan'da Yayınlanan Bir Eser**", Türkbilig, S. 31, ss.229-231.
- Türkoğlu, İsmail (2015), "**Kayyum Nasırî ve Tatar Kimliği**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Türkoğlu, İsmail ve Maraş, İbrahim (2002), "**Kayyûm Nâsırî**", TDV İslam Ansiklopedisi, 25. Cilt, ss. 109-110.
- Uzun, Murat (2015), "**Abdullah Tukay'ın Tatarca Üzerindeki Etkileri**", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring, Ankara, ss. 1423-1440.
- Yusupova, Alfiya (2015), "**Kayyum Nasırî'nin Tatar Dili Leksikografisi Alanındaki Çalışmaları**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Zamaletdinova, Gülnara (2015), "**Tatar Halkının Metodik Mirası Olarak Kayum Nasırî'nin Ders Kitapları**", Doğumunun 190. yılında Kayyum Nasırî Sempozyumu, 14-15 Mayıs, Sözlü Bildiri, Ankara.

Abdurrahman Sadi Tarafından Verilen Kaynaklar⁴⁸

Ali Asgar Kemal Eserleri, "A. *Rahim Mukaddimesi*", sayfa 17, yıl 1925.

Alimcan İbrahimof, "*Kayyum Nasırî Mecmuası*".

Alimcan İbrahimof; "*İmla, Dil, Edebiyat Meseleleri*" (Sayfa, 122) ve "*Tatarlar Arasında Devrim Hareketleri*" Sayfa, 223.

Alparof, "*Şekli Esasta Tatar Grameri*", sayfa 17.

Aziz Ubeydullin makalesinden '*Kayyum Nasırî Mecmuası*, sayfa, 90.

Aziz Ubeydullin, "*Kayyum Nasırî Mecmuası*", 19. sayfa, '*Nasırî'nin Fenleri Avamlaştırma Yolunda Hizmetleri*' isimli makalesi.

C. Velidi, "*Tatar Edebiyatının Gidişatı*", 56-64. sayfalar, 1912.

El İslah, sayı, 47; yıl, 1908, "*Edebiyata Ait*" isimli makale, sayfa 4.

Enmuzeç, 3-14 sayfalar.

F. Emircan, "*El İslah*", sayı 47, yıl 1908.

Fevakihü'l Cülesa, sayfa 593-594. 1884.

Gani Bay kitabı, sayfa 46.

İzvestiya Obşestva Arhelogiy, İstoriy İ Etnografiy Pri İmperatoskom Universiteti Tom 14, Sayfa, 4.Stranitsa 469.

Kavaid-i Kitabet, sayfa, 5.

Kayyum Nasırî Mecmuası, C. Velidi makalesi. 139-145.

Lehçe-i Tatariye, üçüncü sayfa, 1895.

⁴⁸Bu kısımda Abdurrahman Sadi'nin gösterdiği kaynakçalar ayrıca verilmiştir. Sayfa altında verilen bilgiler ve kullanılan kaynakçalar tarafımızdan parantez içinde belirtmediklerimiz hariç Abdurrahman Sadi'nin verdiği kaynaklardır. Abdurrahman Sadi'nin dönemin şartlarına mukabil kaynakça göstermede standart davranmadığı görülmektedir, düzeltilme yapılmadan kendi verdiği şekliyle konulmuştur. Abdurrahman Sadi bazen metin içinde de kaynakçalar vermektedir. Burada verilenler metin altında verdiği kaynakçalardır. Makale yazarının gösterdiği kaynaklarla karışmasın diye böyle bir tasnife başvurulmuştur.

M.Demirci Abdurrahman Sadi'nin Tatar Edebiyatı Tarihi...

Mustafadu'l Ahbar.

*Mustafadu'l Ahbar'*ın birinci bölümü, 1885, ikinci bölümü, 1900'de.

Takvim, 1884, "*Et-Teftiş ve 't-Tehakim*" isimli tenkidî makale, sayfa, 38.

“Balbal” Sözcüğüne Artsüremli Bir Bakış ¹**Ertuğrul KAYA**

Dr., MEB, Öğretmen

kya.ertugrul@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4183-5357>**Öz**

Hun ve Göktürk dönemlerinden beri “balbal” sözcüğü kullanılmaktadır. Balbal Türk kültürünün önemli maddi miraslarından biridir. Bugüne kadar balbal sözcüğünün gerçek anlamı tam olarak açıklanamamıştır. Sözcüğün Moğolcadan Genel Türkçeye geçtiği görüşü hakimdir. “Balbal” sözcüğünün herkesçe bilinen anlamının nasıl oluştuğu ve sözcüğün artsürem içerisindeki ses değişimleri çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Ses değişimlerini artsürem içinde değerlendirdiğimiz “balbal” sözcüğünü etimolojik açıdan yeni bir okuma ile anlamlandırma önerisinde bulunuyoruz. Balbal sözcüğünün basit bir sözcük olmadığını, bir ikilemenin kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını ve Genel Türkçeye ses değişimi olmadan Çuvaş lehçesinden geçmiş olduğunu belirtiyoruz. Buna bağlı olarak balbal sözcüğünün Genel Türkçede; “başbaş / baş-baş” şeklinde okunup anlamlandırılabilirliğini ileri sürüyoruz. Bu sayede “balbal” sözcüğünün anlamındaki bulanıklığın giderileceğine inanıyoruz. Sözcüğün Genel Türkçedeki “baş” sözcüğü ile yorumlanması, tarihi sözcüğün gerçek anlamına yaklaşılmasında bir adımdır. Etimolojik olarak incelenen sözcüğün, arkeoloji ve tarih çalışmalarında da faydalı olmasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Balbal, Dikili Taş, Heykel, Taş Heykel, Etimoloji.

A Diachronic View To Word “Balbal”**Abstract**

The word “balbal” has been used since Hun and Göktürk eras. Balbal is one of the important concrete legacies of Turkish culture. Until now, the true meaning of the word balbal has not been fully explained. The idea that the word has passed from Mongolian to general Turkish is dominant. The main basis of this study is

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 16.09.2019 / 20.11.2019

Künye Bilgisi: Kaya, E. (2020). “Balbal” Sözcüğüne Artsüremli Bir Bakış. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 168-178. DOI: 10.33437/ksusbd.620747

that how the popular meaning of “balbal” has been formed and the word sound changes in diachronie. We suggest a sense of new reading and interpreting in terms of etymology for the word “balbal” which we peruse sound changes in diachronie. We state that it is not a simple word but a formation of reduplication and it has passed from Chuvash dialect to general Turkish without sound change. Consequently, we claim that the word balbal can be read and interpreted in the form of “başbaş” / “baş-baş” in general Turkish. In this way, we believe that the blur in the meaning of the word “balbal” will be vanished. The interpretation of the word “baş” in general Turkish is a step in approaching the real meaning of the historical word. We hope that the word we have studied in terms of etymology will also be useful in archeology and history studies.

Keywords: Balbal, Stele, Statue, Stone Sculpture, Etymology.

Giriş

“Balbal” sözcüğü Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte: *Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş, şeklinde tanımlanmıştır.*

Gülensoy, sözcüğü; *Taştan yontulmuş insan heykelleri*, şeklinde çoğul bir anlamla tanımlamış ve Eski Türkçe “Balbal”ın Moğolca barmal > barimal sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (2007: 108).

Ergin, Orhun Abidelerinde geçen sözcükler içinde balbalı, *öldürülen düşmanın heykeli*, olarak tanımlamıştır (1998: 86).

Orkun, Eski Türk Yazıtlarında geçen sözcüğü; *Ölünün öldürülen düşmanı adına dikilen taş*, şeklinde açıklamıştır (2011: 768).

Tekin (2010:124) *balbalı*, öldürülen düşman heykeli olarak tanımlamış ve Orhon Yazıtlarında, Kül Tigin Doğu 16, Kül Tigin Doğu 25, Bilge Kağan Güney 7, Bilge Kağan Güney 9, Bilge Kağan Doğu 13, Bilge Kağan Doğu 20, Bilge Kağan Güney 7, Kül Tigin Doğu 16, Kül Tigin Doğu 25, Bilge Kağan Güney 9, Bilge Kağan güney 13’te olmak üzere 11 kez balbal sözcüğünün geçtiğini kaydetmiştir.

Orkun (2011:768), Eski Türk Yazıtları’nda 14 yerde “balbal” sözcüğünün geçtiğini kaydetmiştir.

Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 15-16. satırlarda: “*kırk artuki yiti yolu sülemiş, yigirmi süngüş süngüşmiş. Tengri yarlıkaduk için illigig ilsiretmiş, kaganlığıg kagansıratmış, yağıg baz kulmuş, tizligig sökürmiş, başlığıg yükündü[rmiş. Kangım kagan ança ilig] törüg kazganıp uça barmış. Kangım kaganka Baz kaganıg balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kagan olurtı. Eçim kagan olurupan Türk budunug yiçe itdi, igit[t]i. çıganyıg [bay kıldı, azıg öküş kıldı].* 25. satırda: *Başlayu Kırgız kaganıg balbal tikdim.*” ifadelerinde “balbal” sözcüğü geçmektedir (Ergin, 1998:14-15).

Sözcük, Türk tarihi içinde, savaşla bağlantılı olarak, ölü gömme törenlerinde, saygı, anma, itibar göstergesi olarak dikilen taş yontuları olarak anlamlandırılmıştır. Balballar kadim Türk coğrafyasının pek çok yerinde benzer biçimde bulunan, kabaca yontulmuş insan figürleridir. Bu insan figürlerinde en belirgin yer insan başıdır. Balballarda ayak, bacak, eller ve kollar tasvir edilmekle birlikte, sadece büyük bir insan başı şeklinde yontulmuş olanlar da çoğunluktadır. Balbalların detaylı olanlarında, bir elde savaş aleti, diğer elde ant kasesi tutulmuş olarak tasvir edilmiştir. Ancak sadece baştan oluşan kaba yontulu taş heykeller de aynı işlevi taşıdığı anlaşılmaktadır.

Belli (2003:92) Avrasya Arkeoloji Projesi kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yürüttüğü çalışmadan elde ettiği bulgular ile Türk Cumhuriyetleri ile komşu ülkelerdeki taş heykellerin sayısını şu şekilde vermektedir: Azerbaycan’da 13 adet, Türkmenistan’da 61 adet, Tacikistan’da 26 adet, Özbekistan’da 78 adet, Çin Türkistanı’nda 192 adet, Moğolistan’da 362 adet, Tuva’da 210 adet, Hakasya’da 265 adet, Altaylar’da 379 adet, Kazakistan’da 690 adet, Kırgızistan’da 366 adet. Taş heykel ve balbalın yüksek yaylalarda ve engebeli arazilerde bulunmasından dolayı daha kapsamlı çalışmalar ile bu sayılardan çok daha fazlasına ulaşılabileceği belirtilmektedir. Belli (2003:88) ayrıca araştırma sonuçlarına göre heykellerin büyüklüklerinin de çeşitlilik gösterdiğini belirtmiş, en küçüğü 40-50 cm, en büyüğü 250 cm yükseklikte olduğunu, şuna kadar bulunan en yüksek taş heykelin ise Bışkek Müzesi’nin bahçesinde bulunan 275 cm yüksekliğindeki heykel olduğunu kaydetmiştir.

Yontularda baş bölümünün belirginliğini; öldürülen düşmanın başını temsil ediyor olmasına bağlayabiliriz. Başlıya baş eğdirmek, şeklinde Eski Türk Yazıtlarında geçen kalıp ifadelerde yine baş sözcüğü anlamlandırmada belirleyicidir. Baş, yaşayan, karar verebilen kişiyi temsil etmektedir. Dilimizde *baş kaldırmak*, deyimini savaşmayı, mücadele etmeyi göze almak anlamındadır. Hükümlerlik kurmak için yapılan savaşlarda, asıl amaç; baş kaldıranlara, baş eğdirmektir. Hükümlerliğini sağlamış bir savaşçının ardından kimlere baş eğdirdiğini somut bir biçimde gelecek kuşaklara aktarmasının yolu balballar diktirmektir.

Balballar tarihi açıdan Göktürkler devrinden sonra azalma eğiliminde olduğu genel kabuldür. Dağı bu görüşün aksine balbal dikme geleneğinin İslamiyet sonrasında Anadolu’da halen devam ettiğini, Hz. Ökkeş balballarını örnekleyerek ileri sürer. Oğuz Türkleri arasında dolaşan İbn-i Fadlan’dan öğrendiğimiz kadarıyla Oğuz alpları kendi mezarlarının üzerine konması için anıt balbalların yapılmasını talep etmekte ve bunların “cennette hizmet edecek soylu delikanlılar” olduklarına inandıklarını söylemektedir (Dağı, 2015:116-134).

Türk mezar taşları biçimlenişleri ile Orta Asya’dan Anadolu’ya dikkat çeken plastik özelliklere sahiptirler. İslamiyet’in kabul edilmesine kadar Asyatik unsurları mezar taşı geleneklerine de yansıtan, mezar taşlarını heykele dönüştüren Türkler, İslamiyet’in kabulüyle İslam’ın etkisinde kalmışlardır. Ancak Orta Asya’daki geleneklerini tamamıyla terk etmemişler, İslam kültürü ve İslam öncesi geleneklerini sentezleyerek; mezar taşı yapma alanında kendilerine has çözümler üretmişlerdir. Bunun en güzel örnekleri kuşkusuz Osmanlı mezar taşlarıdır. Silüetleri ile stilize insanları andıran Osmanlı şahideleri, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar gerek başkent İstanbul’da; gerekse Anadolu’daki mezarlıklarda biçimlenişleri ile dikkat çekmektedirler (Arslan, 2017:1936).

Türk kültürünün hakim olduğu bütün bölgelerde balbalların değişen dinlere rağmen korunduğu yahut yeni dinlerden izler alarak varlığını koruduğu söylenemez. Gerek istilalar neticesinde gerekse yeni dinin eski inançlarla çelişen yanlarından dolayı pek çok balballar zarar görmüş, yok edilmiştir.

XIII. asırda gelen Moğol akınları beraberinde balbal düşmanlığını da getirmiştir. Araştırmalarda heykellerin kurganların altında bulunması sebebi ya Kıpçaklar bunları kendileri yerin altına gömmüştü ya da Moğollar yıkmıştı. Her iki görüş de olasıdır. Daha çok Kıpçakların kendileri bu heykelleri imha etmişlerdir. Eğer heykel kum taşından ya da pekmez toprağından yapılmışsa onları küçük parçalara bölmüşler, eğer katı bir maddeden ise o zaman kafasını koparmışlar ve sonra gömmüşlerdir. Şunu açıkça söyleyebiliriz ki bütün istilacılar, Kıpçak kültürünü mahvetmiştir. İslamiyet’in yaygınlaşması da heykellerin yıkılmasında veya yok edilmesinde önemli rol oynamış olabilir. İslamiyet Moğollarla birlikte gelip yerleşmişti. XIII. Asır, Kıpçak heykellerine vurulan en büyük darbe asrıdır (Altınkaynak, 2008:114).

Balballarla ilgili yapılan çalışmalar daha çok balbalların şekli ve dikiliş amaçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat, balbal sözcüğünün tam anlamının ne olduğu yönündeki çalışmalar ise oldukça azdır. Bunda sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir sözcük olarak düşünülmesi ve Moğolcadaki anlamının yeterli görülmüş olması etkili olmuş olabilir.

Balbalların ne için dikildiği herkesçe malum olduğu halde sözcüğün çağrıştırdığı etimolojik anlam tatmin edici değildir. Balbal tek bir sözcük müdür

yoksa bal-bal şeklinde bir ikileme midir? Geniş bir coğrafyada Türk kültürünün en belirgin unsurlarından biri olan balbalların etimolojik anlamının da aynı oranda net bir şekilde biliniyor olması beklenmektedir. Bu bağlamda, sözcüğün kökeninin Türk lehçelerinden ayrı olarak Moğolca ya da sair yakın dillerden geçmiş olma ihtimali pek kabul edilebilir görünmemektedir. Zira, Türk kültürü içinde tüm lehçe sahalarında yaygın olarak kullanılan sözcüğün etimolojik anlamının bilinmeden kullanılıp günümüze kadar ulaşması güçtür.

Her şeyden önce “balbal” sözcüğünün bir kök sözcük değil “bal-bal” şeklinde bir ikilemeden oluştuğunu düşünüyoruz. Sözcük bu haliyle hem Genel Türkçede hem de Çuvaş lehçesinde aynı anlamda, herkes tarafından bilinen bir sözcük olmalıdır. Sözcüğün gerek sanatlı bir söylem oluşturmak gayesiyle gerekse çokluk ifade etmek gayesiyle olsun ikileme şeklinde kullanılması sözcüğün zamanla kalıplaşarak tek bir sözcük gibi algılanmasına sebep olmuş olmalı.

Bozkurt (2000:135)’un da belirttiği gibi; ikilemelerde sürekli bir arada kullanmanın getirdiği bir kalıplaşma söz konusudur. İkilemeler Türkçenin önemli bir özelliğidir. Bir ruh, bir ezgi olayıdır. Şiire, düzyazıya, anlatıma güç katar.

İkileme dilimizin hem üslup zenginliği hem de Türkçenin yapı bakımından temellerine kadar inen bir özelliği olduğu için başlı başına bir zenginlik ve yaratma gücüdür. Verilen örneklerde görüldüğü üzere ikileme aslında başlı başına bir yeni kelime türetme yoludur. İkilemeyi oluşturan kelimelerin müstakil anlamları ikileme meydana getirildikten sonra kaybolmakta ve ikilemenin iki unsuru birlikte yepyeni bir anlam teşkil etmektedir. Fakat ikilemenin bu özelliği aslında ikilemenin yapılış şekline göre bazen kendini göstermeyebilir. Örneğin “Bahçemizde sepet sepet üzüm olurdu.” cümlesinde “sepet sepet” birlikteliği cümleye *çokluk*, *pekiştirme* anlamı katarak *sepetlerce üzüm* anlamını kazandırmıştır. Bir tür bu birliktelikten yeni bir anlam ortaya çıkmamış sadece pekiştirme, çokluk anlamı katmıştır (Yavuz ve Telli, 2013:381).

Grönbech, Orhun abidelerinde çokluk ekinin çok az kullanıldığını, genel olarak teklik ile çokluk arasındaki farklılığın Eski Türkçeye yabancı olduğunu belirtir. Çokluk kullanımının Uygurlar döneminde artış gösterdiğini dile getirir. Eski Türklerin düşünce dünyasının temelinde fert değil, cinsin var olduğunu belirterek; var olanın toptan olduğunu, bir olanın, varlık gücünü cinsinin bütününden aldığını ve kendi ailesinin, kendi cinsinin canlı bir örneği olduğunu söyler (2011: 50-70).

Bal-bal şeklinde aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşan ikileme çokluk anlamı da taşımaktadır. *Göz göz*, *delik delik*, *parça parça* örneklerinde de olduğu gibi cins sözcüğün çokluğunu ifade etmektedir. Balbalın bilinen anlamıyla, öldürülen düşmanın başı olduğu düşünülüğünde, hükümlüğünü sağlayan, kahraman tipindeki bir savaşçının ömrü boyunca tek bir düşmanı öldürmüş

olması ve bundan dolayı bir saygınlık kazanması ve adına balbal dikilmesi sözcüğün anlamında bulunan anma, saygınlık gibi kavramlarla çelişmektedir. Bu açıdan balbalın anlamında bir çokluk ifadesi gereği ortaya çıkmaktadır. Sözcüğün kullanılmaya başlandığı arkaik dönem itibariyle -lar gibi bir çokluk ekinin teşekkülüne uzak olduğu düşünüldüğünde; “bal” tekil sözcüğünün “bal”lar şeklinde değil ikileme ile çoğul anlam sağlanması ve “bal-bal” şeklinde kullanılması anlaşılabilir bir hal almaktadır.

“Bal-bal (baş-baş)” şeklindeki ikileme, sanatlı bir söylemle baş kaldıranların başsız bırakıldığı pek çok düşman başını, yahut anıt mezarı yapılanın bizzat kendisini temsil edenin varlığını, sembolik olarak başını temsil eden kalıplaşmış bir sözcük olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır.

Balbalın taşıdığı saygı, kahramanlık, öte dünya gibi anlamları hem sözel hem maddi olarak balbalları önemli bir kültürel kod konumuna taşımıştır. Bu sebeple balbal sözcüğünün kullanımı da hem yönetsel hem de dini gerekçelerle oldukça yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Balbal sözcüğünün, Genel Türkçede neden şimdiye değin “baş-baş / başbaş” şeklinde görülmediğinin izahını Genel Türkçe ile Çuvaş Lehçesi arasındaki /r/ =/z/ ve /ş/ = /l/ değişmesi ile yapabiliriz.

Ramstedt, Moğol ve Çuvaşçada müşterek olan /r/ ve /l/ seslerinin, Türkçemizde kendi varlığını muhafaza edegelen kadim /z/ ve /ş/ seslerinden doğmuş olduğu kanaatine varmış, fakat daha sonraları bunun tamamıyla aksine olduğu fikrinde karar kılmıştır. Onun fikrine göre, Türkçemizdeki /z/ ve /ş/ sesleri eskiden mevcut olmayıp, ancak Moğol ve Çuvaşça’da kendisini eskiden beri muhafaza eden /r/ ve /l/’den türemiştir. Zamanımıza kadar en uygun sayılmış olan bu teori, vaktiyle uzun münakaşalara yol açmaktan geri kalmamıştır. Fakat sonunda Ramstedt’in fikri üstünlük kazanmış ve Poppe tarafından da takdiye edilmiştir (Caferoğlu, 1984: 28).

Caferoğlu, Türkçe /r/ = Çuvaşça /z/ kuralının nispeten muntazam olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir (1984: 28):

Türkçe	Buz	Çuvaşça	Par
Türkçe	Her	Çuvaşça	Kız / hıs
Türkçe	Kazan	Çuvaşça	Huran
Türkçe	Öküz	Çuvaşça	Vakar
Türkçe	Omuz	Çuvaşça	Amar
Türkçe	Bızau	Çuvaşça	Paru
Türkçe	Semiz	Çuvaşça	Samar
Türkçe	Yaz	Çuvaşça	Çır

Türkçe	Kaz	Çuvaşça	Hur
--------	-----	---------	-----

Tıpkı rotasizm’de olduğu gibi lambdaizm’de de Türkçe Çuvaşça arasında sıkı bir bağ görülmektedir. Şöyle ki:

Türkçe	Kış / kıs	Çuvaşça	Hel
Türkçe	Dış	Çuvaşça	Çul
Türkçe	Yetmiş	Çuvaşça	Sitmel
Türkçe	Beş	Çuvaşça	Pilek

Hipotetik olarak buraya Türkçenin { -mış } = Moğolca { -mal }; delik = deşik kelimeleri de girer (Caferoğlu, 1984:30).

Balbal sözcüğünün kökeni ile şüana kadar genel olarak Moğolcadan ödünç alındığı yönündeki görüş hakim görünmektedir. Bu yüzden sözcüğün yalnızca Moğolcadan alındığı ve anlamının da genel olarak: *ölenin, öldürülenin taş heykeli* olduğu bilgisi yeterli görülmüş, sözcüğün kök anlamı, taşıdığı ses değerleri üzerinde durulmamıştır.

/z/ sesinin /r/ ile değişmesi keyfiyeti, vaktiyle Radloff’ca da ileri sürüldüğü gibi umum Türk şivelerinde hiçbir gelişme göstermeden, ancak bazı misallerde kendisini muhafaza ettiği halde, aksine olarak Çuvaş lehçesinde, çok eski çağlardan beri, muntazam bir surette devam edegelmiştir. İkinci /ş/ sesinin /l/ ile değişmesine gelince, Türk şiveleri için bu hiçbir vakit varit olmayıp, yalnız Çuvaşçada mevcut olmuştur. Türk-Moğol dilleri karabeti için önemi olan bu ses değişmesinin Çuvaş lehçesinde özlü bir gelişme göstermesi, bu yoldaki araştırmalarda Çuvaşçanın çok büyük önemi olabileceğini meydana koymuştur. Gerek Ramstedt, gerek onun ileri sürdüğü bu fikri genişçe inceleyen Gombocz, hep bu noktadan yürümüş ve ilk önce, Türkçe ile Çuvaş lehçesi arasında bir karşılaştırma yaptıktan sonra, ancak elde edilen sonuçları Moğolca ile karşılaştırmaya çalışmıştır. Rotasizm ve lambdaizm üzerinde geniş misallere dayanarak Gombocz’ca yapılan karşılaştırmalar, bu iddianın doğruluğunu bir defa daha kesinleştirmeye yaramıştır (Caferoğlu, 1984:29).

Balbal sözcüğünün Moğolcadan Genel Türkçeye geçtiği yanılması yukarıda belirtilen gerekçeleri görememekten kaynaklanmaktadır. Balbal sözcüğü taşıdığı ses, anlam ve kültürel değer ile Genel Türkçeye Moğolcadan değil Çuvaşçadan geçmiş olması ihtimali daha yüksektir. Moğolca ile Çuvaşçanın /r/ ve /l/ sesleri bağlamında yakınlığı genel olarak Türkçe ve Moğolca arasındaki yakınlığın daha arkaik bir temelini olduğunun da göstergesidir.

Caferoğlu (1984:31), Çuvaş lehçesinin diğer Türk şivelerine nispeten bizce en geç tanınan ve karakter itibarıyla umum Türkçeden çok erken çağlarda ayrılarak, ayrı bir gelişme yolu tutan ve neticede eski ana hatlarını muhafaza edebilen kadim Türk dili yadigarı olduğunu belirtmiştir.

Çuvaş lehçesi, dilbilginlerini oldukça meşgul etmiş, Türkçenin dahil olduğu dil ailesi ve lehçe çalışmalarında ve bunların tasniflerinde, *Lir* ve *Şaz* gruplarının belirlenmesinde kilit noktalarda yer almıştır.

Finli dilbilgini Matias Aleksanteri Castren (1813-1852), o zamana kadar yapılmış olan çalışmalara bir çekidüzen vererek bu dillerle ilgili olmayan birçok dili gruptan çıkarmış, bu alandaki “fantastik” araştırma ve incelemelere son vermiş ve grubu, “Ural” ve “Altay” diye ikiye ayırmıştır. Böylece bu dil ailesi iki ana kola ayrılarak incelenmeye başlandı. Castren’den sonra bu alanda gerçek karşılaştırmalı araştırma yapan Wilhelm Shott oldu. Shott, teknik olarak morfolojik malzemeye dayalı çalışmalar yaptı. Bu dil ailesini Versuch über die Tatarischen Sprachen [=Tatar Dilleri Üzerine Denemeler] adlı eserinde Fin-Ogur (Çud) ve Türk-Moğol-Tunguz (Tatar) adı altında ikiye ayırdı (Akar, 2010:22).

Çuvaşça Türk Dilleri arasında, bir taraftan Moğolcaya diğer taraftan da Fin-Ugor dillerine olan yakınlığı ile özel bir yer tutar. Bu nedenle bir Türk dili olduğunun kanıtlanması uzun tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir (Ceylan, 1997:5).

W. Schott, araştırmalarını “Tatar grubu” üzerinde yoğunlaştırarak “Tatar” adını verdiği grubun benzerliklerini, akrabalık bağlarını, kelime ve ekler arasındaki ilişkileri irdeleyerek ortaya koydu. Sonuçta, Shott, Çuvaşça /t/ ve /l/’nin Genel Türkçede /z/ ve /ş/’ye denk düştüğünü keşfetti. Bu arada, Shott, uzun süreden beri mahiyeti bir türlü anlaşılamayan Çuvaşçanın da Türk lehçelerinden biri olduğunu ortaya koydu (Akar, 2010:22-23).

Kadim çağlardan beri uygulanagelen balbal dikme kültürü, Genel Türkçeden önce teşekkül eden Çuvaş lehçesinde “bal-bal” şeklinde anlam kazanmış, sözcüğün taşıdığı derin manevi anlam bir ses değişmesine uğramaksızın bu haliyle Genel Türkçeye geçmiştir. Yukarıda değindiğimiz ses denklikleriyle ele alındığında Çuvaşça “bal-bal / balbal” sözcüğünün Genel Türkçedeki karşılığının “baş-baş / başbaş” şeklinde olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sözcük bu haliyle etimolojik olarak “baş” sözcüğüne bağlanmış olmakla birlikte Genel Türkçede de daha anlamlı hale gelmiş olacaktır.

İlk Türkçe /b-/ fonemi Çuvaşçada büyük bir çoğunlukla tonsuzlaşarak /p-/’ye değişmiştir. /b-/ > /p-/ değişimi görece yeni olduğu için hem gerçek Çuvaşça sözcüklerde hem de ödünç sözcüklerde ortaya çıkmıştır (Ceylan, 1997:10).

İlk Türkçedeki söz başı /b-/’lerin Göktürk Yazıtlarında korunduğunu biliyoruz. Nitekim yazıtlarda “balbal” sözcüğü söz başı /b-/ ile gösterilmiştir. Sözcüğün kadim kültürdeki değerinin ve öneminin Çuvaşça için de geçerli olabileceğini düşünerek; söz başında /b-/ bulunan “balbal” sözcüğünün erken devirlerde standartlaşmış olduğunu ve bu yüzden bir söz başı /p-/ değişimine direndiğini söyleyebiliriz.

Ceylan, İlk Türkçedeki /b-/’nin Çuvaşçada /p-/, Genel Türkçede /b-/, /p-/, /v-/, /m-/, ø olduğunu belirtir ve Çuvaşça *palli* “iz, belgi”; Volga Bulgarcasında *beliww-i* “(onun) mezar taşı” belüw < belig; Uygurcada *belgü* “im, belge”; Azerice ve Türkiye Türkçesinde *belli*; Eski Anadolu Türkçesinde *bellü* “açık, belli”; Yakutçada *belie* “iz, belgi”; Macarca *belyeg* [beleg] “işaret, nişan” < Eski Çuvaşça *belig* örneklerini verir. Çuvaşçanın bir devrinde “bal”ın “*pal*” ya da “*pul*” şeklinde de kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz. Çuvaşça *palli* sözcüğünün Eski Çuvaşçada *belig* şeklinde kullanılması kadim sözcüklerdeki /b-/’lerin ilk devirlerde korunduğunu, Ceylan’ın da belirttiği gibi /b-/ > /p-/ değişiminin daha sonra ortaya çıktığını göstermektedir (Ceylan, 1997:10).

Ana Türkçe devrinden lehçelere geçen kimi sözcükler lehçeleşmenin tam olarak düzen kazanamadığı zamanlarda yaygın kullanımlarından dolayı herhangi bir ses değişimi yaşamadan korundukları anlaşılıyor. Çuvaşçanın ilk devirlerindeki “bal” / “balbal” nasıl ki Genel Türkçeye geçerken olması gereken “baş/“baş-baş” şekline geçmemiş aynen korunmuşsa; İlk Türkçedeki “iz, işaret” anlamındaki “bel-ig” kök sözcüğü Eski Çuvaşçada da “bel-ig” şeklinde kullanılarak bir ses değişimi yaşamamıştır.

Baş baş ikilemesinin kalıplaşmış hali “başbaş”ı şimdiye kadar bilinen “balbal” sözcüğünün anlamıyla tekrar yorumladığımızda; ölenin başını yani varlığının işaretini, belgesini ya da öldürülen düşman adedince başların yani baş nezdinde tüm varlıklarının işareti olan yontular, ifadesi daha bir anlam kazanmaktadır. Böylelikle; “bal”, “bal-bal”, “balbal” şeklinde okunabilecek sözcüklerdeki etimolojik anlam bulanıklığı ortadan kalkmaktadır. Sözcük bu anlamlandırma ile ister anıtsal taş heykeller olarak ister mezar taşı olarak isterse öte dünya inancına yönelik kaba yontular olarak değerlendirilsin “balbal” ölenlerin ya da öldürülenlerin “baş”larını işaret etmiş olacaktır.

Sonuç

Kadim çağlardan beri kullanılagelen “balbal” sözcüğü ve taşıdığı ses değerleri artsüremli olarak incelendiğinde sözcüğün Türkçenin erken devirlerinde teşekkül eden ve ayrı bir yolda lehçeleşen Çuvaşçadan Genel Türkçeye geçtiği ortaya çıkmaktadır.

Çuvaşça /l/ ve genel Türkçe /ş/'ye bağlı lambdaizm örnekleri üzerinden biz de “balbal / bal-bal” sözcüğünü Genel Türkçe “başbaş / baş-baş” şeklinde etimolojik olarak anlamlandırılabilceğini ileri sürüyoruz. “Bal” kökünün çokluk ifade edecek bir ikileme şeklinde “bal-bal” olarak erken Çuvaşça devirlerinde kalıplaştığını, artsüremli inceleme neticesinde bu sözcüğün Türkiye Türkçesinde “baş-baş”a karşılık geldiğini söylüyoruz. Bu şekilde bir okuyuş ile sözcüğün etimolojik olarak anlamlandırılmasındaki bulanıklığın giderileceğini öne sürüyoruz.

Kadim Türkçenin bir yadigarı olan “balbal” sözcüğüne Genel Türkçede bir anlam bulunamamasından kaynaklı olarak, başka dillerle ya da akraba olduğu düşünülen dillerle zorlama yollarla ilişkilendirilmeye çalışılmasının yerine Türkçenin artsüremli imkanları kullanılarak anlamlandırma fikri ile sözcüğü “baş” ile ilişkilendirdik.

KAYNAKLAR

- Akar, Ali (2010), **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Altınkaynak, Erdoğan (2008), “**Deşt-i Kıpçak Balbalları**”, Turkish Studies, International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4 Summer, ss.97-119
- Arslan, Aslı Sağıroğlu (2017), “**Taşlar Konuşur**”:**Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili**, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/3, ss.1923-1937.
- Belli, Oktay (2003), “**Türk Dünyasında Taş Heykeller ve Balballar**”, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, TÜBA-AR VI, ss.85-116.
- Bozkurt, Fuat (2000), **Türkiye Türkçesi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1984), **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Ceylan, Emine (1997), **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dağı, Fahri (2015), “**Balbal Dikme Geleneğine Anadolu’da Bir Örnek: Hz. Ökkeş Balbalları ve Balballar Üzerine Yeni Bir Yaklaşım**”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 6, Issue:20, ss.116-134.
- Ergin, Muharrem (1998), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

- Gülensoy, Tuncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grönbech, Kaare (2011), **Türkçenin Yapısı**, (Çev. Mehmet Akalın), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (2011), **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Tekin, Talat (2010), **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara
- Vardar, Berke (2007), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Serdar ve Telli, Burak (2013), “**İç Anadolu Bölgesi Ağzlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme**”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, ss.377-403.

Bir Romancının Gözüyle Ortadoğu'yu Şekillendiren Milletler ¹**Kemal TİMUR**

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kemaltimur@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3116-7087>

Öz

Amin Maalouf Doğunun Limanları romanının baş kahramanı olan İsyân ile 1976 tarihinde Paris'teki bir metroda tanışmıştır. İsyân, annesi Ermeni olan bir Osmanlı prensidir. Müslüman olan İsyân bir Osmanlı prensi olduğu halde bir Yahudi olan Clara ile evlenir. İsyân'ın üyesi olduğu Fotoğrafçılık Kulübü, Özgürlük Örgütü ve PAJUW gibi örgütler, hep barış için çalışırlar. İki Dünya Savaşında, Filistin ve Lübnan'da çıkan bölünmeler arasında İsyân ve çevresindekiler hep birleşme mesajları verirler. Ayrıca Ortadoğu'daki olaylara üstü kapalı çözüm önerileri de sunarlar. Tüm kitap boyunca kimliklerin önemli olmadığı da vurgulanır. Roman, aidiyetlere, insan ayırımına dair ne varsa hepsine bir isyan içerir. Ortadoğu haritasını oluşturan önemli milletler bir elin beş parmağı ile ifade edilir ve bunların başında da Osmanlı'nın torunu olan Türkler gelir. Diğer dört millet ise Araplar, İsrailîler, Ermeniler ve Rumlardır. İşte bu makalemizde tüm bu konular ayrıntısıyla irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Amin Maalouf, Ortadoğu Milletleri, Doğunun Limanları, Türkler.

Through the Eyes of a Novelist Nationalities**Shaping the Middle East****Abstract**

Amin Maalouf has met with İsyân, who is the protagonist of Doğunun Limanları novel, in 1976 in the metro in Paris. İsyân , whose mother is Armenian, has been an Ottoman prince. Although İsyân has been a Muslim Ottoman prince, he has married with Clara, who is Jewish. İsyân has been the member of Club of

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 17.02.2020 / 14.04.2020

Künye Bilgisi: Timur, K. (2020). *Bir Romancının Gözüyle Ortadoğu'yu Şekillendiren Milletler*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 179-194. DOI: 10.33437/ksusbd.690228

Photography, Freedom Organisation and organisations such as PAJUW and all of these organisations have worked for peace. In the World War II, İsyân and his friends have given unity messages despite the divisions between Palestine and Lebanon. Also they have presented implicit solution offers about the events in Middle East. Throughout the whole book, it has been emphasized that the identities have't been significant. The novel have a riot against belongings and human distinction. The significant nationalities, that have constituted the map of Middle East, have been stated with five fingers of one hand and the Turks, the grandson of Ottoman, have come first. The other four nationalities have benn the Arabs, the Israelis, the Armenians and the Greeks. In this article, all of these subjects will be examined in detail.

Keywords: Novel, Amin Maalouf, Middle East Nations, Ports of the East, The Turks.

Giriş

1949 Lübnan doğumlu olan Amin Maalouf, çok iyi bildiği Asya ve Akdeniz kültürlerini, tarihini ve yaşantısını eserlerinde başarıyla sergileyen ve dünya çapında tanınan ünlü bir yazardır. Birçok başarılı romanıyla ödüller almış ve eserleri, önemli dünya dillerine çevrilmiştir. Maalouf, Doğunun Limanları adlı eserinde ise Ortadoğu coğrafyasında yaşanan trajik olayları bir gazeteci ve romancı gözüyle kaleme almış ve önemli mesajlar vermiştir.

Medeniyetlerin Beşiği Olan Ortadoğu

Yeni bir yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında bulunduğumuz bugünlerde uygarlıklar ve kültürler beşiği olan Ortadoğu, gerek sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği ve bolluğu, gerek üç kıtanın kavuşma noktasındaki konumunun sağladığı stratejik önemi sebebiyle, -tarihin her döneminde olduğu gibi- yine bütün dünyanın ilgisini üzerinde toplamaya devam etmektedir. Ortadoğu coğrafyası, yaklaşık yüz yıldır sorunlar yumağı haline gelmiştir. Bu topraklarda Osmanlı otoritesinin kalkmasıyla oluşan boşluk, bugün hâlâ doldurulamamıştır. 19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan Ortadoğu, günümüzde belki de dünya coğrafyasının en karmaşık, en sorunlu ve aynı zamanda en önemli bölgesidir. 20. yüzyılın en büyük değeri haline gelmiş olan petrolün yüksek miktarda çıkarılmasıyla büyük önem kazanan Ortadoğu, yüzyılın başından bu yana dünyanın en istikrarsız, en kanlı bölgelerinden biri haline gelmiştir. Savaş, terör, işgal, katliam, baskı ve soykırım gibi kelimeler adeta Ortadoğu halkının günlük hayatının bir parçası haline

gelmiştir. Her ne kadar Ortadoğu'yu etkileyen güçlerin sınırları çok geniş bir coğrafyayı kapsıyor olsa da, özellikle 1948'de bölgede bir İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte Kudüs ve Filistin toprakları Ortadoğu sorununun merkez noktası haline gelmiştir. Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal mekânlarını barındıran bu topraklarda huzursuzluk, hâlâ sürmektedir.

Ortadoğu'da Bir Elin Beş Parmağı Olan Milletler

Ortadoğu'da, birçok millet, din ve kültür olmakla birlikte, Amin Maalouf'un bir elin beş parmağı olarak vasıflandırdığı Türkler, Ermeniler, Araplar, Rumlar ve İsraililer, zaman zaman bazı konularda anlaşamamaktadırlar. Anlaşamadıkları konular, ara sıra gündeme gelmekte ve sürtüşmelere neden olmaktadır. İsraililer ile Filistinli Müslümanlar arasında ise, savaş hâlâ devam etmektedir. İşte Amin Maalouf'un *Doğunun Limanları*² adlı romanındaki olaylar daha çok bu topraklar üzerinde geçer. Romanın başlangıcı ise, Osmanlı Devleti padişahlarından Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine dayanır.

Olaylar, Hadiseler, Yorumlar

Amin Maalouf, romandaki vakayı anlatan *İsyan* adındaki kahramana, 1976 Haziran'ında Paris'te bir metroda rastlar ve uygun bir ortamda romandaki olayları ondan dinler (s. 7). Yaşadıkları bölgeye hükmeden bir ailenin çocuğu olan İsyan, tıp tahsili yapmak için o dönemlerde Paris'e gelmiştir (s. 13). Hayatı doğumundan yarım yüzyıl önce başlamıştır. Bu durumu İsyan şu şekilde dile getirir: "Asla ziyaret etmediğim bir odada, Boğaziçi kıyısında. Bir felâket oldu, bir çığlık atıldı, bir delilik dalgası yayıldı ve hiç durmadı. Öyle ki dünyaya geldiğimde, yaşamaya çok eskiden başlamıştım. İstanbul'da bazı olaylar olmuştu. O günü yaşayanlar için vahim, bizler için sıradan bir olay. Bir padişah hal edilmiş,

² *Doğunun Limanları*, Amin Maalouf, Çeviren: Esin Talû-Çelikkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996. Makaledeki sayfa numaraları romanın bu baskısına aittir.

yerine yeğeni tahta oturmuştu.³ Babam bundan en az yirmi kez bahsetti; isimler, tarihler verdi.”⁴ (s. 17).

Aslında burada İsyân, hayatının doğumundan yarım yüz yıl önce başladığını söyleyerek kendisinin bir mirasın temsilcisi olduğunu daha romanın başında belirtir. Romanın sonunda anlaşılacaktır ki gerçekten İsyân, yaklaşık altı yüz yıl varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nin ve mirasının temsilcisidir. Ayrıca Ortadoğu'daki birçok “sırrın” kendinde toplandığı bir şahsiyet konumundadır.

İncelediğimiz bu eserde, yazarın özellikle birkaç noktada önemli vurgulamalar yaptığı dikkat çekmektedir. Bunların başında, Türk kahramanlara önemli roller biçilmesi gelmektedir. Bunu en güzel biçimde İsyân'ın şahsında görmek mümkündür. Eser boyunca silik bir şahsiyet sergileyen İsyân, içe dönük bir kahraman olmasına rağmen romanın odağındaki şahsiyettir. Konuşma, hâl ve davranışları, Ortadoğu problemlerinin sebep ve çözümüne parmak basar.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi de yazarın roman boyunca ifadeye çalıştığı Türk unsuru ile diğer milletlerin Ortadoğu'daki rollerini eserdeki kronolojik sıralamaya tâbi kalarak kısaca izaha çalışalım:

1. İsyân'ın babası, onun devrimci olmasını isterken o, aklını yitirmiş büyükannesi İffet'ten dolayı psikolojiye ve nörolojiye meraklı olduğunu söyler. Babasının istememesine rağmen okula devam eder. İyi bir eğitim alır ve başarısından dolayı 1937 yıllarında ismi gazetelerde duyulur. Kanaatime göre İsyân, büyük annesinin hastalığı gibi Osmanlı Devleti'nin de hasta olduğunu düşünür ve bu hastalığı tedavi etmek ister. Bu hastalığın tedavi yollarını ise, kendi

³ Burada bahsedilen padişah Sultan Abdülaziz'dir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, intihar etmesi, öldürülmesi gibi konular, birçok tarihçi tarafından tartışılmış; ancak intihar mı, tertiplenmiş bir cinayet mi olduğu konusunda kesin bir karara varılamamıştır. Bu konuda Ord. Prof. Enver Ziya Karal: “Üç aylık süren Sultan Murat devrinde, kimse muradına nail olamadı. Devir, facia ile başladı, facialarla devam etti ve facia ile son buldu. Abdülaziz'in, ölümü veya intiharı, Serasker Hüseyin Avni Paşa ile bazı nazırların katledilmesi, nihayet Sultan Murat'ın çıldırması ve tahttan indirilmesi, trajedi romancılarını bile şaşırtacak olaylardır.” diyerek durumun vahametine işaret eder. (Karal, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihi” Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Cilt 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Beşinci Baskı, Ankara 1995, s. 367.)

⁴ Bu konularla ilgili daha geniş bilgi için şu eserlere de bakılabilir: Mehmet Memduh, “Mirat-ı Şuunat”, İzmir, 1328.; Ahmet Midhat, “Üss-i İnkılap”, İstanbul 1294.; Ahmet Cevdet Paşa, “Tezâkir I-IV” Yayınlayan: Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986; Mahmut Celalettin Paşa, “Mir'at-ı Hakikat, İstanbul 1326; Öztuna, Yılmaz, “Devletler ve Hanedanlar I-V” Ankara 1996.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi”, Belleten, Cilt VII, Sayı 28, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943, ss. 349-351.; Kabacalı, Alpay, “Türkiye'de Siyasal Cinayetler”, Alpay Kabacalı Altın Kitapları Yayınları, İstanbul 1993.

ülkesinde değil; Batı ülkelerinde arar. Nasıl ki Tanzimat Dönemi'nde Osmanlıların Batı'ya açılan ilk kapısı Fransa ve Paris olmuşsa ve ilk aydınlar Paris'e gitmişlerse İsyân da tıp eğitimi için Paris'e gider ve orada tıp tahsiline başlar. Burada tıp tahsilini yapmaya çalışırken istemediği halde birden kendini "Direniş" örgütünün içinde bulur. Buradan da anlıyoruz ki Osmanlı Devleti istemese de o dönemde Ortadoğu ve Batı'daki bütün olayların odağında bulunmuş ve bu bölgedeki dengeler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bozulmuştur. Dengelerin tekrar kurulması için Ortadoğu'daki bütün milletlerin hastalığının giderilmesi gerekmektedir. Bu ise Batı'daki ilim ve teknolojinin alınması ve hayata geçirilmesi ile mümkündür. Romana baktığımızda da İsyân, tıp tahsilini Ortadoğu'daki bir ülkede değil birçok gelişmenin merkezi olan Paris'te yapar.

2. İsyân'ın duruşu, tavırları, Osmanlı Devleti gibi ağır ve durgundur. Paris'e gidip Montpellier'de tıp fakültesine kaydını yapar. Madam Berroy adındaki bir kadının evinin çatısındaki yeri kiralayarak orada sakin bir hayat sürerken kendini birden "Direniş" örgütünün içinde bulur. Bir gün Bertrand adındaki bir şahıs evine gelerek onu direniş hareketine kaydeder ve savaş haberleri verir (s. 53). Onun milliyetçi tavırları İsyân'ın hoşuna gitmez ve bu konularda farklı düşündüğünü açıkça belirtir. İsyân, ataları olan Osmanlıların da birçok milletin topraklarında yıllarca hüküm sürdüğünü; ancak hiçbir zaman ırk ve din farkı gözetmediklerini vurgular: "Ben yüzyıllar boyu işgallerin yapıldığı bir yöreden geliyordum ama işgali yapanlar atalarımıydı, yüzyıllardır Akdeniz Havzası'nı işgal etmişlerdi. Buna karşılık ırk düşmanlığı nedir bilmezlerdi. Babam Türk, annem Ermeni. Kıyamın tam ortalık yerinde, el ele tutuşabildilerse, nefreti reddetmede birleştikleri içindi. Bu husus, bana da miras kaldı. Benim vatanım işte bu." (s. 54).

3. Yine Amin Maalouf, burada İsyân vasıtasıyla mesajlar vermeye çalışır. İsyân yukarıdaki sözleri söylediği dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllardır. Bu savaşlar, her ne kadar büyük devletlerin ekonomi savaşları gibi görünse de ırk ve din de önemli rol oynamıştır. Bunları eleştirirken, Osmanlı Devleti'nin yapısını örnek gösterir. Onlar da yıllarca birçok millete hükmetmişler; ancak hiçbir zaman ırk ve din düşmanlığı yapmamışlardır. Bunu o dönemde çözüm önerisi olarak etrafındaki kişilere hep anımsatır İsyân. Bu birleştirici olan özellik ataları olan Osmanlılardan miras kalmıştır. Gerçekten İsyân'da, roman boyunca bu birleştirici özellik ve sakinlik hep görülür.

4. İsyân, yine örgüt dolayısıyla evinden ve okulundan belli bir süre ayrı kalmak zorunda kalır. Tekrar döndüğünde, ününün yayıldığını ve kendisinden sonra okulda ve çevresinde efsanevi bir kahraman olarak anıldığını görür. Gizli örgütlerin bir toplantısına katılır ve orada bulunan foto muhabirleri, İsyân'ın resmini çekerler. Progres gazetesinin ilk sayfasında onun da resmi çıkmıştır (s.

68-72). Burada da yine mensup olduğu aileden dolayı istemese de her tarafta dikkat çeker ve kendini olayların içinde bulur. Bu olaylarda fazla bir etkinlik göstermediği halde hemen her tarafta ün kazanır. Bütün gazeteciler onu -geçmişteki gücü hatıralarda kalan Osmanlı Devleti gibi- merakla takip ederler ve gazete sayfalarına taşırlar.

5. İsyân, büyük umutlar ve hayallerle gittiği Paris'te, eğitimini tamamlayamadan Beyrut'a döner. Eğitimini tamamlayamamasının, Osmanlının Batılılaşma serüvenini tamamlayamadığı ya da bu konuda başarılı olamadığı anlamını taşıdığını da bu arada belirtmiş olalım. İsyân döndüğünde büyük bir kalabalık tarafından karşılanır. Yani burada da meşhur olmuştur (s. 76). Fransa'dan dönüşünden on gün sonra, yetmiş yıl aklını yitirmiş olarak o evde yaşayan babaannesi de vefat etmiştir. Babaannesinin aklını yitirmiş olması, Osmanlının son dönemdeki olaylar içinde boğulup kalan ve aklını yitiren yöneticileri temsil ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla babaannesinin durumundan dolayı tıp tahsiline merak salan ve Paris'e bu niyetle giden İsyân, büyükannesinin hastalığını tedavi edememiştir. Dolayısıyla İsyân da, son dönemdeki birçok Osmanlı padişahı ve bürokrati gibi, iyi niyetle hastalıkların tedavisi için çalışmış ancak işin içinden çıkamayarak büyük annesi gibi hafıza kaybına uğramıştır. Bunlar düşünüldüğünde, Doğunun Limanları romanında, bu olaylarla ilgili hem birçok benzerlik görülmekte hem tarih kitaplarında geçmeyen bazı ayrıntılara yer verilmekte hem de Ortadoğu'daki olaylar için bazı teşhisler ortaya konmaktadır.

6. İsyân kadar olmasa da romanda, olumsuz bir karakter çizen Salem'in de temsil ettiği kesimler vardır. Evde yaşayan İsyân'ın annesi, babası, Nubar, her iki büyükannesi, ablası İffet, hepsi birbirine benzeyip bir uyum içinde oldukları halde kardeşi Salem hem şekilce hem de fikirleriyle bu aileye pek uyum sağlayamaz (s. 38). Kötü karakterli olan Salem, sanki Sultan Abdülaziz'i hal edenleri anımsatır. Sultan Abdülaziz, çevresindeki yakınları tarafından tımarhaneyi andıran ev hapsinde tutulduğu gibi Salem de ağabeyi olan İsyân'ı, bir ara tımarhaneye göndermiştir.

7. Hal edilen Sultan Abdülaziz, ülkesi için hep büyük hayaller kurmuş, çalışmış, çabalamış ve son anlarında -romanda bahsedildiği gibi- melankolik tarzda bir hayat sürmüştür. Sonrasında ise odasında el damarları kesik bir şekilde kanlar içinde vefat etmiştir. Babasını bu durumda gören İsyân'ın büyükannesi İffet, şok geçirerek aklını yitirmiştir. Olayların çözümü için Sultan Abdülaziz'in yerine getirilen V. Murat üç ayın içinde akli dengesini kaybetmiştir; tıpkı İsyân'ın olaylara çözüm bulmaya çalışırken akli dengesini yitirmesi gibi...

8. Sonraki zamanlarda Salem, milletvekilliği ve bakanlık görevlerinin de etkisiyle kısa sürede zengin bir iş adamı olur. Ancak neticede zenginliği ile beraber itibarını ve hayatını da kaybetmiştir. Cenazesi, yıkılan evlerinin altında

bulunmuştur. Sultan Abdülaziz'i görevden alanlar da sonraki süreçlerde Salem'in durumuna düşmüşlerdir.

Evlilikler, Mekânlar, Cenaze Törenleri ve Yorumlar

Şahıslarla ilgili bu bilgilerden sonra biraz da romandaki evlilikler, mekânlar ve cenaze törenlerini irdeleyelim:

1. Amin Maalouf, Acem asıllı Kitabdar ile İffet'in zoraki evliliğine önemli bir işlev yükleyerek, romanda var olduğunu ifadeye çalıştığımız fikrî boyutun ilk adımını atar. Burada tarih boyunca Osmanlılar ile İranlıların pek anlaşamadıklarına vurgu yapıldığına da dikkatleri çekelim. Ayrıca Amin Maalouf'un, Ortadoğu'da beş elin parmağı saydığı milletler arasında Fars ya da İranlıları dahil etmemesi de dikkat çeken bir husustur. Bu evlilik ve yeni kurulan ailenin yaşadığı mekân, eserde önemsiz bir hadise ve cansız bir dekor unsuru olmaktan öteye giderek, roman kahramanları gibi belirli bir düşünceyi ifade eden bir varlık olur. Evlilik ve sonrasında yaşanan olaylar, dışarıdaki kargaşa hali ve ev içindeki sükûnet, bu mekâna gelip gidenler, Osmanlı unsurunun bölge barışı için ne anlam ifade ettiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. İffet, babası Sultan Abdülaziz'in ölüm manzarası karşısında şok geçirerek aklını yitirdikten sonra sarayın Acem asıllı doktoru psikolog Kitabdar ile zoraki evlendirilir. (s. 17-20). Bu ilk ve zoraki evlilik, farklı milletlerden olan insanların yaklaşmasını sağlayan romandaki ilk birleşmedir. Bilindiği gibi romanda önemli işlevleri üstlenen İsyân'ın babası, bu aklını yitirmiş anne İffet ile Doktor Kitabdar'ın hoş karşılanmayan oğludur (s. 21).

2. İsyân'ın babası ile Ermeni asıllı Cecile ise, 1914 tarihinde tam savaş başlamadan önce görkemli bir düğünle Dağ kasabasında evlenirler. Romandaki bu ikinci evlilik, Acem olan Kitabdar ve Osmanlı Prensi İffet'in evlilikleri gibi, yine farklı milletleri temsil eden insanların birleşmesinden oluşur. İsyân'ın babası bir Osmanlı prensi, evlendiği kadın ise sevdiği ve kendisi gibi resim sanatıyla uğraşan ve bir Ermeni olan Nubar'ın kızıdır. Yani romandaki ikinci evlilik de birleştirici mesajlar verir. Maalouf, burada da Ortadoğu'daki olaylara dikkatleri çeker. Yıllarca beraber yaşayan bu milletler arasında tarih boyunca sevgiler ve evlilikler yaşanmıştır. En karışık dönemlerde bunlar olduysa günümüzde de Ortadoğu'daki milletlerin dostça yaşayabilecekleri hatta evlenip beraber yaşayabilecekleri mesajını verir. Bunu da ayrı bir çözüm önerisi olarak algılamak mümkündür.

3. Bu düğündeki binlerce davetli arasında Ermeni asıllı olan Dağ Valisi Ohannes Paşa da bulunur. Bir konuşma yapan Paşa, İmparatorluk topluluklarından Sultanın yüce elinin beş parmağı olan Türkler, Ermeniler, Araplar, Rumlar ve İsraililer arasında yeniden kurulmuş olan kardeşlik hakkında bir nutuk atar ve uzun uzun alkışlanır (s. 29-30). Düğünün yapıldığı tarihlerde

Osmanlı Devleti dağılmış durumdadır. Ancak yine de Ortadoğu'daki bütün unsurlar Osmanlı ailesine mensup olan bu hastalıklı, aklını yitirmiş, ahlâken de eski durumunu yaşayamayan aileye sahip çıkarlar ve saygı duyarlar. Maalouf'a göre, devlet dağılma durumunda olsa da eskiden gelen bir büyüklüğe Ortadoğu'daki bütün milletler, saygı duymaktadırlar. Ya da yazar böyle görmek istemiş ve bu arzusunun da romanında bu şekilde dile getirmiştir. Ayrıca Ortadoğu'daki olayların çözümünde Osmanlı'nın torunları olan Türklerin barış için önemli görevler üstlenmeleri istenmektedir. Yani Türkler, Ortadoğu'daki karışıklıkların çözümünde kilit durumundadır. Bu durum romanın sonunda daha iyi anlaşılacaktır.

4. Ohannes Paşa'nın, Türkler, Ermeniler, Araplar, Rumlar ve İsrailileri bir elin beş parmağı sayması önemlidir. Ayrıca Maalouf, bu milletlerin bir elin beş parmağı gibi birbirlerine destek olmalarını arzularken, yine bu beş parmağın başında Osmanlı Devleti'nin torunları olan Türkleri göstermesi de dikkat çekici ve önemlidir. Bu da gösteriyor ki Amin Maalouf, bu milletlerin barışın tekrar kaynaşmalarının, Türklerin başında bulunduğu bir çalışma ile gerçekleşebileceğini öngörmektedir. Bunu da Ortadoğu'daki olayların son bulması için bir çözüm önerisi olarak sunmaktadır.

5. Romandaki üçüncü evlilik, İsyân'ın kız kardeşi İffet'in, Hayfalı bir Arap olan Mahmut ile olan birleşmesidir. Burada da ırk ve milliyet farkı gözetilmeden evlenme gerçekleşmiştir.

6. Asıl önemli ve birleştirici mesajların verildiği evlilik ve düğün töreni ise, İsyân ile Yahudi asıllı olan Clara'nın evliliğidir. Tabi bu evlilik öyle tesadüfi bir evlilik değildir. Bazı olaylardan sonra gerçekleşir. İsyân ile Clara Direniş Örgütü dolayısıyla tanışırlar. İkisi de bölgedeki barışı temin etmek için çaba göstermektedirler. İsyân, Fransa'dan döndükten sonra konferanslar verirken; Clara, kurdukları örgüt ile dergi ve gazete işleriyle uğraşır (s. 90). Sonradan da evlenmeye karar verirler. Clara ile İsyân'ın, nikâhları Paris'te kıyılır. Nikâhtan sonra Beyrut'a dönerler. İsyân'ın babası bu evliliğin şanına layık görkemli bir tören düzenler. Kitabdar ailesinin o güne kadar görmediği geniş bir yemek partisi yapılır. Biri Doğu biri Batı müziği çalan iki orkestra tutar. Davet geniş katılımlı olur. İsyân'ın Mısır'daki eniştesi Mahmut, kız kardeşi İffet, Clara'nın hayatta kalan tek dayısı Stefan katılırlar. Burada Yahudiler ile Müslümanlar arasında oluşan düşmanlıklardan bahsedilir. Bunların giderilmesine dair konuşmalar yapılır. Dolayısıyla bu düğün, aradaki düşmanlık buzlarını bir nevi eritir. Katı bir Müslüman ve Arap olan eniştesi Mahmut, Yahudiler hakkında pek iyi düşünmediği halde bu düğün münasebetiyle iki halk arasında barışın imkânının olabileceğine inancı artar. Bunun ilk işareti olarak da Mahmut ile aşırı bir Yahudi olan Stefan tokalaşır ve barış mesajları verirler (s. 99-102).

7. İsyân ile Clara için bir de Hayfa'da bir düğün merasimi tertiplenir. Bunu en çok Clara'nın üye olduğu PAJUW⁵ örgütü istemiştir. Yahudiler ve Araplardan oluşan bu örgütün üye sayısı o zamanlarda yirmi kişi civarındadır. Toplantıyı düzenleyenlerden biri olan Naim, bir konuşma yapmış ve konuşmasının birçok yerinde bu birleşmeyi önemseydiğini belirtmiştir. Bu törenin örnek alınacak bir olay olduğunu vurgularken aşklarının kin ve nefretin giderilmesine büyük hizmet edeceğini de anımsatmıştır (s. 103).

8. Yıl 1946. Başta İsyân olmak üzere dünya barışı için çalışan bu gençler, korku ve endişe içinde eğlencelerine devam ederler. Diğer yandan doğuda bir fırtınanın ayak seslerinin geldiğinin de farkındalar. Dolayısıyla bu gençler bunu durdurmak için bir çaba içine girerler. İsyân konuşmasının bir yerinde konuya şu cümlelerle değinir: "Bütün dünya, Araplar ile Yahudilerin yıllar boyu, hatta yüzyıllar boyu birbirlerini öldürmelerini bekliyordu, herkes bir karara varmıştı. Biz ikimiz dışında! Biz, bu anlaşmazlığı önlemek istiyorduk, aşkımızın simgesinin "bir başka yol" olmasını istiyorduk." (s. 104).

9. Sonraki zamanlarda bu iki genç, İsyân'ın babasının evine yerleşirler. Bölgedeki savaşlardan dolayı İsyân ile Clara, farklı bölgelerde, birbirinden ayrı yaşarlar. Nadya isminde bir kızları olur. Bu arada İsyân, babasının cenaze töreninde güneş çarpması sonucu hafıza kaybına uğradığından tımarhaneye konmuştur. Savaştan dolayı tımarhane kapıları açılır ve İsyân da oradan firar ederek eşi Clara ile buluşmak üzere Fransa'ya gidecektir. Yolda giderken konaklarının yandığını görür. Geri dönerek kırk odalı olan evlerinin anahtarlarını yanına alarak oradan uzaklaşır. Fransız elçiliği vasıtasıyla Paris'e gider. İsyân, daha önceden Clara'ya, adresini bildirmeden 20 Haziran öğle vakti, evlenirken altında buluştukları Horloga rıhtımının iki kulesi arasında, Pazar günü buluşmak istediğini mektupla bildirmiştir. Onların bu buluşmalarını takip eden gazeteci Amin Maalouf ise, olanları öğrendikten sonra sabaha doğru onunla vedalaşarak ayrılır. Ancak Clara'nın randevu yerine gelip gelmeyeceğini de merak eder. Bir dürbün de alarak nehrin öbür tarafında, buluşacakları saati bekler ve onları uzaktan izler. Randevu saatinde Clara gelir ve iki sevgili sarmaş dolaş oradan uzaklaşıp kayıplara karışırlar ve roman da böylece biter (s. 157-167). Dolayısıyla bu ikili, Ortadoğu'nun bütün sırlarıyla birlikte kayıplara karışmış olurlar. Çünkü şifre sayılan kırk odanın anahtarları da İsyân'da saklıdır. Bu olaya sonraki satırlarda tekrar değineceğim.

10. Diğer yandan bu birleşmeyi isteyen ve merak eden Amin Maalouf'un, her şeye rağmen Ortadoğu'da barışın sağlanması konusunda umutlu olduğu görülmektedir. Romanın bu şekilde bitmesi de tesadüfi değildir kanaatindeyim.

⁵ Palestine Arab and Jewish United Workers (Filistin Arap ve Yahudi İşçiler Birliği) anlamına gelmektedir.

Bir Osmanlı prensi olan İsyân, barış adına çalışan ve bir Yahudi olan Clara ve diğer milletlerden olan kahramanlar, roman boyunca Ortadoğu'daki milletlerin birleşmelerini isterler. Bütün bunlara rağmen savaşlar devam eder. İsrail Devleti kurulur. Araplar ile İsraililer yıllarca savaşır. Günümüzde de İsrail ile Filistin savaşı devam etmekte ve bütün dünya güçlerini etkilemektedir. Rumlar ile Türkler, Türkler ile Ermeniler arasında savaş olmasa da zaman zaman tatsızlıklar olmaktadır. Kısacası bu romandaki kahramanlar, bütün çalışmalarına rağmen başarılı olamamışlardır. Ama Amin Maalouf, romanın sonunda Osmanlı prensi İsyân ile Yahudi kızı Clara'yı buluşturarak, Ortadoğu'daki karışıklıkların durması ve huzura kavuşması için Türkler ile İsraililerin İsyân ile Clara gibi sarmaş dolaş olarak evlenmelerini arzulamaktadır. Bunun gerçekleşmesi zor da olsa Amin Maalouf, bunu temenni olarak arzulamaktadır. Ayrıca bunun gerekli olduğunu ve Ortadoğu'daki karışıklıkların son bulması için bir çözüm önerisi olarak dikkatlere sunmaktadır.

Romanda, düşün törenleri ve evlilikler yanında, iki cenaze töreni de Türklerin Ortadoğu coğrafyasındaki rolü açısından oldukça önemli bir işleve sahiptir:

11. İsyân Paris'ten döndükten sonra yaşlı olan babaannesi vefat eder. Belli bir süre sonra da babasını kaybeder. Padişah torunları olan bu iki kişinin cenazesi, -"ülkenin diğer yüksek görevlilerine yapıldığı gibi"- resmi bir törenle kaldırılır. Ayrıca bütün dini cemaatlerin ve grupların temsilcileri ile farklı milliyetlere mensup insanlar davet edilmiş ve hepsi de bu törenlere katılmışlardır. İsyân'ın babasının cenaze töreninde, kalabalıktan adeta mezar taşları görünmez olur (s. 82, 117). Yani Osmanlı soyundan gelen bir insan, cenazesiyle dahi farklı din ve milliyetlerin bir araya gelmesini, bunların bir amaç doğrultusunda hareket etmesini sağlamış olur. Böylece söz konusu cenaze töreni bu bölgede yaşayan insanlar için birleştirici bir fonksiyon üstlenir.

Yine makalemizin aynı başlığı çerçevesinde ifade etmeğe çalıştığımız düşünce, romandaki bazı mekân unsurları vasıtasıyla da yazar tarafından vurgulanır. Romanda Osmanlı hanedanına mensup insanların yaşadığı evler, gerek fizikî durumu, gerek estetik yapısı; gerekse de bu mekânın sosyal statüsü cihetiyle onları diğerlerinden ayıran önemli farklılıklara sahiptir. En başta bu mekân unsurları, eser içerisinde bir anlayışı ifade eden sessiz bir roman kahramanı gibi yer almışlardır. Bunları da birkaç maddede kısaca şu şekilde irdeleyelim:

12. Osmanlı soyundan gelen bu ailenin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ilk yaşadığı mekân Kitabdar'ın Adana'daki evidir (s. 18-21). Kentin merkezinde olan malikâne, kuytu bir yerde ve kerpiçtedir. Lanetlenmiş bu evin, her şeyi farklı olduğu gibi gelen hocalar da hep aykırı tiplerdir. Yüksek duvarları ve bahçesi olan eve, insanlar oradan geçerken görmezlikten gelirler. Bu evde doğan

İsyan'ın babası, okula hiç gitmemiştir. Hep hocalar onun ayağına gelmiş ve okutmuşlardır. Onun Türkçe hocası papaz eskisi bir imam; Arapça hocası, evinden kovulmuş Halepli bir Yahudi; Fransızca hocası, Anadolu'nun bir yöresinde nereden düştüğü belli olmayan bir Polonyalıdır (s. 22). Burada dikkat edilecek olursa, gelen hocalar, var olan düzeni benimsemeyen ve topluma aykırı insanlardır. Ayrıca bu hocaların içinde hiç Türk yoktur. Buradan anlaşılıyor ki Amin Maalouf, Osmanlı Devleti'ni temsil eden bu ailenin millet ve din farkı gözetmediklerine dikkatleri çekmektedir.

13. Varlıklı olan İsyan'ın babası, Adana'daki evde "Fotoğrafçılık Derneği" adı altında bir dernek kurar. Bu derneğe üye olanlar arasında en yeteneklisi bir Ermeni olan Fen Bilgisi Öğretmeni Nubar'dır (s. 23). Dışarıda, Ermeniler ile Türkler arasında çarpışmalar olduğu halde, İsyan'ın babası ile Ermeni Nubar arasında olumsuz bir şey yaşanmaz. Tam tersine gün geçtikçe samimiyetleri artar. Bunlar, dışarıda olup bitenlerle pek ilgilenmezler. Yaptıkları tek şey fotoğraf çekip koleksiyon yapmaktır. Bu resimlerin en eskileri 1901 en yenisi 1909 Nisanına aittir (s. 24). Bu tarihten sonra hiç fotoğraf çekilememiştir. Çünkü dışarıda isyan olmuş, isyancılar Adana'da Ermeni mahalleleri ile birlikte bu evi de yağmalamışlardır. Zaten bu ev Osmanlının Doğudaki güçsüzlüğünü sembolize ettiğinden taştan bir ev değil, kerpiçtendir. Adana'daki evin yıkılması, Osmanlı Devleti'nin doğudaki güç ve kuvvetini yitirdiğini de sembolize etmektedir (s. 24-28).

14. Adana'daki evin yakılıp yıkılmasından sonra bütün aile Lübnan'daki Dağ kasabasına gitmeye karar verir. İsyan'ın babası, Beyrut yakınlarındaki Çamlık Tepe'de, Adana'da terk ettiği eve benzer bir malikâne inşa eder. Adana'dan aileden kalma eşyaları, annesinin mücevherlerini, babasının eski aletlerini, halıları, kasalar dolusu tapu ile fermanı ve çektiği fotoğrafları yerleştirir (s. 30). Romanda bu eşyalardan bahsedilmesi tesadüfi değildir sanırım. Çünkü her eşya birer mesaj verir. Getirilen eşyalar Osmanlının son mirası olduğu gibi, çekilen fotoğraflar da, yapılan haksızlıkları gösteren delillerdir. Ayrıca kasalar dolusu tapular, Ortadoğu'daki bütün milletlerin topraklarının birer resmi belgesi gibi bu ailenin elindedir.

15. İsyan'ın babası ile Ermeni Nubar, Adana'da "Fotoğrafçılık Derneği"ni kurarak birer gazeteci görevi yaparlar. Konuyla ilgili şu çarpıcı cümleleri vermek konuya açıklık getirecektir: "Yeni Kitabdar malikânesinin salondaki büyük duvarına, resimlerden en beklenmedik olanı asılmıştı: Meşalelerin kindar alevleri arasında görülen başları sarıklı, suratları terli isyancıların resmi; bu tuhaf av tablosu, babamın ömür boyu gözleri önünden silinmeyecekti. Yıllar boyu, ziyaretçiler dalga dalga gelip bu yüzlere bakacak, tanıdık bir yüz arayacaktı. Babam da bocalayıp durmalarını uzun süre seyredecek, sonra da "Hiç aramayın, tanıdık bir yüz çıkmaz; bu halktır, bu yazgıdır" diyecekti." (s. 30).

16. Beyrut'taki eve gelenler farklı düşünceleri olan insanlardır. İsyân'ın babası tam bir ihtilâlcidir. Çocuklarının da birer ihtilâlcî olmasını istemiştir. Onların okula gitmelerine karşı çıkmıştır. Çünkü okulların insanları uysallaştırdığına inanmıştır. Ona göre geleceğin ihtilâlcileri böyle bir yoldan geçemezdi ve sürünün içinde boğulup gidemezlerdi. Bir de gerçek öğretmenler, onlara değişik gerçekleri öğretenlerdir, tezini savunur (s. 34). Osmanlı Devleti'nin başına geçen, son dönemdeki Padişah ya da yöneticilerin hemen hemen hepsi aynı bilgilerle yetiştirilmiş ve aynı hataları yapmışlardır. Bunun için İsyân'ın babası aykırı bir insan olarak farklı şeyler düşünür. Her şeye isyan eder ve oğlu İsyân'ın da bu tarzda yetişmesini arzu eder. İşte Beyrut'taki ev, bu şekildeki aykırı insanlarla dolup taşar. Anlaşılmamış ressam, kadın şairler, Mısırlı yazarlar, şarkiyatçılar onun evini sürekli ziyaret ederler. Çünkü İsyân'ın babasına göre, o güne kadar farklı fikirleri olan kişiler ciddiye alınmadıkları gibi fikirleri de hor görülmüştür. Amin Maalouf'a göre Osmanlı Devleti son zamanlarında farklı ressam, kadın şairlere, Mısır gibi ülkelerde yetişen aydın kişilerin fikirlerine ve Doğu'yu araştıran şarkiyatçılara kıymet vermediği gibi bunları küçümsemiştir. Onun için Osmanlı soyundan gelen bu Osmanlı prensi bunları eleştirirken, kapılarını, bu tarzdaki sanatçılara açmıştır. Burada da yazar, o güne kadar yapılanları değil de, farklı yöntemlerle Ortadoğu'daki olayların önlenilebileceğini düşünür.

17. Amin Maalouf, kendisi de Lübnanlı olduğundan İsyân'ın Çamlık Tepe'deki kârgir evini bildiğini söyler ve onun anlatmadığı bazı bilgileri de verir. O evin önünden geçen yazar, içeri hiç görmemiştir. O ev hiçbir eve benzemez. Ne tam anlamıyla çağdaş, ne dağ evi, ne de Osmanlı evine benzer. Bütün üslupların karışımı bir evdir. Bu malikâne, iki dünya savaşı arası dönemde, Doğu'nun yüksek sanat ocağı olarak hatıralarda kalmıştır. O evde, konserler, şiir geceleri, fotoğraf sergileri ve her türlü açılışlar yapılmıştır (s. 45). Bu ev aynen Osmanlı Devleti gibi hiçbir eve benzemez. Bütün Ortadoğu'daki milletlerin kültür ve sanat özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca bu Osmanlı evi, doğunun sanat ocağı görevini yıllarca görmüş; ancak ne yazık ki iki dünya savaşında yıkılarak sadece hatıralarda kalmıştır. Yaklaşık altı asır süren bir devlette yıllarca şiir geceleri yani büyük şairler yetişerek sanatlarını icra ettikleri gibi, farklı milletlerin farklı sanatları da yıllarca bu evde bir ressamın sergisi gibi sergilenmiştir. Bu kadar uzun ömürlü olan bir devlette açılışlar da yapılmıştır. Küçük açılışlarla beraber eski çağlar kapatılıp yeni çağlar açılmıştır.

18. İsyân, 1970 yıllarında tımarhaneden kurtulmayı başardıktan sonra Çamlık Tepe'deki bu eve uğrar. Ev yakılıp yıkılmıştır. Yangın da hâlâ sürmektedir. Bir an duraksadıktan sonra eve uğrar ve evin bütün anahtarlarını toplayıp eşi Clara ile buluşmak üzere Paris'e gider (s. 153-156). Evin yanması Osmanlı'nın tamamıyla etkisini yitirdiğine delalet ettiği gibi, manen bu bölgenin problemlerinin çözümünün de onların torunları olan Türklere geçtiğine işaret

eder. Bu yakılıp yıkılan evin kırk odası bulunmaktadır. Bu da Osmanlının yaklaşık kırk civarında farklı milleti yıllarca bir arada yaşattığına işaret eder.

19. Burada İsyân'ın, evin bütün anahtarlarını alması da dikkat çekicidir. Yani Osmanlı'yı temsil eden son malikâne yıkılsa da evin bütün anahtarlarına o sahip çıkar. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni temsil eden evin bütün anahtarlarıyla beraber adeta Devletin bütün sırları da İsyân'da toplanmıştır.

20. Bir de Amin Maalouf'a göre Ortadoğu'daki bütün olayların sır perdesi Osmanlı torunları olan Türkler ile İsrail devletini kuran Yahudilerde gizlidir. Dolayısıyla Ortadoğu'daki bu sır perdesini Müslüman olan Türkler ile İsrail Devleti'ni kuran Yahudiler aralayacaklardır. Çünkü İsyân, Osmanlının yakılıp yıkılan bu son evinin bütün anahtarlarını alarak sevgilisiyle tekrar buluşup kayıplara karışmıştır. Zaten roman da bu iki sevgilinin buluşmasıyla son bulmuştur.

21. O halde Ortadoğu'nun bütün sihirli anahtarları bu iki millette bulunmaktadır. Bakalım bu sırlı anahtarlar ne zaman bulunacak ya da Ortadoğu'daki milletler İsyân ile Clara gibi ne zaman bir araya gelerek evlenecekler ya da birleşeceklerdir? Amin Maalouf'un bu çözüm önerisi ve isteği ne zaman gerçekleşecek bunu zaman gösterecektir. Lübnanlı bir Hristiyan olan ve Ortadoğu'daki coğrafyayı iyi bilen Amin Maalouf gibi romancı ve aynı zamanda bir gazetecinin dikkatleri bunlara çekmesi önemlidir.

22. Yazımın başlarında da belirttiğim gibi Amin Maalouf, bu küçük; fakat kapsayıcı romanında okuyucuya önemli mesajlar vermek istemiştir. Romandaki olaylar ve geçtiği dönemlerde başta Ortadoğu olmak üzere bütün dünyada savaşlar, olaylar ve değişimler yaşanmaktadır. Romanda, dünyada meydana gelen hemen hemen bütün olaylara, Amin Maalouf ve romanın baş kahramanı İsyân'ın diliyle temas edilmiştir. Bizim tespitlerimize göre bütün olaylarla birlikte romanda asıl verilmek istenen mesajlar, romandaki Ohannes Paşa'nın tabiriyle İmparatorluk topluluklarından Sultanın yüce elinin beş parmağı olan Türkler, Ermeniler, Araplar, Rumlar ve İsraililerin barış ve kardeşçe yaşamalarıyla mümkün olacaktır. Bu mesajlar trajik tarzda Doğunun Limanları romanı ile vurgulanmak istenirken çözüm önerilerine de dikkatler çekilmiştir. Çözüm konusunda olayları yaşayıp anlatan ve bir Osmanlı prensi olan İsyân, yaptıklarıyla hep birleştirici olmuştur⁶. Ortadoğu'daki kanın durması için çözüm

⁶ Ferma Lekesizalın da yazdığı makalesinde Doğunun Limanları romanı üzerinde durur ve bu konuda benzer fikirler ileri sürer: “..Maalouf bu romanda yıkıcı tarihsel süreçlerin nasıl işlediğini, insanların hayatındaki olumsuz etkilerini gözler önüne serer. Amacı, romanın kahramanı, Türk bir baba ve Ermeni bir anneden doğan, Beyrut'a büyüyen, gençliğini Fransa'da geçiren ve ileri yaşında tekrar Fransa'ya dönen İsyân'ın, ülkeler ve kültürler arası düşmanlıklar nedeniyle kesintiye uğrayan hayatını ve kaybettiğini

önerileri sunmuştur. Her iki dünya savaşına karşı çıkmıştır. Romanda, Araplar ve İsraililer arasında fazla büyük problemlerin olmadığına temas edilmiştir. İsyân ve Yahudi Clara, bu toplulukların, beraber yaşayacağı mesajlarını, kendi düğün törenleriyle göstermişlerdir.

23. Romanın bütününde de birleştirici olayları görmek mümkündür. Yaşlı Doktor Kitabdar aslen İranlıdır ve bir Osmanlı paşasının kızı İffet ile evlenmiştir. İffet'ten İsyân'ın babası dünyaya gelmiş ve haksızlıklara karşı çıkıp mücadele etmiştir. İsyân'ın babası, arkadaşı ve bir Ermeni olan Nubar'ın kızı Cecile ile hayatını birleştirmiştir. İffet, Hayfalı Arap ve Müslüman olan Mahmut ile evlendirilmiştir.

24. Yazımızın başında da değindiğimiz gibi İsyân, en karışık bir dönemde Yahudiler ve Araplar arasındaki çarpışmaların olduğu bir dönemde evlenir ve bu evlilik törenine Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar davetlidirler. Bu düğündeki her grup, barış mesajları vermiştir. En sonunda İsyân ile Clara her şeye rağmen buluşmuşlardır. İsyân, başından geçen hadiseleri anlatırken hep birleştirici mesajlar verir ve hep barıştan yana tavır koyar. Arkadaşı Bertrand savaş haberlerini verirken milliyetçi tavırlar takınınca İsyân ona itiraz ederek aynı kanaatte olmadığını söyleyerek ataları olan Osmanlıları örnek gösterir.

25. Osmanlı torunları olan İsyân'ın babaannesi ile babasının cenaze törenine bütün dini grupların temsilcileri çağrılır ve hepsi davete katılırlar. Clara ile İsyân âşık oldukları halde mektuplarındaki barış çalışmaları, aşklarının önüne geçer. Bir Yahudi olan Clara ile Müslüman İsyân'ın düğünlerine bütün gruplar davet edilir. Burada Yahudiler ile Müslümanlar arasında oluşan düşmanlıklardan bahsedilir. Bu düğün, bir nevi aradaki düşmanlık buzlarını eritir. Buna paralel olarak romanda işlenen unsurlar da birleştiricidir. Clara ile İsyân'ın düğün töreninde, İsyân'ın babası, biri Doğu biri Batı müziği çalan iki orkestra tutarak bütün katılımcıları ve farklı grupları memnun etmeye çalışmıştır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki bu romandaki olaylarda yazar, hep barış mesajları vermiş; kendine göre çözüm önerileri sunmuş; Türkler, Araplar, Yahudiler, Ermeniler ve Rumların yıllarca iç içe yaşadıklarını ve birbirlerinin kültürlerine yakın olduklarını romandaki evlilikler ve kullanılan unsurlarla göstermeye çalışmıştır.

26. Bütün bunlarla birlikte Ortadoğu'daki karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla artmıştır. Çünkü bölge adeta başsız ve babasız kalmıştır. Doğunun Limanları romanında, Ortadoğu'da meydana gelen karışıklıklar bundan dolayı Sultan Abdülaziz'in "hal edilme" hadisesinden başlatılmıştır. Osmanlı Devleti bu

sorgulayarak heterojen kültürlere, hoşgörüyü, açık sınırlara olan temel gerekliliği gündeme getirmektedir..." (Lekesizalın, Ferma, "Sınırlar Durumlar, Yaşamlar ve Kimlikler: Doğunun Limanları", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 22-2003, ss. 274-275

tarihten sonra da yaşamını sürdürmüştür. Ancak bu tarihten sonra fazla bir gelişme gösterememiştir. Gelen padişahlar içinde sadece Sultan II. Abdülhamit yaklaşık 33 yıl kadar, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatmıştır. Sultan Abdülhamit'in gitmesinden sonra devlet yaklaşık on küsur yıl içinde dağılmıştır. Dolayısıyla romandaki olayların Sultan Abdülaziz'in hal edilmesiyle başlatılması ve ondan sonra meydana gelen karışıkların gün geçtikçe artması dikkat çekicidir.

27. Son madde olarak şunu da belirtmekte fayda görüyorum. Bu romanda anlatılan olayların, tarihin akışına ne derece uygun olduğu ayrı bir araştırma konusudur. Ancak şu bir gerçek ki, günümüzde de benzer problemlerin devam ettiği Ortadoğu'daki olaylar zincirinin bir kısım değinilmeyen ayrıntılarını, bu romanda görmek mümkündür.⁷

Sonuç

Doğunun Limanları romanının yazarı Amin Maalouf, romanda da ifade ettiği üzere eserin baş kahramanı olan İsyân ile 1976 tarihinde Paris'teki bir metroda tanışmıştır. İsyân, annesi Ermeni olan bir Osmanlı prensidir. Dolayısıyla İsyân, romanın hem başkahramanı hem de anlatıcısıdır. Amin Maalouf ise, sadece sorduğu sorularla onun başından geçen olayları dinleyip kaleme almıştır.

Roman özetle, aidiyetlere, insan ayırımına dair ne varsa hepsine - başkahramanının isminden de anlaşıldığı gibi- bir isyan içerir. İsyân bir Müslüman olmasına rağmen bir Yahudi ile evlenir. Babası bir Osmanlı prensi olduğu halde en iyi arkadaşı bir Ermeni'dir. İsyân'ın da bir kısmına üye olduğu Fotoğrafçılık Kulübü, Özgürlük Örgütü ve PAJUW gibi örgütler, hep barış için çalışırlar. İki Dünya Savaşında, Filistin ve Lübnan'da çıkan bölünmeler arasında İsyân ve çevresindekiler hep birleşme mesajları verirler. Diğer yandan Ortadoğu'daki olaylara üstü kapalı çözüm önerileri sunarlar. Tüm kitap boyunca kimliklerin önemli olmadığı vurgulanır. İsyân, insanların kimlikleri ne olursa olsun hepsini kardeş olarak görür. Ona göre insanlar, ırk yerine kendilerinin birer dünyalı olduğunu hiçbir zaman unutmamalı ve bu inanca göre yaşamalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (1986), **Tezâkir I-IV**, Yayınlayan: Cavit BAYSUN, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

⁷ Bu yazı hazırlanırken, Amin Maalouf'un "Doğunun Limanları" Romanında Orta Doğu Sorununa Çözüm Önerileri" adlı makalemizden faydalanılmıştır: (Timur, Kemal, "Amin Maalouf'un "Doğunun Limanları" Romanında Orta Doğu Sorununa Çözüm Önerileri", *Türk Dili Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 635, 698-709, 2004).

- Ahmet Midhat (1294), **Üss-i İnkılap**, İstanbul.
- Kabacalı, Alpay (1993), **Türkiye’de Siyasal Cinayetler**, Alpay Kabacalı Altın Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (1995), **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Cilt 7**, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lekesizalın, Ferma (2003), **“Sınırlar Durumlar, Yaşamlar ve Kimlikler: Doğunun Limanları”**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 22. ss. 274-275.
- Maalouf, Amin (1996), **Doğunun Limanları**, Çeviren: Esin Talû-Çelikkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mahmut Celalettin Paşa (1326), **Mir’at-ı Hakikat**, İstanbul.
- Memduh, Mehmet (1328), **Mirat-ı Şuunat**, İzmir.
- Timur, Kemal (2004), **“Amin Maalouf’un “Doğunun Limanları” Romanında Ortadoğu Sorununa Çözüm Önerileri”**, Türk Dili Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 635, ss.698-709.
- Öztuna, Yılmaz (1996), **Devletler ve Hanedanlar I-V**, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), **“Sultan Abdülaziz Vak’asına Dair Vak’anüvis Lütfi Efendi’nin Bir Risalesi”**, Belleten, Cilt VII, Sayı 28, ss. 349-351.

Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri ^{1*}**Ahmet YENİKALE**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ahmetyenikale@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2257-9802>

Öz

Kuddûsî, 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da yetişmiş mutasavvıf şairlerin en önemlilerinden biridir. Oldukça hacimli olan Divanı, Prof. Dr. Ahmet Doğan tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmanın konusu olan elifnâmeler, bu divanın gazeller bölümü içerisinde 16, 264, 310 ve 495 numaraları ile yer almaktadır. Bu makalede elifnâmeler hakkında genel bir bilgi verilmiş daha sonra bu dört elifnâmenin metin ve dil içi çevirileri verilmiştir. Gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmıştır. Şekil ve muhteva açısından incelenen bu elifnâmeler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Tasavvuf, Divan, Elifnâme, Kuddûsî.

Ahmed Kuddûsî's Elifnâmes And Intra-Language Translations**Abstract**

Kuddûsî is one of the most important sufi poets who grew up in Anatolia in the second half of the 19th century. His poetry book, which is quite voluminous, was published by Ahmet Doğan. The elifnames, which are the subject of this study, are included in the ghazels section of this divan with the numbers 16, 264, 310 and 495. In this article, general information about the elifnames is given, then the text and in-language translations of these four elifnames are given. Explanations were made where necessary. These qualifications, which are examined in terms of shape and content, are evaluated in the conclusion section.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 07.02.2020 / 20.04.2020

* G.16 nolu Elifnâmenin şerhi, 23-24 Kasım 2018 tarihleri arasında yapılan Uluslararası Maraşlızade Ahmed Kuddusi ve Kadirilik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.
Künye Bilgisi: Yenikale, A. (2020). *Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 195-210. DOI: 10.33437/ksusbd.686429

Keywords: Literature, Mysticism, Poetry Book, Elifnâme, Kuddûsî.

GİRİŞ

Maraşîzâde Şeyh Ahmed Kuddûsî 11 Rebi'ü'l-evvel 1183 (15 Temmuz 1769) Niğde'nin Bor ilçesinde doğmuştur. Babası Maraşlı İbrahim Efendi'dir. 1265 (1849) yılında Bor'un Kavaklı semtinde vefat etmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yetişmiş mutasavvıf şairlerin en önemlilerinden biridir. Oldukça hacimli olan Divanı, Prof. Dr. Ahmet Doğan tarafından yayımlanmıştır (2013). Çalışmamızın konusu olan elifnâmelerin metni bu Divan neşrinde yer almaktadır. Divanın neşri karşılıklılaştırmalı bir metin olmakla beraber tam bir çeviri yazılı metin değildir. Biz bu çalışmamızda metinlerin çeviri yazılı biçimlerini verdik.

Elifnâme bir tür müdür şekil midir yoksa harfe dayalı bir hüner midir, tartışması yapılagelmekle beraber burada bu konuya girilmeyecektir. Elifnâmelerin şekil olarak belirleyici özellikleri yanında muhteva bakımından da ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Elifnâmenin tanımı, özellikleri, Türk edebiyatındaki yeri ve önemi konularında makale çapında epeyce bir araştırma bulunmaktadır (Taş 2008: 644). Bununla beraber edebiyatımızdaki geçmişi 11. yüzyıla kadar götürülen bu manzume türü üzerinde müstakil ve mükemmel bir araştırma yapılmasına ihtiyaç hasıl olduğu görülmüştür.

Elifnâme, Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif" ve Farsça "mektup, risale, kitap, yazı" anlamlarına gelen "nâme" sözcüklerinden meydana getirilmiş bir birleşik isimdir. Bir edebiyat terimi olarak efradını câmi' ve ağıârını mâni' bir tarifinin yapılabilmesi eldeki mevcut elifnâmelere bakarak oldukça zor hatta imkansız gibidir. Bununla birlikte ortak özellikleri dikkate alınarak şöyle bir tanım yapmak mümkün olmuştur: *Elifnâme, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde, elliften ye'ye alfabetik bir şekilde sıralanan, ekseriyetle aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla ya da 11'li hece ölçüsüyle nazm edilen, gazel, kaside, müseddes gibi farklı şekillerle yazılabilen, daha çok dinî ve didaktik konulu olmakla birlikte her konuda örnekleri görülebilen şiirlerdir* (Öztoprak, 2006: 136). Divan şiiriyle halk şiirinin müşterekleri arasında yer alan elifnâme örneklerine bakılarak bunun şekilden ziyade bir tür olarak edebiyatımızda yer aldığı kanaatinde olduğumuzu belirtelim.

Hayata dair her şeyi şiir yazmak için bir fırsat olarak gören Divan şairlerimizin alfabedeki harfleri dahi bir manzume konusu ya da malzemesi yapmaları gayet doğal karşılanmakla beraber vezin ve kafiye ile zaten daralan sahalarını bir de harflerle daraltarak hüner sergilemeye çalışmaları gerçekten takdire şayandır.

KUDDÛSÎ'NİN ELİFNÂMELERİ

Ahmed Kuddûsî'nin elifnâmeleri, Divanında gazelleri arasında 16, 264, 310 ve 495 numaraları ile yer almaktadır. 16, 264 ve 495. gazeller 15'er beyit, 310. gazel 10 beyitten müteşekkildir. 16, 264 ve 495. gazeller aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla, 10 beyitlik 310. gazel ise 7 + 7 duraklı 14'lü hece vezniyle yazılmıştır. Manzumelerde mısranın başladığı harfler vezne dahil edilmiş fakat anlama dahil edilmemiştir. Yalnız "elif" harfi için bu dört elifnâmede ortak bir durum söz konusudur ki bu da "elif" için Allah lafzının kullanılmış olmasıdır. 16. gazel na't, 264 ve 495. gazeller münacât, 310. gazel ise Abdülkadir-i Geylânî medhindedir.

Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri'ne geçmeden önce araştırmalarımız sırasında dikkatimizi çeken bir hataya dikkat çekmek istiyoruz. Konuyla ilgilenen araştırmacılardan birinin kaynakçada gösterdiğimiz bir makalesindeki

"Na't türünde yazılan en güzel ve meşhur elifnamelerden biri de Kıbrıslı Kuddûsî'ye aittir (Pala, 1995: 39). Mısra başlarında kullandığı alfabetik sıralı kelimelerin seçiminde dahi şair, peygambere olan sevgisini sammiyetle göstermektedir (Taşkesenlioğlu 2017: 194)" şeklindeki açıklamaların hemen altında yer alan elifnâmenin Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî'ye ait olduğunu tespit ettik (Gazel 16). Ancak burada "Kıbrıslı Kuddûsî" ibaresinde geçen Kıbrıslı nisbesinin nereden geldiğine dair bir açıklama yapılmamıştır. Alınan elifnâme metninin referansı olarak gösterilen Prof. Dr. İskender Pala'nın *Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi*'nde (s.39) de Kuddûsî'ye atfedilen bir "Kıbrıslı" ifadesi bulunmamaktadır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Kıbrıslı Kuddûsî adlı bir başka şaire de rastlamadık. Bu sebeplerden dolayı söz konusu araştırmacının bu ifadesinde "Kıbrıslı" tabirini sehven kullandığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda Kuddûsî'nin Divan'ında yer alan dört elifnâmenin metin, dil içi çeviri ve gerekli yerlerde yapılan açıklamalara yer verilmiştir.

Kuddûsî'nin Elifnâmelerinin Dil İçi Çeviri ve Açıklamaları

Gazel 16

Vezni: dâ'ire-yi müctelibeden baħr-i remelde

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün
(- . - - / - . - - / - . - - / - . -)

1. (ا) elf Allāh'ın ħabîbidir Muħammed Muştafā
(ب) bā beni dūr etmesin rahmetle 'ışkından Ĥudā

2. (ت) tā teşerrüf eylerem ism-i şerîfin yād ile
(ث) şā şevāb olur anı yād edene bî-had şehā
3. (ج) cim cemāli nūrının bir zerresidir āfitāb
(ح) hā hayāt-ı cāvidān bulur olan ‘aşık aña
4. (خ) hā hāfîlidir Hudā'nın hem resûli bî-gümān
(د) dāl dedi peygamberimdir ol habîb-i bā-şafā
5. (ذ) zāl zelîl olmaz aña her kim ki eyler ittibā‘
(ر) rā risālet tahtının sultānı fahr-i enbiyā
6. (ز) zā zevāl yok şer‘ine anı ilā-yevmi’l-kıyām
(س) sîn sa‘ādet bulısar ol şāha eden iktidā
7. (ش) şîn şefā‘at tācını başına geydirdi Hudā
(ص) şād şalāt ile selām üstüne olsun inkızā
8. (ض) dād dālālet üzre etmez ümmeti hîç ictimā‘
(ط) tā tıparlar Hakkā ancak dileyüp vaşl-ı liķā
9. (ظ) zā zuhūr etdikde nūrı gitdi küfrün zulmeti
(ع) ‘ayn ‘ālemlere rahmet geldi ol hayrū’l-verā
10. (غ) ğayn ğārāt eyledi ‘ışkı bu gönlüm şehrini
(ف) fā firākıyla tutuşup yanaram şubh u mesā
11. (ق) kâf kudūmiyle teşerrüf eyledi halk-ı cihān
(ك) kâf kerîmdir sâ’iline bî-hisāb eyler ‘atā
12. (ل) lām livā’ü’l-hamdi ihsān etdi Yezdān hem aña
(م) mîm maħabbet eyleyen bulur o sultāna ‘ulā
13. (ن) nūn nebîler hātemidir hem kamunun efdali
(و) vāv vücūda geldi anıçün bu arz ile semā
14. (ه) hā hidāyet bulmuşuz anıla biz Hakk rāhına
(لا) lāmelif lā lā-yezālîñ dostudur ol tā’ü hā
15. (ی) yā yaraşur Hālîk u maħlūk anı medh etmeye
sen de KUDDŪSÎ anıñ meddāhı olğıl dā’imā

Dil İçi Çevirisi ve Açıklamalar

1) Muhammet Mustafa, Allah'ın sevgilisidir; Allah, rahmetiyle beni onun aşkından uzak etmesin.

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Cevirileri

"Elif" harfinde Allah'ı "be" harfinde ben zamirini kullanan şair, kendisiyle Allah arasına sevgili peygamberi Hz. Muhammet Mustafa'yı yerleştirmiştir. Allah'tan temennisi Hz. Peygamber'in aşkından uzak olmamaktır.

2) Onun yani Hz. Peygamber'in şerefli ismini anmakla şeref bulurum. Ey sultan! Onu anmanın sayısız sevabı vardır.

"Te" harfiyle "teşerrüf" yani şereflenme, "se" harfiyle de "sevâb" kelimesini tercih eden şair, bu kelimelerle aşkın âşığı bakan yönüne işaret etmektedir. Aşkla şereflenen de âşiktir, sonuçta mükafatı kazanacak olan da âşiktir. Hz. Peygamber'in ismini anmakla şeref bulduğunu söyleyen şair, onu anmanın sayısız sevabı olduğunu ifade ederek muhataplarına onu anmalarını tavsiye etmektedir.

3) Gökteki güneş, Hz. Peygamber'in güzel yüzünün nurunun bir zerresi mesabesindedir. Ona âşık olan ebedî hayat bulur.

"Cim" harfinde "cemâl", "ha" harfinde "hayât" kelimelerini seçen şair, sevgilinin güzelliğine âşık olanların ebedî hayata kavuşacaklarını ifade etmektedir.

4) Hüda "O safalı sevgili benim peygamberimdir." dedi. Şüphesiz o, Allah'ın hem dostu hem resulüdür.

"Hı" harfinde dost anlamına gelen Arapça "halîl", "dal" harfinde Türkçe bir fiil olan "dedi" kelimelerini kullanan şair, aynı zamanda "hı" ve "dal" harfleriyle Farsçada Allah anlamına gelen "Hudâ" lafzına işaret ederek de bir hüner sergiliyor.

5) Peygamberlik tahtının sultanı, resullerin övücü (olan Hz. Peygamber) kim uyarırsa hakir olmaz.

"zel" harfi ile hor, hakir anlamına gelen "zelîl" ve "ra" harfiyle "risalet" kelimeleri kullanan şair, bu iki kavramla bir tezat sanatı yapıyor.

6) Kıyamete kadar Hz. Peygamber'in şeriatına zeval yoktur. O sultana tabi olan saadete erişecektir.

Şair yine bu beyitte de tezat sanatı yapıyor: "ze" harfinde "zevâl", "sin" harfinde "sa'âdet" kelimesini kullanıyor. Bu iki zıt kavram Hz. Peygamber'e tabi olma noktasında bir araya getirilmiş oluyor.

7) Allah şefaati tacını onun başına giydirdi yani Hz. Peygamber'e şefaati yetkisi verdi. Salat ve selam onun üzerine vaki olsun.

"Şın" harfinden "şefâ'at", "şad" harfinden "salât" kelimeleri tercih edilerek şefaât ile salat Hz. Peygamber'de bir araya getirilmiş oluyor.

8) O peygamberin ümmeti hiç dalalette bir araya gelmez. Ancak onun cemaliyle müşerref olmak için Allah'a taparlar.

Bu beyitte "dad" harfinden "dalalet", "tı" harfinden "tapmak" kelimeleri tercih eden şair, Hz. Peygamber'in ümmetinin asla sapkınlık yoluna gitmeyeceğini ve yalnız Allah'ın cemalini görmek arzusuyla Allah'a kulluk edeceklerini ifade ediyor.

9) Allah'tan gayrisinin en hayırlısı olan Hz. Peygamber, âlemlere rahmet olarak gelince nuru ortaya çıktı ve küfrün karanlığı gitti.

"Zı" harfinden "zuhûr" ve "ayn" harfinden "âlemler"i tercih eden şair, beytin genelinde yine bir tezat sanatı sergiliyor. Hz. Peygamber'in dünyayı teşrifıyla nurun zuhuru vaki oluyor ve küfrün zulmeti ortadan kalkmış oluyor.

10) Onun aşkı gönlümün şehrini yağmaladı. Onun aşkıyla tutuşup gece gündüz yanmaktayım.

"Gayn" harfinden yağma anlamındaki "gârât" ve "fe" harfinden ise ayrılık anlamındaki "firâk" kelimesini seçen şair, gönlünü bir şehre benzetiyor. Hz. Peygamber'in aşkının onun gönül şehrini yağmaladığını, yakıp yıktığını, mahv ettiğini ve yine onun aşkıyla gece gündüz yandığını söylüyor.

11) Onun gelişyle tüm dünya halkı şeref buldu. O çok cömerttir, kendisinden bir şey isteyene sayısız ihsanda bulunur.

"Kaf" harfiyle "kudûm", "kef" harfiyle de "kerîm" kelimeleri tercih edilmiş. "Kudûm" geliş, bir yere ayak basma; "kerîm" ise kerem sahibi, cömert anlamına gelir ve her ikisi de Hz. Peygamber'de bir araya getirilmiştir.

12) Allah ona hamd sancağını ihsan etmiştir ve o sultana muhabbet besleyen, yüce makamlara erişir.

"Lam" harfinden Hz. Peygamber'in taşıdığı "livâ'ü'l-ham" hamd sancağı, "mim" harfinden ise sevgi anlamındaki "mahabbet" kelimesi kullanılmıştır.

13) O, peygamberlerin sonuncusu ve hepsinin efdalidir. Zira yer ve gök onun için yaratıldı.

"Nun" harfi ile "nebler", "vav" harfi ile "vücûd" kelimelerine yer veren şair, bir hadîs-i kutsîye de telmihte bulunmaktadır. Sen olmasaydın âlemleri

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Cevirileri

yaratmazdım, anlamındaki "Levlake levlak lema halaktul eflak." hadisi, genellikle mutasavvıf şairlerin çokça kullandıkları bir hadistir.

14) O "tâ" ve "hâ"nın sırrına ermiş olan Peygamber, Allah'ın dostudur. Biz onunla Allah yoluna hidayet bulmuşuz.

"He" harfiyle "hidâyet", "lâm-elif" ile "lâ-yezâl" lafızlarını kullanan şair, Allah ile sevgili Peygamberini bir araya getirmiştir. Aynı zamanda "he" harfiyle "tâ hâ"daki "he"ye de işaret ederek Hz. Peygamber'in bir adının da "Tâhâ" olduğu rivayetini de hatırlatmaktadır.

15) Yaratıcının methettiği o yüce Peygamberi yaratılmışlar cümlesi de methetse yaraşır. Ey Kuddûsî! Sen de daima onun meddahı ol!

Arap alfabesinin son harfi olan "ya" harfinde "yaraşır" kelimesini kullanan şair, Hz. Peygamber'i bizzat Allah'ın övdüğünü ifade ederek diğer mahlukât ve dahi kendisinin de onu övmesinin yerinde olacağını ifade etmektedir.

Gazel 264

Vezni: dâ'ire-yi müctelibeden baħr-i remelde

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün
(- . - - / - . - - / - . - - / - . -)

1. (ا) elf Allâh baħa yeter neylerin aġyârını
(ب) bâ Başîrdir hem 'Alîm bilir kuluġ esrârını
2. (ت) tâ temennî eylerem ki zikrini edem müdâm
(ث) şâ şakîldir baħa etmek mâsivâ ezkârını
3. (ج) cîm cemâli rü'yetinde kılmaya maħrûm beni
(ح) hâ ħabîbi ħürmetine göstere didârını
4. (خ) ħâ ħalâş ister gönül ġavġâ-yı keşretten bugün
(د) dâl diler terk etmeġi iki cihân efkârını
5. (ذ) zâl zikirten olmayam ħâlî ħuzûr-ı kalb ile
(ر) râ revân ede gönül şehrine 'ışk envârını
6. (ز) zâ zevâlin Ħaġ baħa göstermesin bu devletiġ
(س) sîn sa'âdet buldu şol kim verdi 'ışka varını
7. (ش) şîn şifâ her derde bu 'ışk nûş eden bulur ħayât
(ص) şâd şahîh olur marîz eylerse 'ışk tîmârını

8. (ض) dād dalāletde işi ol zāhidin kim 'ışkı yok
(ط) tā taleb kılmaz mūrā'î cān u dilden yārini
9. (ظ) zā zafer bulur murāda 'ışk ile āsān kişi
(ع) 'ayn 'ayne'l-yaqîn bilir ehl-i 'ışk Gaffār'ını
10. (غ) ğayn ğaflet kıalmaz ašlā gönlüme geldikde 'ışk
(ف) fā fakîhin etmezem gūş buğz ile inkārını
11. (ق) kāf kanā'at eyleyip 'ışka bıraktım özgesin
(ك) kāf kesip 'ışk ile atdım gönlümü zünnārını
12. (ل) lām likādır maqşadım ancak benim ma'sūkuma
(م) mīm merāmım 'ışka değışmek cinān güzārını
13. (ن) nūn nebîler serveridir baña 'ışkı bildiren
(و) vāv vesîlemdir benim ol görmişem envārını
14. (ه) hā hidāyet buldum anıñ himmetiyle çünkü ben
(لا) lāmelif lā lā-yezālîñ gösterir yollarını
15. (ی) yā yakıp KUDDŪSÎ çünkü māsivāyı 'ışk ile
ol sever ağıyārına meyl etmeyen kıllarını

Dil İçi Çevirisi ve Açıklamalar

1) Allah bana yeter, başkasını ne yapayım. O, her şeyi bilen ve görendir. Kulun sırlarını bilir.

"Elif" harfiyle "Allah", "be" harfiyle "Basîr" kelimelerini kullanarak şiirine başlayan şair, elifnâmesinde ilahî aşkı ele almıştır.

2) Dilerim ki sürekli Allah'ı zikredeyim. Ondan başkasını zikretmek bana ağır gelir.

"Te" ile "temennî", "se" ile "sakîl" kelimeleri kullanılmıştır.

3) (Allah) Cemalini görmekte beni hüzünlendirmeye, sevgilisi hürmetine bana yüzünü göstere.

"Cim" ile "cemâl", "ha" ile "habîb" kelimeleri kullanılmıştır.

4) Gönül bugün dünyalık kavgalardan kurtulmak ve her iki dünya kaygısını terk etmek ister.

"Hı" ile "halâs", "dal" ile "dilek" kelimeleri kullanılmıştır.

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Cevirileri

5) Aşk ırmaklarını gönül şehrine akıtan Allah'ı gönül huzuru ile zikretmekten gafil olmayayım.

"Zel" ile "zikir", "rı" ile "revân" kelimeleri kullanılmıştır.

6) Allah bana bu devletin zevâlini göstermesin. Varlığımı aşka veren kimse saadete ulaştı.

"Ze" ile "zevâl", "sin" ile "saâdete" kelimeleri kullanılmıştır.

7) Bu aşk her derde devadır, onu içen hayat bulur. Hasta (kimse) aşk tedavisini uygularsa sıhhat bulur.

"Şın" ile "şifâ", "sad" ile "sahîh" kelimeleri kullanılmıştır.

8) Aşk olmayan kuru sofunun işi yolunda değildir. İki yüzlü sofu, sevgilisini can ve gönülden istemez.

"Dad" ile "dalâlet", "tı" ile "taleb" kelimeleri kullanılmıştır.

9) Kişi, aşk ile muradına kolaylıkla ulaşır. Aşk ehli, günahları affedici olan Allâh'ı hakikatli bir şekilde bilir.

"Zı" ile "zafer", "ayn" ile "ayne'l-yakîn" kelimeleri kullanılmıştır.

10) Gönlüme aşk geldiğinde asla gaflete yer kalmaz, fakının buğuz ve inkar sözlerini hiç dinlemem.

"Gayn" ile "gaflet", "fe" ile "fakîh" kelimeleri ile iham yoluyla fakihlik taslayanların gafletine işaret edilmiş.

11) Aşk ile yetinip diğerlerini bıraktım. Gönlümün dünyalık bağlarını aşk ile kesip attım.

"Kaf" ile "kanâat", "kef" ile "kesip" kelimeleri kullanılmıştır.

12) Tek derdim sevgilimin yüzünü görmektir. İsteğim, cennet bahçelerini aşka değişmektir.

"Lâm" ile "likâ", "mîm" ile "merâm" kelimeleri kullanılmıştır.

13) Bana aşkı bildiren, Peygamberler sultanı (Hz. Muhammed)dir. O, benim vesilemdir, ben onun nurlarını görmüşüm.

"Nun" ile "nebiler", "vav" ile "vesile" kelimeleri kullanılarak Peygamberin Allah'a ulaşmak için vesile olduğu ima edilmiş.

14) Çünkü ben Allah'a ulaşmanın yollarını gösteren o Peygamberin yardımıyla doğru yolu buldum.

"He" ile "hidâyet", "lâm-elif" ile "Lâ-yezâl" kelimeleri kullanılarak yine bir önceki beyitte olduğu gibi Peygamberin Allah yolunda hidayet rehberi olduğu vurgulanmıştır.

15) Allah, kendisinden başkasına meyletmeyen kullarını sever. Onun için Kuddûsî de ondan gayrısını onun aşkıyla yakmıştır.

Araf alfabesinin son harfi olan "ya" ile Türkçe "yakup" kelimesi kullanan Kuddûsî, Allah'tan gayrısını yakarak şiiri bağlamıştır.

Gazel 310

Vezni: 7+7=14'lü hece

1. (ا) elif Allâh'ın kânı (ب) bâ Bağdâd'dır mekânı
(ت) tâ Tañrı'nın arslanı 'Abdülkâdir Geylânî
2. (ث) şâ şâbitdir sırrından (ج) cîm cemâli nûrundan
(ح) hâ Habîb'in ilminden 'Abdülkâdir Geylânî
3. (خ) hâ Hudâ'nın kapısı (د) dâl delâlet yapısı
(ذ) zâl zelîller kapısı 'Abdülkâdir Geylânî
4. (ر) râ Rabbimi hemân çok (ز) zâ zebûndur özi tok
(س) sîn sivâda meyli yok 'Abdülkâdir Geylânî
5. (ش) şîn şefâ'at serveri (ص) şâd şafânın rehberi
(ض) dâd dâlâletden berî 'Abdülkâdir Geylânî
6. (ط) tâ tarîkat sultânı (ظ) zâ zâhirdir bürhâmı
(ع) 'ayn 'ışkıñ nişânı 'Abdülkâdir Geylânî
7. (غ) ğayn ğâyet zikri çok (ف) fâ fenâdan fikri yok
(ق) kâf kâyetde özi tok 'Abdülkâdir Geylânî
8. (ك) kâf kerâmetdir işi (ل) lâm letâfet cünbişi
(م) mîm maḥabbet dervîşi 'Abdülkâdir Geylânî
9. (ن) nûn nazîri yok anın (و) vâv vücûdu zemânın
(هـ) hâ hetmi bu cihânın 'Abdülkâdir Geylânî

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri

10. (ﻻ) lâmelifdir mekânı (ﺀ) yâ'nın yokdur nişânı
KUDDÛSÎ'niñ sultânı 'Abdülkâdir Geylânî

Dil İçi Çevirisi ve Açıklamalar

1) Allah'ın arslanı Abdülkâdir Geylanî'nin ocağı ve mekânı Bağdat'tır.

"Elif" için Allah, "be" için Bağdat, "te" için Tanrı adları kullanılmıştır.

2) Abdülkâdir Geylanî, Habibullah'ın ilminden, sırrından ve cemalinin nurundan sabittir.

"Se" için sâbit, "cim" için cemâl, "ha" için habîb kelimeleri kullanılmıştır.

3) Abdülkâdir Geylanî, zillette kalmışlara Allah yolunu gösteren kapıdır.

"Hı" için Hudâ, "dal" için delâlet, "zel" için zelîl kelimeleri kullanılmıştır.

4) Abdülkâdir Geylanî'nin Rabbinden başkasına meyli yoktur, gözü gönüldür.

"Ra" için Rabb, "ze" için zebûn, "sin" için sivâ kelimeleri kullanılmıştır.

5) Abdülkâdir Geylanî, huzura erdiren, sapkınlıktan uzak bir rehber ve şefaata önderidir.

"Şın" için şefaata, "sad" için safâ ve "dad" için dalâlet kelimeleri kullanılmıştır.

6) Aşkın nişanı olan Abdülkâdir Geylanî'nin tarikat sultanı olduğunun delili açıktır.

"Tı" için tarikat, "zı" için zâhir ve "ayn" için ışık kelimeleri kullanılmıştır.

7) Abdülkâdir Geylanî çok zikreden, kötülük düşünmeyen, son derece kanaatkâr / asgari geçinen biridir.

"Gayn" için gâyet, "fe" için fenâ ve "kaf" için kâyet kelimeleri kullanılmıştır. Beyitte son derece anlamına gelen "gâyet" ile yeterli, ölmeyecek kadar anlamındaki "kâyet" kelimeleri güzel bir tezat oluşturmaktadır. Bu iki kelime arasındaki eksik cinas da dikkat çekicidir.

8) Bir muhabbet dervişi olan Abdülkâdir Geylanî'nin işi letafet ve keramet göstermektir.

"Kef" için keramet, "lam" için letafet ve "mim" için muhabbet kelimeleri kullanılmıştır.

9) Abdülkâdir Geylanî zamanın vücuda bürünmüş şeklidir, eşi benzeri yoktur, dünyanın işini bitirmiştir.

"Nûn" için nazîr, "vav" için vücud ve "he" için hetm (birinin ön dişlerini kırmak) kelimeleri kullanılmıştır.

10) Kuddûsî'nin gönlünün sultanı olan Abdülkâdir Geylanî'nin mekânı lâmeliftir, yâ harfinde nişanı yoktur.

"Lâmelif" ile "yâ" harfleri için bir kelime kullanılmamıştır. Ancak bu iki harf anlama dahil edilmiştir.

Kuddûsî bu elifnâmesinde diğerlerinden farklı olarak Arap alfabesindeki lâmelif de dahil yirmi dokuz harfi on beyitte kullanmıştır. Diğer elifnâmelerinde on beş beyitti. Bunda her beyitin ilk mısra'ında iki harf kullanmış ve bu harfler de vezne dahil edilmiştir.

Gazel 495

Vezni: dâ'ire-yi müctelibeden baħr-i remelde

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün
(- . - - / - . - - / - . - - / - . -)

1. (ا) elf Allâh 'ışkıdır gönlümde mihmânım benim
(ب) bâ bülend oldu anıñla gün-be-gün şânım benim
2. (ت) tâ teşevvuk eyledim rûz-ı ezelden çün aña
(ث) şâ şebât etdi göñül tahtında sulţânım benim
3. (ج) cîm cemâliñ şem'ine tolanıram pervâne-veş
(ح) hâ hâlâvet buldu nâr-ı 'ışk ile cânım benim
4. (خ) hâ hârâb etmiş idi nefsiñ çerîsi göñlümü
(د) dâl dem-i 'ışkıñla âbâd oldu vîrânım benim
5. (ذ) zâl zelîlim şu cihânda benden alçak kimse yok
(ر) râ recâm budur ki irah ede Rahmân'ım benim
6. (ز) zâ zemîn üzre benim cürm ü haţâmıñ haddi yok
(س) sîn sele verdi cihânı zenb ü 'işyânım benim
7. (ش) şîn şefâ'at eyleyip bahri baña faħr-i rüsül
(ص) şâd şafâ bulur o demde kalb-i perîşânım benim

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Çevirileri

- 8.* (ض) dād dayyık oldum mecāzî 'ışık ıarāretine
(ط) tā tanıķ bu hālime hem āh u efgānım benim
9. (ظ) zā zuhūr etdi bugün 'ışık-ı hākikî pertevi
(ع) 'ayn 'avn-i Hākķ ile pāk oldu dāmānım benim
10. (غ) gāyn gāyret eyleyip 'ışık māsivāyı sūrdü hep
(ف) fā firār etdi göñülden gāyr-ı cānānım benim
11. (ق) kāf kabāhat imiş ancak tat 'ibādet şandığım
(ك) kāf kerem kıldı baņa pes ulu Sübhān'ım benim
12. (ل) lām libāsımdır hemîn Mevlā-durur başımda tād
(م) mām Muhammed mürşidim hem cānda cānānım benim
13. (ن) nūn nevālandı göñül ārzū kılar ma'sūķunu
(و) vāv vaţan tıtdı içimden ħubb-ı Hannān'ım benim
14. (ه) hā hevālandı bugün 'ışık māsivāya bî-ķarār
(لا) lāmelif lā ilāhe illāda imānım benim
15. der ki KUDDŪSĪ garīb ben baħr-i 'āşıkam bugün
ķoymadı hiç bende benlik gāyrı Yezdān'ım benim

Dil İçi Çevirisi ve Açıklamalar

1) Gönümde konuğım Allah aşkıdır ve şanıım onunla günden güne yükselmektedir.

"Elif" için Allah, "be" için bülend (yüce) kelimeleri kullanılarak bir tenasüp gözetilmiştir.

2) Ezelden beri O'na âşık olduğum için sultanım gönül tahtımda hep oturdu.

"Te" için teşevvuk, "se" için sebāt kelimeleri kullanılarak yine tenasüp yapılmıştır. Sevgili, sultana, âşığın gönlü de bir saraya benzetilmiştir. Ayrıca ruhların ilk defa yaratıcılarını gördükleri ve söz verdikleri elest meclisine telmihte bulunulmuştur.

3) Senin güzelliğinin mumunun etrafında pervane gibi dolanıım. Benim ruhum senin aşkının ateşiyle huzur buldu.

* Birinci mısram vezni bozuktur.

"Cim" için cemâl, "ha" için halâvet (tatlılık) kelimeleri kullanılarak tenasüp yapılmış. Alegorik şem' ü pervâne hikayesine telmihte bulunulmuş.

4) Nefis askeri gönlümü harap etmiş idi, senin aşkınla dolması ile virane gönlüm bayındır hâle geldi.

"Hı" için harâb, "dal" için dem kelimeleri kullanılmıştır. Nefis, yıkıcı bir askere benzetilmiştir. Harap ile abad kelimeleri aynı gönül için bir araya getirilerek tezat sanatı yapılmıştır.

5) Şu dünyada zillet içerisindeyim, benden alçak kimse yok. Allah'tan dileğim odur ki beni bu zilletten uzak ede / kurtara.

"Zel" için zelil, "ra" için recâ kelimeleri kullanılmıştır.

6) Yeryüzünde suçlarım ve hatalarım o kadar çok ki isyanım ve günahlarım dünyayı sele verdi.

"Ze" için zemîn, "sin" için sel kelimeleri kullanılmıştır.

7) Hz. Peygamber bana çok şefaât eylediği zaman perişan kalbim huzur bulur.

"Şın" için şefâ'at, "sad" için safa kelimeleri kullanılmıştır. Âşığın kalbinin safa bulması Hz. Peygamber'in şefaât etmesine bağlanarak hüsn-i ta'lil yapılmıştır.

8) Mecazî aşkın hararetiyle çok daraldım. Feryat ve figanım da bu hâlîme tanıktır.

"Dad" için dayyık (çok dar), "tı" için tanık kelimeleri kullanılmıştır.

9) Hakikî aşkın ışığı bugün göründü de Allah'ın yardımıyla temize çıktım.

"Zı" için zuhûr, "ayn" için avn kelimeleri kullanılmıştır. Bir önceki beyitte mecazî aşktan yakınan ve neticelerinden sakınan âşık, bu beyitte ilahî aşk sayesinde Allah'ın yardımıyla temize çıktığını ifade ediyor.

10) Hakikî aşk, gayretleriyle Allah'tan gayrısını kalpten sürünce sevgiliden başka ne varsa gönülden çıktı gitti.

"Gayn" için gayret, "fe" için firâr kelimeleri kullanılmıştır. Önceki beyitteki anlamı pekiştirme babından hakikî aşkın kalpten masivayı temizlediği ifade ediliyor.

11) İbadet sandığım şey kabahatten başka bir şey değilmiş. Yüce Allah'ın keremiyle hakikate ulaştım.

A.Yenikale Ahmed Kuddûsî'nin Elifnâmeleri ve Dil İçi Cevirileri

"Kaf" için kabahat, "kef" için kerem kelimeleri kullanılmıştır. Şekli ibadetin kabahatten başka bir şey olmadığı ifade ediliyor.

12) Elbisem de başımdaki tac da Mevlâdır. Hz. Muhammet hem mürşidim hem de canımın cananıdır.

"Lam" için libas, "mim" için Muhammet kelimeleri kullanılmıştır.

13) Gönül kuşu aşka geldi, sevdiğini ister. Allah sevgisi içimde vatan tuttu.

"Nun" için nevâ, "vav" için vatan kelimeleri kullanılmıştır. Kapalı istiareyle güzel güzel öterek maşukunu isteyen bir bülbüle benzetilen gönül, aynı zamanda içinde Allah sevgisinin yer ettiği bir vatana benzetilmiştir.

14) Aşk (kuşu) bugün kararsız bir şekilde masivaya havalansa da benim imanım kelimeyitevhit (Allah'tan başka ilah yoktur.)te karar kılmıştır.

"He" için hevalanmak, "lâmelif" için lâ ilâhe illâ(İlâh) kelimeyitevhidi kullanılmıştır.

15) Garip Kuddûsî der ki: Ben bugün aşk denizinde yüzüyorum. Allah bende benlikten eser bırakmadı.

Bu son beyitte alfabeden herhangi bir harf kullanılmamıştır. Diğerlerinden farklı olarak bu elifnâmede "ye" harfi kullanılmamıştır.

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında, Kuddûsî'nin elifnâmelerinde Hz. Peygamber sevgisinin ve övgüsünün yer aldığını görmekteyiz. Arap alfabesinin "lam-elif" de dahil olmak üzere her harfinin kullanıldığı bir elifnâme türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Arap alfabesinde yirmi sekiz harf bulunmaktadır. Lam-elif de dahil edilince bu sayı yirmi dokuza çıkmaktadır. Bu yirmi dokuz harf on beş beyitlik manzumelerde ilk on dört beyitte her mısra'ın başında, son beyitte ilk mısra'ın başında olmak üzere kullanılmıştır. Ancak dördüncü elifnâmede (495. Gazel) "ye" harfi kullanılmamıştır. Bu harfler vezinde hece sayılarına dahil edilmekle birlikte anlamın dışında tutulmuştur. Genellikle ilk ünsüzünün adını yansıtan harflerin müstakil birer anlamı yoktur. Bu nedenle metnin anlamına dahil edilmeleri ancak harflerle ilgili bir anlamla mümkün olmaktadır ki bu da şairler açısından oldukça güçtür. Anlamla bağlantılı olarak yalnız "elif" harfinde bu dört elifnâme için ortak bir tavır sergilendiği görülmektedir. "Elif" harfine karşılık olarak dört elifnâmede de "Allah" lafzı kullanılmıştır.

Gazeller içerisinde yer alan 16, 264 ve 495 numaralı üç elifnâmenin de aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılması elifnâmelerde

genellikle tercih edilen vezin geleneğine uyulmuştur. Bununla beraber yine gazeller içerisinde yer alan 10 beyitlik elifnâme (310. gazel) ise 7 + 7 duraklı 14'lü hece vezniyle yazılmıştır. Aruzda bir vezin kusuru sayılan imaleye ara ara başvurulmuş ancak dikkat çekecek ve ahengi bozacak ölçüde değildir. Yer yer Farsça tamlamalara yer verilmekle birlikte yaşadığı döneme göre dilinin sade, söyleyişinin normal akıcılıkta olduğu görülmektedir. Kuddûsî'nin elifnâmelerinin konusu; 16. gazel na't, 264 ve 495. gazeller münacât, 310. gazel ise Abdülkadir-i Geylânî medhindedir. Biraz da şiiirlerin muhtevası ve özelliği gereği söz sanatlarına fazla yer verilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Candan, Gülşen (2012), "**Senî Ali'nin Elif-nâme'si**", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, ss.631-641.
- Doğan, Ahmet (2013), **Kuddûsî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eflatun, Muvaffak (2017), "**Hoca Saadeddin Efendi'nin Elif-nâme'si**", Turkish Studies, Volume 12/30, ss.125-136.
- Gedik, Sadi ve Alıcı, Lütfi (2018), "**Baba Rahim Meşreb'in Elifnâmeleri**", JASSS, Spring I, ss.123-140.
- Öztoprak, Nihat (2006), "**Bursalı Feyzi Efendi'nin Elifnameleri**". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 35 (35), ss.135-167.
- Pala, İskender (1995), **Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Taş, Hakan (2008), "**Deli Birâder Ğazâlî [Ö. 1535?]'nin Elif-Nâme'si**", Turkish Studies, Volume 3, ss.642-652.
- Taşkesenlioğlu, Lokman (2017), "**Divan Edebiyatında Elifnameler Ve Bilinmeyen İki Elifname Örneği: Memi Can Saruhânî Ve Ömer Karîbî Elifnameleri**" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 58, ss.159-202.

Dulkadir Beyliği-Akkoyunlu Devleti Münasebetleri^{1*}**Samet ALIÇ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
sametalic@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5618-1213>

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından Anadolu coğrafyası, siyasi anlamda parçalandı ve bu coğrafyada birçok siyasi teşekkülden oluşan yeni bir siyasi düzen zuhur etti. Anadolu'nun bu yeni siyasal yapısında Elbistan, Maraş ve çevresinde Dulkadir Beyliği tarih sahnesine çıktı. Bulunduğu coğrafya hasebiyle Anadolu'nun doğusu ile batısı arasında ve Suriye ile Anadolu arasında kavşak bir noktada yer alan bu beylik XIV. asrın ikinci çeyreğinden XVI. asrın ilk çeyreğine kadar Anadolu'daki siyasi ve sosyal tarihe etki etmişlerdir.

Dulkadir Beyliği, Anadolu'nun parçalanmış siyasi vaziyeti sebebiyle birçok siyasi teşekkülle münasebette bulunmuştur. Bu siyasi teşekküllerden biri olan Akkoyunlular, Dulkadirlilerin doğu sınırlarındaki birtakım faaliyetlerin aktörü olmuşlardır. Özellikle Uzun Hasan döneminde gücünün zirvesine ulaşan Akkoyunlular, bu dönemde Memlûkler ile Osmanlılar arasındaki nüfuz mücadelesinde zor duruma düşen Dulkadirlilerin doğu topraklarında Dulkadirliler için önemli bir tehlike haline gelmişlerdir. Bu süreç Akkoyunluların zayıflamasına kadar devam etmiştir.

Osmanlılar, Memlûkler ve Safevîler gibi güçlü siyasi teşekküllerin faaliyetleri Dulkadirliler ile Akkoyunlular arasındaki münasebatın seyrinde etkili olmuştur. Özellikle XVI. asrın hemen başında bölgede Safevi Devleti'nin zuhuru hem Akkoyunluları hem Dulkadirlileri müşkül duruma düşürmüştür. Bu dönemdeki Safevi tehlikesi Akkoyunlular ile Dulkadirlilerin arasındaki münasebetin seyrini değiştirmiştir. Böylece Dulkadir-Akkoyun ilişkilerinde bir yakınlaşma

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 13.11.2019 / 13.02.2020

* Bu makale Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalında Samet ALIÇ tarafından 2017 yılında tamamlanan "Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri (1337-1522)" isimli doktora tezinden türetilmiştir

Künye Bilgisi: Aliç, S. (2020). *Dulkadir Beyliği-Akkoyunlu Devleti Münasebetleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 211-226. DOI: 10.33437/ksusbd.646534

görülmüştür. Bu yakınlaşma dönemi çok uzun sürmemiştir. Çünkü iki siyasi teşekkül XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde dağılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dulkadir, Akkoyunlu, Memlûk, Osmanlı.

Relations Between Dulkadir Principality And Aq Qoyunlu Confederation

Abstract

After the collapse of Anatolian Seljuk Sultanate, Anatolia region was politically fragmented, thus a new political environment consisting of many small principalities emerged in Anatolia. Dulkadir Principality was established at Elbistan, Maraş and surrounding areas in this new political structure of Anatolia. This principality's area was located between the east and west of Anatolia and at the crossroads between Syria and Anatolia. Dulkadir Principality influenced political and social history in Anatolia from second quarter XIVth century to first quarter XVIth century.

Dulkadir Principality associated with many political institutions due to the politically fragmented status of Anatolia. Aq Qoyunlu Confederation, which was one of these political institutions, became an actor of some activities on the eastern borders of Dulkadirids. Aq Qoyunlu Confederation reached its strongest period with the rule of Uzun Hasan and became an important threat for the Dulkadirids who were in a difficult position in struggle for superiority between Mamluks and Ottomans. This process continued until weakening of Aq Qoyunlu Confederation.

The activities of powerful political institutions such as Ottomans, Mamluks and Safavids were effective in the aspect of relations between Dulkadirids and Aq Qoyuns. The emergence of Safavid Kingdom in the region adversely affected both Aq Qoyuns and Dulkadirids. The Safavid threat in this period changed the aspect of the relationship between the Aq Qoyuns and Dulkadirids. Thus, a rapprochement was observed in the relations between Dulkadirids and Aq Qoyuns. They were collapsed in the first quarter of the XVIth century.

Keywords: Dulkadirids, Aq Qoyuns, Mamluk, Ottoman.

Giriş

Orta Çağ Anadolu tarihinin en mühim siyasi ve askeri olaylarından biri, Sultan Alp Arslan'ın önderliğinde zaferle sonuçlanan Malazgirt Savaşı'dır. Bu savaş hem Diyar-ı Rum'un hem de Türk milletinin tarihi seyrini değiştirmiş, Anadolu'da Türkiye tarihini başlatmış ve bu süreç günümüze dek gelmiştir. Bu savaş takiben çok kısa süre içerisinde Türkmenler, Bizans sınırına kadar ilerlemiştir. Bu vesile ile Birinci Dönem Anadolu Beylikleri diye anılan Tevâif-i Mülûk zuhura gelmiştir (bk. Koca, 2015)

Anadolu'da meydana gelen ilk Türk siyasi teşekküllerin büyük kısmı Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'ne tabi olmuştur. 1240 Babaî İsyanı ve 1243 Köseadağ Savaşı'nın olumsuz yansımaları Türkiye Selçuklu Devleti'ni XIV. asrın hemen başında ortadan kaldırmıştır (Ersan ve Alican, 2014:29). Bununla beraber 1335'te İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın vefatı, Anadolu'daki Türkmen Beyleri üzerindeki siyasi ve askeri baskıyı kırmıştır. Böylece Anadolu'da yeni bir Tevâif-i Mülûk dönemi ortaya çıkmıştır (Karadeniz, 2008:22).

XIV. asırda ortaya çıkan Tevâif-i Mülûk'ten biri olan Dulkadir Beyliği, Anadolu ile Suriye'nin geçiş güzergâhında yer alan Maraş, Elbistan ve çevresinde 1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey tarafından Memlûklere tabi olarak kurulmuştur. Dulkadir Beyliği, Anadolu'nun XIV. asırdaki parçalanmış siyasi hayatı içerisinde kendisine önemli bir yer bulmuştur. Dulkadir Beyliği, 185 yıl devam eden siyasi hayatı boyunca Anadolu'da; Ramazan Beyliği, Eratna Beyliği, Karamanoğulları Beyliği, Özeroğulları Beyliği, Mutaharten (Erzincan) Beyliği, Kilikya Ermeni Krallığı, Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Timur Devleti, Akkoyunlu Devleti, Safevi Devleti, Osmanlı ve Memlûklerle çeşitli múnasebetlerde bulunmuştur. Bu múnasebetle Tevâif-i Mülûk tarihinde önemli bir iz bırakmışlardır (bk. R.Yinanç, 1989).

Dulkadir Beyliği'nin Güneydoğu Anadolu'da sınır komşusu olan Akkoyunluların Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri hakkındaki mülahazalarda müellifler arasında birliktelik yoktur. Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyundan olukları için onlara, Bayındır Han Oğlanları ve Bayındırıyye gibi isimler de verilmiştir. Büyük ihtimal Moğol istilasından kaçarak XIII. asrın sonunda Horasan'dan Azerbaycan'a ve XIV. asırda da Anadolu'ya gelmişlerdir. Anadolu'da Diyarbakır, Ergani ve Harput çevresine yerleşmişler ve muhtemelen Artukluların maiyetine girmişlerdir. 1340'tan itibaren reisleri Tur Ali Bey komutasında Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla Anadolu'da siyasi faaliyetlere başlamışlardır. Kara Yülük Osman (ö.1435) zamanında bağımsız hale gelen Akkoyunlular, zamanla Anadolu'nun doğusundan itibaren

Irak ve Azerbaycan sahasını kapsayan önemli bir siyasi teşekkül haline gelmiştir (bk. M. Yinanç, 1978; Sümer, 1989; Uzunçarşılı, 2011a; Woods, 1993).

İlk Münasebetler ve Dulkadirlilerin Harput'a Hakim Olması

Dulkadiroğulları, Halil Bey (1355-1386) döneminde Harput² ve civarını ele geçirince Güneydoğu Anadolu'daki nüfuzlarını daha da artırdılar. Dulkadirlilerin doğuya doğru ilerlemeleri doğudaki en güçlü komşuları olan Akkoyunlular ile karşılaşmalarına neden oldu. Bu dönemde Akkoyunluların başında ise Kara Yülük Osman bulunuyordu (Gökhan, 2015:196).

Dulkadirli ile Akkoyunlular arasındaki ilk münasebetler, Memlûkler üzerinden gerçekleşti. Memlûklerde hükümete karşı isyan ederek Suriye'de hükümdarlığını ilan eden Cekem özellikle kuzeyde Türkmenlere aşırı baskıcı davrandı. Suriye'nin kuzeyinde bu baskıdan etkilenen Dulkadiroğulları Akkoyunlu ve Karakoyunlularla ittifak yaparak Cekem'e karşı bir cephe oluşturdu. Cekem bu üç cepheden oluşan ittifakı hafife aldı ve onları mağlup edebileceğini düşündü. Akkoyunlu lideri Kara Yülük Osman, Urfa'da Cekem'i kuşattı. 25 Nisan 1407 tarihinde Kara Yülük, Cekem'i öldürdü ve onun kesilen elini Cekem'den yana çok dertli olan Dulkadir beyi Nasreddin Mehmet Bey'e gönderdi. Cekem'in kesik elini gören Nasreddin Mehmet Bey, rahat bir nefes aldı. Cekem'in ölümü üzerine Dulkadirli kalabalık bir ordu hazırlayıp Halep'i işgal etmek istedi; ancak Dulkadirli bu emeli gerçekleşmedi (R. Yinanç, 1989:37).

Akkoyunlular ile Dulkadirli arasındaki Cekem'e karşı yapılan ittifak uzun sürmedi çünkü iki siyasi teşekkülün çıkarları aynı coğrafyada çatışıyordu. Kara Yülük Osman Bey, 1426 yılından sonra Dulkadirli'nin doğusundaki baskılarını arttırarak buraları idaresi altına almaya çalıştı. Rum İmparatorluğu ile ittifak kuran Akkoyunlular, Malatya civarlarına kadar akınlar yapıp 1428 yılında Harput'u kuşattı. Bir yıl gibi uzun bir sürenin ardından Kara Yülük, Mayıs 1429'da Harput'u Dulkadirli'nin elinden aldı ve burayı oğlu Ali Bey'e bıraktı (Sümer, 1989:271; M. Yinanç, 1978:258; Koyuncuoğlu, 2004:VII). Akkoyunluların Harput'u almalarına kızan Nasreddin Mehmet Bey, Mayıs 1433'te Memlûk sultanı Barsbay'ın Akkoyunlular üzerine yaptığı sefere katıldı. Ancak Amid kuşatması adıyla anılan bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı (R. Yinanç, 1989:48; Akdağ, 1979:145). Akkoyunlulara karşı alınan bu başarısızlığa rağmen Nasreddin Mehmet Bey, Harput şehrinde vazgeçmedi ve 1439 yılında

² Dulkadirli Halil ve Sevlî Bey zamanında Harput Dulkadirli idaresinde kaldı (Darkot, 1987:297). Dulkadirli Halil ve İbrahim Bey, Harput kalesinde önemli tamirat yaptılar. (Aşan, 2012:308) Harput XIV. yüzyılın sonlarına doğru Dulkadirli, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasında sık sık el değiştirdi (Mehmet Ali Ünal, 1997:233).

Harput'u tekrar ele geçirmeyi başardı. Şehrin kendisinde kalması için Memlúkleri de razı etti (Gökhan, 2015:197).

Nasreddin Mehmet Bey, 1442 yılında ölünce Dulkadir Beyliği'nin başına Süleyman Bey geçti. Süleyman Bey; Karamanlılar, Akkoyunlular ve Karakoyunlulara karşı Memlúkler ve Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurdu. Bu sırada Akkoyunluların kurucusu Kara Yülük ölünce Akkoyunlu Őehzadeleri taht mücadelesine girdi. Yönetimi elinde bulunduran Kara Yülük'ün torunu Cihangir hem amcalarına hem de kardeşlerine karşı ciddi bir mücadeleye girdi. Cihangir'in amcalarının bir kısmı Karakoyunlu hükümdarı Cihanřah'a yaklaşırken Cihangir'in amcası Kasım ile bazı Akkoyunlu beyleri Dulkadirli Süleyman Bey'e yaklaştı. Karakoyunlu hükümdarı Cihanřah, Erzincan'ı Akkoyunlulardan aldı. Komutanlarından Rüstem Tarhan'ı da Dulkadirliilerin olaya müdahale etmesini engellemek için görevlendirildi. Bu sırada Cihangir, Diyarbakır'a kadar çekildi (Hasan-ı Rumlu, 2006:270; Tihrani, 2014:125; R.Yinanç, 1989:56). Onu takip eden Karakoyunlular, Memlúk topraklarına geleceklerini ve amaçlarının Cihangir'i bulmak olduğunu beyan ettiler. Memlúk sultanı kendi topraklarına akın yapılmadığından emin olunca Ekim 1450'de Dulkadirli Süleyman Bey'e haber göndererek Cihangir'in Memlúk topraklarına girmesi halinde Suriye'ye inmesinin engellenmesini istedi (R. Yinanç, 1989: 57; Akyol, 2004: 80; Ağır, 2012:158). Karakoyunlular, Aralık 1451'de Fırat'ı geçip Malatya'ya doğru ilerledi. Karakoyunluların kuvvetlerinden bir kısmı da Dulkadirliilerden Akkoyunlulara gidecek yardımı engellemekle görevlendirildi. Anadolu'daki bu karışık üstünlük kurma mücadelesinin yoğunlaşması üzerine Memlúk sultanı Çakmak bütün Suriye valilerinin toplanarak kayınpederi Dulkadirli Süleyman Bey'e yardıma gitmelerini emretti. Karakoyunlu hükümdarı Cihanřah bu haberi alınca Memlúklere düşman olmamak için Süleyman Bey'e saldırmaktan vazgeçerek sadece Akkoyunlular üzerine saldırdı. Bir yıl sonra da Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki gergin ortam düzeldi (R. Yinanç, 1989:57).

Melik Arslan Bey (1454-1465) Döneminde Múnasebetler

Dulkadir Beyliği'nin başına Süleyman Bey'den sonra Melik Arslan Bey geçti. Diğer taraftan Akkoyunluların başında Uzun Hasan bulunuyordu. Uzun Hasan döneminde Akkoyunlular gücünün zirvesine ulaştı. Akkoyunlular, bu dönemde birçok Türkmen gurubunu da yanlarına çekmeyi başardı. Dulkadirliilerden Rüstem Bey de Melik Arslan'a karşı Akkoyunlu tarafına geçti. Bununla beraber Dulkadirliilerden Kara Bey, Bayat boyundan Abdi ve Hüseyin Beyler 1457 yılında Uzun Hasan'ın hizmetine girdi. Ancak Uzun Hasan'ın rakibi Cihangir'in kardeşi Rüstem Tarhan'ın Akkoyunlu topraklarına geldiğini öğrenen Türkmenlerden sekiz yüz kişi Suriye'ye göç etmek için harekete geçti. Uzun Hasan göç eden Türkmenlerin geri döndürülmesi için oğulları Halil Bey ve

Uğurlu Muhammet Bey'i görevlendirdi. Halil Bey ve Muhammet Bey Türkmenlere yetişerek onları göçten döndürmeye çalıştı. Beş yüz kişilik bir grup göç etmekten vazgeçerek Uzun Hasan'ın hizmetine girdi. Bu dönemde Akkoyunlular, Rüstem Tarhan ile bir savaş yaptı. Muhtemelen bu savaşa Dulkadirlilerden Bayat ve Avşar boylarından Türkmenler de katıldı (Tihrani, 2014:166; R. Yinanç, 1989:58; M. Yinanç, 1978:253; Gökhan, 2015: 198).

Melik Arslan Bey, 1464 yılında Karamanoğullarının elinde bulunan Kayseri'ye saldırdığında Karamanoğulları Akkoyunlulardan yardım istedi. Bu durum Dulkadiroğulları ile Akkoyunluların arasını açtı. Uzun Hasan sürekli olarak Dulkadirlielerin elindeki Harput'u almak için fırsat kolluyordu (Arifi Paşa, 1915:34; Tihrani, 2014:241; R. Yinanç, 1989:59). Nitekim Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Mayıs 1465'te Memlûk sultanına Dulkadirli elindeki Harput ile Gerger'i takas etmeyi teklif etti. Ancak Memlûk sultanı Harput'un Dulkadirlielere ait olduğunu belirterek bu teklifi kabul etmedi. Uzun Hasan hem Memlûklerin olumsuz cevabı hem de Karamanoğullarının yardım isteğine karşılık Dulkadirlielerin elindeki Harput'u kuşattı (Cezar, 2011:556; Gökhan, 2015:198).

Melik Arslan, Harput'un kuşatılması üzerine otuz bin kişilik ordusuyla harekete geçerek Fırat'ı geçip Akkoyunlulara saldırdı. Bu ilk saldırıda Melik Arslan, Akkoyunluların ileri gelenlerinden Bişan oğlu Süleyman ve Halil Tavaci'nin kardeşi İbrahim'i ele geçirdi. Ancak çarpışmanın devamı Dulkadirlielerin aleyhine oldu. Uzun Hasan kuvvetlerini toparlayarak Melik Arslan'ın üzerine yürüdü. Akkoyunlular, Dulkadirli beyini önce Malatya sonra da Elbistan'a kadar takip etti. Uzun Hasan'ın Elbistan'a doğru geldiğini öğrenen Melik Arslan, Esendere bölgesine kaçtı. Uzun Hasan, Elbistan'ı işgal ederek yağma yaptı. Akkoyunluların ciddi gücü karşısında dayanamayan Melik Arslan, Uzun Hasan'a elçi göndererek "Ben de size bağlı olanlardanım. Buyuracağınız her işi yerine getiririm." diyerek barış teklifinde bulundu. Uzun Hasan'ın veziri Yahya ve Çiçekoğlu; Melik Arslan'la barış şartlarını görüştü. Uzun Hasan gönderdiği elçiler vasıtasıyla Melik Arslan'a "Sevgi bağları güçlendiği zaman Harput kalesini bizim memurlarımıza teslim et. Çiçekoğlu ile Mevlana Yahya'yı da bu tarafa gönder." diye haber gönderdi. Ceyhan nehrine kadar çekilen Melik Arslan, Eylül 1465'teki anlaşmaya göre aldığı esirleri serbest bıraktı ve dört bin eşrefi altın karşılığında Harput Akkoyunlulara bırakıldı (Hasan-ı Rumlu, 2006:432; Tihrani, 2014:242; İnalçık, 1955:400; R.Yinanç, 1989:60; Aşan, 2012:307; Yiğit, 2005:109).

Memlûk sultanı Hoşkadem, bu dönemde Osmanlılara yaklaşan Melik Arslan'a Harput savaşında yardım etmedi. Melik Arslan beyliğin başkenti Elbistan'ı da terk ederek kaçmak zorunda kaldı. Melik Arslan Bey'in Harput'u kaybetmesi dahi Memlûk sultanını tatmin etmedi. Neticede Memlûkler tarafından

Kahire'den gönderilen bir fedai Melik Arslan'ı, Elbistan'da camide ibadet ederken 1465 yılında katletti (Hasan-ı rumlu, 2006:416; Gezen, 2014:62; Gökhan, 2015:198; M. Yinanç, 1978:259; Koç, 2007: 79).

Şehsuvar Bey (1466-1472) ve Şahbudak Bey (1472-1480) Dönemlerinde Múnasebetler

Şehsuvar Bey, 1466 yılında Fatih'in desteği ile Dulkadirli tahtına çıkarıldı. Şehsuvar Bey, doğuya yönelerek Memlûklerin elindeki Besni, Birecik, Gerger ve Rumkale (Halfeti) şehirlerini ele geçirdi. Böylece Şehsuvar Bey'in Güneydoğu Anadolu'daki nüfuzu arttı. Bunun üzerine Uzun Hasan'a muhalif olan Akkoyunlu Ebu Tahir ve Egil Bey'i Şah Ali, Dulkadirli'lere sığındı. Anadolu'da varlığını ispatlamak ve nüfuzunu genişletmek isteyen Uzun Hasan, Anadolu'daki beylikler üzerinde baskı kurdu. Dulkadir topraklarına göz diken Uzun Hasan, Memlûk Devleti üzerinden Dulkadirli Şehsuvar Bey'e saldırmayı planladı. Onun amacı hem Memlûklerin dostluğunu kazanmak hem de Şehsuvar Bey'i ortadan kaldırmaktı. Ancak Uzun Hasan bu planına muvaffak olamadı (Arifi Paşa, 1915, 38).

Fatih Sultan Mehmet; Kastamonu, Sinop ve Trabzon'u Osmanlı topraklarına katmak için harekete geçince Koyunluhisar valisi Yar Ali, Diyarbakır hâkimi Bayındır Hasan'dan yardım istedi. Bayındır Hasan Bey, on bin kişilik Akkoyunlu ordusuyla harekete geçti. Hasan Bey, Osmanlılarla ittifak halinde olan Şehsuvar Bey ile karşılaştı. Şehsuvar Bey'in yanında Süleyman Bey, Ankara ve Bursa valisi, Ferhat Bey ve sancak emirleri vardı. Daşkirt'te meydana gelen savaş neticesinde Şehsuvar Bey ve Osmanlı emirleri mağlup oldu. Şehsuvar Bey'in maiyetinden iki yüz kişi öldü ve altmış kişi de esir düştü. Daha sonra Gedik Ahmet Paşa'nın yardımı gelmesiyle Akkoyunlular mağlup edildi (Hasan-ı Rumlu, 2006:386; Tihrani, 2014:255).

Ebu Bekir Tihrani bu savaşı şöyle zikreder:

“İki ordunun kaldırdığı toz iki kutup yıldızının başına kondu. Işığın kaynağı toz ve toprakla görünmez oldu.”

“Savaş vadisinin hayvanların tırnağından savaşçıların koşuşturma darbesiyle

Ovanın ve çölün bütün taşı kumu, tozlaşıp gözlere sürme oldu.

Öyle bir ateş düştü ki onun ısısından yaş kuru yanıyordu.”(Tihrani, 2014:255).

Dulkadirilerde Şehsuvar Bey'e muhalif olanların Akkoyunlulara sığınması iki bey arasında gerginliğin yeniden artmasına neden oldu. Diğer yandan Dulkadiriler, Memlûklere karşı arka arkaya yaptıkları savaşlarda başarılı oldu. Memlûklere yaklaşarak Dulkadirilere zarar veremeyen Akkoyunlular, politika değiştirerek Dulkadirilere yakınlaşıp Suriye'ye saldırmak istediler. Akkoyunluların bu hamlesiyle birlikte Dulkadirilerin önemli tehlikeler yaratmaya başladığının farkında olan Memlûkler, 1472 yılında Şehsuvar Bey'i yakalatarak onu Babü'z-Züveyle'de astırdılar. Onunla beraber kardeşlerinden de bazıları katledildi veya tutuklandı (Halil Edhem, 1926:310; Gökhan, 2015:198).

Şehsuvar'ın ve kardeşlerinin bertaraf edilmesinden sonra Memlûkler tarafından Dulkadir Beyliği'nin başına getirilen Şahbudak'ın, taht mücadelesine gireceği çok kimse kalmadı. Sadece doğuda bir rakibi vardı. O da yeğeni Melik Arslan'ın oğlu Arslan Bey'di. Arslan Bey, daha önce Uzun Hasan'ın hizmetine girerek Tebriz'e yerleşmişti. 1469 yılında Çağatay hükümdarı Ebu Said'e karşı yaptığı savaşta elde ettiği başarılar onun ön plana çıkmasını sağladı. Şehsuvar idam edildikten sonra Uzun Hasan, Venedik'ten Akkoyunlu topraklarına silah sevkiyatını kolaylaştırmak için Karaman tahtına Pir Ahmet ve Kasım beyleri yerleştirdi. Bu münasebetle Akkoyunlular Karamanlı topraklarına yöneldiler. Karamanlı topraklarına giden yol ya Osmanlı üzerinden ya da Dulkadir toprakları üzerinden geçiyordu. Akkoyunlular bu geçişi Karaman topraklarından yapmaya karar verdiler. Akkoyunlu kuvvetlerinin başında Bektaş oğlu Ömer Bey vardı. Dulkadirli Arslan Bey³ de bu kuvvetlere eşlik etti (R. Yinanç, 1989:76; Tihrani, 2014:316).

Ömer Bey, Erzincan'a gelince Amasya valisi şehzade Bayezid'e mektup göndererek bir bahane ile Osmanlı topraklarından geçme izni istedi. Bu mektup Şehzade Bayezid'e ulaşmadan Tokat'ta Rumeli Beylerbeyi Şarabdar Hamza Bey'in eline geçti ve Hamza Bey şehzadeye sormadan Akkoyunlulara geçiş izni verdi. Akkoyunlular Tokat'ı tahrip ettikten sonra Karaman ülkesine girdiler. Diğer yandan kuvvetlerinin Tokat'a girdiğini öğrenen Uzun Hasan, Diyarbakır cihetinden Kâhta ve Gerger'e yürüyüp buraları ele geçirdi. Dulkadir topraklarının doğu sınırında üstünlük sağlayan Uzun Hasan, Şahbudak'ı itaate davet etti. Şahbudak hemen Memlûk sultanı Kayıtbay'a haber göndererek bu duruma acilen müdahil olmalarını istedi. Bunun üzerine Kayıtbay, Yeşbek komutasında bir orduyu Akkoyunlular üzerine gönderdi. Yeşbek komutasındaki ordu Osmanlıların da Akkoyunlulara saldırdığı haberleriyle cesaretlendi. Neticede Memlûk kuvvetleri 1472 yılında Akkoyunluları Fırat'ın diğer tarafına kaçırmayı başardı (Göğebakan, 2002:863; R. Yinanç, 1989:77).

³ Dulkadirli Arslan Bey, Akkoyunluların Doğu ve Güneydoğu seferlerinde onlara hizmet etmiştir (Tihrani, 2014: 354,376; Hasan-ı Rumlu, 2006:464,492,516).

Safevlere Karşı Dulkadirilerin Akkoyunluları Desteklemesi ve Dulkadirilerin Doğu Seferi

Akkoyunluların siyasi tarihi açısından 1473 Otlukbeli Savaşı oldukça önemlidir. Uzun Hasan bu savaşta hem batılı devletlerden hem de Anadolu'daki siyasi teşekküllerden destek almaya çalıştı. Bu amaçla Osmanlı padişahının önünden kaçan beylere kucak açtı. Dulkadirilerden şah Mehmet, Rüstem ve Süleyman Bey; Karamanoğullarından Pir Ahmet ve Kasım Bey, İsfendiyoğlu Kızıl Ahmet Bey, Germiyanoğlu, İnaloğlu, Bozca emirleri, Pazarlı Beyoğlu, Tozanlı oğulları, Mehmet elebi gibi önemli isimleri yanına çekti. Bu kişiler Uzun Hasan'ın sayesinde eski glerine kavuşacaklarını umut ettiler (Yücel, 1991:121; Koç, 2007:89). Buna karşılık Fatih Sultan Mehmet de Uzun Hasan ile aynı politikayı izledi. Fatih, Dulkadiroğlu şehsuvar Bey'e yazdığı bir mektupta Uzun Hasan'dan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmış olan bazı boylardan ve kabilelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmekteydi. Bunlar arasında Akkoyunlulardan Egil kalesi beyi, Karakoyunlulardan Abu Tahir ve şah Ali Bey, gebelerden on bin çadır halkı ile Bozcaoğlu Susa Bey, Sevindk Bey ve İnaloğlu İbrahim Beyler bulunmaktaydı. Daha sonra Uzun Hasan bunlardan Bozcaoğlu ile İnaloğlu'nu tekrar kendi tarafına çekti (Baykal, 1957:270; Koç, 2007:90). Neticede 11 Ağustos 1473 günü meydana gelen Otlukbeli savaşında Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan'ı mağlup edince Dulkadirilere doğudan gelecek tehlike de ortadan kalktı (Uzunçarşılı, 2011b:101; R.Yinanç, 1989:77). Akkoyunlular, Dulkadiriler üzerinde nüfuz sahibi olmak istiyordu; ancak diğer taraftan Osmanlıların ve Memlklerin de aynı düşünde olması Akkoyunluların Dulkadiriler zerindeki emellerinden vazgeçmesine sebep oldu (Cezar, 2011:587).

Otlukbeli mağlubiyetinin ardından 1478 yılında Uzun Hasan'ın da vefatıyla Akkoyunlular çok zayıfladı. 1501 yılından itibaren bölgede yeni bir g ortaya ıktı. Erdebil kökenli Sfi bir aileden gelen şah İsmail çok kısa srede Azerbaycan, Irak ve İnan bölgelerini ele geçirdi. şah İsmail'in ortaya çıkışı hem Dulkadiriler hem de Akkoyunlular için pek de iyi olmadı. Çünkü şah İsmail, hem Dulkadir topraklarındaki hem de Akkoyunlu topraklarındaki Kızılbaş Türkmenleri kendi çatısı altına çekiyordu.

Safev Devleti kurulduktan sonra bölgede kendisine rakip olabilecek Akkoyunluları oldukça yoğun şekilde baskı altında tuttu. şah İsmail, şerur savaşında Akkoyunlu şehzadesi Murat Mirza'dan Bağdat'ı alınca Murat Mirza, Maraş'a kadar gelip Dulkadirli Alaüddeve (1480-1515)'ye sığındı (Musalı, 2012: 403; Sümer, 1989:273; Karaca, 2002:764; Koç, 2007:108). Alaüddeve,

Murat Mirza'ya güzelliği dillere destan olan kızı Benli Hatun'u⁴ vererek onu damadı yaptı⁵ ve ona istediği askeri yardımı sağladı (Gökhan, 2012b:106). Alaüddeve verdiği bu destekle Mirza'nın Akkoyunlu topraklarını Şah İsmail'den geri almasını istiyordu (Woods, 1993:268). Şah İsmail'in tedbirsiz bir anında Mirza Alaüddeve'den aldığı yirmi bin kişilik kuvvetle Bağdat'ı tekrar ele geçirdi (Arifi Paşa, 1915:49; Musalı, 2012:404; H. Yinanç, 1978:162). Ancak Murat Mirza burada kalıcı olamadı. Şah İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'nın üzerine yürüyerek onu bertaraf ettikten sonra Murat Mirza ile mücadeleye başladı. Onu da mağlup etti ve Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'ı da alarak Safevî topraklarına kattı. Diyarbakır bölgesini de ele geçiren Şah İsmail, Akkoyunlu topraklarına tam anlamıyla sahip oldu. Murat Mirza ise önce Dulkadiroğullarına sığındı sonra da Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girdi. Osmanlı ordusuyla Çaldıran seferine katılan Murat Mirza Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Sultan Selim'den aldığı kuvvetlerle Diyarbakır üzerine yürüdü. Ancak Urfa valisi olan Eçe Sultan Kaçar'a yenildi. Onun kesilen başı Şah İsmail'e gönderildi (Koç, 2007:109).

Akkoyunlu hükümdarı Mirza Elvend Han 910 (1504-1505) tarihinde vefat edince devlet erkânı başa geçecek hükümdar konusunda ikiye bölündü. Bunlardan bir kısmı Emir Bey'i hükümdar yapmak istedi. Diğer kısım ise Dulkadiroğlu Alaüddeve'ye başvurarak Akkoyunlu Ahmet Beyzade Zeynel Bey'i⁶ (Uğurlu Mehmet'in oğlu) hükümdar etmek istediklerini belirtti. Bunun üzerine Alaüddeve, kardeşi Abdürrezzak Bey'i, oğlu Ahmet Bey'i Zeynel Bey ile birlikte Diyarbakır'a gönderdi. Abdürrezzak Bey ve Ahmet Bey Diyarbakır'a

⁴ Şah İsmail, Alaüddeve'nin güzelliği dillere destan kızı Benli Hatun ile evlenmek istedi. Alaüddeve, önce kızını Şah İsmail'e vereceğini beyan etse de daha sonra siyasi mücadelenin etkisiyle Şah İsmail'in Şiiliğini bahane ederek onu Şah İsmail'e vermedi. Benli Hatun'u Akkoyunlu Şehzadesi Murat ile evlendirdi. Alaüddeve damadı Şehzade Murat'a siyasi destek de verdi (Şükürov, 2012:228; Uğur, 1987:59; R. Yinanç, 1989:90; Gündüz, 2008:452; Gökhan, 2012b:106).

Şah İsmail, Alaüddeve'den damadı Murat Mirza'yı isteyince Alaüddeve: "... *Sultan Murad ise bana sığınmıştır ve şimdi damadımızdır. İltimas ederim ki, kendi dedeniz olan Hasan Padişah'ın mezarı hatırına bu kez onun kusurunu affedersiniz ve onu bana bağışlayasınız...*" demiştir. Mirza Murat daha sonra Osmanlılara sığındı. Yavuz Sultan Selim, Murat'ı doğu sınırına beylerbeyi olarak atadı ve ona büyük bir saygı gösterdi. Murat, Yavuz'un teyzesi aynı zamanda da Dulkadirli hükümdarı Alaüddeve'nin kızıyla evlenmiş olması sebebiyle Yavuz'un eniştesi idi. Murat'ın bu evliliğinden Yakup ve Hasan isimli iki oğlu vardır (Gündüz, 2015:37; Alptekin 1992:434; Koç, 2007: 114).

⁵ Bu evlilikten Hasan ve Yakut Beyler dünyaya geldi (Woods, 1993: 269; Gündüz, 2015: 37; Alptekin 1992: 434).

⁶ Âlemârâ-yi Şâh İsmâ'il'i kaynak gösteren Namıq Musalı, Zeynel Bey'den bahsederken "Alaüddeve'nin sarayında beslediği Akkoyunlu Şehzadesi Göde Ahmet oğlu Zeynel" ifadesini kullanır (Musalı 2012:404).

gelince Emír Bey’i hemen zincire vurdu ve Diyarbakır, Mardin ve Hasankeyf kalelerini de ele geçirdi. Dulkadirliler Egil’i Abdal Bey’e, Selim kalesini de Selimođluna teslim etti. Silvan, Abdürrezzak’ın oğlu Hudadad’a, Savur ise diğer oğlu Hamza’ya verildi. Dulkadirliler bu harekât ile Urfa, Diyarbakır ve Mardin bölgelerinde ciddi bir baskı kurdu. Mardin şehrindeki Lala Murat, Lala Dilcan, Elvend Bey’in Lalası ve Keteođlu Ali gibi şehrin ileri gelenleri Dulkadirlilere bağlılıklarını bildirdiler. Mardin’e Kul Yunus idaresinde üç yüz kişilik bir Dulkadir garnizonu yerleştirildi. Mardin’i hâkimiyet altına aldıktan sonra Dulkadirliler Karabey oğlu Abdi’yi günümüzde Irak’ın kuzeybatısında bulunan Sincar bölgesine gönderdi. Abdi Bey, Cizre-i Mevsil’e kadar ilerledi ve burada fetih hareketlerinde bulundu (Sümer, 1976:28-29; Gökhan, 2015:201).

Daha sonra Abdürrezzak Bey ve Ahmet Bey, Emír Bey’i de yanlarına alarak Urfa’ya gittiler. Alaüddeve’nin oğlu Şahruh Bey de Urfa kuşatmasında katıldı. Dulkadir öncü birliklerinden Yunus Bey, Mevsilli Türkmenlerinden Halil Sufiođlu Yusuf’u mağlup etti. Mevsilli Türkmenleri Halep’e çekilirken Alaüddeve’nin oğlu Ahmet Bey, Halep’e kadar Mevsilli Türkmenlerini takip etti. Şahruh babası Alaüddeve’ye bir ferman göndererek Güneydoğu Anadolu’daki bütün bölgelerin ele geçirildiği haberini verdi (Minorsky, 1955:319; Gökhan, 2015:201). Zeynel Bey ise Diyarbakır hükümdarlığını alarak Diyarbakır’da kaldı. Abdülhay’ı da Diyarbakır’a vali yaptı. Dirayetsiz ve dünya malına düşkün Abdülhay, Diyarbakır’a gelip bölgeyi ele geçiren Emír Bey tarafından öldürüldü. Emír Bey, Alaüddeve’nin intikam alacağını bildiği için Safevîlere yaklaştı (Arifi Paşa, 1915:50).

Alaüddeve’nin amacı Akkoyunlulara yardımdan ziyade bölgenin hâkimiyetini ele geçirmektir. Bu sırada İran’daki hâkimiyetini güçlendirmekle uğraşan Şah İsmail, Alaüddeve’nin Akkoyunluları destekleyip Güneydoğu Anadolu’da yaptığı faaliyetleri öğrenince çok sinirlendi. Diğer yandan Dulkadirlilere gönderilen Safevî elçisi Ustaclu Oğlan Emet, Alaüddeve tarafından tutuklatılıp Gökgözlü’de hapsedilince Şah İsmail Dulkadirliler üzerine büyük bir sefere çıktı ve Şah İsmail, Dulkadirlileri mağlup ederek onların en önemli iki şehri olan Maraş ve Elbistan’ı tahrip etti (bk. R. Yinanç, 1989).

Kış yaklaşınca Şah İsmail İran’a çekildi. Şah İsmail, Anadolu’dan ayrılır ayrılmaz Alaüddeve derhal doğuda kaybettiği yerleri tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Akkoyunlu Emir Bey, Elbistan’a gelirken Diyarbakır’ın idaresini kardeşi Kayıtmaz’a teslim etmişti. Şah İsmail tarafından Diyarbakır valiliğine getirilen Ustaclu şehri teslim almak için Diyarbakır’a geldi. Ancak Safevîlere karşı içinde düşmanlık besleyen Kayıtmaz şehri ona teslim etmedi. Bölgenin Kürt halkı Safevîlere çok da meyletmedi. Kürtlerin sürekli tacizi altında kalan Ustaclu, Mardin tarafına gitmek zorunda kaldı. Ustaclu, Diyarbakır’ı terk ettikten sonra Kayıtmaz, Şeyh İbrahim Gülşenî vasıtasıyla Alaüddeve’ye bağlılığını arz etti.

Kayıtmaz'ın bu tavrından çok memnun kalan Alaüddeve ona kızını vermeyi vaat etti ve kardeşi Abdürrezzak'ı nikâh yapılması için vekil tayin etti. Hemen ardından Alaüddeve, Kayıtmaz'a destek için oğlu Sarı Kaplan Kasım ile Erdivane idaresinde bir kuvveti Diyarbakır'a gönderdi. Bu gelişmeleri haber alan Ustaclu 1509 yılında sekiz yüz kişilik bir kuvvetle kardeşi Kara Bey'i Diyarbakır'a yönlendirdi ve kendisi de kardeşinin hemen ardından Diyarbakır önlerine geldi. Meydana gelen çarpışmada Alaüddeve mağlup oldu ve oğullarından Kasım ile Erdivane esir düştü. Şah İsmail bu iki kardeşin derhal huzuruna getirilmesini istedi. Ustaclu, Şah İsmail'e onları sağ göndermek yerine onların kesik başlarını gönderdi. Nihayetinde Diyarbakır şeriflerinden birinin yardımıyla Ustaclu şehri tamamen ele geçirerek direnişçileri ortadan kaldırdı (R. Yinanç, 1989:94; Gündüz, 2015:75; Gökhan, 2012a:284, Demir, 2002:1448). Bu tarihten sonra Akkoyunluların bölgede çok fazla bir etkisi kalmadı ve Dulkadirli-Akkoyunlu siyasi ilişkileri sona erdi.

Sonuç

Dulkadir Beyliği-Akkoyunlu Devleti münasebetlerini ilk dönem münasebetler, rekabet dönemi ve yakınlaşma dönemi olmak üzere üç dönemde değerlendirmek kanaatimizce yerinde olacaktır. İlk dönem münasebetlerde Dulkadirli ile Akkoyunluların ittifakla Kuzey Suriye'deki siyasi meselelere müdahil olduğu görülmektedir. Nitekim bu birliktelik Kuzey Suriye'de Memlûklere karşı isyan eden Cekem'in Kuzey Suriye'deki Türkmenler üzerindeki nüfuzunu kırmayı başarmıştır.

Doğası gereği tarihteki siyasi oluşumların büyük kısmı, siyasi varlıklarını kazandıktan ve kendilerini güçlü hissetmeye başladıktan sonra sınırlarını genişletmek istemişlerdir. Bu münasebetle sınır komşusu olan Dulkadirli ile Akkoyunluların çıkarları aynı coğrafyada çatışmış ve ittifak dönemi uzun sürmemiştir. Rekabet dönemi olarak adlandırabileceğimiz ikinci dönemdeki münasebetler başlangıçta Harput üzerinden gerçekleşmiştir. Halil Bey döneminde Dulkadirli eline geçen Harput, Akkoyunluların topraklarına katmak istediği bölgelerin başında geliyordu. Uzun Hasan'ın Akkoyunlu tahtına geçmesiyle birlikte Akkoyunluların Anadolu'daki nüfuzu iyice arttı ve Dulkadirli-Akkoyunlular münasebetleri bu dönemde gergin bir hal aldı. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu, iki siyasi teşekkül arasında üstünlük mücadelelerinin yaşandığı saha haline geldi. Özellikle Uzun Hasan, 1465 yılındaki Dulkadir seferinde Dulkadirli emiri Melik Arslan'a karşı ciddi bir başarı sağlayarak Dulkadirli'nin merkezi Elbistan'a kadar ilerlemeyi başarmıştır. Osmanlıların desteğiyle Melik Arslan'ın yerine geçen Şehsuvar Bey döneminde Dulkadirli Akkoyunlulara karşı yeniden toparlanma fırsatı bularak doğuda kaybettikleri toprakların büyük kısmına yeniden hâkim oldular.

Otlukbeli Savaşı (1473), Uzun Hasan'ın vefatı (1478) ve Safevîlerin siyasi teşekkül olarak ortaya çıkması Akkoyunluların tarihi seyrini değiştirdi ve Akkoyunlular zayıfladılar. Akkoyunluların zayıflaması ve aynı dönemde Dulkadirlilerin başına Alaüddeve Bey'in geçmesi -bu dönem Dulkadirlilerin güçlerinin zirveye ulaştığı dönemdir- Dulkadirliler ile Akkoyunlu múnasebetlerinde yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Alaüddeve bu dönemde zayıflayan Akkoyunlu topraklarını Safevîlere karşı tampon olarak kullanmak ve Akkoyunlu topraklarında üstünlük kurmak amacıyla özellikle Safevîlere karşı Akkoyunlulara siyasi ve askeri olarak destek verdi. Hatta Alaüddeve iki kızını Akkoyunlulara vererek onlarla akrabalık bağı kurdu. Ayrıca Akkoyunluların iç mücadelelerine müdahil olarak Maraş'tan Mardin'e kadar uzanan sahada Dulkadirlilerin siyasi ve askeri faaliyet alanı bulmasını sağlamıştır. Alaüddeve'nin Akkoyunlulara karşı izlediği siyasete bakılırsa Alaüddeve, Akkoyunlu topraklarını Dulkadir Beyliği topraklarına katmak istiyordu. Ancak şah İsmail'in ortaya çıkışı ve bölgedeki faaliyetleri Akkoyunlu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağır, Abdullah Mesut (2012), “**Memluk Sultanı El-Melik Ez-Zahir Seyfed-Din Çakmak Döneminde Memluk-Dulkadir Múnasebetleri (1438-1453)**”, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, C.1, Ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar. Kristal Reklam ve Matbaa, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa (1979), **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.1-2, Tekin Yayınevi. Ankara.
- Akyol, Hasan (2004), **Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadelesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Alptekin, Coşkun (1992), “**Türkiye Selçukluları**”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.8, Çağ Yayınları. İstanbul.
- Arifi Paşa (1915), “**Elbistan ve Maraş'ta Dulkadir Oğulları Hükümeti**”, TOEM, C.V-VII, İstanbul.
- Aşan, Muhammet Beşir (2012), “**Dulkadiroğulları Döneminde Harput**”, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, C.1, Ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, Kristal Reklam ve Matbaa, İstanbul.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1957), “**Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katı Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması**”, Belleten, XXXI, S.82, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Darkot, Besim (1987), “**Harput**”, İslam Ansiklopedisi, C.5, MEB Yay, İstanbul.
- Demir, Necati (2002), “**Hacıemiroğulları Beyliği**”, Türkler, C. 6, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ebu Bekir-i Tihrani (2014), **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersan, Mehmet, Alican Mustafa (2014), **Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Gezen, Nihal (2014), **Ramazanoğulları-Memlûkler Devlet İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Göğebakan, Göknur (2002), “**Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Giriş**”, Türkler, c.9, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Gökhan, İlyas (2012a), “**Dulkadir Beyliği Hanedanı Mensupları ile Komşu Devlet ve Beylik Hanedan Mensupları Arasında Yapılan Siyasi Evlilikler**”, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, C.1, Ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, Kristal Reklam ve Matbaa, İstanbul.
- Gökhan, İlyas (2012b), “**Maraşlı Meşhur Kadınlar**”, Kahramanmaraş Kültürü, Ed. İlyas Gökhan, Mesut Akben, Kemalattin Koç, Kahramanmaraş Kültürü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş.
- Gökhan, İlyas (2015), “**Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri**”, Dulkadir Beyliği Araştırmaları, Ukde Yayınevi, Kahramanmaraş.
- Gündüz, Tufan (2008), “**Safeviler**”, DiA, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gündüz, Tufan (2015), **Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Halil Edhem (1926), **Garbi Anadolu’da Selçukluların Varisleri**, Matba-i Amire, İstanbul.
- Hasan-ı Rumlu (2006), **Ahsenü’t-Tevarih**, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

S.Alç Dulkadir Beyliği-Akkoyunlu Devleti Münasebetleri

- İnalçık, Halil (1955), “**Mehmed II**”, İslam Ansiklopedisi, C.7, MEB, İstanbul.
- Karaca, Behset (2002), “**Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri**”, Türkler, C.9, Ed. Hasan Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Karadeniz, Hasan Basri (2008), “**Dulkadir Beyliği Tarihine Bir Bakış**”, Dulkadir Beyliği Araştırmaları II, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Koca, Salim (2015), **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Koç, Haydar (2007), **Fatih Devrinde Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Koyuncuoğlu, Tülay (2004), **İbn İyâs’ın Bedai’ez-Zuhur fi Vekâi’ ed-Duhr Adlı Eserindeki Ramazanoğulları ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir.
- Minorsky, V. (1955), “**Mardin**”, İslam Ansiklopedisi, C. 7, MEB Basımevi, İstanbul.
- Musalı, Namıq (2012), “**Anonim Bir Safevî Müellifinin Gözüyle Dulkadir Beyliğinin Son 20 Yıllık Tarihine Bakış**”, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, C.1, Ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, Kristal Reklam ve Matbaa, İstanbul.
- Mustafa Cezar (2011), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.1-6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sümer, Faruk (1976), **Safevi Devleti’nin kuruluşunda Anadolu Türkmenlerinin Rolü**, Güven Matbaası, Ankara.
- Sümer, Faruk (1989), “**Akkoyunlular**”, DİA, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Şükürov, Qiyas (2012), “**Şah İsmail ve Dulkadiroğulları**”, Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, C.1, Ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, Kristal Reklam ve Matbaa, İstanbul.
- Uğur, Ahmet (1987), **İbn-i Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Tekser Ofset, İzmir.

- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (2011a), **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (2011b), **Osmanlı Tarihi**, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ünal, Mehmet Ali (1997), “**Harput**”, DİA, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Woods, John E. (1993), **300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Yiğit, Fatma Akkuş (2005), **Akkoyunlu-Memlûk Münasebetleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yinanç, M. Halil (1978), “**Akkoyunlular**”, İslam Ansiklopedisi, C.1, MEB, İstanbul.
- Yinanç, Refet (1989), **Dulkadir Beyliği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yücel, Yaşar (1991), **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği ¹

Öznur ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
oznurkul@cumhuriyet.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5973-9107>

Öz

Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespitini ve finansal okuryazarlığın demografik özelliklerle ilişkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu amaçları gerçekleştirmek için 2018-2019 Eğitim Yılı Bahar Döneminde 360 öğrenciye bir anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ile analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda öğrencilerin %56,7'sinin iyi düzeyde finansal okuryazar bilgisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bayan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır. İkinci öğretimde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin birinci öğretimde okuyan öğrencilerden daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ankete katılan bölümler arasında en başarılı bölüm Banka bölümü olurken en başarısız bölüm ise İşletme bölümü olmuştur. Öğrencilerin “Temel Ekonomi ve Finans” alanında daha az bilgiye sahip olduğu “Bankacılık ve Sigortacılık” alanında daha çok bilgi sahibi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin güncel finans bilgilerini takip ettikleri de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Eğitim, Finansal Bilgi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 21.04.2019 / 23.04.2020

Künye Bilgisi: Arslan, Ö. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 227-257. DOI: 10.33437/ksusbd.556576

Determining the Financial Literacy Level of the University Students: the Case of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Sivas Cumhuriyet University

Abstract

The present study aims determining the financial literacy levels of the students studying at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sivas Cumhuriyet University, and aiming the relationship of financial literacy with the demographic characteristics. In order to achieve this goal, a survey was conducted to 360 students in the spring semester of the educational year 2018-2019. The data obtained were analyzed by using SPSS 22 package software. At the end of the study, it was determined that 56.7% of the students had good level of financial literacy. The financial literacy level of the female students was found to be higher than that of male students. It was also determined that the financial literacy level of the evening education students was higher than that of the daytime education students. Among the departments involved in the survey, the most successful one was Department of Banking and the worst result was obtained in the Department of Business Administration. It was found that the students had the lowest level of knowledge in “Basics of Economy and Finance” field, whereas they had higher level of knowledge on the “Banking and Insurance”. Moreover, it was also observed that the students were following the current financial information.

Keywords: Financial Literacy, Financial Education, Financial Knowledge.

GİRİŞ

2008 küresel krizi sonrasında uluslararası literatürde yer bulmaya başlayan finansal okuryazarlık, bireylerin finansal konularda etkin karar alma yeterlilik düzeyidir. Sermaye akımlarının ülkeler üzerinde etkisinin giderek arttığı günümüzde, gelişen finansal piyasalar ve artan finansal ürünler yelpazesi ile finansal okuryazarlığın önemi de artmaktadır. Finansal okuryazarlık bireylerin günlük hayatlarında karşılaştıkları finansal sorunlara çözümler getirirken aynı zamanda finansal piyasaların ve finansal sisteminin daha etkin çalışmasına katkı sağlamaktadır.

Ülkelerin vizyonu ve sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmaları açısından da finansal okuryazarlık büyük önem arz etmektedir. Ekonomik olarak güçlenmenin, gelişmenin tabanında bilgi yatmaktadır. Bilgi, aynı zamanda güç

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

ve özgüveni de beraberinde getiren bir kavramdır. Bunun için finansal okuryazarlık, yani bilgi temelli kararlar verebilme, yeterlilik düzeyinin yükseltilmesini beraberinde getirmektedir. Finansal okuryazarlığın yükseltilmesi, ekonomik sistem hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. Bu durum uzun vadeli birikim ve yatırıma dönük kararlarda önem arz etmektedir. Bu nedenle, finansal okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesini sağlayacak eğitim faaliyetleri gün geçtikçe önemli hale gelmektedir. İnsanları eğiterek paralarını nasıl yönetmeleri gerektiğini bilmelerini, piyasada sunulan geniş finansal ürün ve hizmetler arasında doğru seçim yapabilmelerini ve gelecekleri için birikim yapabilmelerini sağlamak oldukça önemlidir. Bu sebeple finansal okuryazarlık, gerek toplumu gerekse toplumu oluşturan bireyleri tek tek yakından ilgilendiren, uzun dönemli etkileri olan ve önemi giderek artan bir alan olarak görülmektedir.

Genç nüfusun daha yoğun olduğu ülkemizde gelir ve istihdam rakamlarına bakıldığında, finansal bilgi düzeyleri yetersiz olan genç neslin finansal okuryazarlık durumu eğitimciler, bankalar ve ekonomistler gibi birçok farklı grup tarafından sıkça gündeme getirilmekte ve konu ile ilgili endişeleri arttırmaktadır. Ebeveynleriyle birlikte yaşayan genç bireyler için finansal karar alma yükümlülüğü hayatlarının belirli aşamalarına kadar karşılıklarına çıkmadığı için, üniversite hayatlarına başladıklarında bir bakıma finansal kararlarını da kendi başlarına almak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle yeterli düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip olmaları bu noktada önem arz etmektedir. Gençlerin kendi bütçelerini yönetmeyi öğrenmesiyle birlikte sağlıklı bir finansal gelecek oluşturmaları sağlanarak ve uzun vadede finansal okuryazarlık düzeyi yüksek nesiller oluşturularak sürdürülebilir kalkınma sürecine katkıda bulunulabilir (Contuk, 2018:116).

Bu çalışmayla, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık konusundaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi ve finansal farkındalıklarına ve bilgi birikimlerine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışmada finansal okuryazarlık kavramı ve önemi ele alınarak bu konuda yapılan araştırmalara ve gelişmelere yer verilmiştir.

FINANSAL OKURYAZARLIK KAVRAMI

Günümüzde yaşanan son finansal kriz, finansal araç çeşitliliğindeki artışlar ve bu araçların içeriğinin anlaşılmasının zorlaşması, toplumun demografik yapısındaki değişimler, yaşam standartlarının ve kalitesinin yükselmesi gibi sebepler ülkemizde ve dünyanın pek çok ülkesinde finansal okuryazarlık kavramının ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Toplumun geniş kitlelerine etki edecek sonuçları olan bu gelişmelere ayak uydurulmazsa geri dönülmez finansal hatalarla karşı karşıya kalmak kaçınılmazdır. Bireysel ve toplumsal refah seviyesini, finansal güvenliği önemli ölçüde etkileyen bu ekonomik değişiklikler

doğru finansal kararlar alabilecek düzeyde finansal bilgi sahibi olmayı, mevcut finansal bilgi düzeyini bireysel ve toplumsal olarak arttırmayı gerektirmektedir. Finansal okuryazarlık toplumdaki her birey için son derece önemlidir çünkü bireyler ellerindeki sınırlı finansal kaynaklar ile maksimum fayda elde etmeyi amaçlar ve bu amaca ulaşabilmek için de belirli düzeyde finansal bilgiye dolayısı ile finansal okuryazar olmaya ihtiyaç duyarlar (Bayazıt Hayta, 2011: 247; Gökmen, 2012: 14).

Finansal Okuryazarlığın Tanımı

Finans literatüründe yeni ve gelişme aşamasında bir kavram olan finansal okuryazarlık kavramı henüz bilimsel çevrelerin fikir birliğine vardığı bir tanıma sahip değildir. Hatta terim olarak kullanımı dahi ülkeden ülkeye, araştırmacıdan araştırmacıya değişiklik gösterebilmektedir. İngiltere ve Kanada’da “finansal yeterlilik” (financial capability) terimi kullanılırken, ABD, Avustralya ve diğer bazı ülkelerde “finansal okuryazarlık” (financial literacy) kavramı kullanılmaktadır. Bazı yazar ve kurumlar “finansal farkındalık” (financial awareness) kavramını kullanmayı tercih ederken, “ekonomi okuryazarlığı”(Economic literacy) kavramında finansal okuryazarlık kavramı yerine kullanılabilir (Kaderli vd, 2016: 92).

Finansal okuryazarlık “bütçeleme, tasarruf, yatırım, borç alma, borç verme, sigortalama, çeşitlendirme ve gelir gider eşleştirmesi ile ilgili uygulamalar hakkında bilgi sahibi olarak davranış geliştirme becerisi” olarak tanımlanabilir (Bodie, 2006:1). Amerika’da finansal okuryazarlık programı olan Jump Start ise finansal okuryazarlığı “Bireyin yaşamı boyunca finansal güvenliği için, finansal kaynaklarını etkin bir biçimde kullanabilmesi ve bunu sağlayabilecek bilgiyi kullanabilme yeteneği” olarak tanımlamaktadır (PACFL, 2008: 35). Amerika eski merkez bankası kurulu başkanı olan Alan Greenpan ise, finansal okuryazarlığı ekonomik sürecin ilerlemesi için bir araç, nüfusun savunmasız kesimlerini kötü niyetli uygulamalardan, (baş edilemeyecek ödemeler, ipotek ve hisse senedi soygunu gibi) koruma olarak görmektedir (J. Beal ve B. Delpachitra, 2003: 25).

Finansal okuryazarlık konusunda önemli araştırma ve faaliyetleri bulunan, akademik çalışmalarda en çok kabul edilen tanımları yapan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) finansal okuryazarlığı, bireylerin iktisadi hayata katılımını sağlamak, birey ve toplumun finansal refahını iyileştirmek ve bireylerin çeşitli finansal durumlarda etkili kararlar verebilmelerini sağlamak amacıyla finansal kavramlar ve riskler hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu bilgiyi uygulama beceresi, motivasyonu ve güveni olarak ifade etmektedir (OECD, 2011: 144).

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Finansal Erişim ve Okuryazarlık Endeksinde (2014) finansal okuryazarlık “*bir tüketicinin paranın kullanımında ve yönetiminde bilgiyle değerlendirme yapmasını ve yatırımlara yön verecek finansal araçların seçiminde etkili ve rasyonel kararlar verebilmesini sağlayan yeterlilik düzeyi olarak*” tanımlanmıştır (TEB-Boğaziçi Üniversitesi, 2014: 3).

Genel tanımlamalardan anlaşılacağı üzere finansal okuryazarlık; yalnızca bilgiyi değil, aynı zamanda bilgiyi kullanma becerisi, tutum ve davranışlarını da içermektedir. Bireylerin doğru karar vermesi ve verimli olması için gereken finansal bilgi, tutum, beceri ve davranışların tümüdür. Bireylerin yatırımlarını en doğru şekilde değerlendirip yönetebilme becerisine sahip olmasıdır.

Finansal Okuryazarlığın Önemi ve Gerekliliği

Finansal okuryazarlık, finansal sistemde farklı amaçlarla bulunan her birey için hayati derecede önem taşır. Her bireyin finansal güvenliği ve refahı için temel düzeyde finansal okuryazar olması gereklidir. Son yıllarda yaşanan birtakım değişikliklerle birlikte finansal okuryazarlığın önemi artmaktadır. Bu değişiklikler şöyle sıralanabilir (Eker, 2017: 17).

- *Finansal ürünlerin karmaşıklığı:* Tahvil, bono gibi finansal kıymetler ile faiz oranlarının finansal piyasada yer alması, tüketicilerin karar mekanizmalarını etkilemektedir.
- *Finansal ürünlerin giderek artan sayısı:* Teknolojik gelişim ve bilgi üretiminin yaygınlaşmasıyla beraber finansal ürünlere ulaşmak kolay bir hal almış bu durum ise yatırım tercihlerini zorlaştırmıştır.
- *Yaşam sürelerinin uzunluğu:* Kimya sektörünün gelişmesi ve sağlık sektörünün iyileşmesi ortalama insan ömrünün uzamasına sebep olmuştur.
- *Emeklilik düzenlemelerinde değişiklikler:* Devletin imkân tanıdığı emeklilik haricinde bireysel emeklilik primleri ödenilerek veya bu primlerden farklı finansal enstrümanlardan yararlanılarak daha refah bir emeklilik yaşama duygusu gelişmiştir.
- *Düşük finansal okuryazarlık düzeyi:* Gelirin dar ve okuma yazma oranının düşük olduğu kesim finansal piyasalar için sorun teşkil etmektedir.

Günümüzde bireylerin alacakları finansal kararlarda sorumlulukları giderek artmaktadır. Kredi kartı seçeneklerini karşılaştırmaktan ödeme yöntemlerinin seçimine, tasarrufun ne miktarda nereye yapılacağından en iyi şartlardaki

kredinin nasıl alınabileceğine dair kararların birçoğunu birey kendisi vermekte ve bu durum bireyin sorumluluğunu arttırmaktadır. Sorumluluğu artan bireyin doğru kararlar alabilmesi için finansal okuryazarlık düzeyinin ileri seviyede olması gerekmektedir (Mercan vd., 2012:11).

Finansal okuryazarlığın önemine bireysel açıdan bakıldığında mikro anlamda finansal okuryazar bireyler daha az harcayarak daha fazla tasarruf edecek bu sayede risk yönetimini en iyi şekilde yapacaklardır. Makro anlamda ise finansal hizmet ve ürünlere talep artacak, iktisadi dalgalanmalar normal seviyeler çekilecek dolayısıyla ekonomik kalkınma ivme kazanacaktır. Bu durum rekabetin artmasına ve sermaye dağılımının etkin hale gelmesine sebep olacaktır (Jariwala ve Sharma, 201:78).

Finansal okuryazarlık bireylerle birlikte finansal kurumlar ve ülke ekonomisi açısından da önemlidir. Finansal okuryazarlık bireylerin finansal kararlar vermesinde (tasarruf, borçlanma, yatırım, tüketim vb.) belirleyici bir etkidir. Bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerine bağlı olarak verecekleri yatırım kararları ekonomide kaynakların kullanımını etkiler. Sonuçta reel ekonomiye aktarılacak kaynaklar da ülkenin uzun dönem büyüme potansiyelini belirler (Widdowson ve Hailwood, 2007: 40).

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış teorik ve ampirik çalışmalara ait özet bilgiler şöyledir.

Chen ve Volpe (1998) meslek yüksekokulu öğrencileri arasında kişisel finansal okuryazarlık düzeyini belirlemeye yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada kişisel finansal okuryazarlık ile öğrencilerin özellikleri arasındaki ilişki ve finansal okuryazarlık seviyesinin fikir ve kararlar üzerindeki etkisini incelenmiştir. Araştırmada, düşük finansal bilgi düzeyine sahip bireylerin yanlış düşüncelere ve yanlış finansal kararlar vermeye daha fazla eğilimli oldukları bulunmuştur. Araştırmanın bir diğer sonucu ise meslek yüksekokulu öğrencilerinin kişisel finansal konular ile ilgili bilgi düzeylerinin düşük olduğudur.

Chen ve Volpe (2002) üniversite öğrencileri arasında finansal okuryazarlık düzeyini cinsiyet farklılıklarına dayalı bir şekilde incelemişlerdir. Araştırmalarında katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda kadınların daha az finansal bilgiye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Beal ve Delpachitra (2003), araştırmalarında üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini incelemişlerdir. Araştırmada öğrencilerin finansal

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

okuryazarlık düzeylerinin yüksek olmadığı, temel finansal kavramlara ilişkin basit sorulardan aldıkları puanların yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temizel ve Bayram (2011), Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 433 öğrenciye temel düzeyde finansal okuryazarlık düzeyini belirlemeye yönelik anket uygulamışlardır. Çalışmada, öğrencilerin finansal bilgilerini ailelerinden aldığı, finansal durumlarını yönetmede kendilerini olduğundan daha başarılı olarak algıladıkları görülmüş, ekonomik ve finansal gelişmeleri takip ettikleri kaynakların başında televizyon ve internetin geldiği tespit edilmiştir.

Ansong ve Gyensare (2012) çalışmalarında, Gana'da eğitim gören 250 öğrenciye anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesi ile iş deneyimi ve anne eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Aytekin ve Sakarya (2015), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri ve para yönetimi davranışlarını incelenmiş işletme ve iktisat bölümü üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine demografik özellikler dışında otuz adet sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Sonuç olarak finansal okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesine ihtiyaç olduğu ve eğitim sürecinin buna olanak verecek becerileri kazandırılması gerektiği tespit edilmiştir.

Kılıç vd. (2015) çalışmalarında, Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık genel başarı düzeyini %48 olarak tespit etmişlerdir. Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin en yüksek olduğu alanın bireysel bankacılık, en az bilgiye sahip oldukları alanın ise yatırım konusu olduğu saptanmıştır.

Tuna ve Ulu (2016), Sakarya üniversitesinde işletme bölümünde 326 öğrenciye uygulanan anket çalışması ile katılımcıların demografik özelliklerine göre finansal bilgi düzeylerinin farklı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda yaş, cinsiyet ve sınıf değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Şamiloğlu ve diğerleri (2016), Erciyes üniversitesi öğrencilerine uygulanan anket çalışması ile öğrencilerin finansal okuryazarlık davranışlarının analizi yapılmaya çalışılmıştır. 100 işletme bölümü öğrencisi ile 100 diğer bölüm öğrencisi üzerinde araştırma yapılmıştır. Çalışmada işletme öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerinden, erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha iyi finansal okuryazarlığa sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Barmaki ve Şener (2017), Hacettepe üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada katılımcıların finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlıkla ilgili katılımcıların en az bilgili oldukları konu yatırım ve tasarruf iken, en çok bilgili oldukları konunun ise temel para bilgisi olduğu tespit edilmiştir.

Tetik (2019), İnönü Üniversitesi öğrencilerine bir anket uygulaması yapmış ve öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri farklı demografik özellikleri ile karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Ankette üniversitede okuyan 502 öğrenciden oluşan bir örneklem kullanılmış; farklı fakültelerde okuyan öğrenciler ile erkek-bayan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi karşılaştırmaları yapılmış ve öğrenci ailelerinin eğitim durumlarının öğrencilerin finansal okuryazarlıklarına etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin bayan öğrencilere göre daha yüksek olduğu, öğrencilerin finansal okuryazarlıkla ilgili temel ekonomi ve finans bilgisine sahibi oldukları, en az bilgiye sahip oldukları alanın ise yatırım konusu olduğu tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojisine yönelik açıklamalar özet halinde aşağıda yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma da oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı fark vardır.

H2: Öğrencilerin öğrenim türüne göre anlamlı fark vardır.

H3: Öğrencilerin bölümlerine göre anlamlı fark vardır.

Araştırmanın Modeli, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için veri toplama aracı olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Anket formu oluşturulurken konuyla ilgili literatür taraması yapılarak daha önceden yapılmış çalışmalardan (Kılıç vd.,2015:147-150) yararlanılmış; ayrıca ön araştırma amacıyla finans ve muhasebe dersini yürüten öğretim üyeleri ile görüşülmüş ve anket formundaki ifadelerin araştırma amacıyla uyumu hakkındaki görüşleri alınmıştır. Bu aşamalar sonucunda anket formu düzenlenmiştir.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Anket formu 2 bölümden ve toplam 34 sorudan oluşmaktadır. İlk bölüm, öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 sorudan; ikinci bölüm ise öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine ilişkin; temel ekonomi ve finans bilgisi içeren 10; bankacılık ve sigortacılık bilgisi içeren 7; muhasebe ve vergi mevzuatı bilgisi içeren 8 ve matematik ve faiz hesapları bilgisini içeren 4 sorudan meydana gelmektedir.

Araştırmanın evrenini, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Fakülte dekanlığından alınan bilgilere göre 5159 öğrenci aktif olarak eğitime devam etmektedir. Anket formu, 2018-2019 Eğitim ve Öğretim Yılı Bahar Döneminde 360 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmanın ana kütledeki birim sayısı (N) biliniyor olduğu için hesaplama aşağıdaki formül yardımıyla yapılmıştır (Karagöz 2014: 151).

Ana kütledeki birim (N) bilinmiyor ise;

$$n = \frac{N \cdot p' \cdot q' \cdot t_{\alpha/2}^2}{d^2 \cdot (N - 1) + p' \cdot q'}$$

N = Ana kütle Büyüklüğü

n = Örneklem Büyüklüğü

p = Ana kütledeki incelenen olayın gözlenme oranı (gerçekleşme olasılığı), incelenen olayın örneklemde gözlenme oranı ise p' biçiminde gösterilir. Bu oran bilinmediği durumda 0,50 olarak kabul edilir.

$q = 1 - p$: Ana kütledeki incelenen olayın gözlenmeme oranı (gerçekleşmeme olasılığı), incelenen olayın örneklemde gözlenmeme oranı ise $q' = 1 - p'$ biçiminde gösterilir.

$t_{\sigma/2}^2$ = Belirli bir anlamlılık düzeyinde, T tablosuna göre bulunan teorik değer. Diğer bir ifadeyle, istenilen olasılık düzeyi için T değeridir ($\alpha = 0,05$ için 1,96

d: Tahmin edilecek olan ana kütle oranı ile aynı ana kütlede alınan örneklem oranı arasındaki sapma miktarı ($p' - p$),

Bu durumda örneklem sayısı,

$$n = \frac{5159 \cdot 0,50 \cdot 0,50 \cdot (1,96)^2}{0,05^2 \cdot (5159 - 1) + (1,96)^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50} = 357,60 \text{ olarak hesaplanmıştır.}$$

Yapılan çalışmada ulaşılan sayı 360 olmuştur. Örneklem büyüklüğü araştırma evreni için yeterli olmaktadır.

Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Anket verilerinin analizinde, SPSS 22 for Windows (Social Package Statistical Science) istatistiksel paket programından yararlanılmıştır.

Örnekleme ait ham verilerin çözümlenmesi betimsel istatistik yöntem ve teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Çözümlenen verilerin tablolar halinde ifade edilmesinde demografik yapı ve araştırma amacına yönelik hazırlanmış ifadelere ait cevapların frekans (f) ve yüzde (%) değerleri dikkate alınmıştır. Oluşturulan hipotezleri test etmek için önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Yapılan test sonucunda verilerin normal dağılımı görülmemiştir. Veriler normal dağılım göstermediğinden hipotezleri test etmek için nonparametrik testlerden ikili gruplar için Mann Whitney U testi üç ve daha fazla olan gruplar için ise Kruskal-Wallis testi yapılmıştır.

Mann-Whitney U testi bağımsız örnekler için uygulanan t-testinin parametrik olmayan alternatifidir. t testinde olduğu gibi iki grup ortalamalarının karşılaştırılması yerine, Mann-Whitney U testi, grupların medyanlarını karşılaştırır. Sürekli değişkenlerin, iki grup içerisinde değerlerini sıralı hale dönüştürür. Değerler sıralı hale dönüştürüldüğü için değerlerin asıl dağılımları önemli değildir (Karagöz, 2016; 557).

Kruskal-Wallis testi normal dağılım göstermeyen gruplarda ikiden fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığın anlamlılığını test amacıyla kullanılan One-WayANOVA'nın non-parametrik karşılığıdır.

Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Güvenirlilik analizi, ölçmeye çalışılan araçların, güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Cronbach Alpha katsayısı da güvenirliliği ölçmede kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntem, ölçekte yer alan sorunun homojen bir yapıyı açıklamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarını araştırır. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının aralıkları ve bu aralığa göre ölçeğin güvenirlilik durumu şu şekildedir (<https://kemaldoyumus.files.wordpress.com>, 2019):

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir,

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenirliliktedir,

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir,

$0,80 \leq \alpha$

$< 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenirlir bir ölçektir.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Öğrencilere uygulanan anket formunun geçerlilik ve güvenilirliğinin istenen değerlerde olup olmadığını Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ile tespit edilmeye çalışılmış ve analiz sonucu Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayısı

	Madde Sayısı	İç Tutarlılık Katsayısı	Güvenirlilik Durumu
Anket Formu	26	0,774	Oldukça Güvenilir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,774 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre söz konusu 26 ifadenin bir bütün olarak, ölçmek istenen olguyu ölçmede “oldukça güvenilir” olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine anket formunun uygulanmasıyla elde edilen veriler, belirtilen istatistiksel tekniklerle analiz edilmiş ve analiz sonuçları tablolar halinde sunulurken yorumlanmaya çalışılmıştır.

Deneklerin Demografik Özellikleri

Deneklerin demografik sorulara ait cevaplarının istatistik sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Deneklerin Demografik Özellikleri

CİNSİYET DAĞILIMI			ÖĞRENİM TÜRÜ		
Cinsiyet	Frekans(f)	Yüzde (%)	Öğrenim Türü	Frekans(f)	Yüzde(%)
Kadın	219	60,9	Birinci Öğrenim	267	74,1
Erkek	141	39,1	İkinci Öğrenim	93	25,9
TOPLAM	360	100	TOPLAM	360	100
YAŞ DAĞILIMI			BÖLÜM DAĞILIMI		
Yaş	Frekans(f)	Yüzde(%)	Kurum Türü	Frekans (f)	Yüzde(%)
17-18 arası yaş	6	1,5	BANKA	164	45,4
19-20 arası yaş	100	28,0	YBS	67	18,6

21-22 arası yaş	184	51,0	İKTİSAT	66	18,3
23-24 arası yaş	60	16,6	MALİYE	32	9,0
25-26 arası yaş	10	2,9	İŞLETME	31	8,7
TOPLAM	360	100	TOPLAM	360	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi ankete katılan katılımcıların öne çıkan demografik özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Katılımcıların yaklaşık % 75’i birinci öğretimde eğitim görmektedirler.
- ✓ Katılımcıların yarıdan fazlası kadındır.
- ✓ Ankete cevap veren öğrencilerin yaklaşık %46’sı Bankacılık ve Finans bölümü öğrencisidir.
- ✓ Katılımcıların %50’den daha fazlası 21 ile 22 yaş aralığındadır.

Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine İlişkin Bulgular

Araştırmada Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine İlişkin Sorular “Temel Ekonomi ve Finans”, “Bankacılık ve Sigortacılık”, “Muhasebe ve Vergi Mevzuatı”, “Matematik ve Faiz Hesaplamaları” olmak üzere dört kategoride ele alınmıştır. Açıklamalar bu başlıklar halinde yapılacaktır.

Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Temel Ekonomi ve Finans Sorularına Ait Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin *Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Temel Ekonomi ve Finans Sorularına* ilişkin ifadelerle katılım düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bu ifadelerle verdikleri cevaplara ilişkin, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo3’te verilmiştir.

Tablo 3. Temel Ekonomi ve Finans Sorularına Verilen Cevaplara Ait Frekans ve Yüzde Dağılımı

Temel Ekonomi ve Finans				
	Sorular	Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
1	Tahvilin getirisi kâr payıdır.	Doğru	208	57,7
		Yanlış	43	12

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

		Fikrim Yok	109	30,3
		Toplam	360	100
2	2018 yılsonu açıklan enflasyon oranı %15'in altındadır.	Doğru	83	23
		Yanlış	198	55,1
		Fikrim Yok	79	21,9
		Toplam	360	100
3	Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.	Doğru	198	55,1
		Yanlış	42	11,7
		Fikrim Yok	120	33,2
		Toplam	360	100
4	Borsa İstanbul Türkiye'deki menkul kıymetler borsasının adıdır.	Doğru	271	75,2
		Yanlış	40	11,1
		Fikrim Yok	49	13,7
		Toplam	360	100
5	Hisse senedini getirisi faizdir.	Doğru	158	44,0
		Yanlış	132	36,7
		Fikrim Yok	70	19,2
		Toplam	360	100
6	Fiyatlar genel seviyesindeki yükselişe enflasyon denir.	Doğru	307	85,4
		Yanlış	32	8,7
		Fikrim Yok	21	5,8
		Toplam	360	100
7	Bir malın fiyatı arttığında talep edilen miktar azalır.	Doğru	327	91,0
		Yanlış	19	5,2
		Fikrim Yok	14	3,8
		Toplam	360	100
8	Bir bireyin elde ettiği gelirinin bir kısmını harcamaktan vazgeçmesine tasarruf denir.	Doğru	316	87,8
		Yanlış	30	8,2
		Fikrim Yok	14	4,1
		Toplam	360	100
9	Döviz, bir tasarruf aracıdır.	Doğru	149	41,4
		Yanlış	165	45,8
		Fikrim Yok	46	12,8
		Toplam	360	100
10	Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olursunuz.	Doğru	119	32,9
		Yanlış	146	40,5
		Fikrim Yok	95	26,5
		Toplam	360	100

Tablo 3 incelendiğinde;

✓ Tahvil: Devletin ya işletmelerin ödünç para sağlamak amacıyla çıkardıkları ve belirli sürelerde veya vade sonunda yatırımcısına faiz geliri sağlayan kıymetli evraklardır. “Tahvilin getirisi kâr payıdır” sorusuna araştırmaya katılan öğrencilerin %12’si doğru cevap verirken %57,7 yanlış cevap vermiştir. Geriye kalan %30,3’ü ise fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ 2018 yılsonu enflasyon oranı %20,30 olarak açıklanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “2018 yılsonu açıklan enflasyon oranı %15’in altındadır” sorusuna öğrencilerin %55,1’i yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %23’ü ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %21,9’u fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Ons: Genellikle gümüş, altın, platin gibi metallerin ve değerli maden taşlarının ölçülmesi için kullanılan ve uluslararası piyasada 31.10 gram olarak kabul edilen ölçü birimidir. Araştırmaya katılan öğrencilere yöneltilen “Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir” sorusuna öğrencilerin %55,1’i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %11,7’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %33,2’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Türkiye’de sermaye piyasası işlemlerinin ve menkul kıymetlerin alınıp satıldığı borsa BIST (Borsa İstanbul) olarak isimlendirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Borsa İstanbul Türkiye’deki menkul kıymetler borsasının adıdır” sorusuna öğrencilerin %75,2’si doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %11,1’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %13,7’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Hisse Senedi, sermaye şirketlerinin ortaklarına sermaye paylarını belgelendirmek amacı ile verdikleri kıymetli evraklara denir. Hisse senedinin getirisi kâr payıdır. Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Hisse senedini getirisi faizdir” sorusuna öğrencilerin %36,7’si yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %44’ü ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %19,2’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve hissedilir artışını ifade eden bir durumdur. Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Fiyatlar genel seviyesindeki yükselişe enflasyon denir” sorusuna öğrencilerin %85,4’ü doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %8,7’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %5,8’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

✓ Talep Kanunu: Bir malın satın alınmak istenen miktarı ile fiyatı arasındaki ters yönlü ilişkidir. Bir malın fiyatı arttığında alınmak istenen miktar doğal olarak azalacaktır. Tam terside söz konusudur. Fiyat azaldığında alınmak istenen miktar artacaktır. Araştırmaya katılan öğrencilere “Bir malın fiyatı arttığında talep edilen miktar azalır” sorusuna öğrencilerin %91’i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %5,2’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %3,8’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Bir bireyin elde ettiği gelirin bir kısmını harcamaktan vazgeçmesine tasarruf denir” sorusuna öğrencilerin %87,8’i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %8,2’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %4,1’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Döviz, bir tasarruf aracıdır” sorusuna öğrencilerin %41,4’ü doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %45,8’i ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %12,8’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ Araştırmaya katılan öğrencilere yönetilen “Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olursunuz” sorusuna öğrencilerin %40,5’i yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %32,9’u ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %26,5’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Bankacılık ve Sigortacılık Sorularına Ait Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin *Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Bankacılık ve Sigortacılık Sorularına* ilişkin ifadelerle katılım düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bu ifadelerle verdikleri cevaplara ilişkin, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Bankacılık ve Sigortacılık Sorularına Verilen Cevaplara Ait Frekans ve Yüzde Dağılımı

Bankacılık ve Sigortacılık				
	Sorular	Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
11	Havale aynı bankadaki hesaplar arasındaki para transferidir.	Doğru	289	80,2
		Yanlış	62	17,2
		Fikrim Yok	9	2,6
		Toplam	360	100

12	Bank kart ve kredi kartlarının üzerinde 16 haneli kart numaraları mevcuttur.	Doğru	330	91,8
		Yanlış	17	4,7
		Fikrim Yok	13	3,5
		Toplam	360	100
13	İnternet bankacılığı aracılığı ile kredi başvurusu yapıla bilinmektedir.	Doğru	271	75,2
		Yanlış	49	13,7
		Fikrim Yok	40	11,1
		Toplam	360	100
14	SGK Türkiye’de çalışanların bağlı oldukları sosyal sağlık güvencesi kurumudur.	Doğru	321	89,2
		Yanlış	26	7,3
		Fikrim Yok	13	3,5
		Toplam	343	100
15	DASK tüm konutlarda yapılması gerek zorunlu bir sigortadır.	Doğru	189	52,5
		Yanlış	66	18,4
		Fikrim Yok	105	29,2
		Toplam	360	100
16	ATM’lerden kartların dışında başka bir yöntemle para çekilememektedir.	Doğru	78	21,6
		Yanlış	260	72,3
		Fikrim Yok	22	6,1
		Toplam	360	100
17	Para basma yetkisi olan tek kuruluş Merkez Bankası’dır.	Doğru	306	85,1
		Yanlış	35	9,6
		Fikrim Yok	19	5,2
		Toplam	360	100
18	Bankaların yaptıkları işlemlerden dolayı aldıkları ücrete faiz denir.	Doğru	197	54,8
		Yanlış	143	39,7
		Fikrim Yok	20	5,5
		Toplam	360	100

Tablo 4 incelendiğinde;

- ✓ “Havale aynı bankadaki hesaplar arasındaki para transferidir” sorusuna öğrencilerin %80,2’i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %17,2’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %2,6’sı fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “Bank kart ve kredi kartlarının üzerinde 16 haneli kart numaraları mevcuttur” sorusuna öğrencilerin %91,8’i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %4,7’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %3,5’u fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

- ✓ “İnternet bankacılığı aracılığı ile kredi başvurusu yapıla bilinmektedir” sorusuna öğrencilerin %75,2’sidoğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %13,7’si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %11,1’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “SGK Türkiye’de çalışanların bağlı oldukları sosyal sağlık güvencesi kurumudur” sorusuna öğrencilerin %89,2’sidoğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %7,3’ü ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %3,5’u fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “DASK tüm konutlarda yapılması gerek zorunlu bir sigortadır” sorusuna öğrencilerin %52,5’idoğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %18,4’ü ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %29,2’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “ATM’lerden kartların dışında başka bir yöntemle para çekilememektedir” sorusuna öğrencilerin %72,3’siyanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %21,6’sı ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %6,1’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “Para basma yetkisi olan tek kuruluş Merkez Bankası’dır” sorusuna öğrencilerin %85,1’idoğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %9,6’sı ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %5,2’si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.
- ✓ “Bankaların yaptıkları işlemlerden dolayı aldıkları ücrete faiz denir” sorusuna öğrencilerin %39,7’si yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %54,8’i ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %5,5’i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Muhasebe ve Vergi Mevzuatı Sorularına Ait Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin *Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Muhasebe ve Vergi Mevzuatı Sorularına* ilişkin ifadelere katılım düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bu ifadelere verdikleri cevaplara ilişkin, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Muhasebe ve Vergi Mevzuatı Sorularına Verilen Cevaplara Ait Frekans ve Yüzde Dağılımı

Muhasebe ve Vergi Mevzuatı

	Sorular	Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
19	Bilanço belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterir.	Doğru	323	89,8
		Yanlış	19	5,2
		Fikrim Yok	18	5,0
		Toplam	360	100
20	Nakit sıkıntısı çeken bir şirket, kesinlikle zarar etmiştir.	Doğru	69	19,2
		Yanlış	236	65,6
		Fikrim Yok	55	15,2
		Toplam	360	100
21	İşletme sahip ve ortaklarının işletme üzerindeki haklarına öz sermaye denir.	Doğru	281	78,1
		Yanlış	43	12,0
		Fikrim Yok	36	9,9
		Toplam	360	100
22	Eğer bir bireyin öz sermaye hesabında 9000 ₺ ve borç hesabında 8000 ₺ varsa bu bireyin toplam varlığı 17.000 ₺'dir.	Doğru	132	36,4
		Yanlış	168	46,9
		Fikrim Yok	60	16,6
		Toplam	360	100
23	Türkiye'de KDV oranı bütün ürünlerde %15 olarak uygulanır.	Doğru	71	19,8
		Yanlış	231	64,1
		Fikrim Yok	58	16,0
		Toplam	360	100
24	Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır.	Doğru	310	86
		Yanlış	14	3,8
		Fikrim Yok	36	10,2
		Toplam	360	100
25	Bir vergi yılı 1 Ocak'ta başlayıp 31 Aralık'ta sona erer.	Doğru	288	79,9
		Yanlış	27	7,6
		Fikrim Yok	45	12,5
		Toplam	360	100
26	İşletmeler mali defterlerini yılbaşında ve yılsonunda notere onaylatmalıdır.	Doğru	243	67,6
		Yanlış	38	10,5
		Fikrim Yok	79	21,9
		Toplam	360	100

Tablo 5 incelendiğinde;

✓ “Bilanço belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterir” sorusuna öğrencilerin %89,8'i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

%5,2'si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %5'i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “Nakit sıkıntısı çeken bir şirket, kesinlikle zarar etmiştir” sorusuna öğrencilerin %65,6'sı yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %19,2'si ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %15,2'si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “İşletme sahip ve ortaklarının işletme üzerindeki haklarına öz sermaye denir” sorusuna öğrencilerin %78,1'i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %12'si ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %9,9'u fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “Eğer bir bireyin öz sermaye hesabında 9000₺ ve borç hesabında 8000₺ varsa bu bireyin toplam varlığı 17.000₺'dir” sorusuna öğrencilerin %36,4'ü doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %46,9'u ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %16,6'sı fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “Türkiye’de KDV oranı bütün ürünlerde %15 olarak uygulanır” sorusuna öğrencilerin %64,1'i yanlış olduğunu belirterek doğru cevap verirken %19,8'i ise doğru olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %16'sı fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır” sorusuna öğrencilerin %86'sı doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %3,8'i ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %10,2'si fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “Bir vergi yılı 1 Ocak'ta başlayıp 31 Aralık'ta sona erer ” sorusuna öğrencilerin %79,9'u doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %7,6'sı ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %12,5'i fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

✓ “İşletmeler mali defterlerini yılbaşında ve yılsonunda notere onaylatmalıdır” sorusuna öğrencilerin %67,6'i doğru olduğunu belirterek doğru cevap verirken %10,5'i ise yanlış olduğunu belirterek yanlış cevap vermişlerdir. Geriye kalan %21,9'u fikrinin olmadığı yönde katılım göstermiştir.

Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Matematik ve Faiz Hesaplamaları Sorularına Ait Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin *Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesinde Matematik ve Faiz Hesaplamaları Sorularına* ilişkin ifadeler

katılım düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bu ifadelere verdikleri cevaplara ilişkin, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. Matematik ve Faiz Hesaplamalarına Verilen Cevaplara Ait Frekans ve Yüzde Dağılımı

Matematik ve Faiz Hesaplamaları				
	Sorular	Seçenekler	Frekans (f)	Yüzde (%)
27	10.000₺ paranız var. Yıllık faiz oranı %10' dur. 5 yıl sonra ne kadar paranız birikir?	15.000 ₺'den fazla	83	23,0
		15.000 ₺	190	52,8
		15.000 ₺'den az	57	15,7
		Fikrim Yok	30	8,5
		Toplam	360	100
28	Ali'ye bugün 10.000₺ Ayşe'ye de 3 yıl sonra 10.000 ₺ miras kalacağını farz edin. Bu miraslara göre hangisi daha varlıklıdır.	Ali	180	50,1
		Ayşe	60	16,6
		İkisi de aynı	78	21,6
		Fikrim Yok	42	11,7
		Toplam	360	100
29	Ürünlerinde %20 indirim olan bir mağazadan 500₺'lik alışveriş yapan Ayşe kaç ₺ ödeyecektir.	300 ₺	48	13,4
		400 ₺	280	77,8
		500 ₺	25	7,0
		600 ₺	7	1,7
		Toplam	360	100
30	Konut kredisinde aylık faiz oranı %1 ise yıllık faiz oranı % kaç olacaktır.	%12'den fazla	36	9,9
		%12	248	68,8
		%12'den az	22	6,1
		Fikrim Yok	54	15,2
		Toplam	360	100

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilere yöneltilen Matematik ve Faiz Hesaplamalarına ilişkin;

✓ “10.000₺ paranız var. Yıllık faiz oranı %10' dur. 5 yıl sonra ne kadar paranız birikir?” sorusuna öğrencilerin %52,8'i doğru olarak cevap vermişlerdir.

✓ “Ali'ye bugün 10.000 ₺ Ayşe'ye de 3 yıl sonra 10.000₺ miras kalacağını farz edin. Bu miraslara göre hangisi daha varlıklıdır?” sorusuna öğrencilerin %50,1'i doğru olarak cevap vermişlerdir.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

✓ “Ürünlerinde %20 indirim olan bir mağazadan 500 ₺’lik alışveriş yapan Ayşe kaç ₺’ ödeyecektir?” sorusuna öğrencilerin %77,8’i doğru olarak cevap vermişlerdir.

✓ Konut kredisinde aylık faiz oranı %1 ise yıllık faiz oranı % kaç olacaktır?” sorusuna öğrencilerin %68,81’i doğru olarak cevap vermişlerdir.

Öğrencilerin Finansal Okuryazarlık Düzeyi

Öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit etmeye yönelik 4 ayrı kategoride yönetilen 30 soru için verilen her doğru cevabın (100/30=3,33) puanla çarpılarak her bir katılımcının 100 üzerinden puanlanması yapılmış ve Tablo 7’deki gibi kategorize edilmiştir.

Tablo 7. Puanlama Kategorisi

Puan Aralığı	Finansal Okuryazarlık Düzeyi
0,00-19,99 arası puan	Çok Kötü
20,00-39,99 arası puan	Kötü
40,00-59,99 arası puan	Orta
60,00-79,99 arası puan	İyi
80,00-100,00 arası puan	Çok İyi

Yapılan analiz sonucunda katılımcıların her birinin puan değerlerinin yer aldığı frekans (f) ve yüzde (%) değerleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Puan Kategorisine Frekans ve Yüzde Dağılımı

Finansal Okuryazarlık Düzeyi	Frekans(f)	Yüzde(%)
Çok Kötü	3	0,9
Kötü	14	3,8
Orta	98	27,2
İyi	204	56,7
Çok İyi	41	11,4
TOPLAM	360	100

Tablo 8 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin %56,7’sinin iyi, %11,4’ünün çok iyi olduğu tespit edilirken, %31,9’unun ise orta ve altında olduğu söylenebilir.

Demografik Özelliklere Göre Finansal Okuryazarlık Başarı Puanları

Araştırmada cinsiyet, bölüm ve öğrenim türüne göre öğrencilerin ortalama başarı puanları, minimum ve maksimum puan değerleri filtreleme (Select Cases) yöntemiyle hesaplanmıştır. Bu hesaplama ile ilişkin değerler Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Deneklerin Demografik Özelliklere Göre Finansal Okuryazarlık Ortalama Başarı Puanları

		Ortalama Puan	Minimum Puan	Maximum Puan
Cinsiyet	Erkek	64,59	0	100
	Kadın	68,31	0	97
Bölümler	Banka	69,52	10	100
	İktisat	68,71	43	90
	YBS	60,98	0	83
	Maliye	59,94	40	77
	İşletme	59,61	10	83
Öğrenim Türü	Birinci Öğretim	64,62	0	100
	İkinci Öğretim	70,12	27	90

Tablo 9 incelendiğinde, cinsiyete göre kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha başarılı oldukları görülmektedir. Erkek öğrencilerin doğru cevap puanları 64,59 iken bu oran bayan öğrencilerde 68,31 puandır. Bölümler bazında karşılaştırma yapıldığında Banka bölümü öğrencilerinin en fazla başarı puanına 69,52 puan ile sahip olduğu, İktisat bölümü öğrencileri 68,71 başarı puanı ile Banka öğrencilerini takip ettiği görülmektedir. Yönetim Bilişim Sistemleri bölümü öğrencileri 60,98 puan, Maliye bölüm öğrencileri 59,94 puana sahiptir. Bölümler arasında en düşük başarı puanına sahip olan 59,31 puan ile İşletme bölümüdür. Öğrenim türüne göre bakıldığında ise ikinci öğretimde okuyan öğrencileri 70,12 puanla birinci öğretimde okuyan öğrencilere göre daha başarılı olduğu görülmektedir.

Anlamlılık Analizleri

Bulgular ve yorum bölümünün son aşamasında, kredi yetkilerinin, meslekî ve kişisel bilgileri de çözümlenmeye dâhil edilmiş ve bazı karşılaştırmalar yapılmıştır.

Öğrencilerin;

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

1. Cinsiyetlerine göre **iki**
2. Öğrenim türüne göre **iki**
3. Bölümlerine göre **beş**

ayrı gurup görüşleri ele alınmıştır.

“Gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur” hipotezi **P=0,05** anlamlılık düzeyinde, ikili gruplar için “**Mann Whitney U**” testi, ikiden fazla olan gruplar için ise **Kruskal-Wallis** testi yapılmıştır.

Cinsiyete Göre Anlamlılık Analizi

Cinsiyete göre farklılık analizi için “**Mann Whitney U testi**” analizi yapılmış ve bu analiz sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 10. Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi

İfadeler	Cinsiyet	N	MeanRank	Sum Of Ranks	Mann Whitney U	Z	p
Havale aynı bankadaki hesaplar arasındaki para transferidir.	Kadın	219	165,02	34489,0	12544,00	-2,351	0,019
	Erkek	114	182,89	24507,0			
İnternet bankacılığı aracılığı ile kredi başvurusu yapıla bilinmektedir.	Kadın	219	178,36	37278,0	12673,00	1,965	0,049
	Erkek	114	162,07	21718,0			
10.000 ₺ paranız var. Yıllık faiz oranı %10’ dur. 5 yıl sonra ne kadar paranız birikir?	Kadın	219	184,24	38506,0	11445,00	-3,122	0,002
	Erkek	114	152,91	20490,0			
Ali’ye bugün 10.000 ₺ Ayşe’ye de 3 yıl sonra 10.000₺ miras kalacağımı farz edin. Bu	Kadın	219	180,76	37779,0	12171,50	-2,207	0,027
	Erkek	114	158,33	21216,5			

miraslara göre hangisi daha varlıklıdır.							
--	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 10'a ait veriler incelendiğinde finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmeye yönelik yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri açısından $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. "Bankacılık ve Sigortacılık" bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulardan anlamlı farklılığın olduğu, "Havale aynı bankadaki hesaplar arasındaki para transferidir" sorusunu kız öğrenciler daha doğru cevaplarırken "İnternet bankacılığı aracılığı ile kredi başvurusu yapıla bilinmektedir" sorusunu ise erkek öğrencilerin daha doğru cevapladığı tespit edilmiştir. Bu cevaplardan yola çıkarak kız öğrencilerin tanım ve kavramlara erkek öğrencilerden daha fazla aşina oldukları; erkek öğrencilerin ise internet bankacılığı üzerinden yapılan işlemlerde kız öğrencilere göre daha fazla bilgi sahibi oldukları sonucuna varılabilir.

Cinsiyet açısından anlamlı çıkan "Matematik ve Faiz" bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulardan anlamlı farklılığın olduğu, "10.000₺ paranız var. Yıllık faiz oranı %10' dur. 5 yıl sonra ne kadar paranız birikir?", "Ali'ye bugün 10.000₺ Ayşe'ye de 3 yıl sonra 10.000₺ miras kalacağını farz edin. Bu miraslara göre hangisi daha varlıklıdır." soruları için ise farklılığın erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha doğru cevap vermelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre temel finans matematiği hesaplamalarında ve paranın zaman değeri kavramını anlamada ve açıklamada daha iyi oldukları söylenebilir.

Eğitim Türüne Göre Anlamlılık Analizi

Eğitim türüne farklılık analizi için "Mann Whitney U Testi" analizi yapılmış ve bu analiz sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 11. Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Eğitim Türüne Göre Değişimi

İfadeler	Eğitim Türü	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	Mann Whitney U	Z	p
Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.	1.Öğretim	267	182,11	46255,0	8736,00	-	0,000
	2.Öğretim	93	143,16	12741,0			
Borsa İstanbul Türkiye'deki menkul kıymetler borsasının adıdır.	1.Öğretim	267	177,56	45101,0	9890,00	-	0,020
	2.Öğretim	93	156,12	13895,0			

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Hisse senedini getirisi faizdir.	1.Öğretim	267	178,03	45220,0	9770,00	-	0,040
	2.Öğretim	93	154,78	13775,5			
Bir malın fiyatı arttığında talep edilen miktar azalır.	1.Öğretim	267	168,80	42876,0	10491,00	-	0,042
	2.Öğretim	93	181,12	16120,0			
Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olursunuz.	1.Öğretim	267	178,54	45350,0	9641,00	-	0,028
	2.Öğretim	93	153,33	13646,0			
DASK tüm konutlarda yapılması gerek zorunlu bir sigortadır.	1.Öğretim	267	180,27	45789,5	9201,50	-	0,004
	2.Öğretim	93	148,39	13206,5			
ATM'lerden kartların dışında başka bir yöntemle para çekilememektedir.	1.Öğretim	267	165,03	41918,5	9533,50	-	0,005
	2.Öğretim	93	191,88	17077,5			
Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır.	1.Öğretim	267	175,79	44650,0	10341,00	-	0,047
	2.Öğretim	93	161,19	14346,0			
Bir vergi yılı 1 Ocak'ta başlayıp 31 Aralık'ta sona erer.	1.Öğretim	267	177,64	45120,5	9870,50	-	0,011
	2.Öğretim	93	155,90	13875,5			

Tablo 11'e ait veriler incelendiğinde finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmeye yönelik yapılan araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim türleri açısından $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

“Temel Ekonomi ve Finans” bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulardan anlamlı farklılığın olduğu, “Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.”, “Borsa İstanbul Türkiye'deki menkul kıymetler borsasının adıdır.” ve “Bir malın fiyatı arttığında talep edilen miktar azalır” sorularına ikinci öğretimde öğrenim gören öğrenciler daha doğru cevap verirken “Hisse senedini getirisi faizdir” ve “Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olursunuz” sorularına ise birinci öğretimde öğrenim gören öğrencilerin daha doğru cevap verdikleri görülmüştür.

“Bankacılık ve Sigortacılık” bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulardan anlamlı farklılığın olduğu, “DASK tüm konutlarda yapılması gerek zorunlu bir sigortadır” ve “ATM'lerden kartların dışında başka bir yöntemle para

çekilememektedir” sorularını ikinci öğrenimde eğitim gören öğrenciler daha doğru cevaplamışlardır.

“Muhasebe ve Vergi Mevzuatı” bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulardan anlamlı farklılığın olduğu, “Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır” ve “Bir vergi yılı 1 Ocak’ta başlayıp 31 Aralık’ta sona erer” sorularını ikinci öğrenimde eğitim gören öğrenciler daha doğru cevaplamışlardır.

Daha önceden açıklanan anlamlılık seviyelerinden yola çıkarak ikinci öğretimde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin birinci öğretimde okuyan öğrencilerden daha iyi olduğu sonucuna varıla bilinir.

Bölüme Göre Anlamlılık Analizi

Bölüme göre farklılık analizi için “**Kruskal-Wallis Testi**” analizi yapılmış ve bu analiz sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 12. Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Bölümlere Göre Değişimi

İfadeler	Chi-square	df	p
Tahvilin getirisi kâr payıdır.	11,911	4	0,018
2018 yılsonu açıklan enflasyon oranı %15’in altındadır.	15,070	4	0,005
Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.	14,202	4	0,007
Borsa İstanbul Türkiye’deki menkul kıymetler borsasının adıdır.	25,950	4	0,000
Bir malın fiyatı arttığında talep edilen miktar azalır.	13,047	4	0,011
Döviz, bir tasarruf aracıdır.	13,201	4	0,010
Bir şirketin tahvilini alırsanız o şirkete ortak olursunuz.	13,600	4	0,009
Havale aynı bankadaki hesaplar arasındaki para transferidir.	19,136	4	0,001
DASK tüm konutlarda yapılması gerek zorunlu bir sigortadır.	20,010	4	0,000
Bilanço belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterir.	10,776	4	0,029
Nakit sıkıntısı çeken bir şirket, kesinlikle zarar etmiştir.	15,704	4	0,003
İşletme sahip ve ortaklarının işletme üzerindeki haklarına öz sermaye denir.	14,851	4	0,005

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Türkiye’de KDV oranı bütün ürünlerde % 15 olarak uygulanır.	13,889	4	0,008
Bir vergi yılı 1 Ocak’ta başlayıp 31 Aralık’ta sona erer.	13,210	4	0,010
10.000 ₺ paranız var. Yıllık faiz oranı %10’ dur. 5 yıl sonra ne kadar paranız birikir?	15,178	4	0,004
Ali’ye bugün 10.000 ₺ Ayşe’ye de 3 yıl sonra 10.000 ₺ miras kalacağını farz edin. Bu miraslara göre hangisi daha varlıklıdır.	13,107	4	0,011

Tablo 12 yer alan sorularda öğrencilerin okudukları bölümlere göre anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi bölümden kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan Post-Hoc testi sonucunda banka bölümünde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyan öğrencilerden daha doğru cevap vermelerinden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Son yüzyılda ekonomi ve finansal piyasalar gittikçe daha karmaşık bir hal almakta ve bu durum ciddi anlamda riskleri de beraberinde getirmektedir. Bireylerin bu risklerden korunabilmeleri ve günlük finansal problemlerine çözüm bulabilmeleri ancak iyi derecede finansal okuryazar olmaları ile mümkündür. Bireylerin tasarrufları artırma, yatırım ve borç yönetimi gibi konularda sağlıklı finansal kararlar alabilmeleri için finansal okuryazarlık düzeylerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Finansal okuryazarlık kavramı toplumdaki herkes kadar üniversite öğrencileri için de önemlidir. Nitekim günümüz üniversite öğrencilerinin harç, fatura ödemek eğitim kredisi alma ve bu krediyi ihtiyaçları doğrultusunda en iyi şekilde harcamak gibi sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklarıyla birlikte finansal kararlarla öğrencilerin önünde kariyerlerini üst düzeye taşıyacak ve yönlendirecek uzun bir hayat bulunmaktadır. Üniversite öğrencilerinin bu yolda alacakları doğru finansal kararlar mikro anlamda kendilerinin makro anlamda devlet ve toplumun refah seviyesinin yükselmesine sebep olacaktır. Bu nedenle özellikle lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini yükseltecek eğitimler verilmelidir.

Araştırmada Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri tespit edilmeye çalışılmış ve öğrencilerin %56,7’sinin iyi, %11,4’ünün çok iyi olduğu tespit edilirken, %31,9’unun ise orta ve altında olduğu tespit edilmiştir.

Anket formu “Temel Ekonomi ve Finans”, “Bankacılık ve Sigortacılık”, “Muhasebe ve Vergi Mevzuatı”, “Matematik ve Faiz Hesaplamaları” gibi 4 ayrı kategorideki sorulardan oluşmaktadır. Ankette diğer kategorilere göre öğrencilerin “Bankacılık ve Sigortacılık” alanına ilişkin soruları doğru cevaplama oranı yüksek “Temel Ekonomi ve Finans” alanına ilişkin soruları doğru cevaplama oranı düşük çıkmıştır.

Çalışmada cinsiyete göre başarı durumlarına bakıldığında genel olarak bayanların erkeklere göre finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar kız öğrencilerin başarı seviyesi yüksek olsa da erkek öğrencilerin internet bankacılığı üzerinden yapılan işlemlerde ve temel finans matematiği hesaplamasında kız öğrencilere nazaran daha bilgili oldukları tespit edilmiştir.

Bölümler arasında başarı oranlarında en başarılı bölüm banka bölümü, en başarısız bölüm ise işletme bölümü olmuştur. Banka bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerine oranla daha fazla finans dersi alması bu başarıdaki en önemli etken olduğu söylenebilir.

Öğrenim türü itibarıyla başarı oranlarında ikinci öğretimde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin birinci öğretimde okuyan öğrencilerden daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinin iyi seviyede finansal okuryazar oldukları ve finansal okuryazar seviyelerinin demografik özellikleri göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık düzeyi iyi olan öğrencilerin daha çok finansa yönelik eğitim aldıkları ve güncel finansal bilgileri yakından takip ettikleri gözlemlenmiştir.

Yarınlarımızı şekillendirecek olan üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin iyi olması pozitif bir gelişmedir. Literatürdeki birçok çalışma (HeeSohn vd. 2012, Kılıç vd., 2015) öğrencilerin finansal okur yazarlık düzeyini %50’ nin altında yetersiz olarak tespit etmiştir. Yapılan çalışmada elde edilen bulgular ışığında finansal okuryazarlık düzeyinin arttığını söyleyebiliriz. Bu oranları daha yukarı taşıyabilmek için devlet, sivil toplum kuruluşları, özel sektör gibi kurum ve kuruluşların finansal eğitim faaliyetleri gerçekleştirmesi ve tüm toplumda finansal okuryazarlık konusunda farkındalık yaratması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ansong, Abraham and Gyensare, Michael Asiedu (2012), "**Determinant of University Working-Students' Financial Literacy at the University of**

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Cape Coast, Ghana".International Journal of Business and Management, Vol.7, No:9, May, pp. 126-133.

Aytekin, Sinan ve Şakir, Sakarya (21-24 Ekim 2015), **Balıkesir Üniversitesi İİBF Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlıkları ve Para Yönetimi Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, 19.Finans Sempozyumu, Çorum: HÜ, ss.81-102.

Barmakı, Nahid ve Şener, Arzu (2017), "**Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri**", Journal of Current Researches on Social Sciences, Cilt: 7, Sayı:3, ss. 67-88.

Bayazıt Hayta, Ateş (2011), **Aile Finans Sistemi İlişkileri**, Gazi Kitabevi, Ankara.

Beal, Diana J and Delpachitra, Sarath B. (2003), "**Financial Literacy among Australian University Students**", Economic Papers: A journal of applied economics and policy, Vol.22, No:1, pp.65-78.

Beal, Diana. J. and Sarath. B. Delpachitra (2003), "**Financial Literacy Among Australian University Students**", Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy, Vol.22, No:1, pp. 65-78.

Bodie, Zvi (2006), **A Note on Economic Principles and Financial Literacy**, Networks Financial Institute at India State University, NFI Policy Brief.

Chen, Haiyan and Ronald. P. Volpe (2002), "**Gender Differences in Personal Financial Literacy Among College Students**", Financial Services Review. Vol.11, No:3, pp.289-307.

Chen, Haiyang and Ronald, P. Volpe (1998), "**An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students**", Financial Services Review, Vol.7, No:2, pp. 107-128.

Contuk, Filiz Yıldız (2018), "**Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Durumunu Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği**", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ocak, ss.115-136.

Eker, Filiz (2017), **Finansal Farkındalık, Finansal Okuryazarlık ve Finansal Erişim Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma: Silifke Ticaret Ve Sanayi Odası Örneği**, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Gökmen, Habil (2012), **Finansal Okuryazarlık**, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

- Jarıwala, Harsha and Sharma, Mahendra (2011), “**Financial Literacy: A Call For An Attention**”, Conference On Inclusive & Sustainable Growth Role Of Industry, Government and Society Conference Proceedings.
- Kaderli, Yusuf; Gümüş, Umut, Tolga ve Eskici, Yasin (2016), “**Seçilmiş Ülke Örnekleriyle Finansal Okuryazarlığın Önemi ve Tasarruflar Üzerindeki Etkileri**”, Leges Hukuk Dergisi, Cilt:7, Sayı:73, ss.85-122.
- Karagöz, Yalçın (2014), **SPSS 21,1 Uygulamalı Biyoistatistik 1**. Baskı Nobel Yayınevi, Ankara
- Kılıç, Yunus; Ata, H. Ali ve Seyrek, İbrahim H. (2015), “**Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma**”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan, ss.129-150.
- Mercan, Nuray; Oyur, Emine; Altınay, Ayşenur ve Aksanyar, Yaşar (2012), “**Ekonomi Okur Yazarlığına Yönelik Ampirik Bir Araştırma**”, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, ss. 109-118.
- OECD INFE (2011), “**Measuring Financial Literacy: Core Questionnaire in Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for conducting an Internationally Comparable Survey of Financial literacy**”, Paris: OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/44/53/49319977.pdf> (10.04.2019).
- Orton, Larry (2007), “**Financial Literacy: Lessons from International Experience**”, CPRN Research Report.
- PACFL (2008), **President’s Advisory Council on Financial Literacy**, Annual Report To the President.
- Sohn, Sang-Hee; JOO, So-Hyun; GRABLE, John E.; LEE, Seonglim ve KİM, Minjeung (2012), “**Adolescents’ Financial Literacy: The Role Of Financial Socialization Agents, Financial Experiences, And Money Attitudes In Shaping Financial Literacy Among South Korean Youth**”, Journal of Adolescence, No:35, pp. 969-980.
- Şamiloğlu, Famil; Kahraman, Yunus Emre ve Hamil, Bağcı (2016), “**Finansal Okuryazarlık Araştırması: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama**”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Sayı: 30, ss.308-318.
- Teb-Boğaziçi Üniversitesi (2014), **Türkiye’de Finansal Erişim ve Okuryazarlık**, İstanbul.

Ö.Arslan Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık Düzeyinin...

Tetik, Nevzat (2019), “**Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi: İnönü Üniversitesi Örneği**”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:3, ss.2755-2774.

Tuna, Gülten ve Mehmet, Onur Ulu (2016), “**Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma**”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi ICAFR16 Özel Sayısı, Cilt:16, ss.128-141.

Widdowson, Doug and Ailwood, Kim (2007), “**Financial Literacy and Its Role in Promoting a Sound Financial System, Reserve Bank of New Zealand Bulletin**”, Vol.70, No:2, pp.37-47.

<https://kemaldoymus.files.wordpress.com> (10.04.2019)

İşyeri Arkadaşlığı, Mesleki Tatmin, İş Stresi İlişkisi: Bir Alan Araştırması ¹

İsmail BAKAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
ibakan63@hotmail.com

Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-8644-8778>

Mustafa Tuncer OKUMUŞ

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı
mtokumus@hotmail.com

Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-6495-3252>

Merve Rabia KUTLUK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı
kutlukmerve@gmail.com

Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0003-0926-5892>

Öz

İşyeri arkadaşlıkları, çalışanların bugünün modern iş dünyasında mesleklerini yerine getirmelerinde ihtiyaç duydukları önemli bir kavram olarak görülmektedir. İşyerlerinde geniş arkadaş ağına sahip çalışanlar tarafından algılanan tatmin düzeyinin daha yüksek olduğuna inanılmaktadır. Mesleki tatmin düzeyi ile çalışanın yaşadığı iş stresi arasında da bir ilişki olduğu kabul edilir. Bu çalışmada, Malatya'da faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarının çalışanları üzerinde yapılan bir alan araştırması ile işyeri arkadaşlığının mesleki tatmin üzerindeki ve mesleki tatminin iş stresi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma verileri, anket tekniği kullanılarak 192 kişiden elde edilmiştir. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analiz kapsamında frekans, güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Özel eğitim kurumlarında çalışanların işyerinde arkadaşlık düzeylerinin mesleki tatmin düzeyini artırdığı

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 22.04.2020 / 28.04.2020

Künye Bilgisi: Bakan, İ.; Okumuş, M.T. ve Kutluk, M.R. (2020). İşyeri Arkadaşlığı, Mesleki Tatmin, İş Stresi İlişkisi: Bir Alan Araştırması. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 258-273. DOI: 10.33437/ksusbd.725311

ve mesleki tatminin artması durumunda iş stresinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Arkadaşlığı, Mesleki Tatmin, İş Stresi.

The Relationship between Workplace Friendship, Compassion Satisfaction and Job Stress: A Field Study

Abstract

Workplace friendships are seen as an important concept that employees need in fulfilling their professions in today's modern business world. It is believed that the level of satisfaction perceived by friends and employees with wide network of friends in their workplaces has increased. It is anticipated that it decreases the work stress experienced by the employee in the increase in the level of professional satisfaction. In this study, the effect of workplace friendship on professional satisfaction and the effect of professional satisfaction on job stress were investigated with the employees of private education institutions operating in Malatya. The research data were obtained from 192 people working in private educational institutions operating in Malatya using the survey technique. The data were analyzed with SPSS program. Within the scope of the analysis, frequency, reliability, correlation and regression analysis were performed. According to the results of the analysis; it has been concluded that workplace friendship levels of employees of private educational institutions increase the level of professional satisfaction and in case of increased professional satisfaction, work stress decreases.

Keywords: Workplace Friendship, Compassion Satisfaction, Job Stress.

GİRİŞ

Çalışanlar görevlerini yerine getirirken işyerinde bulunan diğer işgörenlerle gerek iş yaparken gerekse boş zamanlarında iletişim kurarak paylaşımlarda bulunmaktadır. Bu durum çalışanlar arasında işyeri arkadaşlığı olarak adlandırılmaktadır. İşyeri arkadaşlıklarında romantik ilişkilerden farklı olarak duygusal bağlılık vardır. İşyeri arkadaşlıkları gelişerek büyümekte olup gelişimlerinin doğası diğer ilişkilerden farklıdır. Arkadaşlıklar isteğe bağlıdır ve kişisel odaklıdır (Sias ve Cahill, 1998:275). Çalışanların işyeri arkadaşlıkları örgütleri ile uyumu artırıcı ve hızlandırıcı etki oluşturabilmektedir (Alparslan vd.,

2015:188). Çalışanların işyeri arkadaşlıklarında demografik değişkenlerden daha çok, birlikte çalışılan birim etkili olmaktadır (Şahinbaş ve Eriğüç, 2019:1219). İşyeri arkadaşlıkları sayesinde çalışanların karşılaştıkları güçlüklerle baş edebilmeleri daha kolay hale gelebilmekte ya da tam tersi durumda daha da güçleşmektedir. Genel olarak hizmet sektöründe ve özel gereksinimli veya özel eğitime ihtiyacı bulunan bireylere yönelik hizmet veren kurumlarda görev yapan çalışanlar, çalışma şartlarına bağlı olarak birçok güçlükle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu kurumlarda çalışanlar hem özel bir alanda hizmet üretirken yaşadıkları fiziki ve psikolojik güçlükler, hem de iş ortamlarından kaynaklanan bir takım örgütsel zorluklarla baş etmek durumunda kalabilmektedirler. Hizmet verdikleri kişilerin fiziksel ya da zihinsel gereksinimlerinden kaynaklanan yardım davranışları sırasında çalışanlar hem mesleklerini icra etmekte hem de işlerinin gereği olarak yardımcı oldukları bireylere mesleki ilgi, hizmet ve şefkat davranışı göstermeleri gerekmektedir. Bunun sonucunda da işgörenlerde mesleklerini yaparken yaşadıkları olumlu mesleki duygular ortaya çıkmaktadır.

Mesleki tatmin profesyonel yaşam kalitesini pozitif olarak etkileyen bir öncül durumundadır. Birisinin işini yapmanın hem olumlu hem de olumsuz yönleri, profesyonel yaşam kalitesini etkilemektedir. Profesyonel yaşam kalitesi, kişinin yardım eden kişi olarak yaptığı çalışmalarla ilgili hissettiği kalitedir. Hizmet eden çalışanlar; sağlık uzmanları, sosyal hizmet çalışanları, öğretmenler, avukatlar, polis memurları, itfaiyeciler, din adamları, havayolu ve diğer ulaşım personeli, afet bölgesi temizlik ekiplerinde çalışanlar ve etkinlik sırasında veya sonrasında yardım sunan diğer kişiler olabilirler (Stamm, 2010:8). Hizmet alan bireyler bir süre sonra değişse dahi uzun süreler boyunca karşı karşıya kaldıkları durumlar çalışanların profesyonel yaşam kalitesini ve mesleki tatmin düzeylerini etkileyebilmektedir.

İşyeri birçok stres kaynağının bulunduğu bir ortamdır. İşyerlerinde yaşanan stres, hem toplumsal hem de işin kendisinden kaynaklanan boyutlara sahiptir. Bir işyerinde bulunan çalışanların bir bölümü benzer koşullardan daha az etkilenirken bir bölümü de daha fazla olumsuz etkilenebilmektedir (Aktaş, 2001:26).

İşgörenlerin sahip oldukları arkadaşlık düzeylerinin mesleklerini uygularken algıladıkları mesleki tatmin düzeyini de etkileyeceği öngörülmektedir ve bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışanların mesleklerini yerine getirirken karşı karşıya kaldıkları durumların ve kurum içerisinde çalışma şartlarından kaynaklanan güçlüklerin işgörende strese sebep olabildiği bilinmektedir. Mesleki tatmin düzeyinin iş stresi üzerinde etkisi olup olmadığı ve eğer varsa yönü ve etki düzeyi ise bu çalışmada ele alınan diğer bir konudur. Dolayısıyla, yapılan bu çalışmada, özel eğitim kurumlarında görev yapan

çalışanlarda işyeri arkadaşlığının mesleki tatmin ve mesleki tatminin de iş stresi üzerindeki etkisi incelenmektedir.

İŞYERİ ARKADAŞLIĞI

İnsanlar arkadaşına ihtiyaç duyarlar. Arkadaşlık insanların manevi sağlığına dayanak noktası oluşturur. Arkadaşlar birbirlerine sevgi ve ilgi gösterirler. İnsanlar dostluğun güvenli alanında kendisini tanımaya başlar ve kendi isteklerini takip etmek için güven ve destek kazanırlar (Dobel, 2001:145). İşyeri arkadaşlığı, romantizmi dışlayan yollarla sadece tanıdıklığın ötesine geçen, işyerindeki insanlar arasında karşılıklı bağlılık, güven ve paylaşılan değerler ya da çıkarlar gerektiren bir kavramdır. İşyeri arkadaşlıkları bazen belirli iş alanlarıyla veya işle ilgili boş zamanlarla sınırlı olabilir (Berman vd., 2002:217). İşyerinde arkadaşlığı anlamak örgüt düzeyinde önemli bir bakış açısı oluşturmaktadır (Mao, 2006:1819). İşyeri arkadaşlığı; sosyal destek algısı oluştururken kendilerine, çalışma arkadaşlarına ve çalıştıkları örgüte güven duygusunun gelişmesini sağlamaktadır. İş görenlerin işyerindeki yakın arkadaşlıkları mutluluk ve motivasyon kaynağı olarak gördükleri, araştırmacılarca ifade edilmektedir (Alparslan vd., 2015:176).

İş yeri arkadaşlıklarının başlatılması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi için iletişim çok önemlidir, çünkü iletişim ilişkinin kendisini oluşturur. İşyeri arkadaşlığının gelişimi için kişilik, ortak görevler, bilgi iletişim teknolojileri ve yüz yüze iletişim gibi iletişim kanallarını kullanma sıklığı işyeri arkadaşlığını olumlu olarak etkilemektedir (Sias vd., 2012:258). Bandura'nın sosyal öğrenme teorisine göre, yüksek işyeri arkadaşlık ortamlarını genellikle başkalarını destekleme ve bilgi paylaşımı oluşturmaktadır (Chang vd., 2016:260). Arkadaşlık ağları formel organizasyon vasıtasıyla ortaya çıkar ve çalışanların formel organizasyonla olan günlük birlikteliğinin bir parçasıdır (Riordan ve Griffeth, 1995:143; Morrison, 2009:1). İşyeri arkadaşlık ağı büyüklüğünün duygusal destek, güven, minnet duygusu ve görev performansı üzerinde önemli etkileri vardır. Çalışanlar daha fazla işyeri arkadaşına sahip oldukları zaman daha fazla duygusal destek ve güven yaşarlar (Methot, 2016:325). Arkadaşlık ilişkileri; kişilik problemleri, rahatsız edici yaşam olayları, çatışmalar, beklentiler, ihanet ve terfi etme sebepleri ile bozulabilmektedir. İşyeri arkadaşlığının bozulması duygusal stres ve performansta azalma gibi sonuçlar oluşturabilmektedir (Sias vd., 2004).

MESLEKİ TATMİN

Compassion satisfaction kavramı için Türkiye'de yapılmış olan çalışmalarda eşduyum memnuniyeti, merhamet memnuniyeti ve mesleki tatmin ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir (Yeşil vd., 2010; Hiçdurmaz ve İnci, 2015; Bozgeyikli, 2016; Yılmaz ve Üstün, 2018). Kavramın Türkçe karşılığı ile ilgili

olarak literatürde ortak bir dil oluşmadığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışmada mesleki tatmin ifadesi tercih edilmiştir.

Stamm (2010) tarafından geliştirilen bir terim olan mesleki tatmin, (compassion satisfaction) çalışanın kendi mesleği veya işiyle ilgili bir alanda yardıma ihtiyacı olan bir başka kişiye yardım etmesi sonucunda duyduğu tatmin ve memnuniyet duygusu (Conrad ve Kellar-Guenther, 2006:1073-1074; Karakaş, 2016:2744), birisine yardım eden kişinin işlerini iyi yapmaktan aldığı haz ve başkalarının iyiliğine katkıda bulunma kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Harr, 2013:74). Mesleki tatmin aynı zamanda akut hasta veya travmatize olmuş kişilerle çalışmanın olumsuz yönlerini “dengelemeye” yardımcı olan yardımseverliğin olumlu bir yönüdür (Hooper vd., 2010:422). Bireyin hizmet ettiği kişilere uzun süreli şefkat göstermesi kişide bir mesleki tatmin duygusu oluşturabilmektedir (Alkema vd., 2008:104). İşini etkili bir şekilde yapabilmekten kaynaklanan haz alma (Stamm, 2005, akt., Craig ve Sprang, 2010:322) ve yardım etme kabiliyetine dair olumlu duygular olan mesleki tatmin iş yaşam kalitesi ile ilgili bir kavramdır (Wagaman vd., 2015:203).

İşyeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı ve sıkı arkadaşlık olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İşyeri arkadaşlığı açısından güçlü olan bireyin mesleki tatmin düzeyinin de yüksek olacağı varsayımından hareketle araştırmanın birinci ve ikinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H1. İşyeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler.

H2. İşyeri arkadaşlığının sıkı arkadaşlık boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler.

İŞ STRESİ

Stres, bir kişinin tehdit edici olarak algıladığı çeşitli durumlara bir tepkisi olup insanların stresörlere (çevrelerindeki baskı, talepler ve değişiklikler) verdiği olumsuz duygusal ve fiziksel reaksiyonların birleşimidir. Verilen tepki kişisel sağlığın ve örgütsel etkinliğin bozulmasına sebep olabilmektedir. Kontrol edilemeyen stres, üretkenlik ve yenilikçiliği etkileyeceğinden stresini yönetemeyen çalışanlar kuruluş için bir maliyet oluşturmaktadır. Kurumlar tarafından ise stresin çalışanın yaşam tarzı, psikolojik yapısı ve kişiliği nedeniyle bireysel bir problem olarak görülme eğilimi vardır. Çalışanlar ise stresli çalışma ortamlarında aşırı talepler, zayıf yönetim veya çelişkili talepler sonuçlarıyla karşılaşabilmektedirler. Stres, modern işyerinde ciddi bir sorun oluşturmaktadır. İş stresi; iş güvenliği, zaman sınırlaması, iş yoğunluğu, yönetici ve/veya iş arkadaşı olumsuzluğu ve işyeri güvenliği gibi nedenlerle ortaya çıkabilmektedir (Speegle, 2013:283).

Stresörler; işin özellikleri ve şartları; kuruluşun yapısı, iklimi ve bilgi akışı ile ilgili şartlar; rolle ilgili faktörler; işyeri ilişkileri; algılanan kariyer gelişimi ve dış taahhütler ile sorumluluklar olmak üzere altı kategoride ifade edilebilir (Parker ve DeCotiis, 1983:165). İş stresi, işten ayrılma niyeti ve devamsızlık gibi sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Gupta ve Beehr, 1979). Literatürde stres ve mesleki tatminle ilgili araştırmaların olduğu görülmektedir. Severn vd. (2012) yaptıkları çalışmada mesleki stres ile mesleki tatmin arasında anlamlı bir ilişki bulamadıklarını belirtmişlerdir. Li vd., (2014) ve Meyer vd. (2015) ise yaptıkları çalışmada, yüksek düzeyde strese maruz kalanların mesleki tatminlerinin düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan bu çalışmada ise mesleki tatmin ile iş stresi arasında ilişki olup olmadığı, şayet ilişki bulunmakta ise mesleki tatminin iş stresini ne düzeyde etkilediği sorusuna cevap aranmıştır. Bu sorunun cevabını bulmak için araştırmanın üçünü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H3. Mesleki tatmin, iş stresini olumsuz etkiler.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada, nicel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın veri toplama sürecinde anket tekniğinden yararlanılmıştır. Veri toplama öncesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 02.04.2019 tarih 2020/9 toplantı sayı ve 2 nolu kararı ile etik kurul kararı alınmıştır.

İşyeri arkadaşlığı değişkeni Nielsen vd. (2000) tarafından kullanılan iki boyutlu ölçek ile ölçümlenmiştir. Boyutlardan birisi “arkadaşlık fırsatı” boyutu olup “İş arkadaşlarımı tanımak için fırsatım var” ve “İş yerimde yakın dostluklar geliştirme fırsatım var” şeklindeki 6 önerme ile ölçümlenmektedir. Diğer boyut ise “sıkı arkadaşlık” boyutu olup “İş yerinde güçlü arkadaşlıklar kurduğum” ve “İş yerinde insanlara güvenebilirim (sır verebilirim)” şeklindeki 6 önermeden oluşmaktadır.

Mesleki tatmin değişkeni, iş yaşam kalitesi ölçeğinin (Professional Quality Of Life Scale) bir boyutu olup, Stamm (2010) tarafından geliştirilmiş ve Yeşil vd. (2010) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması yapılmış olan ölçek kullanılarak ölçümlenmiştir. Mesleki tatmin, “İşimi seviyorum” ve “İnsanlara yardım edebiliyorum olmaktan memnun oluyorum” şeklinde sorulardan oluşan 10 önerme ile ölçümlenmiştir. Mesleki tatmin ölçeği ile çalışanın kendi mesleği veya işiyle ilgili bir alanda yardıma ihtiyacı olan bir başka kişiye yardım etmesi sonucunda duyduğu tatmin ve memnuniyet duygusu ölçümlenmektedir (Bozgeyikli, 2016:98). Güvenilirlik düzeyi, Yeşil vd. (2010)’nin yapmış olduğu çalışmada 0.819 ve Bozgeyikli (2016)’nin özel öğretim kurum öğretmenlerine yönelik yaptığı çalışmada 0.850 olarak bulunmuştur. Benzer şekilde bu çalışmada da 0.889 olarak bulunmuştur.

İş stresi ölçeği, Crank vd. (1995) tarafından geliştirilen ve Lambert vd. (2006)'nin çalışmalarında kullandıkları "İşteyken genellikle çok fazla baskı altındayım" ve "İşteyken sık sık gergin veya sinirli hissediyorum" şeklinde sorulardan oluşan 5 önerme ile ölçümlenmiştir. Ankette her bir ifade için "1.Kesinlikle Katılmıyorum", "2.Katılmıyorum", "3.Kararsızım", "4.Katılıyorum" ve "5.Kesinlikle Katılıyorum" dan oluşan 5 aşamalı Likert ölçeği ile değerlendirme yapılmıştır.

Toplanan veriler SPSS 21 istatistik paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle anketler güvenilirlik testine tabi tutulmuş, Cronbach's alfa güvenilirlik katsayısı bulunmuştur. Daha sonra kişisel tanımlayıcı istatistikler ortaya konulmuştur. Korelasyon testi ile önermeler arasındaki ilişki düzeyi ve yönü belirlenmiş, regresyon analizi ile hipotezler test edilmiştir. Analiz sonuçları tablolar halinde sunulup raporlanmış ve ortaya çıkan bulgular yorumlanarak çalışmanın sonucu ortaya konulmuştur.

Araştırma Modeli

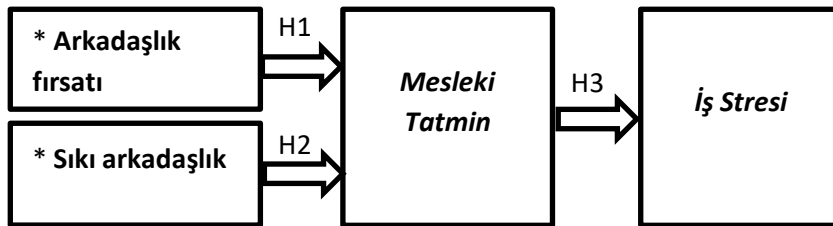
Çalışmada işyeri arkadaşlığı ile mesleki tatmin ve mesleki tatmin ile iş stresi arasındaki ilişki ve etki düzeyi araştırılmıştır. Araştırma hipotezleri şu şekilde oluşmuştur:

H1. İşyeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler.

H2. İşyeri arkadaşlığının sıkı arkadaşlık boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler.

H3. Mesleki tatmin, iş stresini olumsuz etkiler.

Ortaya konulan hipotezlere göre araştırma modeli Şekil 1'de görüldüğü şekliyle oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Malatya’da faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarında görev yapan çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem sayısının belirlenmesinde basit tesadüfi örneklem yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, 200 özel eğitim kurum çalışanı örneklem olarak seçilip anket uygulanmış ve 192 kişiden elde edilen analizlerde kullanılabilir nitelikteki anketlerle çalışma tamamlanmıştır.

Araştırmanın Güvenilirliği

Ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde Cronbach’s Alfa kullanılmıştır. Literatüre göre alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) ise ölçek güvenilir kabul edilmektedir. 0,80 ile 1 aralığında çıkan alfa katsayıları yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Araştırma değişkenleri ile ilgili soru sayıları ve ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin Cronbach’s alfa değerleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Güvenilirlik Tablosu

Değişkenler	Önerme Sayısı	Cronbach’s Alfa
İşyeri Arkadaşlığı- arkadaşlık fırsatı	6	0,853
İşyeri Arkadaşlığı- sıkı arkadaşlık	6	0,868
Mesleki tatmin	10	0,889
İş stresi	5	0,873

Yapılmış olan çalışmada Cronbach’s alfa güvenilirlik değerlerine bakıldığında; işyeri arkadaşlığı-arkadaşlık fırsatı 0,853, işyeri arkadaşlığı-sıkı arkadaşlık 0,868, mesleki tatmin 0,889 ve iş stresi 0,873 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, tüm değişkenlerin yüksek derecede güvenilir bir şekilde ölçümlendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE İLGİLİ TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Çalışanların demografik özellikleri ile ilgili araştırma sonuçları incelendiğinde, katılımcıların %28,1’inin erkek, %71,9’unun kadın olduğu görülmektedir. Medeni durum açısından bakıldığında, %72,1’inin bekar ve

%27,9'unun evli olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %71,4'ünün 20-30 yaş arası, %17,2'sinin 31-40 yaş arası, %4,2'sinin 41-50 yaş arası, %7,3'ünün 51 yaş ve üstünde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların öğrenim durumu incelendiğinde; %2,6'sı ön lisans, %88,9'u lisans, %6,3'ü yüksek lisans ve %2,1'i doktora seviyesindedir. Mesleki kıdem yılına bakıldığında %72,3'ünün 1-5 yıl arası, %11,7'sinin 6-10 yıl arası, %10,6'sının 11-15 yıl arası ve %5,3'ünün 16-20 yıl arası meslekte hizmet ettikleri görülmektedir. Aylık gelirleri ile ilgili olarak; %38,9'unun 2500 TL veya daha düşük, %24,5'inin 2501-3000TL arası, %21,3'ünün 3001-4000TL arası, %5,3'ünün 4001-5000TL arası, %10,1'inin 5001 TL ve üzeri olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

<i>Genel Bilgiler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Genel Bilgiler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	138	71,9	Bekar	137	72,1
Erkek	54	28,1	Evli	53	27,9
Toplam	192	100	Toplam	190	100
Yaş			Öğrenim Durumu		
20 – 30 arası	137	71,4	Ön Lisans	5	2,6
31 – 40 arası	33	17,2	Lisans	169	88,9
41 – 50 arası	8	4,2	Yüksek lisans	12	6,3
51 ve üzeri	14	7,3	Doktora	4	2,1
Toplam	192	100	Toplam	190	100
Mesleki Kıdem Yılı			Aylık Gelir		
1- 5 yıl arası	136	72,3	2500 TL veya düşük	73	38,9
6 - 10 yıl arası	22	11,7	2501 – 3000 TL	46	24,5
11- 15 yıl arası	20	10,6	3001- 4000 TL arası	40	21,3
16 – 20 yıl arası	10	5,3	4001 – 5000 TL	10	5,3
21 yıl ve üzeri	0		5001 ve üzeri	19	10,1
Toplam	188	100	Toplam	188	100

*Not: Tablolarda bazı sorulara yanıt vermeyen kişiler olduğundan toplam sayıların bir kısmı 192'nin altındadır.

DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİ BAZINDA BULGULAR

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi iki veya daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığı, varsa ilişkinin yönü ve şiddetini hesaplamak için kullanılır. Çalışmada işyeri arkadaşlığı ile mesleki tatmin arasında ve mesleki tatmin ile iş stresi değişkenleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığını ve ilişkinin yönünü araştırmak için korelasyon testinden yararlanılmıştır. Tablo 1’de soru sayıları verilmiş olan değişkenler SPSS’te "ortalama hesaplama- compute mean" seçeneği kullanılarak tek değişken haline dönüştürülmüştür.

Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Bu katsayı +1 değerine yakın ise iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki, -1 değerine yakın ise iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Katsayı 0-0,3 arasında değerler alıyorsa ilişkinin zayıf, 0,3-0,7 arasında değerler alıyorsa ilişkinin orta, 0,7-1 arasında değerler alıyorsa ilişkinin kuvvetli olduğu yorumu yapılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2016:264). Elde edilen verilere göre değişkenler arasında orta kuvvette korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerine Yönelik Korelasyon Analizi

<i>Değişken</i>	1	2	3	4
1. İş arkadaşlığı – arkadaşlık fırsatı	1			
2. İş arkadaşlığı – sıkı arkadaşlık	,668**	1		
3. Mesleki tatmin	,359**	,286**	1	
4. İş stresi	-,476**	-,487**	-,330**	1

Not: ** $p \leq 0.01$

Araştırma değişkenlerinden, iş arkadaşlığının iki alt boyutu olan arkadaşlık fırsatı ($,359^{**}$) ve sıkı arkadaşlık ($,286^{**}$) ile mesleki tatmin arasında pozitif yönlü, mesleki tatmin ile iş stresi ($-,330^{**}$) arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgular araştırma hipotezlerini doğrular yöndedir.

Regresyon Analizi

Tablo 4. İşyeri arkadaşlığının (arkadaşlık fırsatı ve sıkı arkadaşlık) mesleki tatmin üzerindeki etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	Beta	t	p
Arkadaşlık fırsatı	,302	3,322	,001
Sıkı arkadaşlık	,085	,940	,348

Düzeltilmiş R²: ,123 F: 14,308 p: ,000

“H1. İşyeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler” hipotezi test etmek için yapılmış olan basit doğrusal regresyon modeli anlamlı olup (F=14,308; p<0.01), işyeri arkadaşlığı mesleki tatmindeki değişimin %12,3’ünü açıklamaktadır. Elde edilen bulgulara göre iş yeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı boyutu arttıkça mesleki tatmin artmaktadır. Bu bulgular ışığında araştırmanın birinci hipotezi (H1) desteklenmektedir.

“H2. İşyeri arkadaşlığının sıkı arkadaşlık boyutu mesleki tatmini olumlu olarak etkiler” hipotezini test etmek için yapılmış olan basit doğrusal regresyon modelinden elde edilen bulgulara göre araştırmanın ikinci hipotezi (H2) desteklenmemektedir.

Tablo 5. Mesleki tatminin iş stresi üzerindeki etkisine yönelik regresyon analizi

<i>Değişken</i>	<i>Düzeltilmiş R²</i>	F	Beta	t	p
Mesleki tatmin	,104	22,799	-,330	-4,775	,000

“H3. Mesleki tatmin, iş stresini olumsuz etkiler” hipotezini test etmek için yapılmış olan basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu (F=22,799; p<0.01) ve mesleki tatminin iş stresindeki değişimin %10,4’ünü açıkladığı görülmektedir. İlişkinin yönünün negatif (-,330) olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre mesleki tatmin arttıkça iş stresi azalmaktadır. Bu bulgular ışığında araştırmanın ikinci hipotezi (H3) desteklenmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanlar sosyal varlıklardır ve başka insanlarla iletişim kurma, birlikte hareket etme, birlikte bir şeyleri paylaşma gibi sosyal davranışlar gösterirler. Bu davranışlar içerisinde başka insanlarla arkadaş olma en özel olanlardan birisidir. Sosyal ortamda var olan arkadaşlıklara ilave olarak insanlar çalıştıkları işyerlerinde de kendilerine yakın hissettikleri ve güvendikleri insanlarla arkadaşlıklar oluşturur ve hatta buna birey olarak ihtiyaç duyarlar. Bu arkadaşlıklar çalışanların duygusal olarak birbirlerini desteklemelerini sağlar ve sonuçta daha iyi performans göstermelerine ya da karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkmalarına yardımcı olur. Arkadaşlık ağının genişliği de bu duruma katkı sağlayabilmektedir.

İnsanlar yaptıkları işlerin karşılığında bir gelir elde etmekle birlikte yaptıkları işi sevmeleri, kendilerini işleriyle özdeşleştirmeleri sonucu bir tatmin duygusu yaşayabilmektedirler. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren çalışanların sundukları profesyonel hizmet esnasında mesleki tatmin duygusu oluşabilmektedir. Toplumumuzda özellikle öğretmenlerin, öğrencilerini yetiştirdikten yıllar sonra başarılarını gördüklerinde mutlu oldukları ve onlarla gurur duydukları bilinen bir gerçektir. Bu durum, kişinin mesleği ile ilgili vermiş olduğu hizmetin neticesinde kişide oluşan mesleki tatmin durumu olarak ifade edilmektedir. Benzer durum profesyonel meslek (avukatlık, doktorluk vb.) icra eden diğer meslek mensupları için de geçerlidir. Malatya'da yapılan bu çalışmada, özel eğitim kurumlarında görev yapan kişiler yönü ile konu ele alınmıştır. İşyeri arkadaşlığı boyutlarından arkadaşlık fırsatı (,359**) ve sıkı arkadaşlık (,286**) ile mesleki tatmin arasında pozitif yönlü ilişki olduğu, işyeri arkadaşlığının mesleki tatmindeki değişimin %12,3'ünü açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgular eşliğinde işyeri arkadaşlığının mesleki tatmini pozitif yönlü olarak etkilediği ve işyeri arkadaşlığının arkadaşlık fırsatı seviyesi arttıkça mesleki tatminin artmasına katkı sağladığı ifade edilebilir.

Stres kişilerin karşı karşıya kaldıkları zorluklara gösterdikleri psikolojik ve fizyolojik tepki ile ilgilidir. Çalışanları rahatsız edecek boyutlara ulaşmamak kaydı ile bir miktar stresin faydalı olduğu bilinmektedir. Fakat stres düzeyi çalışanları rahatsız edecek boyutlara ulaşırsa çalışanlarda psikolojik ve fizyolojik tepkiler oluşmasına sebep olmakta bu durum da çalışan performansına olumsuz olarak yansımaktadır. Dolayısıyla hem çalışan hem de işletme işten ayrılmaya kadar varabilen kayıplarla karşı karşıya kalınabilmektedir. İşletme içerisinde çalışanların yaşadığı mesleki tatminin iş stresine etki edeceği hipotezi ile yapılan araştırmada mesleki tatmin ile iş stresi (-,330**) arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu ve mesleki tatminin iş stresindeki değişimin %10,4'ünü açıkladığı bulgusu elde edilmiştir. Mesleki tatmin düzeyi arttıkça iş stresinin azaldığı bu bulgulara göre ifade edilebilir. Li vd., (2014) ve Meyer vd. (2015)'nin yaptıkları

çalışmada, yüksek düzeyde strese maruz kalanların mesleki tatminlerinin düştüğü sonucuna ulaştıkları çalışma ile benzer sonuca ulaşılmıştır. Bu çalışmalara tersinden bakışla mesleki tatminleri artanların stres düzeyleri düşmektedir.

Araştırmanın il olarak sadece Malatya’da uygulanmış olması ve özel eğitim kurumları ile kısıtlanmış olması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Hizmet sektöründeki diğer mesleklerde de çalışmanın yenilenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. İl ve mesleki çeşitliliğe gidilerek ayrıca daha büyük bir evrenden seçilen örneklem sayısı ile yapılacak olan gelecekteki çalışmaların bu sınırlılıkları azaltacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma bulgularına göre, hizmet sektöründe görev yapan çalışanların mesleki tatminlerinin artırılması için işyerinde arkadaşlık ilişkilerinin güçlendirileceği çalışma ortamının hazırlanması ve hatta bireyler arasındaki formel ilişkilerin yanısıra informal ilişkilerin de yönetilmesi önerilmektedir. Mesleki tatminin artması, çalışanın iş stresini azalttığı için, kontrol edilemeyen stresin oluşturduğu negatif sonuçların minimize edilmesi açısından da mesleki tatmini artırıcı çabalara girişilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Aliye Mavili (2001), “**Bir kamu kuruluşunun üst düzey yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Vol:56, No:04, ss. 25-42.
- Alkema, Karen; Linton, Jeremy. M. ve Davies, Randall (2008), “**A study of the relationship between self-care, compassion satisfaction, compassion fatigue, and burnout among hospice professionals**”, Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care, Vol:4, No:2, ss. 101-119.
- Alparslan, Ali Murat; Çiçek, Hüseyin ve Soydemir, Salih (2015), “**Birey-örgüt uyumunu güçlendiren öncül: işyeri arkadaşlığı**”, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol:15, No:32, ss. 175-194.
- Berman, Evan M.; West, Jonathan P. ve Richter, Maurice N. (2002), “**Workplace relations: Friendship patterns and consequences (according to managers)**”, Public Administration Review, Vol:62, No:2, ss. 217-230.
- Bozgeyikli, Hasan (2016), “**Özel Eğitim Öğretmenlerinin Çalışma Yaşamı Kalitelerinin Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi**”, Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, Vol:2, No:1, ss. 94-110.

- Chang, Huo-Tsan; Chou, Yu-Jia; Liou, Jia-Wen ve Tu, Yi-Ting (2016), “**The effects of perfectionism on innovative behavior and job burnout: Team workplace friendship as a moderator**”, Personality and Individual Differences, Vol: 96, ss. 260-265.
- Conrad, David ve Kellar-Guenther, Yvonne (2006), “**Compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction among Colorado child protection workers**”, Child abuse & neglect, Vol: 30, No:10, ss. 1071-1080.
- Craig, Carlton D. ve Sprang, Ginny (2010), “**Compassion satisfaction, compassion fatigue, and burnout in a national sample of trauma treatment therapists**”, Anxiety, Stress, & Coping, Vol:23, No:3, ss. 319-339.
- Dobel, J. Patrick (2001), “**Can Public Leaders Have Friends?**”, Public integrity, Vol: 3, No: 2, ss.145-158.
- Gupta, Nina ve Beehr, Terry A. (1979), “**Job stress and employee behaviors**”, Organizational behavior and human performance, Vol: 23, No: 3, ss. 373-387.
- Gürbüz, Sait ve Şahin, Faruk (2016), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Harr, Cynthia (2013), “**Promoting Workplace Health by Diminishing the Negative Impact of Compassion Fatigue and Increasing Compassion Satisfaction**”, Social Work & Christianity, Vol: 40, No: 1, ss. 71-88.
- Hiçdurmaz, Duygu ve İnci, Figen Arı (2015), “**Eşduyum yorgunluğu: tanımı, nedenleri ve önlenmesi**”, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, Vol:7, No:3, ss. 295-303.
- Hooper, Crystal; Craig, Janet; Janvrin, David. R.; Wetsel, Margaret A. ve Reimels, Elanie (2010), “**Compassion satisfaction, burnout, and compassion fatigue among emergency nurses compared with nurses in other selected inpatient specialties**”, Journal of emergency nursing, Vol:36, No:5, ss. 420-427.
- Karakaş, Ahmet Canan (2016), “**Belediye çalışanlarında sabır tutumunun yaşam kalitesi üzerine etkisi (Sakarya İli Örneği)**”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Vol:5, No:8, ss. 2742-2757.
- Lambert, Eric G.; Hogan, Nancy L.; Camp, Scott D. ve Ventura, Lois A. (2006), “**The impact of work–family conflict on correctional staff: A**

- preliminary study**”, Criminology & Criminal Justice, Vol:6, No:4, ss. 371-387.
- Li, Angela; Early, Sean F.; Mahrer, Nicole E.; Klaristenfeld, Jessica L. ve Gold, Jeffrey I. (2014), “**Group cohesion and organizational commitment: protective factors for nurse residents' job satisfaction, compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout**”, Journal of Professional Nursing, Vol:30, No:1, ss. 89-99.
- Mao, Hsiao-Yen (2006), “**The relationship between organizational level and workplace friendship**”, The international journal of human Resource Management, Vol:17, No:10, ss. 1819-1833.
- Methot, Jessica R.; Lepine, Jeffrey A.; Podsakoff, Nathan P. ve Christian, Jessica Siegel (2016), “**Are workplace friendships a mixed blessing? Exploring tradeoffs of multiplex relationships and their associations with job performance**”, Personnel psychology, Vol:69, No:2, ss. 311-355.
- Meyer, Rika M.L.; Li, Angela; Klaristenfeld, Jessica ve Gold, Jeffrey I. (2015), “**Pediatric novice nurses: examining compassion fatigue as a mediator between stress exposure and compassion satisfaction, burnout, and job satisfaction**”, Journal of pediatric nursing, Vol:30, No:1, ss. 174-183.
- Morrison, Rachel L. (2009), “**Are women tending and befriending in the workplace? Gender differences in the relationship between workplace friendships and organizational outcomes**”, Sex Roles, Vol:60, No:1, ss. 1-13.
- Nielsen, Ivy. K.; Jex, Steve M. ve Adams, Gary A. (2000), “**Development and validation of scores on a two-dimensional workplace friendship scale**”, Educational and Psychological Measurement, Vol:60, No:4, ss. 628-643.
- Parker, Donald F. ve DeCotiis, Thomas A. (1983), “**Organizational determinants of job stress**”, Organizational behavior and human performance, Vol:32, ss. 160-177.
- Riordan, Christina. M. ve Griffeth, Rodger W. (1995), “**The opportunity for friendship in the workplace: An underexplored construct**”, Journal of business and psychology, Vol:10, No:2, ss. 141-154.
- Severn, Micheal S.; Searchfield, Grant D. ve Huggard, Peter (2012), “**Occupational stress amongst audiologists: Compassion satisfaction,**

- compassion fatigue, and burnout**", International Journal of Audiology, Vol:51, No:1, ss. 3-9.
- Sias, Patrici. M. ve Cahill, Daniel J. (1998), "**From coworkers to friends: The development of peer friendships in the workplace**", Western Journal of Communication (includes Communication Reports), Vol:62, No:3, ss. 273-299.
- Sias, Patricia M.; Heath, Renee G.; Perry, Tara; Silva, Deborah ve Fix, Bryan (2004), "**Narratives of workplace friendship deterioration**", Journal of Social and Personal relationships, Vol:21, No:3, ss. 321-340.
- Sias, Patricia M.; Pedersen, Hannah; Gallagher, Erin B. ve Kopaneva, Irina (2012), "**Workplace friendship in the electronically connected organization**", Human Communication Research, Vol:38, No:3, ss. 253-279.
- Speegle, Micheal (2013), **Safety, Health, and Environmental Concepts for the Process Industry**, (2nd Edition), Delmar Cengage Learning, U.S.A NewYork.
- Stamm, Beth Hudnall (2010), **The Concise ProQOL Manual**, 2nd Ed. Pocatello.
- Şahinbaş, Furkan ve Erigüç, Gülsün (2019), "**Pozitif Örgütsel Davranış Yaklaşımıyla İşyeri Arkadaşlığı ve İşe Adanma İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma**", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Vol:15, No:4, ss. 1201-1225.
- Wagaman, M. Alex; Geiger, Jennifer M.; Shockley, Clara ve Segal, Elizabeth A. (2015), "**The role of empathy in burnout, compassion satisfaction, and secondary traumatic stress among social workers**", Social work, Vol:60, No:3, ss. 201-209.
- Yeşil, Aslı; Ergün, Ümit; Amasyalı, Cumhuriyet; Er, Fatih; Olgun, Neslişül Nihal ve Aker, A. Tamer (2010), "**Çalışanlar İçin Yaşam Kalitesi Ölçeği Türkçe Uyarlaması Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması**", Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi, Vol:47, No:2, ss. 111-117.
- Yılmaz, Gülay ve Üstün, Besti (2018), "**Hemşirelerde profesyonel yaşam kalitesi: Merhamet memnuniyeti ve merhamet yorgunluğu**", Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, Vol:9, No:3, ss. 205-211.

Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu-Fatimî Siyasi İlişkileri ¹**Fatma ÇAPAN**

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
capan@gantep.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-4179>

Öz

910 yılında halifeliğin Hz. Muhammed (S.A.V) kızı Fatimâ'nın soyundan gelenlere ait olduğuna inanan Şii'ler tarafından Tunus merkezli Şii Fatimî Devleti kurulmuştur. Fatimî Devleti kurulduğu andan itibaren Ağlebilerden devraldığı donanma sayesinde Akdeniz’de önemli bir güç haline gelmiştir. Nitekim Fâtımîlerin Sicilya Adası’nda hakimiyet kurma çabaları ve Güney İtalya üzerine düzenledikleri saldırılar, Doğu Roma İmparatorluğu’nu rahatsız etmeye başlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu Fâtımîlere karşı mücadelelerinde çoğunlukla başarısızlığa uğramış ve Fatimîlere vergi ödemek zorunda kaldığı barış anlaşmaları yapmak zorunda kalmıştır. Ancak yapılan bu anlaşmalara rağmen Doğu Roma, Sicilya’da Fatimîlere karşı çıkan isyanları destekleyerek Fatimî hakimiyetini bertaraf etmeye çalışmıştır. Fatimîlere karşı Endülüs Emevileri ile de ittifak yapmaya çalışan Doğu Roma İmparatorluğu bu konuda başarı elde edememiştir. Fatimîler uzun bir süre Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu için bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatimîler, Doğu Roma İmparatorluğu, Sicilya, Güney İtalya, Akdeniz.

The Eastern Roman Empire-Fathim Political Relations In West Mediterranean**Abstract**

The Sunni-Shiite clashes in the Islamic World took place in 910 Tunisian-based Shiite Fatimid State. Fatimid State has become an important power in the Mediterranean Sea Thanks to the navy it took over from Ağlebi. As a matter of

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 11.12.2019 / 23.04.2020

Künye Bilgisi: Çapan, F. (2020). *Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu-Fatimî Siyasi İlişkileri*. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 274-293. DOI: 10.33437/ksusbd.658191

fact, the Fatimid efforts to establish dominance on the island of Sicily and the attacks on Southern Italy started to disturb the Eastern Roman Empire. The Eastern Roman Empire was often unsuccessful in their struggle against the Fatimids and was forced to make peace agreements with which the Fatimid had to pay taxes. However, despite these agreements, The Eastern Rome tried to eliminate the Fatimid rule by supporting the rebellions against the Fatimid in Eastern Rome Sicily. The Eastern Roman Empire, which didn't make an alliance with the Andalusian Umayyad against the Fatimid, didn't succeed in this regard. For a long time, the Fatimid remained a threat to the Eastern Roman Empire in the Western Mediterranean.

Keywords: Fatimid, The Eastern Roman Empire, Sicily, Southern Italy, Mediterranean.

GİRİŞ

Hız. Muhammed (S.A.V)'in İslam'ı yaymaya başlamasından sonra İslam öncesinde Mekke şehrinde yaşayanlar arasında görülen kabilecilik anlayışının yerini din kardeşliği almaya başlamıştır. Böylece kabile savaşları sona ererken toplumsal barışın temeli olan huzur, dayanışma, hoşgörü ve saygı gibi temel kavramlar Arap toplumunda yer etmeye başlamıştır. Ancak Hız. Muhammed (S.A.V)'in kurduğu bu toplumsal düzen onun ölümünden sonra çok uzun sürmemiş Halifenin kim olacağı konusunda ensar ile muhacir arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Haşimiler ve Hız. Ali'nin imameti hak ettiğini düşünen Ali taraftarları bunun kendi hakları olduğunu savunmuşlardır. Ancak Benî Saîde hürmalığında toplanan ensar ise halifenin kendilerinden biri arasından seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim bunu duyan Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer'in toplantı yerine gidip bu insanları ikna etmesi sonucunda Hız. Ebubekir Halife seçilmiş ve toplum biat etmiştir. Ancak bunu duyan Hız. Ali ve yakınları durumdan hoşnut kalmamış, hatta Hız. Ali'nin Hız. Ebubekir'e biatı bir süre gecikmiştir. Bununla birlikte Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer tarafından itibar gören ve zaman zaman kendisine danışılan Hız. Ali daha sonra her iki halifeye de biat etmiştir. Ancak yine de toplumdaki Hız. Ali taraftarlığı yani Şia'sı² içten içe varlığını

² Sözlük anlamıyla birine tâbi olmak, desteklemek anlamına gelen şia kelimesi bir işi gerçekleştirmek için bir şahıs etrafında toplanan grup anlamına da gelmektedir. Diğer yandan şia kelimesi "taraftar" anlamıyla da kullanılmıştır. Mesela Sasanilerle yapılan savaşlardan birinde Sasani kumandanı Hüzmüzan ve adamları Medine'ye getirildiğinde Hız. Ömer, "Bu adamı ve şiasını İslam'a boyun eğdiren Allah'a hamd olsun" demiştir. Yine Cemel Vakası'nda muhaliflerin niçin öldürüldüğü sorusuna Hız. Ali "onlar da benim şia'mı öldürdü" demiştir. Nitekim Hız. Muhammed'in (S.A.V) vefatından sonra devlet başkanlığının Hız. Ali ve onun evladından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini

sürdürmeye devam etmiştir. Hz. Ebubekir (632-634) döneminde içeride bir takım huzursuzluklar yaşanırken fetih hareketleriyle birlikte genişleme de yaşanmıştır. Hz. Ebubekir'in iki yıllık halifelik döneminden sonra yerine Hz. Ömer (634-644) geçti (Abû'l Farac, 1945:174-175). Bu dönem Arap toplumunun hem içeride birlik ve huzuru sağladığı hem de dışarıda önemli fetihlere imza attığı bir dönem olmuştur. Hz. Ömer'den sonra yerine geçen Hz. Osman'ın bazı uygulamaları ve toplumsal kıskançlıklar nedeniyle İslam dünyası karışıklık dönemine girmiştir. Öyle ki o dönemde ortaya atılan nifak tohumları İslam dünyasında günümüze kadar uzanan ayrılıkların başlangıcını oluşturmuştur (644) geçmiştir (Öz, 1979:112). Bunun nedenlerinden biri de devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesidir yani Hz. Osman'ın Kureyş kabilesinin Haşimi kolundan değil de Ümeyye kolundan olmasıdır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V)'den önce görülen Haşimi-Ümeyye çatışması bu şekilde yeniden gündeme gelmiş ve yaşanan bu siyasi anlaşmazlıklar Hz. Osman'ın öldürülmesine neden olmuştur. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra yerine Haşimi soyundan olan Hz. Ali'nin gelmesiyle Hz. Osman taraftarı veya Ümeyye kolundan olan Araplar Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması için Hz. Ali'ye baskı yapmışlar ve bunların öncülerinden olan Şam Valisi Muaviye ona biat etmemiştir. Nitekim bu olaylar 657 yılında her iki taraf arasında Sıffin Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Ancak savaşta kazanma ihtimali olan Hz. Ali'nin Muaviye ile anlaşma yoluna gitmesi üzerine yeni bir bölünme yaşanmıştır. Bu noktada Hz. Ali'nin savaşı kazanacakken böyle bir teklifi kabul etmesi kendi ordusu içinde ayrılıklara neden olmuş ve Hz. Ali'ye bu davranışı nedeniyle küsenler ordudan ayrılmış ve Harici grupları ortaya çıkmıştır. Diğer yandan hakem olayı sırasında yapılan hile ile halifelik makamı Şam Valisi Muaviye'ye geçmiştir (Abû'l Farac, 1945:182-183).

İslam dünyasında Hz. Ali'nin bu şekilde bertaraf edilmesi bazı çevreler tarafından asla kabul edilmediği gibi siyasi olarak da günümüze kadar gelen ayrılıkların başlamasına neden olmuştur. Nitekim 661 yılında Şam merkezli olarak kurulan ve 750 yılına kadar hüküm süren Emeviler döneminde halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünenler siyasi mücadelelerine devam etmişlerdir. Muaviye, Hz. Ali'ye olan bağlılığı kırmak için oldukça sert tedbirler almış zaman zaman çıkan isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Muaviye'den sonra yerine geçen oğlu Yezid döneminde ise "Kerbela Olayı" sırasında Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in başının kesilerek öldürülmesi ise Hz. Ali taraftarlığı ve Şii hareketin Emevilere karşı intikam ve kinin daha da artmasına neden olmuştur. Nihayetinde Emevi Devleti de yine Haşimi-Ümeyye çatışmasının bir sonucu olarak Abbasi

savunan kimselere de Şii dendiği gibi sonradan mezhep olarak da kabul edilecek davalarına Şiilik denilmiştir. Bkz. Öz, Mustafa (2010), "Şîa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, s..111.

ihtilal hareketi sonucunda yıkılmıştır (Abû'l Farac, 1945:198-199). Bu ihtilâl hareketine Emevi yönetimine karşı kuvvetli bir güç olan Şiiler önemli bir destek vermiştir. Nitekim onlar Hz. Muhammed (S.A.V)'in ailesinden birinin halife olmasını istedikleri için Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebu Hâşim'in etrafında toplanmıştır. Ebu Hâşim'in Abbasi liderleriyle temasa geçmesi sonucunda Abbasiler bu ihtilal hareketinde Şiiler'in manevi desteğini almıştır (Apak, 2015:24). Böylece Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla yönetim tekrar Haşimilerin eline geçmiştir. Ancak Abbasi Devleti'nin kuruluşu sırasında önemli destek veren Şiilerin devlet kurulduktan sonra çok fazla önemsenmemesi İslam dünyasında yeni siyasi ayrılıkların tohumunu atmıştır. Emeviler döneminde çeşitli baskılar gören Şiiler Abbasiler döneminde daha kötü baskılar görmüşlerdir. Çünkü Şiilerin de Haşimi ailesinden gelmeleri Abbasilerin yönetimi açısından riskli bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak tüm baskılara rağmen Şiiler siyasi fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ali'nin soyunun artmasıyla birlikte de taraftarlarının sayısı gün geçtikçe daha da artmıştır. Zaman içerisinde Şiiler içinde de her kesim kendi imamı için davet çalışmaları yapmaya başladığında çok sayıda Şiî fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu fırkalardan biri de altıncı imam Ca'fer-i Sadık'tan sonra yedinci imamın onun oğlu İsmail olduğunu kabul eden İsmailiye mezhebidir (Yazılıtaş, 2019:23-24). Abbasiler tarafından baskı gören İsmailiye taraftarları gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunlar Suriye'nin Hama şehri yakınlarındaki Selemye kasabasını kendilerine üs edinmiştir. Diğer yandan Abbasi askerlerinin yoğun olduğu Irak ve yakınlarında faaliyet gösteremeyen Şiî dâîleri³ ise Bağdat'tan uzak Yemen, Kuzey Afrika, Mısır ve İran bölgelerine gitmişlerdir. Nitekim Fâtımîler Devleti de bu şekilde Kuzey Afrika'ya gönderilen dâîlerin propagandaları sonucunda kurulmuştur. Bu noktada Dâî, Abdullah eş-Şiî baş rolü oynamıştır (Çelik, 2005:443-444; İbnü'l-Esîr,1986:30-34). Abdullah eş-Şiî'nin Mağrip (Kuzey Afrika)'teki faaliyetleri sonucunda 6 Ocak 910 yılında Ubeydullah el-Mehdî'nin Rakkâ'deki saraya gelip Fâtımîlerin ilk halifesi sıfatıyla tahta çıkarılması ile Fâtımî Devleti kurulmuştur 910 yılında Tunus'ta kurulan Fâtımî Devleti öncelikle Batı Akdeniz sahillerinde, 969 yılında Mısır'ı ele geçirdikten sonra da Suriye ve Filistin sahillerinde yani Doğu Akdeniz'de etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Fâtımî Devleti, sınırlarının genişlemeye başlamasıyla birlikte dönemin en büyük gücü olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun ilgi alanına girmiştir. Çünkü bundan sonraki süreçte her iki güç arasında özellikle Batı Akdeniz ve Mısır sahasında hakimiyet mücadelesi

³ Davet eden hak dinine çağırın anlamına gelen Dâîlik müessesesi Şiilerin İsmailiye kolu tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır. Sunnî islama karşı tavır alan Şiilerin taraftar toplamak amacıyla çeşitli toplumlara ve bölgelere gönderdiği Dâîlerin faaliyetleri sayesinde Şiîlik oldukça güçlenmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. De Vaux, B. Carra De Vaux (2001), "Dâî", İslâm Ansiklopedisi, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, s.461.

yoğun bir şekilde başlamıştır. Nitekim Mısır merkezli Fâtımî Devleti'nin bu süreçte halifelik tartışmalarını bahane ederek öncelikle Endülüs Müslümanları ile mücadeleye tutuşurken asıl hedefleri Doğu Roma İmparatorluğu üzerine yürümektir (Çelik, 2005:450-451; İbnü'l-Esîr, 1986:45; Tamir, 1990:31).

1. Tarihsel Süreçte Doğu Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırlarında Genel Siyasi Durum

Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının oldukça genişlemesi merkezi otoritenin sarsılmasına neden olunca, imparatorluk topraklarında hakimiyeti kuvvetlendirme fikri ile birlikte başkent 330 yılında İstanbul'a taşınmıştır. Böylece imparatorluğun doğu yarısında kalan topraklarda hakimiyeti tesis etme ve kuvvetlendirme görevi ise Doğu Roma İmparatorluğu'na ait olmuştur. Doğu'da en güçlü düşman olan Sasaniler, Suriye, Filistin, Mısır gibi imparatorluk için hayati önem taşıyan toprakları uzun bir süre tehdit etmiştir. Nitekim İmparator Herakleios (610-641) döneminde 627 yılında yapılan Ninova Savaşı ile bu tehlike bertaraf edilmiştir (Bamyacı ve Güçlüay, 2017:390). Ancak bu kez aynı topraklarda İslam dininin yayılması ile birlikte başlayan fütühat hareketi Doğu Roma İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başlamıştır. Hz. Muhammed (S.A.V) döneminden itibaren başlayan İslam fütühatı kısa zamanda Arap Yarımadası dışına taşarak Doğu Roma toprakları üzerine ilerlemeye başlamıştır. Dört Halife döneminde Suriye, Filistin ve Mısır gibi topraklar yeniden kaybedilmiştir (Bamyacı ve Güçlüay, 2018:283). Hz. Ömer döneminde gücünün zirvesine ulaşan İslam fütühatı sayesinde kutsal şehir Kudüs de Müslümanların eline geçmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde her ne kadar İslam dünyasında iç karışıklıklar baş gösterse de Emeviler döneminde siyasi birliğin yeniden sağlanması ile İslam dünyası Doğu Roma için tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Özellikle bu dönemde yapılan deniz seferleri sayesinde Kıbrıs'tan başlamak üzere, Girit, Rodos gibi adaların tehdit edilmesiyle Doğu Roma'nın Akdeniz'deki güvenliği büyük bir tehlike altına girmiştir (Başlamışlı ve Çalışkan, 2017:285). Nitekim Emeviler döneminde üç kez İstanbul kuşatılmış ve bu kuşatmaların her birinde Doğu Roma İmparatorluğu oldukça zor anlar yaşamıştır. Emevilerin yıkılmasından sonra Abbasilerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu daha güçlü bir düşmanla karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Arapların Doğu Roma topraklarına yaptıkları akınlar düzenli bir hale gelmiş ve her yıl Anadolu içlerine seferler düzenlenerek her defasında Doğu Roma İmparatorluğu'ndan daha fazla vergi alınmıştır. Halife Harun Reşid İstanbul önlerine gelip bir kuşatma hazırlığı içerisine girdiğinde ise İmparatoriçe İrene bu tehdidi Abbasilere yılda iki kez 70.000 Dinar ödeme şartıyla ortadan kaldırmıştır (Ostrogorsky, 1999:169). Bundan sonraki dönemlerde de Abbasilerin Doğu Roma üzerindeki baskıları şiddetli bir şekilde devam etmiştir.

Doğu Roma İmparatorluğu asırlar boyunca doğuda ortaya çıkan bu İslam gücü ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan İslam dünyasında yaşanan bazı dini ve siyasi anlaşmazlıklar zaman zaman Doğu Roma için bir fırsat olarak görülmüş ve bu durum kısa süreli de olsa bir rahatlama neden olmuştur. Ancak Doğu Roma’nın fırsat gibi gördüğü bu ayrılıklar bile zaman içerisinde Doğu Roma aleyhine dönmüştür. Öncelikle Emeviler ve Abbasiler arasındaki mücadele sırasında Emevi ailesinden olanların Kuzey Afrika üzerinden gelerek İspanya’da büyük bir devlet kurması Doğu Roma’nın Güneybatı sınırlarında yeni bir Arap tehdidi ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla İstanbul üzerinden batıya doğru ilerleyemeyen Araplar, İspanya’yı ele geçirerek Afrika üzerinden Avrupa’yı dolayısıyla Doğu Roma’yı tehdit etmeye başlamıştır. Nitekim 816 yılında Mısır’ı ele geçirerek burada geçici hakimiyet kuran Endülüs’lü Arap muhacirler ünlü tarihçi Levçenko’nun tabiriyle “Arap korsanlar”, 825 yılında Girit Adası’nı ele geçirmişlerdir. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu Doğu Akdeniz’de bulunan en önemli stratejik üslerinden birini kaybetmiştir. Yapılan tüm girişimlere rağmen bundan sonraki süreçte Girit yaklaşık bir buçuk asır boyunca Arapların elinde kalmıştır (Levtchenko, 1979:184). Diğer yandan VII. yüzyılın ortalarından beri alışılagelmiş bir şekilde Sicilya’ya akınlar düzenleyen Ağlebiler, 902 yılında Sicilya Adası’nı Korsika ve Sardinya ile birlikte ele geçirdiler. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu’nun Akdeniz’de ve özellikle Adriyatik bölgesindeki gücü büyük ölçüde sarsılmıştır (Ostrogorsky, 1999:192-193; Levtchenko, 1979:226).

Doğu Roma İmparatorluğu doğu ve güney sınırlarında Müslüman Arapların tehditleri ile uğraşırken batıda ise Balkanlardan sürekli bir şekilde süre gelen Türk kavimlerinin tehditleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Doğu Roma İmparatorluğu bulunduğu coğrafya ve stratejik konumu itibariyle doğu, güney ve kuzey sınırlarında adeta bir ateş çemberi tarafından sarılmış bir durumdaydı. Bu ateş çemberi içerisinde varlığını sürdürebilmesi ve ayakta kalabilmesini ise güçlü devlet geleneği ve diplomasisine borçlu olmuştur.

2. Fâtımîlerin Batı Akdeniz’de Hakimiyet Kurmaları ve Doğu Roma İmparatorluğu İle Münasebetleri

Halifeliğin Hz. Peygamberin soyundan geldiğine inanan ve gittikleri her yerde bunun propagandasını yaparak taraftar toplamaya çalışan Şii Dâîilerinden biri olan Abdullah eş-Şii’nin Mağrip (Kuzey Afrika)’te Ağlebilerin başkenti Rakkâde’yi ele geçirmesi sonucunda Ubeydullah el-Mehdî 910 yılı Ocak ayında buraya gelmiş ve Halife ilan edilmiştir. Fâtımîler Kuzey Afrika’ya geldiklerinde bu bölge Ehl-i Sünnet Mâliki mezhebi ile Hariciler arasında paylaşılmıştı. Fâtımîler ile birlikte gelen İsmâilî mezhebi de bölgede mevcut olan karışıklığı arttırmıştır. Batıdaki Zenâte ile doğudaki Sanhâce kabileleri de birbirleriyle mücadele halindeydiler. Dolayısıyla Fâtımîler Kuzey Afrika’da bu şartlar altında

hedeflerini gerçekleştiremeyeceklerini anlamışlar ve hakimiyetlerini güçlendirmek için başka yollar aramaya başlamışlardır (Eymen, 1995:229). Nitekim Doğu Roma'yı Batı Akdeniz'den çıkarmak isteyen Ağlebiler uzun süre ayakta kalamamış ve Kuzey Afrika'da kuruluş aşamasında olan Fâtımîler onların hakimiyetine son vermiştir. Fâtımîlerin, Batı Akdeniz ve Doğu Akdeniz'de önemli bir siyasi rol oynamaya başlaması ve dönemin en güçlü devleti olan Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı önemli bir güç olarak ortaya çıkması, Ağlebilerden devraldığı deniz gücünü daha da geliştirip, güçlendirmesi onların gelişmelerini sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur(Öztürk, 2012:59).

Endülüs'lü Arap muhacirlerin 825 yılında Girit'i, daha sonra 902 yılında Sicilya gibi stratejik öneme sahip adaları ele geçirmesi ile birlikte Akdeniz'de Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı Müslümanlar üstün konuma gelmişlerdi. Aynı zamanda her ne kadar Sicilya ve Girit'in yeni sahipleri olan Müslümanlar Bağdat'taki Abbasiler ile siyasi manada ters düşmüş olsalar da aynı dini yapıda olmaları nedeniyle Akdeniz'de Doğu Roma'ya karşı bir İslam birlikteliği de ortaya çıkmıştı. Ancak bu kez dini anlamda hem Abbasilere hem de İspanyalı Müslümanlara karşı siyaset izleyen Şîî Fâtımîlerin ortaya çıkışı ile birlikte Akdeniz'de bu İslam birlikteliği kırılmış bunun yerini Fâtımîler'in deniz gücü almıştır. Bu durum da İslam deniz gücünün Akdeniz'de zayıflamasına neden olduğu için ne Endülüs Müslümanları ne de Abbasiler aktif rol oynayabilmiştir (Öztürk, 2012:40). Nitekim rivayete göre zamanla Fâtımî Halifelerinin emrinde beş binden fazla kaptan çalışmaya başlamıştır. IX. yüzyıl boyunca önemli bir Müslüman ticaret filosu Akdeniz'de Müslümanların hakim olduğu limanları hem birbirlerine hem de kuzeyde Hıristiyanların hakim olduğu limanlara bağlamıştır (Lewis, 2006:169).

Fâtımîlerin ortaya çıkışı ve yeni kurulan donanmaları ile Akdeniz'de etkin rol oynamaya başlamasıyla daha önce donanmaya pek önem vermeyen Endülüs Emevi Devleti III. Abdurrahman döneminde (912-961) deniz gücünü arttırmaya çalışmıştır. Aynı şekilde Doğu Roma İmparatorluğu da I.Basileios (867-886) döneminden itibaren deniz gücüne önem vermeye başlamıştır (Öztürk, 2012:41-42). Özellikle Doğu Akdeniz'de Kıbrıs, Rodos ve Girit adaları gibi Doğu Roma'nın önemli üslerinin Fâtımîler tarafından tehdit edilmeye başlanması Doğu Roma'yı harekete geçirmiştir (Lewis, 2006:169-170). Diğer yandan Fâtımîlerin Akdeniz'de hakim olması hem Doğu Roma hem de Endülüs Emevi Devleti için önemli bir tehdit unsuru olması nedeniyle zaman zaman her iki devlet arasında Fâtımîlere karşı ittifaklar dahi söz konusu olmuştur (Tokuş, 2014:39). Ancak bunun farkında olan Fâtımîler de hem Akdeniz hakimiyeti hem de Endülüs ve Doğu Roma'ya karşı rekabet için ordusunu ve donanması güçlendirmeye özen göstermiştir (Öztürk, 2012:60).

Kuzey Afrika’da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Fâtımîlerin ilk faaliyetleri otorite boşluğu yaşayan bölgelere kendi valilerini atayarak bu bölgelerin Fâtımî etkisi altına girmesini sağlamak olmuştur. Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdi bu politikayı Ağlebilerin yıkılmasından sonra özerk bir durumda olan Sicilya için de uygulamıştır (Moreno, 2007:179). Çünkü Sicilya Adası’nın Fâtımî Hilafet merkezine yakın olması adanın elde tutulmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Akdeniz’de var olabilmenin ilk adımı olan Sicilya’nın ekonomik açıdan zengin olması ve önemli bir askeri üs konumunda olması Fâtımîler için ayrıca bir önem arz etmiştir. Ayrıca Sicilya’ya hakim olmak hem Doğu Roma İmparatorluğu’ndan hem de Kuzey Afrika üzerinden Fâtımîlere gelecek saldırıların önünün bu doğal engel sayesinde kesilmesi anlamına geliyordu. Çünkü özellikle Doğu Roma’nın stratejik ve askeri öneme sahip bu adaya hakim olup buradan yapacağı bir saldırı devlet için kötü sonuçlar doğurabilirdi. Aynı zamanda Sicilya’ya hakim olmak Güney İtalya’nın savunmasız kalabileceği anlamına gelmesi nedeniyle buralara yapılacak seferlere de olanak sağlayacaktı. Ayrıca Sicilya Fâtımîler için meyve, sebze ve maden tedariki açısından da önem arz etmekteydi (Öztürk, 2012:64-65; Tokuş, 2014:37). Diğer yandan Fâtımî siyasetinde Mısır ve doğuya doğru genişleme politikasının yanı sıra batıya doğru genişleme politikası da önemli bir rol oynamaktaydı (Hasan, 1981:99). Bu nedenlerle Fâtımîler kuruldukları andan itibaren Sicilya’da büyük bir ordu bulundurarak, Endülüs Emevilerine ve Doğu Roma İmparatorluğu’na karşı burayı bir üs olarak kullanmak ve adadaki hakimiyetlerini tesis etmek için adanın idaresini kendilerine bağlı güçlü bir aileye bırakarak ellerinde tutma yoluna gitmişlerdir (Yazılıtaş, 2009:47-48).

Ağlebilerin yıkılışı ve Fâtımîlerin bölgede etkin rol oynamaya başlamasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu’nun Sicilya ve Kuzey Afrika’daki yeni düşmanı Fâtımîler olmuştur. Ancak Sicilya hakimiyeti Fâtımîler için önemli olmasına rağmen zaptedilmesi zor bir yer olmuştur. Çünkü ada çok eski dönemlerden beri sık sık el değiştirmiş ve otorite boşluğu yaşanmıştır. Bu nedenle çeşitli isyanlara sahne olan siyasi açıdan elde tutulması oldukça zor bir yer olmuştur. Bu dönemde de Ağlebi yönetiminin zayıflaması nedeniyle yaşanan otorite boşluğu ve Fâtımîler ile Ağlebiler arasındaki çekişmeler nedeniyle adada ciddi çatışmalar ve isyanlar gündeme gelmiştir. Ağlebilerin son Sicilya valisi Hasan b. Rabbah’ın yönetimine halk tarafından son verilmiş ve Ağlebi hanedanının Sicilya’dan çıkarılması için oldukça büyük çabalar gösterilmiştir (Ebu’l-Fidâ, 1997:395; Şahin, 2016:67). Dolayısıyla Sicilya Adası’nda meydana gelen bu istikrarsızlığı kendi lehlerine çevirmek isteyen Fâtımîler 909 yılında Ali b. Muhammed b. Ali el-Fevvâre’yi halkın ileri gelenlerinin talebiyle reis olarak onaylamıştır (Sürûr, 2006:364; Moreno, 2007:178; Şahin, 2016:67). 910 yılında Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdi başa geçmesiyle birlikte Sicilya’daki hakimiyetin pekişmesi için kendine bağlı valiler atamaya başlamıştır. 910 yılı Ağustos ayında Hasan b. Ebi’l Hinzır Sicilya valisi olarak atanmıştır. Ancak bu

valinin vergileri ağırlaştırması ve Şii olması dolayısıyla Maliki halka zulmetmesi halkın isyanına neden olmuştur (Moreno, 2007:178; Şahin, 2016:68). Bunun üzerine 913 yılında halkın talebiyle Ağlebi kökenli olan Ahmed b. Ziyadetullah b. Karheb vali tayin edilmiştir. Fakat bu vali Fâtımîlerin Sicilya'daki hakimiyetine karşı faaliyetler yürütmesi Abbasiler ile yakınlaşarak hutbeyi onlar adına okutması, halkı isyana teşvik etmesi gibi bir takım olumsuz davranışlarından dolayı Fâtımîlerin düşmanlığını çekmiştir. Ancak Fâtımîlerin Sicilya'ya saldırma ihtimalinden çekinen halkın kendisini beklediği gibi desteklememesi dolayısıyla başarıya ulaşamamıştır ve Fâtımîler tarafından öldürülmüştür (İbn İzari, 1980:168-171; Takkûş, 2001:179; Moreno, 2007:178-179; İbnü'l-Esîr, 1986:64-66). İbn Karheb'in ölümünden sonra Sicilya'da Fâtımîler tarafından atanan pek çok vali görev almıştır. Ancak Sicilya'da yönetimlere karşı memnuniyetsizlikler, bağımsızlık temayülleri, dışarıdan özellikle Doğu Roma İmparatorluğu tarafından desteklenen isyanlar nedeniyle iç karışıklıklar devam etmiştir (Şahin, 2016:71).

Fâtımîlerin Akdeniz'de faaliyetlerinin artması, Sicilya, Sardunya ve Güney İtalya bölgelerinin Fâtımî donanmasının saldırısına maruz kalması, buralarda nüfuz sahibi olan Doğu Roma İmparatorluğu'nu rahatsız etmeye başlamıştır. Diğer yandan daha önce 917 yılında Bulgarlar ile yaptığı mücadelelerden dolayı Fâtımîlere karşı mücadele edemeyen Doğu Roma, Fâtımîlere Güney İtalya için yıllık 22.000 altın vermeyi tahaahhüt etmiştir. Bu kez Doğu Roma'nın bu vergiyi ödememesinden dolayı 918 yılında Sicilya'ya yakın mevkide bulunan ve Doğu Roma egemenliği altındaki Calabria (Bugünkü İtalya'nın Buruttia bölgesi) bölgesi Fatimî donanmasının hedef noktası haline gelmiştir. Buraya 918 yılında ilk saldırılarını yapan Fâtımîler herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Reggio'yu istila ederek çok sayıda esir ve ganimet elde ederek geri dönmüşlerdir (Çelik, 2018:87; Tokuş,2014:34).

922-923 yılları arasında Fâtımîler yeniden güney İtalya üzerine harekete geçerek Mes'ud b. Ğalip el-Vusûlî kumandasındaki 20 gemiyi yola çıkarmıştır. Bu donanma güney İtalya'daki Reggio yakınlarındaki St. Agat kalesini ele geçirmiş ve şehrin sakinlerini esir alarak Mehdiye'ye⁴ geri dönmüştür. İki yıl sonra daha geniş çaplı bir sefer düzenlemeye karar veren Ubeydullah el-Mehdî büyük bir donanma hazırlayarak 925 yılında Ca'fer b. Ubeyd kumandasında Calabria üzerine göndermiştir. 925 yılında yapılan bu saldırılar sonunda Calabria vergiye bağlanmış ve bu seferde çok miktarda ganimet elde edilmiştir. Aynı sefer

⁴ Mehdiye şehri Fatimi Halifesi Ubeydullah El-Mehdi tarafından inşa ettirilmiştir. Ubeydullah El-Mehdi bizzat Tunus ve Kartaca civarlarına çıkarak deniz kenarına yapacağı şehir için yer aramıştır. Nitekim etrafını sağlam surlarla çevirttiği bu şehir büyük kapılar sayesinde de koruma altına alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr (1986), s.82-83 ; Yazılıtaş (2009), s.36.

sırasında Tarento şehrine ilerleyen Fâtımîler, şehri fethetmiştir. Yine Adrent (Uzrantu) şehrine girip burayı muhasara altına almış ve evleri tahrip etmişlerdi. Dolayısıyla Fâtımîler Sicilya Adası’nda halâ Doğu Roma’nın elinde bulunan şehirlere ve Calabria bölgesine sürekli akınlar yapmışlar ve seferler düzenlemiştir (Çelik, 2018:87-88; İbnü’l-Esîr, 1986:135; Tokuş, 2014:34-35).

Fâtımîlerin bu bölgedeki faaliyetleri Bulgar Kralı Symeon’un dikkatini çekmiş ve gönderdiği elçiler aracılığıyla Doğu Roma’ya karşı ittifak teklif etmişti. Symeon yapacağı İstanbul kuşatmasında denizden Fâtımîlerden yardım almak niyetindeydi. Ancak Fâtımîlere gönderilen Bulgar elçileri kendilerine eşlik eden Araplarla birlikte yolda ele geçirilmiştir. Böylece bu plan açığa çıkmış ve 927 yılında Bulgar Kralı Symeon’un ölümü ile de bu plan gerçekleştirilememiştir. Bu durum Fâtımîlerin bölgenin siyasi, askeri, stratejik ortamında etkin rol oynadığının önemli bir göstergesidir (Öztürk, 2012:68-69; Levchenko, 1979:227).

Doğu Roma İmparatorluğu’nun yapılan anlaşmaya rağmen vergileri ödememesi üzerine Fâtımîler 927 yılında yeniden Doğu Roma’ya karşı savaş açtılar. Bu hareket sırasında Fâtımî donanması 928 yılında Tunus’taki Mehdiye limanından Calabria’ya doğru hareket etmiş ve Apulia ele geçirildikten sonra Taranto ve Ezernet, Otranto şehirleri yağmalanmıştır. Ancak Veba salgını nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır (Çelik, 2018:88). Bu olaylar üzerine Doğu Roma imparatoru yeniden barış teklif etmiş ancak Ubeydullah el-Mehdi bu teklifi dikkate almamıştır. Sabîr el-Hâdim Tiren kıyılarından hareket ederek Campania bölgesini yeniden tehdit etmeye başlamış ve Calabria’yı haraca bağlamıştır. 929-930 yıllarındaki diğer bir seferde Fâtımîlerin 4 gemisi ile Doğu Roma’nın 7 gemisi karşılaşmıştır. Bu savaşta Doğu Roma ordusu yenilgiye uğramıştır. 933-934 yıllarında Fâtımîler Doğu Roma ticaret gemilerini de ele geçirmiştir (Tokuş, 2014:35; Öztürk, 2012:69-70).

Fâtımîlerin Güney İtalya üzerine yaptıkları bu saldırılar sırasında Bulgarlar ile mücadele etmek zorunda kalan Doğu Roma, bölgeyi müdafaa etmek için Fâtımîlere haraç ödemeye razı olmuştur. Diğer yandan Doğu Roma’ya karşı kazandığı zaferler Halife Ubeydullah ElMehdî’yi biraz daha cesaretlendirmiş ve Doğu Roma’nın 931 yılı tazminatını geciktirmesi üzerine yeniden Doğu Roma’ya karşı bir sefer hazırlığına girişmiştir. Ancak bunu duyan İmparator I. Romanos Lakepenos (920-944) erken davranarak gönderdiği elçiler aracılığıyla 931 ve 932 yılında barış istemiştir (Çelik, 2018:89). Bu elçilerle beraber daha önce Bulgarlar ile ele geçirilen Arap esirleri de göndermiştir. Bu anlaşmaya göre Calabria ve Apulia bölgesinin güvenliği için Doğu Roma yeniden vergi ödemeyi kabul etmiştir. Böylece Fâtımî Devleti’nin Batı Akdeniz hakimiyeti açısından itibarı biraz daha artmıştır. Bahsi geçen anlaşma Ubeydullah el-Mehdî’nin ölümünden sonra da yürürlükte kalmıştır (Yazılıtaş, 2009:38; Öztürk, 2012:71). Diğer

yandan Doğu Roma İmparatorluğu Abbasilerden gelebilecek herhangi bir saldırıyı engelleyebileceği düşüncesiyle Sicilya ve Akdeniz'deki Fâtımî hakimiyetini menfaatine uygun bir şekilde yorumlamış ve en azından şimdilik Fâtımîlere vergi ödemeyi tercih etmiştir.

Fâtımîlerin Calabria'da Doğu Roma'ya karşı ardı ardına zaferler kazanmasının en önemli nedenlerinden biri de Doğu Roma'nın Balkanlar'da Bulgarlar ile meşgul olması ve Doğu Roma'nın Calabria bölgesindeki egemenliğinin zayıf olmasıdır. Bundan sonra Ubeydullah el-Mehdî döneminde Doğu Roma ile Fâtımîler arasında ciddi bir savaş meydana gelmemiştir. Ancak Fâtımîler her ihtimale karşı donanmalarını güçlendirmeye devam etmiş ve bunun olumlu sonuçlarını daha sonraki dönemlerde almışlardır (Çelik, 2018:89). Ubeydullah el-Mehdî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Ebu'l Kasım Muhammed (Kâim- Biemrillâh) (934-946) geçmiştir (Yazılıtaş, 2009:39). Bu dönemde Doğu Roma ile daha önce yapılan anlaşma devam etmiştir. Fâtımîler Calabria ve Apulia kıyılarına baskın yapmazken Doğu Romalılar da vergilerini düzenli olarak ödemeye devam etmiştir (Yazılıtaş, 2009:38; Öztürk, 2012:75-76). Ancak anlaşma şartları devam ediyor gibi görünmesine rağmen Doğu Roma İmparatorluğu özellikle Sicilya'da çıkan isyanlara destek vererek Fâtımîler aleyhine çalışmalarına devam etmişlerdir. 937 yılında Sicilya valisi Sâlim b. Ebî Râşid'in sert tutumu, alınan vergiler ve yapılan zulüm nedeniyle adada Fâtımî yönetimine karşı isyanlar çıkmıştır. Curcent/Girgenty halkının da bu isyana katılmasından sonra Sâlim b. Ebî Râşid Fâtımî merkezinden yardım istemiştir. Sâlim'in yardımına gelen Halil b. İshak komutasındaki birlikler şehre vardığında halk tarafından iyi karşılanmış ve isyan etmelerinin sebebinin de Sâlim'in sert tutumları olduğunu söylemişlerdir. Durumun aleyhine geliştiğini gören Sâlim, Halil b. İshak'ın Fâtımî Halifesi tarafından onlardan intikam almak amacıyla gönderildiğini söyleyerek halkı yeniden kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda Sicilya halkı kendisiyle Halil b. İshak'a karşı birleşip Doğu Roma'dan yardım istemiştir. İsyancıların İstanbul'dan yardım istemesini fırsat bilen Doğu Roma da gemileri ile isyancılara yiyecek taşıyarak onları desteklemiştir (İbnü'l-Esîr, 1986:284-285; Tokuş, 2014:36-37). Bunun üzerine harekete geçen Halil b. İshak ise Fâtımî Halifesi Kâim- Biemrillâh'a mektup yazarak destek kuvvetleri talep etmiştir. 941 yılında bu isyan Fâtımîler tarafından bastırılmıştır ancak bu zaman zarfında Sicilya oldukça büyük tahribata uğradığı gibi Fâtımî fetihleri de sekteye uğramıştır. Vali İshak da bölgedeki karışıklıkların ve isyanların önüne geçemeyince görevden alınmış ve yerine İtaf el-Ezdî atanmıştır. Ancak bu dönemde de adadaki siyasi kargaşa devam etmiştir. Diğer yandan Fatımîler Haricî isyanları ile uğraşmak zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esîr, 1986:285-286).

Sicilya’da çıkan bu isyanın yanı sıra Fâtımîleri oldukça meşgul eden Ebu Yezid isyanı⁵ bastırıldıktan sonra Fâtımîlerin içinde bulunduğu durumdan faydalanan Doğu Roma Sicilya’da çıkan bir başka ayaklanmaya doğrudan destek vermiştir. Doğu Roma’nın Sicilya’da Fâtımîlere karşı çıkan isyanlara destek vermesi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Diğer yandan Doğu Roma İmparatoru VII. Konstantinos (913-959) Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman ile Fâtımîlere karşı işbirliği içerisine girmiştir çünkü Doğu Roma Sicilya’da, Endülüs Emevileri de Mağrip’te Fâtımîlere karşı çıkarlarını korumak zorundaydılar. 951 yılında Endülüs Emevi Devleti Afrika’da başka bir üsse sahip olmak için Sebte’den sonra Tanca’yı ele geçirirken Doğu Roma da Calabria hakiminin de desteğiyle Fâtımîlerin Sicilya’daki mülklerine saldırmaya karar vermiştir (Öztürk, 2012:79-81).

Bu yıllarda Fâtımî Halifelik tahtında bir değişiklik olmuş Halife Kâim-Biemrillâh’ın ölümü üzerine yerine oğlu Mansûr Billah (946-953) geçmiştir⁶. Bu dönemde de Sicilya’daki siyasi çekişmeler devam etmiştir. Fâtımî valilerinden Attâf zamanında yönetimdeki zafiyet dolayısıyla Doğu Romalılar Müslümanlara karşı ön plana çıkmış ve daha önce yapılan barış anlaşmaları gereği ödemeleri gereken vergileri ödemez olmuşlardır. Aynı zamanda adanın ileri gelen ailelerinden Benû et-Taberi ailesi etrafına birçok kişiyi toplayarak Attâf üzerine hücum etmiştir. Attâf ise bu durumu el-Mansur’a bildirmiş ve yardımcı kuvvetler istemiştir. Bunun üzerine Halife el-Mansur, Haricîler ile mücadelede başarı sağlayan Hasan b. Ali el-Kelbî’yi Sicilya’da sükunetin sağlanması için vali olarak atanmasının hemen ardından 947 yılında Sicilya’ya gitmiştir. Ancak onun adaya gelişinden özellikle isyancı grubun başında bulunan İran kökenli Taberîoğulları rahatsız olmuştur. Çünkü bunlar adadaki huzur ve asayiş bozan gruplardan biri olduğu için yeni valinin ilk hedefi olacaklarını biliyorlardı.

⁵ Zenâta kabilesinden Kûndad adlı bir tüccarın oğlu olan Ebû Yezid Tevzer şehrinde büyüyerek Kuran’ı orada öğrenmiş ve en-Nekkâriye’den bir grup ile bağlantıya geçerek onların mezhebine yani Haricîliğe girmişti. Daha sonra etrafında bir grup insanı toplayarak Fâtımîler karşı isyan etmişti. Onun faaliyetleri Halife Kâim- Biemrillâh döneminde iyice artmış ve Fâtımîlere karşı bir ordu dahi toplamıştı. Dolayısıyla bu yıllarda Fatimi siyasetini oldukça meşgul etmiştir. 947 yılında öldürülmesiyle birlikte isyan sona ermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. İbnü’l Esir (1986), s.359-375 ; Yazılıtaş (2009), s.39-40.

⁶ 946 yılının Mayıs ayında babasının ölümü üzerine yerine geçen oğlu İsmâil, “El-Mansur Billâh” lakabını aldı. İsmâil Ebû Yezid’in saldırısından korktuğu için babasının ölümünü gizli tutmuş ve babasının adına olan sikkeleri değiştirmeyerek, hutbelerde ve sancaklarda babasının adını bırakmıştı. Çünkü Ebû Yezid o sırada kendisine yakın bir mevki olan Sûse’de bulunuyordu. Ebû Yezidi ile son çatışması sona erene kadar bu durumu korumuş ancak isyan bastırıldıktan sonra babasının ölümünü açıklayarak hilafet makamına geçmiştir. Bkz. İbnü’l Esir (1986), s.389 ; Yazılıtaş (2009), s.41.

Nitekim Hasan b. Ali el-Kelbî ilk iş olarak Taberîoğulları'nın muhalif hareketlerini bastırmıştır. İçlerinden bazılarını da ibret olması amacıyla halkın gözü önünde idam ettirmiştir. Bu ada halkı üzerinde bir korku yaratmış ve uzun zamandır vergisini ödemeyen gayrimüslim halk bile vergilerinin tamamını ödemiştir. Ancak bunlar yine de Fâtımîler aleyhine faaliyetlerine devam etmişlerdi (Işıltan, 1988:594; Moreno, 2007:180-181; Ebû'İfidâ:1997:432; el-Deşrâvi, 1994:320; İbnü'l-Esîr, 1986:406; Şahin, 2016:71). Dolayısıyla Hasan b. Ali el-Kelbî'nin vali olarak atanmasıyla birlikte Sicilya'da Kelbî ailesinin idaresinde doksan yıl sürecek olan parlak bir dönem başlamıştır. Çünkü Fatımî Halifesi, Hasan b. Ali el-Kelbî'yi adeta kendi naibi olarak görevlendirmiştir. Bu durum da onun işlerinde hareket etmesini biraz daha kolaylaştırmış ve yarı bağımsız bir şekilde Sicilya'yı daha kolay ve kudretli bir biçimde idare etme fırsatını vermiştir (Şahin, 2016:71).

Böylece adada siyasi istikrar sağlanmış ve Hasan b. Ali el-Kelbî Sicilya'daki Müslümanların gücünü Güney İtalya ve Doğu Roma İmparatorluğu üzerine yönlendirmeye başlamıştır. Öncelikle Sicilya'da ele geçirilmeyen küçük şehirler alındıktan sonra İtalya'nın güney kıyılarına yağma akınları başlatılmıştır (Şahin, 2016:71-72). Sicilya'da Fâtımî hakimiyetinin yeniden sağlanması ve İmparatorluğu tehdit etmeye başlaması üzerine harekete geçen Doğu Roma İmparatoru VII. Konstantinos (913-959) ise aynı yıl bir kumandanını kalabalık bir orduyla Sicilya'ya göndermiştir. Bunun üzerine Hasan b. Ali el-Kelbî, Halife el-Mansur'dan yardım istemiştir. el-Mansur içinde 7000 atlı ve 3500 yaya askerin olduğu büyük bir donanmayı Sicilya üzerine sevk etmiştir. Bu orduyla Messina üzerine yürüyen Hasan b. Ali el-Kelbî Reggio ve güney İtalya'nın Killivriye (Bruttia) bölgesine saldırarak her tarafa akın etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Doğu Roma askerleri panikleyerek dağılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ise barış istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hasan b. Ali el-Kelbî ise vergi ödemeleri karşılığında barış teklifini kabul etmiştir. Böylece Fatımîlerin Sicilya üzerindeki hakimiyeti bir kez daha sağlamlaşmıştır (İbnü'l-Esîr, 1986:406; Şahin, 2016:72). Bu arada kış mevsimi nedeniyle Fâtımî orduları Messina'ya giderek kışı burada geçirmiştir. Ancak Halife el-Mansur daha sonra bu orduların Killivriye'ye dönmesini emretmiştir. Bu dönüş yolunda Cerâce'ye kadar gelen Fâtımî orduları burada Doğu Roma orduları ile 7 Mayıs 952 tarihinde şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. Bu zorlu savaş sonunda Doğu Roma orduları yenilgiye uğramış ve ağırlıklarını bırakarak geri çekilmiştir. Bu savaştan sonra 953 yılında Hasan b. Ali el-Kelbî yine Cerâce üzerine yürüyüp burayı kuşatmıştır. Bunun üzerine Doğu Roma İmparatoru VII. Konstantin gönderdiği elçilik heyeti aracılığıyla yeniden barış istemiştir. Yapılan anlaşma neticesinde Hasan b. Ali el-Kelbî Reggio şehrinin tam ortasında bir cami inşa ettirmiştir. Bu camiyi yaptırırken Hıristiyan halkın Müslüman halkı engellememesi, burada namaz kılınması ve ezan okunmasına karşı çıkılmaması, ayrıca Müslüman esirlerin ve camiye giren herkesin emân içinde olması şartı koşulmuştur. Yine camiden tek

bir taşın sökülüp atılması halinde Sicilya ve Ifrikiyye’deki bütün Hıristiyan kiliselerinin yıkılacağını bildirmiştir. Nitekim bu şehirde Hıristiyanlar Müslümanlara karşı güçlü olamadıklarından durum böyle devam etmiştir (İbnü’l-Esîr, 1986:406-407).

Mansûr Billah’ın ölümünden sonra yerine oğlu Muiz Lidînillah (953-972) geçmiştir. Bu dönemde Akdeniz’de Fâtımîler daha büyük bir güç haline gelirken Doğu Roma İmparatorluğu ile Endülüs Emevilerine karşı da daha etkin bir siyaset izlenmiştir. 955 -956 yılları arasında Fâtımîlere karşı harekete geçen Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman Doğu Roma İmparatoru VII. Konstantinos’un desteğini almak için bir elçilik heyetini İstanbul’a göndermiştir. Ancak III. Abdurrahman, Doğu Roma’dan beklediği yardımın gecikmesi üzerine harekete geçmiştir. Bunun üzerine kendi ülkesinin güvenliğini sağlamak isteyen Doğu Roma ise ordularını Güney İtalya bölgesine sevk etmiştir. Diğer yandan açık bir şekilde Fâtımîlere karşı tavır almak istemeyen Doğu Roma İmparatorluğu Fâtımîlere elçi göndererek uzun vadeli bir ateşkes teklif etmiştir. Halife bu teklif üzerine ileri gelen devlet adamlarını toplayarak durumu istişare etmiştir. Bu istişare sonucunda savaşa karar verilmiş ve 956-957 tarihlerinde yapılan savaşlarda Doğu Roma orduları yenilgiye uğratılmıştır (Öztürk, 2012:85-87). Bunun üzerine 958 yılında Doğu Roma, Muiz-Lidînillah’tan elçiler aracılığıyla ateşkes istemiştir. Fâtımîler bu sırada Mısır’a yönelmek niyetinde olduğundan bu ateşkes teklifini beş yıllığına kabul etmiştir. Doğu Roma İmparatoru, Fâtımî Halifesine çok değerli hediyeler göndermiş ve Calabria’daki Doğu Romalıları karşı yapılan düşmanca tavırların sona ermesini istemiştir. Aynı zamanda Doğu Roma, Fâtımîlere 11.000 dinar cizye ödemeyi kabul etmiştir. Bunun yanı sıra Doğu Roma’nın elinde bulunan Arap esirlerin iade edilmesi şartını koşan Fâtımîler Doğu Romalıların esirlerin iadesi talebini reddetmişlerdir. Aynı zamanda Endülüs Emevileri de savaşa son vermek için Fâtımîlere elçiler göndermiştir. Ancak Fâtımîler bu teklifi reddetmiş ve elçilere Doğu Roma ile yaptıkları işbirliği için kızgınlıklarını belirtmişlerdir. Buna rağmen her iki taraf arasında yine de daha da şiddetli bir savaş meydana gelmemiştir (Yazılıtaş, 2009:48; Öztürk, 2012:88-90).

Doğu Roma İmparatorluğu Fâtımîlerle yaptığı bu ateşkes anlaşması sırasında Fâtımîlerin Endülüs Emevileri ile savaş halinde olmasını fırsat bilerek, 960 yılında İhşidîlere bağlı Girit’e büyük bir sefer düzenlemiştir. Çünkü Girit’in Müslümanların elinde olması Doğu Roma için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Girit’e hakim olmak hem Doğu Roma kıyılarının güvenliği açısından hem de Ege’de ve Anadolu’da birçok imkana sahip olmak açısından önem taşıyordu (Levtchenko, 1979:233; Öztürk, 2012:91-92). Doğu Roma’nın Girit saldırıları sırasında Abbasilere bağlı olan adanın sunni Müslüman halkı zordakalarak hem Fâtımîlerden hem de İhşidîlerden yardım istemiştir. Bunun üzerine Fâtımî Halifesi, Doğu Roma İmparatoruna bir mektup göndererek Girit ahalisine karşı

düşmanca tutumun sona erdirilmesini aksi takdirde aralarındaki anlaşmanın feshedileceğini duyurmuştur. Ayrıca Girit halkının şimdi Abbasilere sadık olmadığını kendilerinden yardım talep ettiğini, bu nedenle de kendilerinden yardım isteyen bu insanlara savaş açmakta ısrar edilirse Doğu Roma'ya karşı savaş açacağını bildirmiştir (Öztürk, 2012:94-95). Ancak Mısır'da Abbasilere bağlı olan sünni İhşîdilerin siyasi nedenlerle Fâtımîlerin işbirliği teklifine yanaşmaması nedeniyle Girit'e gereken yardım sağlanamamış ve böylece İmparator II.Romanos (959-963) döneminde yapılan bu sefer sonucunda Girit 150 yıl sonra 961 yılında Doğu Roma'nın eline geçmiştir. Diğer yandan bu noktada Endülüs Emevi Devleti ile Fâtımîler arasındaki üstünlük çekişmesi de Doğu Roma'nın işini kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri olmuştur (Yazılıtaş, 2009:48; Öztürk, 2012:96-97).

Girit'in Doğu Roma'nın eline geçmesiyle birlikte Müslüman akınları da büyük bir darbe almış diğer yandan Doğu Akdeniz'de Müslüman ticaret gemilerinin dolaşımına önemli bir darbe vurulmuştur (Öztürk, 2012:98). Doğu Roma İmparatorluğu'nun Girit'e saldırması üzerine Fâtımîlerle aralarında yapılan ateşkes anlaşması da ortadan kalkmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu bulduğu her fırsatta Fâtımîlere karşı muhalif tutum sergileyen Sicilya'daki Rumların yardım çağrılarına olumlu cevap vermeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim Doğu Roma'nın Girit'te yaptıklarının intikamını almak isteyen Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillah 962 yılında Rumların çoğunlukta yaşadığı ve en müstahkem kalelerden biri olan Tabermin'in fethinden⁷ sonra 964 yılında Sicilya'nın kuzeydoğusunda Fâtımîlere karşı muhalif durumundaki Hıristiyanların üsleri konumunda olan Ramta kalesine yönelmiş ve Sicilya valisi Ahmed b. Hasan el-Kelbi'ye hareket için izin vermiştir. Ramte'de bulunan Rumlar ise bunun üzerine İstanbul'dan yardım istemiştir. Ancak o sırada Doğu Roma tahtında oturan İmparator II. Romanos ölmüş arkasında dul eşi Theophano ve iki küçük oğlunu bırakmıştı. Theophano yönetiminde başarılı bir tutum sergileyemediği için asker imparator Nikephoros Phokas ile evlenerek onu tahta çıkarmıştır (Levtchenko, 1979:233). İmparator Sicilya Adası'ndaki duruma kayıtsız kalmayarak 40.000 kişilik bir ordu göndermiştir. Tarihte Hufre (Hendek) Savaşı olarak bilinen savaşta Doğu Roma ordusu büyük yenilgiye uğramış ve çok sayıda esir vermiştir (Öztürk, 2012:99-101). Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu askerlerinden umdukları yardımı alamayan ve zor duruma düşen Ramta halkı da Fâtımîlere teslim olmuştur⁸. Böylece Batı Akdeniz'de Fâtımî hakimiyeti daha da güçlenmiştir. Doğu Roma, Fâtımîler ile barış yapmak zorunda kalmıştır. Fâtımî

⁷ Bu şehrin adı Fatımî Halifesi el-Muiz Lidinillah'a istinaden *Muizziye* olarak değiştirilmiştir. Bkz.İbnü'l-Esîr (1986), s.468; Şahin (2016), s.72.

⁸ Ramta kuşatması hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr (1986), s.479-480 ; Şahin (2016), s.72-73.

Halifesi Muiz-Lidînillah ise o sırada Mısır seferine hazırlandığı için Doğu Roma ile anlaşmayı uygun görmüştür (Tokuş, 2014:41; Yazılıtaş, 2009:48-49).

Kelbîlerin idaresi altındaki Sicilya’da asayiş ve huzurun sağlanması ve askeri başarılar sayesinde Fatimî hakimiyeti oldukça güçlenmiştir. Ancak Kelbî ailesinin Sicilya Müslümanları üzerindeki nüfuzunun artması Fatimî Halifesi el-Muiz’i tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Halife 969 yılında Yaîşi adlı birini Sicilya’ya vali olarak tayin etmiş ancak halkın muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu durum adada yeniden isyanların çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Fatimîler, Sicilya’nın Kelbîler tarafından idare edilmesine razı olmak zorunda kalmıştır. Fatimîler her ne kadar Sicilya’da nüfuz bakımından Kelbî idaresinin güçlenmesinden çekinseler de esasen bu dönemde Fatimî nüfuzu oldukça güçlenmiş ve Sicilya’da elde ettikleri bu üstünlük sayesinde topraklarını genişletme fırsatı bulmuşlardır. Nitekim bu süre içerisinde Kuzey Afrika’da daha rahat ilerlemişler ve 969 yılında Fâtimî kumandanı Cevher Es-Sıkkîlî⁹ tarafından Mısır ele geçirilmiş ve başkentlerini Kahire’ye taşımışlardır. Hatta Mısır mücadelesi sırasında Sicilya’dan gelen askerlerin de desteği alınmıştır (Lewis, 2006:160; İbnü’l-Esîr, 1986:507; Yazılıtaş, 2009:50-51).

Tüm bu gelişmelere rağmen Doğu Roma İmparatorluğu Batı Akdeniz hakimiyeti için son derece önemli olan Sicilya’dan vazgeçmemiştir. Bu nedenle Ebu’l Kasım’ın valiliği döneminde Doğu Roma, Germen ve İtalyan orduları Güney İtalya sahillerinde Fatimîlere karşı birleşmiştir (Bamyacı ve Güçlüay, 2019:9). Savaş sırasında Ebu’l Kasım hayatını kaybetmiş ancak Müslümanlar savaşı kazanmayı başarmıştır. Ebu’l Kasım’dan sonra Sicilya’da 987-998 yılları arasında valilik yapan Ebu’l-Fütûh Yusuf döneminde adada bilimsel sanatsal çalışmalar oldukça yoğunlaşmış ve halkın refah seviyesi yükselmiştir. Ancak oğlu Cafer (998-1019) döneminde başarı sağlanamayınca yerine kardeşi Ahmed (1019-1038) geçmiştir. Bu dönemde idareden memnun olmayan halk Zîrîlerden yardım istemiştir. Zîrîlerin Ahmed’i öldürmesinden sonra yerine kardeşi Hasan geçirilmiştir. Böylece Sicilya’da asayiş ve huzur yeniden bozulmuştur. Diğer yandan Afrika’daki Sunni-Şîî çekişmesinin Sicilya’ya da yayılması ile birlikte Müslümanlar arasında ayrışma da baş göstermiştir (Şahin, 2016:73-74). Nitekim Sicilya’da son Kelbî Valisi el-Ekhal’in halka ağır vergiler yüklemesi nedeniyle

⁹ Bernard Lewis’e göre Mısır’ın fethinde önemli bir rol oynayan Cevher Avrupa kökenli bir Slav olup Fâtimîlerin doğuya doğru ilerlemesinde ve Kahire’nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. O dönemde pek çok Avrupa’lı İslam dünyasına köle ihracatı yapıyordu. Bu tacirler genellikle Akdeniz’de faaliyet gösteren Yunanlılardan, İtalya ve Fransa’nın büyük tüccar şehirlerindendi. Şarلمان ve daha sonra Papa Zachary, Papa I.Hadrian bu ticareti sona erdirmeye çalışsalar da Avrupalı tüccarlar, Hıristiyan köleleri İspanya, Kuzey Afrika ve Mısır’daki Müslümanlara satmaya devam etmişlerdir. Bkz. Lewis, Bernard (2000), Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, Bayrak Matbaası Yayınları, İstanbul, s.228.

iç karışıklıklar yeniden başlamıştır. Bunu fırsat bilen Doğu Roma İmparatorluğu yeniden Sicilya'ya ordu göndermiştir. 1052 yılında adada Kelbilerin idaresi son bulmuştur¹⁰. Bu tarihlerden sonra ise ada 1072 yılında Norman istilasına uğrayarak Müslüman hakimiyetinden çıkmıştır. Çünkü Sicilya'da yaşayan Müslümanlar birbirleriyle yaşadıkları iç mücadeleler nedeniyle Norman tehdidinin farkına varmadıkları gibi onlara karşı tedbir alamamışlardır (Moreno, 2007:183; Şahin, 2016:77).

Sonuç

Doğu Roma İmparatorluğu bulunduğu coğrafi ve siyasi konum itibarıyla tarih boyunca sınırlarında birçok kavim ve devlet tarafından tehdit edilmiştir. Özellikle doğu sınırlarından gelen tehditler Doğu Roma'nın Akdeniz'deki varlığı açısından önem arz etmiştir. Nitekim Sasanilerin ardından Müslüman Arapların doğu sınırındaki varlığı Doğu Roma topraklarının sürekli bir tehdit altına girmesine neden olmuştur. Ancak İslam dünyasında siyasi ve dini nedenlerle ortaya çıkan ayrılıklar zaman zaman imparatorluğun rahatlamasına neden olmuşsa da bu ayrılıklar nedeniyle kurulan Arap Devletleri de ayrı birer tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Emevilerin yıkılışı sırasında Abbasi ihtilalinden kaçan Emevi ailesinden bazıları tarafından kurulan Endülüs Emevi Devleti ve bir diğeri Şîi Fâtımî Devleti'dir.

Fâtımî Devleti kısa süre sonra Ağlebilerden devraldıkları donanma sayesinde Akdeniz'de büyük bir askeri ve siyasi güç olmayı başarmıştır. Fâtımîlerin özellikle Sicilya ve güney İtalya kıyılarındaki faaliyetleri Doğu Roma İmparatorluğu'nu oldukça rahatsız etmiştir. Ancak o sırada Balkanlar'da Bulgarlar ile yapılan zorlu mücadeleler dolayısıyla Fâtımîlere karşı etkin bir siyaset izlenememiştir. Zaman zaman Sicilya'da isyancı muhalif hareketleri destekleyen Doğu Roma İmparatorluğu bazen de askeri müdahalelerde bulunmuştur. Ancak askeri müdahalelerin çoğu zaman yetersiz kalması üzerine genellikle Fâtımîlere vergi vererek barış yapmışlardır. Ayrıca Şîi Fâtımîlerin Endülüs Emevileri ile aralarındaki mezhepsel ayrımı da fırsat olarak değerlendirmeye çalışan Doğu Roma İmparatorluğu Fâtımîlere karşı bir ittifak yapmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Batı Akdeniz'deki Fatımî hakimiyeti bir buçuk asırdan fazla bir süre Doğu Roma İmparatorluğunu tehdit etmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Apak, Adem (2015), **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Abbâsîler Dönemi)**, C.IV., Ensar Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Moreno, Martino Mario (2007), s.181; Şahin (2016), s.77.

F.Capan Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu-Fatimî...

- Bamyacı, Ertan ve Güçlüay, Sezgin (2017), “**İmparator Heraklius Döneminde (610-641) Bizans İmparatorluğu’nun Siyasi Yapısı**”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 56(5), ss.386-396.
- Bamyacı, Ertan ve Güçlüay, Sezgin (2018), “**İmparator Heraklius Dönemi (610-641) Bizans İmparatorluğu’nun Genel Ekonomisi ve Ticaret Politikası**”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1(28), ss.281-288.
- Bamyacı, Ertan ve Güçlüay, Sezgin (2019), “**Erken Ortaçağ’ da Bizans İmparatorluğu’nun Toprak Sistemi ve Ekonomiye Etkisi**”, Turkish Studies, S.14 (1), ss.111-120.
- Başlamışlı, Macide ve Çalışkan Adem (2017), “**İngiltere’nin Yakın Doğu Politikası Dahilinde Kıbrıs’ın İngilizlere Devri**”, Tarihte Kıbrıs II., İstanbul, ss.825-834.
- Çelik, Aydın (2018), **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çelik, Aydın (2005), “**Fâtımîler Devletinin Kuruluşu**”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.15(2), ss.433-453.
- El-Deşravi, Ferhat (1994), **El-Hilafe El-Fâtımîyye bi El-Mağrip**, (Çev. Hammadi El-Sâhilî), Beyrut.
- Ebu’l-Fidâ (1997), **El-Müsemma El-Muhtasar fi Ahbâri’l-Beşer, C. I, (Thk, Mahmud Deyyûb)**, Dâru’l-Kutubi’l İlmiyye Yayınları, Beyrut.
- Eymen, Fuâd Seyyid (1995), “**Fâtımîler**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, ss.228-237.
- Gregory, Abû’l Farac (1945), **Abû’l Farac Tarihi, C.I**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hasan, İbrahim Hasan (1981), **Tarih ed-Devlet el-Fâtımîyye:Fi el-Mağrip ve Mısır ve Suriye ve Bilâd el-Ârab**, Kahire.
- Işıltan, Fikret (1988), “**Sicilya**”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.X, MEB Yayınları, İstanbul, ss.589-596.
- İbnü’l-Esîr (1986), **El Kâmil Fi’t Tarih, C.VIII.**, (Çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yayınları, İstanbul.

- İbn İzari (1980), **El-Beyanu'ı Mağrip fi Ahbar El-Mağrip ve Endülüs**, (Thk. G.Kolan, L. Provençal), C.I, Darü'l Sekafe, Beyrut.
- Levtchenko, Metrofan Vasiliyeviç (1979), **Bizans**, (Çev. Erdoğan Berktaş), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2000), **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Bayrak Matbaası Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2006), **Uygurluk Tarihinde Araplar**, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Moreno, Martino (2007), **"Sicilya'da Müslümanlar"**, (Çev. Abdülhalik Bakır,Aydın Çelik), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C.V/1, ss.165-232.
- Ostrogorsky, George (1999), **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öz, Mustafa, (1979), **"Şîa"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, ss.111-114.
- Öztürk, Murat (2012), **Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Sürûr, Muhammed Cemaleddin (2006), **Târîhu'l-Devleti'l-Fâtımîye, Dâru'l-Fikri'l-Arabî Yayınları**, Kahire.
- Şahin, Seyhun (2016), **Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Takkûş, M.Süheyl (2001), **Tarihû'l Fatimiyyin Fi-Şimali İfrıkiyye ve Mısır ve Biladi'ş-Şam**, Dârü'n-nefâis Yayınları, Beyrut.
- Tamir, Arif (1990), **Ubeydullah El-Mehdi**, Dâru'l-Mesîre Yayınları, Beyrut.
- Tokuş, Ömer (2014), **"Fâtımîler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler"**, Tarih Dergisi, S.59, ss.27-55.
- Vaux De, B. Carra (2001), **"Dâî"**, İslâm Ansiklopedisi, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, ss.461-462.

F.Çapan Batı Akdeniz’de Doğu Roma İmparatorluğu-Fatımî...

Yazılıtaş, Nihat (2009), **Fâtımî Devleti’nde Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

**Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerkliği:
Şanlıurfa İlçe Belediyeleri Örneği^{1*}**

Abdullah ÇELİK

Prof. Dr., Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü

abdullahcelik99@yahoo.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-7918>

Adile TAŞ

Uzman, adiletas123@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8571-5544>

Öz

Türkiye’de belediye yönetimi adına uygulanan iki farklı yönetim mevcuttur. Bir yanda metropoliten kentlere özgü olan büyükşehir belediye yönetimi uygulanırken bir yandan da diğer şehirlerde normal belediye yönetimi uygulanmaktadır. Bu iki farklı yapının varlığı yönetimde bazı sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda hazırlanmış olan bu çalışma, teorik ve alan araştırması olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Teorik bölümde öncelikle özerklik ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Daha sonra büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri; vesayet, görev ve yetki paylaşımı, imar uygulama ve denetleme konuları özerklik bağlamında incelenmiştir. Şanlıurfa ili alan çalışması kapsamında ise; ilçe belediyelerinin büyükşehir ile ilişkilerini özerklik bağlamında irdelemek amacıyla hazırlanan ve uygulanan bir anket çalışmasına yer verilmiştir. Bu anket sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek ilçe belediyelerinin özerkliği hususunda yaşanan sorunlar ve bunların çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 29.08.2019 / 14.04.2020

*Bu çalışma, Prof. Dr. Abdullah Çelik danışmanlığında Adile Taş tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan “Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerkliği” başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Künye Bilgisi: Çelik, A. ve Taş, A.. (2020). Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerkliği: Şanlıurfa İlçe Belediyeleri Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 294-320. DOI: 10.33437/ksusbd.613134

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir Belediyesi, Büyükşehir İlçe Belediyesi, Özerklik, Yerel Özerklik.

The Self-Government of Metropolitan Sub-Provincial Municipalities: the Sample of Şanlıurfa's Sub-Provincial Municipalities

Abstract

There are two different managements which are applied for the management of municipality in Turkey. While the management model of metropolitan municipality specific to the metropolitan cities are applied, the normal municipality management is applied in the other cities. The existence of these different structure causes that some problems are seen.

This study which was made in that context consists of two main sections as the theoretical and field researches. Firstly, in the theoretical section; the self-government was considered in details. Then, the metropolitan municipality and sub-provincial municipalities, tutelage, duty and authority sharing, the execution of zoning and supervision were examined in the context of autonomy. Within the scope of field study related to Şanlıurfa; a survey study which was prepared and applied in the purpose of reviewing the relationship between its sub-provincial municipalities and metropolitan municipality in the context of self-government was included. As the data which was obtained as a result of the survey was evaluated, the suggestions were provided for the problems which were seen in the self-government of sub-provincial municipalities and for their solutions.

Keywords: Metropolitan Municipality, Metropolitan Sub-Provincial Municipality, Autonomy, Local Autonomy.

GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamalarının bir gereği olarak ortaya çıkan kentler, sanayi devrimiyle birlikte hızlı bir dönüşüm ve gelişim yaşamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde kentler hızlıca büyümeye başlamıştır. Özellikle kentlerde, tarım dışında birçok alanda üretim yapılması kentleri cazibe merkezi haline getirmiş, kırsal alandaki geleneksel yapı çözülerek, kentsel alana kaymaya başlamıştır (Alicı, 2012a: 1). Yaşanan bu gelişmeler sonucunda kırsal alanlardan

kentlere özellikle büyük kentlere plansız ve yığılma halinde göç başlamıştır. Bu plansız yerleşmeler neticesinde belediye yönetiminin kent içerisinde vatandaşların ihtiyaç ve gereksinimlerine cevap verememesine sebep olmuştur. Gerek dış dinamikler (küreselleşme, bilgi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler); gerekse iç dinamikler (tarımda makineleşme, kırsal alandan büyük kentlere yapılan göçler) olsun büyükşehirlerde yeni yönetim modelleri arayışlarına gidilmesine sebep olmuştur. Özellikle büyükşehirlerle yönelik olarak büyükşehir belediye yönetimi ile ilgili pek çok kanun çıkarılmıştır. Büyükşehirlerde sorunların çözümü amacıyla ilk olarak 3030 sayılı Kanun daha sonra 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile belediyelerin idari ve mali özerkliğine değinilmiştir. Ayrıca bu kanun ile büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki görev yetki ve sorumluluklarına da yer verilmiştir.

2012 yılında 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile daha önce 16 olan büyükşehir belediyesi sayısı 30'a çıkarılmıştır. Yeni düzenleme ile büyükşehir statüsüne kavuşan iller; Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Ordu, Van ve Şanlıurfa olmuştur. 2014 yerel seçimleri ile birlikte büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşan Şanlıurfa ili bu çalışmanın konusudur. Şanlıurfa ilinde, 2014 yerel seçimlerinden sonra ilçe belediyesi statüsüne kavuşan ilçe belediyelerine yönelik, ilçe belediyelerinin özerkliğinin ne boyutta olduğu yapılan anket çalışması ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ÖZERKLİK

Özerklik, merkezden yönetimin ve bürokratik yönetimin olumsuz yönlerini azaltmak amacıyla düşünülen bir yönetim şeklidir. Yetkilerin tek elde toplanması, kararların üst düzeylerde merkez organlar tarafından alınması, yürütmeyi geciktirip aynı zamanda hizmetlerin aksamasına sebep olmaktadır (Tortop, 1996: 3). Başka bir tanıma göre özerklik, kurumların kendi öz sorumlulukları altında ve ülke yararı doğrultusunda kendi hizmetlerini düzenleme haklarını ifade eder (Coşkun, 1996: 39). Diğer bir tanım ise; özerklik (otonomi) sözlük kelimesi itibariyle; bireylerin, grupların, örgütlerin, bölgelerin ve devletlerin, gerçek ve tüzel kişilerin haklarını ihlal etmeden ulusal ve uluslararası hukuk kuralları içerisinde kendilerini ilgilendiren alanlarda hedefler belirleyerek karar oluşturma yetkisi olarak tanımlanır (Çelik vd., 2008). Ayrıca özerklik, merkezden yönetimin bazı sakıncalarını gidermek veya azaltmak için düşünülen bir yönetim şeklidir. Yetkilerin tek elde toplanması, kararların üst düzey merkez organları tarafından alınması yürütmeyi geciktirmekte, uzmanlar ve işten anlayan kişilerin görüş ve düşüncelerinin yansımaları ve doğru kararlar alınmasını zorlaştırmaktadır (Kestane, 1996: 14).

Yerel Özerklik

Yerel özerklik, yerel yönetimlere herhangi bir devlet veya merkezi yönetimin müdahalesi olmadan kendi yapısını, örgütünü ve işlerini düzenleyebilme konusunda tanınan kapsamlı yetkidir (Coşkun, 1996: 39). Bir başka tanıma göre yerel özerklik, yerel nitelikteki hizmetlerinin daha iyi görülmesi, katılımcı demokrasinin yaşama geçirilmesi doğrultusunda, yerel toplulukların, yerel nitelikteki işlerin kendi sorumlulukları altında özgürce seçerek oluşturdukları organlar aracılığıyla buna uygun kaynaklara kavuşabilmeleri durumudur (Alodalı vd., 2007). Bir başka tanım ise, yerel özerklik, politik yönetsel sistemin mekânsal olarak sınırlandırılmış parçalarının alternatifler arasından seçilerek zorunlu kararları hazırlamak, bunları karara bağlamak ve uygulamasını gerçekleştirmek için harekete geçen eylemler olarak tanımlanır (Çelik vd., 2008).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'ndaki yerel özerklik tanımı ise, "özerk yerel yönetim kavramı, yerel makamların kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı" olarak tanımlanmıştır. Yerel özerklik, tarihsel gelişim süreci bazında yerel yönetimlere merkezi yönetim tarafından verilmiş bir hak olmaktan ziyade, yerel yönetimlerin uzun ve zorlu mücadeleler sonucunda elde ettikleri bir haktır. Bu hak, yerel yönetimlere sadece yerel niteliğe sahip hizmetleri daha iyi bir şekilde yapmasına yardımcı olması için değil, aynı zamanda yerel toplumun kendi kendini yönetme yeteneğini geliştirmek, katılımcı ve demokratik bir yaşam şeklini kurmak ve zenginleştirmek için kullanır (Koç, 2015: 127).

Yerel özerkliğin iki durumu vardır: Bunlardan ilki, yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan ilişkileri ile alakalıdır. Yerel yönetimler bu ilişkilerinde merkezi yönetimden tamamen bağımsız olması söz konusu değildir. Önemli olan yerel birimlerin merkezi yönetimin bir müdahalesi olmadan kendi işlerini kendi kendilerine yapabilmeleridir. Kapsamlı bir özerklikten faydalanmaları gerekir. İkincisi ise, yerel yönetimlerle yerel halkın ilişkisidir. Halk tarafından seçilme yerel organların halkı gereği gibi temsil edebilmelerine, temsil yönetiminin bu nitelikte kişilerin seçilmesine elverişli olmasıdır (Keleş, 2016: 57).

Mali Özerklik

Mali özerklik, yerel yönetimlerde etkinlik, sosyal adalet ve tarafsızlık, idarelerin görevlerini yapabilecek kadar mali kaynağa sahip olması ile mümkündür. Yerel yönetimlerde mali kaynak eksikliği özerkliğin sınırlanmasına

ve merkezi yönetimin daha çok müdahalesine sebep olur. Yerel yönetimlerde mali yetersizlik, devlet tarafından yapacağı eylemlerin engellenmesine veya yavaşlatılmasına sebep olan bir zeminin oluşmasına neden olabilmektedir. Bu anlamda gerekli mali kaynaklara sahip olmayan yerel yönetimler kendi hizmet alanlarında olan bazı görevleri merkezi yönetime aktarma eğilimine gidebilmektedir. Özellikle eğitim, sağlık ve kolluk hizmetleri bu alanda yer almaktadır (Tortop, 1996: 7).

Bir başka tanıma göre mali özerklik, özerk kuruluşların, merkezi yönetime bağlı kalmadan kendilerine verilen görevleri ve sorumlulukları yerine getirmeleri, ayrı mal varlığına ve gelir kaynaklarına sahip olmaları ve kanunların belirlediği şekilde kendi karar organlarına dayanarak harcama yapabilmeleri durumudur. Özerk bir idarenin sadece serbest karar alabilen organlarının olması yeterli değildir; aynı zamanda mali kaynaklarının olması ve bunların oran ve miktarını da belirleme yetkisine sahip olması gerekir (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 263). Mali özerklik, yerel yönetimlerin merkezi yönetime muhtaç olmadan kendisine verilen görev ve yetkileri yapabilecek kadar serbest bir şekilde harcayabileceği yeterli gelir kaynaklarının olmasıdır (Koç, 2015: 137).

Yerel yönetimlerin merkezi idareden farklı ve ayrı gelir kaynaklarının bulunması, kendilerine ait özel bütçelerinin olması özerk bir kuruluş olmalarının sonucudur. Mali özerklikten bahsedebilmek için yerel yönetimlerin kendi sınırları dâhilinde vergilendirme, harcama yapma, bütçe hazırlama, borçlanma ve yerel kamu hizmetlerini sunma gibi yetkilere sahip olması gerekir. Belediyelerin vatandaşlara etkin, kaliteli, ihtiyaçlarına yönelik hizmet sunması, sahip olduğu gelir kaynakları ile yakından ilgilidir. Mali özerkliğin göstergesi olarak, belediyelerin gelirleri ve bu gelirlerin birleşimi gösterilmektedir (Çelik, 2013: 22).

Yerel yönetimlerin hem kendi varlığını sürdürmesi hem de görevlerini yapabilmesi için düzenli mali kaynaklarının olması gerekir. Ancak pek çok ülkede verimli ve yüksek gelir artışı kaynakları merkezi idarenin elindedir. Yerel yönetimlere ise, vergi matrahı dar, toplanması zor, verimliliği düşük, kendi hizmetlerini karşılayamayacak düzeyde yetersiz gelir kaynakları kalmaktadır. Ayrıca yerel yönetimlerin yetersiz gelir kaynaklarına sahip olması demek; bu birimlerin görevlerinin yavaş yapılması veya hiç yapılamaması durumudur. Böylece yerel yönetimlerin merkezden gelecek olan kaynak aktarımına bağımlı hale gelmesine neden olur. Bu durum yerel yönetimlerin kendi organları aracılığıyla aldığı kararları uygulayabilmelerini ve merkezden bağımsız hareket etmelerini ciddi anlamda sınırlandırır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 264).

Mali açıdan karar alabilme düzeyine ulaşamamış, bütçesini kaynak yönünden geliştirme özerkliğine sahip olmayan yerel yönetimler, merkezi yönetime

bağlıdırlar. Böyle bir yapıda mali özerklikten beklenen ölçüt sağlanamaz. Mali özerkliğin sağlanması için yerel yönetimlere kendi gelirlerini belirleme yetkisi verilmelidir. Üniter devletlerde, yerel yönetimlerce yapılan hizmetlerde kullanılan gelir kaynakları merkezi yönetim tarafından kanun ile belirlenmektedir. Üniter devletlerde vergilendirme yetkisi genellikle merkezi yönetim tarafından yapılır. Buna göre vergilerin ve oranların belirlenmesinde yerel yönetimlerin çok fazla yetkisi olduğu söylenemez. Buna bağlı olarak sınırlı mali özerklik durumu oluşur. Sınırlı mali özerklik, vergilendirme konusunda yasama yetkisinin devletin elinde olan ve bunun sadece vergilerin tarh, tahakkuk ve tahsilini yerel yönetimlere bırakmasıdır. Böylece yerel yönetimler merkeze bağımlı hale gelir. Bu tür sistemlerde özerklik zayıf düzeydedir. Yerel yönetimlerin merkezin müdahalesi dışında faaliyette bulunması zordur. Türkiye’de sınırlı mali özerkliği yönetimde söz konusudur (Egeli ve Diril, 2012: 27-32).

İdari Özerklik

İdari özerklik, özerk kuruluşların karar organlarını seçimle iş başına getirebilmelerini, kendi organları aracılığı ile serbestçe karar alabilmelerini, işlerini dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan kendi organları vasıtasıyla serbest karar verebilmelerini ve tüzel kişiliğe sahip olma durumunu ifade eder. Bu anlamda idari özerklik yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle iş başına gelmeleri, bu organların serbestçe karar alıp uygulayabilmeleri ve yerel yönetimlerin tüzel kişiliğe sahip olmaları durumudur (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 263).

İdari özerklik, yerel yönetimlerin kendi seçilmiş organları aracılığıyla, merkezi yönetimin müdahalesi olmadan özgürce karar alıp uygulayabilmesidir. Bu anlamda idari özerkliğin sahip olduğu iki önemli koşul bulunmaktadır. Birincisi, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan yerel yönetim organlarının seçimle iş başına gelmesi; ikincisi ise bu organların dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan karar alıp uygulayabilmeleridir. Mahalli müşterek nitelikteki hizmetlerin halka en yakın birimler olan belediyeler tarafından yapılması hem demokrasiye uygun hem de belediyelerin sahip olduğu idari ve mali özerklik açısından önemlidir. Yapılan hizmetleri daha önceden belirlenmiş yasal çerçevede kamu yararına yapması ve bu süreçte belediyelerin kendi karar organını seçimle kurması, vesayet denetimi ile sadece alınan kararların hukukilik denetimine tabi olması gerekir. Aksi halde belediyelerde idari özerkliğin varlığından bahsetmek mümkün olmayacaktır (Alıcı, 2013: 136).

5216 sayılı Kanununun 14 üncü maddesinde düzenlenen belediye meclisi kararlarının kesinleşmesi ile ilgilidir. Bu maddeye göre ilçe belediye meclislerinin bütçe ve imarla ilgili olan kararlar haricindeki kararları

gereçekleriyle birlikte büyükşehir belediye başkanına gönderilmektedir. Belediye başkanı da yedi gün içerisinde gerekçesini de belirterek hukuka aykırı gördüğü kararı tekrar görüşülmek üzere geri gönderebiliyordu; ancak meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu kararında ısrar etmesi durumunda ilgili karar kesinleşip yedi gün içinde büyükşehir belediyesine gönderiliyordu. Belediye başkanı da kesinleşen karar için 10 gün içerisinde yargıya başvurabiliyordu. İdari özerklik ve kanunun temel amacına uymayan bu düzenleme 06/03/2008 tarih ve 5747 sayılı Kanunun 3 üncü maddesi ile son bulmuştur. Kanunun aynı maddesi büyükşehir belediye meclisi ile ilçe belediyesinin kararlarının kesinleştiği tarihten itibaren en geç 7 gün içerisinde mülki idare amirine gönderileceği ve mülki idare amirine gönderilmeyen kararların da kesinleşmeyeceği hükmü 5216 sayılı Kanunun 14 üncü maddesine eklenmiştir. Buna göre ilçe belediye meclislerinin aldığı kararlar bütçe ve imar ile ilgili olanlar hariç, bu kararların onaylanmasında büyükşehir belediye başkanının görevine son verilmiştir. İlçe belediye meclisi kararlarının mahalli en büyük mülki idare amirine gönderilmesi bu suretle yürürlüğe girmesi hususu düzenlenmiştir.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNDE İLÇE BELEDİYELERİNİN ÖZERKLİĞİ

Bu başlıkta büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişki özerklik bağlamında incelenmiştir. Büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyeleri üzerinde denetim yetkileri, imar, bütçe, aralarındaki görev ve yetki paylaşımları anlatılmıştır.

Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyesi arasındaki ilişkilere bakıldığında, ilçe belediye meclisleri tarafından imara ve bütçeye yönelik kararlarda büyükşehir belediyesinin bir vesayet makamı gibi davranmasını sağlayan bir düzenlemenin varlığı yerel özerklik ile uyumsuzdur. Ayrıca Ulaşım Koordinasyon Merkezi ve Alt Yapı Koordinasyon Merkezi gibi büyükşehir belediyesi ve merkezi yönetime ait kurumların temsilcileri karşısında, ilçe belediyelerinin sadece kendilerini ilgilendiren konularda katılması ve sonucunda alınan kararın ilçe belediyesi tarafından bağlayıcı olması yerel özerkliğe aykırı bir durumu ifade eder.

Güçlü bir başkan-pasif meclis, güçlü büyükşehir belediyesi güçsüz ve denetim altında bulunan ilçe belediyeleri şeklindeki bir sistemin varlığı dikkate alındığında “idari” ve “mali” özerkliğin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın belirlediği sınıra ulaşamadığı, içi doldurulmamış bir söylem olarak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’na girdiği söylenebilir. Bu söyleme bakılarak, büyükşehir belediyesinin asıl belediye ilçe belediyelerinin ikinci belediye olarak görülmesi, büyükşehir belediyesinin bir hayli güçlü konumda olması ilçe belediyelerinin idari ve mali kapasitesi ile yetki ve görev alanlarının

bir hayli sınırlandırılmış olması, büyükşehir belediyesi sorunları arasında yer almıştır. Ayrıca ilgili mevzuat incelendiğinde büyükşehir belediye sistemi içerisindeki etkinliği vatandaşa yakın hizmet birimi olan ilçe belediyeleri tarafından yerine getirilmesi gerekir. Ancak ilçe belediyeleri hizmet sunması bakımından gerekli yetki ve kaynağa sahip değildir. Buna bağlı olarak bazı faaliyetlerinde büyükşehir belediyesi denetimi altında görülmektedir (Alıcı, 2012a: 140- 142).

Büyükşehir Belediyelerinin İlçe Belediyeleri Üzerindeki Denetim Yetkileri

Başarılı bir yönetimin olmazsa olmazlarının başında denetim gelir. Yönetim kavramıyla bütünlük oluşturan, yönetimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Denetim, yönetimin istenilen şekilde yürütülmesine, daha önceden belirlenen hedefleri zamanında ve verimli bir şekilde yapılmasına katkı yapar. Kurum tarafından yapılan işlerin, belli ilkelere uyum içerisinde olup olmadığını tespit eder ve yapılan kamu hizmetlerinin hukuk kuralları çerçevesinde yürütülmesini sağlar (Ekici ve Toker, 2005: 6). Yerel yönetimler üzerinde denetim önemlidir. Asıl konuya geçmeden önce, denetim çeşitlerinin tanımlarının açıklanması yerinde olacaktır.

Yönetsel denetim, yönetim kurum ve kuruluşları tarafından yerel yönetimler üzerinde yapılan denetime yönetsel denetim denilir. Yerel yönetimlerin yetkilerini aşmayı önlemek amacıyla yapılır. Toplumların neredeyse tamamında merkezi yönetim ile yerel yönetimler birbirinden tamamen bağımsız değildir. Dolayısıyla merkezi yönetim ile yerel yönetim ayrılığında ziyade görev, yetki ve iş bölümü paylaşılması sonucu birbirini tamamlar. Yerel yönetimler bağımsız siyasal kuruluşlar değildir. Devlet yapısı içerisinde belli bir özerklikten yararlanan kuruluşlardır. Yönetsel denetim çeşitleri iç ve dış denetim olmak üzere iki tanedir.

İç denetim, ast-üst ilişkilerine bağlı olarak yapılan denetim türüdür. Hiyerarşik yapı içerisinde üst konumda bulunanlar tarafından astlarını denetlemeleri, yapılan eylem ve işlemlerini de kapsar. İç denetim yönetsel bir denetimdir. Yasal bir dayanağa ihtiyaç yoktur. İç denetimde hesapların, faaliyetlerin, iş ve işlemlerin ve buna dayanak olan kararların yerel yönetim birimleri tarafından tespit ve incelemeye tabi tutulmasıdır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na göre, belediyelerde iç denetim, belediye başkanı veya görevlendireceği iç denetçiler tarafından yapılır. Dış denetim, yönetim biriminin kendi tüzel kişiliği dışındaki makamlar tarafından denetlenmesidir. Bu denetim; idari vesayet, ikili görev yoluyla denetim, mali yardımlar yoluyla denetim ve düzenleme, talimat verme yoluyla denetim şeklinde uygulanır (Ekici ve Toker, 2005: 7-8). İdari vesayet ise, genel anlamda merkezi yönetimin yerel yönetimin kararlarını ve faaliyetlerini

denetleme yetkisidir. İdari vesayet, kamu düzenini, yurt bütünlüğünü sağlamak için kamu yararı amacıyla yasaların verdiği yetkiye dayanarak, merkezi yönetim örgütünün yerinden yönetim ve kamu hizmeti yönetimi tüzel kişilerinin; organları, işlemleri ve mali kaynakları üzerindeki denetimidir (Kavruk ve Yaylı, 2008: 3).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 27 nci maddesi; “büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon büyükşehir belediyesi tarafından sağlanacağı” hüküm altına alınmıştır. İlçe belediyeleri arasında hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili herhangi bir sorun çıkması halinde büyükşehir belediye meclisine yönlendirici ve düzenleyici karar alma yetkisinin verileceği yine bu maddede geçmektedir. Buna göre büyükşehir belediyesinin ilçe belediyeleri arasında mevzuatta belirtilen konularda koordinasyonu sağlamak adına ilçe belediyeleri üzerinde kendine özgü bir denetim yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir denetim yetkisine sahip olması, büyükşehir belediyeleriyle ilçe belediyelerinin eşit statüde olmadığını gösterir. Başka bir ifadeyle ilçe belediyelerinin üzerinde merkezi idarenin “idari vesayet” yetkisinin yanı sıra ilçe belediyelerine göre daha “merkez” konumda olan büyükşehir belediyelerine ilçe belediyeleri üzerinde kullanılmak üzere bir çeşit idari vesayet yetkisi verilmiş bulunmaktadır (Alıcı, 2012b: 40). Büyükşehir belediyeleri kendilerini ilçe belediyelerinin hamisi olarak görmektedir. Kamu yönetiminde sıkça karşılaşılan, iş birliğini dışlayan, merkezîyetçi, yetki ve kaynak paylaşımı konusunda isteksiz yönetim anlayışı büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyelerine karşı daha da baskıcı olmalarına neden olmuştur. Büyükşehir belediyeleri tarafından ilçe belediyeleri alt birim olarak görülmekte ve bu kuruluşların ayrı bir kuruluş kimliğine sahip oldukları unutulmaktadır (Karasu, 2013: 493).

İdari vesayet ve dış idari denetim kavramları dışında bu denetim yetkisinin idari vesayet denetimine benzediği yönünde ortak görüşler mevcuttur. Kimi akademisyen, idari vesayet kavramının kamu tüzel kişilerinin denetlenmesinde kullanılan yerleşik bir kavram olması sebebiyle bu denetim ilişkisinin idari vesayet olarak adlandırılmasında bir sakınca görmezken; kimi de yine aynı şekilde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında bu denetim ilişkisini “vesayet benzeri” bir denetime benzetmektedir. Bir kısmı da yine aynı şekilde söz konusu denetim yetkilerini belediyelerin ayrı tüzel kişiliklere sahip olması nedeniyle idari vesayete benzetmektedir. Görüldüğü gibi birçok akademisyen söz konusu denetim yetkisini idari vesayete benzetmektedir. Büyükşehir belediyesinin büyükşehir ilçe belediyeleri üzerinde belirli bir konuda sahip oldukları denetim yetkisinin tam olarak idari vesayet denetimi olmadığı, *nev’i şahsına* münhasır bir denetim olduğu söylenebilir (Alıcı, 2012b: 47-48).

Büyükşehir Belediyelerinin İlçe Belediyeleri Üzerinde İmar Denetimi

5216 sayılı Kanun kapsamında denetim yetkilerinden en önemlilerinden biri de büyükşehir belediyelerinin imar denetim yetkisidir. 11 inci maddeye göre; büyükşehir belediyesi ilçe belediyelerinin imar uygulamalarını denetlemeye yetkilidir. Bu yetki, ilgili belediyeden her türlü bilgi ve belgeyi istemeyi ve bunları incelemeyi içerir. İstenilmiş olan bu belgeler ve bilgiler en geç iki hafta içerisinde büyükşehir belediyesine verilmek zorundadır. İmar uygulamaları denetim aşamasında iken, büyükşehir belediyeleri kamu kurum ve kuruluşlarından ve üniversitelerden yararlanabilirler. Denetimler sonucunda belirlenen eksiklikler ve aykırılıkların giderilmesi için üç ay süre verilir. Bu süre bazında gerekenin yapılmaması halinde, büyükşehir belediyesi eksiklik ve aykırılıkları gidermeye yetkilidir. İzinsiz veya izin belgesine aykırı olarak yapılmış olan yapılar, gerekli düzenlemeyi yapmak üzere belediyeye bildirilir. İmara aykırı uygulama üç ay içerisinde düzeltilmediği takdirde büyükşehir belediyesi, 3194 sayılı İmar Kanununun 32 ve 42 nci maddeleri uyarınca kendilerine verilen yetkileri kullanırlar. Bu yetkiler; süre vererek düzeltme, inşaatı durdurma, yıkmaya veya cezalandırmaya ilişkin yetkililerdir. Büyükşehir belediyelerine verilmiş olan bu imar denetim yetkisi, birimler arasında koordinasyonu sağlamak ve yönetimde birliği sağlamaktan ziyade, bir hiyerarşik denetim niteliğindedir. Büyükşehir belediyelerine ilçe belediyeleri üzerinde, üstelik kentin geleceğini doğrudan etkileyen bir konuda çok ciddi bir denetim yetkisi verilmiştir. Bu yetki yerel özerkliği zedeleyici niteliktedir (Karasu, 2013: 489).

İmar konusunda ilçe belediyelerini ikinci plana atan bu uygulama; ilgili yere geri gönderme ve nitelikli çoğunlukla tekrar kabul mekanizmalarının da sisteme dâhil edilmesi, ilçe belediyesinin imar planına ilişkin düzeltme işleminin yetkide ve usulde paralellik ilkesi gereği yine ilçe belediyeleri tarafından yerine getirilmesi önemlidir. Bu yönde bir uygulama özerklik söylemine de uygun olacaktır (Alıcı, 2013: 138).

Büyükşehir Belediyelerinin İlçe Belediyeleri Üzerinde Bütçe Denetimi

5216 sayılı Kanununun 25 inci maddesine göre, büyükşehir belediye bütçesi ile ilçe belediyelerinden gelen bütçeler büyükşehir belediye meclisine sunulur ve büyükşehir belediye meclisi tarafından yatırım ve hizmetler arasında bütünlük sağlayacak şekilde aynen veya değiştirilerek kabul edilir. Büyükşehir ilçe belediye bütçeleri, büyükşehir belediye meclisinde aynı toplantı döneminde ve birlikte görüşülerek karara bağlanır ve tek bütçe halinde basılır.

Büyükşehir belediye meclisi, ilçe belediyelerinin bütçelerini kabul ederken; bütçe metnindeki yasa ve yönetmeliklere aykırı maddeleri çıkarabilir, değiştirebilir, belediyelerin toplamaya yetkili olmadığı gelirleri çıkarabilir; yasal sınırlar üzerinde ya da altında belirlenmiş olan vergi ve harçların oran ve miktarlarını kanunda öngörülen sınırlara çekebilir, kesinleşmiş belediye borçları

için bütçeye konulması gerekli olup da konulmamış ödeneği ekleyebilir, ortak yatırım izlencesine alınan yatırımlar için gerekli ödeneği ekleyebilir. Büyükşehir belediye meclisi tarafından ilçe belediye bütçelerinde yapılan değişikliklere karşı 10 gün içinde Danıştay'a itiraz edilebilir. Bu tür itirazlar ise Danıştay tarafından 30 gün içerisinde karara bağlanır.

5216 sayılı Kanunda, büyükşehir belediyesinin gelirlerini düzenleyen 23 üncü maddesine göre genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı üzerinden ilçe belediyelerine verilen paylardan Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenecek orandaki kısmının büyükşehir belediyesi için ayrılacağı öngörülmüştür. Ayrıca aynı madde de büyükşehir belediyesi tarafından tahsil edilen ve müşterek bahislerden gelen eğlence vergisinin %50'sinin büyükşehir belediyesine %20'sinin müşterek bahse konu olan yarışların yapıldığı yerin belediyesine %30'unda diğer ilçe belediyelerine nüfuslarına göre dağıtılacağı belirtilmiştir. Yine benzeri bir yaklaşım, otoparkların işletmesinde elde edilen gelirin %50'si büyükşehir belediyesine, geriye kalan %50'si ise nüfuslarına göre ilçe belediyeleri arasında paylaşılır.

Büyükşehir Belediyeleri ile İlçe Belediyeleri Arasında Görev ve Yetki Paylaşımı

Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasında; görev ve yetki arasında belirsizlik, metropoliten olarak görülen kentsel alanlarda iki kademeli bir yönetim biçimi oluşturulmasında ortaya çıkabilecek sorunların başında yer alır. Özellikle büyükşehir belediyelerinin yetkilerinin geniş tutulması ve ilçe belediyeler üzerinde büyükşehir belediyesinin "dış idari denetim" ya da "iç idari vesayet" olarak adlandırılacak şekilde yetkilere sahip olması konunun önemini daha da arttırmaktadır (Erençin, 2005: 124).

5216 sayılı Kanunda görev bölüşümü sorunu net bir şekilde çözüme kavuşturulmamıştır. Kanunda öncelikle büyükşehir belediyelerine ait görev ve yetkiler sıralanmış olup, bu liste dışında kalan görevlerin ilçe belediyelerine ait olduğu hükmü yer almıştır. Diğer taraftan da 5216 sayılı Kanunda büyükşehir belediyelerine verilen görevler, 5393 sayılı Kanunla ilçe belediyelerine verilen görevlerle örtüşmektedir (Karasu, 2013: 494). Yapılan bu yeni düzenlemeye rağmen iki tüzel kişilik arasındaki sorunları çözümünde yeterli olmamıştır (Alıcı ve Kızılboğa, 2017: 259). Bu anlamda bu iki tüzel kişilik arasındaki sorunların çözümü adına mevzuatta görev ve yetkilerin açık bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir.

Büyükşehir sınırları içinde belediyeler arasında görev ve yetki paylaşımını düzenleyen 7 nci maddeye göre, büyükşehir belediyesinin stratejik planı, yıllık hedefleri, yatırım programını ve bütçeyi hazırlarken ilçe belediyelerinin görüşlerinin alınacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte büyükşehir belediyelerine

5216 sayılı Kanun ile verilmiş olan görevlerinde bir kısmını, büyükşehir belediye meclisinin kararı ve büyükşehir belediye başkanının uygun görmesi üzerine ilçe belediyelerine devredecek veya onlarla birlikte yapacaktır (Erençin, 2005: 121).

5216 sayılı Kanunda büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan belediyeler arasında uyumu ve eş güdümü sağlamakta görevli kılınmış. Büyükşehir belediyesinin kendisine verilmiş görevleri, mali ve teknik imkânları çerçevesinde, nüfus ve hizmet alanları dikkate alarak, diğer belediyeler arasında yürütmek zorunda olduğu öngörülmüştür. Aynı düzenlemede, büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkacak ihtilafların büyükşehir belediye encümeninin yönlendirici ve düzenleyici kararıyla giderilmeye çalışılacağı belirtilmiştir.

ALAN ARAŞTIRMASI

Verilerin Toplanması ve Metodoloji

Çalışmanın kapsamında yer alan Şanlıurfa ilçeleri Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Eyyubiye, Halfeti, Haliliye, Harran, Hilvan, Karaköprü, Siverek, Suruç ve Viranşehir’de anket uygulaması yapılmıştır. Büyükşehir belediye meclis üyelerine ve ilçe belediye meclis üyelerine 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir olan Şanlıurfa büyükşehir belediyesi ve ilçe belediye meclis üyelerine özerklik bağlamında büyükşehir ve ilçe belediyeleri ilişkilerini tespite yönelik sorular sorularak bu konuya üyelerin bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anket hazırlama süreci (37 soru) üç aylık zaman sürecinde tamamlanmıştır. Bu sürecin ardından 2019 Ocak ve Şubat aylarında daha önceden belirlenmiş olan kişi sayısına araştırma örnekleminde yer alan anketler uygulanmıştır. Şanlıurfa büyükşehir belediye meclis üyeleri ile ilçe belediye meclis üyelerinin bulunduğu 13 ilçede anketler ilgili kişiler tarafından doldurularak anket işlemi sona ermiştir.

Uygulanan anketlerdeki verilerin analizinin bilgisayara aktarılması için anketler tek tek gözden geçirilmiş ve anketlere veri kodlama işlemi yapılmıştır. Veriler SPSS (25.0) paket programı kullanılarak frekans biçiminde analizler yapılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın ana evrenini Şanlıurfa ili ve Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Eyyubiye, Halfeti, Haliliye, Harran, Hilvan, Karaköprü, Siverek, Suruç ve Viranşehir olmak üzere 13 ilçesi oluşturmaktadır. Çalışmada üzerinde durulan önemli bir konu tüm ilçe belediyelerini kapsayan bir çalışma olmasıdır. 6360 sayılı Kanunla büyükşehir statüsüne kavuşan Şanlıurfa ili, yaşanan bu

değişimler neticesinde il dâhilinde yeni 3 ilçe ile 13 ilçe belediyesine kavuşmuştur.

Evren olarak 13 ilçede, büyükşehir belediye meclisi üyeleri ile ilçe belediye meclis üyeleri seçilmiştir. Evren olarak seçilen büyükşehir belediye meclis üyesi ve ilçe belediye meclis üyesi sayılarının toplamı; 82'si büyükşehir belediye meclisi ve 256'sı da ilçe belediye meclis üyesi olmak üzere toplam 338 kişidir.

Örnekleme olarak 338 kişiden 216 kişiye ulaşılmış, başka bir ifadeyle bilimsel açıdan sayısal olarak ulaşılması hedeflenen kitleye ulaşılmış ve bu kitle anketleri cevaplamıştır. Örnekleme, Şanlıurfa ilinin tüm ilçeleri dâhil edilmiştir. Ancak 2016 yılında Türkiye'nin bazı il ve ilçelerine kayyum belediye başkanı atanmış ve kayyum atanan yerlerde Şanlıurfa'nın bazı ilçeleri de yer almaktadır. Şanlıurfa'da kayyum atanan ilçeler: Suruç, Bozova, Halfeti ve Viranşehir'dir. Dolayısıyla bu ilçelerin özel durumundan dolayı bu ilçelerde anket uygulaması belediye meclisi üyesi sıfatı ile çalışan belediyenin kendi personeli ile yapılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde %9,3'ünün kadın, %90,7'sinin erkek olduğu görülmektedir. Ankete katılan toplam kişi sayısı açısından bakıldığında 216 kişiden 20'sinin kadın olduğu görülmektedir. Belediye meclisi üyelerinin büyük bir çoğunluğunun erkek nüfusunun oluşturduğu, kadın nüfusunun yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Katılımcıların hangi belediye meclisi üyesi olduğuna göre dağılımları incelendiğinde %11,6'sının Akçakale, %6,5'inin Birecik, %5,6'sının Bozova, %10,2'sinin Ceylanpınar, %10,2'sinin Eyyübiye, %4,2'sinin Halfeti, %9,7'sinin Haliliye, %6,5'inin Harran, %4,2'sinin Hilvan, %8,8'inin Karaköprü, %6,5'inin Siverek, %7,9'unun Suruç ve %8,3'ünün Viranşehir olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların mensubu olduğu siyasal partiye göre dağılımları incelendiğinde %82,4'ünün Adalet ve Kalkınma Partisi, %2,8'inin Milliyetçi Hareket Partisi, %13,4'ünün Halkların Demokratik Partisi ve %1,4'ünün diğer siyasal partilere mensup olduğu tespit edilmiştir. Mensubu olunan siyasi partiye göre dağılımlarına bakıldığında il genelinde büyük çoğunluğunun Adalet ve Kalkınma Partisi'nden olduğu görülmektedir. Ayrıca yine mensubu olunan siyasi partiye göre dağılımlarına bakıldığında il genelinde Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinin olmadığı, Halkların Demokratik Partisi dışında diğer siyasal partilerin de katılımlarının çok az olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde %1,9'unun 18-25 yaş aralığında, %12,0'inin 25-30 yaş aralığında, %11,6'sının 31-36 yaş aralığında,

%17,1'inin 37-42 yaş aralığında, %19,0'ının 43-48 yaş aralığında, %15,3'ünün 49-54 yaş aralığında, %23,1'inin 54 yaş ve üstünde olduğu görülmüştür. Buna göre ankete katılan ilçe belediye meclis üyelerinin 40 ile 50 yaş arasında yoğunluk kazandığı söylenebilir.

Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımları incelendiğinde %25,9'unun ilköğretim, %31,5'inin lise ve dengi, %8,8'inin önlisans, %29,6'sının lisans, %4,2'sinin ise lisansüstü olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılanlar eğitim durumlarına göre incelendiğinde, ankete katılan ilçe belediye meclis üyelerinin büyük bir çoğunluğunun lise ve dengi okullardan mezun olduğu görülmektedir. Ayrıca ilköğretim mezunlarının oranlarına bakıldığında %25,9 olduğu görülmektedir. Bu oran azımsanmayacak niteliktedir.

Katılımcıların mesleklerine göre dağılımları incelendiğinde %13,9'unun esnaf, %23,1'inin çiftçi, %4,2'sinin işçi, %18,5'inin serbest meslek, %7,4'ünün emekli, %10,2'sinin yönetici, %11,1 memur, %11,6'sının ise diğer meslek grubunda olduğu tespit edilmiştir. Genel anlamda bakıldığı zaman ankete katılanların çeşitli meslek gruplarından olduğu söylenebilmektedir. Özellikle esnaf, çiftçi ve serbest meslek gruplarının yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Katılımcıların İfadelere Verdiği Cevaplar

Tablo 1'de Şanlıurfa ilçe belediye meclis üyelerinin aşağıdaki sorulara verilmiş olan cevaplara yüzdeler (frekans) analizi uygulanmıştır.

Tablo: 1: Katılımcıların İfadelere Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Büyükşehir belediye meclisi üyeleri hem de büyükşehir hem de ilçe belediye meclisi üyesi olduklarından, büyükşehir ve ilçe çıkarları	25	11,6	34	15,7	24	11,1	97	44,9	36	16,7

çatışmasında kendi
ilçe çıkarlarına
öncelik
vereceklerdir.

Büyükşehirlerde Alt Yapı ve Ulaşım Koordinasyon Merkezlerine Büyükşehir ilçe belediye başkanlarının kendi belediyelerini ilgilendiren konuların görüşülmesinde üye olarak katılabilmeleri büyükşehirlerde bütünlüğün sağlanması açısından yönetime katılmayı sınırlamaktadır.	19	8,8	51	23,6	42	19,4	69	31,9	35	16,2
---	----	-----	----	------	----	------	----	------	----	------

Büyükşehir belediyesi ilçe belediyelerinin serbestçe karar almasını sınırlamaktadır.	26	12,0	49	22,7	57	26,4	48	22,2	36	16,7
---	----	------	----	------	----	------	----	------	----	------

Büyükşehir belediye başkanının büyükşehir ilçe belediye meclis kararları üzerindeki vesayet yetkisi olmalıdır.	45	20,8	61	28,2	40	18,5	55	25,5	15	6,9
---	----	------	----	------	----	------	----	------	----	-----

İlçe belediyeleri üzerinde büyükşehir belediyesinin vesayet yetkisi olması büyükşehir ilçe belediyelerinin yanlış yapmasını önlemektedir.	32	14,8	62	28,7	43	19,9	62	28,7	17	7,9
---	----	------	----	------	----	------	----	------	----	-----

Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında görev ve yetkiler net bir şekilde tanımlanmamıştır.	29	13,4	54	25,0	47	21,8	52	24,1	34	15,7
Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişki; bir ast-üst ilişkisi olarak nitelendirilebilir.	20	9,3	40	18,5	45	20,8	80	37,0	31	14,4
Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında imara ilişkin uygulamalara yönelik kararların ast-üst ilişkileri biçiminde olması imara ilişkin sorunları ortadan kaldıracaktır.	41	19,0	34	15,7	61	28,2	58	26,9	22	10,2
İmar uygulama ve denetleme yetkisinin büyükşehir belediyesinde olması büyükşehir sınırları içerisinde bütünlüğü sağlaması açısından doğrudur.	30	13,9	35	16,2	43	19,9	81	37,5	27	12,5
Büyükşehir ilçe belediye meclisleri tarafından alınan imara ilişkin kararların büyükşehir belediye meclisi tarafından nazım imar plânına uygunluğu yönünden	27	12,5	32	14,8	44	20,4	89	41,2	24	11,1

incelenerek aynen veya değiştirilerek kabul edilmesi yerinde bir uygulamadır.											
Büyükşehir ilçe belediye meclisleri tarafından alınan imara ilişkin kararların büyükşehir belediye meclisi tarafından nazım imar plânına uygunluğu yönünden incelenerek aynen veya değiştirilerek kabul edilmesi büyükşehir ilçe belediyelerini ikinci plana itmektedir.	23	10,6	57	26,4	48	22,2	52	24,1	36	16,7	
Büyükşehir ilçe belediyelerinin, mali açıdan büyükşehir belediye meclisi tarafından denetlenmesi mali olarak serbest hareket edebilmesini sınırlamaktadır.	28	13,0	51	23,6	54	25,0	51	23,6	32	14,8	
Büyükşehir belediyesinin büyükşehir ilçe belediyelerine mali yardımının bazı şartlara bağlı olması mali olarak büyükşehir ilçe belediyelerinin elini büyükşehir belediyesi karşısında zayıflatacaktır.	22	10,2	41	19,0	45	20,8	71	32,9	37	17,1	

A. Celik - A. Taş**Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerkliği...**

Büyükşehir belediye meclisi karar alırken ilçe belediyelerinin görüş ve taleplerini dikkate alır.	32	14,8	34	15,7	37	17,1	88	40,7	25	11,6
Büyükşehir belediye meclisi aldığı kararlarında ilçe belediyelerinin çıkarlarını gözeter.	29	13,4	50	23,1	45	20,8	71	32,9	21	9,7
Büyükşehir ilçe belediye meclislerinin aldığı kararların yürürlüğe girebilmesi için büyükşehir belediye başkanına gönderilmesi uygulamasının kaldırılması büyükşehir genelinde birlikteliğin sağlanması konusuna zarar vermiştir.	23	10,6	42	19,4	84	38,9	52	24,1	15	6,9
İlçe belediye meclislerinde alınan kararların (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girebilmesi için mülki idare amirine gönderilmesi mecburiyetinin meclis üzerinde herhangi bir baskı oluşturmadığını düşünüyorum.	27	12,5	28	13,0	46	21,3	86	39,8	29	13,4
İlçe belediye meclislerinde alınan kararlarının (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girebilmesi için	29	13,4	40	18,5	63	29,2	67	31,0	17	7,9

mülki idare amiri yerine büyükşehir belediyesine gönderilmesi daha doğrudur.											
İlçe belediye meclislerinde alınan kararların (imar ve bütçe hariç) doğrudan yürürlüğe girebilmesi daha doğrudur.	30	13,9	39	18,1	56	25,9	66	30,6	25	11,6	
İlçe belediye meclislerinde alınan kararlarının tümünün doğrudan yürürlüğe girebilmesi daha doğrudur.	36	16,7	43	19,9	52	24,1	60	27,8	25	11,6	

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediye meclisi üyeleri hem büyükşehir hem de ilçe belediye meclisi üyesi olduklarından büyükşehir ve ilçe çıkarları çatışmasında kendi ilçe çıkarlarına öncelik vereceklerdir” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 11,6’sı kesinlikle katılmıyorum, % 15,7’si katılmıyorum, % 11,1’i kararsızım demeleri hem kendi ilçelerinin lehine olan işlerde ilçesi için çalışan üyeler olduğunu hem de ilçeleri dışında illerine de gerçek anlamda değer veren üyeler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak geriye kalan %44,9’u katılıyorum cevabını verirken, %16,7’si ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermesi kendi ilçe çıkarlarını ön planda tuttıklarını göstermektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehirlerde Alt Yapı ve Ulaşım Koordinasyon Merkezlerine Büyükşehir ilçe belediye başkanlarının kendi belediyelerini ilgilendiren konuların görüşülmesinde üye olarak katılabilmeleri büyükşehirlerde bütünlüğün sağlanması açısından yönetime katılmayı sınırlamaktadır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 8’i kesinlikle katılmıyorum, % 23,6’sı katılmıyorum derken bu görüşü desteklemedikleri görülmektedir. Oysa katılımcıların %31,9’unun katılıyorum, %16,2’sinin de kesinlikle katılıyorum şeklinde fikir ortaya koyması bu görüşü desteklediklerini göstermektedir. Ayrıca katılımcıların %19,4’ünün de bu konuda kararsız kaldıkları belirtilebilmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediyesi ilçe belediyelerinin serbestçe karar almasını sınırlandırmaktadır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, %12’si kesinlikle katılmıyorum, %22,7’si katılmıyorum, % 26,ü kararsızım, % 22,2’si katılıyorum, % 16,7’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre büyükşehir belediyesinin ilçe belediyelerinin kararlarına karışıp karışmadığı konusunda net bir fikir ortaya koyulamadığı söylenebilmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediye başkanının büyükşehir ilçe belediye meclis kararları üzerindeki vesayet yetkisi olmalıdır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde % 20,8’i kesinlikle katılmıyorum, % 28,2’si katılmıyorum, % 18,5’i kararsızım, % 25,5’i katılıyorum, % 6,9’u kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre ankete katılan ilçe belediyelerinin bir kısmının büyükşehir belediye başkanının ilçe belediyeleri üzerinde vesayet yetkisi olmasını kabul etmedikleri görülmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İlçe belediyeleri üzerinde büyükşehir belediyesinin vesayet yetkisi olması büyükşehir ilçe belediyelerinin yanlış yapmasını önlemektedir” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 14,8’i kesinlikle katılmıyorum, % 28,7’si katılmıyorum, % 19,9’u kararsızım, % 28,7’ katılıyorum, % 7,9’u da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre bu ifadeye katılan ve katılmayanlar eşit çıkmıştır. Çoğunluğun bir kısmı büyükşehirde vesayet yetkisinin olması ilçe belediyelerinin yanlış yapacağına savunurken diğer bir kısmı da tam tersi düşünceyi savunmuştur.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında görev ve yetkiler net bir şekilde tanımlanmamıştır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 13,4’ü kesinlikle katılmıyorum, %25,0’i katılmıyorum, % 21,8’i kararsızım, %24,1’i katılıyorum, % 15,7’si kesinlikle katılıyorum cevabını verdiği görülmüştür. Buna göre büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında görev ve yetkilerin net bir şekilde tanımlandığı ankete katılanlar tarafından savunulmuştur. Verilen bu cevaba bakılarak ilçe belediyelerince görev ve yetki paylaşılması konusunda büyükşehir belediyesi ile sorun yaşamadığını çıkarımı yapılabilmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişki; bir ast-üst ilişkisi olarak nitelendirilebilir” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, %9,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %18,5’i katılmıyorum, %20,8’i kararsızım, %37,0’i katılıyorum, % 14, 4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Görülen o ki ankete katılan katılımcılar büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkiyi bir ast-üst ilişkisi olarak nitelendirmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında imara ilişkin uygulamalara yönelik kararların ast-üst ilişkileri biçiminde olması imara ilişkin sorunları ortadan kaldıracaktır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde % 9,0’u kesinlikle katılmıyorum, % 15,7’si katılmıyorum, % 28,2’si kararsızım, % 26,9’u katılıyorum, %10,2’si de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre büyükşehir belediyesinin ilçe belediyelerinin imara ilişkin sorunlarının olmamasında ilişkilerinin ast-üst şeklinde olmasından kaynaklanması noktasında bir fikir birliğine varamadıkları görülmüştür.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İmar uygulama ve denetleme yetkisinin büyükşehir belediyesinde olması büyükşehir sınırları içerisinde bütünlüğü sağlaması açısından doğrudur” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 13,9’u kesinlikle katılmıyorum, % 16,2’si katılmıyorum, % 19,9’u kararsızım, %37,5’i katılıyorum, %12,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre imara ilişkin kararların uygulama ve denetleme yetkisinin büyükşehir belediyesinde olması, büyükşehir sınırlarında bütünlüğü sağlamaktadır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir ilçe belediye meclisleri tarafından alınan imara ilişkin kararların büyükşehir belediye meclisi tarafından nazım imar planına uygunluğu yönünden incelenerek aynen veya değiştirilerek kabul edilmesi yerinde bir uygulamadır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 12,5’i kesinlikle katılmıyorum, % 14,8’i katılmıyorum, % 20,4’ü kararsızım, % 41,2’si katılıyorum ve % 11,1’i ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Verilen cevaplara bakıldığında büyükşehir belediye meclisinin ilçe belediye meclislerince alınan nazım imar planı üzerindeki bu yetkisinin yerinde bir uygulama olduğunu ortaya çıkarmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir ilçe belediye meclisleri tarafından alınan imara ilişkin kararların büyükşehir belediye meclisi tarafından nazım imar planına uygunluğu yönünden incelenerek aynen veya değiştirilerek kabul edilmesi büyükşehir ilçe belediyelerini ikinci plana itmektedir” ifadesine verdiği cevaplara dağılımlarına göre incelendiğinde, % 10,6’sı kesinlikle katılmıyorum, % 26,4’ü katılmıyorum, % 22,2’si kararsızım, % 24,1’i katılıyorum, % 16,7’si de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre, büyükşehir belediye meclislerinin ilçe belediye meclislerince alınan nazım imar planını denetleme yetkisinin olması ilçe belediyeleri için olumsuz bir durum olmadığı görüşünü ortaya çıkarmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir ilçe belediyelerinin, mali açıdan büyükşehir belediye meclisi tarafından denetlenmesi mali olarak serbest hareket edebilmesini sınırlamaktadır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları

incelendiğinde, % 13,0'ü kesinlikle katılmıyorum, % 23,6'sı kesinlikle katılmıyorum, % 25, 0'i kararsızım, % 23,6'sı katılıyorum, % 14,8'i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre ilçe belediyelerinin mali yönden büyükşehir belediye meclisine denetimi ile ilgili kesin bir görüşe sahip olmadıkları görülmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediyesinin büyükşehir ilçe belediyelerine mali yardımının bazı şartlara bağlı olması mali olarak büyükşehir ilçe belediyelerinin elini büyükşehir belediyesi karşısında zayıflatacaktır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 10,2'si kesinlikle katılmıyorum, % 19,0'u katılmıyorum, % 20,8'i kararsızım, % 32,9'u katılıyorum, %17,1' kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre büyükşehir belediyesi tarafından ilçe belediyelerine yapılan mali yardımın bazı şartlara bağlı olması temelde ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesine karşı gücünü zayıflatacağı görüşü ortaya çıkmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediye meclisi karar alırken ilçe belediyelerinin görüş ve taleplerini dikkate alır” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 14,8'i kesinlikle katılmıyorum, % 15,7'si katılmıyorum, % 17,1'i kararsızım, %40,7'si katılıyorum, % 11,6'sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre büyükşehir belediye meclisinin karar alırken ilçe belediyelerinin görüşlerinin önemseydiği ortaya çıkmaktadır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir belediye meclisi aldığı kararlarında ilçe belediyelerinin çıkarlarını gözetir” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 13,4'ü kesinlikle katılmıyorum, % 23,1'i katılmıyorum, % 20,8'i kararsızım, % 32,9'u katılıyorum, % 9,7'si de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre büyükşehir belediye meclisi aldığı kararlarda ilçe belediyelerinin çıkarlarını önemseydiği/dikkate aldığı ortaya çıkmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “Büyükşehir ilçe belediye meclislerinin aldığı kararların yürürlüğe girebilmesi için büyükşehir belediye başkanına gönderilmesi uygulamasının kaldırılması büyükşehir genelinde birlikteliğin sağlanması konusuna zarar vermiştir” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 10,6'sı kesinlikle katılmıyorum, % 19,4'ü katılmıyorum, % 38,9'u kararsızım, % 24, 1'i katılıyorum, % 6,9'u da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre ilçe belediye meclislerinin almış oldukları kararların yürürlüğe girebilme şartı olan büyükşehir belediye başkanına gönderilmesi uygulamasının kaldırılmış olması bunun neticesinde büyükşehir genelinde birlikteliğin sağlanmasını olumsuz etkilediği hususunda kesin bir görüşe sahip olmadıkları görülmüştür.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İlçe belediye meclislerinde kararların (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girebilmesi için mülki idare amirine gönderilmesi mecburiyetinin meclis üzerinde herhangi bir baskı oluşturmadığını düşünüyorum” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 12,5’i kesinlikle katılmıyorum, %13,0’ü katılmıyorum, % 21,3’ü kararsızım, % 39,8’i katılıyorum, % 13,4’ü ise kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre, ilçe belediye meclislerince alınan kararların (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girmesi hususunda mülki idare amirliğine gönderilmesi zorluğunun olması ilçe belediye meclisleri için olumsuz bir durum ya da bir baskı unsuru teşkil etmediği ortaya çıkmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İlçe belediye meclislerinde alınan kararların (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girebilmesi için mülki idare amiri yerine büyükşehir belediyesine gönderilmesi daha doğrudur” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 13,4’ü kesinlikle katılmıyorum, % 18,5’i katılmıyorum, % 29,2’si kararsızım, % 31,0’i katılıyorum, %7,9’u da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre ilçe belediye meclislerince alınan kararların (imar ve bütçe hariç) yürürlüğe girmesinin mülki idare amiri yerine büyükşehir belediyesine gönderilmesinin daha doğru olacağı görüşü ortaya çıkmıştır.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İlçe belediye meclislerinde alınan kararların (imar ve bütçe hariç) doğrudan yürürlüğe girmesi daha doğrudur” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, % 13,9’u kesinlikle katılmıyorum, % 18,1’i katılmıyorum, % 25,9’u kararsızım, % 30,6’sı katılıyorum, % 11,6’sı da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre İlçe belediye meclisleri tarafından alınan kararların (imar ve bütçe hariç) doğrudan yürürlüğe girmesi görüşü ilçe belediye meclisi üyeleri tarafından doğru bir uygulama olarak görülmektedir.

İlçe belediye meclis üyelerinin “İlçe belediye meclislerinde alınan kararların tümünün doğrudan yürürlüğe girmesi daha doğrudur” ifadesine verdiği cevaplara göre dağılımları incelendiğinde, %16,7’si kesinlikle katılmıyorum, %19,9’u katılmıyorum, % 24,1’i kararsızım, % 27,8’i katılıyorum, % 11,6’sı da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Buna göre ilçe belediye meclislerince alınan tüm kararların doğrudan hiçbir üst merciye danışılmadan yürürlüğe girmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu çalışma, büyükşehir ilçe belediyelerinin özerkliğini Şanlıurfa ilçe belediyeleri örneği adı altında Şanlıurfa bazında ve ilçe belediyelerinin özerkliği özelinde ele almıştır. İlçe belediyelerinin özerkliğini ölçmeye yönelik olarak anket soruları hazırlanmıştır. Buna göre ilçe belediye meclis üyeleriyle hem

yapılan anket hem de birebir yapılan görüşmeler neticesinde büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasında yaşanan sorunlar ele alınmıştır.

Büyükşehirlerde Alt Yapı Ulaşım ve Koordinasyon Merkezlerine büyükşehir ilçe belediye başkanlarının sadece kendi belediyelerini ilgilendiren konularda katılmaları büyükşehir genelinde yönetime katılmayı sınırlar.

İlçe belediyelerinin kendilerine verilen görev ve yetkileri, hizmetleri verimli bir şekilde sunabilmeleri için ilçe belediye meclislerinin aldığı kararlar üzerinde “idari vesayet” yetkisi olmamalıdır. Kaldı ki ilçe belediyelerinin bir konu hakkında almış oldukları kararlar üzerinde denetim yetkisinin varlığı ilçe belediyelerinin özerkliği adına zedeleyici bir unsurdur. Yapılan araştırma neticesinde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında görev ve yetki paylaşımının net olması hususunda her ne kadar ankette görev ve yetkilerin net tanımlandığını sonucuna varılsa da yapılan görüşmelerde bu konuda büyükşehir belediyesi ile sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Özellikle büyükşehir belediyesine uzak mesafede olan ilçeler bu hizmetlerin sunumunda uzaklığa bağlı olarak gecikmeler yaşandığını belirtmiştir. Bu konuda hizmette yakınlık ilkesi gereğince, hizmet sunumunun daha verimli ve daha kaliteli yapılması adına büyükşehir belediyesi kendisine uzak mesafede olan ilçe belediyelerine yapılacak olan hizmetin sunumuna yönelik olarak yetki vermelidir.

İmar uygulama ve denetleme yetkisinin büyükşehir belediyesinde olması, kentin planlaması, kaynak ve zaman israfı gibi olumsuz durumları ortadan kaldıracaktır. Nitekim yapılan araştırmada da ilçe belediyeleri bu konuda imar uygulama ve denetleme yetkisinin büyükşehir belediyesinde olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Buna ek olarak ilçe belediyeleri imar gibi kentin geleceğini inşa eden önemli bir konuda, tüm yetkilerin büyükşehir belediyesinde olmasında kendilerinin geri planda kaldığını belirtmişlerdir. Kaldı ki ilçe belediyelerinin kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak imar ve planlama konusunda, söz sahibi olmak istemektedirler. İlçe belediyeleri ilçenin bizzat ihtiyaçlarının belirlenmesinde büyükşehir belediyesine göre daha çok bilgi ve tecrübe sahibidirler. Bu anlamda yetkinin bir bölümünün ilçe belediyelerinde olması, imara yönelik ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyesi arasında yaşanan sorunları azaltacaktır.

Büyükşehir belediyesinin ilçe belediyelerine mali yardımının bazı şartlara bağlı olarak yapılması, ilçe belediyelerinin elini büyükşehir belediyelerine karşı zayıflatacaktır. İlçe belediyelerine mali yardımın şarta bağlı olarak yapılması Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na aykırı bir durumdur. Kaldı ki Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı zayıf olan yerel yönetim birimine şarta bağlı olmadan mali yardımın yapılmasını öngörür. Böylece zayıf olan yerel yönetim birimi güçlü olan diğer yönetim birimleriyle aynı duruma gelir. İlçe belediyeleri

yerinden yönetim adına ilçede vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sunmakla görevlidir. Şarta bağlı bir yardım durumunda öncelikli amacın dışına çıkılacağı gibi ilçede vatandaşlar tarafından ciddi anlamda eleştiriye maruz kalabilirler. Bu uygulama, mali özerklik ile uyuşmayan bir durumdur. İlçe belediyelerine yardımın şartsız olarak verilmesi gerekir. Bu anlamda ilçe belediyeleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda herhangi bir baskı olmadan kaynaklarını ihtiyaçları doğrultusunda gerektiği gibi kullanabilmelidir.

İlçe belediye meclisleri aldıkları kararlarda, mülki idare amirine gönderilmesinde meclis kararları üzerinde herhangi bir baskı oluşturmayacağını bununla beraber mülki idare amirine göndermek yerine alınan kararların büyükşehir belediyesine gönderilmesinin daha doğru olacağını savunmuşlardır.

Sonuç olarak büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkilerin özerklik temelli gelişmesi gerekir. Yapılan araştırma sonucunda ilçe belediye meclis üyeleri belirli sınırlar içerisinde büyükşehir belediyesinin kendilerine çok fazla müdahale etmemeleri doğrultusunda isteklerini dile getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alıcı, Orhan Veli ve Kızılböğü Özaslan, Rüyeyda (2017), “**İki Kademeli Büyükşehir Yönetim Sisteminin Yargı Kararları Kapsamında İncelenmesi**”, **Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar**, (Der. Güler, Mahmut ve Turan, A. Menaf), Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, ss. 225-267.
- Alıcı, Orhan Veli (2012a), “**Büyükşehir Belediyeleri ile İlçe Belediyeleri Arasındaki İlişkiler: İstanbul Örneği**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alıcı, Orhan Veli (2012b), “**Büyükşehir Belediyelerinin İlçe Belediyeleri Üzerindeki Denetim Yetkisinin Kavramsal Açından Değerlendirilmesi**”, Yerel Politikalar Dergisi, Sayı: 2, Mayıs-Ağustos, ss. 38-52.
- Alıcı, Orhan Veli (2013), “**Büyükşehir İlçe Belediyelerinin İdari ve Mali Özerkliği**”, Yerel Politikalar Dergisi, Sayı: 3, Ocak-Haziran, ss. 127-152.
- Alodalı, M.Fatih Bilal - Özcan, Lütfi - Çelik, Fikret - Usta, Sefa (2007), “**Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye’de Belediyelerde Özerklik**”, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi İdari Bilimler Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Haziran, ss. 1-11.

- Coşkun, Bayram (1996), “Türkiye’de İdari Vesayet Denetimi ve Yerel Yönetimlerin Özerkliği”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt. 5, Sayı: 3, Mayıs, ss. 35-47.
- Çelik, Abdullah (2013), “Yerel Özerklik Açısından 5393 sayılı Belediye Kanununun Genel Bir Değerlendirmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 18, Sayı: 1, ss. 17-28.
- Çelik, Vasfiye- Çelik, Fikret - Usta, Sefa (2008), “Yerel Demokrasi ve Yerel Özerklik İlişkisi”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 1, Sayı: 2, Aralık, ss. 87-104.
- Egeli, Halûk ve Diril, Funda (2012), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik ve Vergilendirme Yetkisi”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 84, Ocak-Mart, ss. 25-44.
- Ekici, Birol ve Toker, M. Cem (2005), “Avrupa’da ve Ülkemizde Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Etkinliği”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt. 14, Sayı: 1, Ocak, ss. 5-28.
- Erençin, Arif (2005), “Büyükşehirlerde Belediyeler Arası İlişkilerin Yenilenen Yapısı”, Mülkiye Dergisi, Cilt. 29, Sayı: 246, ss. 121-131.
- Karasu, Mithat Arman (2013), “Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerklik Sorunu”, Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, (Der. Mengi, Ayşegül- Çınar, Tayfun- Özgül, Can Giray), Türkiye Belediyeler Birliği Yayınları, Ankara, ss. 475-502.
- Kavruk, Hikmet ve Yaylı, Hasan (2008), “2004 Belediye Reform Çalışmalarında İdari Vesayete İlişkin Düzenlemelerin Değerlendirilmesi ve Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 10, Sayı: 3, ss. 1-31.
- Keleş, Ruşen (2016), **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kestane, Doğan (1996), “İller Bankası ve Yerel Yönetimlerle İlişkileri”, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Koç, Firdevs (2015), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yerel Özerklik ve İdari Vesayet”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Tortop, Nuri (1996), “Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt. 5, Sayı: 5, Eylül, ss. 3-13.

Ulusoy, Ahmet ve Akdemir, Tekin (2009), “**Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi**”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 12, Sayı: 21, Aralık, ss. 259-287.

İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik ve Millî Kimlik (1991-2019)¹

Hikmet DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
hdemirci@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8756-5909>

Öz

Milliyetçilik, belirli topraklar üzerinde kültür, tarih, dil gibi ortaklıklarla milletin varlığından ve değerlerinden beslenen, milletin yaşamasını, ilerlemesini sağlayan şuur, duygu veya siyasî hedeftir. Kimlik ise bir insanın veya topluluğun var olması, toplumun değerleri benimseyerek millî aidiyet hissetmesidir. Bu makale, Nursultan Nazarbayev'in milliyetçiliği (1991-2019) ve Kazak millî kimliğinin şekillendirilmesinde Türklük, tarih, din, laiklik, hukuk, alfabe değişikliği, azınlıkların durumu bakımından ortaya konan yasa ve uygulamaların değerlendirilmesidir. Nazarbayev'in amacı ortaya konan yasa ve uygulamalarla devlet-toplum ilişkilerinde etnik, ideolojik, dinî-mezhepsel ayrımcılığın önüne geçerek çağdaş, medenî ve bağımsız bir düzene Kazakistan'ı kavuşturmaktır. Kazakistan'da millî kimlik inşası, makro düzeyde ulusal devlet düzeni Kazakistanlılık kavramı ile mikro düzeyde ise milliyetçiliği destekleyen Kazaklık anlayışıyla şekillendirildi. Kazaklık kavramı sadece tarihe, kültüre ve millî gelişime vurgu yapmadı aynı zamanda azınlıkların devlete bağlılık duygularını tahkim etme noktasında ele alındı. İlk dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nin millî kimlik gelişiminde, Kazak Hanlığına ve tarihsel- kültürel kimliğe bağlılık esas alındığı görüldü.

Anahtar Kelimeler: Nursultan Nazarbayev, Kazakistan, Kazaklar, Milliyetçilik, Millî Kimlik.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 31.12.2019 / 09.04.2020

Künye Bilgisi: Demirci, H. (2020). İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik ve Millî Kimlik (1991-2019). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 321-342. DOI: 10.33437/ksusbd.668301

The Nationalism and National Identity in the First Period of the Republic of Kazakhstan (1991-1919)

Abstract

Nationalism can be defined as a consciousness, political goal or a feeling of belonging to a nation that formed on the basis of at he shared characteristics such as culture, history and language. The identity refers to the existence of a person or community and feeling of national belonging by adopting the values of the society. This article deals with the nationalist policy of Nursultan Nazarbayev (1991-2019) and the role of laws and practices shaped by Turkishness, history, religion, secularism, law, alphabet change, and status of minorities in shaping Kazakh national identity. Nazarbayev's aim was to create a modern, civilized and independent order by preventing all kinds of ethnic, ideological, religious-sectarian discrimination in state-society and individual relations with the laws and practices enacted. The national identity in Kazakhstan was shaped by the "Kazakhism" at the macro level and by the concept of "Kazakh" that supports nationalism at micro level. The concept of Kazakh not only emphasized history, culture and national development, it was addressed in term of reinforcing minority feelings of loyalty to the state. The commitment to Kazakh Khanate and historical-cultural identity was taken as the basis in the development of national identity in the first period in Kazakhstan.

Keywords: Nursultan Nazarbayev, Kazakhstan, Kazakhs, Nationalism, National Identity.

Giriş

Fransız Devrimi sonucunda imparatorluklar dağılarak yerini ulus devletlerin alması milliyetçiliğin önemli sonuçlarından biridir. Bu noktada Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Cumhuriyetçi Türk devletleri kimliklerini milliyetçi şuur ve duygularla inşa etmeye çalıştı. Kazakistan'da hem Rus politikaları hem de kozmopolit nüfus yapısından kaynaklanan milliyetçilik ve millî kimlik algısının inşa edilmesi önemli bir problemdi. Çarlık ve Sovyet Rusya dönemlerinde "Ruslaştırma" veya "Sovyet insanı" hedefine maruz bırakılmaları sonucu ortaya çıkan değişimlerle bağımsızlıktan sonra şekillenecek politikalar cumhuriyetlerin geleceğine yön verdi.

XIX. yüzyıldan bu yana dünya siyasi tarihini derinden etkileyen milliyetçilik, siyasi bir gruba aidiyet bilincinin kazandırılması, bir ulusun bağımsız devlet

H.Demirci İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik...

haline gelmesi, millî özgüvenin gelişmesi ve güçlendirilmesinde önemliydi. Milliyetçilik; Doğulu, Batılı, modern, siyasi-kültürel, iradeci, ayrılıkçı, reformcu gibi farklı sınıflandırmalarla ele alındı. Bu kavramın, devlet, ulus, ideoloji, tarih, din, dil, kültür, etnik ve kimlikle ilişkisi olduğu gibi olumsuz manada terör, şiddet, ayrımcılık, ırkçılık gibi kavramla da ilişkisi sebebiyle de zararlı veya faydalı olarak değerlendirildi (Alakel, 2011: 2-3). Ayrıca milliyetçiliğin ilk defa Avrupa'da yorumlanmasıyla Fransız ve Alman milliyetçilik tarzları ortaya çıktı. Alman tarzı milliyetçilik etnik ve kültürel temele dayanırken Fransız tarzı daha erken dönemlerde ortaya çıkan devlet temelli yani devletin yurttaşı olmak, kader birliğini benimsemek veya o millette bağlılık zorunluluğunu getirdi. Fransız tarzında etnik ve dinî unsurlar ise ikinci plandaydı (Kılıç, 2007: 117). Bu nedenle Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Nazarbayev dönemi milliyetçiliği, daha ziyade Fransız tarzı milliyetçilik olarak görülse de tamamıyla bu tarza bağlılığı yoktu. Çünkü zaman içerisinde kimlik inşasında politika ve uygulamalarda Alman tarzı milliyetçiliği benimsediği de görüldü.

Kazak kimliğinde tarihî süreç ve dönemler önemli rol oynadı. Mesela Kazakların erken dönem Türk kültür coğrafyasında bulunmaları ve XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak Hanlığının kurulması millî kimliğin tarihe dayanan noktası olarak önemliydi. Ardından yaşanan Rus işgal süreci, Türkistan coğrafyası içerisindeki Türk topluluklarını bir bütün içerisinde ayırtırmaya, yerleştirmeye ve özelleştirmeye dayalı politika ve uygulamalara maruz bırakıldı. Türkistan'daki Türk halkları arasında ayırtırmanın gerçekleşmesi, Türk toplulukları arasında birliğin dağılmasına yol açtı. Bu baskılar her ne kadar olumsuz olarak adlandırılrsa da Türk topluluklarında kültür ve kimliklerine dair farkındalık eğiliminin ve korunmacı tavırların artmasıyla sonuçlandı. O dönem içerisinde tamamen bir değişim- dönüşüm veya "mankurtlaşma" dediğimiz kimliklerini unutmak yerine günümüz bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin meydana gelmesini sağladı (Demirci, 2013: 289).

Sovyet sonrası birlik içerisindeki devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle millî devletin yöneticileri millî kimlik politikalarına ağırlık verdi. Millî kimlik politikaları ortaya çıkaran neden ise milliyetçilik idi. Mustafa Çalık'ın milliyetçilik tanımında "Milliyetçilik, başı geçmişte gömülü, kolları ve ayakları şimdiki zamanda hareket edebilen, ölüsü ve dirisi zaman zaman birbirine karışabilen yahut birbiriyle yer değiştirebilen, hayli garip bir organik varlıktır. Kesin olan o da bugün varlığı tartışmasız olan bu kimlik iddialarının hiçbirinin bugünün eseri olmadığıdır." (Karadağ ve Yaman, 2018: 106). Bu açıdan Nursultan Nazarbayev başkanlığındaki Kazakistan Cumhuriyeti, kimliklerine tarih, kültür ile besleyerek millî köklerine bağlanma şeklinde bir süreç yaşadı.

Milliyetçi şuur üzerine kurulan Kazakistan Cumhuriyeti'ni yapılan yasa ve reformlarla millî kimliğin inşasına uygun konumlandırıldı. Bu yönetimde iki

kavram öne çıktı: “Kazakistan Milleti” ve “Kazaklık”. Kazakistan Milleti ile Kazaklık (etnik Kazak kimliği) kavramı üzerine iki cepheli tartışmalar, Kazak halkının kendini tanımlama biçimi ve ülkedeki azınlıkları yeri ve konumu açısından önemliydi. 2004 yılında Kazakistan Halk Meclisi, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından "Milli Birlik Doktrini" ni ("Kazakistan Milleti") önerdi. Bu öneri, 120'den fazla etnik gruba sahip olan Kazakistan için tehlikeliydi. Kazakistan topraklarında etnik grupların söz sahibi olabilecekleri düşünülünce Kazak milliliğinden yana olanlar “Kazakistan Milleti” doktrine karşı çıktılar. Kazakistan Cumhuriyeti'nin sadece Kazakların bir devleti olduğunu iddia ettiler. Mesela, önde gelen Kazak siyasetçi, şair, aktivist, gazeteci Muhtar Şahanov "Ulty zhoyudyň tote zholy - Kazakhstandyk ult" (Bir ulusun yok edilmesinin doğrudan yolu – Kazakistan milletidir) diyerek konunun vahametini ortaya koydu (Aitymbetov vd., 2015: 2). “Kazakistan milletini” tanımlaması bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan'ın etnik ve ekonomik durumu düşünüldüğünde doğru bir adımdı. Bu adımla birlikte Rusça'nın kullanıldığı alanlarda Kazak dilinin tanıtılması, Rusça kullanımının azaltılması veya ortadan kaldırılması, Kazak kültürü ve tarihinin yeniden değerli ve yaygın hâle getirilmesi gibi Kazak milliyetçiliğini öne çıkaran uygulamalar da görüldü (Aitymbetov vd., 2015: 6). Sadece dil ve kültür açısından değil millî para (tenge), millî marş'ın kabulü, millî kurumların oluşması etnik göçün dengelenmesi, yurt dışındaki Kazakların yurda dönmesi, çok çocuklu Kazak aile yapısının desteklenmesi Kazak millî kimliğinin şekillenmesinde ve millî kimlik bilincinin oluşmasında önemli adımlardı. Bu adımlarla Nazarbayev'in amacı, Kazakistan Cumhuriyeti'ni millî, çağdaş ve gelişmiş ülkeler seviyesine yükseltebilmektir.

Sovyet Dönemi Kazak Kimliği

Kazak kimliğinin farklı politika ve uygulamalarla baskı altına alındığı tarihî dönemeçlerden biri Sovyet dönemidir. Bu dönem, etnik kimliklerin ifade edilmesini yasaklarken diğer taraftan tarihî, dili ve kültürleri çarpıtmak adına bölgesel milliyetçi kimlikleri güçlendirerek kendine özgü bir milliyetçiliği de destekledi (Arsal, 2018: 10). Sovyet insanını ortaya çıkarmaya yönelik düzende amaç, sosyalist ve komünist ideolojiye sahip, ateizmin etkili olduğu itaatkâr insan topluluğuna erişmektir. Sovyet ulusu imajında diğer önemli nokta dildi. Kiril alfabesi ve Rus Dili resmîyet kazandı. Merkezî hükümet tarafından 1921 yılında resmî yazışmaların Rus diliyle yapılması kararı çıkarıldı. 1938 yılında Kazak okullarında Rus Dili öğretilmesi zorunlu oldu. 1939 yılında ise Kiril alfabesi resmî olarak kabul edildi. Alfabelerin bu şekilde değiştirilmesindeki amaç, Kazakların kamusal alanda iletişim problemi yaşamamasına, genç nesle Rusça öğretilmek suretiyle geçmişi ile bağlarının zayıflatılması ve dil yoluyla Ruslaştırılmasıydı (Kaya, 2012: 364-365). Bunun yanı sıra Sovyet Dönemi'ni yaşayan Kazaklar, kültür ve kimliklerine dair olumsuz uygulama ve baskılardan

söz ederken ekonomik ve sosyal hayattaki uygulamalardan memnuniyetlerini de ifade ettiler. Şöyle ki, eğitimin ve sağlık hizmetinin ücretsiz olması, iş bulma ve işe yerleşme imkânı, devlet tarafından ekonomik anlamda uygulanan indirimler, maaşların zamanında ödenmesi, piyasadaki fiyatların devlet tarafından belirlenmesi ve her yerde aynı olması olumlu hatıralardı. Kaynak kişilerin olumsuz olarak nitelendirdiği uygulamalar ise Rusça'nın konuşma zorunluluğu, inanç ve ibadet özgürlüğünün olmaması, ateist propagandanın yapılması, düşünce ve konuşma özgürlüğünün olmaması, kolektifleştirme ile özel mülkiyete el konulması, yurtdışına seyahat özgürlüğünün bulunmaması ise hafızalardaki derin olumsuz izlerdi (Ercilasun Kurmangaliyeva, 2019: 132-133). Bu baskılardan korunma yöntemi ise Kazak tarihçilerin ve bilim insanlarının Kazak kimliğine ve kültürüne dair yaptıkları uyarıların onları farkındalığını artırdı (Demirci, 2013: 289). Uyarılar farkındalıkları artırdığı gibi Kazak milliyetçiliğini ve kimlik şuurunu besledi.

Sovyet döneminde Kazak kimliği ve milliyetçiliğinin destekleyen Kazak aydınlarının yanı sıra Sovyet yönetiminde önemli Kazak lideri Dinmuhammed Kunayev'in iyi bir siyasetçi olması Kazakların milliyetçi yapılarını destekleyen diğer önemli bir durumdu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler içerisinde Kunayev (1913-1993), 1960 yılında Kazak Birinci Parti Sekreterliği'ne getirilmesiyle siyasi durum diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran Kazakistan da güçlendi. Kunayev, Brejnev'in himayesinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1966'da Politbüro'nun aday üyesiydi, 1971'de tam üyesi oldu. Orta Asya Parti liderleri arasında tekti ve başarılıydı. Onun gücü ve etkisiyle Kazakistan 1960-1980 yılları arasında önemli ve güçlü cumhuriyetlerden biri oldu. Bu dönemde Kazakistan, Sovyetlerin yakıt ve güç merkezi, büyük ölçekli et ve tahıl üretim merkezi, nükleer cephanelik ve uzay araştırmalarının merkezi olmasıyla önemli bir konumdaydı. Diğer cumhuriyetler içerisinde Kazakistan'da etnik çeşitlilik fazla olmasına rağmen Kazaklar toplam nüfusun %40'ını temsil etti. Sovyetler, Kazakistanla "enternasyonalizmin" olağanüstü bir örneği olarak gurur duyuyordu (Akiner, 1995: 51-52). 1970'lerden itibaren Kunayev döneminde, Kazak somut kültürel mirasları olan Kazak yurtları (otağları), millî motifler, el işlemleri, kumaşlar, silahlar, Kazak halk müzikleri ve destanlar yoğun şekilde görülmeye başlandı (Akiner, 1995: 54-55). Gorbaçov'la millî kimlik konularında anlaşamayan Kunayev, görevi boyunca millî davaya bağlı çağdaş Kazak aydınlarına destek vererek onların gelişmesinde büyük rol oynadı (Gündoğdu vd., 2017: 78). Diğer taraftan, Kazakistan'da Kunayev'in ardından kurulan Nazarbayev yönetiminde de Sovyet kültür ve anlayışından farklı kendine özgü millî kültürü geliştirmek ve ortak kimliği oluşturmak temel amaçtı (Fragner, 2018: 32).

Nursultan Nazarbayev'in Liderlik Süreci

Sovyet döneminde Kazak kimliğinin gerçek uyanışını sağlayan 1986 Aralık Almatı/ Jeltoksan olayları idi. Bu olayları Dinmuhammed Kunayev'in görevden alınarak Gennady Vasilevich Kolbin'in göreve getirilmesi tetikledi. Gorbaçov Kunayev'e gençlerle bir toplantı yapmasının yasak olduğunu söyledi. Kolbinle birlikte gençlerle konuşması için Mukashev, Kamalidenov, Nazarbayev'i üç üst düzey yetkiliyi görevlendirdi. Birlikte açıklama yapmak için kürsüye çıktılar ve grup sözcüsü olarak Nazarbayev, Kolbin'in atanmasını desteklediklerini söyledi. Gençler: "Biz hainlerle konuşmak istemiyoruz" diye bağırды ve görevlendirilen kişileri kartopu ile vurmaya başladı. Kısa süre sonra 5-6 kişi Kolbin'le buluştu. Ancak buluşma ardından olaylar alevlendi, birçok gösterici yaralandı, tutuklandı ve cezalandırıldı. Göstericilerin üzerine tanklar gönderildi. Göstericilerin bir kısmı ağır yaralandı, bir kısmı tutuklandı ve hapse atıldı. Bağımsızlık öncesi bu olaylar, milliyetçi ve millî şuurun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Diğer taraftan da 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin batı cumhuriyetlerinde ortaya çıkan demokratikleşme sürecinin de Kazakistan'a yansımaysdı. Bu demokratikleşme süreci Nursultan Nazarbayev'in Birinci Parti Sekreteri görevine atanmasıyla hemen hemen aynı döneme rast geldi (Akiner,1995: 55-56).

1 Aralık 1991'de Kazakistan tarihinde ilk defa devlet başkanlığı seçimi yapılarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Seçimlerden sonra, Kazak Parlamentosu aldığı bir kararla, ülke adından "Sovyet Sosyalist" ibaresini kaldırdı ve devletin resmî adını "Kazakistan Cumhuriyeti" yaptı (Kara, 2017a: 89). 16 Aralık 1991'de bağımsızlık açıklamasında, totaliter sosyalist sistemden parlamenter demokratik sisteme geçildiği duyuruldu. 20-21 Aralık 1991 tarihlerinde Almatı'da düzenlenen toplantıda Kazakistan'ın diğer yedi eski Sovyet cumhuriyeti ile birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na kabul edilmesine karar verildi. 28 Ocak 1993 Anayasası'nda Kazakistan Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve üniter bir devlet olduğu belirtildi. 1993 Anayasası'nda Kazakistan'da yarı-başkanlık sistemi benimsenirken 1995 yılında düzenlenen anayasayla ülkede tam başkanlık sistemi kabul edildi. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri genişletilerek onun faaliyetlerini kısıtlayan Anayasa Mahkemesi kaldırıldı ve cumhurbaşkanlığı süresi 5 yıldan 7 yıla çıkarıldı (Akiner, 1995: 60; Kara, 2017a: 81). 1991 yılında devlet başkanı seçilen Nazarbayev'in 1995 yılında yapılan halk oylamasının neticesinde görev süresi 2000 yılına uzatıldı. Diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kazakistan'da da Nazarbayev'in şahsında otoriter bir rejim kuruldu. Kazakistan cumhurbaşkanı, parlamento'yu feshedebilmekte, bir yıllık bir süreyle yasama görevini üstlenebilmekteydi (Kara, 2017a: s.83). 1995 yılında düzenlenen Kazakistan Anayasasına göre, devlet başkanının Kazakçaya vakıf olması ve devlet başkanının resmî dil Kazakçayı iyi bilmesi şartı getirildi (Kara, 2017a: 80). Kazakistan Cumhuriyeti olarak devletin adının belirlenmesi, devlet başkanının Kazakça bilmesinin şart olarak koşulması, başkanlık sisteminin

H.Demirci İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik...

getirilerek yönetimin tek elden yürütülmesi ile millî kimliğin desteklenmesini sağlayan ilk dönemlerdi.

Bağımsız Kazakistan'ın varlığını ifade eden semboller ve kurumlar ortaya çıktı, millî bayrak, millî marş, merkez bankası, Millî Savunma Kuvvetleri'nin kurulması sağlandı. Kazakistan Cumhuriyeti'nin millî sembolleri olan bayrak ve devlet arması 4 Haziran 1992 tarihinde; millî marş ise 11 Aralık 1992 tarihinde parlamento tarafından kabul edildi. Cumhuriyetin ilk anayasası 28 Ocak 1993 onaylandı (Kara, 2017a: 93). Bağımsızlık sonrası dönemde eski Sovyet para birimi rublenin kullanılmasından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak ve millî ekonomiyi güçlendirmek amacıyla, 15 Kasım 1993'te para birimi "tenge" tedavüle girdi (Akiner, 1995: 61; Kara, 2017a: 82).

Siyasi mânada millî devletin kurulması gerçekleşirken sosyokültürel faaliyetlere de ağırlık verildi. Büyük imar faaliyetlerine girişildi. Kozmopolit halk yapısına sahip olan Kazakistan, Kazakistan'ın kuzey merkezindeki İşim nehri üzerindeki Akmola, 20 Ekim 1997'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin stratejik önem kazanması, istikrarlı ve etkili ulaşımı için Almatı'dan sonra yeni başkenti oldu. 6 Mayıs 1998'de Akmola şehrinin adı "Astana" olarak değiştirildi (Schartz, 2000: 492; Kara, 2017a: 93-94). Astana şehrinin adı 23 Mart 2019 tarihinde Nursultan olarak kabul edildi.

Milliyetçilik ve Millî Kimlik Noktasında Kazakistan'ın Kültürel Dinamikleri

Sadri Maksudî Aرسال, milliyet duygusunun milletlerin uzun tarihlerinin bir sonucu olduğunu, milliyet duygusunun kuvvet ve derinliğinin tarihleri ile millî kültür bilgisine bağlı olduğunu; tarihlerine ve kültür eserlerini unuturlarsa milliyet şuurunu kaybederek milletleşmekten uzaklaşacaklarını ifade etti (Arsal, 2018: 211). Bağımsız bir devlet olabilmek ise belirli bir coğrafya, ortak bir kültürün bulunması gerekmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti, coğrafya ve millî kültür noktasında tarihten gelen önemli bir geçmişe sahipti. Bağımsızlıklarının öncesinde kendi kültürleri, tarihleri ve belli kimlikleri olan topluluklardı yani birdenbire ortaya çıkmış topluluklar değillerdi. Nursultan Nazarbayev'in sözleriyle *Her ailenin kendi evini kurma hayali vardır. Her şey bu basit fikirle başlar. Özellikle yaşlı kuşaklardan pek çok insan, iyi bir ev inşa etmenin ne kadar zor olduğunu iyi bilir. Genç bir devleti, ortak evimiz Kazakistan'ı kurmanın bundan da zor olacağını tahmin edersiniz ve Kazakistan, temellerine konan her bir taşı bilmek zorundadır* (Nazarbayev, 2012b:7). Tarihi süreç ve emeğin bir sonucu olarak Kazakistan Cumhuriyeti'ni ortaya çıkardığı açıktı.

Tarihî süreçle şekillenen millî kimlik, belli insan topluluğuna aidiyet duygusu vererek kendilerini ifade eden ortak kültürlerine bağlılıklarını ifade eder. Bu noktada Nazarbayev, Kazakların millî kimliğinin belirlenmesinde kendi devlet yapısına kavuşmasının sebebini şöyle dile getirdi: *Tüm baskılara ve bozulmalara rağmen Kazaklar yirminci yüzyılın başına kadar geleneksel yaşam tarzının (göçebelik) muhafaza ederek aynı coğrafyada diğer halklarla yığınsal olarak karışmamalarıyla öz benliklerini korudular. Bunun yanı sıra kimliğin korunmasında Kazakistan'ın genç nüfusa sahip olmasının onları güçlendiren diğer bir faktördü* (Nazarbayev, 2012a: 23-24). Kazakistan coğrafyasında kimliğin oluşumunu destekleyen ata toprakları, tarihî ve kültürleri ve nüfus yoğunluğu etkili oldu. Böylece 1990'larda Brubaker'ın söylediği gibi sosyalist sonrası dönem 'millileştirilmiş devletleri' ortaya çıkardı. Devletin dil kullanım kalıplarını şekillendirme, tarihleri yeniden yazma, demografik dengeleri değiştirme ve etnik kadroları teşvik etme çabaları, artık etnik kökenin bölgede baskın siyasi aynı zamanda millî kimlik doğal görünmeye başladı (Schartz, 2000: 490).

Kazak kültürü, Türk kültürünün temelini oluşturan bozkır göçebe yaşamının biçimlendirdiği bütüncü bir düşünce tarzından beslendi. Göçebe kültürü sonraki dönemde yerini yerleşik hayata bırakmış olsa da hâlen kültürel kodlarda göçebe anlayışın devam ettiği görülür. Bu noktada, aileyi ifade eden otağları, dastarhanları, boy anlayışları, yedi ata geleneği, aile ve akrabalık ilişkileri, misafirperverlik özellikleri nesilden nesile aktarılan bir miras olarak günümüze kadar geldi. Göçebe mirası ve geleneklere bağlılık hem Kazaklar arasında hem de yerleşik komşularından daha güçlü etnik köken ve geleneklerine bağlılık duygusunu ortaya çıkardı. Göçebe mirası özelliklerinin vurgulanması, Sovyetlerin uygulamalarıyla gelişen kültürdeki köksüzlük ve yabancılaşma duygusunu azaltmaya ve Kazakların özgüvenini geliştirmeye yardımcı oldu (Akiner,1995: 66). Göçebe mirasının vurgulanmasının bir başka nedeni, İslami geleneğe karşı bir denge oluşturmaktı. Nazarbayev, günümüz Kazakistan toplumunun kökten dinci fikirlerden etkilenmemeleri için göçebe kültürel miraslarına sahip çıkıldığı ve göçebe kültüründen dolayı kökten dinci fikirlerden etkilenmeyecekleri vurgulandı (Akiner, 1995: 67). Sovyetler döneminde bu topraklar, Türklüklerinden ziyade Müslüman olarak görüldü, Komünist Partisi etkisini güçlendirme sorununu “Müslüman sorunu” nun üstesinden gelme olarak gördü ve politik ve stratejik bir değer haline getirerek değerlendirdi. 1928'de Sovyet yetkilileri İslamî okullarının (mektep-medrese) tamamını kapattı (Wimbush, 1986: 1-4). Nazarbayev ise köktendinciliğe karşı dururken İslâm, millî kültürün canlandırılmasında manevi dirilişte önemli itici bir güç olarak gördü (Nazarbayev, 2012a: 77). Nitekim Nazarbayev, İslam'ı resmî din olarak kabul ettiklerini ve bundan gurur duyduklarını ancak Müslümanlığı kullanarak bir yerlere gelemeyeceklerini ifade etti. Ayrıca “Diğer İslam devletlerine ve

H.Demirci İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik...

İslamı yaşama biçimlerine saygımız sonsuz. Fakat biz Arap değiliz, biz göçebe ve Türk'üz.” diyerek İslam'a bakış açısını ortaya koydu (Bayer, 2014).

Kazak tarihinde Kazak milliyetçiliğini ve Türklük bilincini besleyen tarihî dört önemli olay bulunur. Bunlar, Alaş Orda Millî Hükümeti (1917-1920), Din Muhammed Kunayev (1960-1980) dönemi, 1986 Aralık Almatı/ Jeltoksan olayları, bağımsızlık sonrası dönemde Nazarbayev'in yasa ve uygulamalarıydı. İlk olarak Alaş Orda Hareketi ve ardından kurulan hükümetle Kazak kimliğinin belirleyiciliğinin de *Türklük* anlayışı göze çarptı. Türkçü anlayış, özellikle Alaş Orda hareketinin üyeleri arasında, 20. yüzyılın başlarında önem kazandı. Alaş Orda Hareketi, Türkçü ve bir dereceye kadar da İslami anlayışı kabul etti; bu bağlar yıldız ve hilal, kurt başı gibi simgelerle ifade edildi. Bu hareket 1980'lerde yeniden milliyetçi ruh ile ortaya çıktı. 1986 Almatı olayları ve ardından bağımsızlıkla Türklük bağları, ortak bir Türk kültürünün varlığı, Türkiye'de eğitim bursları ve Kazakça-Türkçe sözlüklerin derlenmesiyle güçlendirildi. Bunun yanı sıra, Nazarbayev'in desteğiyle piyasa ekonomisinin bir örneği olan Türkiye'ye odaklanılmasına karar verildi. 1995 yılında Bişkek'te Türk Cumhuriyetleri arasında düzenlenen toplantıda liderler tarafından “Türklerin kardeşliği” söylemi kullanılarak Türklerin ortak çıkarları ve ortak bilincin oluşmasına dair çalışmaların yapılmasına karar verildi (Akiner, 1995: 66-67).

Kazakların millî kimliklerini güçlendiren diğer önemli özelliklerinden biri de vatanlarına duydukları tutkulu bağlıdır. Kazaklar tarihî devirlerden itibaren hemen hemen aynı coğrafya da bulunmalarından dolayı hem sembolik hem de fiziksel bir bağlanma oluşturmaları mümkündür. Kazak dilinde anavatanı tanımlamak için *atameken*, *atajurt*, *otan* ve *tarikhi otan* kavramlarına yer verildi. Bu kavramlar tarihî kökeni ifade ettiği gibi Kazak ulusunun Kazak topraklarındaki varlığına da vurguladı (Kuşçu, 2012: 181). Kazakların atalarının toprakları olan bu coğrafya onların tarihî bağlarından kopmamalarını sağladı. Bu sebepten Sovyet döneminde “Sovyet Mühendisliği” ortaya çıkarılarak yeni bir Sovyet insanı oluşturma uygulamalarının başarısızlığa uğrama sebeplerinden biri coğrafya ile kurdukları güçlü vatan sevgisidir.

Bağımsızlık kazanımlarını yeniden anlamlandırmak için millî kimliğin yenilenmesi kaçınılmazdı. Kazak kültürüne ilişkin geleneksel değer yargıları, Kazak Cumhuriyeti'nin meşruiyeti gibi kabul edilen siyasi anlayışın şekillenmesine dair varsayımlar sorgulandı. Sovyet baskısının aniden ortadan kaldırılmasıyla Kazaklar arasında “Kazaklık” ne demekti, hangi özellikleri taşıdığına dair tartışmalar başladı. Bağımsızlık sonrası “Kazaklık” özelliklerini besleyecek ve Ruslardan koparacak önemli tarihî amaç vardı. Bunlardan ilki Kazak Hanlığı ile bağlar güçlendirilerek Rus işgali öncesinde toprak sınırlarına dair bir meşruiyet oluşturmak için tarihî kökleri benimsemek; diğeri ise Sovyet Dönemi'nin Kazak halkına uyguladığı politikalarla sosyokültürel alanda oluşan

geçmiş ile bugün arasındaki derin kopukluğu kapatmaktı. Bu amaçlarla, 1995 yılında Kazak Hanlığının kuruluşunun 540. Kuruluş yılı kutlandı, köklere bağlılık vurgulandı (Akiner, 1995: 62). Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov, Mirjakıp Dulatov, Jakıp Akpayev, Muhamedjan Tınışpayve, Bahıtjan Karatyev, Mustafa Çokay, Hâlel Dosmuhamedov, Magcan Cumabayev, Abay Kunanbay, Abılay Han gibi tarihsel ve Kazak aydınlarına öncelik verilerek Kazaklık ruhu canlandırıldı (Nazarbayev, 2012a: 127).

Nursultan Nazarbayev'in Milliyetçiliği

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Sovyet sonrası Orta Asya'da yeni ulus-devletlerin kurulmasına yol açtı. Sadri Maksudî Arsal'ın ifadesiyle millî his ve şuuru kuvvetli olan milletler, millî ve siyasi bağımsızlıklarını kaybettikten uzun zaman sonra bile yüzyıllarca yabancı milletlerin boyunduruğu altında kaldıktan sonra bile milliyetlerini unutmazlar, millî şuurlarını kaybetmezler. Bazıları dillerini unutsalar da millî ruhlarını, millî karakterlerini, dinlerini korumaya alırlar ve bu sayede millî istiklallerini yeniden elde ederler (Arsal, 2018: 211-212). Bununla birlikte, bağımsızlığın ardından etnik-demografik durum göz önüne alındığında Kazak nüfusunda yaklaşık% 40,1'i oluşturduğu için Kazakistan'ın yöneticileri tamamen etnik milliyetçilik uygulayamadı (Kesici, 2011: 31). Kazaklara kimlikleri sorulduğunda *cüz* ve *ru*'larını söyleyerek cevap verirler. Nazarbayev, Kazakistan'da bulunan boy birlikleri içerisinde *yedi ata* (şecere geleneği) geleneğinin onları geniş coğrafyada ve yabancı hâkimiyetler altında yok olmalarını engellediğini ifade etti. Çocukların yetişme çağında soyunu, boyunu, atalarını, yedi kuşağını (jeti ata) öğretilmesi kimlik bilincine varmalarında önemli olarak görüldü (Nazarbayev, 2012a: 33-41). Kazaklığın etnik göstergelerinden *cüz* ve *ru* temelinde şecere anlayışında ulus inşası, Slav ve diğer etnik gruplardan ayıran önemli bir özellik ve alt kimlikleri bütünleştiren araçlardı (Schartz, 2000: 498; Çetin, 2014: 19). Bu şecere geleneği, bir sosyal birlikteliği (akraba- tanıdık) ifade ettiği gibi millî ve etnik unsurlarını da barındırdı. Bunun yanı sıra, Kazakistan'ı bir arada tutabilmek adına Nazarbayev, 2010 yılında halka açık konuşmasında "Millî Birlik Doktrini"ni açıkladı. Nazarbayev bu doktrinde tüm etnik grupların ortak kaderini ve tarihini bir kez daha vurgulayarak "Bir toprak, bir kader" olarak tanımladı. Doktrinin ikinci ilkesi, "farklı kökenlere eşitlik", üçüncü ilkesi ise "millî ruhun gelişimi"ydi. Bu ruhun gelişimini ise vatanseverlik, rekabet ve başarı olarak gösterdi (Kesici, 2011: 53).

Nazarbayev'in millî kimlik ve kültürün güçlendirilmesi adına milliyetçi politikalarından en önemlisi yurtdışında yaşayan Kazaklarla kurulan ilişkilerdi. Kazakların dış ülkelerden göçü, Kazak kültürü ve geleneklerin canlandırılmasında da önemli etkiye sahip oldu. Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesi ardından yurtiçi ve yurtdışındaki Kazakların buluşturulmasına

öncelik verildi. İlk defa 1991'de gerçekleşen buluşmada dünyanın dört bir yanından gelen Kazaklara cumhuriyetlerine sahip çıkarak yerleşmelerini istendi. Nazarbayev, bu yurt dışındaki Kazaklar ile ülkedeki Kazakların iletişimlerinin güçlendirmesini "altın köprü" olarak tanımladı (Akiner, 1995: 68; Colleen, 2019; Kuşcu, 2012: 184). Resmî politika tasarısı etnik Rusları Kazakistan'dan uzaklaştırmak olmasa da bu şekilde sonuçlandı. 1993- 1998 yılları arasında 815. 237 Rus göç etti. Kazaklar arasında nispeten yüksek doğum oranları, göçmen Kazakların yurtdışından anavatana dönmeleri Kazak nüfusunun 1989'dan 1995'e kadar% 16,8'lik şeklinde büyümesine yol açarken Rus nüfusu % 7.4 oranında küçüldü. Cumhuriyet genelindeki 1999 nüfus sayımının ilk sonuçları, Kazakların nüfusun% 53,4'ünü oluşturduğunu gösterdi (Schartz, 2000: 496).

Yurtdışında yaşayan Kazaklarla bağlantı iki şekilde sağlandı. Öncelikli olarak yurt dışında yaşayan Kazakların ulusal karakteristik özelliğini, ana dili, gelenek ve göreneklerini, kültürel değerlerini korumaları için yaşadıkları bölgelerde destek verildi. Ayrıca, Kazakistan'a kesin dönüş yapanlardan ülkenin sosyal ve ekonomik, kültürel ve manevi açıdan gelenek ve göreneklerin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmaları istendi. Bunun yanı sıra yurtdışındaki Kazakların çok çocuklu aileye sahip olmalarından dolayı az nüfuslu Kazakistan'ın demografik yapısının değişmesine ve etnik nüfus artışına katkı sağlayacağı düşünüldü. Yurtdışından gelen Kazaklar, nüfus artış hızı düşük ve verimli bölgelere yerleştirme planı yapıldı. Mesela, Özbekistan'da tarım kültürünün yeterince gelişmiş olmasından dolayı Kazakların bu kültürü benimsemesi istendi. Çin'de yaşayan Kazakların ise tarım makineleri, araç-gereçler konusunda uzmanlaştıkları için Kazakistan'ı geliştireceği düşünüldü. Diğer taraftan hayvancılığın yeniden canlandırılması için Doğu Türkistan ve Moğolistan'da yaşayan Kazakların Kazakistan'a gelerek hayvancılığı geliştireceği ön görüldü (Nazarbayev, 2017: 13-14). 2003 yılında yurt dışındaki Kazaklarla yapılan ikinci toplantıda Kazakların ülkelerine dönmelerinden duyduğu heyecanı anlattı. Aynı konuşmada, ülkeye dönen göçmenlerin karşılaşacağı zorluklardan bahsederek onlardan devletin kendileri için her şeyi yapmalarını beklememelerini, 2005 yılında yapılan Üçüncü Kurultay'da ise "Anavatana göç eden kardeşimiz ana vatanın kendine ne vereceğini değil Kazakistan'a kendilerinin ne vereceğini düşünmelerini" isteyerek gerçekçi bir üslup kullandı (Kuşcu, 2012: 183). Nazarbayev ayrıca, yurtdışında yaşayan Kazakların Kazakça eğitim alamadıklarını, bu sebepten Kazak çocuklarının yabancı dilde eğitim aldıklarını, ana dillerini bilmediklerini ifade ederek bu konuda çalışmaların yapılmasını istedi (Nazarbayev, 2017: 20).

1995 yılında danışma ve istişare amaçlı *Kazakistan Halklar Asamblesi* kuruldu. Bu kurum, parlamentoya dokuz milletvekili seçme hakkını elde etti, seçilen milletvekilleri ise tüm etnik azınlıkları temsil ederek çıkarlarını koruma hakkı elde etti (Osmanova, 2019: 3). Nazarbayev, halklar kurumu yargı, yürütme

gibi güçlerden yoksun, siyasi etkinliği olamayan bir yapılanmaydı. Bu kurum, etnik azınlık temsilcilerine verilen Kazakistan'a bağlılık nişanıydı. Bu kurum, azınlıkların taleplerinin ve hareketlerinin kontrol edilmesinde önemli bir araçtı. Azınlıkların Kazak devletine hizmet ettiği, hükümete ve kendine bağlı bir azınlık topluluğu oluşturmak istedi (Çetin, 2014, 24).

Bağımsızlık sonrası devlet Kazak kültürünü teşvik etmek için çeşitli uygulamaları ortaya koydu. Özellikle 1990'ların ilk yarısında, gazeteler millî gelenek ve göreneklerin aktarımına geniş yer verdi. Başkan Nazarbayev, Tarih ve Etnografya Enstitüsü ile araştırmacılara Saka dönemine ait Kazak devletinin köklerini (MÖ ilk binyıl) bulma görevini verdi. Böylece, Kazak tarihinin XV. yüzyılın ortalarında Kazak Hanlığının kuruluşundan çok daha erken devirlerde başladığı gösterilmek istendi. Bazen de araştırmacılar, etnik sahiplenmeyi tasvir etmek için Cengiz Han'ı ve onun Avrasya imparatorluğunu Kazak olarak benimsetmeyi Kazakların alternatif tarihî olarak görür. Bir diğer iddia ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sibiryaya Hanlığının Han'ı olan Küçüm Han'ın Kazak olduğu ifade edildi. Kazak tarihinde önemli rol oynamış tarihsel şahsiyetlerin benimsetilmesi için çeşitli mimari anıtlar yapıldı veya restore edildi (Schartz, 2000: 496). Nazarbayev tarafından 2000 yılında bilim insanlarının millî tarih ve kültür çalışmalarına ağırlık verilmesini desteklemek amaçlı "Kültürel Miras Programı" başlatıldı (Kara, 2017a: 99). Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında Türk Tarih Kurumu'nun kurulması (1931) ve Türklerin Dünya tarihine ve medeniyetine yaptıkları katkıları araştırmaları üzerine çalışmalar ve toplantılar yapılmasıyla benzer özellikler gösterir.

Millî bilinçlenme noktasında tarihte yer almış Kazak aydınları Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov, Mırcakıp Dulatov, Mustafa Şokay, Hâlel Dosmuhamedov, Magcan Cumabayev'in eserleri yayınlanarak bu kişilerin anılmasına yönelik programlar geliştirildi. Kazakistan'da millî görüş ve düşünceler, *Türk'ün ortak atası, Türk Dünyası, Türk medeniyeti, Türk ortak mirası, Kazak ulusu, anayurt, atayurt, vatan, millî dil, millî şuur, millî ülkü, millî düşünce, millî örf, millî töre, millî kültür, millî edebiyat, millî sanat* gibi kavramlarla öne çıkarıldı (Abdirassilova vd., 2017: 13-14). Kazakistan'da Sovyet ve Komünist sembolik gereçleri tarih yazımıyla değiştirilerek halk efsaneleri ve halk kahramanları (Baturlar) ön plana çıkarıldı. Kazakistan toprakları üzerinde önemli merkezlere Lenin ve Stalin heykelleri yerini Cengiz Han ve Timur heykellerine bıraktı. Nazarbayev tarafından yeni hükümetin ideolojik omurgası haline gelen büyüyen bir milliyetçiliği destekledi (Joldoshov, 2019: 304).

Nazarbayev'in 2003 yılındaki kararnamesiyle, Kazakistan kültürel mirasını incelemek, kültürel, tarihî eserleri yeniden inşa etmek, Kazak edebiyatını korumak, kültürel ve arkeolojik araştırmalar yapmak kararı alındı. 2004 yılında "Madeni Mura Projesi"yle Kazakistan'ın kültürel ve manevi mirasını ortaya

H.Demirci İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik...

çıkarma, kültürel simge yapılarının tamiri ve korunması amaçlandı. 2013 yılında “Khalyk tarih tolkynynda” (Halk Tarihin Akışında) programı ile dünyanın önde gelen arşivlerinden Kazakların tarihinde önem rol oynamış kişi ve simgelerin araştırılması karar verildi. Bu program ile modernleşmenin millî kültür ve geleneklere bağlılıkla kendi kültürlerinden kopmadan günümüze uyarlanması hedeflendi. Nazarbayev modernizmi, *Başarılı bir modernizasyon için ilk koşul, ulusal kültür ve geleneğin korunmasıdır. Millî kültür ve gelenek olmadan modernleşme boş bir retoriktir, ancak ulusal kültürdeki her şeyin korunması anlamına da gelmemektedir. Gelecekte bize güven veren ve bizi geride tutan unsurları ayırmamız gerekiyor. Modernleşme, millî ve kültürel kökler olmadan havada asılı kalacaktır, ben sağlam durmasını istiyorum. Tarih ve millî kültür dikkate alınmalıdır. Manevî modernleşmenin en önemli misyonunun millî kültür anlayışımızla uzlaştırmak olduğuna inanıyorum.* dedi (<https://100kitap.kz/kz/president-article/>, 12.03.2020).

Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, “Geleceğe yol: Manevi Yenilenme” başlıklı makalesinde, Kazak toplumunun sadece mühendislere ve doktorlara değil, aynı zamanda insani alandaki modern zamanı ve geleceği derinden etkileyecek profesyonellere de ihtiyacı olduğunu belirtti. Bu bağlamda, öğrencilerin tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe, psikoloji, pedagoji, ekonomi, kültür bilimi ve filolojisinde zamanın gereksinimlerini karşılayan bir eğitim almalarını istedi. Bu konuda ülkenin çalışmalar yapması için kurumun başkanlığına Rauan Kenzhekhanuly getirildi. İngiltere, İspanya, Fransa, Rusya, Çin, Mısır ve Orta Doğu ülkelerinden baskı evleri, edebiyat eleştirmenleri, antoloji yazarları, çevirmenler, tercümanlardan oluşan bir grup oluşturuldu. Cumhurbaşkanlığı İdaresi İç Politikaları Dairesi Başkanı ve Ulusal Komisyon Sekreteri Rukhani Zhangyru ve Aida Balayeva, seçilmiş altmış Kazak yazarının eserlerinin altı Birleşmiş Milletler diline (İngilizce, Fransızca, Çince, Rusça, İspanyolca ve Arapça) çevrilmesi ve beş kıtada doksan ülkenin kütüphanelerine ve bilimsel merkezlerine ulaştırılması sağlanacaktı. Aida Balayeva, bu proje başarıyla sonuçlandığında 2.6 milyar insanın Kazak edebiyat şaheserlerine erişimi sağlanacağından Kazak eserler uluslar arası alanda temsil edileceğini ifade etti. Proje Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Spor Bakanlığı tarafından görevlendirilen Ulusal Tercüme Bürosu tarafından uygulandı (<https://100kitap.kz/en/event/21> , 12.03.2020). Rukhani Zhangyru projesinde, yüz yeni ders kitabı ile yeni kuşakların bilgiyle donanması ve yeni nesil Kazakistan halkının yetişmesi amaçlandı (<https://ruh.kz/ru/latyn/,15.02.2020>).

Nazarbayev döneminde “milliyetçilik” ideolojisi kapsamında Kazakistan’ın dine karşı duruşu da önemliydi. Yönetim bir taraftan Kazakların tanımlanmasında kullanılan değerler içerisinde İslamın ülkede gelişmesini isterken diğer taraftan seküler bir yönetim anlayışı benimsendi. Kazakistan’da diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi yönetimin laik yapısını korumak adına 1993 ve

1995 Anayasalarında ülkenin laik bir ülke olduğunu vurgulandı. Laiklik ilkesiyle sadece din ve devlet işlerinin ayrılması olarak görülmedi; din-vicdan hürriyeti, diğer dinlere karşı hoşgörü, aynı zamanda aşırı dincilikle “kökten dincilik”le mücadele edileceğini ifade edildi. Laiklik ilkesiyle, Nazarbayev tarafından Kazakların yüzyıllardır İslama inandığı, Sovyetlerin ateizm propagandasıyla halkın inancını kırmaya çalıştığı ancak İslamın gücü ve eski kuşakların manevi sağlamlığıyla bu girişimlerin boşa çıktığı ifade edildi (Nazarbayev, 2012c: 79). Kazakistan’ın demografik yapısından kaynaklanan dinî çeşitliliğin problem olmaması için laiklik ilkesine önem verdiği görülür. Sadece kanunlarla değil, bu amaçla ilmî ve dinî müesseseler kurdu. Ekim 2011’de “Din İşleri Ajansı” kuruldu. Bu ajansla cumhuriyetin laiklik ilkesi gereği kamusal alanın dışına taşındı. Devlet, İslamın yanısıra Ortodoks Hristiyanlığı ve diğer bütün dinî yapılanmalarının kayıt ve kontrol edilmesini sağladı. Bunun yanında devlet kurumlarında, okullarda İslami usullere göre giyinmeyi, ibadet etmeyi ve dolayısıyla namaz kılmayı yasakladı. Ayrıca, Kazakistan’da Rus nüfusunun yoğun bulunduğu Akmola, Kostanai, Turgay ve Karaganda gibi şehirlerinde İslami faaliyetlere ağırlık verilmesine karar verildi (Çetin, 2014: 46; Akiner, 1995: 64-66). Nazarbayev’in amacı, İslamın halk içerisinde desteklerken onun zararlı hale gelmesini engellemek, ateizmin inanç ve siyasi sisteminden kurtulmak, aynı zaman çağdaş devletlere ayak uydurmaktı.

Türkistan coğrafyasında iki farklı İslam anlayışı bulunur. Bu iki İslamî anlayış farkı mezhepten değil yaşam tarzından kaynaklandı. Burada göçebe yaşam tarzını uzun süre koruyan Kazak, Kırgız, Türkmen gibi topluluklar ile yerleşik topluluklar olan Özbek ve Taciklerin İslamı farklı anlamlandırmalarına bağlıydı. Yerleşik topluluklar İslam’ın öncüleri oldu ve bilimden edebiyata, tefsirden İslam hukukuna dinî geliştirmeye ve yaymaya çalışan topluluklar olarak ön plana çıktı. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Kazakistan’da İslam önemli bir yaşam sahası kazandı. Kazaklar kendilerini Ruslar ve diğer Slav halklarından ayırmak için İslamı araçsallaştırdı. İlk icraatlarından biri 1992’de Kur’an-ı Kerim Kazakçaya çevrildi. İslamın desteklenmesi noktasında 2009 yılında, ülkenin %70’lik nüfusunun yaklaşık 11 milyon Müslüman’ın yaşadığı görüldü. Sovyet döneminden sonra cami 40’lerden 2300’lü sayılara yükseldi (Çetin, 2014: 42-45).

Emir Timur’un, Ebul Gazi’nin ve Hoca Ahmet Yesevi türbelerinin restorasyonuna önem verildi. Türkistan şehri hem tarihî hem de manevî açıdan Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesinin bulunmasından dolayı restorasyonuna öncelik verildi. 2000 yılında Kazak tarihindeki Hoca Ahmet Yesevi türbesinin yapımı, Türkiye’den gelen maddi desteklerle 2000 yılında tamamlandı. Nazarbayev, 19 Haziran 2018 tarihinde Güney Kazakistan Eyaletinin adı Türkistan olarak değiştirildi. Eyalet merkezinin Çimkent’ten Türkistan’a taşınmasına ilişkin “Kazakistan’ın İdari ve Bölgesel Yapılanma”sına yer veren kararnameyi imzaladı

(Raimbekova, 2018). Bu kararname, “manevi yenilenme” programının bir sonucuydu.

Kazakistan'da milliyetçilik ve millî kimliğin güçlendirilmesi noktasında uygulamalardan biri dil politikasıdır. Kazaklar arasında Kazakça bilmeyenlerin oranı 1989 nüfus sayımında %40'lardadır. Genel nüfus içerisinde Kazakçayı bilmeyen Kazakların oranı ise yaklaşık %25'tir. Ayrıca, özellikle büyük şehirlerde yaşayanların büyük kısmı Rusçayı akıcı şekilde konuşmaktadır (Çetin, 2014: 37). Bağımsızlıktan önce 1989 yılında Kazakça devlet dili olarak kabul edildi. 1989 kanunuyla Kazak dili garanti altına alındı ve okullarda okutulması zorunlu hale geldi. 1940'lı yıllardan itibaren Rusça'nın baskın hale gelmeye başlamasıyla zayıflatılan Kazakça, yeniden canlandırılmaya çalışıldı. 1993 Anayasasında Kazakçaya tek resmî dil statüsü verildi. Rusça farklı etnik gruplar arasında iletişim dili olarak benimsendi. Bu durum, Kazakistan'da yaşayan etnik Rusların bu durumdan tedirgin olmasıyla yapılan referandumla 1995 Eylül Anayasası'na göre Kazakça devlet dili olarak kabul edildi, Rusçaya ise resmî dil statüsü verildi. Yönetim ve idarede Kazakça ve Rusça eşit şekilde kullanılabilmesi vurgulandı (Çetin, 2014, 38). 1995 Anayasası, Rusçayı 1993 Anayasasına göre daha yüksek bir noktaya taşımakla beraber Kazakça'nın güçlendirilme çalışmaları yapıldı. Kazakistan anayasasına göre, devlet dili Kazakçayı bilmeyen bir kişinin resmî görev alması engellendi. Diğer taraftan, başlangıçtan üniversiteye kadar yapılan mezuniyet sınavlarında öğrencinin Kazakça sınavlardan başarılı olma şartı konuldu. Resmî istatistiklere göre, tek dilli Kazak-ortaokulların sayısı 1989-96 yılları arasında yaklaşık %28 artarken, Rus-ortaokulların sayısı aynı dönemde yaklaşık %37 azaldı. 2010 Kazakistan Anayasasında Kazakça bilmeyenlerin devlette çalışamayacağına dair madde eklendi, ancak daha sonra kaldırıldı (Çetin, 2014: 40). Ancak bu uygulamalar önemli olumsuz sonuçlar da doğurdu. Kazak dilinde uzmanların azlığı sebebiyle eğitim kalitesi düştü. Devlet kurumlarının Kazak dilinde eğitimi desteklemesiyle Kazak olmayanlar genellikle alternatif özel eğitim kurumlarına yöneldiler. Kazak dili medyası desteklendi, ancak Devlet Dil Geliştirme Bölümü Müdürü Erbol Shaimerdenov, röportajda Kazakça medya gazetelerine olan talebin eksikliğine değindi. 1999 yılında, televizyon yayınlarının %50'sinin Kazakça yapılmasına ilişkin yasal zorunluluğun uygulanması ağırlıklı olarak Güney Kazakistan Bölgesi'nde kabul edildi. Ancak Kazakçanın yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar kısa sürede istenilen verimliliğe ulaşamadı (Schartz, 2000: 494). İstenilen verimin alınması için yönetim yeni uygulamalara ağırlık verdi. Bu uygulamalar, dil devrimini destekler şekildeydi. Devlet Başkanı Nazarbayev tarafından 2007 yılında Kazakistan'da “Üçlü Dil Politikası” Rusça, İngilizce ve Kazakçayı kapsadı, üç dili bilen bir gençliğin yetiştirilmesi hedeflendi. Gençlerin öz dili ile millî köklerine dair eğitim yeniden canlandırıldı. Rusça ile geçmiş yılların bilgi birikiminden kopmamak İngilizce ile de dünya ile iletişim içerisinde olmak istendi (Çetin, 2014: 40).

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 12 Nisan 2017’de Egemen Kazakistan gazetesinde yayınlanan “Geleceğe Yol: Manevi Yenilenme” başlıklı makalesinde, değişen dünyada Kazak halkının millî değerlerinin özünü değiştirmeden değişime ayak uydurması gerektiği ifade etti. Ayrıca makalede, Nazarbayev, Latin alfabesine geçişin derin bir mantığı olduğunu, günümüzün teknolojik iletişim ve 21. yüzyıl eğitiminin ortak alfabesi olduğunu söyledi. Nazarbayev, Türk okullarında çocukların İngilizce öğrenmekle Latin harflerini de öğrendiğini dolayısıyla gelecek kuşaklar için problem olmayacağını da ifade etti. Latin alfabesine iki yıl içerisinde geçme gerekliliğini vurguladı. Latin harflerine geçişte Kazakistan’da Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile 26 Ekim 2017 tarihinde onaylandı. 2018 yılından itibaren yeni alfabeyle öğrenen uzmanları ve okullara yönelik ders kitapları hazırlandı. Yeni alfabeyle alışma sürecinde belli bir süre Kiril alfabesinin kullanılmasının ve 2025 yılında tamamıyla Latin alfabesine geçilmesi ön görüldü (Kara, 2017b: 27; <https://ruh.kz/ru/latyn/>, 2020). Aslında Latin alfabesi ile Rusya ile tarihî sembolik bir kopuş daha gerçekleştirilmek istendi.

Nazarbayev, Kazakistan’da millî eğitim sistemi kurulması ve geliştirilmesinde de önemli etkiye sahip oldu. Kazakistan’ın en büyük eğitim projesi devlet destekli “Bolaşak Bursları” 5 Kasım 1993 tarihinde imzalanan kararname ile yürürlüğe konuldu. Bu burslar ile Kazakistanlı öğrencilerin dünyanın önde gelen yabancı üniversitelerinde eğitim almasını sağlanarak ülke yöneticilerinin, ülkenin ihtiyacı olan kalifiyeli insanların ve bilim insanlarının yetişmesi amaçlandı. Kazakistan Cumhuriyeti, kişi başına düşen üniversite kurumunda dünyanın önde gelen gelişmiş devletlerini geride bıraktı. Bu anlamda Nazarbayev Liseleri ve Nazarbayev Üniversiteleri de önemli köşe taşları haline geldi. Öğrencilerin bu eğitim kurumlarında batılı tarzda eğitim alması hedeflendi. Kazakistan’da bulunan Nazarbayev Liseleri (Nazarbaev Intellectual Schools) 2013 yılı itibarıyla 7 tane olmakla birlikte 2015 yılına kadar 20 okula çıkarıldı. Bu okullar Fen Bilimleri üzerine eğitim vermesinin yanı sıra en son teknoloji ile donatıldı. Eğitimcilerin büyük çoğunluğunun yabancılardan seçildi. Bu okullarla Kazakistan’ın gelecekteki yönetici grubunun yetiştirilmesini amaçlandı (Çetin, 2014: 49-51).

Kazakistanlılık ve Kazaklık Açısından Milli Kimliğin İnşası

Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkedeki koşulları ve farklı etnik grupların varlığını gözeterek bir ulus inşa stratejisi benimsendi. Nazarbayev, etnik bir kimliği vurgulamayan “Kazakistanlılık” kimliği, Kazakistan’ın yalnızca Kazakların yurdu olmadığını ülkenin tüm vatandaşlarını kapsadığının altını çizdi (Kuşcu, 2012: 186). Burada coğrafya-vatan birlikteliğinin yanı sıra bu topraklar üzerinde yaşayan halkların kültür, tarih, dil birlikteliğinin Kazakistan Cumhuriyetini meydana getirdiğini ifade etti. 1993 Anayasası, Kazakistan’ın tüm vatandaşlarına

eşit haklar garanti etti. 1995 Anayasasında, cumhuriyet topraklarının sınırları belirlendi, tüm vatandaşların hakları garanti altına alındı. 1920'li yıllarda KASSR meydana geldiğinde Slavların yoğun göçü Kazak nüfusu toplamın % 60'ından daha azını oluşturdu. Sovyet döneminde göç dalgasının yanı sıra, kolektifleşme ve yerleştirme siyaseti sonucu olarak Kazakların ağır nüfus kayıpları, neredeyse yüzde payını yarıya indirdi ve 1959'da sadece % 30 olarak görüldü. Slavlar (Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Rusyalılar) % 42, Almanlar neredeyse % 4, Özbekler, Tatarlar, Uygurlar, Koreliler, Yahudiler, Polonyalılar ve diğer 90 etnik grup birlikte % 10'luk çok daha küçük sayılarda nüfus temsil edildi. Sovyet dönemi göçleri demografik yapının değişmesine ve Kazakların baskın nüfusa sahip olması engellendi. Bütün olumsuz şartlara ve bağımsızlık döneminde resmî protestolara rağmen dört yüksek devlet dairesinin; başkan, başkan yardımcısı ve ilk başbakan yardımcısı Kazaklardan seçildi (Akiner, 1995: 71). Vatandaşlık yasaları, bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan'da ikâmet eden herkesin Kazakistan vatandaşlığına hak kazandığı ifade edildi. 1995 Anayasası'nın 14. maddesinde, etnik kökene dayalı ayrımcılık (Schartz, 2000: 492). “Herkes kanun ve mahkeme önünde eşittir. Köken, sosyal durum, görev ve mali durum, cinsiyet, ırk, milliyet, dinî inanç, görüş, oturma yeri veya herhangi bir özellik nedeniyle kimseye ayırım yapılamaz.” maddesiyle ortadan kaldırıldı (<http://hukukbook.com/kazakistan-cumhuriyeti-anayasasi/>,1995). Kazakistanlılık yasaları vurgulansa da Sovyet dönemi enternasyonalizminin bir Rus yüzü olduğu gibi (etnik Ruslar için ayrıcalıklı bir konuma sahip olan), Sovyet sonrası Kazakistan devlet ideolojisinin Kazak yüzü vardı, Kazakları dilsel, demografik, politik ve kültürel iyileştirmeler öncelikliydi (Schartz, 2000: 492). Bir taraftan Kazakistan yurttaşlığı milliyet olarak yüceltilirken diğer taraftan Kazak kültürüne yapılan politika, uygulama ve projelerle “Kazaklık”a vurgu yapıldı. Burada Kazakistan birlik ve bütünlüğü, Kazakistan coğrafyası üzerinden gerçekleştirilmek istendi.

Yeni cumhuriyetin ulusal idaresi, liberal demokrasiyi, başkanlık sistemini, devletçi ve serbest piyasa modeli temelinde şekillendirildi. Bağımsızlık sonrası millî dilin ve kültürün kurtarılması, etnik azınlıklarla birlikte yaşama öngörüsü, millî tarih ve kahramanların öne çıkarılmasıyla millî kimlikleri güçlendirme eğilimine yönelikti (Musaoğlu, 2009: 265-266). Bu eğilimlere karşı tepkilerin oluşmaması için Nazarbayev, “Kazakların ulusal demokratik süreçlerle uyumlu olarak yeniden canlanması, insan haklarının gözetilmesi, eşit haklar temelinde diğer ulusların gelişmesi için vazgeçilmez bir koşuldu. Gelişiminin önündeki engellerle karşılaşmadan, Kazaklar şüphesiz diğer insanların çıkarlarını ve isteklerini anlayış ve saygı gösterecektir.” dedi (Schartz, 2000: 493).

2010 yılında Kazaklarla yapılan saha araştırmasında Sovyet dönemi sonrasını tanımlamak için ‘Kazak olduktan sonra’ ifadesi kullanıldı. Bu dönemde milliyetçi anlayış ile tarihsel, kültürel köklere dönerek “Kazaklık” misyonu üstlenildiği

söylenbilir. Saha araştırmasında, Kazakların Sovyet döneminde de kendi gelenek göreneklerini koruduğu, Ruslar kendi geleneklerini, Kazakların da kendi geleneklerini korudukları ifade edildi. Diğer taraftan görüşmeciler, Sovyetlerin medeniyet olarak dayattıkları gelenekleri yapmaları istendiği, millî kültürlerini değiştirmeye çalıştıkları ifade ettiler. Bağımsızlıkla birlikte özlerine dönerek millî gelenek göreneklerini çağdaşlaştırarak yerine getirdiklerini ifade ettiler. Burada farkındalıklarını anlatmaya, değişime mümkün olduğu kadar karşı koyduklarını göze çarpmaktadır. Kazakların kimliklerinin önemli bir yapıtaşı olan kültür, Kazakların belleğinde “Geleneklerini korumayan Kazak; Kazak değildir” sözüyle ifade edilir (Demirci, 2013: 284). Kazakistanlılık ve Kazaklık kavramlarının ortaya çıkma sebebi ise Kazakistan’ın nüfus yoğunluğunda etnik çeşitliliğin bulunması, birlik ve beraberliğin sürdürülmesinin istenmesi, farklı etnik gruplarından kaynaklanan problemlerin önüne geçmek amaçlıdır. Yönetim, yasalarla etnik grupların haklarını güvence altına aldığı gibi millî kimliğin gelişmesi amacıyla da Kazak tarihi ve kültürel kökenlere dönme eğilimi gösterdi.

Sonuç

Kazakistan’ın ilk devlet başkanı Nursultan Nazarbayev, milliyetçi politikalara ve uygulamalara öncelik vererek Kazakların millî kimliklerini ortaya koyma çalışmalarını çeşitli problemlere (nüfus, ekonomik şartlar vb.) rağmen başarıyla sürdürdü. Nazarbayev, yirmi sekiz yıllık yönetimi boyunca milli kimlik inşasında eksiklik ve problemleri belirleyerek aşama aşama çözümler getirdi. Bu dönemin ana hedefi, Kazakistan Cumhuriyetinin bağımsız, millî, laik, çağdaş ve dünyada gelişmiş ülkeler arasına girmesini sağlamaktı. Milliyetçilik, bu davanın gerçekleşmesinde ve hedefe ulaşma da sadece bir vasıtaydı. Kazakistan’da cumhuriyet dönemi, kimlik ile aidiyetin ve kültürel mirasın geri alınışına da tanıklık etti.

Kazakistan’ın millî kimlik inşasında Sovyet Birliği dönemi kesintiye uğratsa da Kazakların boy teşkilatları ve yedi ata geleneği olumlu katkılar yaptı. Boy teşkilatının kuralcılığı ve soya bağlayıcılığı etnik aidiyet duygusunu geliştirdi. Nazarbayev döneminde milliyetçilik anlayışı başlangıç ve süreç içerisinde farklı eğilimler göstermesinin sebebi, Sovyetlerin göç politikası ve ekonomik sorunlardı. Nazarbayev döneminin ilk çeyreğinde Kazakistanlılığı yani halkını irkî hususiyetlerden ziyade Kazakistan’a bağlılığı esas aldı. Bu süreç içerisinde Kazak tarih ve kültürüne dair araştırmaları ve millî kültürü destekledi, proje ve uygulamalar geliştirdi. Ülkenin bağımsızlık köklerini Sovyet Rusya hâkimiyeti ve Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetin aksine tarihteki Türk devletlerine ve Kazak Hanlığı’na dayandırdı. Nazarbayev Rusya’nın tarihî sembolik bağlarından kurtulmak amacıyla millî para tenge’nin kullanılması ve Kiril Alfabesi’nden Latin Alfabesi’ne geçilmesine dair somut adımlar attı. Modernliğin güçlü sembolü Latin alfabesine geçiş sürecini 2017 yılında başlattı. Nazarbayev, bu

durumu yabancı dil öğrenimini ve internet kullanımının kolaylaştırılması olarak ülkenin iç ve dış huzuru için akılcı bir politika ile açıkladı. Sovyet döneminde ateizm propagandasıyla halkın inancı kırılmaya çalışılsa da bağımsızlık sonrası laiklik ilkesini benimsedi, İslamın halk içerisinde desteklenmesini (Kur'an-Kerim'in Kazakçaya çevrilmesi, Din İşleri Ajansı'nın kurulması, cami sayılarının artırılması vb.) sağladı. Bunun yanı sıra, Kazakların anayurda dönüşünün desteklenmesi ve Kazakistan'ın belli bölgelerine yerleştirilmesi veya buldukları ülkelerde desteklenmesi kararları da Sovyet döneminden kalan problemlerinin (nüfus yoğunluğu, millî kültür gibi) çözümünde etkili bir çaba olduğu görülür.

Sonuç olarak Nazarbayev dönemi, milliyetçi anlayış ve kimlik inşası, iç ve özellikle dış olmak üzere birçok modelleme ve yeniliklerin uygulanma süreciydi. Nazarbayev, Kazak kimliğini geçmişten itibaren şekillenen kültürel siyasal ve tarihsel kökleriyle mukayeseli geliştirdi. Bu bağlantılarla millî kimlik, toprak ve onunla özdeşleşen halk fikri üzerine inşa edildi. Sorunların çözümü noktasında önemli adımlar atılarak diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerine nazaran hızlı bir gelişme ivmesi gösterdi.

KAYNAKÇA

- Abdirassova, Gulmira; Kalamkas Kalıbayeva, Gazıza Şoybekova (2017). **“Eski Türk Devletçiliğinin Bağımsız Devlet Kurma Felsefesinin Günümüz Kazakistan Politikasına Yansımaları”**, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), C.1, S.2, ss.10-17.
- Aitymbetov, Nurken- Toktarov, Ermek- Ormakhanova, Yenlik (2015). **“Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy”**, Bilig, No: 74, pp.1-20.
- Akiner, Shirin (1995). **The Formation of Kazakh Identity, From Tribe to Nation State**, Royal Institute of International Affairs, London.
- Alakel, Murat (2011). **“İlk Dönem Cumhuriyet Türkiyesi Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil- Etnik İklimine Dair Teorik Tartışmalar”**, Gazi Akademik Bakış, C. 5, S. 9, ss. 1-30.
- Arsal, Sadri, Maksudi (2018). **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Servet (2014). **Kazakistan Ulus İnşa Sürecinde Türk Dilli Toplulukların Karşılaştırmalı Olarak Diaspora İlişkileri**, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.

- Demirci, Hikmet (2013). **Sosyokültürel Değişim Sürecinde Kazak Ailesi ve Çocuk Terbiyesi (Sözlü Tarih Araştırması)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri.
- Ercilasun Kurmangaliyeva, Guljanat (2019). **Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Fragner, B.G. (2018). **“Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”**, Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, (Der. Willem van Schendel- Erik J. Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gündoğdu, Abdullah- Güler, Cafer (2017). **“Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”**, TAD, C. 36, S.61, 2017, ss.75-93.
- Joldoshov, Altynbek (2019). **“Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları”**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.19, S.2, ss. 303-326.
- Kara, Abdulvahap (2017a). **“Kazakistan Cumhuriyeti”**, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler), (Ed.Kara, Abdulvahap, Fahri Solak), Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, ss. 73-131.
- Kara, Abdulvahap (2017b). **“Latin Alfabesine Geçiş”**, Kazak Eli Dergisi, Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği Yayınları, İstanbul, S.5., ss.27-33.
- Karadağ, Ahmet; Haluk Yaman (2018). **“Üç Farklı Milliyetçilik”**, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Kış, C. 9., S.2., ss. 84-108.
- Kaya, Ayşe (2012). **“SSCB Sonrası Coğrafyada Ulus İnşa Süreci: Kazakistan Örneği”**, Alternatif Politika, Kasım, C. 4., S. 3., ss. 354-378.
- Kesici, Özge (2011). **“The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstani Nation?”**, Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Vol: 10, No: 1, pp. 31-58.
- Kılıç, Murat (2007). **“Erken Dönem Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”**, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, S.16, ss.113-140.
- Kuşçu, Işık (2012). **“Kazakistan'da Ulus İnşası Sürecinde Etnik Geri Dönüş Göçü Siyaseti ve Etkileri”**, Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik, (Ed. Turgut Demirtepe), Usak Yayınları, Ankara, ss. 175-207.

H.Demirci İlk Dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik...

Musaoğlu, Neziha (2009). “**Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi**”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, C.11, S. 1, ss. 261-273.

Nazarbayev, Nursultan (2012a). **Tarihin Akışında**, Redaksiyon: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, Ankara.

Nazarbayev, Nursultan (2012b). **Kazakistan Yolu**, Redaksiyon: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, Ankara.

Nazarbayev, Nursultan (2012c). **Kritik On Yıl**, Redaksiyon: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, Ankara.

Nazarbayev, Nursultan (2017). “**5. Kazak Kurultayı Konuşması**”, Kazakeli Dergisi, S. 5, İstanbul, ss.12-25.

Nurken Aitymbetov, Ermek Toktarov, Yenlik Ormakhanova (2015). “**Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy**”, Bilig, Summer, No:74, pp. 1-20.

Osmanova, Usniya Khanym (2019). **Sovyet Sonrası Kazakistan'da Etnik Siyasetin Yönetiminde Halk Asamblesi'nin Rolü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

Schatz, Edward (2000). “**The Politics of Multiple Identities: Lineage and Ethnicity in Kazakhstan**”, Europe-Asia Studies, Vol: 52, No: 3, pp. 489-506.

Wimbursh, S. Enders (1986). **Sovyet Orta Asyasında Soysuzlaştırma**, (Çev. Dr. Yasin Ceylan) , ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

Elektronik Kaynaklar:

Bayer, Yalçın (2014). “**Nazarbayev'den Dersler**”,

<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/nazarbayev-den-dersler-27330325> (25.03.2020).

<https://100kitap.kz/en/event/21> (12.03.2020).

<https://ruh.kz/ru/latyn/> (15.02.2020).

<http://hukukbook.com/kazakistan-cumhuriyeti-anayasasi/> (01.01.2020).

Raimbekova, Aliia (2018). “Kazakistan'da Güney Kazakistan Eyaletinin Adı

Türkistan Eyaleti Olarak Değiştirildi”,

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-guney-kazakistan-eyaletinin-adi-turkistan-eyaleti-olarak-degistirildi/1179026> (20.03.2020).

Wood, Colleen (2019). “**Meeting the Kazakh Diaspora**”,

<https://thediplomat.com/2019/02/meeting-the-kazakh-diaspora/> (20.03.2020).

Brics-T Ülkelerinde Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi ¹

Halil Oğuzhan ERGÜR

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
haliloguzhanergur@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9475-7036>

Yavuz ÖZEK

Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
yozek@firat.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4517-4875>

Öz

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşim iktisat literatüründe teorik ve ampirik olarak sıkça tartışılan bir konudur. Yapılan çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı hakkında fikir birliği sağlanmışken, ilişkinin yönü bakımından ise farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Bu çalışmada 1988-2017 arası dönemde gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi ile test edilmiştir. Ampirik bulgular sonucunda, panelin tamamı için kısa dönemde arz itişli ve uzun dönemde geri besleme hipotezlerinin geçerli olduğu görülmektedir. Paneli oluşturan ülkeler açısından Çin ekonomisinde geri besleme hipotezinin, Brezilya ekonomisinde ise talep itişli hipotezin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişme, Panel Veri.

The Effect Of Financial Development On Economic Growth In Brics-T Countries

Abstract

The interaction between financial development and economic growth is a topic that is frequently discussed in the theory of economics theoretically and

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 18.02.2020 / 20.02.2020

Künye Bilgisi: Ergür, H.O. ve Özek, Y. (2020). Brics-T Ülkelerinde Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 343-357. DOI: 10.33437/ksusbd.690132

empirically. While there is consensus about the existence of the relationship between the variables, it is possible to come across different views in terms of the direction of the relationship. Located in this study in the period between 1988-2017 developing countries Brazil, Russia, India, China, South Africa and Turkey has been tested relationship between financial developments and economic growth with panel data analysis. As a result of empirical findings, it is seen that supply leading hypothesis in the short term and feedback hypothesis in the long term are valid for the whole panel. In terms of the countries that make up the panel, it has been found that the feedback hypothesis is valid in the Chinese economy and the demand-following hypothesis in the Brazilian economy.

Keywords: Economic Growth, Financial Development, Panel Data.

GİRİŞ

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik yönü iktisat literatüründe sıkça tartışılan konulardan biridir. Ekonomik aktörlerin tasarruflarının yatırımlara kanalize edilmesi noktasında finansal ürün çeşitliliği ve finansal piyasaların derinliği makroekonomik göstergeler üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Son yıllarda teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler finans piyasalarını da geliştirerek makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini daha net ve anlaşılır şekilde incelenmesine imkan sağlamıştır.

Ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olan tasarrufları oluşturmak ve düzeyini artırmak için gelişmiş bir finansal sistem gerekmektedir. Gelişmiş finansal sistem, ülkedeki içselleştirme kapasitesini hızlandırıp kaynakları verimli şekilde tahsis edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durumda gelişen finansal sistem iç tasarrufları artırarak ekonomik büyümeye katkı sunmaktadır. Finansal gelişme düzeyi arttıkça, finansal kesimin yaratmış olduğu fonların reel kesime kanalize olma oranı artacak ve böylece ekonomik büyüme hızlanacaktır (Felek vd. 2018: 64). Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finans piyasalarına entegrasyonu ile ekonomik büyümenin tek kaynağının yurtiçi tasarruflar olmadığı ve yatırım hacmini artırmak isteyen ülkelerin yurtdışı tasarruf kullanmasına da olanak sağladığı görülmektedir. Böylece ekonomik büyümenin temel kaynaklarından biri olan yurtiçi tasarruflarla birlikte gelişmekte olan ülkelerde finansal ürün çeşitliğinin ve derinliğinin artması ile finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etki giderek önem kazanmaktadır. Bu çalışmada incelenen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika'nın dünya ekonomisinin yaklaşık %20'sini oluşturması, dünya ticaret ve finans piyasalarında payının giderek artması küresel büyüme hadlerini de etkilemektedir. Özellikle Brezilya ve Güney

Afrika ekonomilerine benzer karakteristik özelliklere sahip olması nedeniyle Türkiye'nin de analize dahil edilmesi iktisat literatürü açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada giriş bölümünün ardından birinci bölümde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik teorik altyapı ve literatür incelemesi yer almaktadır. İkinci bölümde ise panel veri ekonometrisinden elde edilen ampirik sonuçlar bulunmaktadır. Son olarak uygulanan ampirik test sonuçları doğrultusunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve politika önerilerine yer verilmektedir.

FİNANSAL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜMEYE YÖNELİK TEORİK ALTYAPI

Finans ve büyüme arasındaki ilişkisi, finansal entegrasyon sürecinin başlamasıyla birçok araştırmanın odağı haline gelmiştir. Bu ilişkinin yönü ve gücüyle ilgili genel bir tespit olmadığı gibi yapılan tespitlerinde zamanla değiştiği görülmektedir. Bu değişimin altında finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini belirleyen değişkenlerin politik ve konjonktürel olarak değişimi yatmaktadır. Bu bağlamda gelişmiş veya gelişmekte olan, banka veya finansal piyasa temelli, finansal entegrasyon öncesi veya sonrası, politik olarak istikrarlı veya istikrarsız gibi ayrımlar olmak üzere finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönü ve gücünün dinamik olarak değiştiği kanısı uyanmaktadır (Akkay, 2010: 56).

Gelişmiş bir finansal sistem, tasarrufların ekonomiye yönelmesi açısından önemlidir. Fakat finansal sistemin ölçümü konusunda fikir birliği oluşmamıştır. Farklı çalışma ve kurumlar bu ölçüm için değişik kriterler kullanmaktadırlar. Örneğin bankacılık sistemindeki gelişmişlik seviyesi toplam kredi ve mevduatların milli gelire oranıyla ölçülebilirken, hisse senedi ve tahvil piyasalarındaki gelişmişlik piyasa kapitalizasyonu ve piyasa işlem hacmiyle ölçülebileceği gibi farklı ölçütler de kullanılabilir (Kandır vd. 2007: 312).

Gelişmekte olan ülkelerin tasarruf ve yatırımlarında sağladıkları artış, gelişim sürecindeki başarılarını göstermektedir. Bu başarıya engel olan en önemli sorunlardan biri ise kaynak yetersizliğidir. Bu nedenle fonların tam ve etkin bir şekilde kullanılması süreç açısından belirleyici olmaktadır. Fon transferinin yapıldığı finansal piyasalardaki gelişim, finansal sistemin üstlendiği fonksiyonları daha iyi yerine getirdiği ve fonların etkin transfer edildiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle finansal ve ekonomik gelişme kavramları iç içe geçmiş şekildedir. Literatürde bu kavramlar arasındaki ilişkinin varlığı hakkında fikir

birliği sağlanmışken, ilişkinin yonü bakımından ise farklı gürüşleri savunan çalışmalara rastlamak m¼mk¼nd¼r (Ergeç, 2004: 52).

Finansal gelişme, yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların yatırımlara ve dolaysıyla ekonomik b¼y¼meye kanalize edilmesini sağlayacaktır. İktisat teorisindeki yaygın gürüş finansal gelişmenin ekonomik b¼y¼me üzerinde olumlu etki yarattığıdır. Buna karşın literat¼rde finansal gelişme ile ekonomik b¼y¼me arasındaki ilişkiyi tanımlayan d¼rt farklı gürüş yer almaktadır;

- Tasarruf sahipleri ve yatırımcıların ihtiyaçları doğrultusunda finansal piyasaların ortaya ıkıtđını savunan, dolaysıyla ekonomik b¼y¼meden finansal gelişmeye doğru nedenselliği ifade eden talep çekişli hipotez (King ve Levine, 1993, Rajan ve Zingales, 1998),

- Finansal ¼r¼n çeşitliliği nedeniyle hanehalkı tasarruflarının birikimine olanak sağlayan ve dolaysıyla finansal gelişmeden ekonomik b¼y¼meye doğru nedenselliği ifade eden arz itişli hipotez (Jayaratne ve Strahan, 1996),

- Sınırlı sayıda çalışmada yer almakla birlikte uluslararası ekonomik entegrasyonlar ile birlikte ortaya çıkan finansal gelişme ve ekonomik b¼y¼me arasında çift y¼nl¼ nedenselliği savunan geri besleme hipotezi (Andres vd., 2004, Pradhan vd., 2018),

- Bir çok ¼lkede finansal gelişme ve ekonomik b¼y¼menin eşanlı olarak gerçekleştiğini ve iki g¼sterge arasında nedenselliğin olmadığını ¼ne s¼ren n¼tral hipotez (Manuchehr ve Ericsson, 2001, Sarkar, 2007),

yer almaktadır.

Finansal baskı politikalarını eleştiren McKinnon (1973) ve Shaw (1973) finansal sekt¼rde liberalizasyonu ¼nermiřlerdir. Savundukları “finansal liberalizasyon hipotezi”ne g¼re, finansal sekt¼rdeki t¼m kısıt ve m¼dahaleler kaldırılarak atıl fonlar organize finansal kurumlara y¼nlenecektir. Hipotezin ortaya atılmasının ardından finansal liberalizasyon gelişmekte olan ¼lkelerin birçoğunda uygulanmış ancak beklenen ekonomik b¼y¼menin uygulanan t¼m ¼lkelerde gerçekleşmemesi hipotezin eleştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu hipotez ¼lkelerin finansal gelişmişlik farklarını açıklamada yetersiz kalmıştır. ¼lkeler arası finansal gelişmişlik farklarını açıklamaya y¼nelik çalışmalar incelendiğinde, dış ticaret ve sermaye hesabı liberalizasyonu, sosyal sermaye ve kurumsal yapı, mevduat sigortası, kamunun finansal sekt¼r payı, zorunlu karşılıklar, etkin denetim ve g¼zetim mekanizması, yasal orijin ve uygulanan makroekonomik politikalardaki tutarlılık derecesinin ¼lkeler arası finansal gelişmişlik farkının açıklanmasında etkin olabileceği ¼ne s¼r¼lmektedir (Ağır vd. 2009: 52-53).

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalarda genel itibariyle, zaman serisi ile panel veri analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular ise genel olarak finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olduğunu vurgulamaktadır.

Tablo 1. Özet Literatür İncelemesi

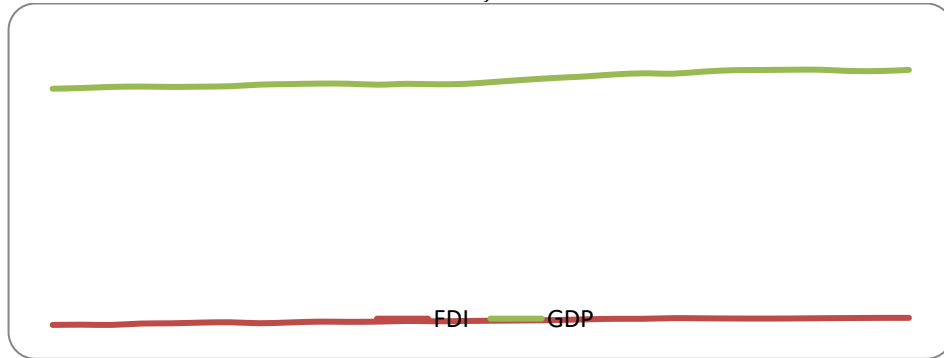
Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
King ve Levine (1993)	1960-1980	80 OECD Ülkesi	Zaman Serisi	Arz İtişli
Gregori ve Guidotti (1995)	1960-1985	100 Ülke	Zaman Serisi	Arz İtişli
Rousseau ve Wachtel (1998)	1870-1929	ABD, Kanada, İngiltere, İsveç, Norveç	Zaman Serisi	Arz İtişli
Rajan ve Zingales (1998)	1980-1990	40 OECD Ülkesi	Zaman Serisi	Arz İtişli
Levine ve Zervos (1998)	1976-1993	OECD Ülkeleri	Zaman Serisi	Arz İtişli
Manuchehr ve Ericsson (2001)	1970-1997	4 Ülke	Zaman Serisi	Nötral
Sarkar (2007)	1970-2002	51 Düşük Gelire Sahip Ülke	Panel Veri	Nötral
Andres vd. (2004)	1961-1993	OECD Ülkeleri	Panel Veri	Geri Beslemeli
Caporale, Rault, Sova ve Sova, (2009)	1994-2007	10 Avrupa Birliği Ülkesi	Zaman Serisi	Arz İtişli
Panopoulo (2009)	1995-2007	5 Ülke	Zaman Serisi	Talep Çekişli
Shaikh (2010)	1981-1999	47 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri	Talep Çekişli
Mercan ve Göçer (2013)	1989-2010	BRIC-T	Panel Veri	Arz İtişli
Hayaloğlu (2015)	1990-2012	Kırılgan Beşli	Panel Veri	Arz İtişli
Ductor ve Grechyna (2015)	1970-2004	101 OECD Ülkesi	Panel Veri	Arz İtişli
Helhel (2018)	2002-2016	Kırılgan Beşli	Zaman Serisi	Talep Çekişli

Guru ve Yadav (2018)	1993-2014	BRICS	Panel Veri	Arz İtişli
Pradhan vd. (2018)	1961-2014	49 Avrupa Birliği Ülkesi	Panel Veri	Geri Beslemeli
Erkişi (2018)	1996-2016	BRICS-T	Panel Veri	Arz İtişli
Asteriou ve Spanos (2018)	1990-2016	26 Avrupa Birliği Ülkesi	Panel Veri	Arz İtişli
Sharma ve Kumar (2018)	1997-2016	23 Hindistan Eyaleti	Panel Veri	Arz İtişli
Ruiz (2018)	1991-2014	116 Ülke	Panel Veri	Arz İtişli
Younsi ve Bechtini (2018)	1995-2015	BRICS	Panel Veri	Arz İtişli
Paun vd. (2019)	2006-2015	40 Ülke	Panel Veri	Arz İtişli
Fuinhas vd. (2019)	1990-2015	10 Avrupa Birliği Ülkesi	Panel Veri	Arz İtişli

AMİRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada, BRIC-T ekonomilerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analiz periyodu 1988-2017 dönemine ait yıllık verileri kapsamaktadır. Değişken olarak finansal gelişme endeksi (FDI) ve gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) değişkenleri kullanılmıştır. Finansal gelişme endeksine ait veriler Uluslararası Para Fonu, gayri safi yurtiçi hasıla değişkenine ait veriler ise Dünya Bankası veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Değişen varyans sorununu önlemek amacıyla değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Grafik 1. BRICS-T Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Büyümenin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası

Grafik 1’de BRICS-T ülkelerinde sol ekseninde finansal gelişme endeksi, sağ ekseninde ise gayri safi yurtiçi hasılanın yıllar itibariyle aritmetik ortalamaları bulunmaktadır. Her iki değişkenin zaman içerisinde birlikte hareket ettiği ve görsel olarak uzun dönemli ilişki içinde olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret hacmindeki paylarının artmasının getirdiği küresel finans piyasalarına entegrasyon, finansal çeşitliliği ve derinliği sağlamakla birlikte elde edilen tasarrufları ekonomik büyümeyi destekleyecek sektörler yönlendirmektedir. Finansal piyasaların temel görevi olan tasarruf sahipleri ile yatırımcıların bir araya gelmesi kaynakların ihracata dayalı sektörler yönlendirilmesine olanak sağlayacaktır (Koçyiğit vd. 2015). Paneli oluşturan ülkelerin bir bütün halinde birbirinden etkilenip etkilenmediğini test etmek amacıyla yatay kesit bağımlılığı testleri kullanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi paneli oluşturan ülkelerde yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklindedir. Alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığı vardır hipotezini test etmektedir.

Tablo 2. Yatay-kesit Bağımlılığı Testleri

Sabitli Model	FDI		GDP	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
CD_{lm} (BP,1980)	29.21	0.00	29.78	0.00
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	2.594	0.00	2.698	0.00
CD (Pesaran, 2004)	-3.006	0.00	-2.716	0.00
LM_{adj} (PUY, 2008)	3.775	0.00	16.766	0.00

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p) 1 olarak alınmıştır. (***) (** ve *) değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testi sonucuna göre alternatif hipotez kabul edilmektedir. Cross-sectionally augmented Dickey–Fuller (CADF) testinde sıfır hipotezi değişken birim kök taşımaktadır. Alternatif hipotez ise değişken birim kök taşımamaktadır. Karar aşamasında t istatistiği kullanılmaktadır.

Tablo 3. CADF Birim Kök Testi

	Sabitli Model		Sabit ve Trendli Model	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
<i>FDI</i>				
Brezilya	2	-2.294	1	-2.609
Rusya	1	-1.142	1	-1.927
Hindistan	1	-1.817	1	-1.81
Çin	1	-3.214	1	-3.053
Güney Afrika	1	-2.808	1	-2.809
Türkiye	1	-3.128*	1	-2.976
Panel		-2.4**		-2.531
<i>GDP</i>				
Brezilya	1	-0.347	1	-0.975
Rusya	3	-1.843	3	-1.155
Hindistan	1	-0.64	1	-3.018
Çin	1	-0.971	1	-3.041
Güney Afrika	1	-3.561**	1	-3.899**
Türkiye	3	-2.215	3	-4.102**
Panel		-1.596		-2.698

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -4.11 (%1), -3.36 (%5) ve -2.97 (%10) (Pesaran 2007, table I(b), p:275) ; sabit ve trendli modelde -4.67 (%1), -3.87 (%5) ve -3.49 (%10) (Pesaran 2007, table I(c), p:276). Panel istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) (Pesaran 2007, table II(b), p:280) ; sabit ve trendli modelde -3.10 (%1), -2.86 (%5) ve -2.73 (%10) (Pesaran 2007, table II(c), p:281). Panel istatistiği, CADF istatistiklerinin ortalamasıdır. ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Ampirik analiz sonucunda elde edilen test istatistikleri Pesaran (2007) çalışmasında belirttiği kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Buna göre, finansal gelişme endeksi sabitli modelde düzey değerinde %10 anlam seviyesinde Türkiye’de, gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni ise hem sabitli hem de sabit ve trend değişkenin olduğu modelde %5 anlam seviyesinde Güney Afrika’da ve sabitli terimli ve trendli modelde %5 anlam seviyesinde Türkiye’de birim kök taşımaktadır.

Tablo 4. Yatay-kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

$GDP_{it} = \alpha_i + \beta_i FDI_{it} + \varepsilon_{it}$	Statistic	p-value
<u>Yatay Kesit Bağımlılığı</u>		
LM (BP,1980)	71.047	0.00***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	10.233	0.00***
CD (Pesaran, 2004)	7.141	0.00***
LM_{adj} (PUY, 2008)	49.780	0.00***
<u>Homojenite Testleri</u>		
$\tilde{\Delta}$	2.573	0.00***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.708	0.00***

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Olasılık değerleri dikkate alındığından yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilir. Panel vektör otoregresyon (PVAR) modeli kısa dönem ve panel hata düzeltme modeli (PVECM) uzun dönem nedenselliği göstermektedir.

Tablo 5. Panel VAR ve VECM Nedensellik Test Sonuçları

	Kısa Dönem		Uzun Dönem
	Δ (GDP)	Δ (FDI)	ECT(-1)
Δ (GDP)	-	8.057 (0.044)**	0.610 [5.979]***
Δ (FDI)	6.195 (0.102)	-	-0.259 [-4.417]***

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde nedensellikleri göstermektedir.

Kısa dönemde %5 anlam seviyesinde gayrisafi yurtiçi hasıladan finansal gelişmeye doğru nedensellik bulunmaktadır. Ancak kısa dönemde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır. Bununla beraber uzun dönemde her iki değişken arasında %1 anlam seviyesinde karşılıklı olarak nedensellik bulunmaktadır. Böylece kısa dönemde arz itişli modelin geçerli olduğu, uzun dönemde ise geri besleme hipotezlerinin geçerli olduğu görülmektedir. Gayrisafi yurtiçi hasılanın bağımlı değişken olduğu modelde ortaya çıkan bir dengesizlik yaklaşık olarak 1.63 yılda ve finansal gelişmenin bağımlı değişken olduğu modelde ortaya çıkan bir dengesizlik yaklaşık olarak 3.86 yılda düzeltilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde artan kamu açıklarını finanse etmek amacıyla kamu kesiminin finansal

piyasalardan borçlanma hacmini artırması özel sektör yatırım harcamalarını azaltmakta ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır. Bu nedenle finansal gelişmede ortaya çıkan sistematik problemlerin tekrar dengeye gelmesi ekonomik büyümede ortaya çıkan sorunlardan daha uzun sürede düzeltilmektedir.

Tablo 6. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	Lag	GDP \neq FDI		FDI \neq GDP	
		Wald	p-value	Wald	p-value
Brezilya	3	3.700	0.295	16.761	0.00***
Rusya	2	3.634	0.162	4.496	0.105
Hindistan	1	0.941	0.331	0.657	0.417
Çin	3	11.113	0.011**	18.82	0.00***
Güney Afrika	1	0.378	0.538	1.557	0.212
Türkiye	2	1.010	0.603	2.357	0.307
Fisher		19.522	0.076*	42.224	0.00***

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde nedensellikleri göstermektedir.

Panel vektör regresyon ve panel hata düzeltme modellerinde elde edilen test sonuçları paneli oluşturan ülkelerin tamamına yöneliktir. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen nedensellik testinde ise paneli oluşturan her bir kesit için nedensellik elde edilmektedir. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre, yalnızca Çin ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hasıladan finansal gelişmeye doğru %5 anlam seviyesinde nedensellik tespit edilmiştir. Öte yandan Brezilya ve Çin ekonomilerinde %1 anlam seviyesinde finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmaktadır. Bayat vd. (2015) göre gelişmekte olan ülkelerde hane halkının ekonomik beklentileri döviz kuru ile şekillendiği için dışa açık ekonomilerde döviz kurundaki dalgalanmalar ekonomik aktörleri yeni finansal yatırım araçları aramaya yönlendirmektedir. Böylece Çin ekonomisinde geri beslemeli modelin, Brezilya ekonomisinde ise talep itişli modelin geçerli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Finansal gelişme kavramı Neo-Klasik modellerde ihmal edilmesine karşın 1980'lerin sonundan itibaren uluslararası ekonomik entegrasyonlar ve teknolojik gelişmeler ile birlikte içsel büyüme modellerinde ekonomik büyümeye olan etkisinin araştırılmasına yol açmıştır. Genel olarak ekonomik büyümeye literatüründe finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik vurgulansa da henüz bir fikir birliği sağlanmamıştır.

Finansal gelişmenin ölçülmesinde farklı endeksler kullanılmakla birlikte bu çalışmada Uluslararası Para Fonu tarafından hesaplanan finansal gelişme endeksi kullanılmıştır. Ampirik analizlerde paneli oluşturan BRICS-T ülkelerinde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiş ve bu ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak birlikte hareket ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Finansal gelişme endeksi sabitli modelde Türkiye’de, gayrisafi yurtiçi hasıla ise hem sabitli hem de sabit ve trend değişkenin olduğu Güney Afrika’da ve Türkiye’de iktisadi şokların etkisinde kaldığı görülmektedir. Panel vektör otoregresyon modeline göre arz itişli hipotezin geçerli olduğu ve panel hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ise geri besleme hipotezlerinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik test sonuçlarına göre, Çin ekonomisinde geri beslemeli hipotezi, Brezilya ekonomisinde ise talep itişli hipotez geçerlidir. Çalışmadan ortaya çıkan temel politika önerisi ekonomi literatüründe geçerli olduğu ortaya konulan finansal gelişmenin ekonomik büyümeye katkısını sağlamak amacıyla Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye’nin finansal ürün çeşitliliğini ve finansal piyasalara derinliği sağlayacak kurumsal altyapıyı sağlaması gerekmektedir. Gözlem sayısının yetersiz olması nedeniyle panel veri yöntemine başvurulmuş bu çalışmada gözlem sayısının artması ile birlikte gelecek çalışmalarda daha detaylı bir şekilde zaman serisi analizlerinden faydalanılabilmektedir. Ayrıca finansal gelişme endeksinin hesaplanmasında yeni finansal göstergelerin eklenmesi gelecek çalışmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağır, Hüseyin; Peker, Osman ve Kar, Muhsin (2009). “**Finansal Gelişmenin Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme: Literatür Taraması.**” Journal of BRSA Banking & Financial Markets, 3(2), ss. 31-62.
- Akkay, Can (2010). “**Finansal Entegrasyon Sürecinde Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Türkiye Açısından Dönemsel Olarak Araştırılması.**” Sosyal Bilimler Dergisi, (2), ss. 55-70.
- Andrés, Javier; Hernando, Ignacio ve López-Salido, J. David. (2004). “**The Role of the Financial System in the Growth–inflation Link.**” European Journal of Political Economy, 20 (4), ss. 941–961.
- Asteriou, Dimitrios ve Spanos, Konstantinos (2019). “**The Relationship Between Financial Development and Economic Growth During The Recent Crisis: Evidence From the EU.**” Finance Research Letters, 28, ss. 238-245.

- Bayat, Tayfur; Kayhan, Selim ve Senturk, Mehmet (2012). **“Budget Deficits and Interest Rates: An Empirical Analysis For Turkey.”** Eurasian Journal Of Business and Economics, 5(9), ss. 119-128.
- Bayat, Tayfur; Özcan, Burcu ve Taş, Şebnem (2015). **“Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi.”** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), ss. 7-30.
- Breusch, Trevor S. ve Adrian R., Pagan (1980). **“The Lagrange Multiplier Test and its Application to Model Specification in Econometrics.”** Rev. Econ. Stud. 47, ss. 239–253.
- Caporale, Guglielmo Maria, et al. (2009). **“Financial Development and Economic Growth: Evidence From Ten New EU Members.”** Brunel University Economics and Finance Working Paper Series, No. 09-37, ss. 1-39.
- De Gregorio, Jose ve Guidotti, Pablo E. (1995). **“Financial development and economic growth.”** World Development, 23(3), ss. 433-448.
- Ductor, Lorenzo, ve Daryna, Grechyna (2015). **“Financial Development, Real Sector, and Economic Growth.”** International Review of Economics & Finance, 37, ss. 393-405.
- Emirmahmutoglu, Furkan ve Nezir, Kose (2011). **“Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels,”** Economic Modelling, 28, ss. 870–876.
- Ergeç, Etem Hakan (2004). **“Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve Türkiye örneği: 1988-2001.”** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), ss. 51-66.
- Erkişi, Kemal (2018). **“Financial Development and Economic Growth in BRICS Countries and Turkey: A Panel Data Analysis.”** İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), ss. 1-17.
- Felek, Şencan; Nihal, Yayla ve Atalay, Çağlar (2018). **“Türkiye’de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Yaklaşımı.”** Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (20), ss. 63-82.
- Funhas, José, et al. (2019). **“The Nexus Between Financial Development and Economic Growth: Evidence from European Countries.”** Journal of Economics Studies and Research, Vol. 2019 (2019), ss. 1-20.

- Guru, Biplab Kumar ve Inder, Sekhar Yadav (2019). **“Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence From BRICS.”** Journal of Economics, Finance and Administrative Science. Vol. 24 No. 47, ss. 113-126.
- Hayaloğlu, Pınar (2015). **“Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi.”** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(11), ss. 131-144.
- Helhel, Yeşim (2018). **“Financial Development and Economic Growth Relationship: An Analysis With Credit Based Financial Index.”** Business and Economics Research Journal, 9(4), ss. 761-771.
- Im, Kyung; Lee, Junsoo ve Margie, Tieslau Margie (2005). **“Panel LM Unit Root Tests With Level Shifts.”** Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 67(3), ss. 393-419.
- Jayaratne, Jith ve Strahan, Philip E. (1996). **“The Finance-Growth Nexus: Evidence From Bank Branch Deregulation.”** The Quarterly Journal of Economics, 111(3), ss. 639-670.
- Kandır, Serkan Yılmaz, et al. (2007). **“Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması.”** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2), ss. 311-326.
- King, Robert G. ve Levine, Ross (1993). **“Finance and Growth: Schumpeter Might be Right.”** The quarterly journal of economics, 108(3), ss. 717-737.
- Koçyiğit, Ali, et al. (2015). **“Short and Long Term Validity of Export-Led Growth Hypothesis in BRICS-T Countries: A Frequency Domain Causality Approach.”** Journal of Asian Development Studies, Vol:3(4), ss. 117-129.
- Lee, Junsoo ve Strazicich, Mark C. (2004). **“Minimum LM Unit Root Test With One Structural Break.”** Department of Economics, Appalachian State University, Working Papers 04-17, ss. 1-15.
- Lee, Junsoo ve Strazicich, Mark C. (2003). **“Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks.”** Review of Economics and Statistics, 85(4), ss. 1082-1089.
- Levine, Ross ve Zervos, Sara (1998). **“Stock Markets, Banks, and Economic Growth.”** The American Economic Review, Vol. 88, No. 3, ss. 537-558

- Manuchehr, Irandoust ve Ericsson, Johan (2001). **“On the Causality Between Foreign Direct Investment and Output: A Comparative Study.”** The International Trade Journal, 15(1), ss. 1–26.
- Mercan, Mehmet ve Göçer, İsmet (2013). **“The Effect of Financial Development on Economic Growth in Bric-T Countries: Panel Data Analysis.”** Journal of Economic and Social Studies, 3(1), ss. 199-216.
- Panopoulou, Ekaterini (2009). **“Financial Variables And Euro Area Growth: A Nonparametric Causality Analysis.”** Economic Modelling, 26(6), ss. 1414-1419.
- Paun, Cristian Valeriu, et al. (2019). **“The Impact of Financial Sector Development and Sophistication on Sustainable Economic Growth.”** Sustainability, 11(6), ss. 1-21.
- Pesaran, Hasem M. ve Yamagata, Takashi (2008). **“Testing Slope Homogeneity in Large Panels.”** Journal of Econometrics, 142(1), ss. 50-93.
- Pesaran, Hasem M. (2007). **“A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence.”** Journal of Applied Econometrics, 22(2), ss. 265-312.
- Pesaran, Hasem M. (2004). **“General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels.”** CESifo working papers, No. 1229, ss. 1-44.
- Pesaran, Hasem M., et al. (2008). **“A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence.”** Econometrics Journal, 11, ss. 105–127.
- Pradhan, Rudra P., et al. (2015). **“Causal Nexus Between Economic Growth, Inflation, and Stock Market Development: The Case of OECD Countries.”** Global Finance Journal, 27, ss. 98-111.
- Rajan, Raghuram G. ve Zingales, Luigi (1998). **“Power in a Theory of the Firm.”** The Quarterly Journal of Economics, 113(2), ss. 387-432.
- Rousseau, Peter L. ve Wachtel, Paul (1998). **“Financial Intermediation and Economic Performance: Historical Evidence From Five Industrialized Countries.”** Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 30, No. 4, ss. 657-678.
- Ruiz, Jose L. (2018). **“Financial Development, Institutional Investors, and Economic Growth.”** International Review of Economics & Finance, 54, ss. 218-224.

- Sarkar, Prabirjit (2007). **“Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Panel data and Time Series Evidence from Less Developed Countries, 1970-2002.”** MPRA - Munich Personal RePEc Archive, 6(5176), ss. 1-23.
- Shaikh, Faiz M. (2010). **“Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan.”** Asian Social Science, 1(4), ss. 82-89.
- Westerlund, Joakim (2007). **“Testing For Error Correction in Panel Data.”** Oxford Bulletin of Economics and statistics, 69(6), ss. 709-748.
- Younsi, Moheddine ve Bechtini, Marwa (2018). **“Economic Growth, Financial Development, and Income Inequality in BRICS Countries: Does Kuznets’ Inverted U-Shaped Curve Exist?.”** MPRA Paper 85182, ss. 1-16.

Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Problemleri ve Pazarlamaya Etkisi¹ * **

Kemal KAMACI

Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
kemalkamaci@kmu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4234-674X>

Çağatay ÜNÜSAN

Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
cagatay.unusan@karatay.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8152-3986>

Hasan GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
hasan.gedik@karatay.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-3486>

Öz

Araştırmanın amacı, aile işletmelerinde yaşanan kurumsallaşma sorunsalını ve kurumsallaşma olgusunun pazarlamaya etkisini incelemek, Konya ili matbaa sektöründeki aile işletmeleri üzerinde bir araştırma yaparak problemleri ortaya koymak ve önerilerde bulunmaktır. Araştırma için Konya Matbaacılar Odası'ndan alınan listeden aile işletmesi tanımına uyan firmalara, kasti örnekleme yöntemi kullanılarak yöneticilerle yüz yüze görüşme ve e-posta yoluyla anket uygulaması yapılmıştır. Veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, kurumsallaşmaya yönelik olumlu tutum gösteren işletmelerin pazarlama anlayışlarının da olumlu yönde farklılaştığı görülmüştür. Araştırmada ayrıca, aile ilişkilerinin kurumsallaşmasının önemi ile işletmelerin danışmanlık desteği almalarının önemi ön plana çıkmıştır.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 11.02.2019 / 14.04.2020

* Bu çalışma, 27-29 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen 23. Pazarlama Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

**Makale, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD (2016)'da yapılan Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve İşletmecilik Problemlerinin İncelenmesi: Konya İli Matbaa Sektörü Örneği, adlı yüksek lisans tez çalışmasındaki veriler ışığında yeniden düzenlenip geliştirilerek üretilmiştir.

Künye Bilgisi: Kamacı, K., Ünüsan, Ç. ve Gedik, H. (2020). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Problemleri ve Pazarlamaya Etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 358-379. DOI: 10.33437/ksusbd.525689

Anahtar Kelimeler: Aile İşletmeleri, Kurumsallaşma, Pazarlama.

Institutionalization Problems of Family Owned Enterprises and Their Effect on Marketing

Abstract

The aim of this study is analyzing problem of institutionalization in family owned-enterprises and the effect of institutionalization on marketing, revealing problems and offering solutions about these problems by doing research on family owned-enterprises printery sector at Konya province. The sample includes the list of the companies that are matching with the family owned-enterprises from Printers of The Chamber of Konya. A survey, has been implemented via face to face interview with managers using e-mail. The data were analyzed in the SPSS program. According to the results of the research, it has been observed that the companies showed positive attitude towards institutionalization, besides, their marketing approaches were observed to be differentiated. The importance of the institutionalization of the family constitutions, family relations and enterprise's taking the consultancy support comes to the forefront.

Keywords: Family Owned Enterprises, Institutionalization, Marketing.

GİRİŞ

Aile, toplumun en küçük sosyal birimidir ve toplum refahının tesisinde önemli bir yere sahiptir. Duygusal bağlılık da aileleri bir araya getiren temel etkidir. İşletmeler, ticari getiri sağlama adına sınırlı kaynakları bir araya getirerek mal veya hizmet üretmek ve verimli çalışmak zorunda oldukları için temelinde rasyonellik yatmaktadır. Dünyada ve ülkemizde işletmelerin büyük çoğunluğunu oluşturan aile işletmeleri bu açıdan değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik açıdan ne kadar önemli oldukları anlaşılabilir. Her ne kadar ticari işlevselliği diğer işletmelerle aynı olsa da bünyesinde hem sosyal hem de ticari boyutu bir arada bulunduran aile işletmeleri bu özellikleriyle diğer işletmelerden ayrılmakta ve sürdürülebilirlik açısından daha karmaşık ve hassas bir yapı oluşturmaktadır.

Aile işletmelerinde; aile üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar, kurumsal hale gelememe, devir planlarının yapılmaması, katı işletmecilik anlayışları, kuşak çatışmaları, nepotizm vb. özellikler sürdürülebilirliğin önünde bir sorun olarak sıkça yaşanmaktadır. Ayrıca ailenin ve işin kendine has kuralları vardır. Bu

konuda, şirketi bir aile gibi işletmeye çalışmak, çalışan ve yönetim arasındaki ilişkilerde sorunlara neden olabilir. Yaşanan bu sorunlar aile işletmelerinin sürdürülebilir olmasıyla birlikte büyümesine de engel teşkil etmekte, bu nedenle çoğu zaman aile işletmeleri yok olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki kurumsallaşma, sorunların asgari düzeye indirilerek nesiller boyu sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi açısından önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçle birlikte aile işletmelerinde sadece örgütsel kurumsallaşma değil aile ilişkilerinin de kurumsallaşması hedeflenmelidir (Cole, 2000).

Pazarlama alanında da artan rekabet koşulları ve pazar koşullarındaki değişimler işletmeleri müşteri odaklı ve etkin faaliyetlerde bulunmaya zorlamakta, bu durum da işletmeleri, örgütsel hedeflerine ulaşabilmeleri için mevcut kaynakları verimli ve sistematik bir şekilde kullanmaya yönlendirmektedir (Arslandere ve Sayın, 2016: 758). Pazarlama faaliyetleri, örgütsel hedeflere ulaşma ve tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir süreç olsa da kurumsallaşma sürecine girememiş aile işletmeleri genel olarak pazarlamayı sadece satış faaliyetleri olarak değerlendirmekte ve bünyelerinde imalat, pazarlama ve satış faaliyetlerini bir arada yürüttükleri görülmektedir. İşletmelerin yerel ve küresel pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri, tüm süreçleri sistematik olarak yerine getirebilmeleri ile mümkün olabilecektir.

Bu anlayıştan dolayı aile işletmelerinde yaşanan pazarlama sorunları ise yeni bir anlayış ve daha kurumsal bir yapıya geçilerek çözülebilecektir. Bütünleşik pazarlama iletişimi yaklaşımının benimsenmesi ve bu doğrultuda gerçekleştirilecek eğitimler de aile işletmelerinin daha istikrarlı ve planlı büyüme yoluna girmelerine yardımcı olacaktır.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı ise, iktisadi ve sosyal önemi açıklanan aile işletmelerinde yaşanan kurumsallaşma sorunlarını ve bu olgunun işletme pazarlamasına etkisini incelemek, bu doğrultuda Konya'da yer alan matbaa sektöründeki aile işletmeleri üzerinde bir araştırma yapmak suretiyle problemleri ortaya koymak ve önerilerde bulunmaktır.

Bünyesinde hem üretim hem de iletişim sanayisini sentezleyen matbaa sektörü ekonomide faaliyet gösteren en büyük sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle matbaa sektörü diğer sektörlerin faaliyetlerinin ikamesinde büyük paya sahip olmaktadır. 1993 ila 2016 yılları arasında aile işletmeleri üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları incelendiğinde (Arıcıoğlu vd., 2017), 72 çalışmada da kurumsallaşma ve pazarlama ilişkisinin birlikte incelenmemiş olması ve Türkiye'de matbaa sektörü özelinde böyle bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aile İşletmesi Kavramı ve Özellikleri

Aile bünyesinde duygu, birlik, beraberlik, destek gibi soyut yaşamsal unsurları yoğun olarak barındırırken, işletmede ise tam tersine akıl, sebep-sonuç ve rekabet gibi unsurlar önemlidir. Bu zıt unsurlara sahip iki yapı ise aile işletmesinde bir araya gelmektedir.

Karpuzoğlu, (2001)'e göre, aile reisinin ya da aile fertlerinden herhangi birinin ailenin geçimini sağlaması ve/veya geleceğini güvence altına alması amacıyla kurulan aile işletmelerinin istihdam oluşturmalarının ve toplumsal açıdan denge unsuru olmasının yanında ekonomiye yönelik olumlu etkileri bölgelerarası kalkınmayı da desteklemektedir. Bu bakımdan aile işletmeleri sosyo-ekonomik olarak tüm ülkeler açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte aile işletmesinin kavramsal tanımı üzerinde uzlaşılmış bir tanıma rastlanmamaktadır. Genel bir tanımlamayla aile işletmeleri; “mirasın korunması ve aile geçimini sağlamak amacıyla, aynı ailen en az iki kişinin işletmenin sermayesine ortak ya da finansal yapısını kontrol etme gücünün olduğu, yönetimde aile üyelerinin yer aldığı, mal ve/veya hizmet üretmek gayesiyle kurulan kâr amaçlı kuruluşlardır” (Büte, 2010: 6).

Öner ve Turhan (2010: 121), aile işletmelerinin unsurlarını şu şekilde belirtmiştir:

- Aileden en az iki neslin işletme yönetiminde bulunmuş olması,
- Yönetici çocuklarının işletmede görev alması,
- Yönetimden kimin sorumlu olacağını aile konseyinin aile bağlarına dayalı olarak tayin etmesi,
- Aile üyesinin işletmedeki görevinin aile içindeki durumunu da etkilemesi.

Yapılan araştırma sonuçları ve literatür taramasına göre aile işletmelerinin başlıca güçlü ve zayıf tarafları şöyle sıralanabilir:

Finansal açıdan aile işletmeleri, sermaye ihtiyaçlarını, aile bireyleri gerektiğinde kâr oranlarını minimize etmek suretiyle karşılamakta (Altınlaynak, 2007) ve sermaye ihtiyacının büyük bir kısmının aile üyeleri tarafından karşılanan öz kaynaklardan oluşması da işletmeyi güçlü kılmaktadır. Böylece dış borçlanma az olmaktadır. İşletmenin itibarı ailenin itibarı demektir ayrıca işletmede piyasa itibarı yüksek bir kişinin olması da sosyal ve ekonomik anlamda işletmeye getiri sağlamaktadır (Demirbaş, 1999). Ancak aile işletmelerinde hedef, işletme aileye ait olsun olmasın güçlü bir malî yapıya sahip olmaksızın

işletme içerisinde kuvvetli bir yönetim kurulu ve buna bağlı olarak finans yönetimi oluşturmak gerekmektedir (Leenders ve Waarts, 2003). Yönetim açısından aile işletmelerinde, geçmişin paydaş olması, değer yargılarının aynı olması, karşılıklı güvenin sağladığı etkili iletişim, prosedürleri azaltarak kritik kararların alınmasını hızlandırmaktadır (Şanal, 2011).

İhtiyaç durumunda aile üyelerinin finansmanının kâfi gelmemesi ve yöneticilerin borçlanmaya sıcak bakmaması işletmeyi zor durumda bırakacaktır. Ayrıca yöneticilerin yaptığı kişisel harcamalar ile işletme harcamaları ayrımı yapılamamakta bu durum bilançoda sorun oluşturmaktadır (Aşan, 2010: 7-8). Aile işletmelerinde sıkça görülen ben merkezli bir yönetim anlayışı, görev ve yetki devrinin yapılmaması, aile ve iş ilişkilerinin birbirine karıştırılması ve adam kayırma (nepotizm) da yönetsel anlamda aile işletmelerini olumsuz etkileyen faktörlerdir. Ayrıca aile içi ilişkilerde geçinememeye bağlı olarak yaşanan çatışmaların dozunun artması motivasyonu düşürecek ve yıkıcı rekabeti tetikleyecektir bu da örgüt kültürüne zarar verecektir (Vural ve Sohodol, 2004: 330-331).

İşletmenin büyümesi çeşitli sorunları da beraberinde getirecektir. Ancak “aile işletmeleri genelde dışa kapalı tutum izlediklerinden dolayı sorunlar son noktaya gelinceye kadar yardım almak istemezler” (Atılğan, 2003: 110). Danışmanlık hizmetleri ise uzmanlık isteyen sorunların çözümünde işletmelere yol gösteren bir kurumdur ve aile şirketlerinin, diğer işletmelerden farklı olarak duygusal bir boyutunun olmasından dolayı danışmanın görevi zorlaşmaktadır.

Aile işletmeleri ayrıca danışmanlık hizmeti almadan önce aşağıdaki konuları netleştirmelidir (Karpuzoğlu, 2001: 104):

- İşletmede hangi konularda danışmanlık hizmeti alınacak?
- Değişim nasıl ve ne ölçüde olacak, etkileri neler olacak?
- Danışmanın uzmanlık alanı ya da alanları neler olmalı?

Aile işletmelerinin, ihtiyaçlarını belirleyerek bu ihtiyaçlara göre danışmanlık hizmeti almaları kurumsallaşmayı ve sürdürülebilirliği kolaylaştıracaktır.

Aile İşletmelerinde Yaşanan Temel Sorunlar

Yapılan araştırmalara göre Türkiye’deki işletmelerin yaklaşık %95’ini aile işletmeleri oluşturmakta ve bu işletmelerin %99,9’u henüz birinci kuşakta olan aile işletmelerinden oluşmaktadır (Genç vd., 2008: 370). Aile işletmeleri toplam istihdamın da %80’ini sağlamaktadırlar. Aile işletmelerinin gerek ülkemizde ve gerekse dünyada 3. kuşağa ulaşma oranı ise %15-%20 dolaylarında olup ortalama

ömürleri de 25–30 yıl ile sınırlı kalmaktadır. Bu başarısızlığın en önemli sebebi olarak da yönetimde yetersizlik ve kurumsallaşamama gelmektedir (Saritaş vd., 2016: 139).

Aile işletmelerinde bilgide tekelleşme, aile üyesi çalışanlar arasındaki yetki farklılıklarının güç farklılıklarına dönüşmesi, çalışanların kendilerinden yaşça büyük aile üyelerine soru sormaya çekinmeleri ya da küçüklerin hesaba çekilmesi gibi kültürel etkenler sebebiyle sorunlar da yaşanabilmektedir. Bu sorunlar çalışanlar arasında sağlıklı iletişimin olmamasına, güvensizliğin oluşmasına ve çatışmaların yaşanmasına, tüm bunların bir sonucu olarak da işletmelerin ömürlerinin kısa olmasına neden olmaktadır (Basım vd. 2008: 193-194).

Bununla birlikte, birinci nesil aile işletmelerinde, yönetime ortak olan aile üyelerinin isteklerinin işletme çıkarlarıyla dengelenmesi ve kurucu girişimciyle birlikte uygun bir devir planlamasının hazırlanarak mülkiyet yapısının oluşturulması aşılması gereken temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Büyüme aşamasındaki aile işletmelerinde organ sayısı ve yönetici grubu büyüyeceğinden, aile ve iş arasında net bir ayrımın yapılamaması, işletme yerine aileye odaklanması, aile bireylerinin işletmede çalışmak ve yönetime ortak olmak istemeleri ve buna bağlı olarak çatışmaların yaşanması, danışmanlık hizmetlerine ve profesyonel yöneticilere yeterince önem verilmemesi, nesiller arası geçişin etkin şekilde gerçekleşmemesi, “işe yerleştirilecek kişi aile üyesi ise rotasyon ve oryantasyon çalışmasına gerek duyulmaması” (Finnigen, 1997: 14) gibi işlevsel farklılaşmalardan kaynaklı eşgüdümleme (koordinasyon) sorunları baş gösterecektir.

Bununla birlikte Öner ve Turhan (2010: 122-124) çalışmalarında aile işletmelerinde sıkça yaşanan 5 sorunu şu şekilde sıralamıştır: Kuşak çatışması, roller çatışması, güç kavgası, profesyonelleşme ve yüksek iş gücü devir oranı, kurumsallaşamama.

Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma

Selznick, (1996: 273) kurumsallaşmayı, tutarsız ve tam anlamıyla organize olamamış kısıtlı teknik faaliyetlerden, düzenli, tutarlı ve hem örgütsel hem de sosyal olarak entegrasyonu sağlamış yapıların oluşması olarak tanımlamıştır. Kurumsallaşma genel anlamda, bir işletmenin kişilerden bağımsız olarak kurallara, prosedürlere sahip olması, değişen çevre koşullarını takip eden sistemleri kurması ve gelişmelere uygun olarak organizasyonel yapısını oluşturması, kendisine özgü iletişim ve iş yapma yöntemlerini kültür haline getirmesi, böylece diğer işletmelerden farklı bir kimliğe bürünmesi süreci (Karpuzoğlu, 2004: 45) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlar formel bir örgüt yapısını gerekli gerekli kılmaktadır. Zira formalleşen örgütlerin daha uzun süre

ayakta kaldıkları görülmektedir. Kurumsallaşma içerisinde önemli bir yeri olan formalleşme, işletme faaliyetlerinin kişisel inisiyatiflerden ziyade belirlenmiş kurallara göre yürütülmesidir. Aile işletmelerinde işletme yönetimini ve kurumsallaşmayı zorlaştıran en önemli faktör ise ailelerin duygusal yani informal bir yapıya sahip olmalarıdır. Bundan dolayı aile ve işletmeyi ortak paydada bir araya getiren aile işletmelerinde kurumsallaşmanın sağlanmak istenmesi, rasyonellik ile duygusallığın birlikte yürütülmesi anlamına gelecektir (Şengün, 2011). Kurumsallaşma sürecinde ayrıca işletmenin yeni sürece uyum maliyeti ve çalışanların öğrenme ve değişim sürecine adaptasyonları gibi sorunlar da ortaya çıkabilecektir (Öztürk, 2012: 59).

Akdarı (2012: 183)'ya göre aile işletmelerinin kurumsallaşma sürecine girmeleri ve sürdürülebilir olabilmeleri için yapılması gerekenler şu şekildedir:

- Aile; yönetim ile aile konularını ve hissedarlığı birbirinden net bir şekilde ayırabilmelidir.
- Aile konseyinin oluşturulması, sürecin doğru ve profesyonel yönetilmesi için gereklidir.
- Aile ve işletmenin geleceğiyle ilgili her türlü bilginin açıkça yer aldığı bir aile anayasası hazırlanmalıdır.

Kurumsallaşma etkin bir yönetimi gerekli kılar. Kurumsal Yönetim Derneği, kurumsal yönetimin evrensel geçerliliği olan ana ilkeleri adillik, hesap verebilirlik, şeffaflık ve sorumluluk olarak belirlenmiştir. *Şeffaflık*, işletmenin mali, yönetsel ve faaliyetlerle ilgili bilgilerinin zamanında açıklanmasıdır. *Hesap verebilirlik*, yönetsel sorumlulukların ve yetkilerin açıkça tanımlanması, işletme menfaatlerinin işletme yönetimi tarafından gözetilmesidir. *Sorumluluk*, işletme faaliyetlerinin mevzuata ve etik değerlere uygunluğunun sağlanmasıdır. *Adillik*, ortaklık oranına bakılmaksızın her hissedarın korunmasıdır (Mesci vd., 2016: 305-307).

Bunlarla birlikte, işletmelerin kurumsallaşabilmeleri için eylemlerinde ve kararlarında tutarlı olmaları gerektiği de ifade edilmektedir. Tutarlılık, örgüt içindeki her bir birimin veya kişinin istenen bütünlüğü yansıtması ve onunla uyum sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Tutarlılık ayrıca, örgütsel hedeflerle pazarlama faaliyetlerinin bütünleşmesidir. İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri, pazarlama faaliyetlerinin belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olmasına bağlıdır (Swait ve Erdem, 2002: 305).

Aile İşletmelerinde Pazarlama

Mal ve/veya hizmetlerin üreticiden tüketiciye akışını yöneten bir işletme faaliyeti olarak ifade edilebilecek olan pazarlama, değişimi teşvik eden, birbiriyle bağlı pek çok faaliyetten oluşmaktadır (Gedik, 2009: 24). İşletme amaç ve hedeflerinin yerine getirilmesinde merkezi bir rol oynayan pazarlama (Adu ve Sing, 1998: 385), genel anlamda; kişisel ve örgütsel hedeflere ulaşmak için değişimleri gerçekleştirmek üzere fikir, mal ve hizmet üretilmesi, geliştirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtılması ve tutundurulması aşamalarını kapsayan planlama ve uygulama süreci olarak tanımlanabilir (İslamoğlu, 2002: 13).

Aile işletmelerinde de pazarlama faaliyetleri, üst düzey yöneticilerin içgüdüleri, önceki deneyimler ve geleneksel alışkanlıklarla belirlenmekte, üstelik bu faaliyetler gelişigüzel ve plansız bir şekilde yürütülmektedir (Sengupta ve Chattopadhyay, 2006: 149). “Mal ve/veya hizmet arzu ve ihtiyaçları karşıladığı sürece pazarda kalır ve satılabilir” (Karafakioğlu, 2008: 7) bu doğrultuda pazarlama faaliyetlerinde tutundurma, değişen müşteri ihtiyaçlarına göre geliştirilebilir mal ve hizmet üretimi, esnek bir yapı, değişen koşullara ayak uydurma kabiliyeti ve işletmenin tüm birimlerince benimsenmiş bütünleşik bir pazarlama anlayışı önem kazanmaktadır. Aile işletmelerinin de bu düşünceden yola çıkarak kendi yapısal oluşumlarını tamamlamaları hiç şüphesiz pazarlama faaliyetlerindeki etkinliği ve müşteri taleplerini arttıracaktır.

Aile işletmelerini pazarlama faaliyetlerinde daha etkin gören Kotler (2001: 39) çalışmasında aile işletmelerinde görülen olumlu özellikleri de şu şekilde belirtmiştir:

- Kendilerini kuvvetle müşterilerine adanlar ve düşük fiyattan ziyade üstün bir performans, mükemmel bir hizmet ve zamanında teslimat sunarlar.
- Üst düzey yöneticileri önemli müşterilerle doğrudan ve düzenli olarak temas halindedirler.
- Müşteriye sunulan değeri artırmaya yönelik bir şekilde sürekli olarak yenilik yapmaya önem verirler.

Yücel (2004: 109) de çalışmasında aile işletmelerinde genel olarak aşağıdaki pazarlama sorunlarına rastlanıldığını belirtmiştir:

- Pazarlama konusunda profesyonellerden faydalanılmaması ve ayrı bir birimin olmaması.
- Nepotizmin ve kurucu patrona endeksli klasik düşünce yapısının aşılması.

- Pazarlama araçlarından yeterince yararlanılamaması. Bunun nedeni malî kısıtlılıklardır.
- Düzenli bir piyasa araştırmasının yapılamaması.
- Pazarlama kararlarının daha çok girişimci patronun sezgilerine ve nispeten yetersiz tecrübelerine dayanılarak alınması.
- Uluslararası pazarlara açılmada isteksizlik olması ve ciddi bir şekilde lisan bilen, uluslararası pazarlamayı bilen profesyonellere ihtiyaç duyulması.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli, herhangi bir ilişkinin varlığının ya da yokluğunun araştırıldığı nicel bir çalışmadır. Birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi seçilmiş ve literatür taraması ile daha önce benzeri konularda yapılan çalışmalardan anket soruları incelenerek, çalışmaya konu olan kurumsallaşma olgusu ve pazarlamaya etkilerinin tespitine yönelik anket formu hazırlanmıştır. Anket formu hazırlanırken, pazarlama uygulamalarına ait değişkenler için Karahan (2011)'in anketinde yer alan 5 farklı ifadeden, Baş (2009)'in anketinde yer alan 8 farklı ifadeden ve Bilgin'in (2007) anketinde yer alan 3 farklı ifadeden; Kurumsallaşmanın ölçülmesi için, kurumsallaşma düzeylerine ait değişkenler için Akça (2010)'nın anketinde yer alan 10 farklı ifadeden ve Bilgin (2007)'in anketinde yer alan 18 farklı ifadeden faydalanılmıştır. Danışmanlık hizmetlerine ait değişkenler için de yine Akça'nın (2010) çalışmasından yararlanılmıştır.

Anket formu iki bölümden oluşmuştur. Ankette 5'li likert ölçeği ile çoktan seçmeli sorular kullanılmıştır. İlk bölümde ankete muhatap olan işletmeye ve işletme yöneticisine yönelik bilgi edinme amaçlı 8 soru, ikinci bölümde ise işletmelerin kurumsallaşma düzeyleri, pazarlama anlayışları ve danışmanlık durumlarını saptamaya yönelik 40 soru hazırlanmıştır.

Araştırmada ankete katılanların yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, işletmede çalışma süreleri, kaçınıcı nesil çalışan olduğu gibi özellikler bağımsız değişkenler olarak, işletmelerin kurumsallaşma olguları ve pazarlama anlayışları ise bağımlı değişkenler olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın evrenini Konya Kitap, Kırtasiye, Fotokopi ve Matbaacılar Odası'na kayıtlı matbaa işletmeleri oluşturmaktadır Aile işletmesi tanımına uygun 138 aile işletmesi belirlenmiştir. Örnek hacminin ana kütleyi temsil edecek kadar büyük; maliyet ve zaman açısından da araştırma yapabilecek kadar küçük olması için örnek büyüklüğü belirlenmeye çalışılmıştır. $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyi için $t= 1.96$, incelenen olayın görülme sıklığı olan p ve q göstergeleri 0,5 olarak alındığında, örnek büyüklüğü (n);

$$n = (138) (1.96)^2 (0.5 \times 0.5) / (0.05)^2 (138-1) + (1.96)^2 (0.5 \times 0.5) = 102.$$

Örnek büyüklüğü 102 olarak bulunmuştur.

İlk etapta Basit Tesadüfi Örneklem Yöntemi ile seçilen 20 firma üzerinde, yüz yüze görüşme yapılarak ankette yer alan soruların uygunluğu için pilot bir uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda elde edilen anketlerin 10 tanesi istenen verileri tam sağlamadığı için araştırmaya dahil edilmemiştir. Kalan 102 firma üzerinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, yüz yüze görüşme ve elektronik posta ile anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Araştırmada örnekleme aile işletmelerinin kültürleriyle örgüt yapılarının benzer olduğu ve alınan cevapların bilinçli ve doğru bir şekilde verildiği varsayılmıştır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırma ile ilgili 7 hipotez kurulmuştur:

H₁: Aile işletmelerinin kurumsallaşma olguları, aile işletmesi yöneticilerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterir.

H₂: Aile işletmelerinin kurumsallaşma olguları, aile işletmesinde çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterir.

H₃: Aile işletmelerinin danışmanlık hizmetleri algısı ile kurumsallaşma olguları arasında anlamlı ilişki vardır.

H₄: Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, yöneticilerin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterir.

H₅: Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterir.

H₆: Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, aile işletmelerinin kurumsallaşma algılarına göre anlamlı farklılık gösterir.

H₇: Aile işletmelerinin danışmanlık hizmetleri algısı ile pazarlamayla ilgili problemleri arasında anlamlı ilişki vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada, 0-9 arası personele sahip 78 (%76,5), 10-49 arası personele sahip 20 (%19,6) ve 50-149 arası personele sahip de 3 (%3,9) işletmenin olduğu, 102 firmanın 66 (%64,7)'sini tek şahıs işletmesi, 32 (%31,37)'sini limited şirketi ve 4 (%3,92)'ünü de AŞ.'nin oluşturduğu görülmüştür. Anket çalışması aile üyesi

olan işletme sahipleri veya üst düzey yöneticileri ile yapılmıştır. Anketi cevaplayan yöneticilerin 2'si bayan, 100'ü de erkek olmuştur. Aşağıdaki Tablo 1'de ankete katılan yöneticilerin eğitim durumlarıyla ilgili ve Tablo 2'de ise işletmelerin iş hayatındaki süreleriyle ilgili bilgiler gösterilmektedir.

Tablo 1. Yöneticilerin Eğitim Durumları

	f	%
İlkokul	62	60,8
Ortaokul	25	24,5
Lise/Önlisans/Lisans	15	14,7

Tablo 1 incelendiğinde, ankete katılan yöneticilerin %85,3 gibi çok büyük bir oranın ilk ve ortaokul mezunu oldukları görülmektedir. Yöneticilerin eğitim düzeylerinin düşük olmasının işletmelerde kurumsallaşma ve pazarlama problemlerinin yaşanmasında etkili olabileceği düşünülebilir. Ancak Sönmez (2015) ve Büyükhelvacıgil (2010)'e göre özellikle ikinci ve üçüncü kuşağın işletme ihtiyaçlarına göre eğitim görmeleri işletmelerin sürdürülebilir olması açısından daha önemlidir.

Tablo 2. İşletmelerin İş Hayatındaki Süresi

	f	%
1-5	7	6,8
6-10	18	17,6
11-20	42	41,2
21-30	23	22,6
30 ve üzeri	12	11,8

Tablo 2'de ankete katılan işletmelerin iş hayatlarındaki süreleri incelediğinde %81,4 gibi çok büyük bir çoğunluğun 5 ila 30 yıl aralığında olduğu gözlemlenmiştir. Girişimci aile işletmelerinin ortalama ömürlerinin 25 yıl olduğu ve aile işletmelerinin ancak %30'unun ikinci kuşağa devredilebildiği (Büyükhelvacıgil, 2010) göz önüne alınırsa işletmelerin kurumsallaşması ve sürdürülebilir olmasında 25-30 yıl aralığının önemli bir eşiği oluşturduğu görülmektedir.

VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği Skewness (Çarpıklık) ile Kurtosis (Basıklık) değerleri ve Kolmogorov-Smirnov, Shapiro

Wilk testleriyle ölçülmüştür. Skewness (Çarpıklık) ile Kurtosis (Basıklık) değerlerinin -1,5 ila +1,5 arasında olduğu ve bu aralığın normal dağılım değerini gösterdiği belirlenmiştir. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk testlerinde ise anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olduğu tespit edilerek verilerin %95 güvenle normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Yine araştırmadan elde edilen verilere yapılan homojenlik testleri sonucunda anlamlılık değerlerinin $p > 0,05$ 'ten büyük olduğu görülmüştür. Verilerin normal dağılım göstermesi ve homojen olmaları nedeniyle, analizde parametrik testler kullanılmıştır. Amaca ulaşmak için güvenilirlik analizi, varyans analizi ve korelasyon analizi uygulanarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Kullanılan ölçeklerle ilgili olarak yapılan güvenilirlik analizi sonucu hesaplanan Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

	Güvenilirlik	Önerme Sayısı
Kurumsallaşma	0,854	28
Pazarlama	0,823	9
Danışmanlık	0,792	3

Yapılan güvenilirlik analizi sonucu; işletmelerin kurumsallaşma durumlarıyla ilgili ölçeklerin güvenilirlik katsayısı 0,85, pazarlama durumlarıyla ilgili ölçeklerin güvenilirlik katsayısı 0,82 olduğu için *oldukça yüksek düzeyde güvenilir*; danışmanlık durumlarıyla ilgili ölçeklerin güvenilirlik katsayısı 0,79 olduğu için *oldukça güvenilir* olarak tanımlanabilir.

Hipotezlerin Test Edilmesi

H₁: Aile işletmelerinin kurumsallaşma olguları, aile işletmesi yöneticilerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 4. Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Olgularının İşletme Yöneticilerinin Eğitim Durumlarına Göre Analizi

	f	\bar{x}	F	P
İlkokul	62	3,331		
Ortaokul	25	3,389	1,476	0,215
Lise/Önlisans/Lisans	15	3,177		
Toplam	102	3,313		

Tablo 4'e bakıldığında analizin anlamlılık düzeyinin (Sig) $p=0,215>0,05$ olduğundan H_1 hipotezi reddedilir. Araştırmaya göre işletmelerin kurumsallaşma olguları işletme yöneticilerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemiştir.

H_2 : Aile işletmelerinin kurumsallaşma olguları, aile işletmesinde çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 5. Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Olgularının İşletmede Çalışan Personel Sayısına Göre Analizi

	f	\bar{x}	F	P
0-9 arası	78	3,2252		
10-49 arası	20	3,5755	0,524	0,008
50-149 arası	4	3,7083		
Toplam	102	3,3128		

Tablo 5'e baktığımızda analizin anlamlılık düzeyi (Sig) $p=0,008<0,05$ olduğundan H_2 hipotezi kabul edilir. Araştırmaya göre işletmelerin kurumsallaşma olguları, işletmede çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterir.

Yapılan Tukey testinde görülmüştür ki "0-9" arasında personele sahip olan işletmeler ile "10-49" arası ve "50-149" arası personele sahip olan işletmeler arasında kurumsallaşma düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu durumda işletmelerde çalışan personel sayısının daha fazla olmasının örgütsel yönetimi sistematikleştirmeye meylettirdiğini söyleyebiliriz.

H_3 : Aile işletmelerinin danışmanlık hizmetleri algısı ile kurumsallaşma olguları arasında anlamlı ilişki vardır.

Tablo 6. Aile İşletmelerinin Danışmanlık Hizmetleri Algısı İle Kurumsallaşma Olguları Arasındaki İlişki Analizi

Danışmanlık Algısı	
Kurumsal Olgu	Pearson İlişkisi

0,707**

**p=0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da korelasyon ($r = 0,707$ ve $p = 0,000$) değerleri elde edildiği için H_3 hipotezi kabul edilerek, işletmelerin danışmanlık hizmeti algısı ile işletmelerin kurumsallaşma olguları arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki vardır ve bu ilişki

istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkidir diyebiliriz. Bu sonuç, danışmanlık hizmetlerine olumlu bakan işletmelerin kurumsallaşma sürecinde mesafe aldıklarını göstermektedir.

H₄ : Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, aile işletmesi yöneticilerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 7. Aile İşletmelerinin Pazarlamayla İlgili Problemlere Bakışlarının Aile İşletmesi Yöneticilerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılık Analizi

	f	\bar{x}	F	P
İlkokul	62	3,3308		
Ortaokul	25	3,3893	1,616	0,176
Lise/ Önlisans/Lisans	15	3,1768		
Toplam	102	3,3128		

Tablo 7’de görüldüğü üzere analizin anlamlılık düzeyi (Sig) $p=0,176>0,05$ olduğundan H₄ hipotezi reddedilir. Araştırmaya göre, işletmelerin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, işletme yöneticilerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

H₅ : Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, aile işletmesinde çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 8. Aile İşletmelerinin Pazarlamayla İlgili Problemlere Bakışları Aile İşletmesinde Çalışan Personel Sayısına Göre Farklılık Analizi

	f	\bar{x}	F	P
0-9 arası	78	3,3846		
10-49 arası	20	3,9667	9,100	0,000
50-149 arası	4	4,1111		
Toplam	102	3,5272		

Tablo 8’de görüldüğü üzere analizin anlamlılık düzeyi (Sig) $p=0,000<0,05$ olduğundan H₅ hipotezi kabul edilir. Araştırmaya göre, işletmelerin pazarlama problemleri, işletmelerde çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Gruplar arasında nasıl bir ilişki olduğunu ölçmek için yapılan Tukey testinde örneklemimizdeki “0-9” arasında personele sahip olan işletmeler ile “10-49” arası ve “50-149” arası personele sahip olan işletmeler arasında pazarlama

uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık, “10-49” ile “50-149” arası personele sahip olan işletmeler arasında ise kuvvetli bir bağıllık olduğu görülmektedir.

H₆: Aile işletmelerinin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları, aile işletmelerinin kurumsallaşma algılarına göre anlamlı farklılık gösterir.

Tablo 9. Aile İşletmelerinin Pazarlamayla İlgili Problemlere Bakışları İle Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Algılarına Göre Farklılıkları Analizi

	f	\bar{x}	F	P
Kurumsal değil	36	3,2006		
Kurumsallaşma	62	3,6792	8,823	0,000
Kurumsal	4	4,1111		
Toplam	102	3,5272		

Tablo 9’da görüldüğü üzere analizin anlamlılık düzeyi $p=0,000<0,05$ olduğundan H₆ hipotezi kabul edilir. Araştırmaya göre, işletmelerin pazarlamayla ilgili problemlere bakışları ile kurumsallaşma algıları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Gruplar arasında nasıl bir ilişki olduğuna baktığımızda pazarlamayla ilgili problemleri örneklemdaki işletme yöneticilerinin işletmelerini “Kurumsal Değil” olarak görenler ile “Kurumsallaşma Aşamasında” ve “Kurumsal” olarak nitelendirenler arasında anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.

H₇: Aile işletmelerinin danışmanlık hizmetleri algısı ile pazarlamayla ilgili problemleri arasında anlamlı ilişki vardır.

Tablo 10. İşletmelerin Danışmanlık Hizmetleri Algısı ile Pazarlama Problemleri Arasındaki İlişki

Danışmanlık Algısı		
Pazarlama	Pearson İlişkisi	0,721

**p=0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10 incelendiğinde $r = 0,721$ ve $p = 0,000$ değerleri elde edildiği için H₇ hipotezi kabul edilerek, işletmelerin danışmanlık hizmetleri algısı ile pazarlamayla ilgili problemleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkemizde aile işletmelerinin yaygınlığı ekonomik açıdan göz önüne alındığında kurumsal ve sürdürülebilir olmanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Genelde olduğu gibi matbaa sektöründe de aile işletmeleri ön plandadır ve kurumsallaşamama problemi ile karşı karşıyadırlar. Olayı bölge bazında inceleyebilmek için Konya ili seçilmiş ve hazırlanan anket işletmelere uygulanarak problemler ve çözüm önerileri ortaya konmuştur.

Koyuncu (2015) araştırmasında yöneticilerin eğitim durumlarının, yöneltmeye yönelik işletme fonksiyonları hariç diğer işletme fonksiyonlarında (planlama, örgütleme, koordinasyon, kontrol) farklılığa neden olmadığını belirtmektedir. Bu verilere ilave olarak ve aynı doğrultuda yöneticilerin eğitim düzeylerinin işletmelerin kurumsallaşma ve pazarlama düzeylerine doğrudan etki etmediği araştırma sonucunda ulaşılmıştır.

Doğan (2014) de çalışmasında, aile işletmelerinde kurumsallaşmanın sağlanabilmesi için, iş hacminin artması, süreçlerin çoğalması ve istihdamın artması gerektiği belirtilmiştir. Demirdöğen (2008) de çalışmalarında aile işletmelerinde işletme büyüklüklerine göre kurumsallaşma düzeylerinin de değiştiği ifade edilmiştir. Araştırma verilerinden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde de personel sayısının artmasının iş hacmi ile iş süreçlerini de artırdığı ve bu durumun işletmenin kurumsallaşma düzeyi ile aynı doğrultuda seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, aynı zamanda personel sayısı ile birlikte iş hacmi de artan işletmelerin pazarlama anlayışlarında da farklılaşmalar meydana geldiği görülmektedir. Personel sayısı fazla olan işletmelerin kurumsallaşma düzeylerinin de yüksek olduğu bulgusu ile birlikte değerlendirildiğinde de kurumsallaşan işletmelerin pazarlama faaliyetlerinin de farklılaşarak daha kurumsal bir hal aldığı görülmektedir.

Taşhan (2010) çalışmasında, kurumsallaşma düzeyini artırmak için detaylı bütçesi olan bir pazarlama planının hazırlanması gerektiği hususunu dile getirmiştir. Personel sayısı fazla olan işletmelerde iş bütçesinin de doğrusal arttığı ayrıca birimler arasındaki iş akışının ve yönetim mekanizmasının karmaşıklaştığı görülmüştür. İşletmelerin, bu karmaşıklığı önlemek adına departmanlara ayrılmak ve iş akışı geliştirmek suretiyle daha sistematik hareket ettikleri, bunun da işletmelerin daha kurumsal bir yapı ve pazarlama anlayışına sahip olmalarına neden olduğu araştırmadan çıkarılmaktadır.

Baş (2009) çalışmasında, genel olarak pazarlamanın yönetim anlayışında sadece satış ve reklam ile sınırlandırıldığını belirtmiştir. Araştırmada ise, aile işletmelerinin pazarlama kavramına bakış açıları, pazarlamanın bir süreç ve

verilere dayanan stratejik bir unsur olduğu hususunda yeterince donanımlı olmadıkları sonucu elde edilmiştir.

Kurumsallaşma aşamasında üzerinde hassasiyet gösterilmesi gereken konulardan biri de danışmanlık hizmetlerinden faydalanmadır. Danışmanlık hizmetlerinden faydalanma işletmelerin geneli tarafından çok fazla benimsenmemekte ve başvurulması gereken en son merci olarak görülmektedir.

Yıldırım (2011) çalışmasında pazarlama sorunlarının yeni bir anlayış ve daha kurumsal bir yapıya geçilerek çözülebileceğini ve bu konuda eğitim ve yönlendirmenin önemli olduğunu belirtmiştir. Araştırmada ise, danışmanlık hizmetinden faydalanan ve danışmanlık hizmetinden faydalanmanın önemli olduğunu düşünen işletmelerin kurumsallaşma ve pazarlama problemlerini daha az yaşadıkları veya daha kurumsal bir yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Örneklemeindeki işletmeler genel olarak danışmanlık hizmeti almak istemeseler de özellikle gelişen ve büyümekte olan işletmelerin örgütsel ve iktisadi anlamda genişlemesi, çeşitli sorunları da beraberinde getirdiği için danışmanlık hizmetlerine olumlu bakmışlardır. Bu durum danışmanlık hizmetlerinden faydalanmanın hem kurumsallaşma hem de pazarlama anlayışının geliştirilmesi ve böylece işletmenin sürdürülebilirliğini sağlaması açısından yararlı olacağını göstermektedir.

İşletmelerin kurumsallaşma düzeyleri, işletme yöneticilerinin eğitim durumları ve işletmede çalışan personel sayısına göre değerlendirildiğinde; kurumsallaşmanın eğitim durumlarına ve işletmede çalışan personel sayısına göre farklılaşmayıp aynı olduğu görülmüştür.

İşletmelerin danışmanlık hizmeti algısı ile işletmelerin kurumsallaşma düzeyleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise pozitif yönlü kuvvetli bir ilişkinin var olduğunu görülmektedir. Bu sonuç, danışmanlık hizmetlerine olumlu bakan işletmelerin kurumsallaşma sürecinde mesafe aldıklarını göstermektedir.

Araştırmada işletmelerin pazarlama problemlerinin, yöneticilerin eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür. İşletmelerin pazarlama uygulamaları ise, işletmelerde çalışan personel sayısına göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. “0-9” arasında personele sahip olan işletmeler ile “10-49” arası ve “50-149” arası personele sahip olan işletmeler arasında pazarlama uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışan sayısı arttıkça pazarlama uygulamalarına verilen önemin de arttığını göstermektedir.

İşletmelerin danışmanlık hizmetleri algısı ile pazarlama düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu da söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre nesiller boyu sürdürülebilir olmanın şartı işletme ile birlikte aile ilişkilerinin de kurumsallaşmasına bağlıdır. Bu durum pazarlama problemlerinin de en aza indirilmesine olanak sağlamaktadır. Araştırmada kurumsallaşma ve pazarlama problemleri birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Kurumsallaşmayı başarabilen işletmelerde pazarlama problemlerinin de olumlu etkileneceği görülmektedir.

Araştırmada öne çıkan bir diğer husus ise, danışmanlık desteğidir. Çalışmamızda yöneticilerin eğitim düzeylerinden ziyade, işletmenin danışmanlık desteğinden yararlanıp yararlanmadığının kurumsallaşma ve pazarlama anlayışında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, ticaret ve sanayi odaları başta olmak üzere ülke yönetimi ve yerel yönetimlerin işletmelerin ön yargılarını kırma noktasında danışmanlık desteği hususuna önem vermeleri gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları genel olarak; Noble ve arkadaşlarının (2002: 26); kurumsallaşma ile oluşan örgüt kültürü, çalışanların uyumlu olmasına ve planlamaya odaklanmaya olanak tanıdığından pazarlama eylemlerinin daha etkin yapılmasını sağlamakta ve bunun sonucunda da işletme performansı artmaktadır, görüşünü destekler niteliktedir. İşletmelerin kurumsallaşma düzeylerinin yüksek olması pazarlama problemlerinde de olumlu yönde farklılaşmaya neden olmuştur.

Matbaa sektörü özelinde ilk defa yapılan bu çalışma öncelikle bu alanda yapılacak yeni akademik çalışmalara katkı sağlayacak bilgi ve öneriler getirecek ayrıca sektörde faaliyet gösteren firmaların yeni stratejiler geliştirmelerine rehberlik edecektir.

Araştırma sonuçlarına göre öneriler:

1. Aile işletmesi sahipleri kurumsallaşma konusunda eğitim almalıdır.
2. İşletmeler danışmanlık desteği almalı ve bu hususta kolaylaştırıcı ve teşvik edici çalışmalar yapılmalıdır.
3. Kurumsallaşma çalışmaları güncellenebilir ve sürdürülebilir bir pazarlama anlayışının geliştirilmesi yönünde yapılmalıdır.

Uygulamadaki işletmelerin Konya ilindeki matbaa işletmeleri olması araştırmanın önemli sınırlılıklarından biri olarak kabul edilebilir. Ancak matbaa sektörü özelinde ilk defa yapılan bu çalışmada elde edilen sonuçlar benzer örgüt yapısına sahip diğer sektörlerdeki aile işletmeleri için de geçerli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adu, Kwaku Appiah ve Singh, Satyendra (1998), "**Customer Orientation and Performance: A Study of SMEs**", MCB University Press Management Decisions, Vol. 36, No: 6, ss.385-394.
- Akça, Neslihan (2010), **Aile İşletmelerinin Tanımı, Özellikleri ve Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma; Denizli İli Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Akdarı, Burcu (2012), "**Aile İşletmeleri Kongresi İçin**", 5.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.145-148, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Altınlaynak, Seyfettin Kaan, (2007), **Küçük ve Orta Ölçekli Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arcıoğlu, Mustafa-Atilla, Gökçe, Şükran, Çelebi, Meral-Erdiren (2017), "**Aile İşletmelerinin Sorunları ve Çözümlerine Akademik Yaklaşım: Lisansüstü Tezler Bağlamında Bir İnceleme**", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD), Vol. 7, No:1, ss.59-72.
- Arslandere, Murat ve Sayın, Ahmet-Alper (2016), "**Proje Yönetiminde Bir İş Planlama Aracı Olarak Gantt Çizelgesi ve Büyük Ölçekli Bir Firmada Uygulamalar**", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol. 4, No.36, ss.757-767.
- Aşan, Cihan (2010), **Aile Şirketlerinin Performansında Kurumsallaşmanın ve Kültürün Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atılğan, Turan (2003), "**Tekstil Sektöründe Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmaya Doğru Giden Süreç**", Türkiye 6. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ankara, ss.110-114.
- Basım, Nejat, Meydan, Cem-Harun, Şeşen, Harun (2008), "**Aile Şirketlerinde Şeffaflık: Kıdemli İşletmeler Üzerinde Bir İnceleme**", 3.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.191-201, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Baş, Derya (2009), **Kobi'lerde Pazarlama ve Perakendeci İşletmeler Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Bilgin, Nilgün (2007), **Aile Şirketleri Kurumsal Eğilimleri: Ankara KOBİ Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Büte, Mustafa (2010), "**Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde Yaşadığı Sorunlar**", Akademik Bakış Dergisi, S.22, ss.1-24.
- Büyükhelvacıgil, Mevlüt (2010), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Aile Anayasası**, Meta Basım, İzmir.
- Cole, Patricia M. (2000), "**Understanding Family Business Relationship: Preserving the Family in the Business**", The Family Journal: Counselling and Therapy For Couples and Families, Vol.8, No: 4, ss.351-359.
- Demirdöğen, Osman (2008), "**Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeyinin ve İhtiyacının Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği**", 2.Uluslararası Girişimcilik Kongresi Kongre Kitabı, ss.218-228, Manas.
- Doğan, Recep (2014), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Sorunları ve Bir Model Önerisi: Adıyaman İlinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gedik, Hasan (2009), **Kobi'lerde E-Pazarlamanın Önemi: Konya Kobi'lerinde E-Pazarlama Uygulamaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Genç, Nurullah, Kocasaraç, Sertan, Doğan, Müslüm (2008), "**Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeyini Tespite Yönelik Bir Envanter Önerisi**", 3. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.367-376, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, Ahmet-Hamdi (2002), **Pazarlama İlkeleri**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karafakioğlu, Mehmet (2008), **Uluslararası Pazarlama Yönetimi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karahan, Ahmet (2011), **Üretim, Lojistik ve Pazarlama Departmanları Arasındaki Koordinasyonun İşletme Performansına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Karpuzoğlu, Ebru (2001), **Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma**, Hayat Yayınları, İstanbul.

- Karpuzoğlu, Ebru (2004), "**Aile Şirketlerinin Srekliğinde Kurumsallaşma**", 1.Aile Őletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.42-53, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Kotler, Phillip (2001), **Kotler ve Pazarlama**, (Çev. Ayşe zyağcılar), Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Koyuncu, Hasan (2015), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Süreci ve Yönetimi Konya İlinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Leenders, Mark ve Waarts, Eric (2003), "**Competitiveness and Evolution of Family Business: The Role of Family and Business Orientation**", European Management Journal, 21(6), ss.686-697.
- Mesci, Zeynep; Batman, Orhan ve nc, Mehmet Akif (2016), "**Yöneticilerin Kurumsal Yönetime Bakış AçıŐı: Turizm Őletmelerine Yönelik Bir Araştırma**", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Vol.17, No: 2, ss.303-324.
- Noble, Charles, Rajiv, K.Sinha, Ajith, Kumar (2002), "**Market Orientation and Alternative Strategic Orientations: A Longitudinal Assessment of Performance Implications**", Journal of Marketing, Vol.66, No. 4, ss.25-39.
- ner, Hale ve Turhan, zden (2010), "**Aile Őletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma: Kurukahveci Mehmet Efendi**", 4. Aile Őletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.119-131, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Turan (2012), "**Kurumsal Entegrasyon ve Türk KOBİ'lerinin Yol Haritası**", 5.Aile Őletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.55-67, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SarıtaŐ, Ahmet; Gürsoy, Samet ve Sarı, Sema (2016), "**Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerinde Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmanın Etkisi**", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.5, No: 1, ss.135-152.
- Selznick, Philip (1996), "**Institutionalism Old and New**", Administrative Science Quarterly, Vol.41, No: 2, ss.270-277.
- Sengupta, Kalyan ve Chattopadhyay, Atish (2006), "**Importance of Appropriate Marketing Strategies for Sustainability of Small Businesses in a Developing Country: Case of Bakery Chains of**

Kolkata", Aisa Pacific Journal of Marketing and Logistics, Vol.18, No.4, ss.328-341.

Sönmez, Yılmaz (2015), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Stratejileri**, Az Kitap, İstanbul.

Swait, Joffre ve Erdem, Tülin (2002), **"The Effects of Temporal Consistency of Sales Promotions and Availability on Consumer Choice Behavior"**, Journal of Marketing Research, Vol.3, No.39, ss.304-320.

Şanal, Musa (2011), **Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Kurumsal Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Şengün, Halil İbrahim (2011), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Taşhan, Ahmet (2010), **Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma İle Stratejik Yönetim Arasındaki İlişki: Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Yerleşik Fındık Sanayi Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vural, Beril-Akıncı ve Sohodol, Çisil (2004), **"Aile Şirketlerinde Kurumsal Kültür: Avantajlar – Dezavantajlar ve Öneriler Üzerine Bir Araştırma"**. 1.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, ss.325-332, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Yıldırım, Seda (2011), **"Kurumsallaşamayan Aile Şirketlerinde Pazarlama Sorunları Üzerine Nitel Bir Çalışma"**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.22, ss.185-202.

Yücel, Hayrettin (2004), **"Uluslararası Pazarlara Açılmada Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Rolü"**, İGEME'den Bakış Dergisi, ss.108-110.

Psikolojik Sermaye İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama ¹

Mustafa MACİT

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
mustafamacit@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5672-5161>

Mesut KARAMAN

Uzman, mesut_karaman66@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6154-8940>

Mehmet Akif CERAN

Uzman, makif.crn.409@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6052-6395>

Öz

Bu çalışma hizmet sektörünün önemli bir parçası olan sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek ve sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma bir devlet hastanesinde 180 sağlık çalışanından elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçları olarak Luthans vd., (2007) tarafından geliştirilen, Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılan Psikolojik Sermaye Ölçeği ile Hackman ve Oldman (1975) İş Özellikleri anketinden Türkçe'ye uyarlama çalışması Basım ve Şeşen (2009) tarafından yapılmış olan, İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde sayı-yüzdeler hesaplaması, frekans, t testi, tek yönlü varyans analizi ve Pearson korelasyon analiz yöntemleri uygulanmıştır. Bu çalışma da psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların psikolojik sermaye puan ortalamaları literatür ile

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 08.05.2019 / 02.04.2020

Künye Bilgisi: Macit, M., Karaman, M. ve Ceran, M.A. (2020). Psikolojik Sermaye İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 380-404. DOI: 10.33437/ksusbd.561842

karşılaştırıldığında yüksek seviyede bulunmuştur. Ayrıca demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, buldukları kurumda çalışma süresi ve toplam mesleki yıl ile psikolojik sermaye düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Çalışanları, Psikolojik Sermaye, İş Tatmini.

The Relationship Between Psychological Capital And Job Satisfaction: An Application In Health Employees

Abstract

This study was conducted to determine the relationship between psychological capital and job satisfaction in health workers, which is an important part of the service sector, and to determine psychological capital levels of health workers. The study was carried out in the direction of the data obtained from 180 health workers working in a State Hospital. Scales used as data collection tools are the Psychological Capital Scale developed by Luthans et al. (2007), adapted into Turkish by Çetin ve Basım (2012) and Hackman and Oldman's (1975) Work Characteristics Questionnaire Job Satisfaction Scale was adapted by Basım and Şeşen (2009). In the analysis of the data, number-percentage calculation, frequency, t test, one way and variance analysis and pearson correlation analysis methods were applied. According to the study there is a positively statistically meaningful relationship between psychological capital and job satisfaction levels. Participants' psychological capital score averages were found higher when compared with the literature. In addition to that, the relations between psychological capital levels and demographic variables, gender, age, duration of working time in institution and total vocational year, were found to be statistically significant ($p < 0,05$).

Keywords: Health Workers, Psychological Capital, Job Satisfaction.

GİRİŞ

Günümüzde rekabetin kaçınılmaz olması, gelişen teknoloji ve değişim karşısında işletmelerin uyum sağlama zorunluluğu, sürekli daha iyinin istenmesi, çevresel fırsat ve tehditlerin etkileri ve amaçlanan stratejik hedeflere ulaşmanın gerekliliği işletmeleri yoğun bir çalışma ortamı içerisine çekmektedir. Çalışanların yoğun iş temposu içinde olması üzerlerindeki baskıyı arttırmakta, psikolojik olarak etkilenmelerine ve yaptıkları işlerde hedefledikleri tatmin

düzyine ulaşmalarında zorluklara sebep olabilmektedir. Bu durum çalışanlar üzerinde verim düşüklüğü, performans kaybı, iş hayatı ve sosyal yaşamda aksamalara yol açmakta ve bireyler ve kurumlar bundan olumsuz olarak etkilenebilmektedirler.

İşletmelerin rekabet üstünlüğü sağlanması, çalışanların hem iş hayatında hem de sosyal hayatında mutlu ve başarılı olması, bireylerin kurumları açısından yaşadıkları olumsuz durumların üstesinden gelebilmek, olumlu yönlerini daha iyi nasıl ortaya koyabileceklerini belirlemek adına pozitif örgütsel davranış alanında çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu bağlamda bireylerin olumlu yönlerini araştıran ve verimliliğini yükseltmeye çalışan psikolojik sermaye de üzerinde araştırmaların arttığı önemli konuların başında gelmektedir.

Pozitif örgütsel davranışın içerisinde değerlendirebilecek psikolojik sermaye Luthans vd. (2006: 3) tarafından yapılan tanıma göre bireyin pozitif psikolojik gelişme durumu olarak ifade edilmektedir. Örgütlerin rekabet üstünlüğü sağlayan diğer sermaye türlerine (insan, sosyal ve ekonomik sermaye) ilave olarak ortaya çıkan psikolojik sermaye, bireyin kim olduğu ve gelişimsel anlamda kim olabileceği ile ilgilenmektedir. Psikolojik sermaye bugünün örgütlerinde insan sermayesini daha iyi anlamak ve ondan daha çok fayda sağlanması için daha anlaşılır bir kavramsal çerçeve ortaya koymaktadır (Kutaniş ve Oruç, 2014: 150). Günümüz iş dünyasında rekabet ortamının giderek zorlaşmasıyla ve insan kaynağına dayalı bir iş hakimiyetinin ortaya çıkmasıyla çalışanın verimliliği ve örgüte olan katkıları her geçen gün daha fazla önem arz etmektedir. Bu bağlamda pozitif örgütsel davranışın bir dalı olan psikolojik sermaye çalışanların verimlilik ve performans artışında bireysel gelişime daha çok dikkat çekmektedir (Erkuş ve Fındıklı, 2013: 303).

Psikolojik sermaye ile ilgili yapılan araştırmalarda psikolojik sermaye düzeyinin yüksekliğinin çalışanların iş tatmini, bağlılık, yenilikçilik, kariyer, liderlik, yaratıcılık, katılımcılık, karar yetkinliği, öğrenme becerisi ve girişimciliklerini (Luthans vd., 2006: 42) olumlu etkilediği araştırmaların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu bağlamda psikolojik sermaye kurumların başarıya ulaşmasında önemli katkılar sağlayabilecek bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Pozitif örgütsel davranış alanında örgütsel açıdan istenilen sonuçlardan birisi de çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri ile iş tatmini düzeylerinin yüksek olmasıdır. Günümüz işletmelerinin performanslarını arttırabilmeleri için çalışanların psikolojik sermaye düzeylerini ölçmek, etkin bir şekilde yönetmek ve geliştirilmesini sağlamak büyük bir önem taşımaktadır. Çalışanların işin özellikleri ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler sonucunda olumlu duygulara sahip olması olarak tanımlanan iş tatmini kavramı ise işletmenin performansı ile doğrudan ilgilidir. İş tatmini yüksek olan çalışanların iş tatmini daha düşük olan

çalışanlara göre, daha verimli ve performans seviyeleri de daha yüksek olmaktadır (Robbins ve Judge, 2012; 81-85; Kökalan ve Şevik, 2017: 714).

Bu araştırmanın amacı Türkiye genelinde az sayıda çalışma bulunan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ayrıca çalışmada sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri araştırılmış ve demografik değişkenler açısından da bir farklılık olup olmadığı da incelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Psikolojik Sermaye

İş hayatında, çalışanların davranışlarının olumsuz yönüne odaklanması, ortaya çıkan her sonucun negatif yönünün vurgulanması ve bu sonuçların iş hayatındaki aksamaların nedeni olarak algılanması, işgörenlerin de işyerlerindeki görevlerini yapması sırasında karşı karşıya kaldıkları kişisel ve işe yönelik olan sorunlara karşı çözüm bulamaması olayları daha karmaşık hale getirmektedir. Çalışanların performanslarında olumsuzluklar yaşansa dahi işgörenlerin de olumlu yönelimleri olduğu, değişime ve gelişime açık oldukları, performans değerlendiricileri tarafından muhakkak dikkate alınmalıdır. Tam bu noktada işgörenlerin olumlu yönlerini ortaya koyan ve daha ileri düzeye taşımayı hedefleyen psikolojik sermaye kavramı gündeme gelmektedir (Erkmen ve Esen 2012: 56).

İlk defa Maslow tarafından gündeme getirilen pozitif psikoloji hem psikoloji hem de örgütsel davranış alanında önem kazanan bir olgu olarak dikkat çekmektedir (Wright, 2003: 437). Pozitif psikolojinin amacı, psikolojinin odak noktasında bir değişim olarak, sadece hayattaki kötü şeyleri tamir etmeye odaklanmak değil, aynı zamanda pozitif nitelikler bina etmek üzerine hareket etmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 5). Pozitif psikolojinin örgütsel davranış alanına yansımalarının başında pozitif psikolojik sermaye gelmektedir (Luthans, 2002: 57). Pozitif örgütsel davranış günümüz çalışma ortamlarında performansın iyileştirilmesinde kullanılmak amacıyla ölçülebilecek, geliştirilebilecek ve etkin bir şekilde yönetilebilecek pozitif insan kaynaklarının güçlü yönlerinin ve psikolojik kabiliyetlerinin çalışılması ve hayata uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Luthans, 2002: 59). Psikolojik sermaye bireyin olumlu psikolojik durumundaki gelişimi ifade etmektedir ve şu özelliklerle nitelendirilmektedir (Luthans vd., 2007a: 3):

- Bireyi zorlayacak görevlerin üstesinden gelecek biçimde gereken çabayı gösterebilme konusundaki öz yeterlilik (öz-yeterlilik),

- Şimdi ve gelecekte başarılı olunacağı yönünde pozitif yaklaşım (iyimserlik),
- Başarılı olmak, hedefe yönelik kararlılık ve gerektiğinde hedefe giden yollarda değişiklik yapabilme yönünde ümitvar olmak (umut),
- Problemler ve olumsuzluklarla çepeçevre kuşatıldığında dahi başarıya ulaşmak için kendini toparlamak ve hatta eskisinden daha azimli olmak (dayanıklılık)

Psikolojik sermaye öz yeterlilik, iyimserlik, umut, dayanıklılık olarak dört alt boyuttan oluşmaktadır.

Öz yeterlilik, bireyin belirli bir bağlamda belirli bir görevi başarıyla yerine getirebilmek için harekete geçebilme (motivasyon), bilişsel kaynaklar ve gerekli adımları atabilme yeteneklerine sahip olduğu konusundaki inancıdır (Stajkovic ve Luthans, 1998b: 66; Avey vd., 2009: 680). İnanç ve güven düzeyi yüksek olan bireyler zorlu görevler karşısında dahi yılmadan çalışmakta ve hedeflerine ulaşmak için bütün güçlerini ortaya koymaktadırlar (Korkmazer vd., 2016: 272).

İyimserlik, hem gerçekçilik hem de esnekliktir. İyimserlik yaklaşımı, pozitif olayları kişisel, daimi ve sirayet edici sebeplerle, buna karşılık olumsuz durumları dışsal, geçici ve duruma özgü sebeplere ilişkilendirmektir. İyimserlik olumlu bir bakış açısı ile ilgilidir, fakat akılcı bir değerlendirme süzgecinden geçirilmeyen bir süreçte değildir (Avey vd., 2009: 681). İyimserlik haline sahip bireyin herhangi bir zorlukla karşılaşması durumunda hedefe ulaşmak için çabalamaya devam ettiği ve kötümser olanların ise çabalamayı bıraktıkları gözlemlenmiştir. İyimserlik genelde bir tutum ya da kişilik özelliği olarak da değerlendirilebilmektedir (Akdemir ve Açıan, 2017: 60).

Umut, hem bireylerin hedeflerine ulaşma kararlılığı olarak iradeyi (azmi), hem de engeller karşısında herhangi bir amaca ulaşabilmek için alternatif yollar ve acil durum planları geliştirme niteliklerini ifade etmektedir (Avey vd., 2009: 681). Bu özellik çalışanların belirlenen hedeflere ulaşmasında pozitif ve motive edici bir rol oynamaktadır. Umut özelliği yüksek çalışanlar karşılaştıkları olumsuz olaylar karşısında farklı çözüm yolları aramakta, olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında dahi bunu olumluya çevirmeye çalışmakta ve içinde buldukları olayları bütün yönleriyle değerlendirmeye yönelmektedirler (Erkmen ve Esen, 2013: 24).

Psikolojik dayanıklılık, zorlukların üstesinden gelmeyi, güçlüklerden, çatışmalardan, başarısızlıklardan hatta olumlu olaylardan dahi kendini yenileyerek çıkmayı, daima ileriye yürümeyi ve artan sorumluluklar üstlenmeyi ifade eder ve geliştirilebilir bir kabiliyettir (Avey vd., 2009: 682). Psikolojik

dayanıklılığı yüksek olan çalışanlar, yaşanan olumsuz durumlar içerisinde kendilerini kısa sürede tekrar toparlayarak görevlerine devam etmektedirler (Akdemir ve Açan, 2017: 62).

İş Tatmini

İş tatmini ile ilgili ilk çalışma 1932 yılında Robert Hoppock'un 80 katılımcının (40 çalışan, 40 işsiz) işleriyle ilgili hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları noktaları belirlemek isteyen yarı yapılandırılmış çalışmadır denilebilir (İşsiz olanlara en son işlerini düşünerek cevap vermeleri istenmiştir). Bu çalışmada iş tatmininin işin toplumdaki statüsü, otonomi, üstler ve çalışma arkadaşları ile ilişkiler ile ilgili olduğu ortaya çıkmıştır (Bowling ve Cucina, 2015:110). İş tatmininin farklı tanımları söz konusudur. Cranny ve diğerleri iş tatminini, "bireyin işinde beklediği veya arzuladığı sonuçlarla gerçekleşen sonuçlar arasında yaptığı karşılaştırma temelinde işine karşı ortaya koyduğu duygusal tepki" olarak tanımlamaktadırlar (Cranny vd., 1992:1). Locke, iş tatminini "bireyin işi ve iş tecrübelerinden kaynaklanan hoşnutluk verici ya da olumlu duygusal durum" olarak tanımlamaktadır (Locke, 1976: 1304). Diğer bir şekilde bir tutum olarak iş tatmini insanların işlerinin değişik boyutlarından hoşlanma ve hoşnutsuzluklarının derecesidir (Spector, 1997: 2). İş tatmini, çalışanın işin gözetim, çalışma arkadaşları, işin kendisi, ücret ve terfi boyutları ile ilgili olumlu tutumları ve değerlendirmeleri olarak da tanımlanmaktadır (Porter vd., 1974: 605). Özellikle performans, işten ayrılma, devamsızlık ve örgüt etkinliği ile ilişkisinden dolayı (Lawler III, 1995: 91-95) örgütsel davranış literatüründe en fazla çalışılan konulardan birisidir.

Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini Hakkında Literatür İncelemesi

Psikolojik sermaye, çeşitli yönetsel uygulamalarda verilecek kararlara katkı sağlarken, bireysel ve örgütsel verimlilik ve performans artışlarına da olanak sunabilmektedir (Erkuş ve Fındıklı, 2013:315). Avey vd. (2011:146) tarafından 51 bağımsız örneklemeden oluşan bir meta-analiz çalışmasında psikolojik sermayenin performans üzerine etkisi açıkça ortaya konmuştur. Çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini, örgütsel bağlılık, psikolojik gönenc gibi arzulanan çalışan tutumları ile psikolojik sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine bu çalışmada sinizm, işten ayrılma niyeti, iş stresi ve endişe gibi istenmeyen çalışan davranışları ile psikolojik sermaye arasında negatif yönlü güçlü ilişki de ortaya konmuştur. Özellikle bu sonuçların hizmet sektöründe daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

Peterson vd. (2011:427) finans sektöründe yaptıkları boylamsal bir çalışmada psikolojik sermaye ile performans arasındaki pozitif yönlü ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma da mevcuttur. Luthans vd. (2008:232) üç

çalışmayı rapor ettikleri bir makalede psikolojik sermaye ve iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı, orta ve güçlü düzeyde ilişkinin varlığını belirlemişlerdir.

Erkuş ve Fındıklı (2013:314) altı farklı meslek (polis, doktor, hemşire, öğretmen, laborant ve akademisyen) grubundan oluşan bir örnekleme yaptıkları çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif, işten ayrılma niyeti arasında negatif anlamlı ilişkilerin varlığına ulaşmışlardır. Kaplan ve Bıçkes (2013: 238) hizmet sektöründe yaptıkları bir çalışmada psikolojik sermayenin alt boyutlarından dayanıklılık ve iyimserlik ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Badran ve Youssef-Morgan (2015:354) Mısır'da yaptıkları çalışmada psikolojik sermayenin bütün alt boyutlarının iş tatmini ile pozitif ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Bergheim vd., (2014:32) gemi çalışanlarından oluşan bir örneklem üzerine yaptıkları çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Çetin (2011: 377) kamu çalışanlarının örnekleme oluşturduğu bir çalışmada psikolojik sermayenin alt boyutları dayanıklılık, umut ve iyimserlik ile iş tatmini arasında pozitif yönlü ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Kwok vd. (2015: 574) Çin'de beyaz yakalı çalışanlarla yaptıkları bir çalışmada psikolojik sermayenin ümit, öz yeterlilik ve iyimserlik boyutlarının iş tatmini ile orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki içerisinde olduğunu, buna karşın dayanıklılıkla iş tatmini arasında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Larson ve Luthans (2006: 55) bir teknoloji firması çalışanlarının katılımcıları oluşturduğu bir çalışmada psikolojik sermayenin hem bir bütün olarak, yine psikolojik sermayenin alt boyutlarından ümit ve dayanıklılık alt boyutlarının da iş tatmini ile anlamlı ve pozitif ilişkisinin varlığını belirlemişlerdir. Şen vd. (2017: 177) kamu çalışanlarının katıldığı bir çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki belirlemişlerdir. Literatürdeki bu bulgular doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri ile iş tatmin düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 1a: Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye alt boyutu özyeterlilik düzeyi ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 1b: Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye alt boyutu umut düzeyi ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 1c: Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye alt boyutu iyimserlik düzeyi ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Hipotez 1d: Çalışmaya katılan sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye alt boyutu dayanıklılık düzeyi ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

YÖNTEM

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek ve sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evreni ve örneklemini 2019 yılında Kahramanmaraş ilindeki bir kamu hastanesinde çalışmakta olan 180 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, psikolojik sermaye ölçeği ve iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. Psikolojik sermayeyi ölçmek için Luthans vd., (2007) tarafından geliştirilen, Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılan ve Büyükgöze (2014)'nin çalışmasında kullandığı ölçekten yararlanılmıştır.

İş tatmini ölçmek için ise, Hackman ve Oldman (1975) İş Özellikleri anketinden yararlanılarak Türkçe'ye uyarlama çalışması Basım ve Şeşen (2009) tarafından yapılmış olan ve Çetin (2011)'nin çalışmasında kullanmış olduğu İş Tatmini ölçeğinden faydalanılmıştır. Psikolojik sermaye ölçeği umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve dayanıklılık alt boyutlarından oluşmaktadır. Kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik analizi sonuçları ve normallik dağılımı değerlerini gösteren Skewnees (çarpıklık), Kurtosis (basıklık) değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre bulunan değerler kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmaya başlamadan önce Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'dan 22/03/2018 tarihli ve E.12539 sayılı etik kurul izni ile araştırmanın yapıldığı kurumlardan yazılı izinler alınmıştır. Veriler anket yardımıyla, katılımcılardan gönüllülük esası dikkate alınarak elde edilmiştir. Toplanan veriler SPSS 21 paket programıyla analiz edilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Ve Normal Dağılım Değerleri

	Cronbach's Alpha Değeri	Skewnees	Kurtosis	Std Deviation
İyimserlik	0,61	-0,218	-0,694	1,03
Psikolojik dayanıklılık	0,77	-0,313	-0,682	0,92
Umut	0,74	-0,325	-0,538	0,88
Öz yeterlilik	0,84	-0,311	-0,808	0,98
Psikolojik sermaye	0,91	-0,315	-0,555	0,82
İş tatmini	0,88	0,415	-0,924	1,12

Analiz işlemi yapılmadan önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiş, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında değer aldıkları görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Kullanılan analiz yöntemlerinde sayı-yüzdeler hesaplama, frekans, t testi, tek yönlü varyans analizi ve pearson korelasyon analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile iş tatmini ölçeği, psikolojik sermaye ölçeği puan ortalamaları, t testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Katılımcıların %51,1’i erkek (92 kişi), %48,9’u ise (88 kişi) kadındır. Tablo 2 incelendiğinde psikolojik sermaye puan ortalaması ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Psikolojik sermaye ölçeği puan ortalaması erkek katılımcılarda ($2,90 \pm 1,18$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna karşın Yıldız ve Örucü (2016:278) sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik çalışmasında cinsiyet ile psikolojik sermaye arasında anlamlı bir farklılık bulamamışlardır.

Katılımcıların %70,6’sı (127 kişi) evli, %29,4’ü bekârdır (53 kişi). Psikolojik sermaye ölçeği incelendiğinde katılımcıların medeni durumları ile psikolojik sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ve literatür ile uyumludur (Zağlı, 2016: 104).

Katılımcıların % 42,2’si 21-30 yaş aralığında, %39,4’ü 31-40 yaş aralığında %12,8’nin ise 41-50 yaş aralığında olduğu bulgulanmıştır (Tablo 2). Tablo 2’de katılımcıların yaşları ile psikolojik sermaye düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Psikolojik sermaye ölçeği puan ortalaması yaş değişkeni alt gruplarına göre 41-50 yaş arası ($4,91 \pm 0,68$) olanlarda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Gruplar arası farklılıkları belirlemek için yapılan Tukey testi sonucuna göre katılımcıların psikolojik sermaye düzeylerinin yaş değişkeni alt gruplarında 21-30 yaş aralığında olanlar ile 41-50 yaş arası grup lehine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Erkmen ve Esen (2012: 65) bilişim sektöründeki çalışanlarda psikolojik sermaye düzeyleri ile yaş demografik değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu ve psikolojik sermaye puan ortalamasının 38 ve üstü yaş grubunda anlamlı düzeyde daha yüksek bulgusuna ulaşmışlardır.

Tablo 2’de görülebileceği gibi katılımcıların %39,4’ü lisans, %25’i ön lisans ve %14,4’ü lisansüstü eğitimi mezundur. Katılımcıların eğitim durumları ile psikolojik sermaye düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanamamıştır. Büyükgöze (2014:79)’ nin lise öğretmenleri üzerindeki çalışmasında da katılımcıların psikolojik sermaye düzeyleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu çalışmaya katkıda bulunanların

%54,4'ünü hemşireler, %14,4'ünü sağlık teknisyenleri, %11,7'sini tıbbi sekreterler, %11,1'i ise doktorlar oluşturmaktadır. Yine Tablo 2'de görülebileceği gibi psikolojik sermaye ölçeği ile katılımcıların çalışma statüsü arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 2: Katılımcıların demografik özellikleriyle psikolojik sermaye ve iş tatmini ölçeği analizi tablosu

	N	%	İş Tatmini		Psikolojik sermaye	
			Mean±ss		Mean±ss	
Cinsiyet *						
Kadın	88	48,9	2,68±1,04	P:0,18	4,23±0,87	P:0,000 t:-4,320
Erkek	92	51,1	2,90±1,18	0 t:- 1,345	4,74±0,69	
Medeni durum*						
Evli	127	70,6	2,78±1,14	P:0,81	4,51±0,82	P:0,643 t:0,464
Bekâr	53	29,4	2,82±1,07	9 t:- 0,229	4,45±0,83	
Yaş **						
16-20 yaş	10	5,6	2,84±1,15	P:0,23	4,31±0,65	P:0,038 F:2,865
21-30 yaş	76	42,2	2,60±1,11	9	4,36±0,87	
31-40 yaş	71	39,4	2,90±1,14	F:1,41	4,53±0,79	
41-50 yaş	23	12,8	3,07±1,00	8	4,91±0,68	
Eğitim durumu**						
Lise	38	21,1	2,99±1,26	P:0,60	4,50±0,91	P:0,745 F:0,412
Ön lisans	45	25,0	2,66±1,08	9	4,52±0,84	
Lisans	71	39,4	2,78±1,11	F:0,61	4,43±0,83	
Lisansüstü	26	14,4	2,78±0,98	1	4,63±0,59	
Çalışma statüsü**						
Tıbbi sekreter	21	11,7	2,92±1,19	P:0,05 3 F:2,39 2	4,60±0,74	P:0,354 F:1,109
Sağlık teknisyeni	26	14,4	2,92±1,20		4,58±0,78	
Doktor	20	11,1	2,66±0,87		4,63±0,57	
Hemşire	98	54,4	2,64±1,07		4,38±0,86	
Diğer	15	8,3	3,54±1,27		4,75±0,93	
Bulunduğu hastanede çalışma süresi **						
0-1 yıl	16	8,9	2,25±1,00	P:0,21	4,07±0,90	P:0,011
2-5 yıl	87	48,3	2,74±1,05	5	4,41±0,80	F:3,390

6-10 yıl	52	28,9	2,96±1,17	F:1,46	4,60±0,73	
11-15 yıl	12	6,7	3,00±1,46	4	4,61±0,86	
16 yıl ve üzeri	13	7,2	2,95±1,08		5,08±0,86	

Toplam mesleki çalışma yılı**

2-5 yıl	55	30,6	2,50±1,06	P:0,13	4,26±0,80	
6-10 yıl	50	27,8	2,90±1,12	3	4,46±0,92	P:0,013
11-15 yıl	46	25,6	3,00±1,25	F:1,88	4,58±0,61	F:3,704
16 yıl ve üzeri	29	16,1	2,84±0,94	9	4,85±0,86	

Aylık gelir***

1000-2000 TL	30	16,7	3,01±1,31	P:0,55	4,60±0,85	
2001-4000 TL	67	37,2	2,69±1,12	2	4,29±0,86	P:0,090
4001-6000 TL	62	34,4	2,84±1,10	F:0,70	4,62±0,81	F:2,196
6001 TL ve üzeri	21	11,7	2,65±0,84	2	4,63±0,55	

* T Testi ** Anova Testi *** Gruplar arası farklılığa Tukey testi ile bakılmıştır. P<0,05

Katılımcıların buldukları kurumda çalışma süreleri ile ilgili olarak %48,3'ünün 2-5 yıl arası, %28,9'unun 6-10 yıl arası görev yaptıkları görülmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların buldukları kurumda çalışma süreleri ile psikolojik sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ve bu sonuç literatürle uyum göstermektedir. Nitekim Yıldız ve Örcü (2016:269) çalışmasında katılımcıların psikolojik sermaye düzeyleri ile buldukları kurumdaki çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Psikolojik sermaye ölçeği puan ortalaması buldukları kurumda çalışma süreleriyle ilgili gruplarda 16 yıl ve üzeri olanlarda istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir. Tukey testi sonucunda buldukları kurumda çalışma sürelerine ait alt gruplarda 0-1 yıl ve 2-5 yıl arası çalışanlar ile 16 yıl ve üzeri çalışanlar arasında, 16 yıl ve üzeri grup lehine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Literatürde de bu bulguyu destekleyen sonuç bulunmaktadır. Nitekim Rego vd., (2010) tarafından Portekiz'de yapılan 278 inşaat mühendisinin katkıda bulunduğu çalışmada da kurumdaki çalışma süresi ile genel olarak psikolojik sermaye düzeyi ve iyimserlik, ümit ve dayanıklılık alt boyutları arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların toplam mesleki çalışma yılına bakıldığında %30,6'sının 2-5 yıl arası, %27,8'inin 6-10 yıl arası, %25,6'sının ise 11-15 yıl arası çalışma sürelerine sahip oldukları belirlenmiştir (Tablo 2). Katılımcıların psikolojik sermaye ölçeği ile toplam mesleki çalışma yılı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Psikolojik sermaye ölçeğinin puan ortalaması toplam mesleki yılı

çalışma süreleri alt gruplarına göre 16 yıl ve üzeri olan çalışanlarda ($4,85 \pm 0,86$) anlamlı düzeyde daha yüksektir ve literatürle uyum gösteren bir bulgudur (Erkmen ve Esen, 2012: 64). Tukey testi sonucuna göre toplam mesleki yılı çalışma süreleri alt gruplarında 0-1 yıl arası çalışanlar ile 16 yıl ve üzeri çalışanlar arasında bu grup lehine ortalamanın daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine Tablo 2’de katılımcıların aylık gelirleri incelendiğinde %37,2’sinin 2001-4000 TL arası, %34,6’sının 4001-6000 TL arası, %16,7’sinin ise 1000-2000 TL arasında geliri olduğu belirlenmiştir. Psikolojik sermaye ölçeği ile katılımcıların aylık gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Tablo 2’de görüldüğü gibi katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışma statüsü, buldukları kurumda çalışma süresi, toplam mesleki yılı ve aylık gelirleri ile iş tatmini ölçeği arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 3: Cinsiyet Demografik Değişkeni İle Psikolojik Sermaye Ölçeği Alt Boyutları T Testi Analizi

Ölçek alt boyutları	Kadın (n:88)	Erkek (n:92)	T değeri	P değeri
	Ortalama \pm ss	Ortalama \pm ss		
Umut Boyutu*	4,28 \pm 0,93	4,73 \pm 0,78	t:-3,494	P:0,001
Öz Yeterlilik*	4,25 \pm 1,05	4,88 \pm 0,81	t:-4,490	P:0,000
İyimserlik *	4,07 \pm 1,08	4,46 \pm 0,94	t:-2,543	P:0,012
Psikolojik Dayanıklılık*	4,33 \pm 1,01	4,90 \pm 0,73	t:-4,318	P:0,000

*T Testi, $P < 0,05$

Katılımcıların cinsiyetleri ile psikolojik sermaye ölçeği alt boyutları t testi analiz sonuçları Tablo 3’te gösterilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde psikolojik sermaye ölçeği alt boyutlarından umut, öz yeterlilik, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sermaye ölçeği alt boyutlarından puan ortalaması erkek katılımcılar için sırasıyla umut boyutu ($4,73 \pm 0,78$), öz yeterlilik boyutu ($4,88 \pm 0,81$), iyimserlik boyutu ($4,46 \pm 0,94$) psikolojik dayanıklılık boyutu ise ($4,90 \pm 0,73$) olarak, kadın katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: Yaş Değişkeni İle Psikolojik Sermaye Ölçeği Alt Boyutu Analiz Sonuçları

	16-20 yaş (n:10)	21-30 yaş (n:76)	31-40 yaş (n:71)	41-50 yaş (n:23)	Test değeri	
Umut Boyutu**	4,18 \pm 0,83	4,38 \pm 0,89	4,57 \pm 0,89	4,94 \pm 0,72	F:2,987	P:0,033
Öz Yeterlilik**	4,30 \pm 0,73	4,40 \pm 1,03	4,60 \pm 0,97	5,18 \pm 0,73	F:4,140	P:0,007

İyimserlik**	4,42±0,80	4,21±1,04	4,25±1,03	4,46±1,09	F:0,432	P:0,730
Psikolojik Dayanıklılık	4,36±0,88	4,47±0,95	4,69±0,90	5,06±0,81	F:2,873	P:0,038

*P<0,05**Tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.*

Katılımcıların psikolojik sermaye ölçeği alt boyutları ile yaş demografik değişkeni arasındaki tek yönlü varyans analizi (Anova) sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Katılımcıların yaşları ile ölçek alt boyutlarından umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunurken, katılımcıların yaşları ile iyimserlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Kara Uğurlu (2014:68)'nin çalışmasında ise katılımcıların psikolojik sermaye alt boyutları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ölçek alt boyutları puan ortalaması 41-50 yaş arası olan grubun diğer yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında sırasıyla umut boyutunda (4,94±0,72), öz yeterlilik boyutunda (5,18±0,73) ve psikolojik dayanıklılık boyutunda (5,06±0,81) olmak üzere anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Tukey testi sonucu yaş grupları içerisinde 21-30 yaş arası grup ile 41-50 yaş arası grup arasında sırasıyla umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutlarında ikinci grup lehine anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmıştır.

Tablo 5: Toplam Mesleki Çalışma Yılı İle Ölçek Alt Boyutları Anova Testi Analizi

	2-5 yıl (n:55)	6-10 yıl (n:50)	11-15 yıl (n:46)	16 yıl ve üzeri (n:29)		
Umut Boyutu**	4,32±0,82	4,44±0,97	4,60±0,83	4,88±0,85	P:0,037	F:2,895
Öz Yeterlilik**	4,26±0,98	4,50±1,06	4,76±0,74	5,00±1,01	P:0,004	F:4,582
İyimserlik**	4,10±0,95	4,40±1,07	4,16±1,03	4,56±1,05	P:0,166	F:1,713
Psikolojik Dayanıklılık	4,36±0,91	4,53±0,98	4,81±0,77	4,98±0,93	P:0,011	F:3,833

*P<0,05**Tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.*

Tablo 5'te katılımcıların psikolojik sermaye ölçeği alt boyutları ile toplam mesleki yılları değişkeni ile yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonuçları gösterilmiştir. Toplam mesleki yıl ile umut, öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülürken, toplam mesleki yıl ile iyimserlik alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık

bulunmamıştır. Ölçek alt boyutlarından umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları puan ortalaması toplam mesleki çalışma yılı 16 yıl ve üzeri olan çalışanlarda anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Tukey testi sonucuna göre sırasıyla umut ve psikolojik dayanıklılık alt boyutlarında toplam mesleki çalışma yılı alt gruplarında 2-5 yıl arası çalışan grubu ile 16 yıl ve üzeri çalışanlar arasında, ikinci grup lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Tukey testi sonucunda öz yeterlilik alt boyutu incelendiğinde toplam mesleki çalışma yılı alt grupları arasında 2-5 yıl arası çalışanların 11-15 yıl arası ve 16 yıl ve üzeri çalışan grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Akman (2016: 273) çalışmasında ölçek alt boyutlarından öz yeterlilik, umut boyutuyla toplam mesleki yıl süreleri ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunurken, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutuyla aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 6: Katılımcıların Buldukları Kurumda Çalışma Süresi Ölçek Alt Boyutları Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Buldukları kurumda çalışma süresi	N	Mean±ss	Test ve p değeri	Gruplar arası farklılık
Umut Boyutu**	0-1 yıl ¹	16	4,13±1,05	P:0,040 F:2,567	1-5
	2-5 yıl ²	87	4,43±0,83		
	6-10 yıl ³	52	4,61±0,84		
	11-15 yıl ⁴	12	4,58±1,07		
	16 yıl ve üzeri ⁵	13	5,10±0,77		
Öz Yeterlilik**	0-1 yıl ¹	16	3,89±1,16	P:0,007 F:3,629	1-3 1-5
	2-5 yıl ²	87	4,53±0,94		
	6-10 yıl ³	52	4,68±0,89		
	11-15 yıl ⁴	12	4,63±0,94		
	16 yıl ve üzeri ⁵	13	5,20±1,01		
İyimserlik**	0-1 yıl ¹	16	4,15±1,03	P:0,318 F:1,187	
	2-5 yıl ²	87	4,16±1,05		
	6-10 yıl ³	52	4,31±0,90		
	11-15 yıl ⁴	12	4,43±1,01		
	16 yıl ve üzeri ⁵	13	4,78±1,29		
Psikolojik Dayanıklılık **	0-1 yıl ¹	16	4,11±1,04	P:0,005 F:3,808	1-5 2-5
	2-5 yıl ²	87	4,50±0,89		
	6-10 yıl ³	52	4,80±0,89		
	11-15 yıl ⁴	12	4,78±0,87		
	16 yıl ve üzeri ⁵	13	5,24±0,80		

*P<0,05 **Tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.*

Tablo 6’da katılımcıların buldukları kurumda çalışma süreleri ile ölçek alt boyutlarının tek yönlü varyans analizi (Anova) sonuçları gösterilmektedir. Katılımcıların buldukları kurumda çalışma süreleri ile ölçek alt boyutlarından umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, buldukları kurumda çalışma süreleri ile iyimserlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ölçek alt boyutlarından umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları puan ortalaması buldukları kurumda çalışma süresi 16 yıl ve üzeri olan çalışanlarda anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Tukey testi sonucuna göre buldukları kurumda çalışma süresi alt gruplarında umut alt boyutunda 0-31 yıl arası çalışanların 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Öz yeterlilik alt boyutunda ise buldukları kurumda çalışma süresi alt gruplarında 0-1 yıl arası çalışanların 6-10 yıl ve 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Aynı şekilde psikolojik dayanıklılık boyutunda ise, 0-1 yıl arası ile 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre, 2-5 yıl arası çalışanların ise 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre gruplar arası anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu görülmüştür.

Tablo 7’de psikolojik sermaye ölçeği ve alt boyutlarının iş tatmini ile olan ilişkisi ve psikolojik sermaye ölçeğinin alt boyutlarının birbirleriyle olan ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 7: Psikolojik Sermaye Ölçeği ve Alt Boyutlarının İş Tatmini İle Olan İlişkisi

Ölçek ve alt boyutları	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Umut (1)	r 1	0,774**	0,620**	0,797**	0,921**	0,562**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Öz yeterlilik (2)	r 0,774**	1	0,507**	0,751**	0,879**	0,436**
	p 0,000		0,000	0,000	0,000	0,000
İyimserlik (3)	r 0,620**	0,507**	1	0,488**	0,770**	0,566**
	p 0,000	0,000		0,000	,000	0,000
Psikolojik Dayanıklılık (4)	r 0,797**	0,751**	,488**	1	,875**	0,480**
	p 0,000	0,000	,000		,000	0,000
Psikolojik sermaye (5)	r 0,921**	0,879**	0,770**	0,875**	1	0,595**
	p 0,000	0,000	0,000	0,000		0,000
İş tatmini (6)	r 0,562**	0,436**	0,566**	0,480**	0,595**	1
	p 0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	

N:180 ** $p < 0,01$

Psikolojik sermaye ölçeği ile iş tatmini ölçeği arasında orta derecede neredeyse yüksek seviyede değerlendirebileceğimiz pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş ($r:0,595$; $p:0,000$) ve “Hipotez 1” kabul edilmiştir. Bu bulgu literatürle uyum göstermektedir. Nitekim Larson ve Luthans (2006:) üretim işçileri üzerine yaptıkları çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Luthans vd., (2008) üç farklı örnekleme yaptığı çalışmada psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Türkiye’de yapılan psikolojik sermayenin iş tatminine olan ilişkisini belirlemeye yönelik bazı çalışmalarda da psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir (Akçay, 2012: 130; Erkuş ve Fındıklı, 2013: 310; Salha vd., 2016: 381).

Öz yeterlilik alt boyutu ile iş tatmini arasında orta derecede pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiş ($r:0,436$; $p:0,000$) ve “Hipotez 1a” kabul edilmiştir. ve literatür ile uyum gösteren bir bulgudur (Badran ve Youssef-Morgan, 2015:354). Tablo 7 incelendiğinde ölçek alt boyutlarından umut alt boyutu ile iş tatmin ölçeği arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde orta derecede bir ilişki olduğu görülmüş ($r:0,562$; $p:0,000$) ve bu sonuca göre “Hipotez 1b” kabul edilmiştir. Bu bulgu literatürle benzerlik göstermektedir (Akçay (2012: 130; Yeşil vd., 2016: 34). İyimserlik alt boyutu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde orta derecede bir ilişki vardır ($r:0,566$; $p:0,000$). Bu bulgu doğrultusunda “Hipotez 1c” kabul edilmiştir. Bu bulguda literatürle benzerlik gösteren bir bulgudur (Youssef ve Luthans, 2007: 788; Akçay, 2012: 130). Psikolojik dayanıklılık alt boyutu ile iş tatmini arasında orta derecede pozitif yönlü anlamlı doğru bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r:0,480$; $p:0,000$) ve “Hipotez 1d” kabul edilmiştir. Youssef ve Luthans (2007: 788) iki farklı örneklem üzerinde yaptıkları çalışmada umut ve psikolojik dayanıklılık boyutları ile iş tatmini arasında buna ek olarak iyimserlik boyutu ile iş tatmini arasında da pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde bir ilişki saptamışlardır. Kaplan ve Biçkes (2013: 238) çalışmasında psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik boyutları ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Yine Badran ve Youssef-Morgan (2015:354) ise psikolojik sermaye alt boyutlarının tamamının iş tatminini olumlu ve anlamlı düzeyde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Psikolojik sermaye ölçeği ve alt boyutları ile iş tatmini ölçeğinde yer alan maddelere verilen cevaplar toplu şekilde değerlendirilerek aritmetik ortalaması alınmıştır (Tablo 8) ve psikolojik sermaye ölçeği için ($\bar{X}= 4,49$) ortalama değer elde edilmiştir.

Tablo 8: Psikolojik Sermaye Ölçeği ve Alt Boyutlarının İş Tatmini İle Olan İlişkisi

Ölçek ve alt boyutları	Mean±ss	Standart sapma
Umut	4,51±0,88	0,88
Öz yeterlilik	4,57±0,98	0,98
İyimserlik	4,27±1,03	1,03
Psikolojik Dayanıklılık	4,62±0,92	0,92
Psikolojik sermaye	4,49±0,82	0,82
İş tatmini	2,79±1,12	1,12

Buna göre boyut ortalamaları incelendiğinde umut boyutu aritmetik ortalaması ($\bar{X}= 4,51$), öz yeterlilik boyutunda ($\bar{X}= 4,57$), iyimserlik boyutunda ($\bar{X}= 4,27$) ve psikolojik dayanıklılık boyutunda ise ($\bar{X}= 4,62$) olarak bulunmuştur. Bulunan aritmetik ortalamadan hareketle katılımcıların psikolojik sermaye düzeylerinin umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık boyutlarının ortalama değerinin üstünde olduğu iyimserlik boyutunun ise ortalama değerinin altında olduğu görülmektedir.

Tablo 8’de sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye puan ortalaması ($\bar{X}=4,49\pm 0,82$) olarak bulunmuştur. Alan yazınında yapılan çalışmalar incelendiğinde; Karatepe Kuşcu vd. (2019: 110)’nin hemşireler üzerinde $\bar{X}=4,45\pm 0,72$; Karaman vd. (2020: 137)’nin sağlık çalışanlarında $\bar{X}=4,71\pm 0,63$; Korkmazer vd. (2016: 276)’nin sağlık çalışanlarında $\bar{X}=3,87\pm 0,47$; Akdoğan ve Polatçı (2013: 283) akademisyen, doktor, hemşire, polis ve bankacılar da $\bar{X}=3,85\pm 0,54$; Keser ve Kocabaş (2014: 11) okul yöneticilerinde $\bar{X}=3,90 \pm 0,37$; Erkmen ve Esen (2012: 62) bilişim sektörü çalışanlarında $\bar{X}=4,46\pm 0,63$; Büyükgöze ve Kavak (2017: 13) lise öğretmenlerinde $\bar{X}=4,65\pm 0,33$; Karadal ve Özsungur (2017: 670) sanayi çalışanlarında $\bar{X}=3,95\pm 0,63$; Salha vd., (2016: 380) yiyecek ve içecek işletmeleri iş görenlerinde $\bar{X}=4,02\pm 0,40$ olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada bulunan sonuç ($4,49\pm 0,82$) literatüre uygun ve sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerinin oldukça yüksek seviyede olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Günümüzde önemi artan konuların başında gelen psikolojik sermaye sadece sağlık sektöründe değil, çalışanlarının işlerinden tatmin olmalarını sağlayarak, verimliliklerini artırmak ve küresel rekabet ortamında büyümek isteyen tüm kurumların gündemlerinin başında gelmektedir. Bu çalışma insan hayatıyla bire bir ilişkili olan ve insan hayatına hizmet eden sağlık çalışanlarının psikolojik

sermaye düzeylerini belirlemek ve psikolojik sermayenin iş tatmini ile olan ilişkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Katılımcıların psikolojik sermaye puan ortalaması literatür ile karşılaştırıldığında yüksek düzeyde olduğu ve bu konuda donanımlı oldukları ifade edilebilir. Belki de sağlık hizmetlerinin doğası gereği sağlık çalışanlarının kendilerini bu konuda hazırladıkları söylenebilir. Erkek katılımcıların psikolojik sermaye puan ortalaması kadın katılımcılara göre daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların yaşları yükseldikçe psikolojik sermaye puan ortalaması da yükselirken, genç yaştaki sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye puan ortalaması daha düşük bulunmuştur. Bu sonuç ileri yaştaki çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun sebeplerinden birisi yıllar boyu edinilen tecrübeler olduğu söylenebilir.

Çalışmada katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet, yaş, buldukları kurumda çalışma süresi ve toplam mesleki yıl ile psikolojik sermaye düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Katılımcıların toplam mesleki çalışma yıllarının artışıyla psikolojik sermaye düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenirken, çalışma yaşamlarının henüz başında olan sağlık çalışanlarında ise daha düşük düzeyde bulunmuştur. Bu çalışmada katılımcıların psikolojik sermaye ölçeği alt boyutlarıyla (umut, öz yeterlilik, iyimserlik, psikolojik dayanıklılık) iş tatmini arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiş ve araştırmada ifade edilen hipotezlerin tamamı doğrulanmıştır.

Literatürde psikolojik sermaye ile iş tatminini belirlemeye yönelik farklı çalışmalarda psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki varlığı görülmektedir. Bu araştırmalarda bulunan korelasyon değerleri orta düzeyde iken, bu çalışmada bulunan korelasyon değerlerinin orta ve yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçlar bağlamında psikolojik sermayenin iş tatmininde önemli bir etken olduğu daha güçlü bir şekilde ortaya konmuştur denilebilir. Bu ilişki dikkate alındığında sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye düzeyleri ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmaların artırılması ve kapsam bakımından genişletilmesi önerilebilir.

Pozitif psikolojik sermaye bir bütün olarak ve öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık alt boyutlarıyla ölçülebilir ve eğitimlerle geliştirilebilir olması dikkate alındığında (Luthans vd., 2010:58), çalışanların iş tatmini artırmak amacıyla çalışanların psikolojik sermayelerini artırma yönünde eğitimler düzenlenebilir. Bu sadece iş tatmini için düşünülmemeli psikolojik sermaye ile aralarında doğru yönlü ilişki olan performans, örgütsel vatandaşlık, stresin

üstesinden gelinmesi vb. gibi arzulan ve olumlu çalışan davranışlarının artırılmasında ve psikolojik sermaye ile negatif yönlü ilişkisi gösterilen performans düşüklüğü devamsızlık, işten ayrılma niyeti gibi istenmeyen çalışan davranışlarının da önüne geçilmesinde psikolojik sermayeden faydalanılması değerlendirilebilir. Hatta işe alımlarda psikolojik sermayesi yüksek adayların seçilmesine önem verilmesi bile düşünülebilir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da kısıtları bulunmaktadır. Sağlık sektöründe hizmet veren bir kamu hastanesinde yapılan bu çalışmanın diğer kurumlara ve alanlara genellenememesi öncelikli bir kısıttır. Ayrıca sosyal bilimlerde yapılan ve anket yöntemini kullanan bütün araştırmalarda olduğu gibi katılımcıların sorulara samimi ve dürüst cevap verdikleri ön kabulü ile yapılması da bu araştırmanın diğer bir kısıtıdır. Sektör itibariyle farklı iş kollarında psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabileceği gibi sağlık sektöründe de konu kapsamlı olarak genişletilebilir. Bu araştırmada çalışanların psikolojik sermayelerin ölçümünde sadece kendilerinin değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Psikolojik sermayenin ölçümünde bireyin kendisi yanında aile fertleri, çalışma arkadaşları ve üstlerin de bireylerin psikolojik sermaye düzeylerini değerlendirebilecekleri araştırma modelleri kurgulanabilir. Özel sektör sağlık çalışanlarının örneklem olarak alındığı araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Akçay, Vildan Hilal (2012), “**Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini İle İlişkisi**”, KSÜ İİBF Dergisi, 2(1), ss.123-140.
- Akdemir, Bünyamin, Açıkan, Mesut Ahmet. (2017), “**Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma**”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 8(2), ss.57-79.
- Akdoğan, Asuman ve Polatçı, Sema (2013), “**Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayılımı ve Psikolojik İyi Oluşun Etkisi**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), ss.273-293.
- Akman, Yener (2016), “**Öğretmenlerin Psikolojik Sermaye Algılarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi**”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 28, ss.268-277.
- Avey, James B. Luthans, Fred ve Jensen. Susan M. (2009), “**Psychological Capital: A Positive Resource for Combating Employee Stress and Turnover**”, Human Resource Management, 48(5), ss.677– 693.

- Avey, James B. Reichard, Rebecca, J. Luthans, Fred ve & Mhatre, Ketan H. (2011), “**Meta-Analysis Of The Impact Of Positive Psychological Capital On Employee Attitudes, Behaviours, and Performance**”, Human Resource Development Quarterly, 22(2), ss.127–152.
- Avey, James B. Reichard, Rebecca, J. Luthans, Fred ve & Mhatre, Ketan H. (2011b), “**Meta-Analysis Of The Impact Of Positive Psychological Capital On Employee Attitudes, Behaviors, and Performance**”, Human Resource Development Quarterly, 22, ss.127–52.
- Badran, Mohga A. ve Youssef-Morgan, Carolyn M. (2015), “**Psychological Capital and Job Satisfaction In Egypt**”, Journal of Managerial Psychology, 30(3), ss.354–370.
- Basım, H.N. ve Şeşen, H. (2009), **Örgütsel Adalet Algısı-Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü**, 17’nci Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 21-23 Mayıs. Eskişehir.
- Bergheim, Kjersti, Nielsen, Morten-Birkeland, Mearns, Kathryn ve Eid. Jarle (2014), “**The Relationship Between Psychological Capital, Job Satisfaction, And Safety Perceptions In The Maritime Industry**”, Safety Science, 74, ss.27–36.
- Bowling, Nathan ve Cucina, Jeff (2015), “**Robert Hoppock: Early Job Satisfaction and Vocational Guidance Pioneer**”, The Industrial-Organizational Psychologist, 53, ss.109-116.
- Büyükgöze, Hilal (2014), Lise öğretmenlerinin görüşlerine göre algılanan örgütsel destek ve psikolojik sermaye ilişkisi. Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Büyükgöze, Hilal ve Kavak, Yüksel (2017), “**Algılanan Örgütsel Destek ve Pozitif Psikolojik Sermaye İlişkisi: Lise Öğretmenleri Örneklerinde Bir İnceleme**”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi (KUEY), 23(1), ss.1-32.
- Cranny, C.L. Smith, P Ve Stone, F.F. (1992). **Job Satisfaction: How People Feel About Their Job and How It Affects Their Performance**, Lexington Boks, New York.
- Çetin, Fatih (2011), **Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Açıklanmasında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini, Kişilik ve Örgüt Kültürünün Rolü**. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çetin, Fatih (2011), “**The Effects of the Organizational Psychological Capital on the attitudes of Commitment and Satisfaction: A Public Sample in Turkey**”, European Journal of Social Sciences, 21(3), ss.373-380.
- Çetin, Fatih ve Basım, Nejat H. (2011), “**Psikolojik Dayanıklılığın İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarındaki Rolü**”, “İŞ, GÜÇ” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(3), ss.79-94.
- Çetin, Fatih ve Basım, Nejat H. (2012), “**Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması**”, Amme İdare Dergisi, 45(1), ss.121-137.
- Erkmen, Turhan ve Esen, Emel (2012), “**Bilişim Sektöründe Çalışanların Psikolojik Sermaye Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma**”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), ss.55-72.
- Erkmen, Turhan ve Esen, Emel (2013), “**Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması**”, Öneri Dergisi, 39(10), ss.23-30.
- Erkuş, Ahmet ve Afacan Fındıklı, Mine (2013), “**Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma**”, Journal of The School of Business Administration, 42(2), ss.302-318.
- Hackman, Richard ve Oldham, Greg R. (1975), “**Development of the Job Diagnostic Survey**”, Journal of applied psychology, 60(2), ss.159-170.
- Hoppock, Robert (1935), **Job Satisfaction**, Harper, New York.
- Kaplan, Metin ve Biçkes, Durdu Mehmet (2013), “**The Relationship Between Psychological Capital And Job Satisfaction: A Study Of Hotel Businesses in Nevşehir**”, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), ss.233-242.
- Kara Uğurlu, Arzu (2014), Pozitif Psikolojik Sermaye İle Bireysel Performans İlişkisi: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara
- Karadal, Himmet ve Özsungur, Fahri (2017), “**Hizmet İnovasyon Davranışı İle Psikolojik Sermaye ve Etik Liderlik İlişkisinin İncelenmesi: Adana Örneği**”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Özel Sayısı, ss.663-672.
- Karaman, Mesut, Macit, Mustafa ve Kuşcu Karatepe, Hilal (2020), “**Psikolojik Sermayenin İş Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanlarında Bir**

Uygulama”, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(1), ss.127-146.

Karatepe Kuşcu, Hilal, Kuşcu, Fatma Nuray ve Karaman, Mesut (2019), **“Psikolojik Sermayenin Bireysel Performansa Etkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma”**, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(Eğitim ve Psikoloji Özel Sayısı), ss.105-114.

Keser, Sıtar ve Kocabaş, İbrahim (2014), **“İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması”**, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 1(1), ss.1-22.

Korkmazer, Fuat, Ekingen, Erhan ve Yıldız, Ahmet (2016), **“Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”**, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(3), ss.271-281.

Kökalan, Özgür ve Şevik, Ümit (2017), **“İş Tatmini İle Tükenmişlik Düzeyi Arasında Pozitif Psikolojik Sermayeni Aracı Etkisi”**, Journal of Business Research Turk., 9(4), ss.713-733.

Kutanis, Rana Özen ve Oruç, Emre (2014), **“Pozitif Örgütsel Davranış ve Pozitif Psikolojik Sermaye Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”**, The Journal of Happiness & Well-Being, 2(2), ss.145-159.

Kwok, Sylvia Y.C.L. Cheng, Leveda ve Wong, Daniel F.K. (2015), **“Family Emotional Support, Positive Psychological Capital and Job Satisfaction Among Chinese White-Collar Workers”**, Journal of Happiness Stud., 16, ss.561–582.

Larson, Milan ve Luthans, Fred (2006), **“Potential Added Value of Psychological Capital in Predicting Work Attitudes”**, Journal of Leadership and Organizational Studies, 13(1), ss.45-62.

Lawler, Edward III, ve Porter, Lyman (1967), **“The Effect Of Performance On Job Satisfaction”**, Industrial Relations, 7(1), ss.20-28.

Locke, Edwin (1969), **“What Is Job Satisfactions?”**, Organizational Behavior and Human Performance, 4(4), ss.309-336.

Locke, Edwin (1976). **The Nature and Causes of Job Satisfaction**, In M.D. Dunnette (Ed.), Handbook of industrial and organizational psychology. (ss. 1297-1343). Rand McNally, Chicago.

- Luthans, Fred (2002), **Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths**, Academy of Management Executive.
- Luthans, Fred (2002), **“The Need For And Meaning Of Positive Organizational Behavior”**, Journal of Organizational Behavior. 23(6), ss.695-706.
- Luthans, Fred ve Youssef, Carolyn M. (2007). **“Emerging Positive Organizational Behavior”**, Journal of Management, 33(3), ss.321-349.
- Luthans, Fred, Avey, James B. Avolio, Bruce ve Peterson, Suzanne (2010), **“The Development and Resulting Performance Impact of Positive Psychological Capital”**, Human Resource Development Quarterly, 21(1), ss.41-67.
- Luthans, Fred, Avolio, Bruce, Avey James, B. ve Norman Steven (2007), **“Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship With Performance and Satisfaction”**, Personnel psychology, 60(3), ss.541-572.
- Luthans, Fred, Norman, Steven, Avolio, Bruce ve Avey, James B. (2008), **“The Mediating Role Of Psychological Capital In The Supportive Organizational Climate–Employee Performance Relationship”**, Journal of Organizational Behavior, 29, ss.219-238.
- Luthans, Fred, Youssef, Carolyn M. ve Avolio, Bruce (2006), **Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge**, Oxford University Press.
- Luthans, Fred, Youssef, Carolyn M. ve Avolio, Bruce (2007a), **Psychological capital: Developing the Human Competitive Edge**, Oxford University Press NY.
- Peterson, Christopher (2006), **A primer in positive psychology**, New York.
- Peterson, Suzanne, Luthans, Fred, Avolio, Bruce, Walumbwa, Fred ve Zhang, Zhen (2011), **“Psychological Capital and Employee Performance: A Latent Growth Modeling Approach”**, Pers. Psychology, 64, ss.427–50.
- Porter, Lyman, Steers, Richard, Mowday, Richard ve Boulian, Paul (1974), **“Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Turnover Among Psychiatric Technicians”**, Journal of Applied Psychology, 59(5), ss.603-609.

- Rego, Armenio, Marques, Carla, Leal, Susana, Sousa, Filipa ve Cunha Miguel (2010), “**Psychological Capital And Performance Of Portuguese Civil Servants: Exploring Neutralizers In The Context Of An Appraisal System**”, The International Journal of Human Resource Management, 21(9), ss.1531-1552.
- Robbins, Stephen ve Judge, Timothy (2012), **Örgütsel Davranış**, (Çeviri Editörü: İnci Erdem), Nobel Yayıncılık, İstanbul.
- Salha, Hamide, Cinnioğlu, Hasan ve Yazıt, Hasibe (2016), **Psikolojik Sermayenin İş Tatminine Etkisi: Tekirdağ'daki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma**. 3rd International Congress Of Tourism & Management Researches. 21, ss.371-385.
- Seligman, Martin E. P. ve Csikszentmihalyi, Mihaly (2000), “**Positive Psychology: An Introduction**”, American Psychologist, 55, ss.5-14.
- Spector, Paul (1997), **Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, And Consequences**, Thousand Oaks, Sage, California.
- Stajkovic, Alexander D. ve Luthans, Fred (1998b), “**Self-Efficacy And Work Related Performance: A Meta-Analysis**”, Psychological Bulletin, 124, ss.240-261.
- Şen, Cem, Mert, İbrahim Sani ve Aydın, Oğuz (2017), “**The Effects Of Positive Psychological Capital On Employee's Job Satisfaction, Organizational Commitment, And Ability Coping With Stress**”, Journal of Academic Research In Economics, 9(2), ss.164-184.
- Tabachnick Barbara ve Fidell, Linda S. (2013). **Using Multivariate Statistics**, (sixth ed.) Pearson, Boston.
- Wright, Thomas A. (2003), “**Positive Organizational Behavior: An Idea Whose Time Has Truly Come**”, Journal of Organizational Behavior, 24(4), ss.437-442.
- Yeşil, Salih; Yetiş, Emirhan ve Telli, Sümeyra (2016), “**Psikolojik Sermaye ve Çalışanlar Üzerinde Etkisi: Banka Sektöründe Bir Alan Çalışması**”, International Journal of Academic Value Studies, 2(2), ss.25-40.
- Yıldız, Harun ve Örucü, Edip (2016), “**Sağlık Sektörü Çalışanlarının Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma**”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 14(1), ss.269-285.

Youssef, Carolyn M. ve Luthans. Fred (2007), “**Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope Optimism and Resilience**”, Journal of Management, 33, ss.774-800.

Zağlı, Ali (2016), **Psikolojik Sermayenin Çalışanın Stresle Başa Çıkma, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Muğla Büyükşehir Belediyesi Örneği**. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

**Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu ve İnsani Gelişmişlik
Arasındaki İlişki: Seçilmiş Akdeniz Ülkeleri ¹**

Müge MANGA

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
mangamuge@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2675-2182>

Pınar GÜMÜŞ AKAR

Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi
Havacılık Yönetimi Bölümü
pinarga@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2793-8528>

Öz

Bu çalışmada, Avrupa Birliğinde yer alan Akdeniz Ülkeleri Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, Slovenya, İspanya ve Birlik içerisinde yer almayan Türkiye'deki ekonomik büyüme, karbon emisyonu ve insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin test edilmesi amaçlanmaktadır. Kurulan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişki, 1998-2014 yılları esas alınarak Panel ARDL yöntemi ile analiz edilmektedir. Elde edilen sonuçlar, seçilen ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan analiz sonucunda, bu ülkelerdeki insani gelişmişlik indeksi ile karbon emisyonu göstergesi arasında negatif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu, İnsani Gelişmişlik İndeksi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 18.04.2019 / 05.07.2019

Künye Bilgisi: Manga, M. ve Gümüş Akar, P. (2020). Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu ve İnsani Gelişmişlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş Akdeniz Ülkeleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 405-419. DOI: 10.33437/ksusbd.555415

The Relationship Between Economic Growth, Carbon Emission and Human Development: The Case of Selected Mediterranean Countries

Abstract

In this study, in the European Union of Mediterranean Countries in Croatia, Cyprus, France, Greece, Italy, Malta, Slovenia, Spain and take part in the union that economic growth in Turkey, aims to test the relationship between carbon emissions and human development level. The relationship between the variables in the model is analyzed by ARDL method based on the years 1998-2014. The results show that the Ecological Kuznets Curve hypothesis is valid in selected countries. In addition, it is seen that there is a negative relationship between Human Development Index and carbon emission indicator in these countries.

Keywords: Economic Growth, Carbon Emission, Human Development Index.

GİRİŞ

Hava ve su kirliliğinin çeşitli türleri ile gelir arasındaki ilişkinin incelendiği literatür, gelir arttıkça çevre kirliliğinde iyileşmenin gözlemlendiğine yönelik bulgular içermektedir. Örneğin Grossman ve Kruger (1995) kişi başına düşen 8.000 Dolar düzeyindeki gelirin, çevre kirliliği açısından bir dönüm noktası olduğunu belirtmişlerdir. Çevresel kirlilik ve gelir arasındaki ters-U şeklindeki bu ilişki, Kuznets (1955) gelir eşitsizliği modeli ile benzerliği nedeniyle “Çevresel Kuznets Eğrisi² (Ecological Kuznets Curve-EKC)” olarak da anılmaktadır. Politika analistleri, mevcut araştırmaların sonuçlarına dayanarak gelişmekte olan ülke (GOÜ) ekonomilerinin büyüdükçe daha temiz çevresel koşullara sahip olacakları, en fakir ülkelerin ise geliştikçe daha kötü çevresel koşullara sahip hale geleceklerine yönelik çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu tür çıkarımlar, çevresel kirliliğin deterministik ters-U şekilli Kuznets eğrisini izlediğine yönelik bir genel kabule dayanmaktadır (Harbaugh vd, 2002:541). Ekonomik büyümenin çevreye daha fazla zarar mı vereceği ya da artan gelir ve servetin ekolojik sorunların iyileşmesine katkı mı sağlayacağı sorularının cevapları az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) kalkınma stratejilerinin belirlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Belirlenen kalkınma stratejisi, birçok mal ve hizmetin üretiminde girdi olarak kullanılan yenilenebilir ve yenilenemeyen

² Literatürdeki yaygın kullanımı nedeniyle çalışma içerisinde EKC (Ecological Kuznets Curve) kısaltması ile kullanılacaktır.

doğal kaynaklar, çıktı bileşimi, üretim yöntemlerinin değişebilir nitelikte olması üretim düzeyi ve çevreye verilen zarar ilişkisinin değişimi açısından önemlidir (Grossman ve Krueger, 1995:353).

Ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalı analizlerden olan EKC'nin temel mantığına göre kalkınmanın ilk aşamasında (sanayileşme aşaması) doğal kaynaklar yoğun olarak bozulmakta ve çevre kirliliği hızla artmaktadır. Bu aşamadan sonra ekonomik karar birimleri çevreyi korumadan ziyade daha yüksek çıktı düzeyi, istihdam oranı ve gelir elde etmeyi amaçlamaktadır. Hızlı ekonomik büyüme daha fazla doğal kaynak kullanımına neden olmakta ve bu durum çevre üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Sanayileşmenin sonraki aşamasında ise ekonomik büyüme ve buna bağlı olarak gelir arttıkça, önceki dönemlerde göz ardı edilen çevre kavramına verilen önem artmaktadır. Bu aşamalarda kamu kurumları daha etkin ve zorlayıcı çevre politikaları şekillendiğinden çevresel kalite artmaya başlar (Gürlük, 2009:2327).

Çıktı ve milli gelir düzeylerinde artış ile ifade edilen ekonomik büyüme, başlangıçta ekonomik kalkınma olarak algılanmıştır. Ancak daha karmaşık bir yapısının olduğu fark edilmiş ve bu bağlamda ekonomik kalkınmayı ifade etmeye yönelik başka ilave kriterler dikkate alınmaya başlamıştır. Bu çerçevede, nüfus artış hızının etkisini telafi etmeye yönelik “kişi başına düşen milli gelir” ve “gelir bölüşümü” kavramlarının en erken fark edilen kriterler olduğu söylenebilir. 1970’li yıllarda ise, “temel insani ihtiyaçlar” kriteri ön plana çıkmış ve bu ihtiyaçların karşılanması da kalkınmanın bir ölçütü haline gelmiştir. Bu aşamada konuya ilişkin bakış açısı kişi başına düşen milli gelirin yükseltilmesinden ziyade yerini fakirliğin azaltılmasına bırakmıştır. 1980’lerde ekonomik büyümenin yol açtığı çevre sorunları ve “sürdürülebilir kalkınma” kavramı gündeme gelmiştir. 1990’larda ise “insani gelişme” kavramı temel ihtiyaçlar yaklaşımının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda “İnsani Gelişmişlik İndeksi³ (Human Development Index- HDI)” gelirin yanı sıra, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanma düzeyini içeren bir kalkınma göstergesi olarak kullanılmaktadır (Orman, 2008:15-17).

Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi EKC çerçevesinde inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına karşın [Shafik ve Bandyopadhyay (1992), Grossman ve Krueger (1995), Carson vd. (1997), Khanna ve Plassmann (2004), Song vd. (2008), Ahmed ve Long (2012) , Shahbaz vd. (2012), Apergis ve Öztürk (2015), Jebli vd. (2016)] ekonomik kalkınma ve göstergelerinden biri olarak HDI ile çevre kirliliğine ilişkin göstergeler arasındaki ilişkiye yönelik daha

³ Literatürdeki yaygın kullanımı nedeniyle çalışma içerisinde HDI (Human Development Index) kısaltması ile kullanılacaktır.

kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır [Gürlük (2009), Boutaud vd. (2006), Moran vd. (2008), Chen vd. (2010), Bedir ve Yılmaz (2016)]. Bu amaçla mevcut çalışmada, belirli Akdeniz ülkelerinde çevre kirliliğinin, ekonomik büyüme ile ilişkisinin yanı sıra HDI ile ilişkisinin EKC hipotezinin test edilmesi çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır.

LİTERATÜR

Ekonomik büyüme ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi test eden birçok çalışmanın literatürde hakim olduğunu görmek mümkündür. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelenmesinde Kuznets (1955) çalışmasından yola çıkılmıştır. Bu çalışmada, gelir eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasında ifade edilen ters-U şeklindeki ilişkiye bağlı olarak, ülkelerin gelişim süreciyle birlikte gelir adaletsizliğinin azalacağı ifade edilmektedir (Kuznets, 1955:27). Aynı yönlü ilişkinin çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasında da söz konusu olacağını vurgulayan Grossman ve Krueger (1991) çalışmasında, NAFTA ile gerçekleşen ticari serbestleşmenin 32 farklı ülkede ortaya çıkan çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yapılan çalışmada, araştırılan ülkelere gerçekleşen ticaret akımı artışının ülkelerin gelişme evrelerinin ilk dönemlerinde kükürt dioksit ve "duman artışına bağlı olarak hava kirliliğinin yükseleceğini, ekonomik gelişimin sonraki aşamalarında ise hava kirliliğinin azalacağı ifade edilmiştir (Grossman ve Krueger, 1991:1). Ayrıca Grossman ve Krueger (1995) çalışmasında da ülkenin kişi başına düşen gelir düzeyinin 8.000 Dolar (1985 yılı sabit fiyatlarıyla) yükselmesi öncesinde maksimum düzeyde çevre kirliliğinin söz konusu olacağını, sonrasında yaşanan kişi başına gelir artışına paralel olarak çevre kirliliğinin azalacağı ifade edilmiştir (Grossman ve Krueger, 1995:370). Bu çalışmalarla birlikte dikkat çeken çevresel bozulma kavramı, Shafik ve Bandyopadhyay (1992) çalışmasıyla da desteklenmiştir. Bu çalışmada, gelir düzeyinde yaşanan değişimlerin çevre kalitesini etkileyen en temel faktör olduğu, gelir düzeyi arttıkça, çevresel göstergelerde en yüksek düzeyde bozulma gerçekleşirken, çevresel bozulmada ortaya çıkan sorunların daha yüksek gelir düzeyi gerçekleşince ortadan kalktığı vurgulanmıştır (Shafik ve Bandyopadhyay, 1992:1-21).

Genel olarak yapılan çalışmaların, çevresel kirlilik (karbon emisyonu) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişim göstermesini ifade eden EKC hipotezinin test edilmesi üzerine odaklandığı görülmektedir. EKC hipotezine göre, ülke ekonomilerinde yaşanan ilk gelişme evresinde çevresel bozulma ve kirliliğin artacağını, ekonomik gelişimin sonraki evrelerinde ise çevresel bozulma ve kirliliğin azalacağını dolayısıyla, çevre kirliliği göstergesi olan karbon emisyonu ile kişi başına gelir arasındaki ilişkinin ters U- şeklini alacağını ifade etmektedir (Shahbaz vd. 2015:475).

Bu çerçevedeki çalışmalardan, Apergis ve Öztürk (2015) çalışmasında, 1990-2011 yılları arasındaki 14 Asya ülkesindeki EKC hipotezinin testi GMM metodu ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, bu ülkelerde EKC hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Jebli vd. (2016) çalışmasında, 1980-2010 yılları arasında OECD ülkelerinde EKC hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Song vd. (2008), 1985-2005 yılları arasındaki Çin ekonomisinde EKC hipotezinin geçerli olup olmadığını DOLS ve WOLS yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Yapılan çalışmada elde edilen test sonuçları, Çin ekonomisinde EKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ahmed ve Long (2012) ve Shahbaz vd. (2012) çalışmasında, Pakistan ekonomisinde EKC hipotezinin geçerliliği ARDL yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Yapılan çalışmada Pakistan ekonomisinde seçilen dönemlerde EKC hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak ifade edilmesi gerekirse, gelişmiş ülkelerden ABD için yapılan Carson vd. (1997), Khanna ve Plassmann (2004), Tzeremes (2018) çalışmalarında EKC hipotezi test edilmiştir. Başar ve Temurlenk (2007), Akbostancı, vd. (2009), Soytaş ve Sarı (2007) ve Lise (2006), Bölük ve Mert (2014), Katircioğlu ve Taşpınar (2017), Aydın ve Esen (2017), Yurttagüler ve Kutlu (2017), Ozcan, vd. (2018) ve Lebe (2016) gibi çalışmalarda Türkiye için, Rusya için ise Ketenci (2018), G7 ülkeleri için Ajmi vd. (2015), Malezya ülkesi için Bello vd. (2018), 145 farklı ülke grubu için Melikhova ve Čížek (2014) ve York vd. (2003)'te ise 1996 yılındaki 142 ülke için EKC hipotezinin test edilmesi amaçlanmıştır.

Mevcut literatürde, ülkelerin kişi başına gelir düzeyleri ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi ele alan diğer bir ifadeyle EKC hipotezini test eden birçok çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Ancak, ekonomik büyüme ile karbon emisyonu ve ülkelerin birçok açıdan gelişmişlik düzeyini gösteren HDI ile arasındaki ilişkiyi test eden çalışmaların azınlıkta olduğu görülmektedir. Boutaud vd. (2006) çalışmasında 131 ülke için iki farklı model yardımıyla EKC hipotezinin test edilmesi amaçlanmıştır. Kurulan ilk modelde, ekolojik ayak izi (ecological footprint - EF) ile ekonomi büyüme arasında ilişki tahmin edilmeye çalışılırken, ikinci modelde HDI ile EF arasında ilişki kurulması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada, EKC hipotezinin geçerli olmadığı, EF'nin ülkelerin gelişimlerinin ilk evrelerinde artmadığı, HDI'nin 0.600-0.750 aralığında olması durumunda kayda değer bir artışın ortaya çıkmayacağı, 0.750 üzerine çıkması durumunda EF'nin bir miktar artış göstereceği ifade edilmiştir. Moran vd. (2008) çalışmasında, 1975-2003 yılları arasındaki 93 ülkedeki EF ile HDI arasında pozitif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu diğer bir ifadeyle seçilen ülkeler için EKC hipotezinin geçerli olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmada, özellikle gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınma ve büyüme trendinden uzak hareket ettiği vurgulanmıştır. Chen vd. (2010) çalışmasında, doğal kaynak kullanımı ile sosyal kalkınma arasında ilişkinin kurulması amaçlanmıştır. 1996-2005 yılları arasındaki 136 ülkedeki kişi başına düşen ekolojik ayak izi, enerji ve

doğal kaynak kullanımından kaynaklı ayak izi ile gelişmişlik göstergesi olarak kullanılan HDI arasında U şeklinde bir ilişkinin söz konusu olduğu, bu nedenle EKC hipotezinin desteklenmediği ifade edilmiştir. Ayrıca doğrudan, karbon emisyonu HDI değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmeyi amaçlayan Bedir ve Yılmaz (2016) çalışmasında, 1992-2011 yılları arasındaki 33 OECD ülkesi için panel nedensellik testlerinden faydalanılarak, Danimarka, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg, Polonya, İspanya, Slovakya, Türkiye ve ABD’de enerji kullanımının HDI’yi negatif yönde etkilediği, Şili, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Meksika ve Yeni Zelanda karbon emisyonundaki değişimlerin HDI üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olmadığı, İzlanda, Norveç, Portekiz ve İsviçre’de iki gösterge arasında karşılıklı ilişkinin söz konusu olduğu, Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Macaristan, Hollanda, Slovenya, İsveç ve İngiltere’de ise karbon emisyonu ile HDI arasında ilişkinin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gürlük (2009) çalışmasında, çeşitli zaman aralığındaki seçilmiş Akdeniz ülkelerindeki ekonomik büyüme, endüstriyel kirlilik ve HDI arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Yapılan çalışma ile Fransa dışında tüm seçilen ülkelerde EKC hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Ürdün ve Tunus dışında seçilmiş ülkelerde HDI ile endüstriyel kirlilik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışmada, literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak Avrupa birliğinde yer alan seçilmiş Akdeniz ülkeleri ve birlik içerisinde yer almayan Akdeniz ülkelerinden olan Türkiye için Kuznets hipotezinin geçerliliği ve bu ülkelerde karbon emisyonu ile HDI göstergesi arasındaki ilişkinin test edilmesi hedeflenmektedir.

VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, 1998-2014 yılları için Avrupa Birliği içerisinde ve Akdeniz ülkelerinden olan Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, Slovenya, İspanya ve Türkiye’deki ekonomik büyüme (LnGSYH), karbon emisyonu (LnCO₂) ve insani gelişme endeksi (LnHDI) arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmektedir. Çalışmada kurulan modelin belirlenmesinde Gürlük (2009) ve Bedir ve Yılmaz (2016) çalışmalarından faydalanılmıştır. Yapılan çalışmada kurulan modelde yer alan GSYH değerleri ile fosil yakıtların tüketilmesi ile ortaya çıkan LnCO₂ değişkeni kişi başına 2010 yılı sabit \$ fiyatlarıyla Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. HDI⁴ verileri ise, BM

⁴ HDI değişkeni, (i) insani gelişme kalitesi; (ii) yaşam boyu toplumsal cinsiyet farkı; (iii) kadının güçlenmesi; (iv) çevresel sürdürülebilirlik; ve (v) sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik göstergelerinden oluşan bir endekstir.

Kalkınma Programı (UNDP)'ndan elde edilmiştir. Elde edilen veriler yardımıyla kurulan model;

$$\text{LnCO}_{2t} = \delta_0 + \delta_1 \text{LnGSYH}_t + \delta_2 \text{LnGSYH}_t^2 + \delta_3 \text{LnHDI}_t$$

şeklinde oluşturulmuştur.

Kurulan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde *Panel Birim Kök ve Panel ARDL (Autoregressive Distributed Lag Model)* yönteminden faydalanılmıştır. Ancak, seçilen ülkeler üzerine parametre tahmininden önce seçilen ülke grupları arasında politik veya ekonomik anlamda herhangi bir yatay kesit bağımlılığının olmadığı sınımasında Pesaran (2004) testinden faydalanılmıştır. Yatay kesit sınamasında, $N > T$ olması durumunda ise Pesaran (2004) tarafından türetilen ADF regresyonunun tahmininden elde edilen kalıntıların kullanıldığı CD testi kullanılmaktadır. CD testi hesaplamasında, her birimin kendisi dışında kalan tüm birimlerle otokorelasyonu hesaplanmakta ve N birim boyuttaki otokorelasyon sayısı, $N*(N-1)$ adete kadar hesaplanmaktadır. Dengeli panel için CD testi;

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij} - 1) \sim N(0,1)$$

şeklinde hesaplanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2017:105).

Modelde yer alan değişkenler için durağanlık testinde Panel Birim Kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından ortaya atılan CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey-Fuller) testinden faydalanılmıştır. $T > N$ ve $N > T$ olması durumunda kullanılan CADF regresyonunun en geneli,

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \rho_i Y_{i,t-1} + \beta_i \bar{Y}_{t-1} + \sum_{j=0}^k \gamma_{ij} \Delta \bar{Y}_{i,t-1} + \sum_{j=0}^k \delta_{ij} Y_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

şeklinde ifade edilmektedir. Yukarıdaki denklemde yer alan α_i deterministik trend, $\bar{Y}_{t-1} = (1/N) \sum_{i=1}^N Y_{i,t-1}$ ve $t_i(N, T)$, ρ_i değeri için hesaplanan ADF istatistiğini vermektedir. CADF testinde durağanlığın sınaması aşağıdaki gibidir (Tatoğlu, 2017:85-86):

$$H_0: \rho_i = 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)}$$

$$H_1: \rho_i < 0 \text{ (} i=1,2,\dots,N_i\text{)}$$

$$\rho_i = 0 \quad (i=N_{i+1}, N_{i+2}, \dots, N)$$

Ayrıca Pesaran (2007) tarafından her bir yatay kesite ait (ülkelere) birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için hesaplanan birim kök testlerinden Yatay kesit genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS) elde edilebilir. CADF istatistiğinin ortalaması olan CIPS aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir (Pesaran, 2007: 276).

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

Bu çerçevede değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen Panel ARDL yöntemi ile analiz edilmiştir. Panel ARDL modeli grup tahmincisinin; havuzlanmış grup tahmincisi (pooled mean grup-PMG) ve grup tahmincisi (mean grup-MG) olarak çeşitli örnekleri söz konusudur. Yapılan çalışmada, belirlenen değişkenler arasındaki ilişki için kurulan panel ARDL denklemi;

$$\begin{aligned} CO2_{it} = & \sum_{k=1}^p CO2_{i,t-k} \phi_{ik} + \sum_{k=0}^q GSYH_{i,t-k} \partial_{ik} + \sum_{k=0}^q GSYH_{i,t-k}^2 \partial_{ik} \\ & + \sum_{k=0}^q HDI_{i,t-k} \partial_{ik} + \mu_i + \varepsilon_{it} \end{aligned}$$

şeklinde oluşturulmaktadır.

Ayrıca, Panel ARDL yöntemi için hata düzeltme modeli;

$$\begin{aligned} dCO_{2(it)} = & c_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{0,i} dCO_{2(t-i)} + \sum_{i=1}^n \beta_{1,i} dGSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{2,i} dGSYH_{t-i}^2 \\ & + \sum_{i=1}^n \beta_{3,i} dHDI_{t-i} + \delta_0 CO_{2(t-1)} + \delta_1 GSYH_{t-1} \\ & + \delta_2 GSYH_{t-1}^2 + \delta_3 HDI_{t-1} + \varepsilon_{1t} \end{aligned}$$

şeklinde ifade edilebilir. Hata düzeltme modelinde yer alan ∂_i hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir.

Yapılan analizin ilk aşamasında, panel grubunu oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının sınaması yapılmaktadır. Bu çerçevede, uygulanan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	T-istatistiği
CD _{LM}	4.686***

Not:***, %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan yatay kesit bağımlılığı testlerine göre, elde edilen sonuçlar, her iki ülke grubu için yatay kesit bağımlılığının yani ülke ekonomileri arasında ekonomik ve finansal bakımdan bağlantıların söz konusu olduğunu göstermektedir. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının söz konusu olması dolayısıyla panel grubunu oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığına izin veren Pesaran (2007) tarafından önerilen CIPS birim kök testinden faydalanılmıştır.

Tablo 2. Birim Kök testi sonuçları

LnCO ₂	-3.464***
ΔLnCO ₂	-
LnGSYH	-0.645
ΔLnGSYH	-3.399***
LnGSYH ²	-0.486
ΔLnGSYH ²	-3.315***
LnHDI	-1.301
ΔLnHDI	-3.554 ***

Not:***, %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre, LnCO₂ değişkeni haricindeki diğer değişkenler için serilerin düzey değerlerinde birim kök içerdiği yönündeki “H₀: Seriler Durağan Değildir” hipotezinin reddedilemediği, fark değerleri ile tekrar yapılan birim kök testi sonuçlarında ise tüm değişkenler için kurulan boş hipotezin reddedildiği ve serilerin durağan hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda GSYH, GSYH² ve HDI serilerinin I(1) diğer bir ifade ile birinci mertebeden bütünleşik olduğu söylenebilir. LnCO₂ değişkeni için yapılan birim kök testi sonuçları ise serinin düzeyde durağan diğer bir ifade ile I(0) olduğunu ortaya koymaktadır.

Modelde yer alan değişkenlerin farklı düzeyden durağan olması, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinde ARDL modelinin kullanılmasında gerekçe olarak gösterilebilir. Uygulanan tahmincilerin bulguları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Panel ARDL Tahmin Sonuçları

	PMG	MG
Uzun Dönem		
lnGSYH	0.30***	2.788**
lnGSYH ²	-0.057***	-1.444**
LnHDI	-7.966***	-5.763***
Hata Düzeltme Katsayısı		
ECT (-1)	-0.17**	1.14

Not: *, **,*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde, GSYH, GSYH² ve HDI değişkenlerini CO₂ üzerindeki uzun dönemli etkisini gösteren tahminci katsayılarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, Panel ARDL/PMG ve Panel ARDL/MG tahmincisi katsayılarının hangisinin kullanılan model çerçevesinde geçerli olduğunun tespit edilmesi gerektiğinden çalışmanın devamında Hausman Testi yapılmıştır. Yapılan Hausman Testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Hausman testi sonuçlarına göre elde edilen olasılık değerlerinin %5'te küçük ve %5'ten büyük olması durumunda sırasıyla, Panel ARDL/MG ve Panel ARDL/PMG tahmincisi bulgularının kullanılması gerekmektedir. Tablo 4'te elde edilen sonuçlar, tahminci katsayıları olarak Panel ARDL/PMG bulgularının kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 4. Hausman Testi Sonuçları

Tahminci	Chi2	Olasılık
MG,PMG	1.05	0.78

Panel ARDL/PMG sonuçlarına göre, CO₂ değişkeni, GSYH değişkenindeki artıştan pozitif yönde, HDI değişkenindeki artıştan ise, negatif yönde etkilenmiştir. Ayrıca, CO₂'yi etkileyen bir diğer değişken olarak modele dahil olan GSYH² değişkeninin katsayısının negatif yönlü olması, seçilen ülkelerde EKC hipotezinin geçerli olduğunu, ekonomik büyümeye bağlı olarak uzun dönemde, CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca HDI değişkeninin CO₂ emisyonunu negatif yönde etkilemesi bu ülkelerde çeşitli sosyo- ekonomik alanlarda gerçekleşecek olan iyileşmelerin karbon emisyonunu azaltacağını göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen Panel ARDL/PMG bulguları, belirlenen model için hata düzeltme mekanizmasının işlediğini ifade etmektedir. Elde edilen bulgular, Gürlük (2009) çalışmalarında elde edilen sonuçlar ile tutarlıdır.

SONUÇ

Yapılan çalışmada, Avrupa Birliğinde yer alan Akdeniz Ülkeleri Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, Slovenya, İspanya ve birlik içerisinde yer almayan Türkiye için 1998-2014 yılları arasındaki ekonomik büyüme, karbon emisyonu ve insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin test edilmesi ve bu doğrultuda ülkelerin kalkınma stratejilerinin sürdürülebilir büyümeye katkısı hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır. Belirlenen ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin geçerli olup olmadığı sınınamış ve karbon emisyonu ile insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu çerçevede, yatay kesit bağımlılığına sahip olan ülkelere ilişkin seçilmiş ülke grubunun göstergeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Panel ARDL yönteminden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar belirlenen ülkelerin karbon emisyonlarının GSYH artışından pozitif yönde etkilenirken uzun dönemde negatif yönde etkilendiğini, ülkelerin karbon emisyonları ile İnsani Gelişmişlik İndeksi (HDI) göstergesi arasında negatif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğunu ve dolayısıyla EKC hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede seçilen ülkelerin gelişmelerine paralel olarak çevre tahribatı veya kirliliğini temsil eden göstergelerin azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar, seçilmiş Akdeniz bölgesi ülkelerinin sanayileşme süreçlerini, uyguladıkları çevre dostu politikalar ile sürdürdüğüne işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed, Khalid ve Wei Long (2012), " **Environmental Kuznets Curve and Pakistan: An Empirical Analysis**", *Procedia Economics and Finance*, 1, ss.4-13.
- Ajmi, Ahdi Noomen; Hammoudeh, Shawkat; Nguyen, Duc Khuong ve Sato, Joao Ricardo (2015), " **On the relationships between CO2 emissions, energy consumption and income: the importance of time variation.**" *Energy Economics*, 49, ss.629-638.
- Akbostancı, Elif; Türüt Aşık, Serap ve G. İpek Tunç (2009), " **The Relationship Between Income and Environment in Turkey: Is There An Environmental Kuznets Curve?**", *Energy Policy*, 37(3), ss.861-867.
- Apergis, Nicholas ve İlhan Öztürk (2015), " **Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Asian Countries**", *Ecological Indicators*, 52, ss.16-22.
- Aydın, Celil ve Ömer Esen (2017), " **The Validity of the Environmental Kuznets Curve Hypothesis for CO2 Emissions in Turkey: New**

- Evidence from Smooth Transition Regression Approach"**, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 14(39), ss.101-116.
- Başar, Selim ve M. Sinan Temurlenk (2007), "**Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), ss.1-12.
- Bedir, Serap ve Vildan Merve Yılmaz (2016), "**CO2 Emissions and Human Development in OECD Countries: Granger Causality Analysis With A Panel Data Approach.**", Eurasian Economic Review, 6(1), ss.97-110.
- Bello, Mufutau Opeyemi; Sakiru Adebola Solarin ve Yuen Yee Yen (2018), "**The Impact of Electricity Consumption on CO2 Emission, Carbon Footprint, Water Footprint And Ecological Footprint: The Role of Hydropower in an Emerging Economy**", Journal of Environmental Management, 219, ss.218-230.
- Boutaud, Aurélien; Natacha Gondran ve Christian Brodhag (2006), "**Local Environmental Quality Versus (Global) Ecological Carrying Capacity: What Might Alternative Aggregated Indicators Bring To The Debates About Environmental Kuznets Curves and Sustainable Development?**", International Journal Of Sustainable Development, 9(3), ss.297-310.
- Bölük, Gülden ve Mehmet Mert (2015), "**The Renewable Energy, Growth and Environmental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach**", Renewable and Sustainable Energy Reviews, 52, ss.587-595.
- Carson, Richard T.; Yongil Jeon ve Donald R. McCubbin (1997), "**The Relationship Between Air Pollution Emissions and Income: Us Data**", Environment and Development Economics, 2(4), ss.433-450.
- Chen, Dongjing; Ma, Xiaoyan; Mu, Hairong ve Li, Peiying (2010), "**The Inequality of Natural Resources Consumption and Its Relationship With The Social Development Level Based on The Ecological Footprint and The HDI**", Journal of Environmental Assessment Policy and Management, 12(1), ss.69-86.
- Grossman, Gene M. ve Alan B. Krueger (1991), "**Environmental Impacts of A North American Free Trade Agreement**", National Bureau of Economic Research, w3914.
- Grossman, Gene M. ve Alan B. Krueger (1995), "**Economic Growth and The Environment**", Quarterly Journal of Economics, 110, ss.353-377.

- Gürlük, Serkan (2009), “**Economic Growth, Industrial Pollution and Human Development in The Mediterranean Region**”, Ecological Economics, 68(8-9), ss.2327-2335.
- Harbaugh, William T.; Arik Levinson ve David Molloy, Wilson (2002), “**Reexamining The Empirical Evidence for an Environmental Kuznets Curve**”, Review of Economics and Statistics, 84(3), ss.541-551.
- Jebli, Mehdi Ben; Youssef, Slim Ben ve Öztürk, İlhan (2016), “**Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis: The Role of Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Trade in OECD Countries**”, Ecological Indicators, 60, ss.824-831.
- Katircioğlu, Salih Turan ve Taşpınar, Nigar (2017), “**Testing The Moderating Role of Financial Development in an Environmental Kuznets Curve: Empirical Evidence From Turkey**”, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 68, ss.572-586.
- Ketenci, Natalya (2018), “**The Environmental Kuznets Curve in The Case of Russia**”, Russian Journal of Economics, 4(3), ss.249-265.
- Khanna, Neha ve Plassmann, Florenz. (2004), “**The Demand For Environmental Quality and The Environmental Kuznets Curve Hypothesis**”, Ecological Economics, 5(3-4), ss.225-236.
- Kuznets, Simone (1955), “**Economic Growth and Income Inequality**”, The American Economic Review, 45(1), ss.1-28.
- Lebe, Fuat (2016), “**Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi**”, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 17(2), ss.177-194.
- Lise, Wietze (2006), “**Decomposition of CO2 Emissions Over 1980–2003 in Turkey**”. Energy Policy, 34(14), ss.1841-1852.
- Melikhova, Oksana ve Čížek, Jakub (2014), “**Kuznets Inverted U-Curve Hypothesis Examined on Up-To Date Observations For 145 Countries**”, Prague Economic Papers, 23(3), ss.388-410.
- Moran, Daniel D.; Wackernagel, Mathis; A.Kitzes, Justin; H.Goldfinger, Steven ve Boutaud^e, Aurélien (2008), “**Measuring Sustainable Development-Nation By Nation**”, Ecological Economics, 64(3), ss.470-474.
- Orman, Sabri (2008), **İktisadi Kalkınma Politikaları ve Değerler**, Ekonomik Kalkınma ve Değerler, UTESAV (15-36), İstanbul.

- Ozcan, Burcu; Apergis, Nicholas ve Shahbaz, Muhammad (2018), “**A Revisit of The Environmental Kuznets Curve Hypothesis For Turkey: New Evidence from Bootstrap Rolling Window Causality**”, Environmental Science and Pollution Research, 25(32), ss.32381-32394.
- Pesaran, M. Hashem (2004), ”**General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence in Panels**”, CESifo Working Paper 1229; IZA Discussing Paper 1240(970).
- Pesaran, M. Hashem (2007), “**A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence**”, Journal of Applied Econometrics, 22(2), ss.265-312.
- Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongcheol ve Smith, P. Ron (1999), “**Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels**”, Journal of the American Statistical Association, 94(446), ss.621–634
- Shafik, Nemat ve Bandyopadhyay, Sushenjit (1992), “**Economic Growth and Environmental Quality: Time-Series and Cross-Country Evidence**”, World Bank Publications, 904
- Shahbaz, Muhammad; Dube, Smile; Öztürk, İlhan ve Jalil, Abdul (2015), “**Testing The Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Portugal**”, International Journal of Energy Economics and Policy, 5(2), ss.475-481.
- Shahbaz, Muhammad; Lean, Hooi Hooi veShabbira, Muhammad Shahbaz. (2012), “**Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger Causality**”, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 16(5), ss.2947-2953.
- Song, Tao; Zheng, Tingguo ve Tong, Lianjun. (2008), “**An Empirical Test of The Environmental Kuznets Curve in China: A Panel Cointegration Approach**”, China Economic Review, 19(3), ss.381-392.
- Soytaş, Uğur; Sarı, Ramazan ve Ewing, T. Bradley (2007), “**Energy Consumption, Income, and Carbon Emissions in The United States**”. Ecological Economics, 62(3-4), ss.482-489.
- Tzeremes, Panayiotis (2018), “**Time-Varying Causality Between Energy Consumption, CO2 Emissions, and Economic Growth: Evidence From US States**”, Environmental Science and Pollution Research, 25(6), ss. 6044-6060.

UNDP (United Nations Development Programme), Human Development Data, <http://hdr.undp.org/en/data>, (07.02.2019).

WB (World Bank), World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (07.02.2019)

Yerdelen Tatoğlu, Ferda (2017), **Panel Zaman Serileri Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul.

York, Richard A.; Rosa, Eugene ve Dietz, Thomas (2003), **“Footprints on The Earth: The Environmental Consequences of Modernity”**, Am Sociol Rev, 68(2), ss.279–300

Yurttagüler, İpek ve Kutlu, Sinem (2017), **“Çevresel Kuznets Eğrisi’nin Ekonometrik Bir Analizi: Türkiye Örneği”**, Alphanumeric Journal, 5(1), ss.115-126.

Üniversite Öğrencilerinin Turizm Algısı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği¹

Sağbetullah MERİÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi
smeric@yyu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1949-623X>

Şilan ERTEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı
silanerten@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2107-7341>

Öz

Van ili sahip olduğu kültürel ve tarihi değerleri ile turizm için ilgi çekici bir destinasyon konumundadır. Bu destinasyonu daha ileri bir konuma taşıyabilmek için paydaşların turizm algısı belirlenmeli ve önemsenmelidir. Bu çalışmada, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi öğrencilerinin Van'ın turizm algısı hakkındaki görüş ve düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Veri elde etmek için öğrencilere 385 anket uygulanmıştır. Öğrencilerin turizm algısını ölçmek için hazırlanan ankette olumlu ve olumsuz turizm algısı olmak üzere toplam 27 ifade bulunmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu turizmin olumlu sonuçları olduğuna dair ifadelere katılıyorum şeklinde görüş bildirmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda ilgililere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Algısı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Turizm.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 25.01.2019 / 20.04.2020

Künye Bilgisi: Meriç, S. ve Erten, Ş. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Turizm Algısı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 420-440. DOI: 10.33437/ksusbd.517956

**Tourism Perception of University Students: The Case of Van
Yüzüncü Yıl University**

Abstract

Van city is an attractive destination for tourism with its cultural and historical values. In order to carry this destination to a more advanced position, the perception of tourism should be determined and considered. In this study, Van Yüzüncü Yıl University students' thoughts and thoughts about Van's perception of tourism were tried to be determined. 385 questionnaires were applied to the students to obtain data. The questionnaire prepared to measure the tourism perception of the students has a total of 27 statements, positive and negative. The majority of the students stated that they agree with the expressions of the positive results of tourism. In accordance with the findings of the study, suggestions were presented to the related parties.

Keywords: Tourism Perception, Van Yüzüncü Yıl University, Van, Tourism.

GİRİŞ

Turizm sektörü dünyada gelişen ve küreselleşmeyle birlikte rekabetin de hızla arttığı bir sektördür. Artan rekabet kapsamında turizm ülke, bölge ve yöreleri kendi aralarında rekabete girerek, bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi adına değişik plan ve projeler gerçekleştirme gayreti içerisine girerler. Yapılan ekonomik planlamalar ve projelerin yanı sıra bölgedeki insanların tutum ve davranışları da önemli bir etkidir (Long ve Richardson, 1989). Yani turizmin etkileri sadece ekonomik sonuçları değil ekonomik olmayan sosyal ve kültürel konuların da irdelenmesini gerektirir (Civelek, 2010: 333).

Kaynaklara dayalı bir endüstri olan turizm, kendisini besleyen doğal kaynakları korumakla beraber bu kaynakları tahrip edebilecek bir karaktere de sahiptir (Cook, Hsu, ve Marqua, 2016). Bu nedenle sürdürülebilirlik algısı turizm endüstrisinde de yaygın ve geniş bir uygulama alanına sahiptir (Arslan Kalay, Şahin ve Meriç, 2017). Turizm algısı kapsamında yapılan araştırmalarda turizmin olumlu sonuçlarının yanında turizmin olumsuz sonuçları algısı da yer almaktadır.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin Van ili turizmine ilişkin turizmin olumlu ve olumsuz sonuçlarına dair algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Van'da üniversite okuyan yaklaşık otuz bin öğrenci olması ve bu öğrencilerin Van turizminin geleceğinde etkili olacağı düşüncesi gibi nedenlerle araştırma evrenini öğrenciler oluşturmaktadır. Çünkü bu öğrencilerin çoğu farklı şehirlerden gelerek Van turizmi hakkında belli bir algıya sahiptir. Araştırmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda yapılmış yeterince araştırma olmaması ve araştırmanın geleceğe yönelik sağlayacağı katkı araştırmayı önemli kılmaktadır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Turizmin ilk tanımını Guyer-Feuler tarafından 1905 yılında ortaya atılmıştır. Turizm, yaşanan hava değişimi, insanların dinlenme ihtiyaçları, doğal güzellikleri görme isteğine bağlı olarak sanayi ekonomisinin gelişmesi ile ulaşımın kolay hale gelmesi sonucunda toplumların ve kültürlerin yakınlaşması ile ortaya çıkan modern çağa özgü olaydır. Turizm 1981 yılında AİEST (Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği) tarafından yapılan tanıma göre, insanların yaşamlarını sürdürdükleri bölgelerin dışına seyahat ederek, gittikleri bölgelerde, yeme-içme, eğlence, spor gibi ihtiyaçlarının karşılandığı, geçici konaklamalarından oluşan ilişkiler bütünüdür (Kozak,2012: 6).

17. yüzyılda Fransa'da ilk rehberli gezi düzenlenmiştir. Bu gezi rehberi tur sözcüğünü turizm diline yerleştirmiştir. Bu sözcük, o dönemde Paris Merkez olmak üzere başka mekân ve merkezlere yapılan seyahatler anlamında kullanılıyordu. Tur sözcüğü İngiltere de anlam değiştirerek Avrupa'ya yapılan seyahatler için kullanılmaya başlandı. İngiltere'den Avrupa kıtasına yapılan seyahatlere soyluların katılmasıyla bu süreç, anlam ve içerik olarak değişti. O dönemde Avrupa kıtasına gidenleri, yurt içinde seyahat edenlerden ayırmak için bunlara ‘tourist’ denilmiştir (Eralp,1983: 8).

Algı, zihinsel süreçlere bağlı, algılanan nesnenin uyarıcılar tarafından yorumlanması ile oluşan süreçtir. Aynı uyarıcıların insanlar tarafından farklı yorumlanması kültür, beklenti gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanır (Bilgin ve Özdemir, 2013: 27). Algılama, bir nesnenin beş duyu organının uyarılması ile zihinsel yapıda belirlenmesi ve yorumlanmasıdır (Akova, 2006). Algılar, insan zihninde çeşitli problemler oluşturmakta ve bu problemlere çözüm üretmektedir. Algı, başlangıçta edinilen bilgiyi, insanların hareketlerini güdülerini zihinde sınıflandırarak ve ek bilgiler geldikçe bu bilgileri güncelleyerek sosyal algılama faaliyetini gerçekleştirir. Turizm algısı ile de kişilerin turizm faaliyeti hakkında deneyim veya başka şekillerde elde edinilen bilgi ve düşünceler ifade edilmektedir.

Yerel halkın turizme yaklaşımı, o bölgenin veya şehrin gelişiminde önemli bir yere sahiptir (Alaeddinoğlu, 2008). Yerel halkın olumlu tutum içerisinde olmadığı, turizmin desteklenmediği bölgelerde gelişim yeterince sağlanmayacaktır (Sheldon ve Var, 1984). Bu durum üniversite öğrencileri için de geçerlidir. Şehirde hem yerel halk hem de ziyaretçi konumunda olan üniversite öğrencilerinin algısı turizmin gelişmesinde etkili olabilecek bir durumdur.

İnsanların turizm algısı, farklı etkilerin algılanmasıyla değişiklik gösterir. Sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel etkiler turizm algısını oluşturur (Türker, 2014: 82). Etkilerin toplamı, toplam turizm etkisini oluşturur bu da turizme olan destekle ilişkilidir. Yerel halk ya da şehirdeki öğrenciler turizmin etkisinin olumlu yönde olacağı inancındaysa, turizm gelişimine katkı sağlayacaktır. Turizmin ekonomik yararı, bu kesimler tarafından benimsenen en önemli etkidir. Bunun nedeni turizmin istihdam faydasıdır (Cengiz ve Kırkbir, 2007: 20).

Turizmin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkisi

Turizmin etkisi genellikle üç grupta ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi ekonomik etki, ikincisi sosyo-kültürel etki üçüncüsü ise çevresel etkidir (Okuyucu ve Somuncu, 2012: 38). Turizm, ekonomik olarak pek çok ülkeye fayda sağlayan bir sektördür. Turizm, gelişmekte olan ülkelere döviz girdisi sağlamak ve istidam olanakları oluşturmak yoluyla ülke kalkınmasında rol oynar. (De Kadt, 1979). Yabancı turistlerin tüketim yerlerine gelerek döviz bırakması, yurt dışına hiçbir malın satılmadan ihracat yapılması anlamına gelmektedir (Zengin, 2010: 105). Sektörde yapılan yatırımlar ekonomik faaliyet sağlamakla birlikte bölgede hem istihdam sağlamakla hem de diğer sektörlerin canlanmasına katkıda bulunmaktadır (Kozak, 2012;91).

Turizm farklı sosyal yapıdaki toplumların birbiriyle etkileşim sağlamasında önemli bir araçtır. Bu etkileşim bazı değişmelere neden olabilmektedir (Goeldner ve Ritchie, 2009). Bu değişmeler toplumun benimseyemeyeceği olaylara ve bölgenin turizm yaşamının sona ermesine sebep olabilir. Bir bölgede turistlerin olması, yerli halkı etkilemektedir. Ziyaretçiler gittiği bölgelerde de yerel halkın kültürel yapısından etkilenmektedir (Civelek, 2010: 33)

Bir bölgeye turizm talebinin oluşmasında o bölgenin sahip olduğu çevresel faktör önemli bir yere sahiptir. Turistlerin gidecek yerleri seçmesinde çevre belirleyici öğedir (Inskeep, 1991). Turizmin çevrenin korunmasına yönelik katkıları bulunmaktadır. Turizm, tarihi yapıların restorasyonunda önemli bir etken olmaktadır. Turizm talebinin oluşmasında tarihi yapılar çekim ögesi olarak kullanılmaktadır. Eski yapıların, yeni kimlikleriyle yaşamlarını sürdürmeleri hanların, sarnıçların restoran otel olarak dönüştürmesi ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Turizm çevrenin korunmasına önem vermektedir. Ulusal parklar, koruma alanları tarihi yapıların korunmasına yönelik politikalar

gerçekleştirilmiştir (Kozak, 2012: 114). Ancak bu belirtilen olumlu özelliklerin yanında kültür yozlaşması, altyapının yetersiz kalması, tarihi değerlerin tahrip edilmesi gibi olumsuz sonuçlar da meydana gelebilir.

Van İlinin Sahip Olduğu Turizm Potansiyeli

Van birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bu medeniyetlere ait izler taşımaktadır. Tilkitepe ve Dilkaya Höyükleri neolitik devirden izler taşımakta ve Urartulardan birçok eser barındırmaktadır. Van kalesi en önemli eserlerdendir. Bölgenin en önemli eserlerinden Akdamar kilisesi Vaspurakan Krallığına aittir. Bu dönemden itibaren Hıristiyan etkileri mimari yapılarda görülmeye başlanmıştır. Malazgirt savaşıyla Selçukluların toprağına katılmış ve İslam etkileri bütün eserlerde yer edinmiştir (www.vankulturturizm.gov.tr).

İnanç turizmi kapsamında uluslararası boyutta önemli bir yere sahip ve haç merkezi konumunda olan Akdamar Adası turizm konusunda önemli bir değerdir. Saray kompleksinin kilisesi olarak inşa edilen bu yapı günümüze kadar ulaşmayı başarırken, saray ve liman Van Gölü'nün yükselmesi sonucu sular altında kalarak yok olmuştur (Arslan Kalay ve Yıldız, 2017). Kıyıya üç kilometre uzaktaki Akdamar Adasında bulunan bu tarihi yapı duvarlarında, Tevrat ve İncil'den alınan dini konular, günlük olaylar ve av sahneleri taş kabartma şeklinde yer almaktadır (Kaya, Cankül ve Demirci, 2013).

Türkiye'nin en büyük gölü olan Van gölünde yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı bir iklim görülür. Van gölü kıyı turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bunun yanında, Van gölü su sporları açısından da önemli bir yere sahiptir. Rüzgâr sörfü, dalga sörfü, su kayağı yelken turizmi gibi sporlar Van gölü sahilinde yapılabilmektedir (Meriç ve Bozkurt, 2017:160). Van gölü suyunun ciltte olumlu etkilerinin olması diğer bir önemli husustur. Van gölü suyunda bulunan bikarbonat değeri kaplıca sularından ortalama yirmi kat daha yüksektir. Bikarbonatlı sular, sağlıklı olduğundan dolayı içme veya banyo için kullanılmaktadır (Odabaşı ve Tekbaş, 2015: 72).

Bölgenin etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, kar kalitesinin yüksek olması kış sporları açısından, bölgeyi avantajlı hale getirmektedir. Van'da iki adet kayak merkezi bulunmaktadır, bu kayak merkezleri Gürpınar Kurubaş kayak merkezi ve Gevaş Abalı kayak merkezidir. Van birçok festivale ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan bazıları; İnci Kefali Göçü Festivali, Flamingo Festivali, Çatak Bal-Ceviz ve Kültür Festivalidir. Gastronomi açısından bakılacak olursa, Van yöresi oldukça zengin mutfığa sahiptir. Van mutfağını oluşturan en önemli kısım ise kahvaltıdır. Van kahvaltısı, bölgenin ismini duyurmasındaki en önemli faktörlerden biridir (Daka, 2013).

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi öğrencilerinin Van'ın turizm faaliyetleri ve turizm potansiyeline ilişkin algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin Van ili turizm faaliyetleri hakkındaki algılarını belirlemektir. Araştırma kapsamında öğrencilerin algısının belirlenmesi amaçlandığından öğrencilerin neden bu algıya sahip oldukları veya bu algının doğru olup olmadığı dikkate alınmamıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin turizm gelişmelerinden nasıl etkilendiği de açıklanmıştır. Araştırmada öğrencilerin turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerine ilişkin algılarının; cinsiyet, okunan fakülte, ikamet süreleri ve yaş gibi değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir.

Turizm sektörü dünyanın en önde gelen ve en hızlı büyüyen sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle turizm alanında dinamik değişimi takip etme yerine, bu değişime yön verme çabası içerisinde olmak gerekir (Işık ve Meriç, 2015: 3). Bu nedenle insanların turizm konusundaki algıları şehirlerin, bölgelerin hatta ülke turizm stratejilerinin oluşmasını ve uygulanmasını etkiler. Bu araştırma, şehirlerde önemli bir paydaş olarak kabul edilen üniversite öğrencilerinin turizm algısını belirlemesi yönüyle önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemi tasarımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmış bir araştırmayı içermektedir. Araştırmada veri toplamak için anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde cinsiyet, babanın ve annenin eğitim durumu, fakülte, bölüm, aylık harcama, ikamet süresi, yaş ve turizm işletmelerinde çalıştınız mı gibi sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise turizmin gelişimiyle ilgili 27 ifadeye yer almaktadır. İkinci bölümde kullanılan ifadeler Toprak (2015) tarafından geliştirilen anket formundan alınmıştır.

Bu araştırmada yalnızca anket ile veri elde edilmiş ve kullanılmıştır. Bu araştırma ile yalnızca Van Yüzüncü Yıl Üniversitesindeki öğrencilerin algılarındaki turizmin olumlu ve olumsuz sonuçları araştırılmıştır. Bu algının oluşmasında etkili olan unsurlar ve bu algının ortaya çıkardığı sonuçlar çalışma konusu dışında kalmaktadır. Bu durum çalışmanın belirgin bir şekilde kısıtlarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 2018-2019 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır. Üniversitede 15821 Lisans, 7757 Ön lisans, 4954 Lisansüstü, 1912 Pedagojik Formasyon olmak üzere toplamda 30.406 öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Üniversiteye kayıtlı bütün öğrencilere ulaşmak hem zaman hem de imkân açısından mümkün olmadığından örneklem seçimine gidilmiştir. Basit tesadüfi örneklem yöntemi ile 385 öğrenciden anket toplanmıştır. Katılımcıların anket doldurmak istememesi, katılımcıların Van ili turizm potansiyeli hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtmesi, bazı anketlerde hızlı bir şekilde aynı kodların işaretlenmesi, anketlerin yarım doldurulması ve bazı anketlerin araştırmacılara geri teslim edilmemesi gibi nedenler ile daha fazla anket toplanmaya çalışılsa da bu mümkün olmamıştır. Sorunlu anketler çıkarılarak analizler 385 anket ile gerçekleştirilmiştir. Bu örneklem sayısı evreni temsil edebilecek büyüklüktedir.

BULGULAR

Üniversite eğitimi alan öğrencilerin turizme bakış açılarının belirlenmesine yönelik ifadeler, öncelikle faktör analizi ve güvenilirlik analizine tabii tutulmuştur. Kullanılan ölçek olumlu ve olumsuz turizm algısı şeklinde iki faktörden oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda ifadelerin doğru faktörü temsil ettiği görülmüştür. Cronbach Alpha değerine bakıldığında bu değer 0,821 olarak hesaplandığı görülmüştür. Bu değer 0,70'ten büyük olması yeterli kabul edilmektedir.

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerini içeren bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Demografik özellikler frekans ve yüzde dağılımları ile tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	201	52,2
	Erkek	184	47,8
Yaş	18 yaş altı	3	0,8
	18-20	134	34,8
	21-23	194	50,4
	24-28	49	12,7
	28 ve üzeri	5	1,3
Turizm sektörü deneyimi	Var	48	12,5
	Yok	337	87,5

Van da ikamet süresi	1 yıldan az	79	20,5	
	1-3 yıl	114	29,9	
	3-6	77	20,0	
	6 yıldan fazla	115	29,9	
Aylık harcama	500 ve altı	189	49,1	
	500-1000	132	34,3	
	1000-1500	42	10,9	
	1500-2000	12	3,1	
	2000 ve üzeri	9	2,3	
Babanızın durumu	eğitim	İlköğretim	243	63,1
		Lise	75	19,5
		Ön lisans	16	4,2
		Lisans	32	8,3
		Yüksek lisans ve doktora	8	2,1
Annenizin durumu	eğitim	İlköğretim	266	69,1
		Lise	33	8,6
		Ön lisans	9	2,3
		Lisans	5	1,3
		Yüksek lisans ve doktora	2	0,5
Fakülte	Edebiyat Fakültesi	63	16,4	
	İlahiyat Fakültesi	40	10,4	
	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi	100	26,0	
	Eğitim Fakültesi	32	8,3	
	Fen Fakültesi	23	6,0	
	Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu	9	2,3	
	Sağlık Yüksekokulu	17	4,4	
	Turizm Otelcilik Yüksekokulu	16	4,2	
	Veterinerlik Fakültesi	9	2,3	
	Sağlık Meslek Yüksekokulu	11	2,9	
	Ziraat Fakültesi	9	2,3	
	Tıp Fakültesi	6	1,6	
	Mühendislik Fakültesi	27	7,1	
	Eczacılık Fakültesi	7	1,8	
	Van Meslek Yüksekokulu	5	1,3	
	Diş Hekimliği Fakültesi	5	1,3	
	BESYO	6	1,6	

Araştırmaya katılan 385 kişinin büyük çoğunluğunu %52,2 (201 kişi) ile kadınlar oluşturmaktadır. Ancak araştırmaya katılan kadın ve erkek oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında, katılımcıların %0,8'i (3kişi) 18 yaşından küçük, %34,8'i (134 kişi) 18 ile 20 yaş arasında, %50,4'ü (194 kişi) 21 ile 23 yaş arasında, %12,7'si (49 kişi) 24 ile 28 yaş arasında, %1,3'ü ise (5 kişi) 28 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, 21-23 yaş aralığında yer almaktadır. Araştırmaya katılanların % 87,5'inin turizm sektörü deneyimi yokken yalnızca 48 kişinin turizm sektöründe çalışma deneyimi vardır. Araştırmaya katılan kişilerin %20,5 i (79 kişi) 1 yıldan az, %29,9'u (114 kişi) 1 ila 3 yıl arası, %20'si (77 kişi) 3 ile 6 yıl arası, %29,9'u (115 kişi) ise 6 yıldan fazla süredir Van ilinde ikamet etmektedir. Van'lı öğrencilerin de araştırmaya katıldığı dikkate alındığında araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun Van ili dışında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin % 49,1'i (189 kişi) 500 TL ve altında, %34,3 'ü (132 kişi) 500 TL - 1000 TL arasında, %10,9'u (42kişi) 1000 TL ile 1500 TL arasında, %3,1 'i (12 kişi) 1500 TL ile 2000 TL arasında, %2,3'ü (9 kişi) ise 2000 TL ve üzeri aylık harcama yapmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin babalarının % 63,1'i (243 kişi) ilköğretim, % 19,5'i (75 kişi) lise, % 4,2'si (16 kişi) ön lisans, %2,1'i (8 kişi) yüksek lisans ve doktora eğitimi görmüştür. Araştırmaya katılan kişilerin annelerinin % 69,1'i (266 kişi) ilköğretim, % 8,6 'sı (33 kişi) lise, % 2,3'ü (9 kişi) ön lisans, % 1,3'ü (5 kişi) lisans ve % 0,5'i (2 kişi) ise yüksek lisans ve doktora eğitimi görmüştür. Araştırmaya katılan kişilerin okudukları fakülteye göre dağılımları dikkate alındığında üniversite kapsamındaki tüm fakültelerin öğrencilerine ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Katılımcıların %16,4'ü (63 kişi) edebiyat fakültesi, % 10,4'ü (40 kişi) ilahiyat fakültesi, % 26'sı (100 kişi) İ.İ.B.F, % 8,3'ü (32 kişi) eğitim fakültesi, % 6 'sı (23 kişi) fen fakültesi, % 2,3'ü (9 kişi) sağlık hizmetleri yüksekokulu, % 4,4'ü (17 kişi) sağlık yüksek okulu, % 4,2'si (16 kişi) turizm otelcilik yüksekokulu, % 2,3'ü (9 kişi) veterinerlik fakültesi, %2,9'u (11 kişi) sağlık meslek yüksek okulu, %2,3'ü (9 kişi) veterinerlik fakültesi, %1,6'sı (6 kişi) tıp fakültesi, % 7,1'i (27kişi) mühendislik fakültesi, % 1,8'i (7 kişi) eczacılık fakültesi, % 1,3'ü (5 kişi) meslek yüksekokulu, % 1,3'ü (5 kişi) diş hekimliği, % 1,6'sı (6 kişi) beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencisidir.

Tablo 2. Katılımcıların Turizmin Olumlu Sonuçlarına Yönelik Algıları

İFADELER	Katılmıyorum		Kısmen Katılıyor		Katılıyorum		Standart Sapma	Ortalama
	f	%	f	%	f	%		

Turizm, Van'ın gelişiminde en önemli sektör olacaktır.	74	19,2	54	14,0	257	66,8	1,23	3,72
Turizm, insanların gelirlerini artıracaktır.	46	11,9	37	9,6	302	78,4	1,12	3,97
Turizm, pek çok insana iş olanağı sağlayacaktır.	49	12,7	42	10,9	293	76,1	1,15	3,94
Turizm ile yerel halk farklı kültürler tanıyıp, kaynaşması sağlanacaktır.	50	13,0	54	14,0	280	72,7	1,15	3,90
Turizm, ildeki tarihi yapıların restorasyonunu sağlayacaktır.	50	13,0	62	16,1	272	70,6	1,17	3,87
Turizm doğal çevrenin korunmasını teşvik edecektir.	84	21,8	78	20,3	222	57,7	1,26	3,53
Turizmin gelişimi ildeki hizmet kalitesini artıracaktır.	56	14,5	58	15,1	268	69,6	1,12	3,83
Turizm, ilin alt yapı ve üst yapı sorunlarının çözümüne katkı sağlayacaktır.	57	14,8	99	25,7	229	59,5	1,10	3,61
Turizm ile Van' da ki kültürel faaliyetler artacaktır.	47	12,2	54	14,0	284	73,8	1,08	3,91
Turizm ilin ekonomik yapısını çeşitlendirip, geliştirecektir.	39	10,1	55	14,3	290	75,3	1,01	3,95
Turizmin gelişimi ile diğer yatırımlar da artacaktır.	42	10,9	76	19,7	267	69,4	1,05	3,84
Turizm ilin ulaşım imkanlarının gelişimine katkı sunacaktır.	57	14,8	55	14,3	272	70,6	1,12	3,85
Turizm ilin kültürel ve sosyal yapısının tanınmasını sağlayacaktır.	52	13,5	54	14,0	279	72,5	1,11	3,86
Turizmin gelişimi ile bölgelerarası kalkınma farklılıkları azalacaktır.	102	26,5	104	27,0	179	46,5	1,21	3,23

Öğrencilerin turizm algısını belirlemek amacı ile beşli likert şeklinde toplanan veriler SPSS programı yardımı ile “katılmıyorum”, “kararsızım” ve “katılıyorum” şeklinde 3 grupta frekans ve yüzde olarak tablo 2’ de sunulmuştur. İfadelere ait ortalama ve standart sapma değerleri ise beşli likerte göre hesaplanmıştır. “Turizm, Van’ın gelişiminde en önemli sektör olacaktır” ifadesine katılımcıların büyük çoğunluğu (n: 257) katılıyorum yönünde cevap vermiştir. Bu sonuç araştırmaya katılan öğrencilerin turizmin Van ilinin geleceği

için önemli bir sektör olacağına dair inancının yüksek olduğunu gösterir. “Turizm, pek çok insana iş olanağı sağlayacaktır” ifadesine katılımcıların büyük çoğunluğu (n: 293) katılıyorum cevabı vermiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, turizmin istihdam yaratıcı etkisi olduğu kanaatindedir. “Turizm ile yerel halk farklı kültürler tanıyıp, kaynaşması sağlanacaktır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n:293) katılıyorum ifadesiyle cevaplamıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler, bölgeye gelen farklı toplumlarla yerel halkın etkileşim içinde olacağı inancındadır. “Turizm, ildeki tarihi yapıların restorasyonunu sağlayacaktır” ifadesinde katılımcılar (n:293) katılıyorum ifadesini seçmiştir. Bu sonuç ile araştırmaya katılan öğrencilerin ildeki tarihi eserlere verilen değer turizm sayesinde artacağı inancında olduğu anlaşılmaktadır. “Turizmin gelişimi ildeki hizmet kalitesini artıracaktır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n:268) katılıyorum cevabı vermiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ilde verilen hizmetlerin turizm ile kalite kazanacağına olan kanaatleri bu sonuç ile ifade edilmiştir. “Turizm ilin ekonomik yapısını çeşitlendirip, geliştirecektir” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n: 290) katılıyorum ifadesini cevabı vermiştir. Bu bulguya göre araştırmaya katılan öğrenciler turizmin bölgedeki ekonomiye katkı sağlayarak ekonomiyi geliştireceğine inanmaktadırlar. “Turizmin gelişimi ile diğer yatırımlar da artacaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:267) katılıyorum ifadesini seçmiştir. Bu sonuç ile araştırmaya katılan öğrenciler, turizmin diğer yatırımların önünü açacağına ve bu yatırımların bölgenin gelişimine etkisi bulunacağına inanmaktadırlar. “Turizm ilin ulaşım imkanlarının gelişimine katkı sunacaktır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n: 272) katılıyorum cevabı vermiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, turizmin bölgenin ulaşım imkanlarının gelişimine katkı sağlayacağına inanmaktadır. “Turizm ilin kültürel ve sosyal yapısının tanınmasını sağlayacaktır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n:279) katılıyorum ifadesini cevabı vermiştir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan öğrenciler, bölgenin tanınmasında turizmin önemli rolü olduğu inancındadırlar.

Tablo 3. Katılımcıların Turizmin Olumsuz Sonuçlarına Yönelik Algıları

İFADELER	Katılmıyorum		Kısmen Katılıyor		Katılıyorum		Standart Sapma	Ortalama
	f	%	f	%	f	%		
Turizm, suç oranlarını artıracaktır.	19 2	49, 9	88	22, 9	10 5	27, 3	1,2 8	2,6 4
Turizm ildeki terör ve diğer sosyal sorunları arttıracaktır.	21 8	56, 6	83	21, 6	83	21, 6	1,6 6	2,4 9

Turizm, ildeki geleneksel yaşamı bozacak/değiştirecektir.	17 2	44, 7	81	21, 0	12 9	33, 5	1,2 9	2,7 8
Turizm, ilde aşırı nüfus artışına neden olacaktır.	11 7	30, 4	86	22, 3	18 2	47, 3	1,2 5	3,2 1
Turizm ildeki yaşam biçimini olumsuz yönde etkileyecektir.	16 0	41, 6	82	21, 3	14 2	36, 9	1,3 0	2,9 5
Turizm ildeki pek çok mal ve hizmetin fiyat artışına neden olacaktır.	84	21, 8	73	19, 0	22 7	59, 0	1,3 0	3,5 7
Turizm çevre kirliliğine neden olacaktır.	13 2	34, 3	87	22, 6	16 5	42, 9	1,3 1	3,0 9
Turizm gürültü kirliliğine neden olacaktır.	11 7	30, 4	79	20, 5	18 9	49, 1	1,3 3	3,2 6
Turizm yerel halk ile turistler arasında sorunlar yaşamasına neden olacaktır.	12 6	32, 7	10 5	27, 3	15 4	40	1,2 7	3,1 1
Turizm ildeki emlak fiyatlarının ve kiralarn artmasına neden olacaktır.	63	16, 4	63	16, 4	25 6	66, 5	1,2 6	3,7 6
Turizm ildeki ahlaki yapıyı bozacaktır.	14 1	36, 6	10 5	27, 3	13 9	36, 1	1,3 7	3,0 0
Turizm ildeki alkol ve uyuşturucu kullanımını artıracaktır.	13 2	34, 3	90	23, 4	16 1	41, 8	2,4 1	3,2 4
Otel inşaatları ve diğer turistik yapılar, doğal çevreyi tahrip edecektir.	11 4	29, 6	72	18, 7	19 8	51, 4	1,3 4	3,3 4

“Turizm, suç oranlarını artıracaktır.” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:192) katılmıyorum yönünde cevap vermiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, turizm ve suç oranlarının arasında ilişki olmadığı kanaatindedirler. “Turizm ildeki terör ve diğer sosyal sorunları arttıracaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:218) katılmıyorum ifadesini seçmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere göre, turizm bölgedeki terör ve diğer sorunları arttırmayacaktır. “Turizm, ilde aşırı nüfus artışına neden olacaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:182) katılıyorum ifadesini seçmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, turizmin bölgede nüfus artışına neden olacağına inanmaktadırlar. “Turizm ildeki pek çok mal ve hizmetin fiyat artışına neden olacaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:227) katılıyorum ifadesini seçmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler, turizmin bölgedeki mal ve hizmetin fiyatının yükselteceği

inancını taşımaktadırlar. “Turizm gürültü kirliliğine neden olacaktır” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n:189) katılıyorum ifadesini seçmiştir. “Turizm ildeki emlak fiyatlarının ve kiraların artmasına neden olacaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:256) katılıyorum ifadesini seçmiştir. “Turizm ildeki alkol ve uyuşturucu kullanımını artıracaktır” ifadesinde katılımcıların çoğunluğu (n:161) katılıyorum ifadesini seçmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin turizmin alkol ve uyuşturucu kullanımını artıracacağı yönünde düşüncesi mevcuttur. Turizm işletmelerinde alkol ürünlerinin satılması bu algının doğruluğunu destekler niteliktedir. “Otel inşaatları ve diğer turistik yapılar, doğal çevreyi tahrip edecektir” ifadesine katılımcıların çoğunluğu (n:198) katılıyorum cevabı vermiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin, otel inşaatlarının doğal çevreye tahribatta bulunacağı yönünde endişesi mevcuttur. Tablo genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunlukla turizmin olumsuz sonuçlar yaratacağı yönündeki ifadelerle katılmıyorum yönünde cevap verdiği görülmektedir. Emlak fiyatlarının ve kiraların artması, inşaatların çevreye zarar vermesi ve alkol kullanımının artması gibi konularda ise öğrencilerin endişeli olduğu ya da kararsız olduğu gözle çarpılmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeni İçin Farklılık Analizi (T Testi)

Boyutlar	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	t	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	Kadın	201	3,12	0,767	,217	0,413
	Erkek	184	3,10	0,820	,216	
Turizmin Olumlu Sonuçları	Kadın	201	3,87	0,622	2,355	0,000
	Erkek	184	3,69	0,854	2,323	

Turizmin olumsuz sonuçları kapsamında dağılıma bakıldığında kadınların ortalaması erkeklere oranla biraz fazladır. Turizmin olumsuz sonuçları kapsamında erkekler ve kadınlar arasında (sig. 0,413) anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Turizmin olumlu sonuçları boyutunda, kadınların ortalaması erkeklerin ortalamasından fazladır. Kadınlar erkeklere göre turizmin olumlu sonuçları olduğuna daha fazla inanmaktadır (sig. 0,000).

Tablo 5. Yaş Değişkeni İçin Farklılık Analizi (ANOVA Testi)

Boyutlar	Yaş	N	Ortalama	Standart sapma	F	Anlamlılık düzeyi
----------	-----	---	----------	----------------	---	-------------------

Turizmin Olumsuz Sonuçları	18 yaş altı	3	4,48	1,589	2,644	0,033
	18-20 yaş	134	3,12	0,792		
	21-23 yaş	194	3,07	0,755		
	24-28 yaş	49	3,21	0,854		
	28 yaş üzeri	5	3,00	0,467		
Turizmin Olumlu Sonuçları	18 yaş altı	3	2,85	0,500	1,348	0,252
	18-20 yaş	134	3,81	0,734		
	21-23 yaş	194	3,79	0,764		
	24-28 yaş	49	3,72	0,710		
	28 yaş üzeri	5	3,90	0,699		

Yaş değişkeni açısından değerlendirildiğinde grupların ortalamalarının birbirine yakın değerler aldığı görülmektedir. Anlamlılık düzeyine bakıldığında turizmin olumsuz sonuçları açısından (sig. ,033) anlamlı farklılık elde edilmiştir. Bu farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını öğrenmek için Post Hoc bölümündeki çoklu karşılaştırma analizlerinden faydalanılmıştır. Bu test sonucunda 18 yaşından küçük katılımcıların 18-20 yaş grubundaki katılımcılara oranla turizmin olumsuz sonuçları algısı daha yüksektir. 18 yaşından küçük katılımcıların turizmin olumsuz sonuçları algısı 21-23 yaş grubundaki katılımcılara oranla daha yüksektir. Yani genel olarak yaşı küçük olan katılımcılar turizmin olumsuz sonuçlarının fazla olduğuna inanmaktadır. Turizmin olumlu sonuçları açısından yaş değişkenine göre anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,252).

Tablo 6. Turizm Sektörü Deneyimi Değişkeni İçin Farklılık Analizi (T Testi)

Boyutlar	Sektör deneyimi	N	Ortalama	Standart sapma	t	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	Var	48	3,14	0,816	,215	0,564
	Yok	337	3,11	0,790	,210	
Turizmin Olumlu Sonuçları	Var	48	3,72	0,887	-,259	0,057
	Yok	337	3,80	0,725	-,567	

Turizmin olumsuz sonuçları için sektör deneyimi bazında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır (sig. ,564). Ortalamalara bakıldığında turizm sektörü deneyimi olanlar ve olmayanlar birbirine yakın değerler almıştır. Turizmin olumlu sonuçlarına bakıldığında anlamlı farklılık bulunmamış ortalamalar ise birbirine yakın değerler almıştır (sig. ,057). Öğrencilerin turizm sektöründe sahip oldukları deneyim, öğrencilerin turizmin olumlu ve olumsuz sonuçlarına ilişkin algılarında anlamlı bir farklılığın oluşmasını etkilememektedir. Sektörde çalışmış olan öğrencilerin turizm algıları ile sektörde çalışmamış öğrencilerin turizm algısının benzer olması dikkat çekici bir bulgudur. Bu durumun sektörde çalışmamış olan kişilerinde en az çalışmış kişiler kadar sektörle ilişki içinde olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü turizm insanların hizmetin üretildiği yere bizzat gelmesini ve gözlemler yapabilmesine olanak sağlayan bir sektördür.

Tablo 7. Van'da İkamet Süresi Değişkeni İçin Farklılık Analizi (ANOVA Testi)

Boyutlar	İkamet Süresi	N	Ortalama	Standart sapma	F	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	1 yıldan az	79	3,08	0,758	1,495	0,215
	1-3 yıl	114	3,07	0,806		
	3-6	77	3,28	0,675		
	6 yıldan fazla	115	3,06	0,864		
Turizmin Olumlu Sonuçları	1 yıldan az	79	3,74	0,729	3,538	0,015
	1-3 yıl	114	3,71	0,801		
	3-6	77	3,67	0,701		
	6 yıldan fazla	115	3,97	0,706		

Turizmin olumsuz sonuçlarına ikamet süresi bazında bakıldığında ortalaması en fazla olan ikamet süresi 3-6 yıl arasında değişen katılımcılara aittir. Turizmin olumsuz sonuçları ikamet süresine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Turizmin olumlu sonuçlarına ikamet süresi açısından bakıldığında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir (sig. ,015). Anlamlılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Post Hoc analizi sonucunda, 6 yıldan daha fazla süredir Van'da ikamet eden katılımcıların olumlu turizm algıları 1-3 yıl ve 3-6 yıl süre ile ikamet eden katılımcıların algısından daha yüksektir.

Tablo 8. Aylık Harcama Değişkeni İçin Farklılık Analizi (ANOVA Testi)

Boyutlar	Aylık harcama	N	Ortalama	Standart sapma	F	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	500 ve altı	189	3,09	0,746	0,417	0,796
	500-1000	132	3,16	0,867		
	1000-1500	42	3,07	0,626		
	1500-2000	12	2,94	1,172		
	2000 ve üzeri	9	3,25	0,714		
Turizmin Olumlu Sonuçları	500 ve altı	189	3,86	0,684	2,804	0,026
	500-1000	132	3,64	0,827		
	1000-1500	42	3,89	0,646		
	1500-2000	12	4,02	0,639		
	2000 ve üzeri	9	3,45	1,039		

Turizmin olumsuz sonuçlarının aylık harcama bazında dağılımına bakıldığında en yüksek ortalama 3,25 tir. Turizmin olumsuz sonuçları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,796). Turizmin olumlu sonuçlarının aylık harcama açısından dağılımında ise en yüksek ortalama 4,02 olarak hesaplanmıştır. Turizmin olumlu sonuçları açısından anlamlı farklılık tespit edilmiştir (sig. ,026). Anlamlılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Post Hoc analizi sonucunda, 500 TL altında aylık harcama yapan katılımcıların turizmin olumlu sonuçları algısı 500-1000 TL harcama yapan katılımcıların algısından yüksektir.

Tablo 9. Babanın eğitim durumu İçin Farklılık Analizi (ANOVA Testi)

Boyutlar	Eğitim durumları	N	Ortalama	Standart sapma	F	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	İlköğretim	243	3,10	0,817	0,460	0,765
	Lise	75	3,10	0,704		
	Ön lisans	16	3,23	0,726		
	Lisans	32	3,19	0,843		
	Yüksek lisans ve doktora	8	2,81	0,802		
Turizmin Olumlu Sonuçları	İlköğretim	243	3,79	0,746	1,837	0,121
	Lise	75	3,90	0,595		
	Ön lisans	16	4,08	0,629		
	Lisans	32	3,74	0,773		

	Yüksek lisans ve doktora	8	3,34	0,936		
--	---------------------------------	---	------	-------	--	--

Turizmin olumsuz sonuçları babanın eğitim durumu bazında incelendiğinde, en yüksek ortalama 3,23 olarak hesaplanmıştır. Turizmin olumsuz sonuçları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,765). Turizmin olumlu sonuçları arasında en yüksek ortalama 4,08 ile babası önlisans mezunu olan katılımcılara aittir. Turizmin olumlu sonuçları açısından da anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,121).

Tablo 10. Annenin eğitim durumu İçin Farklılık Analizi (ANOVA Testi)

Boyutlar	Eğitim durumları	N	Ortalama	Standart sapma	F	Anlamlılık düzeyi
Turizmin Olumsuz Sonuçları	İlköğretim	266	3,12	0,812	0,051	0,995
	Lise	33	3,11	0,760		
	Ön lisans	9	3,22	0,949		
	Lisans	5	3,20	0,730		
	Yüksek lisans ve doktora	2	3,03	0,114		
Turizmin Olumlu Sonuçları	İlköğretim	266	3,80	0,717	1,406	0,232
	Lise	33	3,82	0,687		
	Ön lisans	9	4,08	0,615		
	Lisans	5	3,72	0,458		
	Yüksek lisans ve doktora	2	2,78	0,909		

Turizmin olumsuz sonuçları annenin eğitim durumu bazında incelendiğinde, en yüksek ortalama 3,22 ile annesi ön lisans mezunu olanlara aittir. Turizmin olumsuz sonuçları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,995). Turizmin olumlu sonuçları arasında en yüksek ortalama 4,08 dir. Turizmin olumlu sonuçları arasında da istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır (sig. ,232).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizmin olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili yapılmış daha önceki bazı çalışmalara göre (Alaeddinoğlu, 2008: 239; Toprak 2015) yerel halk turizmin

olası olumsuz etkilerini algılanmasına rağmen, turizmin olumlu etkilerinin ağırlıkta olacağı düşüncesiyle turistlere karşı olumlu düşüncelere sahiptir. Benzer bir sonuç üniversite öğrencilerine yönelik olarak yapılan bu çalışmada da elde edilmiştir. Öğrenciler, turizmin olumsuz sonuçlarının varlığının farkında ancak turizmin olumlu sonuçlarının daha ağır bastığını düşünmektedir. Turizmin olumlu sonuçlarına ilişkin ifadeler verilen yanıtların genel ortalaması 3,79 ile katılıyorum yönünde iken, turizmin olumsuz sonuçlarına ilişkin ifadeler verilen yanıtların genel ortalaması 3,11 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilere göre turizmin Van için ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçlarından en önemlileri fiyatların artması ve kiraların artması olacaktır.

Araştırma kapsamında turizme ilişkin olumlu ve olumsuz algının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Bu kapsamda bazı demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Turizmin olumlu sonuçları kapsamında, kadınların algısı erkeklerden farklılık göstermiştir. Kadınlar turizmin olumlu sonuçları olduğuna erkeklere göre daha fazla inanmaktadır. Yaş değişkeni açısından da turizmin olumsuz sonuçları kapsamında farklılık tespit edilmiştir. 18 yaşından küçük katılımcıların turizmin olumsuz sonuçları algısı, 21-23 yaş grubundaki katılımcılara oranla daha yüksektir. Yani genel olarak yaşı küçük olan katılımcılar, turizmin olumsuz sonuçlarının fazla olduğuna inanmaktadır. Bu sonuç yaşı küçük olan katılımcıların sahip olduğu önyargı ile ilişkilendirilebilir. Turizmin olumlu sonuçlarına ikamet süresi açısından bakıldığında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Anlamlılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Post Hoc analizi sonucunda, 6 yıldan daha fazla süredir Van'da ikamet eden katılımcıların olumlu turizm algıları 1-3 yıl ve 3-6 yıl süre ile ikamet eden katılımcıların algısından daha yüksektir. Yani 6 yıldan fazla süredir Van'da ikamet eden katılımcılar diğer gruplara kıyasla turizmin olumlu sonuçlarının daha fazla olduğuna inanmaktadır. Aylık harcama değişkenine göre turizmin olumlu sonuçları açısından anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 500 TL altında aylık harcama yapan katılımcıların turizmin olumlu sonuçları algısı 500-1000 TL harcama yapan katılımcıların algısından daha yüksektir.

Yapılan araştırma kapsamında elde edilen veriler ışığında aşağıda belirtilen öneriler ilgililere sunulabilir;

- 1- Üniversite öğrencileri turizm sektörünün dünyada sahip olduğu konum ve önem konularında eğitilmelidir.
- 2- Öğrencilerin turizm konusundaki duyarlılıkları göz önüne alınarak çevreyle uyumlu ve sürdürülebilir projeler geliştirilmelidir.

3- Çevreye duyarlı, sürdürülebilir bir turizm gelişiminin gerçekleştirilebilmesi için önemli bir paydaş olan üniversite öğrencilerinin algıları ve tutumları düzenli aralıklarla ölçülmeli ve değerlendirilmelidir.

4- Kamu kuruluşları turizme yönelik uyguladığı proje ve yatırımlar için öğrencilerin desteğini almayı önemsemelidir. Bu yatırımlar esnasında turizmin olumlu ve olumsuz sonuçları dikkate alınmalıdır.

5- Öğrencilerin turizme ilişkin önyargılarını yıkmak için, öğrencilerin turizm faaliyetlerine dahil olmasını sağlayacak girişimlerde bulunulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akova, Orhan (2006). "**Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılamalarına ve Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma**", Akademik İncelemeler Dergisi, 2(1).
- Alaeddinoğlu, Faruk (2008). "**Sivas Kentinde Halkın Turiste ve Turizme Bakışı**", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(2), ss. 1-23.
- Arslan Kalay, Hacer., Şahin, Sedat ve Meriç, Sağbetullah. (2018). "**Mimari Mirasın Turizme Açılmasının Mimari Mirasın Korunmasına Etkisi: Sanat Tarihi ve Turizm Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma**", Ordu Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD), 8(1), ss. 65-78.
- Arslan Kalay, Hacer ve Yıldız, Sevcan (2017). "**Akdamar Anıt Müzesi'nin (Kilisesi) Tarihsel Süreçleri ve Kültürel Miras Turizmi Açısından Önemi**", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), ss. 121-136.
- Bilgin, Leman ve Özdemir, Aytül (2013). **Davranış Bilimleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Cengiz, Ekrem ve Kırkbir, Fazıl (2007). "**Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi**", Sosyal Bilimler Dergisi, 1, ss.19-37.
- Civelek, Ayşen (2010). "**Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri**". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Myo Dergisi, 13(1-2), ss. 331-350.
- Cook, Roy., Hsu, Cathy. H. ve Marqua, Joseph (2016). **Tourism: The Business of Hospitality and Travel**. Pearson Press.

- DAKA (2013). **TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizleri (Taslak Rapor)**, DAKA, Van.
- De Kadt, Emanuel (1979). **Tourism: Passport to Development**. Oxford University Press, New York/London.
- Eralp, Ziya. (1983). **Genel Turizm**. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Goeldner, Charles. R. ve Ritchie, Brent (2009). **Tourism Principles, Practices, Philosophies**. John Wiley and Sons, New York.
- Gümüş, Nevzat ve Özüpekçe, Salman (2009). "**Foça'da Turizmin Ekonomik, Sosyal, Kültürel Ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halkın Görüşleri**", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2), ss.398-417.
- Inskip, Edward (1991). **Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Approach**. Van Nostrand Reinhold, New York.
- Işık, Cem. ve Meriç, Sağbetullah (2015). "**Otel Yöneticilerinin Bireysel Yenilikçi Kapsamında Değerlendirilmesi: Van İli Örneği**". Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, 4(1), ss.1-16.
- Karakaş, Ayhan ve Şengün, Halil İ. (2017). "**Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları**", İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30, ss.183-202.
- Kaya, Fazıl., Cankül, Duran ve Demirci, Barış. (2013). "**Türkiye'nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Akdamar Kilisesi**", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 15(24), ss. 13-24.
- Kozak, Metin A. (2012). **Genel Turizm Bilgisi**. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Long, Patrick. T. ve Richardson, Sarah L. (1989). "**Integrating Recreation and Tourism Development in Small Winter Cities**", Journal of Physical Education, Recreation & Dance, 60(8), ss. 58-61.
- Meriç, Sağbetullah ve Bozkurt, Öznur (2017). "**Van Gölü'nün Rekreatif Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi**", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(1), ss.154-167.
- Odabaşı, Ersin ve Tekbaş, Ömer. F. (2015). "**Van Gölü Suyu Tedavi Amacıyla Kullanılabilir Mi?**", TAF Preventive Medicine Bulletin, 14(1), ss.71-74.

- Okuyucu, Ayşe ve Somuncu, Mehmet (2012). "**Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı ve Tutumlarının Belirlenmesi: Osmaneli İlçe Merkezi Örneği**", Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 4(1), ss.37-51.
- Sheldon, Pauline. J. ve Var, Turgut (1984). "**Residents Attitudes to Tourism in North Wales**", Tourism Management, 5(1), ss. 40-48.
- Toprak, Lokman (2015). "**Mardin’de Yerel Halkın Turizm Algısı**", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(54), ss. 201-218.
- Türker, Gülay. Ö. ve Türker, Ali (2015). "**Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalyan Destinasyonu Örneği**", Ejevoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 4(1), ss. 81-98.
- Van Kültür Turizm Müdürlüğü (2018). <http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR,90249/tarihi-yapi.html> (Erişim Tarihi: 02.04.2018)
- Zengin, Burhanettin (2010). "**Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel Ve Moneter Etkileri**", Akademik İncelemeler Dergisi, 5(1), ss. 102-126.

Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif İnovasyon Algısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma ¹

Mutlu TOKMAK

J. Yzb. Dr, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü
mutlu-tokmak@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7428-1322>

Öz

İnovasyon, işletmelerin kazançlarını artırmak amacıyla yapılan yenilikleri ve değişiklikleri ifade etmektedir. Bazı yöneticilerde inovasyon uygulamalarının işletme için olumsuzluklar getireceği düşüncesi yer almaktadır. Bu çalışmada, yöneticilerin inovasyon uygulamaları neticesinde işletmeye negatif etkilerinin olacağı algısı ile uyguladıkları dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasındaki ilişkisi araştırılmaktadır.

Çalışmanın amacına yönelik, Bursa ili ve çevresinde faaliyet gösteren 108 Küçük ve Orta Ölçekli İşletme (KOBİ) sahibi ve yöneticisi ile alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında anket tekniğinden yararlanılmış elde edilen veriler korelasyon ve tanımlayıcı istatistik analizleri ile değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, dönüştürücü liderlik tarzı ile inovasyonun getireceği belirsizlik ve müşteri direnciyle karşılaşılacağına yönelik negatif inovasyon algıları arasında ters yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Etkileşimci liderlik tarzının; konum riski algısı, inovasyonun ek maliyet getireceği düşüncesi, müşteri direnci ve personel direnci ile karşılaşılacağına yönelik olumsuz inovasyon algısını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Negatif İnovasyon Algısı, Dönüştürücü Liderlik, Etkileşimci Liderlik.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 29.04.2019 / 08.08.2019

Künye Bilgisi: Tokmak, M. (2020). Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif İnovasyon Algısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 441-464. DOI: 10.33437/ksusbd.558800

A Research on the Relationship between Transformer and Interactive Leadership Style and Negative Innovation

Abstract

Innovation refers to innovations and changes made to increase the earnings of enterprises. Some managers think that innovation practices will bring negativity to the enterprise. In this study, the relationship between the perception of executives' negative effects on the business as a result of innovation practices and the transformational and transactional leadership styles they are applying are investigated.

For the purpose of the study, a field survey was conducted with 108 Small and Medium-sized Enterprises (SME's) owners and managers operating in and around Bursa. The data obtained from the survey technique in the field research were evaluated by correlation and descriptive statistical analysis.

As a result of the research, it has been found that there is an inverse relationship between the perception of transformational leadership style and the uncertainty of innovation and negative innovation perception that customer resistance will be encountered. Transactional leadership style; It is concluded that the perception of location risk, the idea that innovation will bring additional cost; increase the perception of negative innovation towards customer resistance and personnel resistance.

Keywords: Innovation, Negative Innovation Perception, Transformational Leadership, Transactional Leadership.

GİRİŞ

İnovasyon, işletmelerin katma değerlerini arttırmak amacıyla gerçekleştirdikleri yenilikler ve değişiklikler olarak değerlendirilmektedir. İnovasyon uygulamaları işletme içerisinde değişikliklere neden olmaktadır. Değişim ile birlikte belirsizliklerin ortaya çıkması ve bu değişikliklerin risk içeriyor olması, inovasyon uygulamalarına karşı olumsuz düşüncelere neden olabilmektedir.

İnovasyon uygulamalarının işletme sahipleri tarafından negatif algılanmalarına yol açabilecek hususlar incelendiğinde; inovasyon uygulamaları neticesinde yöneticilerin mevcut konumlarını kaybetme riskinin olması, inovasyonu yönetememe düşüncesi, belirsizlik algısı, işletme maliyetlerini

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

artıracağı düşüncesi, köklü değişikliklere neden olacağı algısı, müşteriler ve personel tarafından dirençle karşılaşılacağına yönelik algılar gibi olumsuz düşünceler inovasyonun negatif algılanmasına neden olmaktadır (Torun, 2016; 72).

İnovasyon uygulamalarının işletme içerisinde başarıya ulaşmasındaki etkili faktörlerden bir tanesi de uygulanan liderlik tarzıdır. Liderlerin çalışanlarına yönelik davranışları, onlara önderlik etmeleri ve yol gösterici olmaları çalışanların inovasyona bakış açılarını değiştirecektir. Geleneksel liderlik anlayışını benimseyen yöneticilerin olduğu örgütlerde çalışanların da geleneksel yönetim anlayışını benimsemeleri beklenen bir durumdur. Modern yönetim anlayışını benimseyen liderlerin yenilikler konusunda çalışanlarını daha kolay motive edebilecekleri beklenmektedir.

Bu çalışmada işletme içerisinde uygulanan dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları ile negatif inovasyon algıları arasında nasıl bir ilişkinin olduğunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Geleneksel yönetim anlayışına sahip ve daha kuralcı olan etkileşimci liderliğin hüküm sürdüğü örgütlerde çalışanlarda hangi tür negatif inovasyon algılamalarının daha yoğun olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, etkileşimci liderlik anlayışına göre daha çağdaş bir anlayışa sahip olan dönüştürücü liderliğin hüküm sürdüğü örgüt çalışanlarında ne tür negatif inovasyon algılarının ortaya çıktığı da araştırmada ulaşılmak istenen sonuçlar arasındadır. Çalışmanın amaçlarına ulaşmak için alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik ve korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları ile geçmiş araştırma verilerinin yer aldığı literatürden elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları ile ilgili teorik bilgiler yer almaktadır. Ayrıca inovasyon uygulamalarının olumsuz etkilerinin yer aldığı negatif inovasyon algısı kavramı açıklanmaktadır. İlgili yazında yer alan araştırmalar ve çalışmanın amacına uygun olarak geliştirilen hipotezlere de bu bölümde yer verilmektedir.

Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı

Lider, bir organizasyon içerisinde yada kişiler arasında ortaya çıkan sorunları çözebilme gücüne sahip olan, örgüt kültürünün oluşmasını sağlayan, yöneten ve gerektiğinde değiştirebilen, insanları bir amaç etrafında toplayan, sahip olduğu özellikler sayesinde insanlar üzerinde etkisi olan kişidir (Dinçer ve Bitirim, 2007: 61; Mumford vd. 2000: 14; Schein, 2004: 223; Zaccaro vd., 2000: 38).

Dönüştürücü Liderlik: Organizasyonların karşılaştığı sürekli değişim ortamındaki çevre koşullarına uyum sağlamak amacıyla izlenen etkin bir liderlik tarzı olarak değerlendirilmektedir. (Bass ve Bass, 2008; Turner vd., 2002; Nielsen ve Cleal, 2011: 344). Dönüştürücü liderlik, lider tarafından önderlik edilen grubun amaçlarına yönelik yeni bir anlayış ortaya koyma ve bu çerçevede takipçilerini harekete geçirme süreci olarak değerlendirilmektedir (Kılıç vd., 2014: 251; Koparal, 2007: 150).

Dönüştürücü lider, örgüt çalışanlarını en önemli kaynağı olarak görmektedir. İnovasyonun gerçekleştirilebilmesi için uygun ortamın oluşturulmasına önem vermektedir. Dönüştürücü lider, ekip çalışanları arasında etkili bir iletişimin olmasını ve üyeler arasındaki paylaşımın sağlanmasını önemsemektedir. Bu tarz liderler, örgüt içerisinde yeni fikirlerin tanıtımı, hedeflerin ortaya konmasını ve inovasyon konusunda örgüt üyelerinin inisiyatif kullanmasını teşvik etmektedir. (Senge vd., 1994; Garcia-Morales vd., 2008: 189), Literatürdeki araştırmalar, teknoloji tabanlı organizasyonlarda, dönüştürücü liderlik yaklaşımının, etkileşimci liderlik yaklaşımına göre, inovasyonu teşvik etmede daha etkili olduğunu göstermektedir. (Gardner ve Avolio, 1998; Jung vd., 2003, 528).

Etkileşimci Liderlik: İngilizce literatürde “transactional leadership” olarak geçen bu kavram, çeşitli kaynaklarda etkileşimci, işlemsel veya transaksyonel liderlik olarak kullanılmaktadır (Kılıç vd., 2014: 251). Bu liderlik teorisi J.M. Burns tarafından 1970’li yıllarda ortaya atılmıştır. Bass (1985) başta olmak üzere birçok araştırmacı tarafından bu teoriye katkı sunulmuştur. Bu teoride ortaya çıkan temel nokta, lider ve takipçileri arasında işin gerçekleşmesine dayanan karşılıklı ilişki ve işlerin yerine getirilmesi için liderin ortaya koyduğu davranış tarzlarıdır (Koçel, 2014: 695). Etkileşimci lider; takipçilerini beklentileri doğrultusunda oldukça net bir şekilde bilgilendiren ve kendilerinden beklenen performansın yerine getirildiğinde ne tarz bir ödül elde edileceği konusunda takipçilerini aydınlatan liderdir (Bass, 1985: 27). Antonakis ve diğerleri (2003: 265), etkileşimci liderliği, sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesine dayanan bir değişim süreci, hedef belirleme, denetleme ve ortaya çıkan sonuçları izleme olarak değerlendirmektedir. Etkileşimci liderlik anlayışında, çalışanların belirli bir amacı gerçekleştirmeleri için ödül ve ceza sistemi kullanılmaktadır (Fernandes ve Awamleh, 2004: 66; Odumeru ve Ifeanyi, 2013: 358).

Etkileşimci liderlik tarzında davranış sergileyen yöneticiler yetkilerini daha çok, takipçilerini ödüllendirme ve onların daha fazla çaba göstermelerini sağlamak amacıyla para ve statü verme şeklinde kullanırlar. Bu liderlik tarzının, geçmişten gelen gelenekleri sürdürme ve olumlu davranışların gelecek nesillere aktarılması konusunda pozitif etkileri olmakla birlikte, yaratıcılık ve yenilik yönünün az olması gibi negatif yönleri de bulunmaktadır (Eren, 2003: 34).

İnovasyon ve Negatif İnovasyon Algısı

İnovasyon, işletmelerin kendisini diğer organizasyonlardan farklılaştırabilmesi, rekabet avantajı sağlayabilmesi ve rakiplerine karşı üstünlük elde edebilmesi için, yeni ürünler, hizmetler ve süreçler geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Baregheh, 2009: 1334). Gamal ve diğerleri (2011) inovasyonu, yeni bir ürünü, hizmeti veya süreç fikrini geliştirerek ticarileştirme ve piyasaya sunarak kazanç elde etme olarak değerlendirmektedir. İnovasyon, ürün, süreç ve iş modelinde niteliksel ve niceliksel anlamda yapılan gelişme ve iyileştirmeler olarak da tanımlanabilir (Zeleny, 2012: 441). İnovasyon, süreç olarak birbirini izleyen farklı aşamalardan meydana gelmektedir. İşletmelerin geleneksel ürün ve hizmet anlayışı ile rekabet ortamında ayakta kalmaları mümkün değildir. Bu durum onların inovasyon konusuna ilgi duymalarını ve ürün ve hizmetlerinde yenilikler yapmalarını zorunlu kılmıştır (Örücü vd., 2011: 59).

Bir organizasyonda inovasyon faaliyetlerinin ortaya çıkmasında ve yönetilmesinde en önemli faktörlerden bir tanesi de inovasyon algılarıdır. İnovasyon algılarına yönelik çalışmalar yapılırken başarılı inovasyon uygulamaları ve inovasyona karşı oluşturulan dirençlerden yola çıkarak pozitif ve negatif inovasyon algıları ortaya koyulabilmektedir (Torun, 2016: 23). Simpson ve diğerleri (2006, 1133), yaptıkları araştırmada, yöneticilerin olumsuz inovasyon algılarının olumlu olanlara nazaran daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Değişim ve yenilik yaparken, piyasa riski, çalışanlar tarafından gösterilen direnç, maliyetlerdeki artı gibi çok sayıda negatif algının ön planda olduğu görülmüştür. Yöneticilerin inovasyon ile ilgili algılarının pozitif ya da negatif yönde oluşu, inovasyon uygulamalarının başarısında da önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada yöneticilerin negatif inovasyon algıları ile liderlik tarzları arasındaki ilişki incelendiğinden, teorik olarak negatif inovasyon algılarına yer verilmektedir.

Torun (2016: 29-36) tarafından yapılan çalışma neticesinde negatif inovasyon algılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Konum Riski: İnovasyon uygulamaları sonucunda meydana gelebilecek değişim ile birlikte, yöneticilerin organizasyon içerisinde kendi konumlarını kaybedeceği düşüncesinin hâkim olması, inovasyonu olumsuz algılamalarına neden olabilmektedir.

İnovasyonu Yönetememe Algısı: İnovasyon ile birlikte değişim ve yenilik sürecinde yer alan personel, gelecek ile ilgili belirsizlik yaşadıkları durumlarda kendilerine yol gösteren ve güven duyulan bir lider tarafından idare edilmek

isterler. Yöneticilerin bu konuda kendilerinde eksiklik görmeleri, inovasyon uygulamalarını olumsuz algılamalarına neden olabilmektedir.

Belirsizlik Algısı: İnovasyon uygulamaları yapıları gereği belirsiz ve riskli faaliyetler olarak algılanmaktadır. Algılanan risk derecesinin yüksek olması, inovasyon uygulamalarının negatif olarak algılamalarına yol açabilmektedir.

Ek Maliyet Algısı: İşletmeler için en önemli inovasyon engellerinden bir tanesi, yapılacak yeniliklerin ve değişikliklerin işletmeye ek maliyet getireceği düşüncesidir. İnovasyona yönelik çalışmalar sonucunda ortaya çıkan başarısızlık riski işletmeler için ek maliyet oluşturmaktadır. Bu durum yöneticiler tarafından inovasyonun olumsuz algılanmasına yol açabilmektedir.

Köklü Değişiklik Algısı: İnovasyon uygulamaları sonucunda gerek organizasyonel yapıda, gerekse süreçlerde bir takım değişiklikler meydana gelmektedir. Organizasyon yapısı olarak bu değişikliği benimseyebilecek örgüt kültürüne sahip olmayan işletmeler, inovasyona karşı direnç göstermektedirler. Bu durum organizasyonu yöneten kişiler tarafından, inovasyona karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasına neden olabilmektedir.

Müşteri Direnci Algısı: İnovasyon uygulaması ile birlikte yeni ürün ve hizmetlerin müşteri beklentilerini karşılayamayacağı düşüncesi, yöneticilerin inovasyon uygulamalarına yönelik olumsuz duygular beslemesine yol açabilmektedir.

Personel Direnci Algısı: İnovasyon uygulamaları neticesinde bu süreçten en çok etkilenecek grup işletmenin çalışanlarıdır. Yenilik ve değişime ayak uyduramayacak personelin inovasyona yönelik direnç göstermeleri, yöneticiler açısından da bu sürecin olumsuz değerlendirilmesine neden olabilecektir.

Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Literatürde üniversite çalışanlarına yönelik yapılan bir araştırmada, dönüştürücü liderlik yaklaşımının çalışanların yenilik ve yaratıcılık düzeylerini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Akbar, vd., 2015). Gürel (2011) tarafından çalışanlara yönelik yapılan bir araştırmada dönüştürücü liderliğin örgütsel inovasyon üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Etkileşimci liderliğin yaratıcılık üzerindeki etkisini inceleyen Telekom çalışanlarına yönelik yapılan bir araştırmada, etkileşimci liderliğin örgütsel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Hussain vd., 2017). Akbar ve diğerleri (2015) tarafından üniversite çalışanlarına yönelik yapılan araştırmada ise, etkileşimci liderliğin çalışanların yaratıcılık ve yenilik düzeylerini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

Literatürdeki liderlik ve inovasyon ile ilgili yapılan araştırmalarda, dönüştürücü liderlik yaklaşımının etkileşimci liderlik yaklaşımına göre inovasyon uygulamaları açısından daha başarılı olduğu tespit edilmiştir (Gardner ve Avolio, 1998; Jung vd., 2003).

Torun (2006: 94) tarafından, inovasyon algılarının liderlik tarzları üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada dönüştürücü liderlerin; ek maliyet algısı, köklü değişiklik algısı ve müşteri direnci algısı gibi olumsuz inovasyon algılarından etkilendikleri sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada Torun (2006: 94), konum riski, yönetim zorluğu, belirsizlik algısı ve personel direnci algısının dönüştürücü liderlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Literatürde, etkileşimci liderlik ile olumsuz inovasyon algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik ile negatif inovasyon algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, araştırmamanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Konum riski negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H1a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H1b) bir ilişki vardır.

Hipotez 2: İnovasyonu yönetememe algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H2a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H2b) bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Belirsizlikten kaynaklanan negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H3a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H3b) bir ilişki vardır.

Hipotez 4: İnovasyonun ek maliyet getireceği algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H4a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H4b) bir ilişki vardır.

Hipotez 5: İnovasyonun köklü değişikliğe sebep olacağı algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H5a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H5b) bir ilişki vardır.

Hipotez 6: Müşteri direnci negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H6a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H6b) bir ilişki vardır.

Hipotez 7: Personel direnci negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H7a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H7b) bir ilişki vardır.

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada yöneticilerin inovasyon getireceği olumsuzluklara yönelik olarak negatif algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik arasındaki ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla Bursa ili ve çevresinde yer alan Küçük ve Orta Büyüklükteki (KOBİ) işletme yöneticilerine yönelik alan araştırılması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik olarak geliştirilen hipotezlerin test edilmesinde korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların negatif inovasyon algılarına ve liderlik tarzlarında yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla betimsel istatistik verilerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini Bursa ili ve çevresinde bulunan küçük ve orta ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Örneklem %95 güven seviyesinde ve %5 güven aralığında belirlenmiştir. Bu amaçla araştırma 108 küçük ve orta ölçekli işletme sahibi ve yöneticisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılara yönelik demografik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde negatif inovasyon algısını ölçmeye yönelik; konum riski ile ilgili 4 ifade, inovasyonu yönetememe algısına yönelik 3 ifade, inovasyonun belirsizlik getireceği algısına yönelik 3 ifade, inovasyonun işletmeye ek maliyet getireceği algısına yönelik 3 ifade, inovasyonun işletmede köklü değişikliğe neden olacağı algısına yönelik 4 ifade, inovasyonun müşteri direncini artıracığına yönelik 3 ifade, inovasyon uygulamalarının personel direnci ile karşılaşacağı düşüncesine yönelik 4 ifade olmak üzere toplam 24 ifade yer almaktadır. Katılımcıların negatif inovasyon algılarına yönelik ifadelerin hazırlanmasında Torun (2016)' tarafından yapılan araştırmadan yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde ise; inovasyon sürecindeki liderlik tarzları ile ilgili olarak dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzlarına yer verilmiştir. Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları ile ilgili ifadeler Bass ve Avolio (1990) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur ve 13 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzlarını belirlemek için 5'li likert ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek, 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum' u ifade eden 5'li skaladan oluşmaktadır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Alan araştırması sonucu elde edilen veriler IBM SPSS 22.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma belirlenen hipotezler %95 güven

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

aralığında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistik yöntemleri ve korelasyon analizinden yararlanılmıştır.

Demografik Veriler

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilere ilişkin demografik özellikler Tablo 1’ de gösterilmektedir.

Tablo1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	20-30 yaş arası	38	35.2
	31-40 yaş arası	5	4.6
	41-50- yaş arası	44	40.7
	51 Yaş ve üzeri	21	19.4
Cinsiyet	Erkek	104	96.3
	Kadın	4	3.7
Eğitim Durumu	Lise	21	19.4
	Önlisans	37	34.3
	Lisans	50	46.3
İşletmede Çalışan Sayısı	1-25 Kişi	17	15.9
	26-50 Kişi	29	26.9
	51-100 Kişi	12	11.1
	101-150 Kişi	15	13.9
	151-249 Kişi	35	32.4
	TOPLAM	108	100,0

Araştırmaya Bursa ile ve çevresinden katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin demografik verileri incelendiğinde; 104 (%96.3)’ü erkek, 4 (%3.7)’ü kadınlardan oluşmaktadır. 38 (%35.2) kişi 20-30 yaş aralığında, 5 (%4.6) kişi 31-40 yaş aralığında, 44 (%40.7) kişi 41-50 yaş aralığında, 21 (%19.4) kişi ise 51 yaş üzerindedir. Araştırmaya katılanların öğrenim düzeyleri incelendiğinde ise, 21 (%19.4) kişi lise mezunu, 37 (%34.3) kişi önlisans mezunu ve 50 (%46.3) kişi ise lisans mezunudur. Araştırmaya katılan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde çalışan sayıları incelendiğinde; 17 (%15.7) işletmede 1-25 kişi, 29 (%26.9) işletmede 26-50 kişi, 12 (%11.1) işletmede 51-100 kişi, 15 (%13.9)

işletmede 101-150 kişi, 35 (%32. 4) işletmede 151-249 kişi arasında çalışan bulunmaktadır.

Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin negatif inovasyon algılarını belirlemeye yönelik oluşturulan ölçeğin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) 0.883 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri 0.80'in üzerinde olması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2008: 405). Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzlarını belirlemeye yönelik oluşturulan ölçeğin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) 0.705 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405).

Araştırmada kullanılan ölçeklere yönelik betimsel istatistik verilerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 2. Negatif İnovasyon Algısı Ölçeği Betimsel İstatistiği

Negatif İnovasyon Algısı Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
İnovatif faaliyetlerin başarısızlığı, işletmedeki konumumu olumsuz etkileyebilir.	108	1.00	5.00	3.34	.968
Uzmanlık alanım inovasyon olmadığı, için yeni yöneticilere ihtiyaç duyulması, işletmedeki konumumu olumsuz etkileyebilir.	108	1.00	5.00	2.77	1.029
İnovasyon faaliyetleriyle işletme yapısında çeşitli değişikliklerin meydana gelmesi konumum için risk oluşturabilir.	108	1.00	5.00	2.73	1.029
İşletme stratejisini değiştirecek inovasyonlar, yönetim tarzıyla örtüşmeyince konumumu kaybetme durumuyla karşı karşıya kalabilirim.	108	1.00	5.00	2.73	.982
Konum Riski	108	1.00	5.00	2.89	0.71

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

İnovasyon faaliyetlerinin yönetilmesi, gerçekten uzmanlık isteyen bir konu olduğu için herkes tarafından yönetilemez.	108	1.00	5.00	3.74	.825
İnovasyon faaliyetlerini yönetmek, diğer işlerimi ciddi şekilde aksatmaktadır.	108	1.00	5.00	2.48	.779
İnovasyon sürecini yönetirken başkalarını ikna etme konusunda zorlanıyorum.	108	1.00	5.00	3.19	.672
İnovasyonu Yönetememe Algısı	108	1.00	5.00	3.14	0.44
İnovasyon için katlandığımız maliyetlerin, sağlayacağı katkılar, işletmeye uzun sürede dönmemektedir.	108	1.00	5.00	3.58	.672
İnovasyon faaliyetlerinin, başarılı olup olmayacağı belirsizdir.	108	1.00	5.00	3.05	.980
İnovasyonlar, süreçteki belirsizliklerden dolayı, muhataplar tarafından genellikle tepkiyle karşılanmaktadır.	108	1.00	5.00	2.88	.872
Belirsizlik Algısı	108	1.00	5.00	3.17	0.54
İnovasyon faaliyetlerine yapılan harcamalar, işletmeyi ekonomik anlamda sıkıntıya sokmaktadır.	108	1.00	5.00	2.79	.737
İnovasyon faaliyetleri, maliyetleri artırmaktadır.	108	1.00	5.00	2.97	.755
İnovasyon için harcanan giderleri başka alanlar için harcamak daha avantajlıdır.	108	1.00	5.00	2.67	1.184
Ek Maliyet Algısı	108	1.00	5.00	2.81	0.63
İnovasyonların köklü değişikliklere sebep olması, üst yönetimin inovasyonu desteklemesini zorlaştırmaktadır.	108	1.00	5.00	3.38	.693

Köklü değişiklikler, iş süreçlerinin aksamasını beraberinde getirmektedir.	108	1.00	5.00	2.87	.938
Köklü değişiklikler, işletmedeki birçok kurulu düzenin işlevini kaybetmesine sebep olmaktadır.	108	1.00	5.00	3.01	.717
İnovasyonların birçok değişikliğe sebep olması, işletmenin tüm yapısını etkilemektedir.	108	1.00	5.00	3.41	.642
Köklü Değişiklik Algısı	108	1.00	5.00	3.17	0.53
Ürünlerde yapılan inovasyonlar, eski (sadık) müşterilerimizi işletmeden soğutabilmektedir.	108	1.00	5.00	2.69	.961
Müşterilerimiz, alışılmışın dışındaki ürünlere kolay adapte olamamaktadır.	108	1.00	5.00	2.96	.610
Müşterilerimiz, eski alışkanlıklarından kolay vazgeçememektedir.	108	1.00	5.00	3.30	.615
Müşteri Direnci Algısı	108	1.00	5.00	2.98	0.51
İşletme çalışanları inovasyonu kolayca kabul edebilecek bir yapıdadır.	108	1.00	5.00	3.16	.959
Çalışanların inovatif çıktılara alışması uzun zaman almaktadır.	108	1.00	5.00	2.98	.710
İşletme çalışanları inovasyona açık değildirler.	108	1.00	5.00	3.02	1.032
Çalışanlar genellikle inovatif faaliyetlere destek verecek ufka sahip değildirler.	108	1.00	5.00	3.02	.937
Personel Direnci Algısı	108	1.00	5.00	3.04	0.65

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin negatif inovasyon algılarını belirlemeye yönelik yapılan tanımlayıcı istatistik analizi sonuçları Tablo 2' de gösterilmektedir. Yöneticilerin inovasyon uygulamaları sonucunda işletmedeki konumlarını kaybedeceklerine dair olumsuz algılara yönelik cevaplarının ortalaması 2.89'dur. 5'li likert ölçeğinde orta değer 3'tür. Orta değer

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

ile kıyaslandığında katılımcıların konum riskine yönelik olumsuz algılarının orta değerinin altında olduğu görülmektedir.

Katılımcıların inovasyon sürecini yönetemeyeceklerine dair düşüncelerinin yer aldığı ifadelerin ortalama değeri 3.14'tür. Bu oran orta değerinin üzerindedir ve katılımcıların inovasyonu yönelik bu kaygıyı taşıdıkları görülmektedir.

İnovasyonun işletmede belirsizliğe neden olacağına dair negatif algı ortalaması ise 3.17'dir Bu değerde ortanın üzerindedir ve katılımcıların inovasyonu uygulamalarının belirsizlik getirdiğine dair algılarının olduğunu göstermektedir.

İnovasyonun işletme için ek maliyet yaratacağına dair görüşlerin ortalama değeri 2.81'dir. İnovasyonun işletme maliyetlerine arttıracığına yönelik görüşleri savunan katılımcı sayısı ortanın altındadır.

İnovasyon uygulamalarının işletme içerisinde köklü değişimlere neden olacağı yönündeki negatif inovasyon algısı ortalama değeri 3.17' dir. Köklü değişikliğe yönelik negatif algı içerisinde olan katılımcı sayısı orta değerinin üzerindedir.

İnovasyonun müşteri direnci ile karşılaşacağına ilişkin negatif inovasyon algısı ortalaması 2.98' dir. İnovasyon uygulamalarının müşteri direnci ile karşılaşacağına dair düşüncesi olan katılımcı sayısı orta değere çok yakındır.

İnovasyon uygulamaları çerçevesinde personel direnci ile karşılaşılacağını ifade eden katılımcıların ortalama değeri 3.04' tür. Personel tarafından işletme içerisinde yapılacak inovasyon uygulamalarına karşı direnç gösterileceği düşüncesinde olan katılımcı sayısı orta değerinin biraz üzerinde çıkmıştır.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticilerinin benimsedikleri liderlik tarzlarına ilişkin betimleyici istatistik analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzları Ölçeği Betimsel İstatistiği

Liderlik Tarzları	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Yeni fikirlerin ortaya çıkarılması için çalışanlarımı cesaretlendiririm.	108	1.00	5.00	4.13	.762
Çalışanlarımın inovasyon sürecindeki görevlerini bilgi ve yeteneklerine göre düzenlerim.	108	1.00	5.00	4.06	.681

İnovasyon sürecinde ortaya çıkabilecek sorunları çalışanlarla samimi bir şekilde paylaşırım.	108	1.00	5.00	3.83	.690
İnovasyon sürecinde ortaya çıkan sorunlara çalışanlarla birlikte çözüm üretmeye çalışırım.	108	1.00	5.00	3.69	.729
İnovasyon sürecinin aksayan yönleri için çalışanlardan farklı çözüm yolları üretmelerini beklerim.	108	1.00	5.00	3.71	.798
Çalışanlarımın farklı fikirler sunmasına izin veririm.	108	1.00	5.00	4.10	.820
Çalışanlarımın farklı fikirlerini samimi şekilde değerlendiririm.	108	1.00	5.00	4.06	.946
Çalışanlarıma, inovasyon konusunda gerekli eğitim olanaklarını sunarım.	108	1.00	5.00	4.03	.779
Çalışanlarıma, inovasyon süreci için değerli olduklarını hissettirim.	108	1.00	5.00	4.05	.911
Dönüştürücü Liderlik	108	1.00	5.00	3.96	0.53
İnovasyon sürecinde belirlenen performans hedeflerine ulaşıldığında çalışanlarımı ödüllendiririm.	108	1.00	5.00	4.27	.731
İnovasyon sürecinin yönetimini çalışanlarıma kolaylıkla bırakırım.	108	1.00	5.00	3.31	.924
İnovasyon sürecindeki sorunlara müdahil olmam için işlerin yanlış gitmesini beklerim.	108	1.00	5.00	2.34	1.276
İnovatif davranışlarımızda en azından geçmiş performans düzeyimizi korumaya yönelik hedefler belirlerim.	108	1.00	5.00	3.43	.788
Etkileşimci Liderlik	108	1.00	5.00	3.34	0.47

M.Tokmak **Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...**

Katılımcıların dönüştürücü liderlik tarzına ilişkin ifadeler katılımların düzeyleri 3.96'dır. 5'li likert ölçeğinde orta değer olduğunda üzerinde bir değerdir. Etkileşimci liderlik tarzını benimseyen işletme sahibi ve yöneticilerinin ortalama değerleri ise 3.34'tür. Dönüştürücü liderlik tarzını benimseyen işletme sahibi ve yöneticilerinin ortalaması, etkileşimci liderliği benimseyenlere göre daha yüksek düzeydedir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Çalışmanın amacına yönelik olarak geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bilgiler ve hipotezlere ilişkin sonuçlar aşağıda tablolar ile belirtilmektedir.

Hipotez 1: Konum riski negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde (H1a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H1b) bir ilişki vardır.

Tablo 4. Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H1a)	Etkileşimci Liderlik (H1b)
Konum Riski Negatif İnovasyon Algısı	Korelasyon Katsayısı	.028	.308**
	Sig. (2-kuyruklu)	.775	.001
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin konum riskinden kaynaklanan negatif inovasyon algısı ile liderlik tarzı arasındaki ilişkinin test edildiği korelasyon analizi sonucunda, etkileşimci liderlik tarzını benimseyen katılımcılar ile konum riskinden kaynaklanan negatif inovasyon algısı arasında 0.308 oranında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı derecede ilişki olduğu tespit edilmiştir. Etkileşimci liderliğe yönelik artış, konum riskinden kaynaklanan negatif inovasyon algısında %30.8 düzeyinde artışa neden olmaktadır. Dönüştürücü liderlik tarzı ile konum riskinden kaynaklanan negatif inovasyon algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 1'e yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H1a RED edilirken, H1b KABUL edilmektedir.

Hipotez 2: İnovasyonu yönetememe algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H2a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H2b) bir ilişki vardır.

Tablo 5. Hipotez 2'ye Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H2a)	Etkileşimci Liderlik (H2b)
İnovasyonu Yönetememe Algısı	Korelasyon Katsayısı	-.030	.104
	Sig. (2-kuyruklu)	.760	.284
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin inovasyonu yönetememe endişesinden kaynaklanan negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 2'ye yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H2a ve H2b RED edilmiştir.

Hipotez 3: Belirsizlikten kaynaklanan negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H3a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H3b) bir ilişki vardır.

Tablo 6. Hipotez 3'e Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H3a)	Etkileşimci Liderlik (H3b)
Belirsizlikten Kaynaklanan Negatif İnovasyon Algısı	Korelasyon Katsayısı	-.376**	.141
	Sig. (2-kuyruklu)	.000	.147
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

M.Tokmak **Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...**

Katılımcıların inovasyonun belirsizlik getireceğine ilişkin düşüncelerinden kaynaklanan negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü liderlik tarzı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde 0.376 oranında ilişki olduğu tespit edilmiştir. İşletme sahibi ve yöneticilerinin dönüştürücü liderliğe yönelik uygulamaları neticesinde, belirsizlikten kaynaklanan negatif inovasyon algısında %37.6 düzeyinde bir azalma görülmektedir. Etkileşimci liderlik tarzı ile belirsizlikten kaynaklanan negatif inovasyon algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 3'e yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H3a KABUL edilirken, H3b RED edilmektedir.

Hipotez 4: İnovasyonun ek maliyet getireceği algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H4a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H4b) bir ilişki vardır.

Tablo 7. Hipotez 4'e Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H4a)	Etkileşimci Liderlik (H4b)
İnovasyonun Ek Maliyet Getireceği Algısı	Korelasyon Katsayısı	-.097	.554**
	Sig. (2-kuyruklu)	.317	.000
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin, inovasyonun işletmeye ek maliyet getireceğine yönelik negatif inovasyon algısı ile liderlik tarzı arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, etkileşimci liderlik tarzını benimseyen katılımcılar ile inovasyonun işletmeye ek maliyet getireceğine yönelik algıları arasında 0.554 oranında istatistiksel olarak anlamlı derecede ve pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Etkileşimci liderliğe yönelik artış, inovasyonun ek maliyet getireceğine yönelik negatif inovasyon algısında %55.4 düzeyinde artışa neden olmaktadır. Dönüştürücü liderlik tarzı ile inovasyonun ek maliyet getireceğine yönelik negatif inovasyon algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 4'e yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H4a RED edilirken, H4b KABUL edilmektedir.

Hipotez 5: İnovasyonun köklü değişikliğe sebep olacağı algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H5a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H5b) bir ilişki vardır.

Tablo 8. Hipotez 5'e Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H5a)	Etkileşimci Liderlik (H5b)
İnovasyonun Köklü Değişikliğe Sebep Olacağı Algısı	Korelasyon Katsayısı	-.165	.098
	Sig. (2-kuyruklu)	.088	.311
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Katılımcıların inovasyonun köklü değişikliğe sebep olacağına yönelik düşüncelerinden kaynaklanan negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 5' e yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H5a ve H5b RED edilmiştir.

Hipotez 6: Müşteri direnci negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H6a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H6b) bir ilişki vardır.

Tablo 9. Hipotez 6'ya Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H6a)	Etkileşimci Liderlik (H6b)
Müşteri Direnci ile Karşılaşılabileceği Algısı	Korelasyon Katsayısı	-.535**	.277**
	Sig. (2-kuyruklu)	.000	.004
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

M.Tokmak **Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...**

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin, müşteri direnci ile karşılaşılabilirliğine yönelik negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Dönüştürücü liderlik tarzı ile müşteri direnci ile karşılaşılacağına yönelik olumsuz inovasyon algısı arasında negatif yönlü ve anlamlı 0.535 düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dönüştürücü liderlik tarzına yönelik uygulamalar arttıkça, müşteri direnci ile karşılaşılacağına yönelik negatif inovasyon algısında %53. 5 düzeyinde bir azalma olacağı tespit edilmiştir. Etkileşimci liderlik tarzı ile müşteri direnci ile karşılaşılacağına yönelik olumsuz inovasyon algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde 0.277 düzeyinde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Etkileşimci liderlik tarzına yönelik uygulamalar arttıkça, müşteri direnci ile karşılaşılacağına yönelik olumsuz inovasyon algısında %22. 7 oranında artış olacağı tespit edilmiştir. Hipotez 6' ya yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H6a ve H6b KABUL edilmektedir.

Hipotez 7: Personel direnci negatif inovasyon algısı ile dönüştürücü liderlik ile negatif yönde(H7a) ve etkileşimci liderlik ile pozitif yönde (H7b) bir ilişki vardır.

Tablo 10. Hipotez 7'ye Yönelik Korelasyon Analizi

Liderlik Tarzı		Dönüştürücü Liderlik (H7a)	Etkileşimci Liderlik (H7b)
Personel Direnci ile Karşılaşılacağı Algısı	Korelasyon Katsayısı	.096	.441**
	Sig. (2-kuyruklu)	.321	.000
	Kişi	108	108

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin, inovasyon uygulamalarının personel direnci ile karşılaşılacağına yönelik negatif inovasyon algısı ile liderlik tarzı arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, etkileşimci liderlik tarzını benimseyen katılımcılar ile inovasyonun personel tarafından dirençle karşılaşılacağına yönelik algıları arasında 0.441 oranında istatistiksel olarak anlamlı derecede ve pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Etkileşimci liderliğe yönelik artış, inovasyon uygulamalarının personel tarafından dirençle karşılaşılacağı algısında %44. 1 düzeyinde artışa neden olmaktadır. Dönüştürücü liderlik tarzı ile

inovasyon uygulamalarının personel direnci ile karşılaşılacağına yönelik negatif inovasyon algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Hipotez 7'ye yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda H7a RED edilirken, H7b KABUL edilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnovasyon ile ilgili yapılacak yenilikler ve değişiklikler beraberinde belirsizlikleri de getirmektedir. Bu durum, çalışanların değişikliklere direnç göstermesine yol açabileceği gibi, yöneticiler ve işletme sahipleri açısından da olumsuz sonuçlara yol açabileceği düşüncesi ile negatif olarak algılanabilmektedir. Bu çalışmada işletme sahipleri ve yöneticilerinin negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik uygulamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu amaçla yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik analizi ve korelasyon analizi ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Negatif inovasyon algısına yönelik yapılan tanımlayıcı istatistik analizi sonuçlarına göre, en yüksek negatif inovasyon algıları; belirsizlik algısı, köklü değişiklik algısı ve inovasyonu yönetememe algısıdır. Araştırmaya katılan işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin, inovasyona yönelik negatif algılarının çok yüksek olmadığı, ortalamaya yakın ya da ortalamanın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. İşletme sahipleri ve yöneticilerin uyguladıkları liderlik tarzlarına yönelik tanımlayıcı istatistik analizleri incelendiğinde ise, dönüştürücü liderlik tarzının ortalamanın epey üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Negatif inovasyon algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı neticeler elde edilmiştir. İnovasyon uygulamaları sonucunda, yöneticilerin mevcut konumlarını koruyamayacakları düşüncesi ile etkileşimci liderlik arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Etkileşimci liderlik tarzının, yöneticilerin konumlarını kaybedeceği düşüncesinde artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

İşletme sahipleri ve yöneticilerinin inovasyonu yönetemeyeceklerine dair negatif algıları ile dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Dönüştürücü liderlik tarzı uygulamalarının belirsizlikten kaynaklanan negatif inovasyon algısını azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir. Etkileşimci liderlik tarzını benimseyen yöneticilerin, inovasyonun ek maliyet getireceği algısında da artış meydana gelmektedir. İnovasyonun köklü değişikliğe neden olacağı düşüncesi ile endişelenen yöneticilerin uyguladıkları dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

İnovasyon uygulamaları sonucunda müşterilerin direnci ile karşılaşılacağı algısı, dönüştürücü liderlik tarzı ile ters orantılı iken, etkileşimci liderlik tarzı ile doğru orantılıdır. Etkileşimci liderlik tarzı uygulamaları, müşteri direnci ile karşılaşma algısını artırmakta, dönüştürücü liderlik tarzı uygulamaları ise azaltmaktadır. Etkileşimci liderlik tarzını benimseyen yöneticilerin, bu liderlik tarzına yönelik uygulamaları arttıkça, inovasyon uygulamaları neticesinde personel direnci ile karşılaşacaklarına dair algılarında da artış görülmektedir. Torun (2006: 94) tarafından yapılan benzer bir araştırmada, dönüştürücü liderlik tarzı uygulamalarının müşteri direnci algısından etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, dönüştürücü liderlik tarzının negatif inovasyon algılarını azaltma yönünde ilişkili olduğu görülürken, etkileşimci liderlik tarzı uygulamalarının ise negatif inovasyon algılarının artmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Sonraki çalışmalara öneri olarak, inovasyon uygulamaları sonucunda ortaya çıkan olumlu ve olumsuz inovasyon algılarının tüm liderlik tarzları ile ilişkisinin araştırılması öneri olarak sunulabilir. Ayrıca konunun sektörel olarak karşılaştırılması ve daha geniş ölçekte araştırılmasının literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ashkarran, Ali Akbar; Sadegh, Rezaei ve Chehrazi, Roshanak (2015). **“Impact of Transformational and Transactional Leadership Style on Employees' Creativity and Innovation”**. International Journal of Environmental Research, 12 (4), ss. 1109-1123.
- Antonakis, John; Avolio, Bruce, J. ve Sivasubramaniam, Nagaraj (2003). **“Context and Leadership: An Examination of The Nine-Factor Full-Range Leadership Theory Using The Multifactor Leadership Questionnaire”**. The Leadership Quarterly, 14 (3), ss. 261-295.
- Baregheh, Anahita; Rowley Jennifer ve Rambrook Sally (2009). **“Towards A Multidisciplinary Definition of Innovation”**. Management Decision. 47 (8), ss. 1323-1339.
- Bass, Bernard, M. (1985). **“Leadership: Good, Better, Best”**. Organizational Dynamics, 13 (3), ss. 26-40.
- Bass, Bernard, M. ve Bass, Ruth (2008). **Handbook of Leadership: Theory, Research, and Application**. Free Press, New York.

- Dinçer, Müjde Ker ve Bitirim, Selin (2007). “**Kurum Kültürü Çalışmalarında Hizmetkâr Liderlik Anlayışı ile Değer Yaratmak**”. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 28, ss. 61-72.
- Eren, Erol (2003). **Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)**. 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Fernandes, Cedwyn ve Awamleh, Raed (2004). “**The Impact of Transformational and Transactional Leadership Styles on Employee's Satisfaction and Performance: An Empirical Test in A Multicultural Environment**”, International Business and Economics Research, 3(8), ss. 65-76.
- Gamal, Dalia; Salah, Eng Tarek ve Elrayyes Nesreen (2011). “**How to Measure Organization Innovativeness?: An Overview of Innovation Measurement Frameworks and Innovative Audit/ Management Tools**”, Technology Innovation and Entrepreneurship Center, Egypt Innovate, ss. 1-35.
- Garcia Morales, Victor J.; Matias; Reche, Fernando ve Hurtado Torres, Nuria (2008). “**Influence of Transformational Leadership on Organizational Innovation and Performance Depending on The Level of Organizational Learning in The Pharmaceutical Sector**”. Journal of Organizational Change Management, 21 (2), ss. 188-212.
- Gardner, William L. ve Avolio, Bruce J. (1998). “**The Charismatic Relationship: A Dramaturgical Perspective**”. Academy of Management Review, 23 (1), ss. 32-58.
- Gürel, Gözde (2011). **Örgütsel Öğrenme, Dönüşümcü liderlik, Pazar Yönlendirmesi ve Örgütsel İnovasyonun Firma Performansı Üzerine Etkilerinin Analizi**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hussain, Syed, Talib; Abbas, Jaffar; Lei, Shen; Jamal Haider, Muhammad ve Akram, Tayyaba (2017). “**Transactional Leadership and Organizational Creativity: Examining The Mediating Role of Knowledge Sharing Behavior**”. Cogent Business & Management, 4 (1), ss. 1-11.
- Jung, Dongil Don.- Wu, Anne - Chow, Chee W. (2008). “**Towards Understanding The Direct and Indirect Effects of CEOs' Transformational Leadership on Firm Innovation**”. The Leadership Quarterly, 19 (5), ss. 582-594.

M.Tokmak Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Negatif...

- Jung, Dongil Don.; Chow, Chee W. ve Wu, Anne (2003). **“The Role of Transformational Leadership in Enhancing Organizational Innovation: Hypotheses and Some Preliminary Findings”**. The Leadership Quarterly, 14(4-5), ss. 525-544.
- Kalaycı, Şeref (2008), **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, (3.Baskı)**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kılıç, Recep; Keklik, Belma ve Yıldız, Harun (2014). **“Dönüştürücü, Etkileşimci ve Tam Serbesti Tanıyan Liderlik Tarzlarının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”**. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 21(2), ss. 249-268.
- Koçel, Tamer (2014). **İşletme Yöneticiliği** (Genişletilmiş 15. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Koparal, Celil (2007). **Yönetim Organizasyon** (Vol. 774), Anadolu Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Mumford, Michael D.; Zaccaro, Stephen J.; Harding, Francis, D.; Jacobs, T. Owen ve Fleishman, Edwin, A. (2000). **“Leadership Skills for A Changing World: Solving Complex Social Problems”**. The Leadership Quarterly, 11(1), ss. 11-35.
- Nielsen, Karina ve Cleal, Bryan (2011). **“Under Which Conditions Do Middle Managers Exhibit Transformational Leadership Behaviors?—An Experience Sampling Method Study on The Predictors of Transformational Leadership Behaviors”**. The Leadership Quarterly, 22(2), ss. 344-352.
- Odumeru, James, A. ve Ogbonna, Ifeanyi, George (2013). **“Transformational vs. Transactional Leadership Theories: Evidence in Literature”**. International Review of Management and Business Research, 2(2), ss. 355-361.
- Örücü, Edip; Kılıç, Recep ve Savaş, Abdullah (2011). **“KOBİ’lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama”**, Doğu Üniversitesi Dergisi, 12(1), ss. 58-73.
- Schein, Edgar, H. (2004). **Organizational Culture and Leadership**, Third Edition, John Wiley & Sons Inc, San Francisco.
- Senge, Peter, M.; Roberts, Charlotte; Ross, Rick, B.; Smith, Brian, J. ve Kleiner, Alexander (1994). **The Fifth Discipline Fieldbook**, Bantam Doubleday Dell, New York.

- Simpson, Penny, M.; Siguaw, Judy, A. ve Enz, Cathy, A. (2006). “**Innovation Orientation Outcomes: The Good and The Bad**”. Journal of Business Research, 59(10-11), ss. 1133-1141.
- Torun, Burak (2016). **İnovasyon Algısı, İnovasyon Sürecindeki Liderlik Tarzları ve İşletmenin İnovasyon Performansı Arasındaki İlişkiler: Düzce’deki Kobi’ler Üzerinde Bir Araştırma**, (Yüksek Lisans Tezi),: Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Turner, Nick; Barling, Julian ve Zacharatos, Anthea (2002). “**Positive Psychology at Work**”. Handbook of Positive Psychology, 52, ss. 715-728.
- Zaccaro, Stephen, J.; Mumford, Michael, D.; Connelly, Shane; Marks, Michelle, A. ve Gilbert, Jack, A. (2000). “**Assessment of Leader Problem-Solving Capabilities**”. The Leadership Quarterly, 11(1), ss. 37-64.
- Zeleny, Milan (2012). “**High Technological Barriers to Innovation**”. International Journal of Information Technology, 11(2), ss. 441-456.

Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi ¹

Vahap ULUÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü
ulucvahap@yahoo.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2782-4451>

Öz

Bu çalışma, Türkiye’nin çok partili siyasal sisteme geçişinin iç ve dış nedenlerini konu edinmektedir. Türkiye gibi geç modernleşen ülkelerde, Batı’dan farklı olarak halktan bağımsız dinamikler çok partili sisteme geçiş sürecini belirlemiştir. Türkiye’nin çok partili sisteme geçişi iç ve dış olmak üzere iki temel dinamiğe dayanmaktadır. İçerde ekonominin kötü gidişatına bağlı iktidardan iyice soğuyan geniş halk kesimleri ve sermaye gruplarının iktidardan pay almak istemeleri belli ölçüde çok partili sisteme geçişi etkilemiştir. Ancak çok partili sisteme geçişte asıl belirleyici unsur Türkiye’nin ABD ve Batı’ya yaşama ihtiyacı hissetmesi ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye için ciddi bir tehdit haline gelmesidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çok Partili Sistem, İç Dinamikler, Dış Dinamikler.

Transition to Multiparty System in Turkey: An Analysis of Internal and External Dynamics

Abstract

The subject matter of this study is the internal and external cause of the transition of Turkey to as multiparty system. In contrast with the West, dynamics independent from the public had determined the process of transition to the multiparty system in countries modernizing in later periods like Turkey. Transition of Turkey to the multiparty system is based on two main dynamics, namely, the internal and external dynamics. The large masses displeased with the government as a result of the poor course of the economy and some capital groups

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 04.09.2019 / 14.04.2020

Künye Bilgisi: Uluç, V. (2020). Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 465-486. DOI: 10.33437/ksusbd.615325

wishing to take their shares from the power in the country had been effective on the transition to the multiparty system to a certain degree. However, the main determining factors in the transition to the multiparty system the need of Turkey to get closer to the West and the US, and that the Soviet Union had become a serious threat for Turkey.

Keywords: Turkey, Multiparty system, Internal Dynamics, External Dynamic.

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasal modernleşme tarihi, uzun soluklu bir sürece dayanmaktadır. Burada siyasal modernleşmeden kast edilen, siyasal gelişme anlamında demokratikleşmedir. Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'ya komşu olması demokratikleşme sürecini olumlu etkileyen bir unsur olmuştur. Demokratikleşme sürecini iki ana gelişme seyrine bağlamak mümkündür. Birincisi, toplumun iç dinamiklerine dayanan evrimci demokratikleşme süreci, ikincisi ise aydın, sivil ve askeri bürokratik elitler eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan devrimci demokratikleşme sürecidir. Türkiye geç-modernleşen ülkeler kategorisinde yer alıp, demokratikleşme çabaları ikincisine uygun düşmektedir.

Türkiye siyasetinde 19. yüzyıldan itibaren padişahın bazı yetkilerinin kısıtlanmasıyla başlayan demokratikleşme süreci, 1946'da çok partili hayata geçiş ile birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Elbette, çok partili hayata geçiş, demokratikleşme anlamına gelmemektedir. Çünkü demokratikleşme, toplumsal ve siyasal kurumların demokratik teamüllere göre yerleşmesini ve benimsenmesini ifade etmektedir. Ancak çok partili hayata geçiş demokratikleşme sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye'de hem 1946 öncesinde hem sonrasında demokratikleşme açısından yaşanan sancılıların nedenini anlamak bakımından, Türkiye'nin çok partili hayata geçişini etkileyen faktörler açıklayıcı bir komumdadır.

Bütün eksikliklerine rağmen, Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, siyasetin ve ekonominin toplumsallaşması ve buna bağlı bir takım geleneklerin oluşması bakımından belli bir mesafenin alındığını göstermektedir. Bu yönüyle, çok partili hayata geçiş, Türkiye demokrasisi için bir milattır. Bu çalışmada, çok partili hayata geçişin demokrasinin kurum ve kurallarının yerleşmesi bakımından sahip olduğu önemden hareketle, bu sürecin belli başlı özellikleri hem tarihsel hem de analitik açıdan değerlendirilecek, bu süreçte rol oynayan dinamiklerin neler olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

TEK PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMELERİ

Siyasal modernleşme ya toplumun iç dinamiklerine bağlı bir süreç şeklinde ya da topluma rağmen siyasal elitlerin çabası şeklinde ortaya çıkar. Batı ülkeleri dışında yer alan sonradan modernleşmiş ülkelerde siyasal modernleşme ikinci uygulamaya dayanmaktadır. Bu anlamda Türkiye’de mutlakiyet batılılaşmasından meşrutiyet batılılaşmasına, tek parti batılılaşmasından çok partili batılılaşmaya ve askeri rejim dönemlerindeki partisiz batılılaşmaya kadar siyasal modernleşme hareketinin temel taşıyıcı unsuru bürokratik elitler olmuştur (Çalık, 1989: 14).

Osmanlı Devleti’nde iktidarın sınırlandırılması anlamında siyasal modernleşmenin ilk örneği padişah ile dönemin ayanları arasında 1808’de imzalanan Sened-i İttifak’tır. Bu belge, Magna Carta benzeri yerel aktörlerin, hükümdarın mutlak iktidarına sınırlama getirdiği, padişahın kendi idaresindeki ayan ve ileri gelenlere karşı keyfi bir uygulamanın içinde yer almayacağı hükmünü içeren bir metin hükmündedir. Siyasal modernleşme açısından asıl önemli gelişme Batılı güçlerin sempatisini kazanmaya yönelik ve Osmanlı Devleti’nin geleceğini, Avrupa Devletler Topluluğu’na girmesini temin edecek idari reformların yapılmasında gören Reşit Paşa’nın öncülüğünde 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen ve bütün teb’anın can, ırz ve namusunun güvence altına alındığı, her suçlunun - gayr-i Müslümler de dahil - herkesin önünde alenen yargılanacağı benzeri ilkleri taşıyan Tanzimat reformlarıdır (İnalçık, 1990:35-36; Shaw ve Shaw, 2000: 91-92). 1856’da ilan edilen Islahat Fermanı da - yine batılı güçlerin baskısı üzerine - daha ziyade gayr-i Müslimlerin haklarını iyileştirmeye yönelik olup Tanzimat Fermanı’na, Ferman kapsamında verilmiş vaatlere eklemelerde bulunmayı içermektedir (Çavdar, 2004: 26).

“Yeni Osmanlılar”ın öncülüğünde ilk anayasanın ilanının yabancı güçleri - reformları yapıyoruz algısı üzerinden - Osmanlı’nın içişlerine karışmasından alıkoyacağı umudu ile Mithat Paşa gibi devlet adamlarının çabalarıyla Türkiye tarihinin ilk parlamentosu ve Anayasası (Kanun-ı Esasi) 1876’da hayata geçti. İki meclisten oluşan (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan) ve sadece iki dönem toplanmış parlamento 1878’de II. Abdülhamid tarafından dağıtıldı (Yeşil, 1988: 4-5; Shaw ve Shaw, 2000: 219). Böylece I. Meşrutiyet dönemi olarak da anılan bu parlamenter dönemin ömrü çok kısa olmuştur.

Gittikçe güçlenen ve Batılı anlamda modern bir devlet olmanın özlemine çeken aydın ve Batılılaşmış bürokratik elitlerin çabası ile 31 Mart Olayı ile kısmen sekteye uğramış olsa da, II. Meşrutiyet dönemi başladı. Her ne kadar ilk seçimler I. Meşrutiyet döneminde yapılmış olsa da demokratik niteliklere uygun ilk seçimler II. Meşrutiyet döneminde Kasım-Aralık 1908 yılında yapılmıştır. Bu

seçimler Osmanlı ülkesi sathında İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası'nın siyasi mücadelesi içinde yapıld. Her düşünce çevresi ve etnik-dini grubun temsiledildiği bir seçim olmuştur (Kaan, 2008: 76-79). Ağustos 1909'da anayasanın bazı maddelerinin parlamenter rejimi kuracak şekilde değiştirilmesi ile 1909-1911 yılları arası dönem, demokratik sistemin siyasal zeminini oluşturan bir dönem olmuştur. Bu dönemde Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası, Ahali Fırkası, Hizb-i Cedid Fırkası ve daha sonra hemen hemen bütün muhalefet gruplarının ve partilerin İttihat ve Terakki'ye karşı, bünyesinde bir araya geldikleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu (Zürcher, 2005: 149-152). İttihat ve Terakki Fırkası, 1913'te vuku bulan Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı ele geçirmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile siyasi parti mücadelesinin getirebileceği olumsuzluklar gerekçe gösterilerek çok partili siyasi yaşama son vermiştir (Haytoğlu, 1997: 47). II. Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmeler adeta Cumhuriyet döneminde yaşanan siyasi tartışma ve çatışmaların küçük bir örneğini oluşturmuştur. 1808 Sened-i İttifak'tan II. Meşrutiyet'e kadar padişahın gücünü sınırlama ve demokratikleşme çabalarının tümü, halkın pek de içinde yer almadığı bir siyasi mücadele dönemini ifade etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine kurulmuş bir cumhuriyettir. Cumhuriyet'in kurucu önderi Mustafa Kemal, daha cumhuriyetin kuruluşu öncesinde yapılan tartışmalarda, modern bir ulus devlet hayalini dile getirmiştir. Toplumsal dinamikler böyle bir proje için kendiliğinden harekete geçemeyeceğine göre, devletin bastırıcı ve ideolojik aygıtları aracılığıyla tepeden inme bir anlayış ile söz konusu projenin ancak hayata geçebileceğini savunmaktaydı. Mustafa Kemal, 6 Temmuz 1918 tarihinde yabancılar ile olan bir sohbetinde "Ben her vakit söylerim, burada bu vesile ile arz edeyim, benim elime büyük selahiyet geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir 'coup' ile tatbik edeceğimi zannediyorum" (İnan, 1983: 43) diyerek bu konudaki kararlılığını ifade etmiştir. Kurtuluş savaşı ve yeni kurulan devlet Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi önderliğinde varlık bulmuş, yeni kurulan devlet Mustafa Kemal'e projelerini hayata geçirme fırsatı tanımıştır.

Geleneksel değerlerle yoğrulmuş bir toplumun, hedeflenen epistemolojik kopuşu yani dini olandan seküler olana geçişi hoş karşılamayacağı aşikârdı. 1923 yılında cumhuriyeti kuran kadronun önderi Mustafa Kemal, bu tarihten başlamak üzere modern ulus devlet projesini hayata geçirmek için çok sayıda devrim yapmıştır. 3 Mart 1924'te halifeliği kaldıran ve eğitimi birleştiren kararını, Şeyhülislamlık makamını ve Şer'îye Vekâletini kaldıran ve kadıların şeriatı uyguladıkları Şer'îye mahkemelerini ilga eden çok sayıda karar izledi. Bu tür değişiklikler, değişime kapalı geleneksel-muhafazakâr kesimleri rahatsız etti. Ayrıca temsil ettikleri değer yargıları itibarıyla Mustafa Kemal'den farklı düşünen, birçoğu kurtuluş savaşından arkadaşları, kendisine muhalefet etmeye başladı (Lewis, 1996: 264).

Mustafa Kemal’in radikal sosyal ve siyasal devrimleri, kendisine muhalif olanları harekete geçirerek 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ismiyle bir partinin bünyesinde bir araya getirdi. Yeni partinin liderleri arasında Mustafa Kemal’in çok yakın arkadaşları olan ve Halk Partisi’nden ayrılan Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Kazım Karabekir ile birlikte diğer sivil ve askeri şahsiyetler vardı (Erdoğan, 2018). Partinin kurucuları, halkın iradesinin devlette egemen olması ile mevcut durumun değişeceği iddiasında idiler. Parti programının birinci maddesinde, “Türkiye Devleti halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyettir” denilmekteydi. Liberalizme ve halkın egemenliğine vurgu yapan programda devlet müdahalesinin en aza indirileceği ve ticaretin serbestleştirileceği ifade edilmekteydi. Bu anlamda parti liberal bir programa sahipti (Ahmad, 1995: 86; Sarıbay, 2001: 48-49). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal’in temsil ettiği çizgiye muhalif olan herkesin çatısı altında bir araya geldiği bir muhalefet odağına dönüştü. Bunlar arasında siyasal İslam anlayışına bağlı kişiler de vardı.

Mustafa Kemal ve onun gibi düşünenler ancak devlet eliyle gerçekleştirebileceğine inandıkları devrimler gerçekleşmeden popüler siyasal söyleme sahip bir partinin reformları gerçekleştirmenin önünde bir engel teşkil edeceği kanınıydılar. Tam da bu süreçte Şubat 1925’te Doğu Anadolu’da Şeyh Said’in önderlik ettiği bir isyan başladı. İsyân belli ölçüde Kürt ulusçu öğeleri içinde barındırıyorsa da, isyanın ortaya çıktığı ve geliştiği ortama daha ziyade dini öğeler hakimdi (Yeşil, 1988: 16; Ahmad, 1995: 86-87). Bu olayın dini siyasal talepleri ve karşı devrim korkularını doğruladığı kanaati güçlendi. Bu gelişme üzerine çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası kapsamında, kuruluşundan yedi ay sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Böylece muhalefet partisi, daha ete kemiğe bürünmeden varlığı son bulmuş oldu.

1925 ile 1930 yılları arasında çok sayıda köktenci sayılabilecek reform yapıldı. Kökleri tarihin derinliklerinde olan topluma hakim anlayışı radikal bir şekilde reddeden biçimsel ama hızlı olan bu değişimi toplumun özümsemesi beklenemezdi. Öte yandan, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana, toplumun refah seviyesini yükseltecek ekonomik yatırımlar da gerçekleşemeyince, yığınların muhalefeti kendiliğinden oluştu. Mustafa Kemal, zor şartlarda kurulmuş Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz bir parçası olan devrimlerin korunması gerektiğine inanıyordu. Diğer yandan, merkezi denetimin kaybedilmesine sebep olacak yığınların hoşnutsuzluğundan da korkuyordu. Bunun üzerine, yeni bir partinin kurulmasına karar verildi. Kurulacak partinin ayrıca Türkiye’nin Batı Avrupa’daki imajını düzeltereği, buna göre dış kredi ve yatırım olanağı yaratacağı umulmaktaydı. Bunun üzerine, toplumun öfkesini dindirecek, emniyet supabı mahiyetinde, yakın arkadaşı Fethi Okyar’a Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası ismi ile bir parti kurdurdu (Çavdar, 2004: 328-329; Ahmad,

1995: 88).Serbest Cumhuriyet Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na göre daha az bağımsızdı ve iktidar partisine karşı daha az dikkate alınacak bir parti idi.

Kurulan yeni parti, tekrar muhalif olan liberal ve muhafazakâr kesimin ilgi odağı oldu. Fethi Okyar yurt geneline yaptığı ziyaretlerde halkın büyük ilgisi ile karşılanmış, İzmir'de kitlesel gösteriler gerçekleşmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu sürecinde ortaya çıkan kaygılar tekrar ortaya çıktı ve Kasım 1930'da partinin genel başkanı durumun nazikliğini gerekçe göstererek partiyi feshetti (Lewis, 1996: 280). Böylece, cumhuriyet döneminde ikinci defa çok partili hayata geçiş denemesine, gerçekleştirilen devrimlerin halk tarafından benimsenmemiş olduğu düşünülerek, yapılan reformlardan elde edilen kazanımları kaybetmemek adına, son verildi.

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İsmet İnönü'nün milli şef dönemi başladı. Halk Partisi'nde otoriter eğilimli, devrimlerin zora dayanılarak tahkim edilmesi taraftarı Recep Peker'in etkisi arttı. Daha Mustafa Kemal'in iktidarı döneminde başlayan partiyi devletle özdeşleştirme anlayışı bu yeni dönemde daha da belirginleşti. Bir yandan devletin sert ve baskıcı uygulamaları diğer yandan II. Dünya Savaşı koşullarının yarattığı ekonomik dar boğaz geniş halk kitlelerini hayatından bezdirmişti.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN NEDENLERİ

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile ilgili yapılmış değişik tartışmalar bulunmaktadır. Bu konuda Kongar, Kemalist ideolojinin niteliğinden doğduğunu iddia ettiği demokratikleşmeye geçişin nedeni olarak başlıca üç unsuru öne çıkarmaktadır. Buna göre, birinci unsur, Batı dünyasının etkisidir. Batı, Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için demokratikleşmeyi zorunlu kılıyordu. Baskı rejimlerinin yıkılmış olması da bunda etkilidir. İkincisi, halkın tek parti rejimi iktidarına gösterdiği tepkidir. Üçüncüsü, de o zamana kadarki devletçi uygulamaların ve "savaş ekonomisi"nin sonucu kapitalist bir zümrenin belirginleşmesidir (Kongar, 1995: 158). Bu üç unsura bir de Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidi eklemek gerekmektedir. Buradan hareketle, çok partili hayata geçişi iç ve dış nedenler şeklinde genel bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

Çok Partili Hayata Geçişin İç Nedenleri

II. Dünya Savaşı'nın bittiği yıllara gelindiğinde, İsmet İnönü iktidarı büyük ölçüde halkın gözünden düşmüştü. Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra hayata geçirilen sosyal ve siyasal reformlara halk yabancıydı. Halkın hiçbir zaman bu yönde talepleri olmamıştı. Yeni kurulan modern devletin nüfuzu yine kırsal alanlarda kendi halinde yaşayan köylünün huzursuzluk kaynaklarından bir tanesi idi. Üstüne üstlük, halkın bu nefret ve yabancılaşmasını katlanır hale

getirecek ekonomik yatırımlar da gerçekleşmiş değildi. Ayrıca II. Dünya Savaşı süresince mevcut ekonomik krizlerden de istifade ederek, 1923’lerden itibaren devlet eliyle büyütülmeye çalışılan bir burjuva sınıfı sesini yükseltmeye başlamıştı. İsmet İnönü, Aralık 1969’da mecliste yaptığı bir konuşmada “1945-1946’da demokratik rejimi getirmeseydik, asıl kanlı ihtilal o zaman olacaktı ve o zaman bugünkü pek kıymetli Atatürkçüler ağızlarına geleni söyleyip, memleketi bir büyük harp badiresinden selamete çıkmış olan memleketi ayaklarıyla isyana itiyordu” (Akt. Çufalı, 2018:6) sözleriyle halkın tek parti iktidarına karşı olan tepkisini ve çok partili hayata geçişte iç kamuoyunda oluşan hassasiyeti ortaya koymaktaydı. 1940’lı yılların ortalarına doğru Kurtuluş savaşı süresince aydın, sivil-asker bürokrat, Müslüman-gayr-i müslim tüccar ve toprak sahipleri arasında süren ittifak değişik nedenlerden, özellikle de sosyo-ekonomik koşulların olumsuzluğundan dolayı, bozulmaya yüz tutmuştu.

Sosyo-Ekonomik Baskılar

1930 ile 1945 arası bütün dünya için zor yıllardı. 1929’da yaşanan Büyük Depresyon kapitalist sistemin karşılaştığı en büyük krizlerden bir tanesiydi. Krizden dolayı milyonlarca insan işsiz kaldı, ülkelerin milli gelirlerinde ciddi düşme meydana geldi. Ülkeler arası ticaret sekteye uğrarken, birçok ülke altın ve döviz kaynaklarını koruyabilmek için ithalatta kısıtlamaya gitti ve paralarını devalüe etti. Bunun sonucunda ülkelerarası ticaret hızla daraldı, işsizlik arttı ve yaşam standardı düştü (Eğilmez, 2018: 34). Bu gelişmeye eşlik eden ve 44 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olan II. Dünya Savaşı ekonomik krizin etkilerini daha da derinleştirdi. Türkiye de söz konusu gelişmelerden en çok etkilenen ülkelerden bir tanesiydi. Yıllarca devam eden Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve kurtuluş savaşının sosyal ve ekonomik alanda yarattığı tahribatları bertaraf edememiş Türkiye, şimdi de bunlara ek olarak küresel etkileri olan bir savaşın sebep olduğu ekonomik dar boğaz ile karşı karşıyaydı.

Seferberlik, tarımda işgücünün çekilmesine ve ciddi üretim kaybına sebep oldu (Özcan, 2016: 39). Bu anlamda, 1945 yılına gelindiğinde Türkiye’de toplumun genel refah seviyesinde gözle görülür bir gelişme olmaması bir yana, mevcut yaşam koşulları daha da kötüleşmişti. Halkın % 75’i hala köylerde oturmaktaydı. Okuma yazma bilme oranı % 30 idi, hastane sayısı 1940 yılında 154 iken, 1945’te 153’e; eczane sayısı 1938’de 501 iken, 1945’te 483’e düşmüştü. Tahıl ve bakla üretimi 1940’tan 1945’e gelindiğinde yarı yarıya azalmıştı (Çufalı, 2018: 4). Çağdaşlaşmanın göstergesi olan su, yol ve elektrik imkanlarına kavuşmada gözle görülür bir değişiklik yoktu. 1953’te dahi elektriğe kavuşmuş köy sayısı sadece 10 idi(Zürcher. 2005:300).

Sanayi yatırımları, 1948 endeksi 100 kabul edilirse, 1933’te 9, 1934’te 29, 1936’da 40, 1938’de 67, 1939’da 127’dir. Ancak 1940 yılında oran 59’a 1946’da

ise 6'ya düşecektir. Tarım sektöründe durum çok farklı değildir. 1948 endeksi 100 alınırsa tarım sektöründe kamu yatırımları 1930'da 44, 1933'te 25, 1939'da 281, 1940'ta 313'tür. Ancak 1944'e gelindiğinde oran 88'e düşmektedir. Bu tablo Türkiye ekonomisinin dünya koşullarına ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir (Kahraman, 2010: 145-146). Enflasyon askeri harcamaların etkisi ile adeta şahlandı. 1938 endeksi 100 kabul edilirse, Ağustos 1946'da fiyatlar 386,8 ve Eylülde 412,9'a yükseldi (Ahmad, 2015: 38). Yine bu yıllarda buğdayın resmi fiyatı 13,5 kuruş iken, serbest fiyatı 30, 40, 50, 70 hatta 100 kuruşa doğru çıkmaktaydı (Aydemir, 2016: 345). Ekonomideki bu genel kötü gidişatta II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuzlukların etkisi büyük olmakla birlikte [Örneğin 1940-1949 yılları arası dönemde Türkiye'nin büyüme oranı % -0,9 olsa da, 1923-1929 döneminde büyüme oranı % 9,4, 1930-1939 döneminde % 6,0'dır (Eğilmez, 2018: 154). Ortalama ahalinin gözünde yaşanan olumsuzlukların müsebbibi mevcut bürokratik devlet iktidarıydı.

Savaş yıllarında ortaya çıkan ekonomik yük daha çok küçük ve orta köylülük ile ücretli kesim üzerine bindirildi. Vergilerin köylüler için getirdiği ağır yük ve buna eşlik eden köylülerin yoksulluğu, bürokrasinin yozlaşması ve hükümetin zayıflığı, sorunları patlama noktasına taşımıştı. Altı liralık ödenmeyen yol parası² için bile köylüler madenlerde çalıştırılmaktaydı (Haytoğlu, 1997: 51). Toprak Mahsulleri Vergisi, köylülük için yeni mali yük getirdi. Bu dönemde, köylülük henüz siyasal karar alma mekanizmasının bir parçası değildi. Köylünün siyasal bir aktör olmadığı bu dönemde siyasal iktidar için ekonomik öncelik taşıması beklenemezdi. Jandarma ve vergi tahsildarlarının baskısı ve keyfi uygulamaları, laik uygulamaların devlet ile uyrukları arasındaki en önemli ideolojik bağı koparması onları iyice devlete ve iktidara yabancılaştırdı. 1936 yılında hazırlanan 3008 sayılı İş Kanunu Musolini dönemi İtalya'sının kanunları emsal alınarak hazırlandığından işçi sorunları totaliter bir anlayış ile düzenlenmişti. İşçi sınıfı, fazla mesai angaryası, istifa haklarını kullanamama bağlamında işyerine bağlı kalma; sendika kurma, toplu pazarlık ve sözleşme yapma hakkının olmaması; Milli Korunma Kanunu'nun mükellefiyetleri gibi olumsuzluklardan dolayı artık iktidarın değişmesi gerektiğini düşünmekteydi (Çavdar, 2004. 447; Zürcher, 2005: 300; Karpat, 2017: 198). Artan enflasyon, sabit ücretli memurları da ekonomik açıdan dar boğazın içine sürükledi. Modernleşme projesinin bir parçası olan memur, Kemalist ideoloji ile terbiye edilmiş olmakla beraber iktidardan soğumuştur.

²Yol yapım çalışmalarına kaynak sağlamak için Tanzimat döneminde sistemleştirilen, Cumhuriyet döneminde iki katına çıkarılan, bedeni ve nakdi ödenebilen, bedeni olarak yılda 6-12 ortalama iş gününe sahip kişilerin görebileceği iş biçiminde düzenlenmiş Yol Vergisi olarak bilinen bir vergi çeşididir (Özdemir, 2013: 215-218).

Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu çerçevesindeki uygulamalar ve devlet işletmelerinden kaynaklı oluşan haksız rekabet, liberal ekonomi beklentisi olan sermaye gruplarını; Köy Enstitüleri uygulaması ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında toprak reformu girişimleri de toprak sahiplerini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve iktidar çevrelerinden uzaklaştırmaktaydı, Bunun yanı sıra, 20 Aralık 1940 ile 1 Haziran 1945 tarihleri arasında yürürlükte kalan Olağanüstü Hal Kanunu, devam eden ekonomik olumsuzluklara eşlik eden devletin ceberut yüzüydü (Özcan, 2016: 39-40; Karpat, 2012: 67). Modern bir ulus inşa etmek üzere yapılan düzenlemeler kapsamında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, kılık kıyafette yapılan değişiklikler, halifeliğin kaldırılması, laikliğin anayasaya sokulması ve popüler dinin ifade biçimlerinin bastırılması toplumun geniş kesimi tarafından rahatsızlık uyandırmıştır. Böylece devlet ile halk arasındaki en önemli ideolojik bağ da kopmuş oluyordu (Zürcher, 2005: 300). Timur, DP’nin kuruluşu ile ilgili, savaş yıllarında uygulanan politikaların halk tabanında bir muhalefet ortamını yaratmış olsa da bir muhalefet partisinin kurulması teşebbüsünün yönetici kadroların girişimi olduğunu ifade etmektedir (Timur, 1991: 25). Buradan hareketle, Bu yaşananlar, bütün toplumsal kesimleri iktidardan uzaklaştırmakla birlikte, toplumun %83’ünün köylük yerde yaşadığı 1945’li yıllarda (Karpat, 2017: 188), halkın iktidar değişikliği talebini bir demokrasi isteği şeklinde düşünmemek gerekmektedir. Bu anlamda, halkın çok partili hayata dayanan demokratik bir sistemi talep etmekten ziyade kendilerine daha iyi davranacak bir iktidar talebinde oldukları söylenebilir.

Bazı Vergi Uygulamaları ve Çıkarılan Kanunlara Karşı Oluşan Tepki

II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle ekonominin daha da kötüleşmesi üzerine devlet derin toplumsal etkiler yaratacak kararlar aldı. Bunların bazıları Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Milli Korunma Kanunu, Polis Yetkileri Yasası, Basın Yasası, Yol Vergisi ve Fiyat Murakabe Komisyonları’dır. Bu kararlar belli ölçüde dönemin ekonomik koşullarının bir dayatması şeklinde değerlendirilebilir olmakla birlikte, uygulamada birçok keyfiliği de içinde barındırdığı - özellikle jandarma ve vergi tahsildarlarının uygulamaları - söylenebilir.

11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi’nin görünürdeki amacı, II. Dünya Savaşı koşullarında enflasyonist ortamdan yararlanarak büyük servet biriktiren sermaye çevrelerinin biriktirdiği servetin bir bölümünü devlete aktarmaktı (Kepenek, 2014: 64). Ancak “Bu verginin uygulanış biçimi hükümetin asıl amacının, resmen açıklanmasa da, İstanbul ve İzmir’deki gayr-i müslim tacir ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman-Türk iş adamlarına, özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu açığa çıkardı” (Tezel, 2015: 313) yönünde güçlü bir kanaatin oluşmasına sebep oldu. Verginin uygulanması yasal bir mantık içermemekteydi. Belirlenen vergi miktarını

karşılayamayanlar, tam bir angarya mantığına uygun bir şekilde, Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarına gönderilerek yol yapım işlerinde istihdam edilmekteydi. Verginin muhatapları Müslüman, gayr-i müslim, Ecnebi ve Dönme şeklinde sınıflandırılmış olup, dönmeler, Müslümanların iki katı vergi ödemekteyken, gayr-i müslimler ise on katı ödemekteydi. Örneğin İstanbul'da toplanan verginin %65'i gayr-i müslimlerden toplanmıştı. Ocak 1943'ün başlarında basın, vergisini ödemeyen mükelleflerin adlarını ve ödeyecekleri verginin miktarını yayınlamaya başladı. Bunların yol yapımında çalıştırılmak üzere Aşkale'ye gönderilecekleri bildirilmekteydi. Otuz iki kişilik ilk kafiye 27 Ocak'ta İstanbul'dan Aşkale'ye hareket etti (Lewis, 1996: 297-298).

Varlık Vergisi, CHP'li bürokrat kökenli yönetici kadro ile varlıklı sınıfın ilişkilerini büyük ölçüde zedeledi. Gayr-i müslimleri hedef alan verginin uygulanmasında bazı Türkler karlı çıkmış olsa da, vergi Müslüman-Türkler'i de korkuttu. Siyasi iktidarın zengin gayr-i müslimleri ezen bu vergi uygulaması, yarın kendilerini de bulacağı korkusuna kapılan Müslüman-Türk tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinin siyasal iktidardan uzaklaşmasına sebep oldu.

Hükümetin tepki toplayan uygulamalarından bir tanesi de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, hükümetin feodalite benzeri bir yapı olan "ağalık sistemi"nde bağımlılık ilişkilerini ifade eden topraksız yarıcı, ortakçı ve marabalarca işlenen arazi mülklerini tasfiye etme isteğini ortaya çıkarmaktaydı. Buna göre Kanun, devlet arazilerini, tarıma elverişli hale getirilmiş arazileri, dini vakıflara ait arazileri, mülkiyeti belli olmayan arazileri ve 500 dönümden fazla toprağı olanlara ait arazileri topraksız, az topraklılar ile çiftçilik yapmak isteyenlere geçimlerine olanak tanıyacak büyüklükte dağıtmayı öngörmekteydi (Tezel, 2015: 460; Zürcher, 2005: 305). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bağlamında İsmet İnönü'nün "bataklı toprak ağasının kökünü kazıyacağım" (Aydemir, 2016: 347) sözü sembolik anlamda Kemalist iktidar çevreleri ile büyük toprak ağaları arasında kurtuluş savaşı sürecince devam eden ittifakın son bulduğunun göstergesiydi. İnönü, II. Dünya Savaşı'nın zor ekonomik şartlarında bunların istifçilik, karaborsacılık ve vurgunculuk yaptıklarına inanmaktaydı. Kanun, daha sonra pek çok değişikliğe uğrayarak, uygulanması yönünde sınırlamalar getirilmiş, devletin elindeki bir kısım toprakların, özellikle meraların dağıtılmasından öteye gidememiştir (Baysal, 1984: 460).

Köylü kesimi Kemalist iktidara karşı öfkelendirecek ve köylüyü hükümet ve hükümetin kendisi ile bütünleştiği devletten biraz daha uzaklaştıracak bir diğer uygulama da Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Toprak Mahsulleri Vergisi, Cumhuriyet - köylü uzlaşmasının en önemli noktalardan bir tanesi olan kaldırılmış aşar vergisinin tekrar geri getirilmesi olarak değerlendirilmektedir. Halkın devlet eliyle daha da yoksullaştırılması anlamına gelen bu vergi, topraktan

aldığı ürün ile kendisini geçindirmeye çalışan köylü halka salınmıştır. Ödeyemeyen köylünün yol yapım işlerinde çalıştırılacağı bu vergi, belli tarım kalemlerinde ürün olarak ödenecekti (Kahraman, 2010: 170). 4 Haziran 1943’te kanunlaşan Toprak Mahsulleri Vergisi, ilk etapta savaş sırasında enflasyonla mücadele için toprak ürünlerini suni yoldan düşük fiyatlandırma ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınmasını hedef almış olsa da, uygulamada büyük ve küçük çiftçi ayırımı gözetmeksizin bütün çiftçilerden alınmıştır. Daha da ötesi, verginin yükünü esas olarak küçük çiftçi ve köylüler çekmiştir (Akandere, 1998: 168-169; Zürcher, 2005: 301). Köyün dingin ve kendi halindeki yaşamına alışık köylü, alışık olmadığı modern devletin nüfuzu karşısında kendini çok aciz hissetmiş, buna anlam verememiştir. Günümüzde hala o günlerden kalma, devlet-toplum yabancılaşmasına büyük etkisi olmuş anekdotlar anlatılmaktadır.

Benzer özelliklere sahip 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan Millî Korunma Kanunu, ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmek adına, piyasaya mal temin etmek ve fiyatları kontrol etmek için insanları değişik işlerde, özellikle de madenlerde, çalıştırmak üzere hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan çok geniş kapsamlı bir düzenlemedir (Akıncı ve Usta, 2015: 50). Özel girişimin bütünüyle devlet denetimine girdiği, toprak ürünlerinin devlete satılma mecburiyetini getiren bu kanunla hükümet, ekonomiyi düzenlemede çok geniş yetkilere sahip olmuştur. Ayrıca temel hak ve hürriyetleri sınırladığı kararlar yürürlüğe konulmuştur. Örneğin hükümet, ihtiyaç durumunda çiftçilik yapmaya elverişli kadın ve erkekleri devlete ya da kişiye ait ziraat işlerinde ücretli olarak çalıştırabilecekti. Kanun sınıfsal açıdan işçiler ile köylüler aleyhine sonuçlar doğurmuştur. İşçiler, düşük ücretlerle çalıştırılarak ve fazla mesai yaptırılarak zor durumda bırakılmıştır. Köylüler ise ürünlerine el koyan hükümetin belirlediği serbest piyasa fiyatlarından daha düşük fiyatlarla ürünü satmak zorunda kalmıştır (Koçak, 2017: 373-405; Karpas, 2017: 192-193). Devletin CHP iktidarı şahsında hayata geçirdiği söz konusu uygulamalar, varlıklı-yoksul ayırımı olmaksızın bütün toplumsal çevrelerin tepkisi ile karşılaşmış, mevcut iktidarın meşruiyetini olumsuz yönde etkilemiştir.

Sınıfsal Etkiler

Tek parti iktidarının üzerinde durduğu konulardan bir tanesi millî bir burjuvanın yetiştirilmesidir. Çünkü ulus fikri ancak güçlü bir orta sınıfın varlığı ile mümkün olabilir. Bu çerçevede, ilk sanayileşme adımları atılmış, azınlıkların piyasadaki etkisi azaltılmaya - Varlık Vergisi uygulamasında olduğu gibi - çalışılmıştır. 1940’lı yılların sonlarına doğru gelindiğinde piyasada etkisi hissedilebilecek bir burjuva sınıfı vücut bulmuştur (Örmeci, 2008: 62). Tarih boyunca ekonomik gücü elinde tutan sınıf aynı zamanda iktidardan da pay almak istemiştir. Avrupa’da aristokratların kralların iktidarını sınırlamaları, burjuva sınıfının İngiltere ve Fransa’da yaptıkları devrim bunun örnekleridir. Burjuva

sınıfı, sınıfsal doğası gereği liberal değerleri ve bu bağlamda devlet gücünün hem piyasada hem siyasette azaltılmasını savunur. Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde sermaye gruplarının tek parti iktidarından rahatsızlığını ve Demokrat Parti’nin (DP) etrafında kümelenmelerini bir ölçüde bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı, en çok iki sınıfa yaramıştı. Büyük çiftçiler ve İstanbul tüccar ve komisyoncuları. Savaş’ın yarattığı kıtlık ortamı ve ihtiyaç duyulan zorunlu tüketim maddelerinin piyasadaki azlığı spekülörlerin karlarına kar katmaktaydı. Büyük çiftçiler, tarım fiyatlarının aşırı yükselmesinden büyük kazanç sağlamıştı. Örneğin savaş sonunda bir milletvekili mecliste yaptığı konuşmada “sayılarını kimse bilmez ama bizde de 30-40 bin kadar savaş zengini milyoner türemiştir” (Timur, 1991: 21) diyerek bu spekülörlere dikkat çekmiştir. İstanbul tüccar ve komisyoncuları hem yerli ihracat maddelerinin aşırı değerlenmesini hem de temel zorunlu ithal mallarının kıtlığını çıkarına uygun bir şekilde kötüye kullanmıştı. Çiftçilerin tümü Müslüman ahaliden iken, tüccarların büyük bir kısmı Rum, Yahudi ve Ermeni idi (Lewis, 1996: 296).

“Savaşın zenginleri” olarak isimlendirilen bu grup, genel olarak, büyükşehirlerin tüccar kesimi ile yüksek memurlardan oluşmaktadır. 1941-1942 yıllarında yaklaşık 2000 yeni firmanın İstanbul Ticaret Odası’na kayıt yaptırması savaş zenginleri sınıfının bir göstergesi kabul edilmektedir (Akıncı ve Usta, 2015: 48). Kurtuluş savaşı ve tek parti iktidarı süresince asker-sivil bürokrat seçkinler ile toprak sahipleri ve kentli sınıflar arasında kurulmuş bir ittifak vardı. Bu anlamda, CHP iktidarı bir koalisyonlar ittifakı idi. 1940’lı yılların ortalarından itibaren bu ittifak aşınmaya başladı. Hükümetin, asıl hedefi gayr-i müslim iş çevreleri olsa da Varlık Vergisi, Türk burjuvazisinin genelinde huzursuzluğa neden olmuştu. Bu vergi, Kemalist rejimin sermaye çevrelerinin çıkarlarının tam güvenilir bir destekleyicisi olmadığını göstermiştir. Bunun yansısı, biriktirdiği sermaye ile konumunu güçlendirmiş yerli burjuvazi, artık iktidardan pay almak istemekteydi (Zürcher, 2005: 301; Timur, 1991: 18-22; Ahmad, 1995: 148). Türk sisteminin batı sistemine entegre olması yönünde ABD ve Avrupa ülkelerinin baskısı bu çevreleri cesaretlendirmekteydi.

Hükümetin enflasyonla mücadele için çiftçinin ürününü suni yoldan düşük fiyatlandırması, Toprak Mahsulleri Vergisi ve özellikle çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Osmanlı Devleti’nden itibaren gelişerek Cumhuriyet döneminde tam olarak belirginleşen büyük toprak sahibi çiftçilerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Örneğin Türkiye siyasetinde kalıcı etkilere sebep olacak Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı, mecliste büyük tartışmalara yol açtı. Mecliste yürütülen tartışmalarda Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteşe gibi büyük toprak sahipleri ile başka çok sayıda milletvekili tasarıya büyük muhalefet gösterdiler. Büyük arazi sahibi kesimin çıkarlarını tehdit eden

bu yasa Türkiye siyasetinde derin etkiler yarattı. Tasarıya muhalefet eden Adnan Menderes, Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu, Emin Sazak ve Halil Mentеше gibi büyük arazi sahipleri kısa bir süre sonra CHP’den ayrılacak ve Demokrat Parti’nin kuruluşuna önderlik edeceklerdir (<https://www.ulusal.com.tr>). Büyük ve orta sınıf toprak sahipleri Topraklandırma Yasası görüşmelerinden kısa bir süre sonra kurulacak Demokrat Parti’ye kırsalda gösterdikleri kitlesel destek ile tepkilerini ortaya koydular.

Mayıs-Haziran 1939’daki CHP’nin Beşinci Büyük Kurultay’ında hükümetin politikalarını ve CHP’yi eleştirecek bir “Bağımsız Grup”un kurulmasına izin verilmişti (Timur, 1991: 10; Ahmad, 1995: 102). Ancak bu çok tatmin edici değildi. Cumhuriyet’in kuruluşundan o güne kadar - devlet desteği ile - sermaye biriktirmiş bir burjuva sınıfı şekillenmeye başlamıştı. Bu sınıf artık çıkarlarını başka bir yerde konumlandırmaktaydı.

Siyasetçi-işadamı, bankacı Celal Bayar, pamuk üreticisi, toprak sahibi Adnan Menderes, tarih profesörü Fuat Köprülü ve bürokrat Refik Koraltan 7 Haziran 1945 tarihinde CHP meclis grubuna çoğulcu demokratik bir sisteme geçilmesini öneren bir önerge vermişlerdir. Türkiye siyaset tarihine “dörtlü takrir” olarak geçen önerge ile milli egemenlik ilkesinin hayata geçmesi istenmiş, parti işleyişinin demokratik teamüllere göre olması, hükümetin TBMM tarafından denetlenmesi gerektiği talebinde bulunulmuştur. Önerge, CHP grubu tarafından reddedilmekle birlikte, Menderes, hükümete karşı sert tutumunu Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın onaylanması için yapılan görüşmelerde sürdürmüş, bir an önce tek parti rejiminden kurtularak, Türkiye’nin uluslararası düzeyde girdiği bu taahhüde uygun bir şekilde sistemini demokratik teamüller doğrultusunda şekillendirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kahraman, 2010: 197; Zürcher, 2005: 306; Erdoğan, 2018).

Çok Partili Hayata Geçişin Dış Nedenleri

Türkiye’nin çok partili hayata geçişin iç nedenlerinin belirleyiciliğini dikkate almak gerekirken birlikte, asıl belirleyici unsurun dış nedenler, özellikle de Sovyet tehdidi, olduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır (Ahmad, 1995: 148, Kahraman, 2010: 192, Kara-İncioğlu, 2007:254). San Francisco Konferansı’na katılacak Feridun Cemal Erkin’e İsmet İnönü’nün “Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sorabilirler (...) Şöyle cevap verirsiniz (...) Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı’nın en aziz arzusudur” (Akt. Kahraman, 2010: 191) şeklindeki ABD’yi memnun etme çabası taşıyan mesajı dış etkenlerin, özellikle de Sovyet tehdidinin, çok partili hayata geçişte oynadığı rolü ortaya koymada açıklayıcı olabilir.

Popülerleşen Liberal Değerler ve Batı ile İlişkileri Geliştirme İhtiyacı

II. Dünya Savaşı'nın sonuçları uluslararası sistemde köklü bir değişiklik yaratmıştır. Savaşın sonucu, yalnızca Avrupa'da hegemonik bir güç olmak isteyen Almanya ve İtalya ile Uzakdoğu'daki ideolojik partnerleri Japonya'daki faşist rejimin yıkılması anlamına gelmemektedir, aynı zamanda demokratik rejimlerin galibiyetini ifade etmekteydi. Savaşın sonunda tek partili rejimler gözden düşmüş, kapitalist ekonomik düzene dayanan serbest seçimli demokratik sistemler öne çıkmıştır. Dünyada bu gelişmeler olurken Türkiye ekonomisi can çekişmekteydi. Devlet ulus kimliğini inşa etmek için kendi eli ile bir burjuva yaratmaya başlamış, ancak sermaye gruplarının isteksizliği ve kaynaklarının kıt olması nedeniyle proje tam olarak hayata geçirilememiştir (Keyder, 2005: 32). Toplumun genel refah seviyesi çok düşüktü. Devlet, Savaş sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan bu yeni durumu ülke ekonomisini kalkındırmak adına bir avantaja dönüştürmek istemekteydi.

4-11 Şubat 1945'te galip güçlerin (ABD, SSCB, İngiltere) düzenlediği Yalta Konferansı'nda savaş sonrasında kurulacak düzen tartışılmış ve yayınlanan "Kurtarılan Avrupa Hakkında Demeç"te Avrupa'da, özellikle de Nazi Almanya'sı uydusu olan ülkelerde, demokratik sistemlerin kurulacağı deklare edilmişti. Türkiye kurulacak bu yeni dünya düzeninin bir parçası olmak ve bir bakıma bu değerlerin temsilciliğini yapacak Birleşmiş Milletler'in bir üyesi olmak istemekteydi. Bunun üzerine, Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etti ve 1 Ocak 1942 tarihli "Birleşmiş Milletler Demeci"ni imzaladı [Armaoğlu, (t.y.): 401; Çufalı, 2018: 2]. Türkiye üzerinde öteden beri hesapları olan Sovyet Rusya'nın 1945 Kasım'ında süresi dolacak olan 1925 yılına ait Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı verdiği nota ile tek taraflı iptal etmesi, Birleşmiş Milletleri Türkiye için daha da önemli kılmaktaydı. 26 Haziran 1945'te Türkiye Birleşmiş Milletler Anayasası'nı demokrasi yolundaki galip devletlerle imzaladı (Yeşil, 1988: 55). ABD ve Batı'ya yanaşmasının bir devamı olarak Nisan 1949'da kurulan NATO'ya Türkiye 1952'de katıldı. Türkiye, bunlara ek olarak Avrupa ile ilişkilerini daha da güçlendirmek için 1949 yılında Avrupa Konseyine üye oldu (Akşin, 2012: 240). Batı dünyasına bu şekilde yanaşmayı, aslında kapitalist dünyanın değerlerini prensipte benimsemiş olmanın bir yansıması olarak görmekten ziyade, içerdeki ekonomik sıkıntıların tazyiki ve dış politikada bazı gelişmelerin Türkiye'nin önüne koyduğu bir zorunluluk olarak değerlendirmek gerekmektedir. Batı dünyasına yanaşan aynı çevrelerin, daha yakın bir zamanda devlet ile siyasal partiyi bütünleştirme politikaları Batı değerleri ile kurdukları ilişkinin, ilkesel bir duruştan ziyade, şartların doğurduğu bir zorunluluk olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

II. Dünya Savaşı süresince CHP iktidarı, pragmatik bir dış politika izlemiştir. Türkiye koşullara göre Almanya'ya yanaştığı gibi Sovyetler'e ve ABD ile Batı'ya da yanaşmıştır. CHP iktidarının temel amacı şu ya da bu ideolojiye angaje

olmaktan ziyade yeni kurulan devletin temel projesi olan modern bir ulus devlet kimliğine ulaşabilmektir.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin komünizmi yayma girişimleri karşısında ABD küresel düzeyde çıkarlarını korumak ve temsil ettiği değerleri yaşatmak için dış politikada etkin olmaya karar verdi. Başkan Truman’dan ismini alan Truman Doktrini dış politikadaki bu radikal değişimin başlangıcını temsil eder. 12 Mart 1947’de ortaya atılan Truman Doktrini, Sovyetler Birliği’nin tehdidi altındaki ülkelere - özellikle Türkiye ve Yunanistan’a - mali yardım yapılmasını öngörmekteydi [Armaoğlu, (t.y.): 443]. Truman 7 Ocak 1948 tarihli Kongre’de yaptığı konuşmada “Türkiye ve Yunanistan’a yabancı baskısına karşı tamamiyetlerini muhafaza için yardım etmekteyiz” (Yeşil, 1988: 134) diyerek bu yardımı deklare etmekteydi. 1945-1946 yıllarında ABD, Avrupa ekonomisini kaldırmak için 15 milyar dolar yardım yapmış, ancak yardımların çoğu ithalat için kullanıldığından pek verimli olmamıştı. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada, Avrupa ülkelerinin kendileri arasında ekonomik işbirliği yapmaları gerektiğini, bu genel işbirliği sonunda bir açık ortaya çıkarsa Amerika’nın bu açığı kapatması gerektiğini söylemişti. [Armaoğlu, (t.y.): 443-444]. ABD Dışişleri Bakanı’nın bu açıklamasından sonra Avrupa ülkelerine yapılan yardımlar Marshall Planı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Marshall Planı doğrultusunda Türkiye’ye hem hibe hem de borç şeklinde parasal destekte bulunuldu. Planı’nın iki temel amacı vardı. Birincisi, II. Dünya Savaşı’nda çökmüş olan Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin toparlanmasına yardımcı olmak; ikincisi, kapitalist dünyanın gittikçe bir tehlike olarak görmeye başladığı komünizm ve Sovyet yayılcılığını önlemektir (Eğilmez, 2018: 142). Türkiye, ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirmek adına, 1947’de Türkiye-ABD Askeri Yardım Antlaşması imzalandı. Marshall yardımları paralelinde kredilerin koordinasyonu için 16 Nisan 1948’de kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’na Türkiye kurucu üye olarak katıldı (Yeşil, 1988: 137). 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye-ABD Ekonomik İşbirliği Antlaşması’nın imzalanması ile başlayan Marshall Planı bünyesinde örneğin 1947-1949 yılları arasında ABD Türkiye’ye yaklaşık 150 milyon dolar yardımda bulunmuştur (Tuna, 2007: 92). Gelen paranın önemli bir kısmının tarımın modernizasyonunda kullanıldığı düşünüldüğünde, bu paranın ekonomiye önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Türkiye’de traktör sayısı 1945’te 1.156 iken, 1950’ye gelindiğinde sayı 16.585’i bulmaktadır. İşlenen arazilerin miktarı da aynı oranda artış göstermiştir (Kepenek, 2014: 104-105).

ABD ve müttefikleri, temsil ettikleri değerler olan ekonomide serbest piyasa ve siyasette çok partili hayat modelini her ülkenin benimsemesi gereken ideal değerler olarak görmekteydi. Devlet radyosunda yapılan bir konuşmada

Amerikalı devlet ve siyaset adamlarının görüşleri şu şekilde aktarılmaktaydı: “Kurtulan Avrupa memleketleri, kendilerine uygun gelen demokratik müesseseleri... seçeceklerdir. Şayet herhangi bir memlekette bir şahsın yahut zümrenin diktatörce temayüller gösterdiği tespit edilecek olursa, üç büyük devlet ile diğer devletler, buna mani olacaklardır” (Kara-İncioğlu, 2007: 255). Nitekim savaş sonrasında, ABD İnönü ve CHP’ye “çok partili hayata geçiş” ve “komünizm ile mücadele” konularında baskı uygulamış, ABD Kongresinde Truman Doktrini konuşulurken Ohio temsilcisi CHP yönetimini “küstah bir diktatörlük” şeklinde itham etmiştir. Yanı sıra ABD’nin sermaye grupları da bu yönde CHP’ye baskı uygulamaktaydı. Bu doğrultuda CHP iktidarı 1945’ten sonra üç politikayı hayata geçirdi: İktisadi liberalleşme, siyasi liberalleşme ve komünizm ile mücadele (Sancaktar, 2012: 51-52). Dolayısıyla bu değerler doğrultusunda özellikle de ABD, Türk siyasal sisteminin piyasa ekonomisine ve buna bağlı çok partili hayata geçmesi için baskı uygulamaktaydı. Daha geniş anlamda, uluslararası ortam siyasal iktidarı siyasal liberalleşmeye zorlamaktaydı (Ahmad, 2015: 401; Koçak, 2017: 560).

Türkiye, ABD ve Batı ile geliştirdiği ekonomik ve askeri ilişkilerle bir yandan, Sovyet tehdidinden kurtulurken, diğer yandan ekonomisini kalkındırarak teknolojiyi, özellikle tarımda, transfer etti. Örneğin, Akşin’e göre İnönü’nün liberal siyasete geçiş kararı almasının baş nedeni bütünsel kalkınma anlayışıdır. Hiçbir alanda Avrupa’dan geri kalmak istemeyen Türkiye’nin Avrupa’daki kalkınmanın bir parçası olmak için onların siyasal değerlerine de ayak uydurması gerekmektedir (Akşin, 2012: 140). Alınan bu kararın ülkenin sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkisi daha sonra görülecektir. Nitekim ABD’nin nakdi parasal desteği ve teknoloji transferinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi 1950 sonrası Menderes iktidarı döneminde çok bariz bir şekilde hissedilecektir.

Artan Sovyetler Birliği Tehdidi

Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri 1930’ların ortalarına kadar gayet iyi gitmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımına 1936-1939 arası dönemde gelinmiştir. Türkiye, SSCB ile ilişkilerinde genelde Batı dünyası ile ilişkilerini temel almış, Sovyetler Birliği’ni Batı’ya karşı dengeleyici bir unsur olarak görmüştür (Sönmezoğlu, 2012: 882). Dünya savaşı iki grup arasında gerçekleşmişti. Bir tarafta İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, ABD ve Çin’den oluşan müttefik güçler; diğer tarafta ise Almanya, İtalya ve Japonya’dan oluşan mihver kuvvetleri vardı. Savaş, müttefik güçlerin zaferi ile sonuçlandı. Ancak müttefik güçler de kendi içinde homojen bir grup değildi. Bir tarafta, SSCB’nin başını çektiği, sosyalizmi temsil eden blok; diğer tarafta ABD’nin öncülük ettiği kapitalist blok vardı. Savaş sonrası bu ikilik iki kutuplu bir dünya ile sonuçlandı.

1925’te iki ülke arasında imzalanan Türkiye-SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’na göre iki ülkeden birine saldırı durumunda diğeri tarafsız kalacaktı, iki ülke birbirine saldırmayacaktı. Ayrıca birbirlerine yöneltilen ittifak ve siyasi antlaşmalara da katılmayacaktı. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın süresini uzatan 1929 Protokolü ise, Türkiye’yi rahatsız edecek şekilde, boğazlarda Türk egemenlik yetkilerine sınırlama getirmiş, Türkiye’yi bu konuda Sovyetler Birliği’ne bağımlı hale getirmişti. SSCB’nin 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerinden istediğini alamaması, Ağustos 1939’da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı’nın imzalanması ilişkileri olumsuz etkileyen diğer konulardı (İşyar, 2009: 689-692). II. Dünya Savaşı’ı iki ülke arası ilişkileri olumsuz etkiledi. Sovyetler, Savaş süresince Türkiye’nin tarafsız kalmasından rahatsız olmuştu.

II. Dünya Savaşı’nın bitmesi ile Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Savaş’tan güçlenerek çıkan SSCB, Türkiye ile ilişkilerini Batı’nın etkisinden kurtararak tek başına yönlendirmek istemiş, Türkiye ise bunu güvenlik tehdidi olarak algılamıştır (İşyar, 2009: 688-689).

İki savaş arası dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler - tam bir güvene dayalı olmazsa da - karşılıklı saygı zemininde ilerlediği söylenebilir (Sönmezoğlu, 2012: 884). Ancak Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında kurtuluş savaşı süresince iyiye giden, 1921 Moskova Antlaşması ile tescillenen ve 1925 Antlaşması ile yenilenen dostluk ilişkileri 1939 yılında Sovyetler Birliği’nin bazı istekleri - toprak talebi gibi - nedeniyle birden bozulmaya başladı. Sovyetler’in bu tutumunun da etkisiyle, Türkiye’nin gerek Sovyetlerle gerek Almanya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları bulunmakla birlikte, Türkiye SSCB karşısında Almanya’nın savaşı kazanmasını istemekteydi. Bu istek siyasiler ve basın tarafından değişik şekilde ifade edilmekteydi. Tabii ki Ruslar da bunun farkındaydılar. Türkiye Ekim 1941’de Almanya ile Türk-Alman Ticaret Antlaşması’nı imzaladı ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi genişledi (Koçak, 2017: 600-601, 633). Bu ve buna benzer gelişmeler Sovyetler’i rahatsız etmekteydi. Nihayet SSCB 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nı Mart 1945’te feshederek anlaşmanın yeniden imzalanması için Türkiye’nin yerine getirmesi gereken bazı şartların olduğunu Türk yetkililere bildirdi. Bu şartlar, herhangi bir devletin yerine getirebileceği özelliklerden uzaktı. Bu şartlardan, birincisi 1878 Berlin Antlaşması ile ele geçirdiği ancak Ekim Devrimi sonrası Türkiye’ye bıraktığı topraklar olan Kars ve Ardahan’ın Sovyetler Birliği’ne verilmesi, ikincisi de boğazlarda Sovyetler’e üs kurma hakkının tanınmasıydı. Stalin, Çarlık Rusya’sı topraklarını geri almak istemekteydi. Bu Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Türkiye’den toprak, Latvia, Estonya, Litvanya’yı egemenliği altına almak demektir (Akşin, 2012: 239).

Savaş sonrasında İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında işbirliğini güçlendirmek için 17 Temmuz 1945 - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleşen Potsdam Konferansı'nda konuşulan konulardan bir tanesi, SSCB'nin gündeme getirdiği Boğazlar meselesidir. Sovyetler Birliği, boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile kendileri arasında çözülmesi gereken iki taraflı bir mesele olarak değerlendirmiş ve boğazlarda üs kurma isteğini dile getirmiştir (Sarınay, 2018).Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946 tarihinde verdiği notada Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında mihver güçlerinin savaş gemilerine izin vererek boğazlardaki yetkilerini kötüye kullandığını beyan etmekte, bundan sonrası için "ticaret ve geliş-geçiş serbestliği ile boğazların güvenliğinin, en ziyade ilgili ve bu işe en liyakatli devletler olan Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortak vasıtalarıyla sağlanması" [Armaoğlu, (t.y): 428]gerektiğini bildirmekteydi. Bu süreçte, Sovyetler'in uyguladığı baskı karşısında Türkiye, en büyük desteği ABD ve İngiltere'den buldu.

SSCB'nin toprak talebi ve boğazlarda üs kurma isteği Türkiye'yi ciddi anlamda tedirgin etmiş, dönemin Türkiye'deki sosyo-ekonomik koşullar bir savaşa girmeyi göze almaya olanak sağlayacak gibi değildi. Bunun yanında Türkiye'nin kendisini güvenceye alabileceği, ABD'nin öncülük ettiği bir blok oluşmaktaydı. Bu blok, aynı zamanda Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'ye güvence verecek güce sahipti. Türkiye bu bloğa dahil olmaya karar verdi. Nitekim İsmet Paşa CHP içinde Recep Peker gibi demokratik sisteme sıcak bakmayan muhalif gruba rağmen 19 Mayıs 1945 tarihindeki konuşmasında, cumhuriyetin halk iradesine dayalı olarak kurulduğunu ve halk iradesinin Savaş sonrasında demokrasi prensipleri biçiminde siyasal sistemde son şeklini alacağını ifade etmiştir (Dursun, 1999: 37).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak dönemi ile başlayan ve Tanzimat ile şekillenen siyasal iktidarın anayasal sınırlar içine çekilmesi, II. Meşrutiyet döneminde çok partili rekabetçi kurumların siyasal yaşamda boy göstermesine kadar varmış, İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1913'te bir takım gerekçelerle bu sürece son vermesiyle 1946'ya kadar Türkiye'de, genel anlamda, tek parti rejimi hakim olmuştur. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi, Türkiye demokrasisi açısından en önemli dönemi oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bundan sonrası için askeri darbelerle bu süreç kısa süreliğine sekteye uğratılmış olsa da, demokrasinin kurum ve kurallarının belli ölçüde yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bu anlamda çok partili hayata geçiş süreci rekabetçi bir düzenin oluşmasının temelini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin çok partili rekabetçi siyaseti benimsemesinin iç ve dış nedenleri vardır. Genel bir çerçeve olarak;

Birincisi, II. Dünya Savaşı’nın da etkisi ile ekonomik koşulların özellikle dar ve sabit gelirli kesimler için kötüleşmesi ve otoriter-baskıcı devlet anlayışının uyguladığı baskının siyasal iktidarın geniş toplumsal kesimler için meşruiyetini büyük ölçüde kaybetmesi,

İkincisi, iktidarın başına buyruk uygulamalarının sermaye gruplarının kazanımları için tehdit oluşturması ve bu kesimlerin sahip oldukları sermaye ile iktidardan pay almak istemeleri,

Üçüncüsü, II. Dünya Savaşı’nın son bulması ile diktatörlük rejimlerinin cazibesini kaybetmesi ve rekabetçi liberal değerlerin hakim popüler değerler haline gelmesi,

Dördüncüsü, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu dar boğazdan ABD ve Batı’nın ekonomik desteği ile kurtulabileceği umudu,

Beşincisi ise Sovyetler Birliği’nin boğazlar ve toprak talebi gibi konularda Türkiye için bir beka sorunu haline gelmesi ve buna bağlı Batı’nın güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duyulması, Türkiye’nin çok partili hayata geçişinin iç ve dış nedenleri olarak düşünülebilir.

Türkiye’nin çok partili rekabetçi hayata geçişinde etkili olan unsurlardan Sovyetler Birliği’nin tehdidi, ABD ve Batı’nın ekonomik ve siyasi desteğini almak gibi dış nedenlerin belirleyici, iç nedenlerin ise bunu tamamlayıcı bir özellik oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemde, halkın iktidardan rekabetçi bir siyasete geçiş ile ilgili bir talebi yoktu. Halkın mevcut iktidarı istemediği söylenebilir ama bu demokratik sistemin seçilme yollarını talep etmek anlamına gelmemektedir. Bu anlamda, kahir ekseriyeti köylerde yaşayan halkın sadece kendilerine daha iyi davranacak bir iktidar istedikleri söylenebilir.

Sened-i İttifak’tan bu yana siyasal iktidarın sınırlandırılması konusunda yaşanan gelişmelerin hiç birinde halk yer almamıştır. Bu alandaki rekabet aydın, sivil ve askeri bürokrat elitlerin kendi aralarında güttükleri bir mücadeledir. Çok partili hayata geçiş süreci de bu gelişmenin bir parçasını oluşturmaktadır.

Dış dinamiklerin Türkiye siyasetini belirlemede oynadığı rol hayati bir öneme sahiptir. Bunun geçmişi Osmanlı İmparatorluğuna kadar uzanmaktadır. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı, Batı güçlerinin Osmanlı’ya kabul ettirdikleri hukuki belgelerdir. Bunun yanı sıra, padişah Kanun-i Esasi’yi ilan etmekle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda desteklerini almak için Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti’nin onlar gibi parlamenter bir devlet olduğunu göstermek istemiştir. Aynı şekilde, çok partili hayata karar verilmesinde Rusya’nın oluşturduğu tehdit ve Batı güçlerinin Türkiye’nin çok partili hayata geçmesi gerektiği yönündeki baskıları etkili olmuştur. Günümüzde demokratikleşme adına atılan adımlarda da,

Avrupa Birliği'nin üyesi olmak umuduyla büyük ölçüde, Avrupa ülkelerinin ısrarı belirleyici olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (2015), **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Akandere, Osman (1998), **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Akıncı, Abdulvahap ve Usta, Sefa (2015), **“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”**, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 29, ss. 41-52.
- Akşin, Sina (2012), **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (t.y), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2016), **İkinci Adam 1938-1950**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Baysal, Kubilay (1984), **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3236, İstanbul.
- Çalık, Mustafa (1989), **“Batılılaşma ve Bürokratik Modernleşme Münasebeti Üzerine Bazı Düşünceler”** Türkiye Günlüğü, Say: 2, ss. 6-15.
- Çavdar, Tevfik (2004), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çufalı, Mustafa, **“Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”**, liberal.org.tr/Mustafa_Cufali.pdf, (05.12.2018).
- Dursun, Davut (1999), **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Eğilmez, Mahfi (2018), **Değişim Sürecinde Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa, **“Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1960)”**, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan>, 349.php (20.12.2018).

- Haytoğlu, Ercan (1997), “**Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)**”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, ss. 46-56.
- İnalçık, Halil (1990), “**Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi**” Türkiye Günlüğü, Sayı: 11, ss. 30-41.
- İnan, Afet (1983), **Mustafa Kemal Atatürk’ün Karsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İşyar, Ömer Göksel (2009), **Karşılaştırmalı Dış Politikalar**, Dora Yayınları, Bursa.
- Kaan, Oğuz (2008), **II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2010), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960**, Agorakitaplığı, İstanbul.
- Kara-İncioğlu (2007), “**Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları**”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, (Der. Kalaycıoğlu, Ersin - Sarıbay, Ali Yaşar), Alfa Aktüel, İstanbul, ss. 253-266.
- Karpat, Kemal (2017), **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal (2012), **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Yakup (2014), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (2005), “**1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, (Ed. Bozdoğan, Sibel – Kasaba, Reşat), Tarih Vakfı, İstanbul, ss. 29-42.
- Koçak, Cemil (2017), **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınlar, İstanbul.
- Kongar, Emre (1995), **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- “Köylülerin Toprak Rüyası Nasıl Kabusa Döndü”**, <https://www.ulusal.com.tr/yurt/koylulerin-toprak-ruyasi-nasil-kabusa-dondu-h107014.html>, (21.12. 2018).

- Lewis, Bernard (1996), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Örmeci, Ozan (2008), **Türk Siyasal Hayatı**, Güncel Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Feridun Cemil (2016), **“Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”**, Türkiye'nin 1950'li Yılları, (Haz. Kaynar, Mete Kaan), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 39-67.
- Özdemir, Nuray (2013), **“Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi”**, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 53, ss. 213-247.
- Sancaktar, Caner (2012), **“Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”**, Bilge Strateji, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 31-64.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarınay, Yusuf, **“Türkiye'nin Nato'ya Girişi”**, [www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354664&/Türkiye'nin-Natoya-Girişi-yrd.-Doç.-Dr.-Yusuf-Sarınay-\(04.11.2018\).](http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354664&/Türkiye'nin-Natoya-Girişi-yrd.-Doç.-Dr.-Yusuf-Sarınay-(04.11.2018).)
- Shaw, Stanford ve Shaw, Ezel Kural (2000), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, İstanbul.
- Sönmezoğlu, Faruk (2012), **“Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”**, Türk Dış Politikası'nın Analizi, (Der. Sönmezoğlu, Faruk – Baklacioğlu, Nurcan Özgür – Terzi, Özlem), Der Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Yahya (2015), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Timur, Taner (1991), **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuna, Serkan (2007), **“Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”**, Akdeniz Üni. İİBF Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 7, ss. 86-121.
- Yeşil, Ahmet (1988), **Türkiye'de çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (2005), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar ¹**Songül ULUTAŞ**

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
snglulutas@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-9151>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Mersin Tarihine ilişkin Osmanlı Dönemi kaynaklarının tespit edilip değerlendirilmesidir. Bu amaçla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tasnif edilmiş ve elektronik kayda geçirilmiş tüm belgeler taranmış ve Mersin ile ilgili olanları tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivindeki resmi devlet kayıtlarını içeren belgeler, devletin idari teşkilatının, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının, kurumların işleyişinin ve kurumlar arasındaki hiyerarşik düzenin aydınlatılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu genel yapı içerisinde taşra teşkilatlanması ve yerel idari birimler olarak kentlerle de ilgili oldukça zengin veriler mevcuttur. Çalışmanın bir diğer amacı bir kent tarihi çalışmasında kullanılacak temel birincil kaynakların ortaya konulmasıdır. Böylece Mersin Kent Tarihi çalışmak isteyen bir araştırmacının Osmanlı Dönemi için hangi birincil kaynaklara bakması gerektiği üzerine yönlendirici bir etki yaratılmak istenmektedir. Mersin Tarihine ilişkin böyle bir çalışmanın olmayışı nedeniyle bu çalışma alana katkı sunacaktır. Çalışmamızda öncelikle Mersin Tarihine ilişkin Osmanlı kaynakları hakkında bilgiler verildikten sonra bu kaynakların ne tür veriler içerdiği anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kaynakları, Kent Tarihi, Mersin.

The Sources On The History Of Mersin In The Ottoman Archive**Abstract**

The aim of this study is to determine and evaluate the Ottoman period sources regarding history of Mersin. For this purpose, all documents classified in the Presidential Ottoman Archive and electronically recorded were scanned and those related to Mersin were identified. Documents containing official state

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.10.2019 / 01.04.2020

Künye Bilgisi: Ulutaş, S. (2020). *Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar*. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 487-518. DOI: 10.33437/ksusbd.628539

records in the Ottoman Archive have a great importance for the clarification of the administrative organization of the state, its economic, social and cultural structure, the functioning of the institutions and the hierarchical order between the institutions. Within this general structure, there are very rich data about provincial organizations and cities as local administrative units. Another aim of the study is to reveal the main primary sources that can be used in a city history study. Thus, it is desired to create a guiding effect on which primary sources a researcher who wants to study Mersin urban history should look for during the Ottoman period. Due to the absence of such a study on the History of Mersin, this study will contribute to the field. In our study, first of all, information about Ottoman sources about Mersin history is given and told what kind of data these sources contain.

Keywords: Ottoman Resources, Urban History, Mersin.

Giriş

Antik çağlardan günümüze kadar şehir ya da kent dediğimiz yapı sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmuştur. Kentler insanlık tarihi boyunca uygarlığın doğduğu, büyüdüğü şekil aldığı ve bugünlere geldiği bir alandır. Son dönemlerde tarihçilikte ortaya konulan yeni yaklaşımlar çerçevesinde zamanla birlikte mekânların da önemine dikkat çekilmesi kentlerin uygarlık tarihinde oynadıkları rolün daha fazla irdelenmesini sağlamıştır (Braudel 2001). Bu yaklaşım aynı zamanda araştırmacıları yerelin tarihine ve rolüne daha fazla yönlendirmiştir.

Türkiye’de kent tarihiyle ilgili çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır.² Kent tarihi, yeni bir toplumsal tarih yazımı alanı olarak gelişmekte ve kent tarihçileri özneleri olan kentleri farklı açılardan ele almaktadırlar. Kent tarihi

² Mersin Tarihi çalışmaları da son zamanlarda ilgi görmekte ve yapılan çalışmalar artmaktadır. Bu noktada Mersin kent tarihi ile ilgili yapılmış çalışmalara birkaç örnek olarak şu kaynaklar verilebilir: İbrahim Halil Aytar, *Mersin Limanı*, Mersin Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2016. İbrahim Emine Dinceç, *19. Yüzyılın Yarisında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin’de Ekonomik Yapı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998. Tülin Selvi Ünlü, *19. Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007. Rüştü Çelik, *1898 Kandıye Olayları Sonrasında Girit’ten Mersin Sancağına Göçler (1898-1907)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2009. Mehmet Doğan, *Türkiye Cumhuriyetinin Eğitim Politikası ve Mersinde Eğitim (1923-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2005. İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006.

yazımı üzerine farklı yaklaşımlar öneren İlhan Tekeli'ye göre, Osmanlı düzenini daha iyi kavramak amacıyla yerel tarih ve kent monografileri oluşturan araştırmacılar eserlerinde genellikle tapu tahrir, evkâf, mühimme, ruus, maliye, şer'iyye sicil defterleri gibi arşiv kaynaklarına dayanarak Osmanlı düzeni ve sosyo-ekonomik yapı analizleri yapmaktadır (Tekeli, 1998: 149). 1990'lardan itibaren yoğunlaşan bu tür çalışmalarda, Osmanlı düzeninin İmparatorluğun değişik yörelerine nasıl uygulandığını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Özel-Çetinsaya, 2002: 22-23).

Anadolu'daki yerleşim tarihine baktığımızda yaklaşık 10.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Mersin'i de içine alan antik adıyla Kilikia bugünkü adıyla Çukurova Bölgesi ise Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Antik dönemde Adana, Tarsus ve Mersin bölgenin en işlek güzergâhı idi. Her ne kadar Osmanlı Dönemi'nde Mersin bölgede kuruluşunu en geç tamamlayan genç kentlerden biri olsa da antik dönemde Mersin'den Tarsus'a Kilikia kıyılarında Zephyrion, Ingira, Aulai, Ankhiale, Kyinda, Kundi, Sizzu gibi kayıp kentlerin olduğuna dair bulgular tespit edilmiştir (Durukan, 2015). Mersin tarih boyunca Hititler, Asurlar, Medler, Persler, Büyük İskender'in kurduğu Makedon İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans, Ermeni Krallığı, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok devletin kontrolüne girmiştir. Mersin'in Osmanlı idaresine girmesi ise II. Mehmet zamanında gerçekleştirildi. Bu zamana kadar Mersin ve çevresi Karamanoğullarının kontrolündeydi. Mersin'de Osmanlı hakimiyeti 1483'te II. Bayezid döneminde kesin olarak sağlandı. Mersin Sancağı 1500 ve 1518 yıllarında Ermenek, Gülnar, Karataş ve Mut olmak üzere dört kazadan oluşmaktaydı. 1522'de Selendi, 1555'te Silifke, 1584'te Anamur, Bozdoğan, Sinanlı kazalarının kurulmasıyla birlikte kaza sayısı dokuza yükseldi (Çelik, 2000: 450-455). 19. Yüzyılda yaşanan kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelerin Osmanlı coğrafyasına yansımaları sonucu Mersin bir liman kent olarak büyümüş ve kentsel dokusu oluşmuştur (Ünlü, 2007: 74). Mersin yerleşiminin idari bir birim olarak ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili net bir bilgi maalesef bulunmamaktadır. Evliya Çelebi 17. Yüzyılda ünlü seyahatnamesinde *Kariye-i Mersin Oğlu* olarak ifade ettiği Mersin'i 70 haneli bir Türkmen köyü olarak tanımlamıştır (Çelebi, 1935: 327). Mersin'in 1840'lı yıllara kadar birkaç barakanın ve dükkânın bulunduğu balıkçı köyü olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda ise uzunca bir süre Mersin bir idari birim olarak değil de Mersin İskelesi olarak geçmektedir. 1840'ların başından itibaren Mersin köyü olarak zikredilmeye başlanmıştır. Mersin Tarsus'un Gökçeli Kazası'na bağlı bir balıkçı köyü olarak idari birim statüsünü almıştır. Hızla büyüyen Mersin 1864 sonrasında Halep Vilâyeti'ne bağlı Adana Sancağı'nın Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı Nahiyyelerinden oluşan bir kazası statüsünü almıştır. 1877'de Adana Vilâyeti'ne bağlı kaza merkezi konumuna yükseldi. 1888'de yine Adana Vilâyeti'ne bağlı sancak merkezi oldu. Cumhuriyet dönemine kadar bu konumunu koruyan Mersin Sancağı artık bir vilayet oldu (Oğuz, 2005: 19-21).

1933 yılında İçel ile Mersin birleştirilerek İçel (Mersin) Vilâyeti olmuştur. 2002’de ise Mersin mi İçel mi tartışmalarına son verilerek Mersin adı hem il adı hem de il merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bozkurt, 2018: 29, 32-41). Çalışmamıza konu olan sınır Mersin merkez olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Dönemi kent tarihi araştırmalarında birinci elden kaynak olan Osmanlı arşiv belgeleri kentlerin idari, ekonomik ve sosyal yönden gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti’nin idari teşkilatında ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimlerin etkisi kent tarihi kaynaklarında da kendisini göstermiştir.

Osmanlı dönemi kent tarihi çalışmaları için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yapılan araştırmamızda çok sayıda arşiv belgesine ulaşmak mümkündür. Arşivde farklı fonlarda perakende ve defter şeklinde bulunan bu tasnifler içerisinde Osmanlı Dönemi Mersin Tarihi üzerine 6925 adet kayıt bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi’nde tasnif edilmemiş çok sayıda belge bulunduğunu ve tasnif çalışmalarının devam ettiğini göz önünde bulundurarak tarama yapılan tarihte tespit edilen belgelerden çok daha fazla belge bulunabileceğini de belirtmek gerekmektedir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus yapılan taramalar arşivin elektronik tarama sistemi aracılığı ile yapılmıştır. Bu nedenle anahtar sözcüğümüz “Mersin” kelimesidir. Elde edilen sonuçlar belge özetlerinde Mersin anahtar sözcüğü geçen belgeleri içermektedir. Tespit edilen bu sonuçların dışında bazı belgelerin içinde Mersin’le ilgili bilgilerin yer alabileceği gerçeği de kabul edilmekte ve ayrı tutulmaktadır.

Araştırma sonucunda Osmanlı Arşivi’nde yapılan tarama sonucunda tespit edilen belgelerin bulunduğu fon kodları aşağıda belirtildiği şekildedir:

- Ali Emirî Tasnifi Belgeleri
- Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri
- Dâhiliye Nezâreti Belgeleri
- Dîvân-ı Hümayûn ve Bâb-ı Asâfi Belgeleri
- Evkâf Defterleri
- Fotoğraflar, Plan, Proje ve Krokiler
- Hâriciye Nezâreti Belgeleri
- Haritalar
- Hatt-ı Hümayûn Tasnifleri

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

- Hazîne-i Hâssa İrâdeleri
- İrâdeler
- Mâliyeden Müdevver Defterler
- Maârif Nezâreti Belgeleri
- Mâliye Nezâreti belgeleri
- Meclis-i Vâlâ Evrâkları
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları
- Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri
- Mühimme Defterleri
- Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri
- Sâlnâmeler
- Şer'iyeye Sicilleri
- Şûrâ-yı Devlet Belgeleri
- Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretlerine Ait Defterler
- Topkapı Sarayı-Müze Arşivi Evrâkları
- Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri
- Zabtiye Nezâreti Belgeleri

Yukarıdaki tasniflerde bulunan belgelerde Osmanlı Dönemi Mersin'i hakkında siyasi, iktisadi, idari, sosyal, kültürel, askeri ve daha birçok alanda bilgiye ulaşmak mümkündür.

MERSİN TARİHİNE İLİŞKİN OSMANLI ARŞİVİNDE BULUNAN KAYITLAR

Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında müzâkere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait önemli siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî kararların kaydedildiği bu defterlere “*Mühimme Defterleri*” adı verilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde 961-1333/1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme defteri mevcuttur. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 7). Bazı istisnalar dışında Mühimme defterleri

kaleme alındıkları sadrazam ve reisülküttabın devrini belirten bir başlıkla başlar (Kütükoğlu, 2006: 520-523). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Dîvân (Beylikçi) Kalemi ve bağlı birimlerine ait Mühimme defterleri içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Bu belge örneklerinde tımar emri, ulak hükmü, cami yapımı için masraflar hakkında çeşitli konularda veriler mevcuttur.

Tablo 1. Mersin Tarihine İlişkin Mühimme Defterleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.DVNS.MHM.d	989 Numaralı Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Katalogundaki Mühimme Defterleri	8

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde Bâb-ı Hümayun padişah kapısı ve sarayı, Bâb-ı Âsafi sadrazam kapısı ve sarayı anlamında kullanılmıştır. (İpşirli, 1991: 386-389). Divân-ı Hümayun toplantılarının tamamen terk edilmesinden sonra bütün devlet işleri Bâb-ı Âsafi'de görülmeye başlanmıştır. Bâb-ı Âsafi, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar bu faaliyetini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra "Bâb-ı Âli" tabiri Bâb-ı Âsafi'nin yerine kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 183). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 2. Mersin Tarihine İlişkin Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.}AMD.	Bâb-ı Asâfi Âmedî Kalemi	6
A.}DVN.	Bâb-ı Asâfi Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi	5
A.}DVN.DVE.	Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi	1
A.}DVN.MHM.	Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi	5

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Bu belgelerde konsolos, papaz, sefaret memurlarının tayin, nişan takdimi gibi işleri, iskelede çalışan beratlı tüccarların nişanları, vs. gibi çok çeşitli konularda veriler bulmak mümkündür.

Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri

Çeşitli makam ve kişilere Sadrazam tarafından yazılan resmi yazılar ve mektuplar ile önemli işlere dair emirler ve buyruhdular bu kalem tarafından yazılır. Kalemin başında “Mektubi Efendi” adı verilen *Sadrazam Mektupçusu* da denilen görevli vardır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 288) Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Kalemi tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren defter ile belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 3. Mersin Tarihine İlişkin Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.}d...	Sadâret Defterleri	1
A.}DVN.MKL.	Sadâret Dîvân Mukavelenamer	7
A.}MKT.DV..	Sadâret Mektûbî Kalemi Deavi Evrâkı	6
A.}MKT.MHM.	Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı	96
A.}MKT.MVL.	Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı	16
A.}MKT.NZD.	Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Deva'ir Evrâkı	36
A.}MKT.UM..	Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrâkı	53
A.}MTZ.(04)	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrâkı	2
A.}MTZ.(05)	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrâkı	4
A.}MTZ.SM..	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Sisam Evrâkı	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasniflerin içinde iskele, karakol, demiryolu, karayolu yapımı ve tamiri gibi imar faaliyetleri maden sevki, iskeleden ihraç ve ithal olunan mallar, muhacirlerin iskânı, vakıflara ait arazilerin kiraya verilmesi, salgın hastalıklar, karantina, asayiş, yabancı şirketlere verilen izinler, bac ve gümrük vergileri, çeşitli konularda verilen ruhsatlar, orman ve tuzladan çıkarılan kereste ve tuzun ihracatı, imtiyaz, Ermeni olayları, vs. gibi çok çeşitli konulara dair belgeler bulunmaktadır.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri

Ali Emirî Efendi başkanlığında bir heyet tarafından 1918-1921 seneleri arasında gerçekleştirilen bir tasnif olmasından dolayı “*Ali Emirî Tasnifi*” adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdülmecid zamanına kadar gelen vesikaları ihtiva eder. Ali Emirî Tasnifi'nde siyasî ve askerî konulara ait belgeler; timar ve zeâmet tevcihleri; yabancı ülkelerle münasebetler; Dîvân-ı Hümâyûn'a ait meseleler, maarif, inşa ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 418). Bu kayıtlarda mukataa kayıtları ve timar tevcihleri ile ilgili belgeler mevcuttur. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Ali Emirî Tasnifi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 4: Mersin Tarihine İlişkin Ali Emirî Tasnifi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
AE.SABH.I..	Ali Emirî Abdülhamid I	2
AE.SMHD.I..	Ali Emirî Mahmud I	1
AE.SMHD.II..	Ali Emirî Mahmud II	3
AE.SMMD.IV..	Ali Emirî Mehmed IV	4
AE.SMST.II..	Ali Emirî Mustafa I	1
AE.SMST.III	Ali Emirî Mustafa III	3
AE.SSLM.III	Ali Emirî Selim III	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâb-1 Âlî Evrâk Odası Belgeleri

Bab-1 Ali Evrâk Odasının çalışma sahası tarih olarak 1839(1255)-1922(1341) Tanzimat'la İstanbul Hükümeti'ne kadar geçen seksen üç yıllık zamanı kapsayan Türk siyasi, içtimai, iktisadi, kültürel ve diğer sahalardaki tarihi gelişimi ortaya koyan çok önemli bir devirdir (Sertoğlu, 1955: 51). Bab-1 Âlî Evrâk Odası Tanzimat'tan sonra Bab-1 Âlî'deki evrâk akışını sağlamış, nihayet 24 Şevval 1277/5 Mayıs 1861 tarihinde çıkan nizamnâme ile imparatorluğun sonuna kadar devam edecek bir müessese hâlini almıştır. Her ne kadar odada başlangıçtan sonuna kadar Sadâret'ten yazılan tezkire ve tahrîrâtın kayıt ve saklama işleri yürütülmüşse de, Şevval 1309 / Nisan 1892 tarihinden itibaren farklı bir metotla bu işlemler yerine getirilmeye başlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 326). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Bâb-1 Âlî Evrâk Odası

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 5. Mersin Tarihine İlişkin Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
BEO	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası	739

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnif içindeki belgeler diğer tasniflere göre sayıca ve içerik olarak daha fazla olmakla birlikte Hâriciye, Rüsûmât, Evkâf, Bahriye, Posta Telgraf, Adliye, Mülkiye, Ticâret ve Nafia, Mâliye, Sıhhiye, Harbiye, Orman ve Maadin ve Zirâât, Maârif, Zabtiye gibi kurumların ilgili alanlarda Mersin idaresiyle olan yazışmalarını içeren konulardadır.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

1931 yılında Mâliye deposundaki bir kısım belgelerin Bulgaristan'a satılması üzerine 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Kilisli Muallim Rifat, emekli bazı devlet memurları ve tarih uzmanı kimseler bu heyette yer almıştır. Muallim Cevdet 1935'te istifa ederek ayrıldığı hâlde tasnif 1937 yılına kadar sürmüştür. “*Cevdet Tasnifi*” adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş, fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında 960-1322/1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 adet belgeden oluşup 87 adet kataloğu mevcuttur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 420). Cumhuriyet ile birlikte Türkiye’de tarihi belgelerin bir değer taşıdığı bilincinin ortaya çıkmasında Muallim Cevdet’in önemli rolü olmuştur. Bu sebeple Türk arşivciliğinin kurucusu sayılmıştır (Sayar, 2005: 313-314). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki Muallim Cevdet Tasnifi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 6. Mersin Tarihine İlişkin Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
C..BLD.	Cevdet Belediye	1
C..DH..	Cevdet Dâhiliye	1
C..EV..	Cevdet Evkâf	2
C..HR..	Cevdet Hâriciye	2

C..IKTS	Cevdet İktisat	2
C..ML..	Cevdet Mâliye	1
C..SH..	Cevdet Sıhhiye	3
C..TZ..	Cevdet Tımar	1
C..ZB..	Cevdet Zabtiye	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Söz konusu bu kataloglar vakıf, hâriciye, iktisat, maliye, zabtiye, sıhhiye, tımar, evkâf, belediye, dâhiliye olarak tasnif edilmekle beraber ilgili konularda Mersin'e ait bilgiler bulmak mümkündür.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ülke içinde huzur ve asayişin sağlanması ve bunun için görevliler tayin edilmesi devletin en temel vazifelerinden biri olmuştur. Bu konuda ise padişahın en birinci yardımcısı klasik dönemde vezir-i azam iken post-klasik dönem ve sonrasında ise Sadrazam adını almıştır. Tanzimat dönemi bürokratik reform hareketleri çerçevesinde merkez ve taşrada ülke genelinde gerçekleştirilen kurumsallaşma çabasının en önemli ayağı devlet idâresinin modernleşme bağlamında yönetim merkezinin sarayın dışına çıkarılarak Sadâret kurumunun kurulması ve dahili ve harici olarak devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıydı. Bu bağlamda ilk oluşturulan kurumlar nezâretler ve meclisler olmuştur. 1836'da ilk oluşturulan nezâret Dâhiliye Nezâreti olmuştur (Akyıldız, 1993: 26-29, 66-69, 179-290. Çadırcı, 2007: 173-209. İpşirli, 1993: 414-416). Gerek Sadâret'e bağlı olduğu dönemde, gerekse müstakil olduğu dönemde, Dâhiliye Nezâreti'nin görev alanı, devletin iç işleriyle alakalı konular olmuştur. *Emniyet-i Umûmiye*, *Muhâberât-ı Umûmiye*, *Matbûât*, *Hey'et-i Teftişiye* gibi kalemler tarafından işleri yürütülen Dâhiliye Nezâreti'nin bu birimlere ait Evrâk grupları, memur tayinleri, asker ve jandarma tensîki, çekirge istilas, sansür, çete faaliyetleri, mezhep çatışmaları, asayiş vukuatı, tabîî âfetler ve zarar gören ahaliye yapılan yardımlar, surre alaylarının hazırlıkları, arkeolojik kazı izinleri vb. konuları ihtiva eder (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 359). Osmanlı Arşivi'ndeki Dâhiliye Nezâreti belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 7: Mersin Tarihine İlişkin Dâhiliye Nezâreti Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
DH.DACZ	Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti	1

DH.EUM.1.Şb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Birinci Şube	1
DH.EUM.2.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye ikinci Şube	37
DH.EUM.3.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye üçüncü Şube	28
DH.EUM.4.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Dördüncü Şube	1
DH.EUM.5.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Beşinci Şube	67
DH.EUM.6.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Altıncı Şube	13
DH.EUM.ADL.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Takîbât-ı Adliye Kalemi Evrâkı	1
DH.EUM.AYŞ.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Asâyış Kalemi Evrâkı	7
DH.EUM.ECB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Ecânib Kalemi	4
DH.EUM.EMN.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Emniyet Şubesi Evrâkı	26
DH.EUM.KLH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Husûsî	1
DH.EUM.KLU.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalemi Umûmî	4
DH.EUM.LVZ.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Levâzım Kalemi	45
DH.EUM.MEM.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Memûrîn Kalemi Evrâkı	42
DH.EUM.MH..	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâsebe Kalemi Evrâkı	115
DH.EUM.MTK.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâberât ve Tensikât Müdüriyeti Evr.	24
DH.EUM.PMC.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Polis Mecmûası	5
DH.EUM.SCL.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Sicil Kalemi Evrâkı	2
DH.EUM.SSM.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Kalemi	89
DH.EUM.THR.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi Evrâkı	8

DH.EUM.VRK.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Evrâk Odası Kalemi Evrâkı	9
DH.H...	Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrâkı	9
DH.HMŞ.	Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Evrâkı	1
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezâreti idâre-i Umûmiye Evrâkı	46
DH.İ.UM.EK.	Dâhiliye Nezâreti idâre-i Umûmiye Ekleri	36
DH.İD..	Dâhiliye Nezâreti idâre	84
DH.KMS.	Dâhiliye Nezâreti Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Evrâkı	36
DH.MB..HPS.	Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emirîye- Hapishaneler Müdüriyeti Evrâkı	35
DH.MB..HPS.M.	Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emirîye- Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrâkı	19
DH.MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi	1079
DH.MTV.	Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Evrâkı	34
DH.MUİ.	Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evr.	52
DH.SAİD.MEM	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi	1
DH.SAİD.d...	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi	46
DH.SN..THR.	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi	17
DH.SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrâkı	8
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrâkı	483
DH.TMIK.M..	Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat	582
DH.TMIK.S..	Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelât ve Islâhat Komisyonu	33
DH.UMVM	Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrâkı	25

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Mersin Limanı'na giriş çıkan gemiler, liman işleri, savaş sürecinde yabancı devletlerin bölgedeki faaliyetleri, konsolosluk işlemleri, yabancı tebaa ile ilgili yazışmalar, asayişle ilgili çeşitli konular, suç istatistik cetvelleri, memurların göreve atanma ve tayinleri, maaş-harcırah ödemeleri, bölge içindeki idari merkez kaymalar, idari düzenlemeler, Mersin Limanı'ndan yapılan ihracat, salgın hastalıklar, fabrika ve şirket inşaları, hapishane kayıtları ve cetvelleri, siyasi evrâklar, şifreli yazışmalar, sicil-i ahvâl kayıtları, vb. çok çeşitli konular hakkında bu tasnifte belgeler bulmak mümkündür. Dahiliye Nezâreti yazışmaları diğer pek

çok tasnife göre çeşitliliği ve niceliği daha fazla olan bir konu yelpazesine sahiptir. Bunun sebebi, özellikle bu nezâretin devletin jurnal teşkilatı gibi çalışması ve hemen her konu ile ilgili yazışmaların yürütülmesidir.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Hatt-ı hümayun; Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirler için kullanılan bir tabirdir (Kütükoğlu, 1997: 485-488). Hatt-ı hümayunlar, sadrazamların tahrirî olarak ve kısaca arz ettikleri meseleler dolayısıyla telhis denilen kâğıdın üzerine yazıldığı gibi, doğrudan doğruya elinden de çıkabilirdi. Sultan Üçüncü Murad dönemine kadar padişahlar nadiren ve sınırlı konularla ilgili yazılı emirler verilirken, bu dönemden itibaren hatt-ı hümayûnlar çoğalmıştır. Hatt-ı hümayûnlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış olup, bu tarihte hazırlanan fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010, 421-422). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi içindeki kayıtlarına bakıldığında içerisinde Mersin geçen beş kayıt bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri Mersin balığı ile ilgilidir. Diğer dört tanesi de 1802-1838 tarihleri arasında aittir. Mersin'in 1830'larda henüz birkaç balıkçı barınağından oluşan köy bile olmadığı düşünüldüğünde bu hatların Çukurova Bölgesindeki Mersin yerleşimi ile ilgili olmama ihtimali yüksektir.

Tablo 8. Mersin Tarihine İlişkin Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

□ HAT	1247	48347 J	1254 Z	29 1	Debre-i Zir kazasında vaki Küçük Boğaz ahalsinin Debreli Süleyman Beyzade Mersin Bey'i Debrele'e müleselim edeceğiz diyerek kasabaya hücum etmişlerse de kovulduklarına dair ilam ve mahzar müsveddesi. a.g.y.tt
□ HAT	1486	3	1218 M	10 1	Karadeniz'den İstanbul'a gelen karahavyar, morina, Mersin balığı ve sair balıkların balık tuzlayıcılarına ne şekilde dağıtılacağına dair hatt-ı hümayun sureti.
□ HAT	1538	37	1232 C	15 1	Osman valed-i Ömer'in çocuksuz olarak vefatıyla mahlul kalan Mersin sancağı merkez nahiyesindeki İmarının Saray-ı Atik teberdarlarından Hasan'a tevcihi.
□ HAT	407	21222	1222 Z	29 1	Vehhabiler Mersin'e tesallutta bulunmakla Hacca giden olmadıgından ve devlet, Rusya ile haptle bulunduğundan Vehhabiler üzerine sevk-i askerî harp sonuna bırakıldığı ve Şam Valisi Genç Yusuf Paşa'nın iki bin askerle Hacca gidip gelmesi kararlaştırıldığı hakkında. a.g.y.tt
□ HAT	407	21224	1246 Z	29 1	Orduya gidecek keseler arz olunduğunda üçbin kesenin mukataattan, binbeşyüz kesenin Darbhane'den gönderilmesi ve Mersin Nüzül Emîni Abdülkerim Bey'in sıkıştırılması hakkında hatt-ı hümayun. a.g.y.tt

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Hâriciye Nezâreti Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde 1836'da kurulan ve Cumhuriyet döneminde adı "*Dışişleri Bakanlığı*" olarak değiştirilen kurumdur (Findley, 1997: 178-180). Reisülküttaplığın yerini Hâriciye Nezâreti'nin alışı her ne kadar bir unvan değişikliği gibi gözükse de zaman içinde idari birimleri oluşturularak kurumsal bir yapı haline getirilmiştir (Akpınar 2014, 66-67).

Hâriciye Nezâreti Arşivi, Tanzimat'la birlikte kurumsallaşan Hâriciye Nezâreti'ne paralel olarak oluşan "merkez arşivi" ile sefaret ve konsolosluklarda oluşan "taşra arşivi" olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Hâriciye Nezâreti

fonunda, siyasî, hukukî, idarî konulardaki çok önemli meselelerin yanı sıra, ticaret anlaşmaları; sefaret ve şehbenderliklerle yapılan yazışmalar; köle ticaretinin yasaklanması; Sırbistan'daki Müslüman halkın dinî meseleleri; yabancı devlet başkanlarına gönderilen ve onlardan gelen, daha çok doğum, vefat, cülûs, evlilik konularındaki nâmeler; rütbe, nişan ve madalya tevcihleri; sınırların dışında kalan topraklara ait tapu tahkikleri yer alır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 379-380). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Hâriciye Nezâreti Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 9. Mersin Tarihine İlişkin Hâriciye Nezâreti Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HR.H...	Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrâkı	13
HR.HMŞ.İŞO.	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrâkı	56
HR.İD..	Hâriciye Nezâreti idâre	34
HR.İM..	Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı	165
HR.MKT.	Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrâkı	50
HR.SAİD.	Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi Belgeleri	2
HR.SFR.04..	Hâriciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri	11
HR.SFR.1...	Hâriciye Nezâreti Atina Sefareti	11
HR.SFR.3...	Hâriciye Nezâreti Belgrat Sefareti	22
HR.SYS.	Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri	138
HR.TH..	Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası	154
HR.TO..	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri	28
HR.UHM.	Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtâlita Müdüriyeti	21

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yabancı tebaanın Mersin'de yürüttüğü ticari işlemler, gümrük işleri, Mersin yerel idaresi ile yabancı devletlerin yazışmaları, ihraç ve ithal edilen mallar, konsolosluk yazışmaları, Mersin Limanı'nın ıslahı ve yeniden yapılandırılması, limana her türlü giriş çıkışlar, dış dünyayla kurulan bütün bağlantılarla ilgili çok çeşitli konularda belgeler bulmak mümkündür. Hâriciye Nezâreti tasnifi de en az Dâhiliye Nezâreti tasnifi kadar geniş bir veri dağarcığına sahiptir.

İrâdeler

Arapça bir kelime olan İrâde “*dileme, isteme; emir, ferman*” manalarını taşırdı. İrâde-i Seniyye ise “*padişah emri*” anlamına gelmektedir (Kütükoğlu, 2000: 391-392). 1832 senesinden önce, herhangi bir mesele hakkında padişahın yorumuna gerek duyulduğunda, konunun özeti padişaha sunulurdu. Padişah, “arz tezkiresi” veya “telhîs” denilen bu özeti okuyarak konu hakkındaki fikrini belge üzerinde beyan ederdi. Meşrutiyetten sonra padişah sadece vekiller heyeti kararlarını onaylamış ve buna da irade denilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 299-300). Osmanlı Arşivi’ndeki irade belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 10. Mersin Tarihine İlişkin İrâde Tasnifleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HH.İ.	Hazîne-i Hâssa İrâdeler	6
İ..AS..	İrâde -i Askeri	7
İ..AZN.	İrâde -i Adliye ve Mezahib	16
İ..DA..	İrâde -i Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye	1
İ..DFE.	İrâde -i Defter-i Hâkânî	2
İ..DH..	İrâde -i Dâhiliye	79
İ..DUİT	İrâde- Dosya Usulü İrâdeler	21
İ..EV..	İrâde - Evkâf	6
İ..HB..	İrâde - Harbiye	11
İ..HR..	İrâde - Hâriciye	19
İ..HUS.	İrâde - Husûsî	30
İ..İMT.	İrâde - İmtiyâzât ve Mukâvelât	1
İ..MBH.	İrâde - Mabeyn-i Hümâyûn	1
İ..ML..	İrâde - Mâliye	1
İ..MMS.	İrâde - Meclis-i Mahsûs	13
İ..MTZ.(05)	İrâde - Mısır İrâdeleri	1
İ..MVL.	İrâde - Meclis-i Vâlâ	23
İ..OM..	İrâde - Orman ve Maadin	1
İ..PT..	İrâde - Telgraf ve Posta	5
İ..RSM.	İrâde - Rüsûmât	12

İ.ŞD..	İrâde - Şûrâ-yı Devlet	12
İ.TAL.	İrâde - Taltifât	39
İ.TKS.	İrâde - Tekâüd Sandığı	3
İ.TNF.	İrâde - Ticâret ve Nafia	1
İ.TZT.	İrâde - Ticâret ve Zirâât	1
İE.BH..	İbnülemin Bahriye	3
İE.ML..	İbnülemin Mâliye	1
İE.SM..	İbnülemin Saray Mesâlihi	1
İE.TCT.	İbnülemin Tevcîhât	2

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

İrâdeler tasnifinde Mersin’le ilgili dâhiliye, hâriciye, maliye, adliye, askeriye, harbiye, evkâf, imtiyaz, ticaret ve ziraat, bahriye gibi çeşitli alanlarda çok sayıda belge bulmak mümkündür. Bu tasnifte de dâhiliye iradelerinin sayıca daha fazla oluşu dikkat çekmektedir.

Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

Mâliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın hâlinde devralınan 26.000'e yakın defterin tasnifidir. Muhtelif Mâliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi, arazi tahriri, saray, yeniçeri, maaş, aylık ve ulufeler vs. gibi diğer cins defterleri de içermektedir. Defterler, 830/1427 yılında başlayıp 1346/1927 yılına kadar gelir. Tasnifteki son defterin sıra numarası 23.138'dir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 266). Osmanlı Arşivi'ndeki Mâliyeden Müdevver Defterler tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 11. Mersin Tarihine İlişkin Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MAD.d.	Mâliyeden Müdevver Defterler	16

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Maârif Nezâreti

Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti’nde önce 1261/1845'te Maârif Meclisi, 1273/1857'de de Maârif Nezâreti kurulmuştur. Tanzimat’ın en önemli gerekliliklerinden biri olan eğitim alanında kurumsallaşma bu gelişmelerle gerçekleştirilmiş ve zamanla altı doldurulmaya çalışılmıştır (Akyıldız 2003: 246-250). Osmanlı Arşivi'nde Maârif Nezâreti belgelerinin içerisinde Maârif Meclisi

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

dönemine ait belgelere de rastlanmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki Maârif Nezâreti Defterleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 12. Mersin Tarihine İlişkin Maârif Nezâreti Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MF.İBT	Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî	117
MF.MKT	Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî	213

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yer alan belgelerden yola çıkarak Mersin'deki eğitim tarihi hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Okullarda çalışan görevlilerin azil, tayin, maaş gibi işlemleri, öğrencilerle ilgili veriler, durum ve sınav cetvelleri, okulların imar, yapım ve tamir işlemleri, masraflar, gelir ve gider verileri, vs. gibi konularda çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tasnifte eğitimle ilgili veriler dışında bölge için oldukça önemli olan arkeolojiyle ilgili belgeler de bulunmaktadır. Maârif Nezâreti'nin görev ve sorumluluğu içinde olan eski eserler ve arkeolojik alanlarda kazı ve araştırma yapmak için izin ve ruhsat alınması gibi konularda arkeolojik açıdan zengin bir alt yapıya sahip Mersin'le ilgili çok sayıda belge mevcuttur.

Mâliye Nezâreti

Osmanlı Maliye Teşkilatı, gelirlerin toplandığı ve masrafların yapıldığı çeşitli kalemlerden oluşmaktaydı. Osmanlı maliyesinin işlerini yapan dairelere "kalem" denilirdi (Yurtseven, 2002: 117). Tanzimat dönemi bürokratik reformu ile başlatılan kurumsallaşma çalışması sonucu Bâb-ı Defteri'den dönüştürülen Mâliye Nezâreti, merkezi yönetimin en önemli ayaklarından biri idi. 28 Şubat 1838'de "Umûr-ı Mâliye Nezâreti" adı ile kurulmuş olan Mâliye Nezâreti'nin başına Nâfiz Paşa getirildi (Akyıldız, 2003: 97). Osmanlı Arşivi'ndeki Mâliye Nezâreti'ne ait tasnif içinde Mersin hakkında bilgi veren defter ve belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 13. Mersin Tarihine İlişkin Mâliye Nezâreti Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ML.EEM	Mâliye Nezâreti	37
ML.MKT.d...	Mâliye Nezâreti Mektûbî Kalemî defterleri	2
ML.MSF.d...	Mâliye Masârifât Defterleri	2

ML.VRD.TMT.d...	Mâliye Vâridât Muhâsebesi Temettuât Defterleri	1
-----------------	--	---

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin’le ilgili gelir-gider kayıtları, bağışlar, ödemeler, masraflar, her türlü mali konulardaki yazışmalar vs. ile ilgili bilgi ve belge bulmak mümkündür.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Tanzimat Dönemi merkez teşkilatında yürütülen kurumsallaşma çalışmalarının bir ayağını nezâretler oluştururken, ikinci önemli ayağını da meclisler olmuştur. Nezâretler Tanzimat’ın teknik mekanizması, meclisler ise karar mekanizması olmuştur. Bu dönemde yapılacak olan tüm reform çalışmalarının kararları Tanzimat meclislerinde görüşülmüş ve sonuca bağlanmıştır. Tanzimat meclisleri arasında en üst düzey danışma meclisi niteliğinde ve nezâretler ile meclisler arası koordinasyonu sağlayan ve son kararı padişaha iletmekle yükümlü olan meclis ise Meclis-i Hass-ı Vükelâ’dır (Akyıldız 2003, 179-185). Meclis-i Vükelâ; devletin iç ve dış siyasetinde tüm konularda üst düzey kararların görüşülüp karara bağlandığı bir meclistir. Bu meclise, "*Meclis-i Hâss*" veya "*Meclis-i Hâss-ı Vükelâ*" da denilirdi ki bugünkü manada "*Bakanlar Kurulu*" demektir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 334). Osmanlı Arşivi’ndeki Meclis-i Vükelâ Mazbataları içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 14: Mersin Tarihine İlişkin Meclis-i Vükelâ Mazbata Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları	51

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnif içinde Mersin liman giriş-çıkış ve gümrük geçiş işlemleri, şirket nizamnamelerinin tadili, maden ihalelerinin işletme ruhsatları, Mersin’in idari statüsündeki değişiklik ve düzenlemeler, tayin, azil ve atama işlemleri vs. gibi çok çeşitli konularda belgeler mevcuttur.

Meclis-i Vâlâ Evrâkları

Tanzimat döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatı’nda yer alan kurumlardan biri de Meclis-i Vâlâ’dır. 1838’de kurumsallaşan Meclis-i Vâlâ, yapılması düşünülen

reformların gerçekleştirilebilmesi için kanun ve nizamları hazırlamak ve Dar-ı Şûrâ-yı Babıali, Dar-ı Şûrâ-yı Askerî'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermekle görevliydi (Akyıldız, 2003: 250-251). Yasaları yapma ve düzenleme yetkisinin yanı sıra üst yöneticilerin atanması ve yargılanması görevine de sahipti. Bu nedenle özellikle Tanzimat'tan sonra görev ve sorumluluklarının artması sebebi ile 1861'de "*Meclis-i Âlî-i Tanzimat*" ve "*Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*" birleştirilerek "*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*" adı altında bir meclise dönüştürülmüştür. Bu meclis idâre, Tanzimat, Adliye adlarıyla üç kısma ayrılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 223). Osmanlı Arşivi'ndeki Meclis-i Vâlâ Evrâkları içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 15. Mersin Tarihine İlişkin Meclis-i Vâlâ Evrâk Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MVL.	Meclis-i Vâlâ Evrâkı	62

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Mersin'le ilgili Meclis-i Vâlâ Evrâkı tasnifinde sağlık, ticaret mahkemesi kurulması, demiryolu yapımı, bataklık alanların kurutulması çalışmaları, imar faaliyetleri, atama ve tayin işlemleri, arazi alım-satımları ile ilgili kararlar, bağışlar, cami, iskele, liman vs. inşa ve tadilat işleri ile ilgili alınan kararlar, çiçek aşısı, vergi ihalesi, gibi çok çeşitli konularda belge bulunmaktadır.

Haritalar

Haritalar tarih araştırmalarında kullanılması gereken en önemli görsel materyallerin başında yer almaktadır. Özellikle kent tarihi çalışmalarında haritalar biz tarihçilere oldukça geniş veriler sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle yerel tarih araştırmacıları için vazgeçilmez kaynaklardır. Bu konuda Osmanlı tarihinde Piri Reis'in çok önemli katkılarının olduğunu söylemek gerekir. Müderris Abdurrahman Efendi Türkiye'de ilk ayrıntılı yeni atlası 1800'lü yıllarda Üsküdar'daki Tabhâne-i Hümâyûn'da basmıştır. Bu atlas, Avrupa'da yapılan atlaslardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Haritacılık çalışmaları aslında askerî ihtiyaçlardan doğmuştur. Harp Okulu'nun kuruluşundan sonra Batı bilim ve tekniğine olan yönelim, genç subayların Fransa, İngiltere ve Prusya'ya eğitime gönderilmesi, yurt dışından haritacılıkta uzman kişilerin getirilmesi ile Osmanlı coğrafyasında bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle 1880'de Erkân-ı Harbiye 5. Şubesi'nin kurulması sonrasında bu şubeye Batı Anadolu ve Balkanlar bölgesindeki Türk topraklarının haritalarını yapmak görevi verilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 427). Böylece bilimsel anlamda haritacılık çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. En erken tarihli harita 1739

tarihlidir. Arşivde toplamda 720 adet haritanın bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı Arşivi'ndeki haritalar tasnifinde Mersin hakkında bilgi veren haritaların kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 16. Mersin Tarihine İlişkin Haritalar

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HRT.h.	Haritalar	15

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresine ilişkin, yol, akarsu, dağ, yerleşim bölgesi; çeşme, kuyu, hanlar; kömür, simli kurşun, karbon, civa, gümüş, bakır, tuz madeni gibi madenleri gösteren; demiryolu, şose, hudutlar, idari harita, sulama haritası, tramvay hattı krokisi gibi çeşitli içerikleri gösterir haritalar mevcuttur.

Plan, Proje ve Krokiler

Haritalar gibi incelenen mekana ilişkin plan, proje ve krokiler de araştırmanın en önemli görsel kaynaklarıdır. Bu tür görsel kaynakların varlığı incelenen sürecin ve mekânın daha canlı yansıtılmasını sağlaması açısından önemlidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan plân, proje ve krokilere ait katalog hazırlanırken, 1311 tarihli Dünya Atlas'ından faydalanılmıştır. Bu haritada Osmanlı Devleti'nin idari yapılanması ve vilayetlerin tespiti mevcuttur. Çizimlerin üzerinde açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Katalog, Osmanlı Devleti siyasî sınırları içindeki vilayetlerin alfabetik olarak sıralanışına göre numaralanmıştır. 1792-1912 yıllarını içeren ve tasnif edilen toplam malzeme sayısı 1.099'dur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 428). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Plan, Proje ve Krokiler içinde Mersin hakkında bilgi veren Plan, Proje ve Krokilerin kodu ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 17. Mersin Tarihine İlişkin Plan, Proje ve Krokiler

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
PLK.P	Plan, Proje ve Krokiler	14

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresine ait yol planı, yeni yapılacak olan cami planı, liman planı, otel planı, istasyon planı, yol üstünde yapılacak köprülerin planı gibi çizimler mevcuttur.

Şer'iyeye Sicilleri

Şer'iyeye Sicilleri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan toplumun tümüyle ilgili gerçekleşen olaylar hakkında kayıtların tutulduğu, mahkeme kararlarının yer aldığı ve idari düzenlemelerle ilgili bilgi veren kaynaklardır (Akgündüz, 1998: 11). Kadı sicilleri, kadı dîvânı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyeye ve yaygın kullanımı ile şer'iyeye sicilleri denilen bu defterler kadı veya yardımcısı olan nâibler tarafından tutulmakta ve çok çeşitli konulardaki kayıtları içermektedir. Bu nedenle özellikle yerel tarih araştırmalarında bu siciller başvurulması gereken en önemli kaynak konumundadır (Uğur, 1988: 8-11).

Mersin'e ait müstakil bir şer'iyeye sicili bulunmamaktadır. Bu nedenle uzun bir süre Tarsus'un idari kapsamında bulunmasından dolayı Tarsus Şer'iyeye Sicillerinde Mersin ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Tarsus'a ait 284-450 arasında numaralandırılmış 1731-1929 yılları arasını kapsayan toplam 176 adet Şer'iyeye Sicil Defteri bulunmaktadır (Ulutaş, 2012: 523-534). Bu defterlerden 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 324, 325, 385 numaralı Şer'iyeye Sicillerinde Mersin'e ait bilgiler bulunmaktadır (Bozkurt, 2001). Tanzimat dönemine kadar kadı sicilleri kadılık kurumunun görev ve sorumluluklarına paralel oldukça çeşitli konularda kayıtları içermektedir. Tanzimat ile birlikte bu defterlerde kadılık kurumunun görev ve yetki alanının daraltılması nedeni ile sadece mahkeme kayıtları ve tereke kayıtlarını bulmak mümkündür.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

Şûrâ-yı Devlet, 1868 tarihinde, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'nin lağv edilmesinden sonra Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye ile birlikte kurulmuş olan istişarî, icraî ve adlî bir kurumdur. 2 Mart 1868 tarihli kuruluş nizamnâmesinde Şûrâ-yı Devlet, genel idari işlerin görüşüldüğü bir merkez olarak görev yapmaktadır. İlk Şûrâ-yı Devlet başkanı Midhat Paşa'dır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 224). Ayrıca Şûrâ-yı Devlet'in danışma, yasama, denetleme ve yargılama yetkileri de bulunmaktadır (Yücesoy, 2017: 196-209). Şûrâ-yı Devlet'e ait defterlerin tasnifi devam etmekle birlikte, defterlerin bir kısmı belge kataloğu olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki Şûrâ-yı Devlet belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 18. Mersin Tarihine İlişkin Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet Belgeleri	330

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresi ile ilgili ticaret, ziraat, dahiliye, rüsûmât, telgraf, orman, madenler, evkâf, maliye, nafia, serasker, defter-i hakâni, maaş tahsisleri gibi çok çeşitli konularda belgeler bulmak mümkündür.

Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretleri Defterleri

Nezaretler kurumsal olarak Osmanlı merkezi düzeninde yerini aldıktan sonra her bir nezaretin kendi içinde ve diğer kurumlarla olan yazışmaları içeren kayıtları mevcuttu. Osmanlı Arşivi'ndeki Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretlerine ait defterler içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 19. Mersin Tarihine İlişkin Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretleri Defter Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
T..d...	Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâret Defterleri	3

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresi ile ilgili demiryolu hattında meydana gelen kazalar, kazaların kayıt defterleri ve demiryolları ile ilgili bilgilerin olduğu belgeler yer almaktadır.

Rumeli Müfettişliği Belgeleri (Taşradan Gelen Belgeler)

Rumeli Müfettişliği 1902'de oluşturulmuştur. Bu tasnif Manastır, Selanik, Kosova, Yanya, Edirne ve İşkodra ile bu vilayetlere bağlı sancak, kaza, nahiye ve köylerine ait tahrirat kayıtlarını içermektedir. Rumeli Müfettişliği buralardan Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavut eşkıya çeteleri ile fesat komitelerinin zararlı faaliyetleri; yabancı devletlerin zabıtları tarafından yürütülen jandarma ve polis teşkilatı; konsolosların faaliyetleri; Patrikhâne faaliyetleri gibi önemli konularda gelen yazıların dışında, diğer idarî, malî, iktisadî, siyasî, ziraî, adlî ve ticarî konulardaki bütün resmî yazıları içermektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 411). Osmanlı Arşivi'ndeki Rumeli Müfettişliği Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Tablo 20. Mersin Tarihine İlişkin Rumeli Müfettişliği Belgeleri (Taşradan Gelen Belgeler)

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
TFR.I..AS..	Rumeli Müfettişliği Sadâret Evrâkı	2
TFR.I..ŞKT.	Rumeli Müfettişliği Arzuhaller	8

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yer alan Mersin’le ilgili belgeler askerlik, memur atama ve terfileri, harcırah ödemeleri gibi konular hakkında veriler sunmaktadır.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

Yıldız Saray Arşivi, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), Yıldız Sarayı’nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan bir saray arşividir. Bu açıdan Topkapı Saray arşivinin bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir (Çetin, 1979: 564). Sultan II. Abdülhamid’in özel olarak ilgilendiği konular, Sadâret’ten saraya sunulmuş, ancak irâdeleri çıkmamış tezkireler; şahısların Yıldız Sarayı’na sundukları çeşitli arıza, rapor ve ihbarlar; Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa gibi önemli kişilerin terekeleri(miras kayıtları), dış basında devletle ilgili çıkan yazılar, albüm ve resimler, kanun ve nizamnâme suretleri, Sultan II. Abdülhamid’e ait özel el defterleri ve cüzdanlar ile haritalar bulunmaktadır. Yıldız Evrâkı, uluslararası ilişkiler, Doğu Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girit Meselesi, sınır olayları gibi önemli devlet meselelerinden, Zabtiye jurnallerinde geçen adı vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan önemli bir fondur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 336). Osmanlı Arşivi’ndeki Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 21. Mersin Tarihine İlişkin Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
Y..A...HUS.	Yıldız Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı	57
Y..A...RES.	Yıldız Sadâret Resmi Marûzât Evrâkı	24
Y..EE..	Yıldız Esas Evrâkı	1
Y..EE..KP..	Yıldız Dâhiliye Kamil Paşa Evrâkı	11

Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı	94
Y..PRK.A...	Yıldız Perâkende Evrâkı Sadâret Marûzâtı	6
Y..PRK.ASK.	Yıldız Perâkende Evrâkı Askeri Marûzât	201
Y..PRK.AZJ.	Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal Jurnal	9
Y..PRK.AZN.	Yıldız Perâkende Evrâkı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Marûzâtı	6
Y..PRK.BŞK.	Yıldız Perâkende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı	15
Y..PRK.DH..	Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı	8
Y..PRK.EŞA.	Yıldız Perâkende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik	3
Y..PRK.HH..	Yıldız Perâkende Evrâkı Hazîne-i Hâssa	1
Y..PRK.HR..	Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı	2
Y..PRK.KOM.	Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Marûzâtı	52
Y..PRK.MBC.	Yıldız Perâkende Evrâkı Mabeyn Cetvelleri	1
Y..PRK.MF..	Yıldız Perâkende Maârif Nezâreti Marûzâtı	3
Y..PRK.MK..	Yıldız Perâkende Evrâkı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı	1
Y..PRK.ML..	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâkı Mâliye Nezâreti Marûzâtı	3
Y..PRK.MŞ..	Yıldız Perâkende Evrâkı Meşîhât Dâiresi Marûzâtı	1
Y..PRK.MYD.	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâk-ı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dâiresi	11
Y..PRK.OMZ.	Yıldız Perâkende Evrâkı Orman, Maadin ve Zirâât Nezâreti Marûzâtı	1
Y..PRK.PT..	Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti Marûzâtı	13

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Y..PRK.ŞD..	Yıldız Perâkende Evrâkı Şûrâ-yı Devlet Marûzâtı	1
Y..PRK.TKM.	Yıldız Perâkende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği	9
Y..PRK.TNF.	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâkı Ticâret ve Nafia Nezâreti Marûzâtı	6
Y..PRK.UM..	Yıldız Perâkende Evrâkı Umûmî	81
Y..PRK.ZB..	Yıldız Perâkende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı	21

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin’le ilgili bataklıkların temizletilip kurutulması, demiryolu inşası, çeşitli imar faaliyetleri, limana giriş çıkış yapan yabancı bandıralı gemiler, muhacirler, liman ve rıhtım inşası, karakol inşası, maden işletmeleri, askeriye, silah, mühimmat ve asker nakli, asayişin temini, Mersin’e zahire ihracı vb. konularla ilgili belgeler bulmak mümkündür.

Zabtiye Nezâreti

Osmanlı merkezi düzeni içinde Zabtiye Nezâreti kamu düzeninin ve güvenliğin sağlanması konusunda önemli rol oynayan kurumlardan biridir. 1845’te Zabtiye Müşirliği’nin kurulmasıyla Osmanlı’da ilk kez iç güvenlik birimleri idari ve hukuki olarak ordudan ayrılmıştır. 1881’den sonra ise bu kurumun görevini Polis müdürlükleri yürütmeye başlamıştır (Sönmez 2007: 2855-2864). Osmanlı Arşivi’ndeki Zabtiye Nezâreti tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 22. Mersin Tarihine İlişkin Zabtiye Nezâreti Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ZB	Zabtiye Nezâreti Evrâkı	127

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresinin emniyet ve asayışı ile ilgili her türlü veri ve bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin, işlenen suçları gösteren cetveller, deniz kol-sandalcılarının maaşlarının ödenmesi, sahil güvenliği için istimbote tahsisi, jandarma ve polis komiserlerinin terfi ve atamaları, bulaşıcı hastalıklar için alınan önlemler, kaçak olarak Mersin’e gelenlerin geri gönderilmesi, Ermeni olayları, işgal süreci ve daha pek çok asayişle ilgili bilgi ve belge bulunmaktadır.

Mersin ile İlgili Diğer Arşiv Kayıtları

Osmanlı Arşivi'ndeki Mevkûfât Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler, Timar Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri, Evkâf Defterleri, Fotoğraflar, Hazîne-i Hâssa İrâdeleri, Hibe, Satın, Devir-Tevfik Paşa Evrâkı, Kıbrıs Milli Arşivi-Fetva Eminliği Evrâkı, Topkapı Sarayı-Müze Arşivi Evrâkı, Taşra-Bosna Müfettişliği Evrâkı içinde de Mersin hakkında bilgi veren belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 23. Mersin Tarihine İlişkin Diğer Kayıtlar

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
D..MKF.d...	Mevkûfât Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler	1
DFE.RZ.d...	Timar Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri	5
EV.d...	Evkâf Defterleri	33
FTG.f..	Fotoğraflar	4
HH.İ...	Hazîne-i Hâssa İrâdeler	6
HSD.TVP	Hibe, devir-Tevfik Paşa Evrâkı	1
KB.MAA.FE..	Kıbrıs Milli Arşivi- Fetvâ Eminliği Evrâkı	3
TS.MA.e	Topkapı Sarayı – Müze Arşivi Evrâkı	7
TŞRBNM.	Taşra – Bosna Müfettişliği Evrâkı	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasniflerde Mersin ve çevresinden orduya yapılan zahire yardımı, yoklama defterleri, vakıflar, fotoğraflar, iskelelere atanan teftiş komisyonlarının ödemeleri, limanda çalışacak memurların atamaları, vakıf arazisine inşa edilen cami, askerlerin maaşlarını alamamaları vb. pek çok konuda belge bulmak mümkündür.

Sâlnâmeler**Devlet Sâlnâmeleri**

Mersin kent tarihi ile ilgili faydalanılabilecek bir diğer kaynak türü de Devlet Sâlnâmeleridir. Osmanlı'da Devlet Sâlnâmeleri 1847'den itibaren çıkarılmaya başlanmış ve 1912 yılına kadar da düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. Son cilt 1918 yılına aittir. 1882 öncesi devlet salnameleri devletin yönetim ve ekonomik yönleri ile ilgili bilgiler içerir. Nüfus, bina sayısı, idari gelir ve giderler, öğrenci sayısı, vs gibi istatistiki bilgiler mevcuttur. 1882 sonrasında ise yabancı konsoloslar da dâhil olmak üzere hükümet görevlilerinin listelerini de içerir.

Vilâyetlerdeki kaza ve köylerin sayıları da istatistiki olarak verilmektedir. Özellikle sınırların değişimi konusunda bilgiler mevcuttur. Bu açıdan kent tarihleri yazılırken idari yapılanma konusunda bu kaynaklarda önemli bilgiler bulmak mümkündür. Cumhuriyet sonrasında da devlet yıllıkları olarak devam ettiğini görmekteyiz. Nezâret ve vilâyet salnameleri de aynı şekilde verimli bilgiler içermektedir (Palalı, 2010: 4-5). Devlet salnameleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Devlet Sâlnâmeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren salnameler aşağıda listelenmiştir.

Tablo 24. Mersin Tarihine İlişkin Devlet Sâlnâmeleri

1263 H. (1847 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1300 H. (1883 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1307 H. (1890 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1311 H. (1893/94 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1314 H. (1896 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1315 H. (1897 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1316 H. (1898 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1317 H. (1899 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1318 H. (1900 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1321 H. (1903 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1322 H. (1904 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1323 H. (1905 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1324 H. (1906 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1325 H. (1907 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1326 H. (1908 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1327 R. (1911 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1328 R. (1912 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1333-34 R. (1918 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Vilâyet Sâlnâmeleri

1864'te ilk Vilâyet Nizamnamesinin çıkarılmasından sonra vilâyetler idari anlamda yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve vilâyet matbaalarında salnameler basılmaya başlanmıştır (Akbayar, 1985: 1247-1248). Vilâyet

Sâlnâmeleri XIX ve XX. yüzyıl Osmanlı Taşrasına ilişkin oldukça zengin veriler içerir. Bu kaynaklarda vilâyetlerin idari taksimatı, devlet dairelerinin ve buralarda görevli yönetici ve memurların isimleri, nüfus kayıtları, köy isimleri, maaş cetvelleri, zirai ve sınai üretim, gelir gider istatistikleri, tarihi bilgiler gibi bilgiler bulmak mümkündür (Palalı, 2010: 8).

Vilâyet Sâlnâmelerinde merkez dışındaki kentlerin idari, sosyal, etnik, kültürel ve ekonomik yapısına dair bilgiler yer almaktadır.

Mersin kent tarihine yönelik bilgilere Adana ve Halep Vilâyet Sâlnâmelerinde ulaşmak mümkündür. Adana Vilâyet Sâlnâmesi'nin ilki 1870 yılında yayınlanmıştır. Mersin'i kapsayan toplam 12 adet Adana Vilâyet Sâlnâmesi bulunmaktadır. Halep Vilâyet Sâlnâmelerinde de bir süre buraya bağlı olmasından dolayı Mersin'e yönelik bilgiler bulunmaktadır. Mersin'e dair bilgileri içeren Adana ve Halep Vilâyet Sâlnâmeleri aşağıda listelenmiştir.

Tablo 25. Vilâyet Sâlnâmeleri

1286 H. (1869 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1287 H. (1870 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1289 H. (1872 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1290 H. (1873 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1293 H. (1876 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1294 H. (1877 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1296 H. (1879 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1297 H. (1880 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1308 H. (1891 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1309 H. (1892 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1312 H. (1894 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1318 H. (1900 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi

1319 H. (1901 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1320 H. (1902 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Maarif ve İlmiye Sâlnâmeleri

Osmanlı Maârif Nezâreti tarafından çıkarılan yıllıklardır. Bu yıllıklarda yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında bilgiler sunulmakla birlikte vilayetlerde ve sancaklarda bulunan okullar ve sayıları, bu okullarda eğitim veren öğretmen ve öğrencilerin sayıları ve isimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mersin Sancağı'ndaki okullarla ilgili bilgiler 1319 H. (1901 M.) Tarihli Maârif Sâlnâmesi, 1321 H. (1903 M.) Tarihli Maârif Sâlnâmesi ve 1334 H. (1915-1916 M.) Tarihli İlmiye Sâlnâmesi'nde yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Mersin tarihine ilişkin Osmanlı Arşivinde ne gibi belgeler bulunduğu ve bunların miktarı ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece Mersin Tarihine ışık tutacak çok sayıda arşiv kaydı araştırmacının bilgisine sunulmuştur. Araştırmamızın amacı, Osmanlı Dönemi Mersin'ine ilişkin Osmanlı Arşivinde ne türden ve miktarda kaynağın bulunduğu ve bu birbirinden farklı kaynakların Mersin'in hangi alanıyla ilgili bilgiler verdiğini ortaya koymaktır. Kaynakların her birinin açıklaması yapılarak buralardan ne tür veriler elde edilebileceği hakkında bilgiler verilmesi, araştırmacıya kaynak hakkında da yol göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda arşivde farklı fonlarda perakende ve defter şeklinde bulunan bu tasnifler içerisinde Osmanlı Dönemi Mersin Tarihi üzerine 6925 adet kayıt bulunduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kayıtlar arşivin içinde elektronik tarama sonucunda elde edilen belgeleri içermektedir. Arşivde koruma altında bulunan belgelerin uzmanlar tarafından tasnif çalışmalarının devam ettiği düşünüldüğünde çok daha fazla kaydın mevcut olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmaktadır. Tespit edilen bu kayıtların dışında tarama esnasında kaydı çıkmayan fakat mevcut farklı konulardaki belgelerin içeriklerinde de Mersin ile ilgili bilgiler olabileceği mümkündür.

Bu çalışma ile aynı zamanda herhangi bir konuda Osmanlı Dönemi kurumları arasındaki iletişimi de ortaya koymak mümkün olmuştur. Hangi kurumun hangi konularda etkin olduğu böylece ortaya çıkmaktadır. Özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı merkezi düzeninde gerçekleşen bürokratik reform sonucu resmi devlet kurumlarının kendi aralarında uzmanlaşmaya doğru gittiği de bu minvalde açıkça görülmektedir. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren

Sadaretin önem kazanması ile bu kurumla olan yazışmaların da paralel ölçüde arttığı dikkat çekmektedir.

Çalışmamız boyunca dikkat çeken bir diğer konu Mersin’le ilgili tespit edilen belgeler arasında en fazla yoğunluk Dâhiliye Nezareti’ne ait tasniftedir. Bunun önemli bir sebebi özellikle 19. yüzyıl itibari ile hem Dâhiliye Nezareti’nin Osmanlı merkezi yönetiminde en önemli kurum olması hem de bu süreçte Mersin’in idari bir birim olarak henüz yeni yeni gelişmeye başlamasıdır. Bu sebeple de belgelerin büyük bir kısmı çoğunlukla 19. ve 20. yüzyıla aittir. Bunun yanı sıra diğer önemli bir tespit özellikle 1850’lerden sonra Mersin’in bir liman kent olarak giderek büyümesi ve kozmopolit bir yapıya sahip olması sonucu dış ilişkilerinde giderek artan bir hareketliliğe sebep olmasıdır. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti’nden sonra nitel ve nicel olarak yoğun olan diğer bir tasnifin Hariciye Nezareti olduğu görülmektedir. Bu dönem belgelerine bakıldığında çoğunlukla Mersin’in sosyo-kültürel ve idari yapısındaki büyümeyle ilgili olduğu da dikkat çekmektedir.

Bu çalışma Osmanlı Dönemi kent tarihi çalışmak isteyen araştırmacıların Mersin örneğinden hareketle Osmanlı Arşivi’nde hangi kaynaklara bakıp ne tür veriler elde edebileceği konusunda fikir sahibi olmalarını sağlayabilir niteliktedir. Tespitlerimize göre Osmanlı dönemi Mersin Kent Tarihine ilişkin Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerde kentin sosyo-ekonomik, kültürel, kurumsal üst yapılanması içinde tarım, ticaret, sanayi gibi üretim sektörleri, idari kurumları çerçevesinde taşra teşkilatlanması, sosyal yaşam çerçevesinde toplumsal sınıfların ilişkileri, kültürel aktiviteleri, gündelik hayatı vb. pek çok alanıyla ilgili veriler elde etmek mümkündür. Bu açıdan çalışma önemli bir yol gösterici niteliği de taşımaktadır. Mersin Tarihine ilişkin böyle bir çalışmanın olmayışı nedeniyle alana katkı sunacağı da düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbayar, Nuri (1985), “**Osmanlı Sâlnâmeleri**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1247-1248.
- Akgündüz, Ahmet (1998), **Şer’iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akpınar, Mahmut (2014), “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Hâriciye Nezâreti’nin kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXIX/1, ss. 59-85.
- Akyıldız, Ali (2003), “**Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, Ankara, ss. 250-251.

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, (2010), Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, İbrahim (2001), **Sâlnâmelerde Mersin**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Bozkurt, İbrahim (2018), **Tanzimat'tan Cumhuriyete Mersin Tarihi**, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin.
- Braudel, Fernand (2001), **Uygarlıkların Grameri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Çelik, Şenol (2000), **“İçel”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21, İstanbul, ss. 50-55.
- Çetin, Atilla (1979), **“Yıldız Arşivi'ne Dair”**, Tarih Dergisi/Turkish Journal of History, Sayı XXXII, ss. 563-586.
- Durukan, Murat (2015), **Mersin'den Tarsus'a Kilikya Kıyılarındaki Kayıp Kentler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Findley, Carter Vaughn (1997), **“Hâriciye Nezâreti”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 178-180.
- İpşirli, Mehmet (1991), **“Bab-ı Ali”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 386-389.
- Kütükoğlu, Mübahat (1997), **“Hatt-ı Hümayûn”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 485-487.
- Kütükoğlu, Mübahat (2000), **“İrâde-i Seniyye”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 391-392.
- Kütükoğlu, Mübahat (2006), **“Mühimme Defteri”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 520-523.
- Oğuz, İbrahim (2005), **Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü**, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

- Özel, Oktay ve Çetinsaya, Gökhan (2002). “**Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi**”, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 91, ss. 8-38.
- Palalı, İlhan (2010), “**Osmanlı Sâlnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi**”. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, ss. 1-14.
- Sayar, Ahmet Güner (2005), “**Muallim Cevdet**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 313-314.
- Sertoğlu, Mithat (1955), **Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Sönmez, Ali (2007), “**Osmanlı Devleti’nde İç Güvenliğin Dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı’ndan Jandarma’ya**”. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, Cilt VI. ss. 2855-2864.
- Tekeli, İlhan (1998), “**Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler**”, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Editör: İlhan Tekeli, Dost Kitabevi, Ankara, ss. 148-165.
- Uğur, Yunus, (2010) “**Şer’iyye Sicilleri**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 8-11.
- Ulutaş, Songül (2012), “**Osmanlı Kaynakları ve Tarsus**”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, December, ss. 523-534.
- Ünlü, Tülin Selvi (2007), **19.Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Yazıcı, Serkan, “**Şark Ticâret Yıllıklarına Göre Üç Devirde İzmit Şehrinde Ticâret**”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli, ss. 1783-1816.
- Yurtseven, Yılmaz (2002), “**Klasik Dönem Osmanlı Mâliye Teşkilatı ve Sistemi**”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 10, ss. 109-121.
- Yücesoy, Ayşe Aslı (2017), “**Şûrây-ı Devlet (1868-1876)**”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, ss. 187-216.

7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında Cumhuriyet Halk Partisine Yönelik Bir Karşılaştırma^{1*}

Ahmet Hikmet ZABUN

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Rektörlük
zabun@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3783-8168>

Öz

Türkiye’de 2015 yılında yapılan 7 Haziran 2015 genel seçimleri, hükümetin kurulamaması nedeniyle 1 Kasım 2015 tarihinde tekrarlanmıştır. Muhalefet partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) aldıkları oy oranı ve kazandıkları milletvekili sayılarıyla koalisyon hükümeti çıkartabilecek bir parlamento dağılımı ortaya çıkarmışlardır. Koalisyon görüşmelerinin olumlu sonuçlanmaması ve hükümet kurulamayacağı kanaati ile Cumhurbaşkanı tarafından seçimlerin tekrarlanmasına karar verilmiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde tekrarlanan genel seçimlerde önceki seçime göre oy kaybını telafi eden AK Parti tek başına iktidar olanağını elde etmiştir. MHP ve HDP önemli oranlarda oy kaybına rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ne girmeyi başarmıştır. Çalışmaya konu edilen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nde ise tekrarlanan genel seçimlerde oransal bir artışın sağlanamadığı görülmüştür. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde etkili bir kampanya yürüten ve koalisyon görüşmelerine de katılan CHP’nin 1 Kasım 2015 genel seçim sürecindeki kampanya stratejisi, kullandığı mesaj ve mecraların incelenmesi ve karşılaştırmalar yapılması siyasal iletişim bağlamında önemli veriler sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: CHP, Seçim, Medya, Siyasal Partiler.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.10.2019 / 15.04.2020

* Bu makale Prof. Dr. Selma KARATEPE danışmanlığında yürütülen “Haziran ve Kasım 2015 Genel Seçim Kampanyalarının AK PARTİ, CHP, MHP ve HDP Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analizi” adlı doktora tezinden özetlenerek türetilmiştir.

Künye Bilgisi: Zabun, A.H.. (2020). 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında Cumhuriyet Halk Partisine Yönelik Bir Karşılaştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 519-530. DOI: 10.33437/ksusbd.628235

A Comparison Into Republican People's Party (CHP) In Terms of June 7th and November 1st, 2015 General Elections

Abstract

General elections made on 7th June 2015 in Turkey was repeated on 1st November, 2015 as the government was not able to be formed. The opposition parties, Republican People's Party (CHP), Nationalist Movement Party (MHP) and Peoples' Democratic Party (HDP) had a parliamentary distribution that would be able to form a coalition government with the numbers of deputy and the rate they had. Because the coalition negotiations did not result in positively and having the idea that a government would not be able be formed, it was decided to repeat the elections by the President. Compensating the former loss of votes in the repeated elections made on 1st November, 2015, Justice and Development Party (AK Parti) was able to get the opportunity to form the government alone. Despite their significant losses of vote, MHP and HDP were able to enter Turkish Grand National Assembly (TBMM). As for CHP, which will be studied in the current research, it was seen that it was not able to have a proportional increase in the general elections. The investigation of the campaign strategy of CHP, carrying out an active campaign in the general election held on June7, 2015 and also involving in the coalition negotiations, in the general election proces on November 1, 2015, the messages and places it uses and making comparisons would give significant data in the context of political communication.

Keywords: CHP, Election, Media, Political Parties.

1. Giriş

2015 yılında Türkiye'de beş ay süre arayla iki genel seçim yapılmıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde 13 yıllık tek başına iktidarı sonrası AK Parti seçimi birinci olarak tamamlamış ancak tek başına iktidar olanağını kaybetmiştir. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde, 2011 Genel Seçimlerinde bağımsız adaylık yoluyla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne girerek grup kuran parlamenterler Haziran 2015 Genel Seçimlerine Halkların Demokratik Partisi (HDP) çatısı altında girmiş ve yüzde 13'lük oy oranı ile TBMM'ye girmeyi başarmıştır. 2011 yılında yapılan genel seçimlerde TBMM'ye giren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve CHP de Haziran 2015'te yapılan genel seçimlerde Meclis'te temsil olanağını elde etmiştir.

A.H.Zabun 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında...

Hükümeti kurmakla görevlendirilen AK Parti'nin CHP ile yürüttüğü koalisyon görüşmelerinin olumlu sonuçlanamaması ve bir koalisyon hükümeti kurulamaması nedeniyle seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve 1 Kasım 2015 tarihinde genel seçimler tekrarlanmıştır. Tekrarlanan genel seçimlerde yaklaşık yüzde onluk bir artış sağlayan AK Parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde etmiştir. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde seçmen kitlelerine şimdye kadar yapılanlar/bundan sonra yapılacaklar şeklinde uzun metinlerle hitap eden Ak Parti'nin 1 Kasım 2015 Genel Seçimlerinde strateji değiştirdiği görülmüştür. Asgari ücretin 1300 TL olacağı, taşeron işçilere kadro verileceği gibi kısa ve çoğunluğu ekonomik içerikli mesajların oluşan farklılıkta etkili olduğu ifade edilebilir. Tekrarlanan genel seçimlerde CHP'nin oylarında oransal bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür. Bu sonuçta reklam sayılarının ve içeriklerinin azaltılması ya da değiştirilmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. İncelenen gazeteler bağlamında reklam sayılarının 87'den 21'e düştüğünü ve üç içerikle kampanya organize edildiğini belirtmek gerekmektedir. MHP ve HDP ise milletvekili sayısı ve oy kaybı ile TBMM'de temsil imkânı elde edebilmiştir.

CHP'nin koalisyon hükümeti ortağı olma olanağını yakaladığı görüşmelerin olumsuz sonuçlanması, tekrarlanan genel seçimlerde ise oransal anlamda kayda değer bir artış sağlayamaması her iki genel seçimde yürüttüğü kampanyanın incelenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda yapılacak bir karşılaştırma seçim kampanyasında kullanılan mesaj ve mecraların oy oranlarına yönelik etkisi ve kampanya stratejilerine yönelik değerlendirme olanağı sunmaktadır. Bu çalışmada CHP'nin seçim kampanyasına esas olan reklamları ve kullanılan basılı medya organları incelenmiş ve karşılaştırmalar betimsel analizle ortaya konulmuştur. Kampanyada kullanılan mesajlar; ekonomi, iç politika, dış politika, eğitim, kültür-sanat temaları (Karlı, 2009) ve diğer başlığı altında tablolştırılarak karşılaştırmalara olanak sağlanmıştır. Çalışmada; kitap, makale, internet vb. yazılı kaynaklardan yararlanılmış, farklı toplumsal kesimlere hitap eden Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Sözcü, Evrensel, YeniŞafak ve Yeniçağ gazetelerinde CHP reklamları taranmış, bilgi işleme aracı olarak ise nitel bilgi işleme yöntemi kullanılmıştır.

2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin Tarihçesi

CHP, Cumhuriyet tarihinin en eski partisi olup kuruluşundan sonraki yıllarda da bünyesinden birçok parti çıkarmıştır. Parti, Milli Mücadele döneminde mücadelenin kazanılmasına katkı sağlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temeli ve örgütlerinden yararlanılarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin partiye dönüştürmesi dolayısıyla da önem taşımaktadır. Parti'nin kurulmasına ilişkin ilk açıklama 6 Aralık 1922 yılında Atatürk tarafından yapılmış ve 'Halk Fırkası' adı bu açıklamada yer almıştır (Uyar, 2012: 65). CHP'nin ilk kurultayı Sivas Kongresi olarak ifade edilmektedir.

İlk kez bu kongrede yasama ve yürütmeye yönelik kararlar ülkenin çeşitli bölgelerini temsil eden üyeler tarafından alınarak devlet kurma girişimi başlatılmıştır. Devlet kuran parti olarak CHP'nin bu kongrede filizlenmeye başladığı ifade edilmekte, Atatürk'ün de CHP'nin temelinde Anadolu ihtilalinin yattığını ifade ederek Sivas Kongresi'ne dikkat çektiği belirtilmektedir (Bila, 2008:14). "Halk Fırkası" olarak kurulan partinin adı 1924 yılında "Cumhuriyet Halk Fırkası" 1935 yılında da "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştirilmiştir (Aybek, 2009: 8). Sivas Kongresi ile başlayan, TBMM'nin kurulmasıyla devam eden ve Cumhuriyetin ilanına uzanan süreç ya da dönem CHP'nin kuruluş çalışmalarının da devam ettiği bir zaman dilimi olarak ifade edilebilir.

1923 seçimleri sonrası yenilenen Meclis, CHP'nin kuruluş sürecinin son basamağı olarak ifade edilmektedir. Yeni Meclis'in Müdafaa-i Hukuk milletvekilleri seçimlerden önce hazırlanan 9 Umde esas olmak üzere Halk Fırkası Nizamnamesi'ni yaparak 9 Eylül 1923 günü kabul etmişler ve 11 Eylül 1923 tarihli İçişleri Bakanlığına verilen dilekçe ile de "Halk Fırkası"nın resmi kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Fırkanın genel başkanlığına Mustafa Kemal Atatürk, genel başkan vekilliğine İsmet İnönü ve genel sekreterliğine de Kütahya Milletvekili Recep Peker seçilerek yönetim kurulu oluşturulmuştur (Bila, 2008:36-37).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Fırka, 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi adını almış ve 1950 yılına kadar tek parti dönemi olarak adlandırılan dönemde ülke yönetimini sürdürmüştür. 1923-1950 yılları arasındaki 27 yıllık tek parti yönetimi boyunca üç kez çok partili hayat denemesi gerçekleştirilmiş fakat bunlardan sadece sonuncusu başarılı olabilmiştir (Uyar, 2012: 81). İlk çok partili deneme 17 Kasım 1924'te İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçeyle kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'dir. Halk Fırkası içerisinde Hükümeti eleştirenlerin istifasının ardından muhaliflerce kurulan partinin kamuoyundan destek görmesi, örgütlenme çabaları ve milletvekili sayısının artmasıyla ilgi odağı haline gelmesi Halk Fırkasını da telaşlandırmıştır. TCF'nin kurulması sonrasında yaşanan gelişmeler ve Doğu'da Şeyh Sait isyanının başlamasıyla süreç sert önlemleri içeren Takrir-i Sükun Kanununun çıkarılmasına uzanmıştır. İstiklal Mahkemelerinin aldıkları kararlar doğrultusunda Bakanlar Kurulu 3 Haziran 1925'te Takrir-i Sükun Kanununa dayanarak TCF'nin kapatılmasına karar verir. TCF'nin kapatılmasından beş yıl sonra yönetim sistemine Batı'dan gelen eleştiriler doğrultusunda Atatürk'ün teşvikiyle 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulur. SCF'nin da kısa zamanda ilgi odağı olması partilerin karşı karşıya gelmesi ve ortaya çıkan gerginlikler Fethi Bey'in partiyi fesih kararı ile son bulmuş ve 17 Kasım 1930 tarihinde SCF denemesi de sona ermiştir (Öz, 1992: 88-108).

A.H.Zabun 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında...

1931 yılından itibaren gücünü sağlamlaştıran CHP muhalefeti parti içi muhalefetle sınırlandırmıştır. 1931 yılında yapılan seçimlerin ardından parti doktrininin ilkeleri tartışılarak programa yazılmıştır (Ayata, 2010: 68-69). Cumhuriyet Halk Partisi 1927 yılında Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerini CHP'nin dört temel ilkesi olarak benimsemiş, 1935 yılında bu ilkelere Laiklik ve Devrimcilik ilkelerini eklemiştir. CHP'yi simgeleyen bu ilkelere partinin de amblemi olan 6 ok olarak da kullanılmıştır (Aybek, 2009: 8).

CHP'nin 1931 tarihli programında bir dereceli seçimin toplumun belli bir demokratik olgunluğa erişmesinden sonra uygulanabilecek bir ideal bir hedef olduğunun algılandığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Tek parti döneminde yapılan iki dereceli seçimlerin milletvekili aday listelerinin halk tarafından onaylanması anlamında olduğu belirtilmektedir. İki dereceli seçimler dolaylı, gerçek rakip adaylara şans tanımayan tasdik niteliği taşıyan seçimler olarak gerçekleşmiştir. 1946 yılına kadar bu şekilde yapılan seçimler, 1946 yılında ilk kez tek dereceli usulle yapılmış, seçimlerin açık oy gizli tasnifle yapılması nedeniyle sağlıklı bir sonuç ortaya konulamamıştır. 1950 seçimleri öncesinde tek dereceli seçim usulü, gizli oy, açık tasnif ve yargı güvencesi ile yapılan seçimlerde CHP çoğunluğu kaybederek 27 yıllık tek parti dönemi kapanmıştır (Uyar, 2012: 258-259).

1950'de seçimlerini kaybeden CHP, 1954 yılında yapılan seçimlerde oyların yüzde 34,8'ini, Meclisteki sandalyelerin de 31 tanesini alarak bir seçim yenilgisi daha yaşamışlardır. 1957 seçimlerinde CHP yüzde 40,6 alarak oylarını yükseltmesine ve muhalefet partileriyle birlikte DP'den daha fazla oy almalarına rağmen çoğunluk sisteminde kaynaklı olarak Meclis çoğunluğunu elde edememişlerdir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından yapılan seçimlerde CHP oyların yüzde 36,7'sini almış ancak çoğunluk partisi olmadığından koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. 1961-1965 yılları arasında kurulan dört hükümetin üçünde CHP yer almıştır. 1965 yılında yapılan seçimlerde yüzde 28,7 oy alan ve iktidarı Adalet Partisine bırakan CHP, 1969 seçimlerinde yüzde 27,4 oy alarak muhalefette kalmaya devam etmiştir. 12 Mart 1971 yılında verilen muhtıradan sonra kurulan Nihat Erim hükümetini İnönü'nün desteklemesiyle İsmet İnönü ile CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit arasında ihtilaf doğmuş, parti içi mücadele sonrası yapılan 5 Mayıs 1972 tarihli kurultay sonrasında 14 Mayıs 1972'de Ecevit CHP'nin genel başkanı seçilmiştir (Ayata, 2010: 78-86).

Parti lideri CHP Genel Başkanı olarak ilk sınavını milletvekili genel seçimlerinde veren Ecevit 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerde başarı sağlayarak 185 milletvekili çıkarmıştır. Meclis dağılımı salt çoğunluğu sağlayamayan bir yapıda olduğundan koalisyon hükümetleri dönemi başlamış ve Bülent Ecevit liderliğindeki CHP ile Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi ile

hükümet kurulmuştur. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında iç ve dış siyasetteki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle 7,5 ay süren ortaklık sonlandırılarak 18 Eylül 1974 tarihinde Bülent Ecevit hükümetin istifasını vermiştir. Koalisyonun bozulması sonucunda parti içinde başlayan tartışmalar sonrasında ‘demokratik sol düşünce’ konusunda forumlar düzenlenmiş 22 ve 23’üncü kurultaylarda da tartışmalar bu kavram çerçevesinde devam ettirilmiştir. 1976 yılı sonunda kabul edilen programa “Cumhuriyet Halk Partisi Demokratik Sol Bir Siyasal Partidir” açıklaması konularak ayrıntılı ve kapsamlı bir program ve yeni bir kadroyla 1977 seçimlerine girilmiştir. 5 Haziran 1977 yılında yapılan seçimlerde CHP 213 milletvekili ile birinci parti olmuştur. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ecevit partiler arası uzlaşma sağlayamadığından azınlık hükümeti kurmuş ancak güvenoyu alamayarak yerini Süleyman Demirel başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe hükümetine bırakmıştır. 1978 yılı başında yeniden hükümet kurma olanağı elde eden Ecevit TBMM’de salt çoğunluğu sağlamak için 11 bağımsız milletvekili ile anlaşmış ve Aralık 1979 yılına kadar devam edecek hükümeti kurmuştur. Bu koalisyon da hükümet içinde baş gösteren uyumsuzluklar ve ekonomik sıkıntıların giderek artması sonucu sona ermiştir. 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesinin ardından 16 Ekim 1981 tarihinde diğer partilerle birlikte CHP’de kapatılmıştır. 1983’te yeni parti kurulmasına izin verilmesiyle birlikte CHP’liler Halkçı Parti ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) olarak ikiye bölünmüşler, Bülent Ecevit’in desteğiyle Demokratik Sol Parti’nin kurulmasının ardından parti sayısı üçe çıkmıştır. Halkçı Parti ile SODEP’in birleşmesi sonucunda Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) kurulmuştur. 12 Eylül’de kapatılan partilerin yeniden kurulmasına imkan verilmesiyle birlikte 9 Eylül 1992’de ise CHP yeniden kurulmuştur. (Turan, 2000: 59-64). Sonraki süreçte birleşme çalışmaları başlatılmış, 1995 yılında SHP de CHP’ye katılmıştır.

3. 7 Haziran 2015 Seçimlerinde Ulusal Gazetelerde CHP Seçim Kampanyası

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri kapsamında seçimler öncesi gazetelerde CHP reklamları incelendiğinde Sabah Gazetesinde ve Yeni Şafak Gazetelerinde CHP reklamlarının yer almadığı görülmüştür. 7 Haziran seçimleri öncesinde CHP, 22 reklamla en fazla Cumhuriyet ve Hürriyet Gazetesinde yer almıştır. 18 reklam 7 Haziran seçimleri öncesinde Sözcü Gazetesine, 15 reklam Evrensel gazetesine verilmiş, 10 reklam ise Yeni Çağ Gazetesine verilmiştir. Farklı yayın organlarını kullanma bağlamında CHP’nin daha aktif bir kampanya süreci planladığı görülmektedir. Toplamda beş yayın organında 87 ilan yayınlanmıştır.

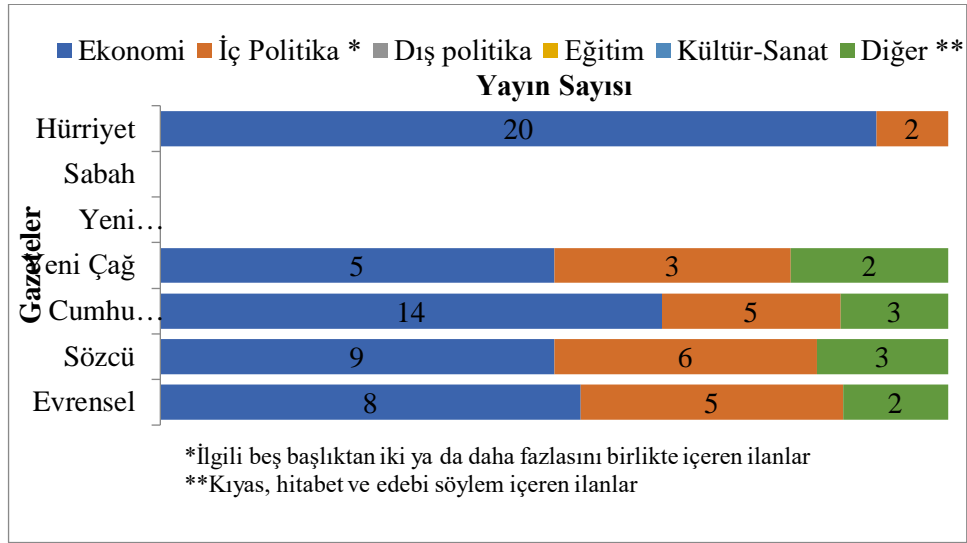
Reklamların başlıklarına bakıldığında 13 farklı reklam tasarımıyla karşılaşılmaktadır: “Öğretmen ve Öğrencisinin Sorunları Olmayan Bir Türkiye”, “Yoksulu Olmayan Bir Türkiye”, “Esnaf ve KOBİ’sinin Sorunları Olmayan Bir

A.H.Zabun 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında...

Türkiye”, “Asgari Ücretin Vergisi Olmayan Bir Türkiye”, “Kredi Borcu Çaresizliği Olmayan Bir Türkiye”, “Emeklisinin Derdi Olmayan Bir Türkiye”, “Kiraya Mahkûmiyeti Olmayan Bir Türkiye” ve “Çiftçisinin Sorunları Olmayan Bir Türkiye” başlıkları altında beyannamede sunulan vaatler reklamlarda da kısa kısa yer almaktadır.

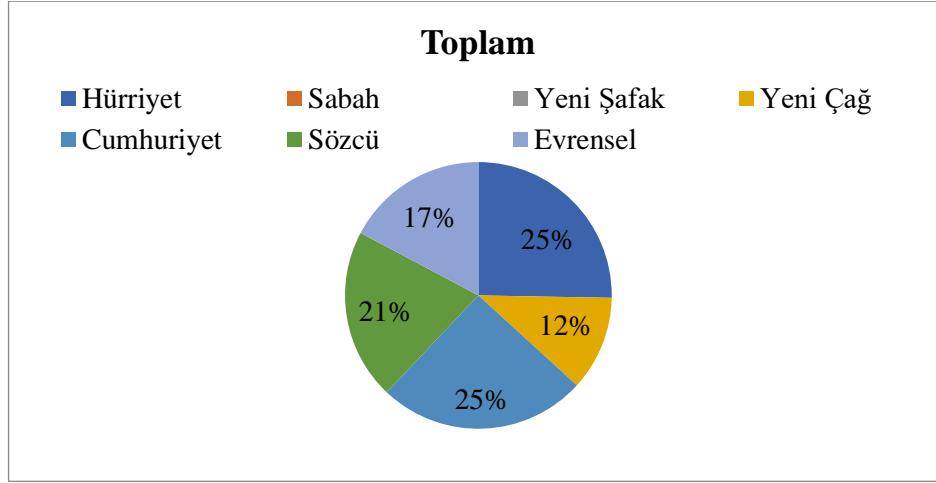
Yukarıda ifade edilen başlıkların dışında seçmeni sandığa çağırıcı içerikli CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu sunumlu bir içerik, “Milletçe Alkışlıyoruz” başlıklı CHP’nin TV reklamlarına gönderme yapan bir reklam içeriği, yine “Milletçe Alkışlıyoruz” ‘Neden Mi Alkışlıyoruz Ahmet Bey’ slogan ve başlıklarından oluşan detaylı metnin yer aldığı bir içerik, “Merkez Türkiye” adı verilen ve Türkiye Ekonomik Yükseliş Projesi olarak ifade edilen proje reklamı ve gazetelerde yayınlanan reklamların tamamını içeren genel bir reklam metni gazetelerde yer almaktadır.

İlanların dağılımına bakıldığında; incelenen gazetelerde yayınlanan 87 ilanının 56’sı ekonomi, 21’i iç politika, 10’u diğer konu başlıkları altında yer almaktadır.

Şekil 1. İletişim Konuları Bağlamında Haziran 2015 Seçimlerinde CHP’nin Reklam Konu Dağılımı

İncelenen yayın organları bazında yayınlanan toplam ilanların % 25’i Hürriyet, % 25’i Cumhuriyet, % 21’i Sözcü, % 17’si Evrensel, % 12’si ise Yeni Çağ gazetesinde yer almıştır.

Şekil 2. Haziran 2015 Seçimlerinde CHP Reklamlarının Gazetelere Göre Dağılımı

7 Haziran 2015 Genel Seçim Sürecinde CHP'nin 13 farklı reklamının incelenen medyalar arasında 5 farklı yayın organında yer aldığı görülmüştür. Ağırlıklı olarak Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan reklamlar sırasıyla Sözcü, Evrensel ve Hürriyet Gazetelerinde de yer almıştır.

4. 1 Kasım 2015 Seçimlerinde Ulusal Gazetelerde CHP Seçim Kampanyası

1 Kasım Seçimleri kampanya sürecinde CHP'nin Cumhuriyet Gazetesinde 9, Evrensel ve Yeni Çağ Gazetelerinde 2, Hürriyet Gazetesinde 3, Sözcü Gazetesinde ise 5 reklamla toplamda 21 reklamı gazetelerde yer almıştır. 7 Haziran Seçimlerinde olduğu gibi Sabah ve Yeni Şafak Gazetelerinde CHP'nin reklamının yer almadığı görülmüştür.

İlanların içeriklerine bakıldığında “Biz Varız Yaparız” ve “Önce Türkiye” sloganlarının kullanıldığı, her vatandaşın derdine derman olunacağı ifade edilerek hazırlanan ilanda CHP iktidarında ilk yüz gün ve ilk bir yıl gerçekleştirilecek vaatler birlikte sunulmaktadır. CHP İktidarında ilk yüz günde yapılacaklar; emeklilere Ramazan ve Kurban Bayramlarında birer maaş ikramiye verileceği, Aile Sigortası Kanununun çıkarılacağı, kamuda taşeron işçiliğe son verilerek mevcut taşeron işçilerin kadroya alınacağı, kredi kartı ve tüketici kredilerindeki faiz borçlarının yüzde sekseninin silineceği, siyasi ahlak yasası çıkarılacağı, TBMM’de Kesin Hesap Komisyonunun kurulacağı, Passolig uygulamasının kaldırılacağı ve üniversite mezunlarının okurken aldıkları kredilerinin ödemesinin iş buluncaya kadar erteleneceği vaatleri sıralanmaktadır.

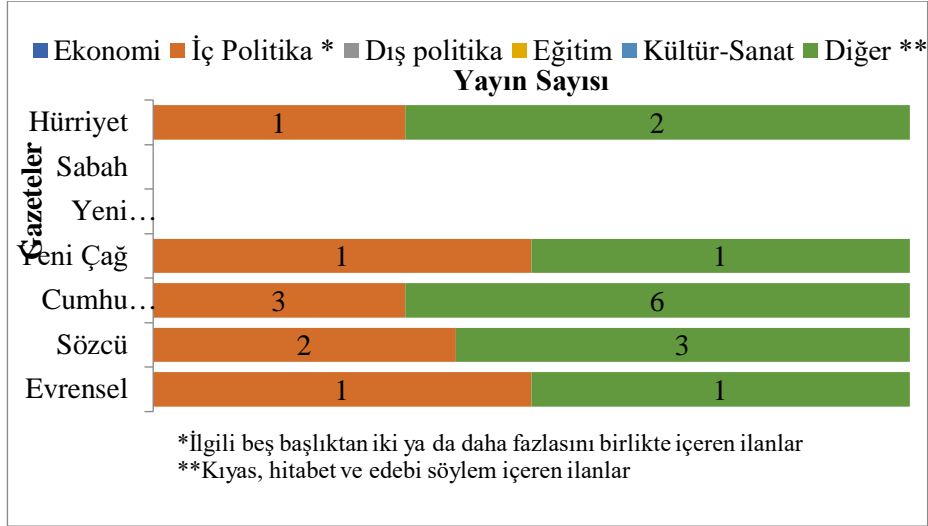
A.H.Zabun 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Bağlamında...

CHP İktidarında ilk bir yılda yapılacak olanlar; çiftçiye mazotun 1,80 TL'den verilmeye başlanacağı, asgari ücretin vergisi kaldırılarak net 1500 TL'ye çıkarılacağı, esnafın emekli aylığından kesilen sosyal güvenlik destekleme priminin kaldırılacağı, yüzde onluk seçim barajının kaldırılacağı, bir yıl içerisinde öğrencilerin yurt sorununun çözüleceği, teşvik sisteminin değiştirilerek, katma değeri yüksek üretimi özendiren sektörel teşvik politikasının uygulanacağı, vergi ve sigorta prim borcu olmayan KOBİ'lerin ödedikleri vergi ve sigorta primi kadar sıfır faizli krediye erişimini sağlayacak yasal düzenleme yapılacağı ve vahidi fiyat uygulamasına son verilerek orman köylüsünün sigortalı işçi olarak çalıştırılacağı ve emeklilik hakkı elde edeceği vaatleri sıralanmıştır.

7 Haziran genel seçim kampanyasında seçim vaatlerinde her başlık ayrı bir ilana konu olmuşken, CHP 1 Kasım seçim sürecinde vaatlerini tek bir ilanla seçmene sunmayı tercih etmiştir. Ayrıca içerikte vaat olmayan birlik-beraberlik mesajı veren ve seçmene seçime katılarak CHP'ye oy verme çağrısı içeriği olan iki ayrı ilan daha yazılı basında kullanılmıştır.

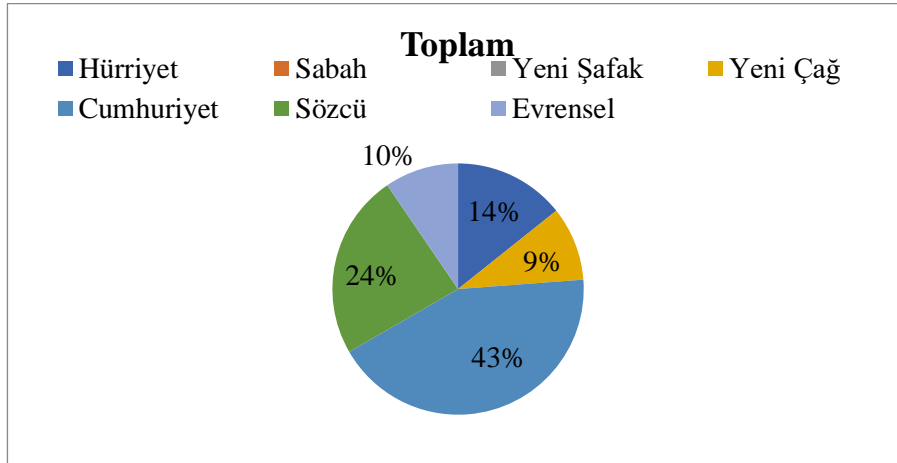
CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun fotoğrafının kullanıldığı siyah fon içerisinde "Benim bu bitmeyen kavgayla derdim var. Benim bu bitmeyen fakirlikle derdim var. Ve ben yalnız değilim...Huzur ve refah isteyenler çoğunluk bu ülkede." mesajı ve "Biz varız. Milyonlarız. Birlikteyse, yaparız" sloganının kullanıldığı kampanya materyali ile "Bu Seçime damganı Vur" başlığı, "Güvenliğimizi zaafa uğratana değil, zor zamanlarda bile uzlaşma arayanlara EVET de", "Yıllardır iktidarda yorulana değil, bu görev için heyecanla çalışana EVET de", "Umudu kesip seçim günü evde oturma, değişime EVET de" mesajları ve "CHP'ye EVET de" sloganını içeren kampanya materyali kullanılmıştır.

Farklı gazetelere verilen ilanların çeşitliliği açısından incelendiğinde CHP'nin seçmen karşısına 7 Haziran Kampanya sürecinde 13 farklı mesajla çıktığı görülürken 1 Kasım seçim sürecinde 3 farklı görselle seçmene ulaşmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Bu planlamada bütçe kısıtlılığının etkisi olabileceği gibi tüm seçmen gruplarını tek bir ilanla yakalama ve etkileme stratejisinin amaçlandığı düşünülebilir. Ancak tekrarlanan seçimde mesaj yoğunluğunun azaldığı görülmektedir.

Şekil 3. İleti Konuları Başlığında Kasım 2015 Seçimlerinde CHP'nin Reklam Konu Dağılımı

Kasım 2015 Genel Seçimlerinde CHP reklamlarının gazetelere göre dağılımına bakıldığında; % 43 ve % 24'lük oranla Cumhuriyet ve Sözcü Gazetelerine daha fazla reklamın verildiği, Haziran 2015 seçimlerinde olduğu gibi Yeni Çağ, Hürriyet ve Evrensel Gazetelerinin de farklı toplumsal kesimlere ulaşabilmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 4. Kasım 2015 Seçimlerinde CHP Reklamlarının Gazetelere Göre Dağılımı

Karşılaştırma ve Sonuç

7 Haziran 2015 genel seçimleri kampanya sürecinde CHP'nin incelenen yedi basılı medya organının beşinde reklam verdiği görülmektedir. Bu gazetelerde yayınlanan reklamlar, reklam konu dağılımı açısından değerlendirildiğinde ekonomi ağırlıklı bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Seçim kampanyaları seçmen talepleri ya da beklentileri doğrultusunda şekillendiğinden bu durum seçmenin ekonomik beklentilerinin ön planda olduğunun bir göstergesidir. 87 reklamın 56'sının ekonomi içerikli olması 7 Haziran 2015 genel seçim kampanyasının neredeyse tamamen ekonomi merkezli bir kampanya olarak tasarlandığı bulgusunu ortaya koymaktadır. İç politika alanına giren mesajların da ekonomi konu başlığı yanında belirli bir yoğunlukta olması etkili bir seçim kampanyası çalışması olarak değerlendirilebilir.

Seçilen medya organlarının toplumsal karşılıkları bağlamında bir değerlendirme yapıldığında farklı seçmen kitlelerine seslenen medyalarla ana akım medyaların bir arada kullanılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Sabah ve Yeni Şafak Gazetelerinin tercih nedeni olup olmadıkları ya da yayın politikası gereği olumsuz cevap alınarak mı kullanılmadıkları konusunda bir veriye sahip olunamaması nedeniyle bir saptama yapılamamaktadır. Ancak Evrensel ve Yeni Çağ gibi iki farklı mecranın kullanılmış olması CHP'nin seçim kampanyasındaki mesajlarını tüm toplumsal kesimlere ulaştırma çabası olarak ifade edilebilir.

Reklamların içeriklerinde sorunları dolayısıyla seslenen öğrenci, öğretmen, asgari ücretli, çiftçi, emekli, esnaf ve KOBİ vurgularıyla seçmenlerin önemli bir kısmına hitap edildiği bir başka bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarı ya da tek başına iktidarı belirleyecek potansiyele sahip bir toplumsal kitlenin kampanyada doğrudan mesajlarla muhatap alınması, sorun ve çözüm önerilerinin kısa mesajlarla sunulması kampanyanın etkililiğini artıran bir strateji olarak görülmektedir.

1 Kasım 2015 genel seçim kampanya sürecinin zaman açısından sınırlılığı ve ekonomik olanaklar da göz önünde bulundurularak mesajların tek bir reklamla verilmesi ve mesaj sıklığının azalması ortaya çıkan bir başka bulgudur. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde kullanılan medyalar yine kullanılmış ancak reklam konu dağılımı iç politika ve diğer başlığı altında sınırlanmıştır. Toplamda üç farklı (biri iç politika, ikisi diğer başlıkları altında) reklam ve 21 yayınlanma ile yine 7 Haziran seçimlerine göre daha az reklam ve daha kısıtlı bir yayın söz konusudur. Bu bağlamda kısa, sade ve yinelenen mesaj stratejisinin 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde terkedildiği ifade edilebilir.

7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimleri reklam konu dağılımı ve mesaj sıklığı açısından karşılaştırıldığında ekonomi odaklı ve çok sayıda mesaj yayınlama çerçeveli bir kampanya stratejisinden iç politika odaklı ve daha az

sayıda mesaj yayınlama gibi bir stratejiye dönüştüğü görülmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde incelenen genel seçimlerde kampanya stratejisini uzun ve çözümlenmeye ihtiyaç duyan konu ve mesaj stratejisinden ekonomi içerikli kısa ve net mesajlara dönüştüren Ak Parti'nin oylarını artırarak tek başına iktidar olduğu ifade edilmişti. Bu bağlamda seçim kampanyası organizasyonunun seçmenin beklentileri doğrultusunda farklı medyalarda kısa ve yinelenen mesajlarla gerçekleştirilmesinin etkili olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ayata Güneş, Ayşe (2010), **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, (Çev. Belkıs Tarhan, Nüvit Tarhan), Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Aybek, Şahin (2009), **CHP Tarihi**, Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- Bila, Hikmet (2008), **CHP: 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Karlı, İhsan (2009), **1946-2007 Türk Basımında Milletvekili Genel Seçimleri**, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öz, Esat (1992) **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Turan, Şerafettin (2000), **Kökene Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi**, Tüses Yayınları, İstanbul.
- Uyar, Hakkı (2012), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul.

Antrenörlük ve Öğretmenlik Bölümü Öğrencilerinin Akademik İyimserlik ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi ¹

Tamer KARADEMİR

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
tamer.karademir@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3244-0767>

Mahmut AÇAK

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
m.acak@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2843-4834>

Öz

Bu çalışma beden eğitim ve spor öğretmenliği ile antrenörlük eğitimi bölümlerinde okuyan öğrencilerin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bazı değişkenlere göre nasıl şekillendiğini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünden 160, antrenörlük eğitimi bölümünden 120 olmak üzere toplam 280 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmanın çalışma evreni 385 öğrencidir. Araştırma verileri 2017-2018 akademik yılında kişisel bilgi formunun yanı sıra akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş ölçekleri kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; çalışma grubunun cinsiyet değişkenine göre bayan ve erkek öğrencilerin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerine ait puan ortalamaları arasında benzerlik olduğu görülmüştür. Beden eğitimi öğretmenliği bölümü öğrencilerinin antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerine göre, özel yurtda kalanların devlet yurtda kalanlara göre psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek ($X=120,32$) olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akademik İyimserlik, Psikolojik İyi Oluş, Spor, Eğitim.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 16.05.2019 / 26.07.2019

Künye Bilgisi: Karademir, T. ve AÇak, M. (2020). Antrenörlük ve Öğretmenlik Bölümü Öğrencilerinin Akademik İyimserlik ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 531-542. DOI: 10.33437/ksusbd.566586

Investigating the Academic Optimism and Psychological Well-Being of Students of the Departments of Coaching and Sports Teaching

Abstract

This study was conducted with the aim of determining the levels of academic optimism and psychological well-being of coaching and sports teaching students based on some variables. The study included 280 volunteer participants including 160 from the department of physical education and sports teaching and 120 from the department of coaching. Study population is 385 students. The data in this study were collected, in addition to a personal information form, with academic optimism and psychological well-being scales in 2017-2018 academic year. According to the results, the mean academic optimism and psychological well-being levels of the sample were similar between the male and female participants. Higher psychological well-being scores were reported by the students of physical education in comparison to the students of coaching and the students who stayed at private dormitories (Mean=120,32) in comparison to those who stayed at state dormitories.

Keywords: Academic Optimism, Psychological Well-Being, Sport, Education.

GİRİŞ

İyimserlik ve kötümserlik, genellenmiş olumlu ve olumsuz sonuç beklentileridir (Scheier ve Carver, 1985: 219). İyimserlik kavramı, bir kişilik özelliği olarak içinde yaşanılan durum ve koşullardan bağımsız olarak, sürekli ve tutarlı biçimde kişinin yaşamında olumsuz sonuçlardan daha çok olumlu sonuçlar bekleme ve olumlu durumlarla karşılaşacağına inanma eğilimidir (Scheier ve Carver, 1992: 202). İyimserlik; beklenti, planlama, mantık ve eylemi içine alan bir kavramdır. Birey olumlu olaylarla karşılaşma olasılığı hakkında gerçekçi beklentiler içinde olmalıdır. Aynı gerçekçi beklentilerle olayı çözebilmek için mantıklı bir planlama yapmalıdır ve eyleme geçecek enerjiye ve güce sahip olup olumsuz durumla mücadele etmelidir. Bu durumda iyimserlik, hem bir duygu hem de öğrenilebilir, geliştirilebilir bir özellik olarak görülebilir (Gençoğlu, 2006: 10). Seligman'a (2006) göre de akademik iyimserliği de içine alan iyimserlik öğrenilebilir ve geliştirilebilir bir özelliktir.

Akademik iyimserlik bir öğretmenin, bilimsel bilgiye ve bilimsel öğrenmeye vurgu yaparak, aileler ve öğrencilerin süreç içerisinde işbirliği yapmaları gerektiğine inanarak, zorlukların üstesinden gelmede ve başarısızlık karşısında

tepki vermede kendi kapasitesine inanarak, öğrencilerin akademik performansında değişiklik yapabileceği konusundaki pozitif inançlarıdır (Hoy vd., 2008). Akademik iyimserlik, öğretmen yeterliği, güven duygusu ve akademik vurgudan oluşan genel bir yapıdır (Smith ve Hoy, 2007). Ayrıca akademik iyimserlik ile öğrenci başarısı (Smit ve Hoy, 2007) ve okul başarısı (McGuigan ve Hoy, 2006) arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Öğretmenler derslerine iyimser olarak girerse öğrenciler buna pozitif yönde davranış sergileyerek karşılık verir ve sağlıklı öğrenme ortamı öğrencilerin başarısına pozitif katkı sağlar (Kurz, 2006).

Akademik iyimserlik, pozitif psikoloji üzerine yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmış bir yapıdır. Öğrencilerin başarısı için bir fark yaratmaktadır. Okulların akademik iyimserlikleri, kolektif yeterlik, okul güveni ve akademik önemin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerini içeren kolektif bir yapıdır (Beard, vd., 2010; Hoy, 2012). Bu pozitif psikoloji yapısı olumsuzluklarla uğraşmak yerine yaşam değerlerine olumlu yaklaşma mücadelesini içerir ve sahip olunan pozitif inançlar psikolojik iyi olma haline zemin oluşturur.

Psikolojik iyi oluş ise yine pozitif psikoloji kapsamında değerlendirilmesi gereken, kişinin hayat endişesi ile bireysel ve sosyal ilgileri arasındaki dengeyi kurmak için çabalayacak gücünün olması olarak tanımlanmıştır. Ayrıca iyi oluşun yaşam doyumu ve duygu temelli değerlendirilmesinin bu işlevsel bakış açısını ihmal ettiğini öne sürmüştür. Psikolojik iyi oluş kavramı ile olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve yaşam doyumunun basit bir birleşiminden çok, yaşam tutumlarından oluşan çok boyutlu bir yapının anlatılması gerektiği de belirtilmiştir (Ryff, 1989). Ayrıca psikolojik durumları pozitif olan bireylerin daha sağlıklı, mutlu, esnek, üretken ve başarılı olacakları ifade edilmiştir (Sezgin ve Erdoğan, 2015).

Ryan ve Deci (2001) iyi oluşu psikolojik ihtiyaçla açıklamıştır. Özerklik, yeterlik ve ilişki kurma temel psikolojik ihtiyaçlardır. Bunların karşılanma becerisi iyi oluşu açıklamaktadır. Bireyin psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleri onların mutlu olmalarını sağlayacaktır. Bu da kişinin kendi gelişiminde ve kapasitesini olumlu yönde mesleğine yönlendirmesinde önemli rol oynayacaktır.

Beden eğitimi öğretmenliği eğitim sisteminin önemli parçalarından olan bir meslektir. Bireyleri fiziksel, zihinsel, duygusal ve toplumsal yönleriyle bir bütün olarak yetiştirmek eğitimin sisteminin temel amacıdır. Eğitimdeki amacın gerçekleşmesi bireyin, zihinsel eğitimi yanında sosyal, fiziksel ve psikomotor eğitimi ile mümkündür. Bu anlamda beden eğitimi öğretmenleri öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve psiko-motor gelişimlerinden sorumludur. Bu nedenle beden

eğitimi öğretmenlerinin mesleklerini başarılı bir şekilde sürdürmeleri çok önemli görülmektedir (Karaçam, 2016).

Başarı, önemli ölçüde kavramdan ne anlaşıldığına göre değişkenlik gösterir (Demirtaş ve Çınar, 2004). Dolayısıyla başarılı öğretmenden ne anlaşıldığı önemlidir (Sezgin ve Erdoğan, 2015). Alan yeterlilikleri, kişilik özellikleri, öğrenmeyi öğretme becerileri, sınıf yönetimi becerileri, planlama, değerlendirme becerileri, teknolojiyi kullanma, etkinlik alanları oluşturma, iletişim ve rehberlik becerileri gibi yeterliklere sahip öğretmenlerin tercih edilen öğretmen oldukları düşünülür (Şeker, Deniz ve Görgeç, 2005). Beden eğitiminde, eğitimin diğer alanlarından farklı olarak “hareket öğrenme ve hareket yoluyla öğrenme” esas alınmaktadır (Tamer ve Pulur, 2001). Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) genel öğretmen niteliklerinin yanında başarılı beden eğitimi öğretmenin niteliklerini şu şekilde belirtmiştir: Spor yeteneği olan, göz-el ve ayaklarını eşgüdümle kullanabilen, bedence sağlam ve güçlü, spora karşı ilgili ve bu alanda başarılı, düşüncelerini başkalarına açık bir şekilde aktarabilen, iyi bir öğrenme ortamı sağlayabilen, dikkatli, işine özen gösteren, mesleğinin sorunlarıyla ilgilenen ve çözüm yolları bulmaya çalışan, insanlarla iyi iletişim kurabilen, sevecen, hoşgörülü, sabırlı, öğrencilerin duygu ve düşüncelerini anlayabilen, kendini geliştirmeye istekli, coşkulu ve yaratıcı kimselerdir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019).

Bütün bu ifadelerden yola çıkarak beden eğitimi öğretmenleri ve antrenörlerin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olmasının, hem kendi mesleki yaşamlarında hem de kişisel yaşantılarındaki kaliteyi arttıracığı söylenebilir. Dolayısıyla bu meslek grubunda yer alacakların akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bilinmesi, konu ile ilgili sınırlı çalışmaların olmasından dolayı literature katkısı açısından önemli görülmektedir. Bu bağlamda beden eğitimi öğretmenlerinin başarı algılarını etkileyebilecek pozitif psikoloji değişkenlerinden akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş kavramları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma da beden eğitim ve spor öğretmenliği ile antrenörlük eğitimi bölümlerinde okuyan öğrencilerin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bazı değişkenlere göre nasıl şekillendiğini belirlemek amacı ile yapılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı betimsel bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda okuyan ve çalışma evrenini oluşturan toplam 385 öğrenciden, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği (%57,1) ile Antrenörlük Eğitimi bölümü öğrencilerinden (% 42,9), yaşları 18 ile 25 arasında değişen, 154 erkek (% 55) ve 126 bayan (% 45) toplam 280 öğrenci oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formunun yanı sıra akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden faydalanılmıştır. Akademik iyimserliklerini ölçmek amacıyla Hoy vd., (2006) tarafından geliştirilen akademik önemi ölçen ve toplam 11 maddeden oluşan akademik iyimserlik ölçeği kullanılmıştır. Ölçek orijinalinde 3 alt boyutlu olmasına rağmen Yıldız'ın (2011) ve Erdoğan (2013)'ın Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Çalışmada da ölçek tek boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Ölçek 5'li likert derecelendirmeye sahip olup, hiç katılmıyorum (1 puan) ve tamamen katılıyorum (5 puan) aralığında hesaplanmıştır. Ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0,85 olarak bulunmuştur. Psikolojik iyi oluşlarını ölçmek amacıyla Ryff (1989) tarafından geliştirilen 84 soruluk psikolojik iyi oluş ölçeğinin Akın vd., (2012) tarafından geliştirilen 42 soruluk kısa formu kullanılmıştır. Ölçek 7'li likert derecelendirmeye sahip olup, kesinlikle katılmıyorum (1 puan) ve tamamen katılıyorum (7 puan) aralığında hesaplanmıştır. Ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0,89 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir. İstatistiksel analizler yapılmadan önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov smirnov ve Levene tesleri ile test edilmiştir. Parametrik verilere ait bağımsız değişkenlerin ikili karşılaştırmalarında t-test (independent sample), Non-parametrik verilere ait değişkenlerin ikili karşılaştırmaları Mann Whitney U testi, ikiden fazla grup karşılaştırmaları Kruscal Wallis testleri ile analiz edilmiştir. Bağımlı değişken durumundaki akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında ilişki olup olmadığı ise, Spearman correlation testi ile test edilmiştir. Çıkan sonuçların istatistiksel anlamlılık derecesi $p<0.05$ olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

BULGULAR

Araştırma grubundan elde edilen veriler tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Grubunun Cinsiyet Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Cinsiyet		N	Mean	SD	t	p
Akademik İyimserlik	Bayan	126	43,99	7,04	,657	,702
	Erkek	154	44,01	8,56		
Psikolojik İyi Oluş	Bayan	126	114,50	21,03	,010	,982
	Erkek	154	114,89	23,21		

Tablo 1'e göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre akademik iyimserlik ($t=,657$; $p>0,05$) ve psikolojik iyi oluş ($t=,010$; $p>0,05$) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2. Araştırma Grubunun Bölüm Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Bölüm		N	Mean	SD	t	p
Akademik iyimserlik	Beden Eğt. Öğretmenliği	160	45,84	7,24	2,985	,009*
	Antrenörlük Eğitimi	120	38,32	9,44		
Psikolojik iyi oluş	Beden Eğt. Öğretmenliği	160	118,62	21,87	2,906	,011*
	Antrenörlük Eğitimi	120	111,47	20,10		

* $p<0,05$

Tablo 2'ye göre araştırma grubunun bölüm değişkenine göre akademik iyimserlik düzeyi ($t=2,985$; $p<0,05$) ve psikolojik iyi oluş ($t=2,906$; $p<0,05$) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Araştırma Grubunun Sınıf Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Sınıf		N	Mean	SD	X2	p
Akademik iyimserlik	1.sınıf	80	44,18	8,24	3,120	,311
	2.sınıf	82	40,28	10,11		
	3.sınıf	54	43,58	8,97		
	4.sınıf	64	45,28	5,48		
Psikolojik iyi oluş	1.sınıf	80	110,11	17,99	3,505	,497
	2.sınıf	82	119,22	21,36		
	3.sınıf	54	112,88	24,46		
	4.sınıf	64	118,14	21,55		

Tablo 3'e göre araştırma grubunun sınıf değişkenine göre akademik iyimserlik ($X^2=3,120$; $p>0,05$) ve psikolojik iyi oluş ($X^2=3,505$; $p>0,05$) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırma Grubunun Barındığı Yer Değişkenine Göre Analiz Sonuçları

Barındığı yer	N	Mean	SD	X^2	p	Fark U test
Akademik iyimserlik	1.Devlet yurdu	84	43,21	6,78	3,645	,502
	2.Özel yurt	42	46,98	5,48		
	3.Ailemle	104	43,25	8,44		
	4.Diğer	50	44,28	8,64		
Psikolojik iyi oluş	1.Devlet yurdu	84	105,88	22,30	6,884	,023* 2>1,3
	2.Özel yurt	42	120,32	20,54		
	3.Ailemle	104	115,85	24,24		
	4.Diğer	50	119,41	23,33		

* $p<0,05$

Tablo 4'e göre araştırma grubunun sınıf değişkenine göre akademik iyimserlik düzeyinde fark bulunmazken ($X^2=3,645$; $p>0,05$), psikolojik iyi oluş ($X^2=6,884$; $p<0,05$) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Araştırma Grubunun Akademik İyimserlik Ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasında Korelasyon Analiz Sonuçları

Tanımlayıcı istatistikler	Akademik iyimserlik	Psikolojik iyi oluş
Correlation	1	
Akademik iyimserlik	p	
	N	280
Correlation	,474*	1
Psikolojik iyi oluş	p	,002
	N	280

Tablo 5'e göre araştırma grubunun akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin orta şiddette ve pozitif yönde doğrusal bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir ($r=,474$; $p<0,05$). Buna göre akademik iyimserlik düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyi de ona paralel olarak artış göstermektedir.

TARTIŞMA

Araştırmada antrenörlük eğitimi ve beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin ele alınan değişkenlere göre nasıl şekillendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre;

Araştırma grubunun cinsiyet ve sınıf değişkenine göre akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde herhangi bir fark gözlemlenmemiştir (Tablo 1-Tablo 3.). Eraslan vd. (2015), beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin psikolojik iyi olma düzeylerini yaş, cinsiyet ve spor yapma değişkenleri göre incelediği çalışmada kadın katılımcıların psikolojik iyi olma düzeylerinin erkeklerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu sonucunu bulmuştur. Mevcut çalışmamızdan farklı olarak literatürde cinsiyet ile akademik iyimserlik düzeyleri arasında erkekler lehine anlamlı farklılıklara ulaşılan çalışmaların yanısıra (Çoban ve Demirtaş, 2011; Kiziroğlu, 2012), bazı çalışmalar cinsiyet açısından akademik iyimserlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir (Erdoğan, 2013; Çağlar, 2013; Yalçın, 2013). Motan (2002), kaygı ve depresyonu ayırıştırma aracı olarak psikolojik dayanıklılığı kullandığı çalışmada, kişiliğin dolayısı ile psikolojik dayanıklılığın birey üzerindeki etkisinin, stresli yaşam olaylarından daha fazla olduğunu belirtmiştir. Kişilik birey için kalıcı bir kavramken, stres veren olayların geçici olduğu düşünüldüğünden, etki oranları farklı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmada çıkan bu sonuç çalışmaya katılan grupların birbirinden farklı kişilik özelliklerine sahip olmasından kaynaklanması ile açıklanabilir.

Araştırma grubunun bölüm değişkenine göre akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde fark gözlemlenmiştir. Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin akademik iyimserlik ($\bar{X}=45,84$) ve psikolojik iyi oluş düzeyleri ($\bar{X}=118,62$) daha yüksek bulunmuştur (Tablo 2.). Beden eğitimi ve spor öğretmenliği ve antrenörlük eğitimi bölümü öğrencileri sportif faaliyetler ile içe içe bir eğitim almaktadır. Bu sayede beden algısı, öz saygı gibi farklı kazanımlar onların psikolojik iyi oluş düzeylerine olumlu katkı sağlamış olabilir. Ancak öğretmenlik bölümü öğrencilerinin bölümlere yerleştirilirken akademik başarı puan ortalamalarının daha yüksek olduğu da bir gerçektir. Altıntaş vd. (2012) yaptıkları çalışmalarda spora aktif katılım düzeyi yüksek olan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulmuşlardır. Zekioğlu (2003) yaptığı çalışmada araştırmamızın sonucunu destekler şekilde spor yapan bireylerin beden algılarında spor yapmayanlara göre daha olumlu benlik algısına sahip olduklarını bulmuştur. Edwards vd. (2004) spor ve egzersiz yapan bireylerde psikolojik iyi oluş ve fiziksel öz saygı üzerine yapılan çalışmanın bulguları ile çalışmamızın bulguları paralellik göstermektedir.

Araştırma grubunun barındığı yer değişkenine göre psikolojik iyi oluş düzeylerinde özel yurttan kalanlar lehine fark gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Buna göre özel yurttan kalanların devlet yurdu ve ailesi ile kalanlara göre kendilerini daha iyi hissettikleri söylenebilir. Ryff (1989) psikolojik iyi oluş modelinin teorik yapısını ve ölçümünü açıkladığı çalışmasında, psikolojik iyi oluşun, yaşam doyumuna bağlı olarak kişilerin sağlık durumları ve mali durumlarının önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca iyi oluşu sadece mutlu olmaktan ziyade kişinin gerçek potansiyelini gerçekleştirme çabası olarak nitelendirmiştir. Bu bakış açısına göre mutluluk iyi bir yaşamın sonucu olabilir. Bahsedilen iyi yaşam, psikolojik iyi oluş faktörleri, diğerleriyle olumlu ilişkiler, özerklik, çevre hâkimiyeti, yaşam amacı, kişisel gelişim ve kendini kabulü yansıtmaktadır (Karaçam, 2016). Rile vd. (2015) akademik personelin psikolojik iyi oluş ve akademik iyimserlikleri üzerine yaptıkları çalışmada, psikolojik iyi oluş ile akademik iyimserlik arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır. Mevcut çalışmada da araştırma grubunun akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin pozitif yönde doğrusal ve orta düzeyde ($r=,474$) anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur. Buna göre akademik iyimserlik düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyi de ona paralel olarak artış göstermektedir.

SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre; çalışma grubunun cinsiyet değişkenine göre bayan ve erkek öğrencilerin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerine ait puan ortalamaları arasında benzerlik olduğu görülmüştür. Beden eğitimi öğretmenliği bölümü öğrencilerinin antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerine göre, özel yurttan kalanların devlet yurdunda kalanlara göre psikolojik iyi oluş düzeyleri daha yüksektir. Ayrıca araştırmanın bulguları beden eğitimi öğretmenliği ve antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerinin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin birbiriyle pozitif yönlü, orta düzeyde ($r=,474$; $p<0,05$) ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sınırlı bir örneklem grubu üzerinde yürütülmüştür. Daha geniş ve farklı gruplar üzerinde çalışmaların yapılması konunun literatüre katkı sağlaması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Altıntaş, Atahan; Aşçı, Fatma Hülya; İşler, Ayşe Kin; Karahan, Bengü Güven; Kelecek, Selen; Özkan, Ali; Yılmaz, Atakan ve Kara, Feyza Meryem (2012), “**The role of physical activity and body massindex in psychological well-being of adolescents**”, 12. International Sport Sciences Congress, 12-14 Aralık, Denizli.

- Beard, Karen Stansberry; Hoy, Wayne K ve Hoy, Anita Woolfolk (2010), **“Academic optimism of individual teachers: Confirming a new construct”**, Teaching and Teacher Education, 26, ss. 1136-1144.
- Çağlar, Çağlar (2013), **“Okulların akademik iyimserlik düzeyinin öğretmenlerin örgütsel bağlılığı üzerindeki etkisi”**, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1), ss. 260-273.
- Çoban, Duygu ve Demirtaş, Hasan (2011), **“Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki”**, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 17(3), ss. 317-348.
- Demirtaş, Hasan ve Çınar, İkrım (2004), **“Yönetici, öğretmen, veli ve öğrencilerin başarı algısı ve eğitime ilişkin görüşleri”**, 13. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, Malatya.
- Edwards, David J; Edwards, Stephen D ve Basson, Clive J. (2004), **“Psychological well being and physical self-esteem in sport and exercise”**, International Journal of Mental Health Promotion, 6(1), ss. 25-32.
- Eraslan, Meriç; Çalışkan, Gökhan ve Baş, Mustafa (2015), **“Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin yaş, cinsiyet ve spor yapma durumlarına göre incelenmesi”**, of International Multidisciplinary Academic Researches, 2(1), ss. 48-54.
- Erdoğan, Onur (2013), **“İlköğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlilik ve Başarı Algılarında Yordayıcı Olarak Akademik İyimserlik, Umut ve Mesleki Haz”**, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gençoğlu, Cem (2006), **“Üniversite öğrencilerinin iyimserlik düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin İncelenmesi”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Hoy, Anita Woolfolk; Hoy, Wayne K ve Kurz, Nan M. (2008), **“Teacher’s academic optimism: The development and test of a new construct”**, Teaching and Teacher Education, 24, ss. 821-835.
- Hoy, Wayne K. (2012), **“School characteristics that make a difference for the achievement of all students: A 40-year academic odyssey”**, Journal of Educational Administration, 50, ss. 76-97.

- Hoy, Wayne K; Tarter, John C ve Hoy, Anita Woolfolk (2006), “**Academic optimism of schools: A force for student achievement**”, American Educational Research Journal, 43(3), ss. 425-446.
- Karaçam, Aydın (2016), “**Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Başarı Algılarında Yordayıcı Olarak Akademik İyimserlik, Psikolojik İyi Oluş ve Fiziksel Saygı**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kızıroğlu, Merve (2012), “**Sınıf öğretmenlerinin sosyo demografik özelliklerine göre umutsuzluk düzeyleri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kurz, Nan M. (2006), “**The relationship between teachers’ sense of academic optimism and commitment to the profession**”, Unpublished doctoral dissertation, University of Ohio State, USA.
- McGuigan, Leigh ve Hoy, Wayne K. (2006), “**Principal leadership: Creating a culture of academic optimism to improve achievement for all students**”, Leadership and Policy in Schools, 5(3), ss. 203-229.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019), “**Beden eğitimi öğretmenleri özel alan yeterlilikleri**”,
http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06160702_11-YYretmen_Yeterlikleri_KitabY_beden_eYitimi_YYretmeni_Yzel_alan_yeterlilikleri_ilkYYretim_parYa_14.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Motan, İrem (2002), “**Kaygı ve depresyonu ayırtmak: Dayanıklılık**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, Ankara.
- Rile, Luis Guanzon; Tan, Nemia Ladesma; Salazar, Neda June ve Perez, Ann Gloghienette Orais (2015), “**Expatriate University Professors’ State of Psychological Well-being and Academic Optimism towards University Task in UAE. Systemics**”, Cybernetics and Informatics, 13(3), ss. 28-33.
- Ryan, Richard M. ve Deci, Edward L. (2001), “**On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being**”, Annual review of psychology, 52(1), ss. 141-166.
- Ryff, Carol D. (1989), “**Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being**”, Journal of personality and social psychology, 57(6), ss. 1069-1081.

- Scheier, Michael F ve Carver, Charles S. (1992), **“Effect of optimism on psychological and physical well-being: Thorical over view and emprical update”**, Cognitive Theraphy and Research, 16(2), ss. 201-228.
- Scheier, Michael F ve Carver, Charles S. (1985), **“Optimism, coping and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies”**, Health Psychology, 4, ss. 219-247.
- Seligman, Martin (2006), **Learned optimism. How to change your mind and your life** (2nd ed.), Pocket Books, New York.
- Sezgin, Ferudun ve Erdogan, Onur (2015), **“Academic optimism, hope and zest for work as predictors of teacher self-efficacy and perceived success”**, Educational Sciences: Theory & Practice, 15(1), ss. 7-19.
- Smith, Page A ve Hoy, Wayne K. (2007), **“Academic optimism and student achievement in urban elementary schools”**, Journal of Educational Administration, 45(5), ss. 556-568.
- Şeker, Hasan; Deniz, Sabahattin ve Görgeç, İzzet (2005), **“Tezsiz yüksek lisans öğretmen adaylarının öğretmenlik yeterlikleri üzerine değerlendirmeleri”**, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 42, ss. 237-253.
- Tamer, Kemal ve Pulur, Atilla (2001), **Beden eğitimi ve sporda öğretim yöntemleri**. Ada Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Simge (2013), **“İlköğretim okulu öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile stres, psikolojik dayanıklılık ve akademik iyimserlik arasındaki ilişki”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldız, Gülizar (2011), **“Akademik iyimserlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanabilirliğinin incelenmesi”**, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Zekioğlu, Aylin (2003), **“Spor yapan ve sedanter yaşayanlarda çok yönlü beden-self ilişkisi”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.